

T. LIVII PATAVINI
HISTORIARVM
LIBRI
QVI SVPERSVNT OMNES

PROOEMIO BREVIARIIS LIBRORVM
INDICE RERVM LOCVPLETISSIMO
TABVLIS CHRONOLOGICIS HISTORICISQVE
ET COMMENTARIO PERPETVO SEORSVM EDITO

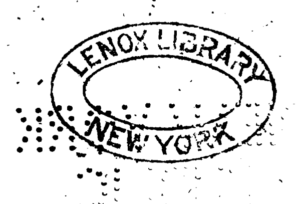
INSTRVCTI

A

GE. ALEX. RVPERTI.

VOLVMEN II.

GOTTINGAE MDCCCVII.
SVMTIBVS CAR. FRID. RVPRECHT.

LENOX LIBRARY
NEW YORK

T. LIVII PATAVINI
HISTORIARVM
AB VRBE CONDITA
LIBER XXI

BREVIARIVM.

CAP. I. Bellum Punicum II, maxime omnium memorabile, quod parat Hannibal, a patre olim jure jurando adactus, et jam ante Hamilcar meditatus erat. 2. In Hiſpania Hamilcar perit, et Haſdrubal, gener ejus, imperium obtinet. Is ſoedus renovat cum Romanis, et a barbaro quodam obtruncatur. 3. Ei ſubcedit Hannibal, militum, plebis et Barcinae factionis favore adjutus, nequidquam refragrante Hannone. 4. Hannibalis ingenium, virtutes et vitia. 5. Hannibal Olcades, Vaccaeos, Carpetanos, omnesque trans Iberum populos praeter Saguntinos, Romanorum ſocios vincit. 6. Certamina ſerit inter Saguntinos et Turdetanos. Hi ab eo juvantur; illi auxilium orant Romanorum, qui legatos ad Hannibalem atque inde Carthaginem mittunt. 7. 8. Saguntus jam ſum-

ma vi tum obpugnatur tum obsistit, et ipse Poenorum dux vulneratur. 9. Legati Rom. non admittuntur, et Carthaginem eunt. 10. Ibi Hanno unus causam foederis et Romanorum agit. 11. Senatus Carthag. prope omnis Hannibali favet. Saguntini in ipsa urbe cum hostibus fortiter pugnant, sed jam laborant inopia omnium. Oretani Carpetanique obprimuntur. 12. Arx Sagunti obpugnatur, et exigua pacis spes tentatur per Alconem et Alorcum. 13. Ille manet apud hostem: hic diras pacis conditiones adfert et suadet. 14 Quibus auditis multi se suaque in ignem conjiciunt. Mox expugnatur urbs, omnesque puberes interficiuntur. 15. Capta Saguntus cum ingenti praeda octavo mense. 16. Romanorum moeror, misericordia sociorum, pudor non lati iis auxilii, ira in Poenos et metus de summa rerum.

17. Bellum a Romanis paratur, et copiae scriptae dividuntur inter P. Cornelium Scipionem et Ti. Sempronium Longum consules. 18. Legati mittuntur Carthaginem, et bellum indicunt. 19. Perversa Poenorum disceptatio de foederum jure et violatione. Legati Rom. ab Carthagine in Hispaniam trajiciunt, multosque trans Iberum populos in societatem perliciunt; sed a Volcianis aliisque haud benigne excipiuntur. 20. Iidem animos Gallorum, ab Hannibale jam praeobcupatos, frustra sollicitant, nec nisi a Massiliensibus grata ferunt responsa. 21. Hannibal, Carthagine nova hibernans, Hispani generis militibus commeatum dat, et Gades profectus tum vota exsolvit Herculi, tum novis se obligat. Inde subplementum exercitus ex Africa petit, eodemque mittit Hispanorum ferme XVI millia. 17. Hasdrubali fratri Hispaniam provinciam, et tam copias, maxime Africas,

cas, quam classem dat. Tum ex hibernis movet, et in quiete videt juvenem divina specie, qui se ab Jove dicit ducem ipsi in Italiam missum. 23. Hoc visu laetus exercitum (90 millia peditum et 12 m. equitum) Iberum traducit, et, subactis Ilergetibus, Bargusiis, Ausetanis Lacetanisque, Hispaniae cis Iberum praeficit Hannonem; multos vero Hispanos, quos militia sentit gravari, domos remittit. 24. Pyrenaeum transgreditur, donisque capit regulos Gallorum. 25. Ejus ope freti Boii et Insubres agros Placentiae Cremonaeque, coloniarum Rom., infestant, et Mutinam obsident. Adversus eos male rem gerit L. Manlius praetor; 26. cui C. Atilius praetor Roma auxilia mittitur. Scipio consul Massiliam pervenit, vixdum satis credens, Hannibalem superasse Pyrenaeos montes. Is vero, jam in Volcarum progressus agrum et ad ripam Rhodani, naves undique contrahendas fabricandasque curat. 27. Praemittit Hannonem cum parte exercitus, insciis Gallis, qui adversam obtinebant ripam; et mox ipse reliquas copias 28. atque elephantos Rhodanum trajicit. 29. Interim 500 Numidae, ad castra Romana missi, obcurrunt 300 equitibus Rom., ad exploranda omnia a Scipione praemissis, et ab his pugna atroci vincuntur. Hannibal, incertus, utrum revertatur an ire pergat, ad coeptum in Italiam iter continuandum inclinatur consiliis et pollicitationibus legatorum Boiorum regulique Magali. 30. Itaque varie militum versat animos castigando adhortandoque. 31. Tum mediterranea Galliae petit, et ab Allobrogibus, postquam certamina eorum, arbiter regni factus, sedavit, copia rerum omnium, maxime vestium, adjuvatur. Inde per Tricastinorum Vocontiorumque agros tendit in Tricorios, et Druentiam

trajicit, qui omnium Galliae amnium difficillimus transitu est.

32. Scipio, desperans, se hostes tantum praegressos adsequuturum Cn. fratrem cum maxima copiarum parte in Hispaniam mittit adversus Hasdrubalem, et cum exigua manu Genuam repetit, eo, qui circa Padum erat, exercitu Atilii et Manlii Italiam defensurus obcursurusque Poeno ab Alpibus descendenti. Hannibal pervenit ad Alpes et Gallos ad visenda loca praemittit. 33. 34. Erigit agmen in primos montis clivos, conflictans cum montanis et iniquitate locorum. 35. 36. Nono die in jugum ejus evadit, et degreditur in vias praecipites, angustas, lubricas, praealta nive et levi infra glacie obtectas. 37. Inde rupem, per quam unam via est, torridam incendio infusoque aceto putrefactam, pandit ferro, et tandem ad planum descendit. 38. In Taurinis degreditur in Italiam, ingenti numero hominum jumentorumque amisso. 39. Scipio, quum Pisas navibus venisset exercitumque accepisset a Manlio et Atilio tironem, occupat Padum trajicere et ad Ticinum amnem movet castra, ubi exercitus Poenorum Romanorumque jam in conspectu sunt. 40. 41. Adhortatur milites suos. 42—44. Idem facit Hannibal, edito prius certamine captivorum montanorum.

45. Scipio Ticinum ponte trajicit, et non longe a Victumulis considet in agro Insubrium, ubi Hannibal castra habet, et praemia suis juratus pronuntiat. 46. Prodigia in castris Rom. et pugna equestris ad Ticinum, in qua superior est Hannibal, et Scipio vulneratus intercursu tum primum pubescentis filii servatur. 47. Romani cis Padum regrediuntur, et perveniunt Placentiam; quo et Poeni contendunt. 48. Galli

li auxiliares Romanorum ad Poenos transfugiunt, et Scipio, Trebiam transgressus, locum, qui prope flumen tutissimus stativis est visus, delectum communit, conlegis adventum opperiens. Nec procul inde Hannibal considet, et proditione capit Clastidium vicum, quo magnum frumenti numerum congesserant Romani.

49. 50. Interim Sempronius consul, ab Hierone rege adjutus, circa Siciliam res prospere gerit, et Poenos mari vincit ad Lilybaeum. 51. Tum Melitam capit: sed mox, literis senatus in Italiam revocatus, Sex. Pomponio legato et M. Aemilio praetori Siciliam maritimamque Italiae oram classibus tuendam adtribuit; et ipse cum exercitu suo navibus Ariminum, indeque terra ad Trebiam flumen venit. 52. Ibi opem poscentibus Gallis, quorum agros inter Padum et Trebiam Poeni populantur, auxilio mittit equitatum suum, qui proelio cum hostibus commisso superior excedit. 53. Hinc ferocior factus Sempronius stimulatusque tum propinquo comitiorum tempore, tum spe in se unum vertendae gloriae, dum aeger esset conlega, eo nequidquam dissentiente, pugnam conserere non minus, quam Hannibal, gestit. 54. Mago locum insidiis aptum insidet; Numidae vero, transgressi Trebiam, obequitando Romanorum castris eos inde eliciunt, ceduntque insequentibus, quibus flumen transeuntibus corpora, non ante curata et gelu rigentia torpent. 55. Pugna ad Trebiam editur. 56. Vincuntur Romani, et duo exercitus consulares Placentiam Cremonamque confugiunt.

57. Romae trepidatur, creanturque consules C. Flaminius Nepos II. et Cn. Servilius Geminus. Hibernae expeditiones Hannibalis. 58. Is ad prima veris signa in Etruriam proficiscitur; sed transiturus Apenninum atroci cum tempesta-

pestate conflictatur, qua ingens hominum, jumentorum elephantorumque multitudo absumitur. 59. Itaque retro ad Placentiam castra movet, iterumque cum Sempronio confligit et aequo Marte. Tum hic Lucam concedit, et ille in Ligures, qui ei nobiles aliquot Romanos, per insidias interceptos tradunt.

60. Dum haec in Italia geruntur, Cn. Cornelius Scipio in Hispania, orsus a Lacetanis, omnem oram usque ad Iberum fl. Romanae facit ditionis; Hannonem vincit vivumque capit cum aliquot principibus; et Scissim expugnat. 61. Hasdrubal non audet ei obviam ire; sed loca, ab illo relicta, Iberum aliquoties transgressus, vastat, et navales Romanorum socios, haud procul Tarracone vagantes, obprimit. Scipio Ilergetes Ausetanosque, qui ad Poenos defecerant, subigit, devincitque Lacetanios, auxilium his ferentes.

62. Multa prodigia Romae aut circa urbem ea hieme facta et procurata. 63. Flaminius, consul designatus, memor veterum cum Patribus certaminum priorisque consulatus, quo ob ficta auspicia se abdicare coactus erat; privatus clam in provinciam abit, neque morem gerit senatui, eum revocanti; sed mox Arimini, licet tristi cum omine, magistratum init, adceptisque duabus a Sempronio legionibus totidemque a C. Atilio praetore, eas in Etruriam ducit per Apennini tramites.

I. In parte operis mei licet mihi praefari, quod in principio summae totius professi plerique sunt rerum scriptores, bellum maxime omnium

omnium memorabile, quae umquam gesta sint, me scripturum; quod, Hannibale duce, Carthaginienses cum populo Romano gessere. Nam neque validiores opibus ullae inter se civitates gentesque contulerunt arma, neque his ipsis tantum umquam virium aut roboris fuit: et haud ignotas belli artes inter se, sed expertas primo Punico conferebant bello. Et adeo varia belli fortuna ancepsque Mars fuit, ut propius periculum fuerint, qui vicerunt. Odiis etiam prope majoribus certarunt, quam viribus: Romanis indignantibus, quod victoribus victi ultro inferrent arma: Poenis, quod superbe avareque crederent imperitatum victis esse. Fama etiam est, Hannibalem annorum ferme novem, pueriliter blandientem patri Hamilcari, ut duceretur in Hispaniam, quum, perfecto Africo bello, exercitum eo trajecturus sacrificaret, altaribus admotum, tactis sacris jure jurando adactum, se, quum primum posset, hostem fore populo Romano. Angebant ingentis spiritus virum Sicilia Sardiniaque amissae: nam et Siciliam nimis celeri desperatione rerum concessam, et Sardiniam inter motum Africae fraude Romanorum, stipendio etiam insuper inposito, interceptam.

II. His anxius curis ita se Africo bello, quod fuit sub recentem Romanam pacem, per quinque annos, ita deinde novem annis in Hispania augendo Punico imperio gessit, ut adpareret, majus eum, quam quod gereret, agitare in animo bellum, et, si diutius vixisset, Hamilcare duce Poenos arma Italiae inlaturos fuisse, quae Hannibalis ductu intulerunt. Mors Hamilcaris perobportuna et pueritia Hannibalis distulerunt bellum. Medius Hasdrubal inter patrem et filium octo ferme annos imperium obtinuit, flore aetatis (uti ferunt) primo

imo Hamilcari conciliatus; gener inde ob altam indolem provecto annis adſcitus, et, quia gener erat, factionis Barcinae opibus, quae apud milites plebemque plus quam modicae erant, haud ſane voluntate principum, imperio potitus. Is, plura conſilio, quam vi, gerens, hoſpitiis regulorum magis, conciliandisque per amicitiam principum novis gentibus, quam bello aut armis, rem Carthaginienſem auxit. Ceterum nihilo ei pax tutior fuit. Barbarus, eum quidam palam, ob iram interfecti ab eo domini, obtruncavit; comprehenſusque ab circumſtantibus haud alio, quam ſi evaſiſſet, vultu, tormentis quoque quum laceraretur, eo fuit habitu oris, ut, ſuperante laetitia dolores, ridentis etiam ſpeciem praebuerit. Cum hoc Haſdrubale, quia mirae artis in ſollicitandis gentibus imperioque jungendis ſuo fuerat, foedus renovaverat populus Romanus, ut finis utriusque imperii eſſet amnis Iberus, Saguntinisque mediis inter imperia duorum populorum libertas ſervaretur.

III. In Haſdrubalis locum haud dubia res fuit, quin praerogativam militarem, qua extemplo juvenis Hannibal in praetorium delatus, imperatorque ingenti omnium clamore atque adſenſu adpellatus erat, favor etiam plebis ſequeretur. Hunc vixdum puberem Haſdrubal literis ad ſe arceſſierat: actaque res etiam in ſenatu fuerat, Barcinis nitentibus, ut adſueſceret militiae Hannibal, atque in paternas ſubcreſceret opes. Hanno, alterius factionis princeps, *Et aequum poſtulare videtur*, inquit, *Haſdrubal; et ego tamen non cenſeo, quod petit, tribuendum.* Quum admiratione tam ancipitis ſententiae in ſe omnes convertiſſet, *Florem aetatis*, inquit, *Haſdrubal, quem ipſe patri Hannibalis fruendum praebuit, juſto*

jure

jure eum a filio repeti censet. Nos tamen minime decet, juventutem nostram pro militari rudimento adsuefacere libidini praetorum. An hoc timemus, ne Hamilcaris filius nimis sera imperia immodica et regni paterni speciem videat? et, cujus regis genero hereditarii sint relicti exercitus nostri, ejus filio parum mature serviamus? Ego, istum juvenem domi tenendum, sub legibus, sub magistratibus docendum vivere aequo jure cum ceteris, censeo: ne quandoque parvus hic ignis incendium ingens exsuscitet.

IV. Pauci ac ferme optimus quisque Hannoni adsentiebantur: sed (ut plerumque fit) major pars meliorem vicit. Missus Hannibal in Hispaniam primo statim adventu omnem exercitum in se convertit. Hamilcarem juvenem redditum sibi veteres milites credere; eumdem vigorem in vultu, vimque in oculis, habitum oris lineamentaque intueri. Dein brevi effecit, ut pater in se minimum momentum ad favorem conciliandum esset. Numquam ingenium idem ad res diversissimas, parendum atque imperandum, habilius fuit. Itaque haud facile discerneres, utrum imperatori, an exercitui, carior esset; neque Hasdrubal alium quemquam praeficere malle, ubi quid fortiter ac strenue agendum esset; neque milites alio duce plus confidere, aut audere. Plurimum audaciae ad pericula capessenda, plurimum consilii inter ipsa pericula erat. Nullo labore aut corpus fatigari, aut animus vinci poterat. Caloris ac frigoris patientia par: cibi potionisque desiderio naturali, non voluptate, modus finitus. Vigiliarum somnique nec die, nec nocte discriminata tempora. Id, quod gerendis rebus superesset, quieti datum: ea neque molli strato, neque silentio arcessita. Multi saepe militari sagulo opertum, humi

humi jacentem inter custodias stationesque militum, conspexerunt. Vestitus nihil inter aequales excellens: arma atque equi conspiciebantur. Equitum peditumque idem longe primus erat. Princeps in proelium ibat; ultimus conserto proelio excedebat. Has tantas viri virtutes ingentia vitia aequabant; inhumana crudelitas, perfidia plus quam Punica, nihil veri, nihil sancti, nullus Deum metus, nullum jus jurandum, nulla religio. Cum hac indole virtutum atque vitiorum triennio sub Hasdrubale imperatore meruit, nulla re, quae agenda videndaque magno futuro duci esset, praetermissa.

V. Ceterum ex quo die dux est declaratus, velut Italia ei provincia decreta, bellumque Romanum mandatum esset, nihil prolatandum ratus, ne se quoque, ut patrem Hamilcarem, deinde Hasdrubalem, cunctantem casus aliquis obprimeret, Saguntinis inferre bellum statuit. Quibus obpugnandis quia haud dubie Romana arma movebantur, in Olcadum fines prius (ultra Iberum ea gens in parte magis, quam in ditione, Carthaginiensium erat) induxit exercitum, ut non petisse Saguntinos, sed rerum serie, finitimis domitis gentibus, jungendoque, tractus ad id bellum videri posset. Cartejam, urbem opulentam, caput gentis ejus, expugnat diripitque. Quo metu perculsae minores civitates, stipendio inposito, imperium adcepere. Victor exercitus opulentusque praeda Carthaginem novam in hiberna est deductus. Ibi large partiendo praedam, stipendio praeterito cum fide exsolvendo, cunctis civium sociorumque animis in se firmatis, vere primo in Vaccaeos promotum bellum. Hermandica et Arbocala, Carteiorum urbes, vi captae. Arbocala et virtute et multitudine oppi-

oppidanorum diu defensa. Ab Hermandica profugi, exsulibus Olcadum, priore aestate domitae gentis, quum se junxissent, concitant Carpetanos: adortique Hannibalem, regressum ex Vaccaeis, haud procul Tago flumine agmen grave praeda turbavere. Hannibal proelio abstinuit; castrisque super ripam positis, quum prima quies silentiumque ab hostibus fuit, amnem vado trajecit: valloque ita producto, ut locum ad transgrediendum hostes haberent, invadere eos transeuntes statuit. Equitibus praecepit, ut, quum ingressos aquam viderent, adorirentur. Peditum agmen in ripa, elephantos ante quadraginta disposuit. Carpetanorum cum adpendicibus Olcadum Vaccaeorumque centum millia fuere; invicta acies, si aequo dimicaretur campo. Itaque et ingenio feroces, et multitudine freti, et, quod metu cessisse credebant hostem, id morari victoriam rati, quod interesset amnis, clamore sublato, passim sine ullius imperio, qua cuique proximum est, in amnem ruunt. Et ex parte altera ripae vis ingens equitum in flumen inmissa, medioque alveo haudquaquam pari certamine concursum, quippe ubi pedes instabilis, ac vix vado fidens, vel ab inermi equite, equo temere acto, perverti posset; eques, corpore armisque liber, equo vel per medios gurgites stabili, cominus eminusque rem gereret. Pars magna flumine absumta: quidam, verticoso amni delati in hostes, ab elephantis obtriti sunt: postremi, quibus regressus in suam ripam tutior fuit, ex varia trepidatione quum in unum conligerentur, priusquam ex tanto pavore reciperent animos, Hannibal, agmine quadrato amnem ingressus, fugam ex ripa fecit; vastatisque agris, intra paucos dies Carpetanos quoque in deditionem adcepit. Et jam

jam omnia trans Iberum, praeter Saguntinos, Carthaginiensium erant.

VI. Cum Saguntinis bellum nondum erat. Ceterum jam belli causa certamina cum finitimis serebantur, maxime Turdetanis. Quibus quum adesset idem, qui litis erat sator, nec certamen juris, sed vim quaeri adpareret; legati a Saguntinis Romam missi, auxilium ad bellum jam haud dubie inminens orantes. Consules tunc Romae erant P. Cornelius Scipio et Ti. Sempronius Longus. Qui quum, legatis in senatum introductis, de re publica retulissent, placuissetque mitti legatos in Hispaniam, ad res sociorum inspiciendas, quibus si videretur digna causa, et Hannibali denuntiarent, ut ab Saguntinis, sociis populi Romani, abstineret, et Carthaginem in Africam trajicerent, ac sociorum populi Romani querimonias deferrent: hac legatione decreta, necdum missa, omnium spe celerius Saguntum obpugnari adlatum est. Tunc relata ex integro res ad senatum. Alii, provincias consulibus Hispaniam atque Africam decernentes, terra marique rem gerendam censebant: alii totum in Hispaniam Hannibalemque intendebant bellum. Erant, qui non temere movendam rem tantam, exspectandosque ex Hispania legatos censerent. Haec sententia, quae tutissima videbatur, vicit: legatique eo maturius missi, P. Valerius Flaccus et Q. Baebius Tamphilus, Saguntum ad Hannibalem, atque inde Carthaginem, si non absisteretur bello, ad ducem ipsum in poenam foederis rupti deposcendum.

VII. Dum ea Romani parant consultantque, jam Saguntum summa vi obpugnabatur. Civitas ea longe opulentissima ultra Iberum fuit, sita passus mille ferme a mari. Oriundi a Zacyntho insula dicuntur, mixtique etiam ab

ab Ardea Rutulorum quidam generis. Ceterum in tantas brevi creverant opes, seu maritimis, seu terrestribus fructibus, seu multitudinis incremento, seu sanctitate disciplinae, qua fidem socialem usque ad perniciem suam coluerunt. Hannibal, infesto exercitu ingressus fines, pervastatis passim agris, urbem tripartito adgreditur. Angulus muri erat in planiorem patentioremque, quam cetera circa, vallem vergens. Adversus eum vineas agere instituit, per quas aries moenibus admoveri posset. Sed ut locus procul muro satis aequus agendis vineis fuit; ita haudquaquam prospere, postquam ad effectum operis ventum est, coeptis subcedebat. Et turris ingens imminebat: et murus, ut in suspecto loco, supra ceterae modum altitudinis emunitus erat: et juventus delecta, ubi plurimum periculi ac laboris ostendebatur, ibi vi majore obsistebant. Ac primo missilibus submovere hostem, nec quidquam satis tutum munientibus pati. Deinde jam non pro moenibus modo atque turri tela micare, sed ad erumpendam etiam in stationes operaque hostium animus erat: quibus tumultuariis certaminibus haud ferme plures Saguntini cadebant, quam Poeni. Vt vero Hannibal ipse, dum murum incautius subit, adversum femur tragula graviter ictus cecidit; tanta circa fuga ac trepidatio fuit, ut non multum abesset, quin opera ac vineae desererentur.

VIII. Obsidio deinde per paucos dies magis, quam obpugnatio, fuit, dum vulnus ducis curaretur. Per quod tempus ut quies certaminum erat, ita ab adparatu operum ac munitionum nihil cessatum. Itaque acrius de integro obortum est bellum, pluribusque partibus, vix adcipientibus quibusdam opera locis, vineae coeptae agi admoverique aries. Abundabat

dabat multitudine hominum Poenus; ad centum enim quinquaginta millia habuisse in armis satis creditur. Oppidani ad omnia tuenda atque obeunda multifariam distineri coepti sunt. Et non subficiebant (jam enim feriebantur arietibus) muri, quassataeque multae partes erant. Una continentibus ruinis nudaverat urbem: tres deinceps turres, quantumque inter eas muri erat, cum fragore ingenti prociderant: captumque oppidum ea ruina crediderant Poeni; qua, velut si pariter utrosque murus texisset, ita utrimque in pugnam procursum est. Nihil tumultuariae pugnae simile erat, quales in obpugnationibus urbium per occasionem partis alterius conseri solent: sed justae acies, velut patenti campo, inter ruinas muri tectaque urbis modico distantia intervallo constiterant. Hinc spes, hinc desperatio animos inritat: Poeno cepisse jam se urbem, si paullulum adnitatur, credente; Saguntinis pro nudata moenibus patria corpora obponentibus, nec ullo pedem referente, ne in relictum a se locum hostem inmitteret. Itaque quo acrius et conferti magis utrimque pugnabant, eo plures vulnerabantur, nullo inter arma corporaque vano intercidente telo. Falarica erat Saguntinis, missile telum hastili abiegno et cetera tereti, praeterquam ad extremum, unde ferrum exstabat. Id, sicut in pilo, quadratum stuppa circumligabant liniebantque pice. Ferrum autem tres longum habebat pedes, ut cum armis transfigere corpus posset. Sed id maxime, etiamsi haesisset in scuto, nec penetrasset in corpus, pavorem faciebat, quod, quum medium adcensum mitteretur, conceptumque ipso motu multo majorem ignem ferret, arma omitti cogebat, nudumque militem ad insequentes ictus praebebat.

IX.

IX. Quum diu anceps fuisset certamen, et Saguntinis, quia praeter spem resisterent, crevissent animi, Poenus, quia non vicisset, pro victo esset; clamorem repente oppidani tollunt, hostemque in ruinas muri expellunt; inde inpeditum trepidantemque exturbant; postremo fusum fugatumque in castra redigunt. Interim ab Roma legatos venisse nuntiatum est. Quibus obviam ad mare missi ab Hannibale, qui dicerent, nec tuto eos adituros inter tot tam efferatarum gentium arma: nec Hannibali, in tanto discrimine rerum, operae esse legationes audire. Adparebat, non admissos protenus Carthaginem ituros. Literas igitur nuntiosque ad principes factionis Barcinae praemittit, ut praepararent suorum animos, ne quid pars altera gratificari pro Romanis posset.

X. Itaque, praeterquam quod admissi auditique sunt, ea quoque vana atque inrita legatio fuit. Hanno unus adverso senatu caussam foederis, magno silentio propter auctoritatem suam, non adsensum audientium, egit. *Per Deos, foederum arbitros ac testes, monuisse, praedixisse se, ne Hamilcaris progeniem ad exercitum mitterent. Non manes, non stirpem ejus conquiescere viri: nec unquam, donec sanguinis nominisque Barcini quisquam supersit, quietura Romana foedera. Juvenem flagrantem cupidine regni, viamque unam ad id cernentem, si ex bellis bella serendo subcinctus armis legionibusque vivat, velut materiam igni praebentes, ad exercitus misistis. Aluistis ergo hoc incendium, quo nunc ardetis. Saguntum vestri circumsident exercitus, unde arcentur foedere: mox Carthaginem circumsidebunt Romanae legiones, ducibus iisdem Diis, per quos priore bello rupta foedera sunt ulti.* *Vtrum* ho-

hostem, an vos, an fortunam utriusque populi, ignoratis? Legatos, ab sociis et pro sociis venientes, bonus imperator vester in castra non admisit, jus gentium sustulit. Hi tamen, unde ne hostium quidem legati arcentur, pulsi ad vos veniunt, res ex foedere repetunt, publica fraus absit, auctorem culpae et reum criminis deposcunt. Quo lenius agunt, segnius incipiunt; eo, quum coeperint, vereor, ne perseverantius saeviant. Aegates insulas Erycemque ante oculos proponite; quae terra marique per quatuor et viginti annos passi sitis. Nec puer hic dux erat, sed pater ipse Hamilcar, Mars alter, ut isti volunt. Sed tunc Tarento, id est Italia, non abstinueramus ex foedere; sicut nunc Sagunto non abstinemus. Vicerunt ergo Dii hominesque; et, id de quo verbis ambigebatur, uter populus foedus rupisset, eventus belli, velut aequus judex, unde jus stabat, ei victoriam dedit. Carthagini nunc Hannibal vineas turresque admovet: Carthaginis moenia quatit ariete. Sagunti ruinae (falsus utinam vates sim) nostris capitibus incident: susceptumque cum Saguntinis bellum habendum cum Romanis est. Dedemus ergo Hannibalem? dicet aliquis. Scio, meam levem esse in eo auctoritatem propter paternas inimicitias. Sed et Hamilcarem eo perisse laetatus sum, quod, si ille viveret, bellum jam cum Romanis haberemus; et hunc juvenem, tamquam furiam facemque hujus belli, odi ac detestor. Nec dedendum solum id piaculum rupti foederis; sed, si nemo deposcat, devehendum in ultimas maris terrarumque oras, ablegandumque eo, unde nec ad nos nomen famaque ejus adcedere, neque sollicitare quietae civitatis statum possit. Ego ita censeo, legatos extemplo Romam mittendos, qui senatui satis faciant: alios,

alios, qui Hannibali nuntient, ut exercitum ab Sagunto abducat, ipsumque Hannibalem ex foedere Romanis dedant. Tertiam legationem ad res Saguntinis reddendas decerno.

XI. Quum Hanno peroraſſet, nemini omnium certare oratione cum eo neceſſe fuit. Adeo prope omnis ſenatus Hannibalis erat; infeſtiusque loquutum arguebant Hannonem, quam Flaccum Valerium, legatum Romanum. Reſponſum inde legatis Romanis eſt, *Bellum ortum ab Saguntinis, non ab Hannibale eſſe. Populum Romanum injuſte facere, ſi Saguntinos vetuſtiſſimae Carthaginienſium ſocietati praeponat.* Dum Romani tempus terunt legationibus mittendis, Hannibal, quia feſſum militem proeliis operibusque habebat, paucorum iis dierum quietem dedit, ſtationibus ad cuſtodiam vinearum aliorumque operum diſpoſitis. Interim animos eorum nunc ira in hoſtes ſtimulando, nunc ſpe praemiorum adcendit. Vt vero pro concione praedam captae urbis edixit militum fore, adeo adcenſi omnes ſunt, ut, ſi extemplo ſignum datum eſſet, nulla vi reſiſti videretur poſſe. Saguntini ut a proeliis quietem habuerant, nec laceſſentes, nec laceſſiti per aliquot dies; ita non nocte, non die umquam ceſſaverant ab opere, ut novum murum ab ea parte, qua patefactum oppidum ruinis erat, reficerent. Inde obpugnatio eos aliquanto atrocior, quam ante, adorta eſt: nec, qua primum aut potiſſimum parte ferrent opem, (quum omnia variis clamoribus ſtreperent) ſatis ſcire poterant. Ipſe Hannibal, qua turris mobilis, omnia munimenta urbis ſuperans altitudine, agebatur, hortator aderat. Quae quum admota, catapultis balliſtisque per omnia tabulata diſpoſitis, muros defenſoribus nudaſſet; tum Hannibal, occaſio-

nem ratus, quingentos ferme Afros cum dolabris ad subruendum ab imo murum mittit. Nec erat difficile opus, quod caementa non calce durata erant, sed interlita luto, structurae antiquae genere. Itaque latius, quam caederetur, ruebat: perque patentia ruinis agmina armatorum in urbem vadebant. Locum quoque editum capiunt: conlatisque eo catapultis ballistisque, ut castellum in ipsa urbe velut arcem inminentem haberent, muro circumdant: et Saguntini murum interiorem ab nondum capta urbis parte ducunt. Vtrimque summa vi et muniunt, et pugnant: sed, interiora tuendo, minorem in dies urbem Saguntini faciunt. Simul crescit inopia omnium, longa obsidione, et minuitur exspectatio externae opis; quum tam procul Romani, unica spes, circa omnia hostium essent. Paullisper tamen adfectos animos recreavit repentina profectio Hannibalis in Oretanos Carpetanosque. Qui duo populi, delectus acerbitate consternati, retentis conquisitoribus, metum defectionis quum praebuissent, obpressi celeritate Hannibalis, omiserunt mota arma.

XII. Nec Saguntí obpugnatio segnior erat, Maharbale, Himilconis filio, (eum praefecerat Hannibal) ita inpigre rem agente, ut ducem abesse nec cives, nec hostes sentirent. Is et proelia aliquot secunda fecit, et tribus arietibus aliquantulum muri discussit; strataque omnia recentibus ruinis advenienti Hannibali ostendit. Itaque ad ipsam arcem extemplo ductus exercitus, atroxque proelium cum multorum utrimque caede initum, et pars arcis capta est. Tentata deinde per duos est exigua pacis spes, Alconem Saguntinum et Alorcum Hispanum. Alcon, insciis Saguntinis, precibus aliquid moturum ratus, quum ad Hannibalem

balem noctu transisset, postquam nihil lacrumae movebant conditionesque tristes, ut ab irato victore, ferebantur, transfuga ex oratore factus, apud hostem mansit; moriturum adfirmans, qui sub conditionibus his de pace ageret. Postulabatur autem, redderent res Turdetanis, traditoque omni auro atque argento, egressi urbe cum singulis vestimentis ibi habitarent, ubi Poenus jussisset. Has pacis leges abnuente Alcone adcepturos Saguntinos, Alorcus, vinci animos, ubi alia vincantur, adfirmans, se pacis ejus interpretem fore pollicetur. Erat autem tum miles Hannibalis; ceterum publice Saguntinis amicus atque hospes. Tradito palam telo custodibus hostium, transgressus munimenta, ad praetorem Saguntinum (et ipse ita jubebat) est deductus. Quo quum extemplo concursus omnis generis hominum esset factus; submota cetera multitudine, senatus Alorco datus est; cujus talis oratio fuit.

XIII. *Si civis vester Alcon, sicut ad pacem petendam ad Hannibalem venit, ita pacis conditiones ab Hannibale ad vos retulisset, supervacaneum hoc mihi fuisset iter, quo nec orator Hannibalis, nec transfuga ad vos venissem. Quum ille, aut vestra, aut sua culpa, manserit apud hostem, (si metum similavit, sua; vestra, si periculum est apud vos vera referentibus) ego, ne ignoraretis, esse aliquas et salutis et pacis vobis conditiones, pro vetusto hospitio, quod mihi vobiscum est, ad vos veni. Vestra autem causa me, nec ullius alterius, loqui, quae loquor apud vos, vel ea fides sit, quod, neque dum vestris viribus restitistis, neque dum auxilia ab Romanis sperastis, pacis umquam apud vos mentionem feci. Postquam nec ab Romanis vobis ulla spes est, nec vestra jam aut arma vos,* aut

aut moenia satis defendunt; pacem adfero ad vos magis necessariam, quam aequam. Cujus ita aliqua spes est, si eam, quemadmodum ut victor fert Hannibal, sic vos ut victi audiatis; si non id, quod amittitur, in damno, (quum omnia victoris sint) sed, quidquid relinquitur, pro munere habituri estis. Urbem vobis, quam ex magna jam parte dirutam, captam ferè totam habet, adimit, agros relinquit, locum adsignaturus, in quo novum oppidum aedificetis: aurum argentumque omne, publicum privatumque, ad se jubet deferri: conjugum vestraque corpora ac liberorum vestrorum servat inviolata, si inermes cum binis vestimentis velitis ab Sagunto exire. Haec victor hostis imperat. Haec, quamquam sint gravia atque acerba, fortuna vestra vobis suadet. Equidem haud despero, quum omnium potestas ei facta sit, aliquid ex his rebus remissurum. Sed vel haec patienda censeo potius, quam trucidari corpora vestra, rapi trahique ante ora vestra conjuges ac liberos belli jure sinatis.

XIV. Ad haec audienda quum, circumfusa paullatim multitudine, permixtum senatui esset populi concilium; repente primores, secessione facta, (priusquam responsum daretur) argentum aurumque omne, ex publico privatoque in forum conlatum, in ignem ad id raptim factum conjicientes, eodem plerique semet ipsi praecipitaverunt. Quum ex eo pavor ac trepidatio totam urbem pervasisset, alius insuper tumultus ex arce auditur. Turris diu quassata prociderat: perque ruinam ejus cohors Poenorum impetu facto quum signum imperatori dedisset, nudatam stationibus custodiisque solitis hostium esse urbem; non cunctandum in tali occasione ratus Hannibal, totis viribus adgressus urbem, momento

to cepit, ſigno dato, ut omnes puberes interficerentur. Quod imperium crudele, ceterum prope necessarium cognitum ipſo eventu eſt. Cui enim parci potuit ex iis, qui aut incluſi cum conjugibus ac liberis domos ſuper ſe ipſos concremaverunt, aut armati nullum ante finem pugnae, quam morientes, fecerunt?

XV. Captum oppidum eſt cum ingenti praeda. Quamquam pleraque ab dominis de induſtria corrupta erant, et in caedibus vix ullum discrimen aetatis ira fecerat, et captivi militum praeda fuerant; tamen et ex pretio rerum venditarum aliquantum pecuniae redactum eſſe conſtat, et multam pretioſam ſupellectilem veſtemque miſſam Carthaginem. Octavo menſe, quam coeptum obpugnari, captum Saguntum, quidam ſcripſere: inde Carthaginem novam in hiberna Hannibalem conceſſiſſe: quinto deinde menſe, quam ab Carthagine profectus ſit, in Italiam perveniſſe. Quae ſi ita ſunt, fieri non potuit, ut P. Cornelius, Ti. Sempronius conſules fuerint, ad quos et principio obpugnationis legati Saguntini miſſi ſint, et qui in ſuo magiſtratu cum Hannibale, alter ad Ticinum amnem, ambo aliquanto poſt ad Trebiam, pugnaverint. Aut omnia breviora aliquanto fuere, aut Saguntum principio anni, quo P. Cornelius, Ti. Sempronius conſules fuerunt, non coeptum obpugnari eſt, ſed captum. Nam exceſſiſſe pugna ad Trebiam in annum Cn. Servilii et C. Flaminii non poteſt, quia Flaminius Arimini conſulatum iniit, creatus ab Ti. Sempronio conſule; qui, poſt pugnam ad Trebiam ad creandos conſules Romam quum veniſſet, comitiis perfectis ad exercitum in hiberna rediit.

XVI. Sub idem fere tempus et legati, qui redierant a Carthagine, Romam retulerunt,

 omnia

omnia hoſtilia eſſe, et Sagunti excidium nuntiatum eſt: tantusque ſimul moeror Patres, miſericordiaque ſociorum peremtorum indigne, et pudor non lati auxilii, et ira in Carthaginienſes, metusque de ſumma rerum cepit, velut ſi jam ad portas hoſtis eſſet, ut, tot uno tempore motibus animi turbati, trepidarent magis, quam conſulerent. Nam neque hoſtem acriorem bellicoſioremque ſecum congreſſum; nec rem Romanam tam deſidem umquam fuiſſe atque inbellem. Sardos Corſosque et Iſtros atque Illyrios laceſſiſſe magis, quam exercuiſſe, Romana arma: et cum Gallis tumultuatum verius, quam belligeratum. Poenum, hoſtem veteranum, trium et viginti annorum militia duriſſima inter Hiſpanas gentes ſemper victorem, primum Hamilcare, deinde Haſdrubale, nunc Hannibale duce acerrimo adſuetum, recentem ab excidio opulentiſſimae urbis, Iberum transire: trahere ſecum tot excitos Hiſpanorum populos: conciturum avidas ſemper armorum Gallicas gentes. Cum orbe terrarum bellum gerendum in Italia ac pro moenibus Romanis eſſe.

XVII. Nominatae jam antea conſulibus provinciae erant; tum ſortiri juſſi. Cornelio Hiſpania, Sempronio Africa cum Sicilia evenit. Sex in eum annum decretae legiones, et ſocium quantum ipſis videretur, et claſſis quanta parari poſſet. Quatuor et viginti peditum Romanorum millia ſunt ſcripta, et mille octingenti equites: ſociorum quadraginta millia peditum, quatuor millia et quadringenti equites: naves ducentae viginti quinqueremes, celoces viginti deductae. Latum inde ad populum, *vellent, juberent, populo Carthaginienſi bellum indici.* Ejusque belli cauſa ſupplicatio per Vrbem habita, atque adorati Dii, ut

ut bene ac feliciter eveniret, quod bellum populus Romanus jussisset. Inter consules ita copiae divisae. Sempronio datae legiones duae, (eae quaterna millia erant peditum et treceni equites) et sociorum sexdecim millia peditum, equites mille octingenti: naves longae centum sexaginta, celoces duodecim. Cum his terrestribus maritimisque copiis Ti. Sempronius missus in Siciliam; ita in Africam transmissurus, si ad arcendum Italia Poenum consul alter satis esset. Cornelio minus copiarum datum, quia L. Manlius praetor et ipse cum haud invalido praesidio in Galliam mittebatur. Navium maxime Cornelio numerus deminutus. Sexaginta quinqueremes datae (neque enim mari venturum, aut ea parte belli dimicaturum hostem credebant) et duae Romanae legiones cum suo justo equitatu et quatuordecim millibus sociorum peditum, equitibus mille sexcentis. Duas legiones Romanas et decem millia sociorum peditum, mille equites socios, sexcentos Romanos Gallia provincia eodem anno versa in Punicum bellum habuit.

XVIII. His ita comparatis, ut omnia justa ante bellum fierent, legatos majores natu, Q. Fabium, M. Livium, L. Aemilium, C. Licinium, Q. Baebium, in Africam mittunt ad percunctandos Carthaginienses, publicone consilio Hannibal Saguntum obpugnasset? et si, id quod facturi videbantur, faterentur, ac defenderent publico consilio factum, ut indicerent populo Carthaginiensi bellum. Romani postquam Carthaginem venerunt, quum senatus datus esset, et Q. Fabius nihil ultra, quam unum, quod mandatum erat, percunctatus esset; tum ex Carthaginiensibus unus: *Praeceps vestra, Romani, et prior legatio fuit,*

 quum

quum Hannibalem, tamquam suo consilio Saguntum obpugnantem deposcebatis: ceterum haec legatio verbis adhuc lenior est, re asperior. Tunc enim Hannibal et insimulabatur, et deposcebatur. Nunc ab nobis et confessio culpae exprimitur: et, ut a confessis, res extemplo repetuntur. Ego autem non, privato publicone consilio Saguntum obpugnatum sit, quaerendum censeam; sed utrum jure, an injuria. Nostra enim haec quaestio atque animadversio in civem nostrum est; nostro, an suo fecerit arbitrio. Vobiscum una disceptatio est, licueritne per foedus fieri. Itaque quoniam discerni placet, quid publico consilio, quid sua sponte imperatores faciant; nobis vobiscum foedus est a Lutatio consule ictum: in quo quum caveretur utrorumque sociis, nihil de Saguntinis (nec dum enim erant socii vestri) cautum est. At enim eo foedere, quod cum Hasdrubale ictum est, Saguntini excipiuntur. Adversus quod nihil ego dicturus sum, nisi quod a vobis didici. Vos enim, quod C. Lutatius consul primo nobiscum foedus icit, quia neque auctoritate Patrum, nec populi jussu ictum erat, negastis vos eo teneri. Itaque aliud de integro foedus publico consilio ictum est. Si vos non tenent vestra foedera, nisi ex auctoritate aut jussu vestro icta; ne nos quidem Hasdrubalis foedus, quod nobis insciis icit, obligare potuit. Proinde omittite Sagunti atque Iberi mentionem facere, et, quod diu parturit animus vester, aliquando pariat. Tum Romanus, sinu ex toga facto, *Hic*, inquit, *vobis bellum et pacem portamus; utrum placet, sumite.* Sub hanc vocem haud minus ferociter, *daret*, *utrum vellet*, subclamatum est. Et quum is iterum sinu effuso *bellum dare* dixisset, *adcipere se* omnes responderunt, *et*, *quibus adciperent animis, iisdem se gesturos.*

XIX.

XIX. Haec directa percunctatio ac denuntiatio belli magis ex dignitate populi Romani visa est, quam de foederum jure verbis disceptare, quum ante, tum maxime Sagunto excisa. Nam, si verborum disceptationis res esset, quid foedus Hasdrubalis cum Lutatii priore foedere, quod mutatum est, comparandum erat? quum in Lutatii foedere diserte additum esset, *ita id ratum fore, si populus censuisset?* in Hasdrubalis foedere nec exceptum tale quidquam fuerit, et tot annorum silentio ita vivo eo comprobatum sit foedus, ut ne mortuo quidem auctore quidquam mutaretur. Quamquam et, si priore foedere staretur, satis cautum erat Saguntinis, sociis utrorumque exceptis. Nam neque additum erat, *iis, qui tunc essent*, nec, *ne qui postea adsumerentur*. Et quum adsumere novos liceret socios, quis aequum censeret, aut ob nulla quemquam merita in amicitiam recipi? aut receptos in fidem non defendi? tantum, ne Carthaginiensium socii aut sollicitarentur ad defectionem, aut sua sponte descifcentes reciperentur. Legati Romani ab Carthagine, sicut his Romae imperatum erat, in Hispaniam, ut adirent civitates, ut in societatem perlicerent, aut averterent a Poenis, trajecerunt. Ad Bargusios primum venerunt: a quibus benigne excepti, quia taedebat imperii Punici, multos trans Iberum populos ad cupidinem novae fortunae erexerunt. Ad Volcianos inde est ventum: quorum celebre per Hispaniam responsum ceteros populos ab societate Romana avertit. Ita enim maximus natu ex iis in concilio respondit: *Quae verecundia est, Romani, postulare vos, uti vestram Carthaginiensium amicitiae praeponamus, quum, qui id fecerunt, Saguntinos crudelius, quam Poenus hostis perdidit,*

dit, vos socii prodideritis? Ibi quaeratis socios, censeo, ubi Saguntina clades ignota est. Hispanis populis, sicut lugubre, ita insigne documentum Saganti ruinae erunt, ne quis fidei Romanae aut societati confidat. Inde extemplo abire finibus Volcianorum jussi, ab nullo deinde concilio Hispaniae benigniora verba tulere. Itaque nequidquam peragrata Hispania, in Galliam transeunt.

XX. In his nova terribilisque species visa est, quod armati (ita mos gentis erat) in concilium venerunt. Quum, verbis extollentes gloriam virtutemque populi Romani ac magnitudinem imperii, petissent, ne Poeno, bellum Italiae inferenti, per agros urbesque suas transitum darent; tantus cum fremitu risus dicitur ortus, ut vix a magistratibus majoribusque natu juventus sedaretur. Adeo stolida inpudensque postulatio visa est, censere, ne in Italiam transmittant Galli bellum, ipsos id avertere in se, agrosque suos pro alienis populandos objicere. Sedato tandem fremitu, responsum legatis est. *Neque Romanorum in se meritum esse, neque Carthaginiensium injuriam, ob quae aut pro Romanis, aut adversus Poenos sumant arma. Contra ea audire sese, gentis suae homines agris finibusque Italiae pelli a populo Romano, stipendiumque pendere, et cetera indigna pati.* Eadem ferme in ceteris Galliae conciliis dicta auditaque: nec hospitale quidquam pacatumve satis prius auditum, quam Massiliam venere. Ibi omnia, ab sociis inquisita cum cura ac fide, cognita, *praeoccupatos jam ante ab Hannibale Gallorum animos esse. Sed ne illi quidem ipsi satis mitem gentem fore, (adeo feroca atque indomita ingenia esse) ni subinde auro, cujus avidissima gens est, principum animi concilientur.* Ita peragratis Hispa-

niae

niae et Galliae populis, legati Romam redeunt, haud ita multo post, quam consules in provincias profecti erant. Civitatem omnem in exspectationem belli erectam invenerunt, satis constante fama, jam Iberum Poenos transmisisse.

XXI. Hannibal, Sagunto capto, Carthaginem novam in hiberna concesserat. Ibique, auditis, quae Romae, quaeque Carthagine acta decretaque forent, seque non ducem solum, sed etiam caussam esse belli, partitis divenditisque reliquiis praedae, nihil ultra differendum ratus, Hispani generis milites convocat: *Credo ego vos*, inquit, *socii, et ipsos cernere, pacatis omnibus Hispaniae populis, aut finiendam nobis militiam exercitusque dimittendos esse, aut in alias terras transferendum bellum: ita enim hae gentes non pacis solum, sed etiam victoriae, bonis florebunt, si ex aliis gentibus praedam et gloriam quaeremus. Itaque, quum longinqua ab domo instet militia, incertumque sit, quando domos vestras, et quae cuique ibi cara sunt, visuri sitis, si quis vestrum suos invisere vult, commeatum do. Primo vere, edico, adsitis, ut, Diis bene juvantibus, bellum ingentis gloriae praedaeque futurum incipiamus.* Omnibus fere visendi domos oblata ultro potestas grata erat, et jam desiderantibus suos, et longius in futurum providentibus desiderium. Per totum tempus hiemis quies inter labores, aut jam exhaustos, aut mox exhauriendos, renovavit corpora animosque ad omnia de integro patienda. Vere primo ad edictum convenere. Hannibal, quum recensuisset omnium auxilia gentium, Gades profectus Herculi vota exsolvit; novisque se obligat votis, si cetera prospera evenissent. Inde partiens curas simul in inferendum atque arcen-

cendum bellum, ne, dum ipſe terreſtri per Hiſpaniam Galliasque itinere Italiam peteret, nuda apertaque Romanis Africa ab Sicilia eſſet, valido praeſidio firmare eam ſtatuit. Pro eo ſubplementum ipſe ex Africa, maxime jaculatorum, levium armis, petiit, ut Afri in Hiſpania, in Africa Hiſpani, melior procul ab domo futurus uterque miles, velut mutuis pigneribus obligati, ſtipendia facerent. Tredecim millia octingentos quinquaginta pedites caetratos miſit in Africam, et funditores Baliares octingentos ſeptuaginta: equites mixtos ex multis gentibus mille ducentos. Has copias partim Carthagini praeſidio eſſe, partim distribui per Africam jubet. Simul conquiſitoribus in civitates miſſis, quatuor millia conſcripta delectae juventutis, praeſidium eosdem et obſides, duci Carthaginem jubet.

XXII. Neque Hiſpaniam neglegendam ratus, (atque ideo haud minus, quod haud ignarus erat, circumitam ab Romanis eam legatis ad ſollicitandos principum animos) Haſdrubali fratri, viro inpigro, eam provinciam deſtinat, firmatque eum Africis maxime praeſidiis, peditum Afrorum undecim millibus octingentis quinquaginta, Liguribus trecentis, Baliaribus quingentis. Ad haec peditum auxilia additi equites Libyphoenices (mixtum Punicum Afris genus) quadringenti et quinquaginta, Numidae Maurique adcolae Oceani ad mille octingentos, et parva Ilergetum manus ex Hiſpania, ducenti equites, et, ne quid terreſtris deeſſet auxilii genus, elephanti quatuordecim. Claſſis praeterea data ad tuendam maritimam oram, (quia, qua parte belli vicerant, ea tum quoque rem geſturos Romanos, credi poterat) quinquaginta quinqueremes, quadriremes duae, triremes quinque: ſed aptae inſtructaeque remigio

migio triginta et duae quinqueremes erant, et triremes quinque. Ab Gadibus Carthaginem ad hiberna exercitus rediit; atque inde, profectus praeter Etovissam urbem, ad Iberum maritimamque oram ducit. Ibi, fama est, in quiete visum ab eo juvenem divina specie, qui *se ab Jove* diceret *ducem in Italiam Hannibali missum: proinde sequeretur, neque usquam a se deflecteret oculos.* Pavidum primo, nusquam circumspicientem aut respicientem, sequutum; deinde, cura humani ingenii, quum, quidnam id esset, quod respicere vetitus esset, agitaret animo, temperare oculis nequivisse; tum vidisse, post sese serpentem mira magnitudine cum ingenti arborum ac virgultorum strage ferri, ac post insequi cum fragore coeli nimbum: tum, *quae moles ea, quidve prodigii esset,* quaerentem audisse: *Vastitatem Italiae esse. Pergeret porro ire, nec ultra inquireret, sineretque fata in obculto esse.*

XXIII. Hoc visu laetus tripartito Iberum copias trajecit, praemissis, qui Gallorum animos, qua traducendus exercitus erat, donis conciliarent, Alpiumque transitus specularentur. Nonaginta millia peditum, duodecim millia equitum Iberum traduxit. Ilergetes inde Bargusiosque et Ausetanos et Lacetaniam, quae subjecta Pyrenaeis montibus est, subegit: oraeque huic omni praefecit Hannonem, ut fauces, quae Hispanias Galliis jungunt, in potestate essent. Decem millia peditum Hannoni ad praesidium obtinendae regionis data, et mille equites. Postquam per Pyrenaeum saltum traduci exercitus est coeptus, rumorque per barbaros manavit certior de bello Romano; tria millia inde Carpetanorum peditum iter averterunt. Constabat, non tam bello motos, quam longinquitate viae insuperabilique Al-

pium

pium transitu. Hannibal, quia revocare aut vi retinere eos anceps erat, ne ceterorum etiam feroces animi inritarentur, supra septem millia hominum domos remisit, quos et ipse gravari militia senserat, Carpetanos quoque ab se dimissos similans.

XXIV. Inde, ne mora atque otium animos sollicitarent, cum reliquis copiis Pyrenaeum transgreditur, et ad oppidum Illiberi castra locat. Galli quamquam Italiae bellum inferri audiebant, tamen, quia vi subactos trans Pyrenaeum Hispanos fama erat, praesidiaque valida inposita, metu servitutis ad arma consternati, Ruscinonem aliquot populi conveniunt. Quod ubi Hannibali nuntiatum est, moram magis, quam bellum, metuens, oratores ad regulos eorum misit, *conloqui semet ipsum velle cum his; et vel illi propius Illiberi adcederent, vel se Ruscinonem processurum, ut ex propinquo congressus facilior esset: nam et adcepturum eos in castra sua se laetum, nec cunctanter se ipsum ad eos venturum. Hospitem enim se Galliae, non hostem, advenisse: nec stricturum ante gladium, si per Gallos liceat, quam in Italiam venisset.* Et per nuntios quidem haec. Vt vero reguli Gallorum, castris ad Illiberim extemplo motis, haud gravate ad Poenum venerunt; capti donis, cum bona pace exercitum per fines suos praeter Ruscinonem oppidum transmiserunt.

XXV. In Italiam interim nihil ultra, quam Iberum transisse Hannibalem, a Massiliensium legatis Romam perlatum erat: quum perinde, ac si Alpes jam transisset, Boji, sollicitatis Insubribus, defecerunt; nec tam ob veteres in populum Romanum iras, quam quod nuper, circa Padum, Placentiam Cremonamque colonias in agrum Gallicum deductas aegre patie-

tiebantur. Itaque, armis repente adreptis, in eum ipsum agrum inpetu facto, tantum terroris ac tumultus fecerunt, ut non agrestis modo multitudo, sed ipsi triumviri Romani, qui ad agrum venerant adsignandum, diffisi Placentiae moenibus, Mutinam confugerint, C. Lutatius, C. Servilius, T. Annius. Lutatii nomen haud dubium est. Pro C. Servilio et T. Annio, Q. Acilium et C. Herennium habent quidam annales: alii P. Cornelium Asinam et C. Papirium Masonem. Id quoque dubium est, legati, ad expostulandum missi ad Bojos, violati sint, an in triumviros agrum metantes inpetus sit factus. Mutinae quum obsiderentur, et gens, ad obpugnandarum urbium artes rudis, pigerrima eadem ad militaria opera, segnis intactis adsideret muris; similari coeptum de pace agi. Evocatique ab Gallorum principibus legati ad conloquium, non contra jus modo gentium, sed violata etiam, quae data in id tempus erat, fide, comprehenduntur; negantibus Gallis, nisi obsides sibi redderentur, eos dimissuros. Quum haec de legatis nuntiata essent, et Mutina praesidiumque in periculo esset, L. Manlius praetor, ira adcensus, effusum agmen ad Mutinam ducit. Silvae tunc circa viam erant, plerisque incultis. Ibi, inexplorato profectus, in insidias praecipitatus, multaque eum caede suorum aegre in apertos campos emersit. Ibi castra communita; et, quia Gallis ad tentanda ea defuit spes, refecti sunt militum animi, quamquam ad C cecidisse satis constabat. Iter deinde de integro coeptum, nec, dum per patentia loca ducebatur agmen, adparuit hostis; ubi rursus silvae intratae, tum postremos adorti, cum magna trepidatione ac pavore omnium, octingentos milites obciderunt, sex signa

ademere. Finis et Gallis territandi, et pavendi Romanis fuit, ut e saltu invio atque inpedito evasere. Inde, apertis locis facile tutantes agmen, Romani Tanetum, vicum propinquum Pado, contendere. Ibi se munimento ad tempus commeatibusque fluminis et Brixianorum Gallorum auxilio, adversus crescentem in dies multitudinem hostium, tutabantur.

XXVI. Qui tumultus repens postquam est Romam perlatus, et Punicum insuper Gallico bello auctum Patres adceperunt; C. Atilium praetorem cum una legione Romana et quinque millibus sociorum, delectu novo a consule conscriptis, auxilium ferre Manlio jubent: qui sine ullo certamine (abscesserant enim metu hostes) Tanetum pervenit. Et P. Cornelius, in locum ejus, quae missa cum praetore fuerat, transscripta legione nova, profectus ab Vrbe sexaginta longis navibus, praeter oram Etruriae Ligurumque et inde Salyum montes, pervenit Massiliam, et ad proximum ostium Rhodani (pluribus enim divisus amnis in mare decurrit) castra locat: vixdum satis credens, Hannibalem superasse Pyrenaeos montes. Quem ut de Rhodani quoque transitu agitare animadvertit, incertus, quonam ei loco obcurreret, necdum satis refectis ab jactatione maritima militibus, trecentos interim delectos equites, ducibus Massiliensibus et auxiliaribus Gallis, ad exploranda omnia visendosque ex tuto hostes praemittit. Hannibal, ceteris metu aut pretio pacatis, jam in Volcarum pervenerat agrum, gentis validae. Colunt autem circa utramque ripam Rhodani: sed, diffisi citeriore agro arceri Poenum posse, ut flumen pro munimento haberent, omnibus ferme suis trans Rhodanum trajectis, ulteriorem ripam amnis armis obli-

obtinebant. Ceteros adcolas fluminis Hannibal, et eorum ipsorum quos sedes suae tenuerant, simul perlicit donis ad naves undique contrahendas fabricandasque: simul et ipsi trajici exercitum, levarique quam primum regionem suam tanta urguente hominum turba cupiebant. Itaque ingens coacta vis navium est lintriumque temere ad vicinalem usum paratarum; novasque alias primum Galli inchoantes cavabant ex singulis arboribus: deinde et ipsi milites, simul copia materiae, simul facilitate operis inducti, alveos informes, (nihil, dummodo innare aquae et capere onera possent, curantes) quibus se suaque transveherent, raptim faciebant.

XXVII. Jamque omnibus satis comparatis ad trajiciendum, terrebant ex adverso hostes, omnem ripam equis virisque obtinentes: quos ut averteret, Hannonem, Bomilcaris filium, vigilia prima noctis, cum parte copiarum, maxime Hispanis, adverso flumine ire iter unius diei jubet; et, ubi primum possit, quam obcultissime trajecto amni, circumducere agmen, ut, quum opus facto sit, adoriatur ab tergo hostem. Ad id dati duces Galli edocent, inde millia quinque et viginti ferme supra, parvae insulae circumfusum amnem, latiorem, ubi dividebatur, eoque minus alto alveo, transitum ostendere. Ibi raptim caesa materia ratesque fabricatae, in quibus equi virique et alia onera trajicerentur. Hispani sine ulla mole, in utres vestimentis conjectis, ipsi caetris subpositis incubantes, flumen tranavere. Et alius exercitus, ratibus junctis trajectus, castris prope flumen positis, nocturno itinere atque operis labore fessus, quiete unius diei reficitur, intento duce ad consilium obportune exsequendum. Postero die profecti

ex loco edito fumo significant, se transisse, et haud procul abesse. Quod ubi accepit Hannibal, ne tempori deesset, dat signum ad trajiciendum. Jam paratas aptatasque habebat pedes lintres. Equites fere propter equos nantes: navium agmen, ad excipiendum adversi inpetum fluminis, parte superiore transmittens, tranquillitatem infra trajicientibus lintribus praebebat. Equorum pars magna nantes loris a puppibus trahebantur, praeter eos, quos instructos frenatosque, ut extemplo egresso in ripam equiti usui essent, inposuerant in naves.

XXVIII. Galli obcursant in ripam cum variis ululatibus cantuque moris sui, quatientes scuta super capita, vibrantesque dextris tela: quamquam et ex adverso terrebat tanta vis navium cum ingenti sono fluminis et clamore vario nautarum et militum, qui nitebantur perrumpere inpetum fluminis, et qui ex altera ripa trajicientes suos hortabantur. Jam satis paventes adverso tumultu terribilior ab tergo adortus clamor, castris ab Hannone captis. Mox et ipse aderat, ancepsque terror circumstabat, et e navibus tanta vi armatorum in terram evadente, et ab tergo inprovisa premente acie. Galli, postquam, utroque vim facere conati, pellebantur, qua patere visum maxime iter, perrumpunt, trepidique in vicos passim suos diffugiunt. Hannibal, ceteris copiis per otium trajectis, spernens jam Gallicos tumultus, castra locat. Elephantorum trajiciendorum varia consilia fuisse credo: certe variata memoria actae rei. Quidam, congregatis ad ripam elephantis, tradunt, ferocissimum ex iis, irritatum ab rectore suo, quum refugientem in aquam nantem sequeretur, traxisse gregem, ut quemque timentem altitudinem

nem destituerat vadum, impetu ipso fluminis in alteram ripam rapiente. Ceterum magis constat, ratibus trajectos. Id ut tutius consilium ante rem foret, ita, acta re, ad fidem pronius est. Ratem unam, ducentos longam pedes, quinquaginta latam, a terra in amnem porrexerunt: quam, ne secunda aqua deferretur, pluribus validis retinaculis parte superiore ripae religatam, pontis in modum humo injecta constraverunt, ut belluae audacter velut per solum ingrederentur. Altera ratis, aeque lata, longa pedes centum, ad trajiciendum flumen apta, huic copulata est: et quum elephanti, per stabilem ratem, tamquam viam, praegredientibus feminis, acti, in minorem adplicatam transgressi sunt; extemplo resolutis, quibus leviter adnexa erat, vinculis, ab actuariis aliquot navibus ad alteram ripam pertrahitur: ita primis expositis, alii deinde repetiti ac trajecti sunt. Nihil sane trepidabant, donec continenti velut ponte agerentur. Primus erat pavor, quum, soluta ab ceteris rate, in altum raperentur. Ibi, urguentes inter se, cedentibus extremis ab aqua, trepidationis aliquantum edebant; donec quietem ipse timor circumspectantibus aquam fecisset. Excidere etiam saevientes quidam in flumen. Sed, pondere ipso stabiles, dejectis rectoribus, quaerendis pedetentim vadis, in terram evasere.

XXIX. Dum elephanti trajiciuntur, interim Hannibal Numidas equites quingentos ad castra Romana miserat speculatum, ubi et quantae copiae essent, et quid pararent. Huic alae equitum missi, ut ante dictum est, ab ostio Rhodani trecenti Romanorum equites obcurrunt. Proelium atrocius, quam pro numero pugnantium, editur. Nam praeter multa vulnera caedes etiam prope par utrimque fuit:

 fuga-

fugaque et pavor Numidarum Romanis, jam admodum fessis, victoriam dedit. Victores ad centum sexaginta, nec omnes Romani, sed pars Gallorum: victi amplius ducenti ceciderunt. Hoc principium simul omenque belli, ut summae rerum prosperum eventum, ita haud sane incruentam ancipitisque certaminis victoriam, Romanis portendit. Vt, re ita gesta, ad utrumque ducem sui redierunt, nec Scipioni stare sententia poterat, nisi ut ex consiliis coeptisque hostis et ipse conatus caperet; et Hannibalem incertum, utrum coeptum in Italiam intenderet iter, an cum eo, qui primus se obtulisset Romanus exercitus, manus confereret, avertit a praesenti certamine Bojorum legatorum regulique Magali adventus; qui se duces itinerum, socios periculi fore, adfirmantes, integro bello, nusquam ante libatis viribus, Italiam adgrediendam censent. Multitudo timebat quidem hostem, nondum obliterata memoria superioris belli: sed magis iter inmensum Alpesque, rem fama utique inexpertis horrendam, metuebat.

XXX. Itaque Hannibal, postquam ipsi sententia stetit pergere ire atque Italiam petere, advocata concione, varie militum versat animos castigando adhortandoque. *Mirari se, quinam pectora semper inpavida repens terror invaserit. Per tot annos vincentes eos stipendia facere; neque ante Hispania excessisse, quam omnes gentesque et terrae eae, quas duo diversa maria amplectantur, Carthaginiensium essent. Indignatos deinde, quod, quicumque Saguntum obsedissent, velut ob noxam, sibi dedi postularet populus Romanus, Iberum trajecisse ad delendum nomen Romanorum liberandumque orbem terrarum. Tum nemini visum id longum, quum ab occasu solis ad exortus intenderent iter.*

Nunc,

Nunc, postquam multo majorem partem itineris emensam cernant, Pyrenaeum saltum inter ferocissimas gentes superatum, Rhodanum, tantum amnem, tot millibus Gallorum prohibentibus, domita etiam ipsius fluminis vi, trajectum, in conspectu Alpes habeant, quarum alterum latus Italiae sit; in ipsis portis hostium fatigatos subsistere, quid Alpes aliud esse credentes, quam montium altitudines? Fingerent altiores Pyrenaei jugis. Nullas profecto terras coelum contingere, nec inexsuperabiles humano generi esse. Alpes quidem habitari, coli, gignere atque alere animantes. Pervias paucis esse: exercitibus invias? Eos ipsos, quos cernant, legatos non pennis sublime elatos Alpes transgressos: ne majores quidem eorum indigenas; sed advenas Italiae cultores has ipsas Alpes ingentibus saepe agminibus cum liberis ac conjugibus, migrantium modo, tuto transmisisse. Militi quidem armato, nihil secum praeter instrumenta belli portanti, quid invium aut inexsuperabile esse? Saguntum ut caperetur, quid per octo menses periculi, quid laboris exhaustum esse? Romam, orbis terrarum caput, petentibus quidquam adeo asperum atque arduum videri, quod inceptum moretur? Cepisse quondam Gallos ea, quae adiri posse Poenus desperet. Proinde aut cederent animo atque virtute genti, per eos dies toties ab se victae: aut itineris finem sperent campum interjacentem Tiberi ac moenibus Romanis.

XXXI. His adhortationibus incitatos corpora curare atque ad iter se parare jubet. Postero die, profectus adversa ripa Rhodani, mediterranea Galliae petit: non quia rectior ad Alpes via esset, sed, quantum a mari recessisset, minus obvium fore Romanum credens: cum quo, prius quam in Italiam ventum foret, non erat in animo manus conse-

rere. Quartis caſtris ad Inſulam pervenit. Ibi Iſara Rhodanusque amnes, diverſis ex Alpibus decurrentes, agri aliquantum amplexi, confluunt in unum: inde mediis campis Inſulae nomen inditum. Incolunt prope Allobroges, gens jam inde nulla Gallica gente opibus aut fama inferior: tum discors erat. Regni certamine ambigebant fratres. Major, et qui prius imperitarat, Brancus nomine, minore ab fratre et coetu juniorum, qui jure minus, vi plus poterant, pellebatur. Hujus ſeditionis perobportuna disceptatio quum ad Hannibalem rejecta eſſet, arbiter regni factus, quod ea ſenatus principumque ſententia fuerat, imperium majori reſtituit. Ob id meritum commeatu copiaque rerum omnium, maxime veſtis, eſt adjutus, quam infames frigoribus Alpes praeparari cogebant. Sedatis certaminibus Allobrogum, quum jam Alpes peteret, non recta regione iter inſtituit, ſed ad laevam in Tricaſtinos flexit: inde per extremam oram Vocontiorum agri tetendit in Tricorios: haud usquam inpedita via, priusquam ad Druentiam flumen pervenit. Is et ipſe Alpinus amnis longe omnium Galliae fluminum difficillimus tranſitu eſt. Nam quum aquae vim vehat ingentem, non tamen navium patiens eſt: quia nullis coercitus ripis, pluribus ſimul, neque iisdem alveis fluens, nova ſemper vada novosque gurgites, (et ob eadem pediti quoque incerta via eſt) ad haec ſaxa glareoſa volvens, nihil ſtabile nec tutum ingredienti praebet; et tum, forte imbribus auctus, ingentem transgredientibus tumultum fecit, quum ſuper cetera trepidatione ipſi ſua atque incertis clamoribus turbarentur.

XXXII. P. Cornelius conſul triduo fere poſt, quam Hannibal ab ripa Rhodani movit, qua-

quadrato agmine ad castra hostium venerat, nullam dimicandi moram facturus. Ceterum, ubi deserta munimenta, nec facile se tantum praegressos adsequuturum videt; ad mare ac naves rediit, tutius faciliusque ita descendenti ab Alpibus Hannibali obcursurus. Ne tamen nuda auxiliis Romanis Hispania esset, quam provinciam sortitus erat, Cn. Scipionem fratrem cum maxima parte copiarum adversus Hasdrubalem misit; non ad tuendos tantummodo veteres socios conciliandosque novos, sed etiam ad pellendum Hispania Hasdrubalem. Ipse cum admodum exiguis copiis Genuam repetit, eo, qui circa Padum erat, exercitu Italiam defensurus. Hannibal ab Druentia campestri maxime itinere ad Alpes cum bona pace incolentium ea loca Gallorum pervenit. Tum, quamquam fama prius (qua incerta in majus vero ferri solent) praecepta res erat, tamen ex propinquo visa montium altitudo, nivesque coelo prope inmixtae, tecta informia inposita rupibus, pecora jumentaque torrida frigore, homines intonsi et inculti, animalia inanimaliaque omnia rigentia gelu, cetera visu, quam dictu, foediora, terrorem renovarunt. Erigentibus in primos agmen clivos adparuerunt imminentes tumulos insidentes montani; qui, si valles obcultiores insedissent, coorti in pugnam repente, ingentem fugam stragemque dedissent. Hannibal consistere signa jubet; Gallisque ad visenda loca praemissis, postquam comperit, transitum ea non esse, castra inter confragosa omnia praeruptaque, quam extentissima potest valle, locat. Tum per eosdem Gallos, haud sane multum lingua moribusque abhorrentes, quum se inmiscuissent conloquiis montanorum, edoctus interdiu tantum obsideri saltum, nocte in sua quemque dilabi

dilabi tecta; luce prima subiit tumulos, ut ex aperto atque interdiu vim per angustias facturus. Die deinde similando aliud, quam quod parabatur, consumto, quum eodem, quo constiterant, loco castra communissent, ubi primum degressos tumulis montanos laxatasque sensit custodias, pluribus ignibus, quam pro numero manentium, in speciem factis, inpedimentisque cum equite relictis, et maxima parte peditum; ipse cum expeditis, acerrimo quoque viro, raptim angustias evadit, iisque ipsis tumulis, quos hostes tenuerant, consedit.

XXXIII. Prima deinde luce castra mota, et agmen reliquum incedere coepit. Jam montani signo dato ex castellis ad stationem solitam conveniebant; quum repente conspiciunt alios, arce occupata sua, super caput inminentes, alios via transire hostes. Vtraque simul objecta res oculis animisque inmobiles parumper eos defixit. Deinde ut trepidationem in angustiis, suoque ipsum tumultu misceri agmen videre, equis maxime consternatis, quidquid adjecissent ipsi terroris, satis ad perniciem fore rati, perversis rupibus juxta invia ac devia adsueti discurrunt. Tum vero simul ab hostibus, simul ab iniquitate locorum Poeni obpugnabantur; plusque inter ipsos, (sibi quoque tendente, ut periculo prius evaderet) quam cum hostibus, certaminis erat. Equi maxime infestum agmen faciebant, qui et clamoribus dissonis, quos nemora etiam repercussaeque valles augebant, territi trepidabant, et icti forte aut vulnerati adeo consternabantur, ut stragem ingentem simul hominum ac sarcinarum omnis generis facerent: multosque turba, quum praecipites deruptaeque utrimque angustiae essent, in inmensum altitudinis dejecit; quosdam et armatos: sed ruinae maximae mo-

modo iumenta cum oneribus devolvebantur. Quae quamquam foeda visu erant, stetit parumper tamen Hannibal, ac suos continuit, ne tumultum ac trepidationem augeret. Deinde postquam interrumpi agmen vidit, periculumque esse, ne exutum inpedimentis exercitum nequidquam incolumem traduxisset, decurrit ex superiore loco; et, quum inpetu ipso fudisset hostem, suis quoque tumultum auxit. Sed is tumultus momento temporis, postquam liberata itinera fuga montanorum erant, sedatur: nec per otium modo, sed prope silentio, mox omnes traducti. Castellum inde, quod caput eius regionis erat, viculosque circumiectos capit, et captivo frumento ac pecoribus per triduum exercitum aluit. Et quia nec montanis primo perculsis, nec loco magnopere inpediebantur, aliquantum eo triduo viae confecit.

XXXIV. Perventum inde ad frequentem cultoribus alium, ut inter montana, populum. Ibi non bello aperto, sed suis artibus, fraude, deinde insidiis est prope circumventus. Magno natu principes castellorum oratores ad Poenum veniunt: *alienis malis, utili exemplo, doctos*, memorantes, *amicitiam malle, quam vim experiri Poenorum, itaque obedienter imperata facturos: commeatum itinerisque duces, et ad fidem promissorum obsides adciperet.* Hannibal nec temere credendo, nec adspernando, ne repudiati aperte hostes fierent, benigne quum respondisset; obsidibus, quos dabant, adceptis, et commeatu, quem in viam ipsi detulerant, usus, nequaquam, ut inter pacatos, incomposito agmine duces eorum sequitur. Primum agmen elephanti et equites erant: ipse post cum robore peditum, circumspectans sollicitusque omnia, incedebat. Vbi in angustio-

ſtiorem viam ex parte altera ſubjectam jugo inſuper imminenti ventum eſt, undique ex inſidiis barbari a fronte, ab tergo coorti, cominus eminus petunt: ſaxa ingentia in agmen devolvunt: maxima ab tergo vis hominum urguebat. In eos verſa peditum acies haud dubium fecit, quin, niſi firmata extrema agminis fuiſſent, ingens in eo ſaltu adcipienda clades fuerit. Tunc quoque ad extremum periculi ac prope perniciem ventum eſt: nam, dum cunctatur Hannibal demittere agmen in anguſtias, quia non, ut ipſe equitibus praeſidio erat, ita peditibus quidquam ab tergo auxilii reliquerat; obcurſantes per obliqua montani, perrupto medio agmine, viam inſedere: noxque una Hannibali ſine equitibus atque impedimentis acta eſt.

XXXV. Poſtero die, jam ſegnius intercurſantibus barbaris, junctae copiae, ſaltusque haud ſine clade (majore tamen jumentorum, quam hominum, pernicie) ſuperatus: inde montani pauciores jam, et latrocinii magis quam belli more, concurſabant: modo in primum, modo in noviſſimum agmen, uicumque aut locus obportunitatem daret, aut progreſſi morative aliquam occaſionem feciſſent. Elephanti, ſicut praecipites per arctas vias magna mora agebantur, ita tutum ab hoſtibus, quacumque incederent, (quia inſuetis adeundi propius metus erat) agmen praebebant. Nono die in jugum Alpium perventum eſt, per invia pleraque et errores, quos aut ducentium fraus, aut, ubi fides iis non eſſet, temere initae valles a conjectantibus iter, faciebant. Biduum in jugo ſtativa habita: feſſisque labore ac pugnando quies data militibus: jumentaque aliquot, quae prolabſa in rupibus erant, ſequendo veſtigia agminis in caſtra pervenere.

Feſ-

Feſſis taedio tot malorum nivis etiam caſus, occidente jam ſidere Vergiliarum, ingentem terrorem adjecit. Per omnia nive oppleta quum, ſignis prima luce motis, ſegniter agmen incederet, pigritiaque et deſperatio in omnium vultu emineret; praegreſſus ſigna Hannibal in promontorio quodam, unde longe ac late proſpectus erat, conſiſtere juſſis militibus Italiam oſtentat ſubjectosque Alpinis montibus Circumpadanos campos: *moeniaque eos tum tranſcendere non Italiae modo, ſed etiam urbis Romanae. Cetera plana, proclivia fore: uno aut ſummum altero proelio arcem et caput Italiae in manu ac poteſtate habituros.* Procedere inde agmen coepit; jam nihil ne hoſtibus quidem, praeter parva furta per occaſionem, tentantibus. Ceterum iter multo, quam in adſcenſu fuerat, (ut pleraque Alpium ab Italia ſicut breviora, ita adrectiora ſunt) difficilius fuit. Omnis enim ferme via praeceps, anguſta, lubrica erat, ut neque ſuſtinere ſe a labſu poſſent, nec, qui paullulum titubaſſent, haerere adflicti veſtigio ſuo; aliique ſuper alios, et jumenta et homines, occiderent.

XXXVI. Ventum deinde ad multo anguſtiorem rupem, atque ita rectis ſaxis, ut aegre expeditus miles tentabundus, manibusque retinens virgulta ac ſtirpes circa eminentes, demittere ſeſe poſſet. Natura locus jam ante praeceps, recenti lapſu terrae in pedum mille admodum altitudinem abruptus erat. Ibi quum, velut ad finem viae, equites conſtitiſſent; miranti Hannibali, quae res moraretur agmen, nuntiatur, rupem inviam eſſe. Digreſſus deinde ipſe ad locum viſendum. Haud dubia res viſa, quin per invia circa nec trita antea, quamvis longo ambitu, circumduceret agmen. Ea vero via inſuperabilis fuit. Nam quum ſuper

ſuper veterem nivem intactam nova modicae altitudinis eſſet, molli nec praealtae nivi facile pedes ingredientium inſiſtebant. Vt vero tot hominum jumentorumque inceſſu dilapſa eſt; per nudam infra glaciem fluentemque tabem liqueſcentis nivis ingrediebantur. Tetra ibi luctatio erat. Vt a lubrica glacie, non recipiente veſtigium, et in prono citius pedes fallente, et, ſeu manibus in adſurgendo, ſeu genu ſe adjuviſſent, ipſis adminiculis prolapſis, iterum corruiſſent; (nec ſtirpes circa radicesve, ad quas pede aut manu quisquam eniti poſſet, erant) ita in levi tantum glacie tabidaque nive volutabantur. Jumenta ſecabant; interdum etiam, tum infimam ingredientia nivem, et prolapſa jactandis gravius in connitendo ungulis, penitus perfringebant: ut pleraque, velut pedica capta, haererent in durata et alte concreta glacie.

XXXVII. Tandem, nequidquam jumentis atque hominibus fatigatis, caſtra in jugo poſita, aegerrime ad id ipſum loco purgato. Tantum nivis fodiendum atque egerendum fuit. Inde ad rupem muniendam, per quam unam via eſſe poterat, milites ducti, quum caedendum eſſet ſaxum, arboribus circa immanibus dejectis detruncatisque, ſtruem ingentem lignorum faciunt: eamque (quum et vis venti apta faciendo igni coorta eſſet) ſuccendunt, ardentiaque ſaxa infuſo aceto putrefaciunt. Ita torridam incendio rupem ferro pandunt, molliuntque amfractibus modicis clivos, ut non jumenta ſolum, ſed elephanti etiam, deduci poſſent. Quatriduum circa rupem conſumtum, jumentis prope fame abſumtis: nuda enim fere cacumina ſunt, et, ſi quid eſt pabuli, obruunt nives. Inferiora valles et apricos quosdam colles habent, rivos-

vosque prope silvas, et jam humano cultu digniora loca. Ibi jumenta in pabulum missa, et quies muniendo fessis hominibus data triduo. Inde ad planum descensum, etiam locis mollioribus et adcolarum ingeniis.

XXXVIII. Hoc maxime modo in Italiam perventum est, quinto mense a Carthagine nova, (ut quidam auctores sunt) quinto decimo die Alpibus superatis. Quantae copiae transgresso in Italiam Hannibali fuerint, nequaquam inter auctores constat. Qui plurimum, centum millia peditum, viginti equitum fuisse scribunt; qui minimum, viginti millia peditum, sex equitum. L. Cincius Alimentus, qui captum se ab Hannibale scribit, maxime auctor me moveret, nisi confunderet numerum, Gallis Liguribusque additis: cum his octoginta millia peditum, decem equitum, adducta in Italiam: (magis adfluxisse verisimile est; et ita quidam auctores sunt) ex ipso autem audisse Hannibale, postquam Rhodanum transierit, triginta sex millia hominum, ingentemque numerum equorum et aliorum jumentorum amisisse, in Taurinis, quae Gallis proxima gens erat, in Italiam degressum. Id quum inter omnes constet, eo magis miror ambigi, quanam Alpes transierit; et vulgo credere, Penino, atque inde nomen et jugo Alpium inditum, transgressum. Coelius per Cremonis jugum dicit transisse. Qui ambo saltus eum non in Taurinos, sed per Salassos montanos ad Libuos Gallos deduxissent. Nec verisimile est, ea tum ad Galliam patuisse itinera; utique, quae ad Peninum ferunt, obsepta gentibus semigermanis fuissent. Neque, Hercule, montibus his (si quem forte id movet) ab transitu Poenorum ullo Veragri, incolae jugi ejus, norunt nomen inditum; sed ab eo, quem, in sum-

ſummo ſacratum vertice, Peninum montani adpellant.

XXXIX. Perobportune ad principia rerum Taurinis, proximae genti, adverſus Inſubres motum bellum erat. Sed armare exercitum Hannibal, ut parti alteri auxilio eſſet, (in reficiendo maxime ſentientem contracta ante mala) non poterat. Otium etenim ex labore, copia ex inopia, cultus ex inluvie tabeque, ſqualida et prope efferata corpora varie movebant. Ea P. Cornelio conſuli cauſa fuit, quum Piſas navibus veniſſet, exercitu a Manlio Atilioque adcepto tirone, et in novis ignominiis trepido, ad Padum feſtinandi; ut cum hoſte nondum refecto manum conſereret. Sed quum Placentiam conſul venit, jam ex ſtativis moverat Hannibal; Taurinorumque unam urbem, caput gentis ejus, quia violentes in amicitiam non veniebant, vi expugnarat: junxiſſetque ſibi, non metu ſolum, ſed etiam voluntate, Gallos adcolas Padi; ni eos, circumſpectantes defectionis tempus, ſubito adventus conſulis obpreſſiſſet. Et Hannibal movit ex Taurinis, incertos, quae pars ſequenda eſſet, Gallos praeſentem ſe ſequuturos ratus. Jam prope in conſpectu erant exercitus, convenerantque duces, ſicuti inter ſe nondum ſatis noti; ita jam inbutus uterque quadam admiratione alterius. Nam Hannibalis et apud Romanos, jam ante Sagunti excidium, celeberrimum nomen erat: et Scipionem Hannibal eo ipſo, quod adverſus ſe dux potiſſimum lectus eſſet, praeſtantem virum credebat. Et auxerant inter ſe opinionem, Scipio, quod, relictus in Gallia, obvius fuerat in Italiam transgreſſo Hannibali; Hannibal et conatu tam audaci trajiciendarum Alpium, et effectu. Occupavit tamen Scipio Padum trajicere, et, ad Ti-

Ticinum amnem molis castris, prius, quam educeret in aciem, adhortandorum militum causa, talem orationem exorsus est:

XL. *Si eum exercitum, milites, educerem in aciem, quem in Gallia mecum habui, supersedissem loqui apud vos. Quid enim adhortari referret aut eos equites, qui equitatum hostium ad Rhodanum flumen egregie vicissent, aut eas legiones, cum quibus fugientem hunc ipsum hostem sequutus, confessionem cedentis ac detrectantis certamen pro victoria habui? Nunc, quia ille exercitus, Hispaniae provinciae scriptus, ibi cum fratre Cn. Scipione meis auspiciis rem gerit, ubi eum gerere senatus populusque Romanus voluit; ego, ut consulem ducem adversus Hannibalem ac Poenos haberetis, ipse me huic voluntario certamini obtuli: novo imperatori apud novos milites pauca verba facienda sunt. Ne genus belli, neve hostem ignoretis; cum iis est vobis, milites, pugnandum, quos terra marique priore bello vicistis: a quibus stipendium per viginti annos exegistis: a quibus capta belli praemia, Siciliam ac Sardiniam, habetis. Erit igitur in hoc certamine is vobis illisque animus, qui victoribus et victis esse solet. Nec nunc illi, quia audent, sed quia necesse est, pugnaturi sunt: nisi creditis, qui exercitu incolumi pugnam detrectavere, eos, duabus partibus peditum equitumque in transitu Alpium amissis, (quum plures paene perierint, quam supersunt) plus spei nactos esse. At enim pauci quidem sunt, sed vigentes animis corporibusque, quorum robora ac vires vix sustinere vis ulla possit. Effigies, immo umbrae hominum, fame, frigore, illuvie, squalore enecti, contusi ac debilitati inter saxa rupesque. Ad haec, praeusti artus, nive rigentes nervi, membra torrida gelu, quassata fractaque arma, claudi ac debiles equi. Cum hoc*

equite, cum hoc pedite pugnaturi estis: reliquias extremas hostium, non hostes, habebitis. Ac nihil magis vereor, quam ne, vos quum pugnaveritis, Alpes vicisse Hannibalem videantur. Sed ita forsitan decuit, cum foederum ruptore duce ac populo. Deos ipsos, sine ulla humana ope, committere ac profligare bellum: nos, qui secundum Deos violati sumus, commissum ac profligatum conficere.

XLI. *Non vereor, ne quis me hoc vestri adhortandi causa magnifica loqui existimet; ipsum aliter animo adfectum esse. Licuit in Hispaniam, provinciam meam, quo jam profectus eram, cum exercitu ire meo; ubi et fratrem consilii participem ac periculi socium haberem, et Hasdrubalem potius, quam Hannibalem, hostem, et minorem haud dubie molem belli. Tamen, quum praeterveherer navibus Galliae oram, ad famam hujus hostis in terram egressus, praemisso equitatu, ad Rhodanum movi castra. Equestri proelio, qua parte copiarum conferendi manum fortuna data est, hostem fudi: peditum agmen, quod in modum fugientium raptim agebatur, quia adsequi terra non poteram, regressus ad naves, quanta maxima celeritate potui, tanto maris terrarumque circuitu, in radicibus Alpium obvius fui. Huic timendo hosti utrum, quum declinarem certamen, inprovisus incidisse videor, an obcurrere in vestigiis ejus? lacessere ac trahere ad decernendum? Experiri juvat, utrum alios repente Carthaginienses per viginti annos terra ediderit; an iidem sint, qui ad Aegates pugnaverunt insulas, et quos ab Eryce duodevicenis denariis aestimatos emisistis: et utrum Hannibal hic sit aemulus itinerum Herculis, ut ipse fert, an vectigalis stipendiariusque et servus populi Romani a patre relictus: quem*

nisi

nisi Saguntinum scelus agitaret, respiceret profecto; si non patriam victam, domum certe patremque et foedera Hamilcaris scripta manu. Qui, jussus a consule nostro, praesidium deduxit ab Eryce: qui graves inpositas victis Carthaginiensibus leges fremens moerensque adcepit: qui decedere Sicilia, qui stipendium populo Romano dare pactus est. Itaque vos ego, milites, non eo solum animo, quo adversus alios hostes soletis, pugnare velim; sed cum indignatione quadam atque ira: velut si servos videatis vestros arma repente contra vos ferentes. Licuit ad Erycem clausos, ultimo subplico humanorum, fame interficere: licuit victricem classem in Africam trajicere, atque intra paucos dies sine ullo certamine Carthaginem delere. Veniam dedimus precantibus: emisimus ex obsidione: pacem cum victis fecimus: tutelae deinde nostrae duximus, quum Africo bello urguerentur. Pro his inpartitis, furiosum juvenem sequentes, obpugnatum patriam nostram veniunt. Atque utinam pro decore tantum hoc vobis, et non pro salute, esset certamen. Non de possessione Siciliae ac Sardiniae, de quibus quondam agebatur, sed pro Italia vobis est pugnandum: nec est alius ab tergo exercitus, qui, nisi nos vincimus, hosti obsistat; nec Alpes aliae sunt, quas dum superant, comparari nova possint praesidia. Hic est obstandum, milites, velut si ante Romana moenia pugnemus. Vnusquisque se non corpus suum, sed conjugem ac liberos parvos armis protegere putet: nec domesticas solum agitet curas, sed identidem hoc animo reputet, nostras nunc intueri manus senatum populumque Romanum; qualis nostra vis virtusque fuerit, talem deinde fortunam illius urbis ac Romani imperii fore.

XLII Haec apud Romanos consul. Hannibal, rebus prius, quam verbis, adhortandos milites ratus, circumdato ad spectaculum exercitu, captivos montanos vinctos in medio statuit; armisque Gallicis ante eorum pedes projectis, interrogare interpretem jussit, ecquis, si vinculis levaretur, armaque et equum victor adciperet, decertare ferro vellet? Quum ad unum omnes ferrum pugnamque poscerent, et dejecta in id sors esset; se quisque eum optabat, quem fortuna in id certamen legeret. Vt cujusque sors exciderat, alacer, inter gratulantes gaudio exsultans, cum sui moris tripudiis arma raptim capiebat. Vbi vero dimicarent, is habitus animorum non inter ejusdem modo conditionis homines erat, sed etiam inter spectantes vulgo, ut non vincentium magis, quam bene morientium, fortuna laudaretur.

XLIII. Quum sic aliquot spectatis paribus adfectos dimisisset, concione inde advocata, ita apud eos loquutus fertur: *Si, quem animum in alienae sortis exemplo paullo ante habuistis, eundem mox in aestimanda fortuna vestra habueritis, vicimus, milites. Neque enim spectaculum modo illud, sed quaedam veluti imago vestrae conditionis erat. Ac nescio, an majora vincula majoresque necessitates vobis, quam captivis vestris, fortuna circumdederit. Dextra laevaque duo maria claudunt, nullam, ne ad effugium quidem, navem habentibus: contra Padus amnis, major Padus ac violentior Rhodano: ab tergo Alpes urguent, vix integris vobis ac vigentibus transitae. Hic vincendum aut moriendum, milites, est; ubi primum hosti obcurristis. Et eadem fortuna, quae necessitatem pugnandi imposuit, praemia vobis ea victoribus proponit, quibus ampliora homines ne ab Diis*

Diis quidem immortalibus optare solent. Si Siciliam tantum ac Sardiniam, parentibus nostris ereptas, nostra virtute recuperaturi essemus, satis tamen ampla pretia essent. Quidquid Romani tot triumphis partum congestumque possident, id omne vestrum cum ipsis dominis futurum est. In hanc tam opimam mercedem, agite, cum Diis bene juvantibus arma capite. Satis adhuc in vastis Lusitaniae Celtiberiaeque montibus; pecora consectando, nullum emolumentum tot laborum periculorumque vestrorum vidistis. Tempus est jam, opulenta vos ac ditia stipendia facere, et magna operae pretia mereri, tantum itineris per tot montes fluminaque et tot armatas gentes emensos. Hic vobis terminum laborum fortuna dedit: hic dignam mercedem emeritis stipendiis dabit. Nec, quam magni nominis bellum est, tam difficilem existimaritis victoriam fore. Saepe et contemtus hostis cruentum certamen edidit, et incluti populi regesque perlevi momento victi sunt. Nam, demto hoc uno fulgore nominis Romani, quid est, cur illi vobis comparandi sint? Vt viginti annorum militiam vestram cum illa virtute, cum illa fortuna taceam; ab Herculis columnis, ab oceano terminisque ultimis terrarum, per tot ferocissimos Hispaniae et Galliae populos, vincentes huc pervenistis. Pugnabitis cum exercitu tirone, hac ipsa aestate caeso, victo, circumsesso a Gallis, ignoto adhuc duci suo, ignorantique ducem. An me, in praetorio patris, clarissimi imperatoris, prope natum, certe eductum, domitorem Hispaniae Galliaeque, victorem eumdem non Alpinarum modo gentium, sed ipsarum, quod multo majus est, Alpium, cum semestri hoc conferam duce, desertore exercitus sui? Cui si quis, demtis signis, Poenos Romanos-

nosque hodie ostendat, ignoraturum certum habeo, utrius exercitus sit consul. Non ego illud parvi aestimo, milites, quod nemo vestrum est, cujus non ante oculos ipse saepe militare aliquod ediderim facinus; cui non idem ego, virtutis spectator ac testis, notata temporibus locisque referre sua possim decora. Cum laudatis a me millies donatisque, alumnus prius omnium vestrum, quam imperator, procedam acie adversus ignotos inter se ignorantesque.

XLIV. *Quocumque circumtuli oculos, plena omnia video animorum ac roboris; veteranum peditem, generosissimarum gentium equites frenatos et infrenatos, vos socios fidelissimos fortissimosque, vos Carthaginienses, quum ob patriam, tum ob iram justissimam, pugnaturos. Inferimus bellum, infestisque signis descendimus in Italiam, tanto audacius fortiusque pugnaturi, quanto major spes, major est animus inferentis vim, quam arcentis. Adcendit praeterea animos et stimulat dolor, injuria, indignitas. Ad supplicium depoposcerunt me ducem primum, deinde vos omnes, qui Saguntum oppugnassetis: deditos ultimis cruciatibus adfecturi fuerunt. Crudelissima ac superbissima gens sua omnia suique arbitrii facit. Cum quibus bellum, cum quibus pacem habeamus, se modum inponere aequum censet. Circumscribit includitque nos terminis montium fluminumque, quos ne excedamus: neque eos, quos statuit, terminos observat. Ne transieris Iberum: ne quid rei tibi sit cum Saguntinis. Ad Iberum est Saguntum. Nusquam te vestigio moveris. Parum est, quod veterrimas provincias meas Siciliam et Sardiniam adimis. Etiam Hispanias? et inde cessero, in Africam transscendes. Transscendes autem, dico? duos consules hujus anni, unum in Afri-*

Africam, alterum in Hispaniam miserunt. Nihil usquam nobis relictum est, nisi quod armis vindicarimus. Illis timidis et ignavis licet esse, qui respectum habent, quos suus ager, sua terra, per tuta ac pacata itinera fugientes, adcipient: vobis necesse est fortibus viris esse, et, omnibus inter victoriam mortemve certa desperatione abruptis, aut vincere, aut, si fortuna dubitabit, in proelio potius, quam in fuga, mortem obpetere. Si hoc bene fixum omnibus destinatumque in animo est, iterum dicam, vicistis: nullum morte telum ad vincendum homini ab Diis inmortalibus acrius datum est.

XLV. His adhortationibus quum utrimque ad certamen adcensi militum animi essent, Romani ponte Ticinum jungunt, tutandique pontis caussa castellum insuper inponunt. Poenus, opere obcupatis hostibus, Maharbalem cum ala Numidarum, equitibus quingentis, ad depopulandos sociorum populi Romani agros mittit. Gallis parci quam maxime jubet, principumque animos sollicitari ad defectionem. Ponte perfecto, traductus Romanus exercitus in agrum Insubrium quinque millia passuum a Victumulis consedit. Ibi Hannibal castra habebat: revocatoque propere Maharbale atque equitibus, quum instare certamen cerneret, nihil umquam satis dictum praemonitumque ad cohortandos milites ratus, vocatis ad concionem certa praemia pronuntiat, in quorum spem pugnarent. *Agrum sese daturum esse in Italia, Africa, Hispania, ubi quisque velit, inmunem ipsi, qui adcepisset, liberisque: qui pecuniam, quam agrum, maluisset, ei se argento satis facturum: qui sociorum cives Carthaginienses fieri vellent, potestatem facturum: qui domos redire mallent, daturum se operam, ne cujus suorum popularium mutatam secum*

fortunam esse vellent. Servis quoque dominos prosequutis libertatem proponit, binaque pro his mancipia dominis se redditurum. Eaque ut rata scirent fore, agnum laeva manu, dextera silicem retinens, si falleret, Jovem ceterosque precatus Deos, ita se mactarent, quemadmodum ipse agnum mactasset, secundum precationem caput pecudis saxo elisit. Tum vero omnes, velut Diis auctoribus in spem suam quisque adoeptis, id morae, quod nondum pugnarent, ad potienda sperata rati, proelium uno animo et voce una poscunt.

XLVI. Apud Romanos haudquaquam tanta alacritas erat, super cetera recentibus etiam territos prodigiis. Nam et lupus intraverat castra, laniatisque obviis ipse intactus evaserat; et examen apum in arbore praetorio imminente consederat. Quibus procuratis, Scipio, cum equitatu jaculatoribusque expeditis profectus ad castra hostium exque propinquo copias, quantae et cujus generis essent, speculandas, obvius fit Hannibali, et ipsi cum equitibus ad exploranda circa loca progresso. Neutri alteros primo cernebant. Densior deinde incessu tot hominum equorumque oriens pulvis signum propinquantium hostium fuit. Constitit utrumque agmen, et proelio sese expediebant. Scipio jaculatores et Gallos equites in fronte locat; Romanos, sociorumque quod roboris fuit, in subsidiis. Hannibal frenatos equites in medium adcipit, cornua Numidis firmat. Vixdum clamore sublato, jaculatores fugerunt inter subsidia ad secundam aciem. Inde equitum certamen erat aliquamdiu anceps; dein, quia turbabant equos pedites intermixti, multis labentibus ex equis, aut desilientibus, ubi suos premi circumventos vidissent, jam magna ex parte ad pedes pugna

ierat:

ierat: donec Numidae, qui in cornibus erant, circumvecti paullulum, ab tergo se ostenderunt. Is pavor perculit Romanos, auxitque pavorem consulis vulnus, periculumque intercursu tum primum pubescentis filii propulsatum. Hic erit juvenis, penes quem perfecti hujusce belli laus est, Africanus ob egregiam victoriam de Hannibale Poenisque adpellatus. Fuga tamen effusa jaculatorum maxime fuit, quos primos Numidae invaserunt. Alius confertus equitatus consulem in medium adceptum, non armis modo, sed etiam corporibus suis, protegens, in castra, nusquam trepide neque effuse cedendo, reduxit. Servati consulis decus Coelius ad servum natione Ligurem delegat. Malim equidem de filio verum esse, quod et plures tradidere auctores, et fama obtinuit.

XLVII. Hoc primum cum Hannibale proelium fuit; quo facile adparuit, et equitatu meliorem Poenum esse, et ob id campos patentes, quales sunt inter Padum Alpesque, bello gerendo Romanis aptos non esse. Itaque proxima nocte, jussis militibus vasa silentio conligere, castra ab Ticino mota, festinatumque ad Padum est; ut ratibus, quibus junxerat flumen, nondum resolutis, sine tumultu atque insectatione hostis, copias trajiceret. Prius Placentiam pervenere, quam satis sciret Hannibal ab Ticino profectos: tamen ad sexcentos moratorum in citeriore ripa, segniter ratem solventes, cepit. Transire non potuit pontem, ut extrema resoluta erant, tota rate in secundam aquam labente. Coelius auctor est, Magonem cum equitatu et Hispanis peditibus flumen extemplo transnasse; ipsum Hannibalem per superiora Padi vada exercitum traduxisse, elephantis in ordinem ad

 susti-

sustinendum inpetum fluminis obpositis. Ea peritis amnis ejus vix fidem fecerint. Nam neque equites, armis equisque salvis, tantam vim fluminis superasse verisimile est, ut jam Hispanos omnes inflati transvexerint utres; et multorum dierum circuitu Padi vada petenda fuerant, qua exercitus gravis inpedimentis traduci posset. Potiores apud me auctores sunt, qui biduo vix locum rate jungendo flumini inventum tradunt; ea cum Magone equites Hispanorum expeditos praemissos. Dum Hannibal, circa flumen legationibus Gallorum audiendis moratus, trajicit gravius peditum agmen, interim Mago equitesque ab transitu fluminis diei unius itinere Placentiam ad hostes contendunt. Hannibal paucis post diebus sex millia a Placentia castra communivit, et postero die, in conspectu hostium acie directa, potestatem pugnae fecit.

XLVIII. Insequenti nocte caedes in castris Romanis, tumultu tamen quam re major, ab auxiliaribus Gallis facta est. Ad duo millia peditum et ducenti equites, vigilibus ad portas trucidatis, ad Hannibalem transfugiunt: quos Poenus benigne adloquutus, et spe ingentium donorum adcensos, in civitates quemque suas, ad sollicitandos popularium animos dimisit. Scipio, caedem eam signum defectionis omnium Gallorum esse ratus, contactosque eo scelere, velut injecta rabie, ad arma ituros, quamquam gravis adhuc vulnere erat, tamen quarta vigilia noctis insequentis tacito agmine profectus ad Trebiam fluvium, in loca altiora lucosque inpeditiores equiti castra movet. Minus, quam ad Ticinum, fefellit: missisque Hannibal primum Numidis, deinde omni equitatu, turbasset utique novissimum agmen, ni aviditate praedae in vacua

Roma-

Romana castra Numidae devertissent. Ibi dum, perscrutantes loca omnia castrorum, nullo satis digno morae pretio tempus terunt, emissus hostis de manibus est: et quum jam transgressos Trebiam Romanos metantesque castra conspexissent, paucos moratorum obciderunt, citra flumen interceptos. Scipio, nec vexationem vulneris in via jactanti ultra patiens, et conlegam (jam enim et revocatum ex Sicilia audierat) ratus exspectandum, locum, qui prope flumen tutissimus stativis est visus, delectum communiit. Nec procul inde Hannibal quum consedisset, quantum victoria equestri elatus, tantum anxius inopia, quae per hostium agros euntem, nusquam praeparatis commeatibus, major in dies excipiebat, ad Clastidium vicum, quo magnum frumenti numerum congesserant Romani, mittit. Ibi quum vim pararent, spes facta proditionis: nec sane magno pretio, numis aureis quadringentis, Dasio Brundusino praefecto praesidii conrupto, traditur Hannibali Clastidium. Id horreum fuit Poenis sedentibus ad Trebiam. In captivos ex tradito praesidio, ut fama clementiae in principio rerum conligeretur, nihil saevitum est.

XLIX. Quum ad Trebiam terrestre constitisset bellum, interim circa Siciliam insulasque Italiae inminentes, et a Sempronio consule, et ante adventum ejus, terra marique res gestae. Viginti quinqueremes, cum mille armatis ad depopulandam oram Italiae a Carthaginiensibus missae, novem Liparas, octo insulam Vulcani tenuerunt; tres in fretum avertit aestus. Ad eas conspectas a Messana duodecim naves ab Hierone rege Syracusanorum missae, qui tum forte Messanae erat, consulem Romanum opperiens, nullo repugnante captas

captas naves Messanam in portum deduxerunt. Cognitum ex captivis, praeter viginti naves, cujus ipsi classis essent, in Italiam missas, quinque et triginta alias quinqueremes Siciliam petere ad sollicitandos veteres socios. Lilybaei occupandi praecipuam curam esse: credere eadem tempestate, qua ipsi disjecti forent, eam quoque classem ad Aegates insulas dejectam. Haec, sicut audita erant, rex M. Aemilio praetori, cujus Sicilia erat provincia, perscribit, monetque, Lilybaeum firmo teneret praesidio. Extemplo et circa a praetore ad civitates missi legati tribunique, qui suos ad curam custodiae intenderent: ante omnia Lilybaeum teneri; ad adparatum belli, edicto proposito, ut socii navales decem dierum cocto cibaria ad naves deferrent: ubi signum datum esset, ne quis moram conscendendi faceret; perque omnem oram quidam ex speculis prospicerent adventantem hostium classem. Simul itaque (quamquam de industria morati cursum navium erant Carthaginienses, ut ante lucem adcederent Lilybaeum) praesensum tamen est, quia et luna pernox erat, et sublatis armamentis veniebant; extemplo datum e speculis signum, et in oppido ad arma conclamatum est, et in naves conscensum. Pars militum in muris portarumque in stationibus, pars in navibus erant. Et Carthaginienses, quia rem fore haud cum inparatis cernebant, usque ad lucem portu se abstinuerunt, demendis armamentis eo tempore aptandaque ad pugnam classe absumto. Ubi inluxit, recepere classem in altum, ut spatium pugnae esset, exitumque liberum e portu naves hostium haberent. Nec Romani detrectavere pugnam, et memoria circa ea ipsa loca gestarum rerum freti, et militum multitudine ac virtute.

L.

L. Vbi in altum evecti sunt; Romanus conserere pugnam, et ex propinquo vires conferre velle: contra eludere Poenus, et arte, non vi, rem gerere, naviumque, quam virorum aut armorum, malle certamen facere. Nam ut sociis navalibus adfatim instructam classem, ita inopem milite habebant: et, sicubi conserta navis esset, haudquaquam par numerus armatorum ex ea pugnabat. Quod ubi animadversum est, et Romanis multitudo sua auxit animum, et paucitas illis minuit. Extemplo septem naves Punicae circumventae; fugam ceterae ceperunt. Mille et septingenti fuere in navibus capti, milites nautaeque; in his tres nobiles Carthaginiensium. Classis Romana incolumis, una tantum perforata navi, sed ea quoque ipsa reduce, in portum rediit. Secundum hanc pugnam, nondum gnaris ejus, qui Messanae erant, Ti. Sempronius consul Messanam venit. Ei fretum intranti rex Hiero classem ornatam obviam duxit: transgressusque ex regia in praetoriam navem, gratulatus sospitem cum exercitu et navibus advenisse, precatusque prosperum ac felicem in Siciliam transitum; statum deinde insulae et Carthaginiensium conata exposuit: pollicitusque est, quo animo priore bello populum Romanum juvenis adjuvisset, eo senem adjuturum. Frumentum vestimentaque sese legionibus consulis sociisque navalibus gratis praebiturum. Grande periculum Lilybaeo maritimisque civitatibus esse, et quibusdam volentibus novas res fore. Ob haec consuli nihil cunctandum visum, quin Lilybaeum classe peteret: et rex regiaque classis una profecti. Navigantes inde, pugnatum ad Lilybaeum, fusasque et captas hostium naves, accepere.

LI.

LI. A Lilybaeo conſul, Hierone cum claſſe regia dimiſſo, relictoque praetore ad tuendam Siciliae oram, ipſe in inſulam Melitam, quae a Carthaginienſibus tenebatur, trajecit. Advenienti Hamilcar, Giſgonis filius, praefectus praeſidii, cum paullo minus duobus millibus militum, oppidumque cum inſula traditur: inde poſt paucos dies reditum Lilybaeum, captivique et a conſule et a praetore, praeter inſignes nobilitate viros, ſub corona venierunt. Poſtquam ab ea parte ſatis tutam Siciliam cenſebat conſul, ad inſulas Vulcani (quia fama erat[1], ſtare ibi Punicam claſſem) trajecit. Nec quisquam hoſtium circa eas inſulas inventus. Jam forte tranſmiſerant ad vaſtandam Italiae oram: depopulatoque Vibonenſi agro, urbem etiam terrebant. Repetenti Siciliam conſuli exſcenſio hoſtium in agrum Vibonenſem facta nuntiatur: literaeque ab ſenatu de tranſitu in Italiam Hannibalis, et, ut primo quoque tempore conlegae ferret auxilium, miſſae traduntur. Multis ſimul anxius curis, exercitum, extemplo in naves inpoſitum, Ariminum ſupero mari miſit: Sex. Pomponio legato cum viginti quinque longis navibus Vibonenſem agrum maritimamque oram Italiae tuendam adtribuit: M. Aemilio praetori quinquaginta navium claſſem explevit: ipſe, compoſitis Siciliae rebus, decem navibus oram Italiae legens, Ariminum pervenit: inde cum exercitu ſuo profectus ad Trebiam flumen, conlegae conjungitur.

LII. Jam ambo conſules, et quidquid Romanarum virium erat, Hannibali obpoſitum, aut illis copiis defendi poſſe Romanum imperium, aut ſpem nullam aliam eſſe, ſatis declarabat. Tamen conſul alter, equeſtri proelio uno et vulnere ſuo minutus, trahi rem

male-

malebat: recentis animi alter, eoque ferocior, nullam dilationem patiebatur. Quod inter Trebiam Padumque agri est, Galli tum incolebant; in duorum praepotentium populorum certamine, per ambiguum favorem, haud dubie gratiam victoris spectantes. Id Romani, ne quid modo moverent, aequo satis, Poenus periniquo animo ferebat, ab Gallis adcitum se venisse ad liberandos eos, dictitans. Ob eam iram, simul ut praeda militem aleret, duo millia peditum et mille equites, Numidas plerosque, mixtos quosdam et Gallos, populari omnem deinceps agrum usque ad Padi ripas jussit. Egentes ope Galli, quum ad id dubios servassent animos, coacti ab auctoribus injuriae ad vindices futuros declinant: legatisque ad consulem missis, auxilium Romanorum terrae, ob nimiam cultorum fidem in Romanos laboranti, orant. Cornelio nec causa, nec tempus agendae rei placebat: suspectaque ei gens erat, quum ob infida multa facinora, tum, ut alia vetustate obsolevissent, ob recentem Bojorum perfidiam. Sempronius contra, continendis in fide sociis maximum vinculum esse primos, qui eguissent ope, defensos, censebat. Tum, conlega cunctante, equitatum suum, mille peditum jaculatoribus ferme admixtis, ad defendendum Gallicum agrum trans Trebiam mittit. Ii, sparsos et incompositos, ad hoc graves praeda plerosque, quum inopinatos invasissent, ingentem terrorem caedemque ac fugam usque ad castra stationesque hostium fecere: unde multitudine effusa pulsi, rursus subsidio suorum proelium restituere. Varia inde pugna sequente, quamquam ad extremum aequassent certamen, major tamen hostium Romanis fama victoriae fuit.

LIII.

LIII. Ceterum nemini omnium major justiorque, quam ipsi consuli, videri; gaudio efferri, *qua parte copiarum alter consul victus foret, ea se vicisse. Restitutos ac refectos militibus animos: nec quemquam esse, praeter conlegam, qui dilatam dimicationem vellet: eum, animo magis, quam corpore, aegrum, memoria vulneris aciem ac tela horrere. Sed non esse cum aegro senescendum. Quid enim ultra differri aut teri tempus? Quem tertium consulem, quem alium exercitum exspectari? Castra Carthaginiensium in Italia, ac prope in conspectu Urbis esse. Non Siciliam ac Sardiniam, victis ademtas, nec cis Iberum Hispaniam peti, sed solo patrio terraque, in qua geniti forent, pelli Romanos. Quantum ingemiscant,* inquit, *patres nostri, circa moenia Carthaginis bellare soliti, si videant nos, progeniem suam, duos consules consularesque exercitus, in media Italia paventes intra castra? Poenum, quod inter Alpes Apenninumque agri sit, suae ditionis fecisse?* Haec adsidens aegro conlegae, haec in praetorio prope concionabundus agere. Stimulabat et tempus propinquum comitiorum, ne in novos consules bellum differetur, et occasio in se unum vertendae gloriae, dum aeger conlega erat. Itaque, nequidquam dissentiente Cornelio, parari ad propinquum certamen milites jubet. Hannibal, quum, quid optimum foret hosti, cerneret, vix ullam spem habebat, temere atque improvide quidquam consules acturos, quum alterius ingenium, fama prius, deinde re cognitum, percitum ac ferox sciret esse, ferociusque factum prospero cum praedatoribus suis certamine crederet; adesse gerendae rei fortunam haud diffidebat. Cujus ne quod praemitteret tempus, sollicitus intentusque erat, dum tiro hostium esset miles,

dum

dum meliorem ex ducibus inutilem vulnus faceret, dum Gallorum animi vigerent; quorum ingentem multitudinem sciebat segnius sequuturam, quanto longius ab domo traherentur. Quum ob haec taliaque speraret propinquum certamen, et facere, si cessaretur, cuperet, speculatoresque Galli, ad ea exploranda, quae vellet, tutiores, quia in utrisque castris militabant, paratos pugnae esse Romanos retulissent; locum insidiis circumspectare Poenus coepit.

LIV. Erat in medio rivus, praealtis utrimque clausus ripis, et circa obsitus palustribus herbis et, quibus inculta ferme vestiuntur, virgultis vepribusque. Quem ubi equiti quoque tegendo satis latebrosum locum circumvectus ipse oculis perlustravit: *Hic erit locus*, Magoni fratri ait, *quem teneas. Delige centenos viros ex omni pedite atque equite, cum quibus ad me vigilia prima venias. Nunc corpora curare tempus est.* Ita praetorium missum. Mox cum delectis Mago aderat. *Robora virorum cerno*, inquit Hannibal. *Sed, ut et numero etiam, non animis modo, valeatis, singulis vobis novenos ex turmis manipulisque vestri similes eligite; Mago locum monstrabit, quem insideatis. Hostem caecum ad has belli artes habebitis.* Ita mille equitibus Magoni, mille peditibus dimissis, Hannibal prima luce Numidas equites, transgressos Trebiam flumen, obequitare jubet hostium portis, jaculandoque in stationes elicere ad pugnam hostem; injecto deinde certamine, cedendo sensim citra flumen pertrahere. Haec mandata Numidis. Ceteris ducibus peditum equitumque praeceptum, ut prandere omnes juberent; armatos deinde, instratisque equis, signum exspectare. Sempronius, ad tumultum Numidarum primum

omnem equitatum, ferox ea parte virium, deinde ſex millia peditum, poſtremo omnes copias ad deſtinatum jam ante conſilio, avidus certaminis, eduxit. Erat forte brumae tempus et nivalis dies in locis Alpibus Apenninoque interjectis, propinquitate etiam fluminum ac paludium praegelidis. Ad hoc raptim eductis hominibus atque equis, non capto ante cibo; non ope ulla ad arcendum frigus adhibita, nihil caloris inerat: et quidquid aurae fluminis adpropinquabant, adflabat acrior frigoris vis. Vt vero refugientes Numidas inſequentes aquam ingreſſi ſunt, (et erat pectoribus tenus aucta nocturno imbri) tum utique egreſſis rigere omnibus corpora, ut vix armorum tenendorum potentia eſſent, et ſimul laſſitudine, procedente jam die, fame etiam deficere.

LV. Hannibalis interim miles, ignibus ante tentoria factis, oleoque per manipulos, ut mollirent artus, miſſo, et cibo per otium capto, ubi transgreſſos flumen hoſtes nuntiatum eſt, alacer animis corporibusque arma capit, atque in aciem procedit. Baliares locat ante ſigna levemque armaturam, octo ferme millia hominum; dein graviorem armis peditem, quod virium, quod roboris erat: in cornibus circumfudit decem millia equitum; et ab cornibus in utramque partem diviſos elephantos ſtatuit. Conſul effuſos ſequentes equites, quum ab reſiſtentibus ſubito Numidis incauti exciperentur, ſigno receptui dato, revocatos circumdedit peditibus. Duodeviginti millia Romani erant, ſocium nominis Latini viginti; auxilia praeterea Cenomanorum. Ea ſola in fide manſerat Gallica gens. His copiis concurſum eſt. Proelium a Baliaribus ortum eſt. Quibus quum majore robore legiones obſiſte-

sisterent, deductae propere in cornua leves armaturae sunt. Quae res effecit, ut equitatus Romanus extemplo urgueretur. Nam quum vix jam per se resisterent decem millibus equitum quatuor millia, et fessi plerisque integris, obruti sunt insuper velut nube jaculorum a Baliaribus conjecta. Ad hoc elephanti, eminentes ab extremis cornibus, (equis maxime non visu modo, sed odore insolito territis) fugam late faciebant. Pedestris pugna par animis magis quam viribus erat; quas recentes Poenus, paullo ante curatis corporibus, in proelium adtulerat: contra jejuna fessaque corpora Romanis et rigentia gelu torpebant. Restitissent tamen animis, si cum pedite solum foret pugnatum. Sed et Baliares, pulso equite, jaculabantur in latera, et elephanti jam in mediam peditum aciem sese tulerant: et Mago Numidaeque, simul latebras eorum inprovida praeterlata acies est, exorti ab tergo ingentem tumultum ac terrorem fecere. Tamen in tot circumstantibus malis mansit aliquamdiu inmota acies, maxime praeter spem omnium adversus elephantos. Eos velites, ad id ipsum locati, verutis conjectis et avertere, et insequuti aversos sub caudis, qua maxime molli cute vulnera adcipiunt, fodiebant.

LVI. Trepidantes propeque jam in suos consternatos media acie in extremam, ad sinistrum cornu, adversus Gallos auxiliares agi jussit Hannibal. Extemplo haud dubiam fecere fugam. Additus quoque novus terror Romanis, ut fusa auxilia sua viderunt. Itaque, quum jam in orbem pugnarent, decem millia ferme hominum, quum alia evadere nequissent, media Afrorum acie, quae Gallicis auxiliis firmata erat, cum ingenti caede ho-

fluvii perrupere. Et quum neque in castra reditus esset flumine interclusis, neque prae imbri satis decernere possent, qua suis opem ferrent, Placentiam recto itinere perrexere. Plures deinde in omnes partes eruptiones factae: et, qui flumen petiere, aut gurgitibus absumti sunt, aut inter cunctationem ingrediendi ab hostibus oppressi. Qui passim per agros fuga sparsi erant, vestigia cedentis sequentes agminis, Placentiam contendere. Aliis timor hostium audaciam ingrediendi flumen fecit, transgressique in castra pervenerunt. Imber nive mixtus, et intoleranda vis frigoris, et homines multos, et jumenta, et elephantos prope omnes, absumsit. Finis insequendi hostis Poenis flumen Trebia fuit: et ita torpentes gelu in castra rediere, ut vix laetitiam victoriae sentirent. Itaque nocte insequenti, quum praesidium castrorum, et quod reliquum ex magna parte militum erat, ratibus Trebiam trajicerent, aut nihil sensere, obstrepente pluvia; aut, quia jam moveri prae lassitudine nequibant ac vulneribus, sentire sese dissimularunt: quietisque Poenis, tacito agmine ab Scipione consule exercitus Placentiam est perductus: inde Pado trajectus Cremonam, ne duorum exercituum hibernis una colonia premeretur.

LVII Romam tantus terror ex hac clade perlatus est, ut jam ad Vrbem crederent infestis signis hostem venturum; nec quidquam spei aut auxilii esse, quo portis moenibusque vim arcerent. *Vno consule ad Ticinum victo, altero ex Sicilia revocato, duobus consulibus, duobus consularibus exercitibus victis, quos alios duces, quas alias legiones esse, quae arcessantur?* Ita territis Sempronius consul advenit, ingenti periculo per effusos passim ad praedan-

dandum hostium equites (audacia magis, quam consilio aut spe fallendi resistendive, si non falleret) transgressus. Id quod unum maxime in praesentia desiderabatur, comitiis consularibus habitis, in hiberna rediit. Creati consules Cn. Servilius et C. Flaminius. Ceterum ne hiberna quidem Romanis quieta erant, vagantibus passim Numidis equitibus, et, qua his inpeditiora erant, Celtiberis Lusitanisque. Omnes igitur clausi undique commeatus erant, nisi quos Pado naves subveherent. Emporium prope Placentiam fuit, et opere magno munitum, et valido firmatum praesidio. Ejus castelli obpugnandi spe cum equitibus ac levi armatura profectus Hannibal, quum plurimum in celando incepto ad effectum spei habuisset, nocte adortus, non fefellit vigiles. Tantus repente clamor est sublatus, ut Placentiae quoque audiretur. Itaque sub lucem cum equitatu consul aderat, jussis quadrato agmine legionibus sequi. Equestre proelium interim commissum: in quo, quia saucius Hannibal pugna excessit, pavore hostibus injecto, defensum egregie praesidium est. Paucorum inde dierum quiete sumta, et vixdum satis percurato vulnere, ad Victumvias ire pergit obpugnandas. Id emporium a Romanis Gallico bello fuerat munitum. Inde locum frequentaverant adcolae mixti undique ex finitimis populis; et tum terror populationum eo plerosque ex agris compulerat. Hujus generis multitudo, fama inpigre defensi ad Placentiam praesidii adcensa, armis adreptis obviam Hannibali procedit. Magis agmina, quam acies, in via concurrerunt; et, quum ex altera parte nihil, praeter inconditam turbam, esset, in altera et dux militi, et duci fidens miles, ad triginta quinque millia hominum a paucis fusa.

Postero die, deditione facta, praesidium intra moenia adcepere: jussique arma tradere quum dicto paruissent, signum repente victoribus datur, ut tamquam vi captam urbem diriperent. Neque ulla, quae in tali re memorabilis scribentibus videri solet, praetermissa clades est: adeo omnis libidinis crudelitatisque et inhumanae superbiae editum in miseros est exemplum. Hae fuere hibernae expeditiones Hannibalis.

LVIII. Haud longis inde temporibus, dum intolerabilia frigora erant, quies militi data est, et ad prima ac dubia signa veris profectus ex hibernis, in Etruriam ducit, eam quoque gentem, sicut Gallos Liguresque, aut vi aut voluntate adjuncturus. Transeuntem Apenninum adeo atrox adorta tempestas est, ut Alpium foeditatem prope superaverit. Vento mixtus imber quum ferretur in ipsa ora, primo, quia aut arma omittenda erant, aut contra enitentes vortice intorti adfligebantur, constitere: dein, quum jam spiritum includeret, nec reciprocare animam sineret, aversi a vento parumper consedere. Tum vero ingenti sono coelum strepere, et inter horrendos fragores micare ignes. Capti auribus et oculis metu omnes torpere. Tandem, effuso imbre, quum eo magis adcensa vis venti esset, ipso illo, quo deprehensi erant, loco castra ponere necessarium visum est. Id vero laboris velut de integro initium fuit. Nam nec explicare quidquam, nec statuere poterant; nec, quod statutum esset, manebat, omnia perscindente vento et rapiente. Et mox aqua levata vento, quum super gelida montium juga concreta esset, tantum nivosae grandinis dejecit, ut, omnibus omissis, procumberent homines, tegminibus suis magis obruti, quam tectis. Tantaque

que vis frigoris insequuta est, ut, ex illa miserabili hominum jumentorumque strage quum se quisque adtollere ac levare vellet, diu nequiret, quia, torpentibus rigore nervis, vix flectere artus poterant. Deinde, ut tandem agitando sese movere ac recepere animos, et raris locis ignis fieri est coeptus, ad alienam opem quisque inops tendere. Biduum eo loco, velut obsessi, mansere. Multi homines, multa jumenta, elephanti quoque ex his, qui proelio ad Trebiam facto superfuerant, septem absumti.

LIX. Degressus Apennino retro ad Placentiam castra movit, et ad decem millia progressus consedit. Postero die duodecim millia peditum, quinque equitum adversus hostem ducit. Nec Sempronius consul (jam enim redierat ab Roma) detrectavit certamen: atque eo die tria millia passuum inter bina castra fuere. Postero die ingentibus animis, vario eventu, pugnatum est. Primo concursu adeo res Romana superior fuit, ut non acie vincerent solum, sed pulsos hostes in castra persequerentur; mox castra quoque obpugnarent. Hannibal, paucis propugnatoribus in vallo portisque positis, ceteros confertos in media castra recepit, intentosque signum ad erumpendum spectare jubet. Jam nona ferme diei hora erat, quum Romanus, nequidquam fatigato milite, postquam nulla spes erat potiundi castris, signum receptui dedit. Quod ubi Hannibal adcepit, laxatamque pugnam et recessum a castris vidit, extemplo equitibus dextra laevaque emissis in hostem, ipse cum peditum robore medius castris erupit. Pugna raro ulla magis saeva et cum utriusque partis pernicie clarior fuisset, si extendi eam dies in longum spatium sivisset. Nox adcensum in-

gentibus animis proelium diremit. Itaque acrior concursus fuit, quam caedes; et, sicut aequata ferme pugna erat, ita clade pari discessum est. Ab neutra parte sexcentis plus peditibus, et dimidium ejus equitum cecidit. Sed major Romanis, quam pro numero, jactura fuit, quia equestris ordinis aliquot, et tribuni militum quinque, et praefecti sociorum tres, sunt interfecti. Secundum eam pugnam Hannibal in Ligures, Sempronius Lucam concessit. Venienti in Ligures Hannibali per insidias intercepti duo quaestores Romani, C. Fulvius et L. Lucretius, cum duobus tribunis militum, et quinque equestris ordinis senatorum ferme liberis, quo magis ratam fore cum his pacem societatemque crederet, traduntur.

LX. Dum haec in Italia geruntur, Cn. Cornelius Scipio, in Hispaniam cum classe et exercitu missus, quum, ab ostio Rhodani profectus, Pyrenaeosque montes circumvectus, Emporiis adpulisset classem, exposito ibi exercitu, orsus a Lacetanis, omnem oram usque ad Iberum flumen, partim renovandis societatibus, partim novis instituendis, Romanae ditionis fecit. Inde conciliata clementiae fama non ad maritimos modo populos, sed, in mediterraneis quoque ac montanis, ad ferociores jam gentes valuit: nec pax modo apud eos, sed societas etiam armorum, parata est: validaeque aliquot auxiliorum cohortes ex iis conscriptae sunt. Hannonis cis Iberum provincia erat: eum reliquerat Hannibal ad regionis ejus praesidium. Itaque prius, quam alienarentur omnia, obviam eundum ratus, castris in conspectu hostium positis, in aciem eduxit. Nec Romano differendum certamen visum: quippe qui sciret, cum Hannone et Hasdrubale sibi dimicandum esse; malletque adver-

adversus singulos separatim, quam adversus duos simul, rem gerere. Nec magni certaminis ea dimicatio fuit. Sex millia hostium caesa, duo capta cum praesidio castrorum. Nam et castra expugnata sunt, atque ipse dux cum aliquot principibus capiuntur: et Scissis, propinquum castris oppidum, expugnatur. Ceterum praeda oppidi parvi pretii rerum fuit; supellex barbarica, ac vilium mancipiorum. Castra militem ditavere; non ejus modo exercitus, qui victus erat, sed et ejus, qui cum Hannibale in Italia militabat, omnibus fere caris rebus (ne gravia inpedimenta ferentibus essent) citra Pyrenaeum relictis.

LXI. Prius quam certa hujus cladis fama adcideret, transgressus Iberum Hasdrubal cum octo millibus peditum, mille equitum, tamquam ad primum adventum Romanorum obcursurus, postquam perditas res ad Scissim amissaque castra adcepit, iter ad mare convertit. Haud procul Tarracone classicos milites navalesque socios, vagos palantesque per agros, (quod ferme fit, ut secundae res neglegentiam creent) equite passim dimisso, cum magna caede, majore fuga ad naves compellit. Nec diutius circa ea loca morari ausus, ne a Scipione obprimeretur, trans Iberum sese recepit. Et Scipio, raptim ad famam novorum hostium agmine acto, quum in paucos praefectos navium animadvertisset, praesidio Tarracone modico relicto, Emporias cum classe rediit. Vixdum digresso eo, Hasdrubal aderat: et, Ilergetum populo, qui obsides Scipioni dederat, ad defectionem inpulso, cum eorum ipsorum juventute agros fidelium Romanis sociorum vastat. Excito deinde Scipione hibernis, toto cis Iberum rursus cedit agro. Scipio, relictam ab auctore defectionis Ilerge-

tum gentem quum infesto exercitu invasisset, compulsis omnibus Athanagiam, urbem (quae caput ejus populi erat) circumsedit: intraque dies paucos, pluribus quam ante obsidibus imperatis, Ilergetes, pecunia etiam multatos, in jus ditionemque recepit. Inde in Ausetanos prope Iberum, socios et ipsos Poenorum, procedit: atque, urbe eorum obsessa, Lacetanos auxilium finitimis ferentes nocte, haud procul jam urbe, quum intrare vellent, excepit insidiis. Caesa ad duodecim millia: exuti paene omnes armis, domos passim palantes per agros diffugere; nec obsessos alia ulla res, quam iniqua obpugnantibus hiems, tutabatur. Triginta dies obsidio fuit: per quos raro umquam nix minus quatuor pedes alta jacuit: adeoque pluteos ac vineas Romanorum operuerat, ut ea sola, ignibus aliquoties conjectis ab hoste, etiam tutamentum fuerit. Postremo quum Amusitus princeps eorum ad Hasdrubalem profugisset, viginti argenti talentis pacti deduntur. Tarraconem in hiberna reditum est.

LXII. Romae aut circa urbem multa ea hieme prodigia facta: aut (quod evenire solet, motis semel in religionem animis) multa nuntiata et temere credita sunt: in quis ingenuum infantem semestrem in foro olitorio triumphum clamasse: et foro boario bovem in tertiam contignationem sua sponte escendisse, atque inde tumultu habitatorum territum sese dejecisse: et navium speciem de coelo adfulsisse, et aedem Spei, quae est in foro olitorio, fulmine ictam: et Lanuvii hastam se commovisse: et corvum in aedem Junonis devolasse, atque in ipso pulvinario consedisse: et in agro Amiternino multis locis hominum specie procul candida veste visos, nec cum ullo congressos: et in Piceno lapidibus pluisse: et Caere sor-

sortes extenuatas: et in Gallia lupum vigili gladium e vagina raptum abstulisse. Ob cetera prodigia libros adire decemviri jussi. Quod autem lapidibus pluisset in Piceno, novemdiale sacrum editum, et subinde aliis procurandis prope tota civitas operata fuit. Jam primum omnium Vrbs lustrata est, hostiaeque majores, quibus editum est, Diis caesae; et donum ex auri pondo quadraginta Lanuvium ad Junonis portatum est; et signum aeneum matronae Junoni in Aventino dedicaverunt; et lectisternium Caere, ubi sortes adtenuatae erant, imperatum; et supplicatio Fortunae in Algido; Romae quoque et lectisternium Juventati, et supplicatio ad aedem Herculis nominatim; deinde universo populo circa omnia pulvinaria, indicta; et Genio majores hostiae caesae quinque; et C. Atilius Serranus praetor vota suscipere jussus, si in decem annos res publica eodem stetisset statu. Haec, procurata votaque ex libris Sibyllinis, magna ex parte levaverant religione animos.

LXIII. Consulum designatorum alter Flaminius, cui eae legiones, quae Placentiae hibernabant, sorte evenerant, edictum et literas ad consulem misit, ut is exercitus Idibus Martiis Arimini adesset in castris. Huic in provincia consulatum inire consilium erat, memori veterum certaminum cum Patribus, quae tribunus plebis, et quae postea consul, prius de consulatu, qui abrogabatur, dein de triumpho habuerat; invisus etiam Patribus ob novam legem, quam Q. Claudius tribunus plebis adversus senatum, uno Patrum adjuvante C. Flaminio, tulerat: ne quis senator, cuive senatorius pater fuisset, maritimam navem, quae plus quam trecentarum amphorarum esset, haberet. Id satis habitum ad fructus ex

agris

agris vectandos. Quaeſtus omnis Patribus indecorus viſus. Res, per ſummam contentionem acta, invidiam apud nobilitatem ſuaſori legis Flaminio, favorem apud plebem alterumque inde conſulatum, peperit. Ob haec ratus auſpiciis ementiendis, Latinarumque feriarum mora, et conſularibus aliis inpedimentis retenturos ſe in Vrbe, ſimilato itinere privatus clam in provinciam abiit. Ea res, ubi palam facta eſt, novam inſuper iram infeſtis jam ante Patribus movit: *Non cum ſenatu modo, ſed jam cum Diis inmortalibus, C. Flaminium bellum gerere. Conſulem ante inauſpicato factum revocantibus ex ipſa acie Diis atque hominibus non paruiſſe; et nunc conſcientia ſpretorum et Capitolium et ſollemnem votorum nuncupationem fugiſſe: ne die initi magiſtratus Jovis optimi maximi templum adiret: ne ſenatum, inviſus ipſe, et ſibi uni inviſum, videret conſuleretque: ne Latinas indiceret, Jovique Latiari ſollemne ſacrum in monte faceret: ne, auſpicato profectus in Capitolium ad vota nuncupanda, paludatus inde cum lictoribus ad provinciam iret. Lixae modo ſine inſignibus, ſine lictoribus, profectum clam, furtim, haud aliter quam ſi exſilii cauſa ſolum vertiſſet. Magis pro majeſtate videlicet imperii Arimini, quam Romae, magiſtratum initurum, et in deverſorio hoſpitali, quam apud penates ſuos, praetextam ſumturum.* Revocandum univerſi retrahendumque cenſuerunt; et cogendum omnibus prius praeſentem in Deos hominesque fungi officiis, quam ad exercitum et in provinciam iret. In eam legationem (legatos enim mitti placuit) Q. Terentius et M. Antiſtius profecti, nihilo magis eum moverunt, quam priori conſulatu literae moverant ab ſenatu miſſae. Paucos poſt dies magiſtratum iniit, inmolantique ei vitulus jam ictus

ictus e manibus sacrificantium sese quum proripuisset, multos circumstantes cruore respersit. Fuga procul etiam major apud ignaros, quid trepidaretur, et concursatio fuit. Id a plerisque in omen magni terroris adceptum. Legionibus inde duabus a Sempronio prioris anni consule, duabus a C. Atilio praetore adceptis, in Etruriam per Apennini tramites exercitus duci est coeptus.

T. LIVII PATAVINI
LIBER XXII.

BREVIARIVM.

Cap. 1. Hannibal mutando vestem sese ab insidiis Gallorum munit, maturiusque ex hibernis movet. Servilio cos. magistratum ineunte invidia redintegratur in Flaminium. Prodigia nuntiantur procuranturque. 2. Quia Flaminium jam Arretium pervenisse fama est, Hannibal Etruriam petit propiore via per paludes, et, multis jumentis hominibusque amissis, ipse altero oculo capitur. 3. Tum vastatione agrorum inritat Flaminium, temerarium ducem, qui neque consiliis salutaribus neque prodigiis movetur. 4. Eumdem trahit in insidias, et lacu Trasimeno montibusque Cortonensibus clausum copiis suis circumfundit. 5. Atrox exoritur proelium, ingen-

gentemque terrae motum nemo pugnantium sentit. 6. Mors Flaminii; caedes et fuga Romanorum. 7. Numerus caesorum. Diversa captivorum sors. Ingens terror et tumultus in Vrbe. Varii vultus digredientium ab nuntiis, et feminarum praecipue insignia tum gaudia tum luctus.

8. Quatuor millia equitum, cum C. Centenio propraetore a Servilio ad Flaminium missa, a Poenis capiuntur. Prodictatorem populus creat Q. Fabium Maximum et magistrum equitum M. Minucium Rufum. 9. Hannibal frustra obpugnat Spoletum, et Picenum aliosque Italiae agros depopulatur. Servilius ad Vrbem iter intendit, et Fabio auctore decemviri libros Sibyllinos adire jubentur. 10. Ver sacrum, ludi magni et aedes voventur. Subplicatio et lectisternium habetur per triduum. 11. Fabius cum duabus legionibus obviam proficiscitur Servilio, qui sine lictoribus ad dictatorem venire et extemplo Ostiam contendere jubetur, ut persequatur hostium classem ac litora Italiae tutetur. 12. Dictator haud procul Arpis in conspectu Poenorum ponit castra, et constanter agmen ducit per loca alta, neque omittens hostem, neque congrediens: quae sana consilia non magis Poeno displicent, quam feroci magistro equitum. 13. Hannibal ex Hirpinis in Samnium, et, Capuae potiundae spe ipsi facta, in Campaniam transit; a duce autem viae, punica nominum prounutiatione decepto, Casilinum ducitur, non in agrum Casinatem, quo contendere statuerat, ut ibi obcuparet saltum et exitum Romanis ad opem sociis ferendam intercluderet. 14. Falernus ager colonorumque Sinuessae tecta exuruntur sub oculis militum Fabii, quos seditiosa hinc oratione adcendit Minucius. 15. Dictator obstinatus perstat in cunctatione, et L. Hostilius Man-

Mancinus, exploratum missus cum CD equitibus, ardorem pugnandi morte luit. 16. Hannibal vallibus includitur, via ad Casilinum obsessa, sed arte evadit, 17. frustrans Romanos terrensque adspectu flammae, ex boum, furenter discurrentium, cornibus relucente. 18. Populabundus Samnium, Pelignos et Apuliam peragrat. Fabius sacrorum causa Romam proficiscitur, praemonito magistro equitum, ne cum hoste confligeret.

19. In Hispania Cn. Scipio in fugam convertit classem Hasdrubalis, naves prope terram exercitumque in litore ducentis. 20. Capit XXV hostium naves, et Honoscam, Longunticam Ebusumque insulam diripit. Multi Hispaniae populi legatos mittunt pacem petentes, et amplius CXX, civitates se Romanis dedunt. Hasdrubal in Lusitaniam ac propius Oceanum concedit. 21. Mandonius Indibilisque, fratres et reguli Ilergetum, funduntur a Scipione, et Hasdrubal, qui cis Iberum ad socios tutandos redierat, bis a Celtiberis. 22. P. Scipio Proc., in Hispaniam missus, fratri se conjungit et cum eo Iberum transgressus petit Saguntum, ubi obsides totius Hispaniae, Poenis dati, a Bostare custodiebantur. Hi arte Abelucis, nobilis Hispani, in castra perducuntur Scipionum, et ab his remittuntur in civitates suas, quae, tali beneficio obstrictae, mox omnes a Poenis deficiunt.

23. Solers Fabii cunctatio angit Hannibalem, et damnatur a civibus. Ager ejus, omnibus circa solo aequalis, non violatur ab hoste, ut obculti alicujus pacti ea merces videri possit, sed mox a dictatore venditur, ut pecunia inde redacta captivos redimat. 24. Eo absente Minucius laeto magis quam prospero eventu cum hosti-

hostibus pugnat. 25. *Ita augetur invidia Fabii, et M. Metilius tribunus plebis rogationem promulgat de aequando magistri equitum et dictatoris jure. Pridie quam ejus ferendae dies adest, Fabius nocte ad exercitum abit, creato ante consule M. Atilio Regulo.* 26. *Rogatio illa perfertur, suadente C. Terentio Varrone viro, humili loco orto, qui proclamando pro sordidis hominibus favorem captaverat popularem, et ad magnos jam honores pervenerat.* 27. *Exercitus inter Fabium et Minucium dividuntur.* 28. *Minucius mox in aciem descendit, et laborat, insidiatoribus in latera atque ab tergo incursantibus.* 29. *Fabiana acies repente, velut coelo demissa, auxilio venit, Poenusque canit receptui.* 30. *Minucius castra cum Fabio jungit, rogatque, ut magisterium sibi equitum reddatur. Dictator Parens ac milites ejus Patroni salutantur; et nunc ille par gloria est apud cives hostesque.*

31. *Cn. Servilius Geminus Cos. male rem gerit in Africa, et in Italiam trajicit, adcitus literis Fabii, qui ipsi et conlegae ejus, M. Atilio Regulo, exercitum suum, duas utrique legiones, tradit.* 32 *Consules artibus Fabiunis cum summa inter se concordia bellum gerunt, et Hannibal inopia paene cogitur Galliam repetere. Neapolitani legatos Romam mittunt cum XL pateris aureis, e quibus una tantum eaque ponderis minimi a senatu adcipitur.* 33. *Speculator Poenus Romae deprehenditur, et servi, qui conjuraverant, in crucem aguntur. Legati mittuntur ad Philippum, qui deposcant Demetrium Pharium, ad Ligures, Poenorum socios, et in Illyrios ad stipendium a Pineo rege postulandum. Aedes Concordiae, biennio ante a L. Manlio vota, in arce facienda locatur, comitiorumque con-*

consularium habendorum caussa dicitur dictator, eo autem vitio creato, interreges produntur. 34. C. Terentius Varro petit consulatum, cognatusque ejus, Q. Baebius Herennius trib. pl., acerba oratione in senatum, augures ac nobiles invehitur.

35. C. Terentius Varro et L. Aemilius Paullus II. consules creantur, ac praetoria habentur comitia. 36. Numerus et legionum et militum in illis augetur. Prodigia nuntiantur procuranturque ex libris Sibyllinis. Paestani pateras aureas mittunt, ut paulo ante Neapolitani. 37. Classis Hieronis cum magno commeatu, aurea Victoria, sagittariis ac funditoribus adcedit Ostiam: et ad classem T. Otacilii propraetoris in Sicilia XXV quinqueremes adduntur. 38. Milites non sacramento, sed nunc primum jure jurando adiguntur. Conciones consulum, multae ac feroces Varronis, veriores, quam populo gratiores Paulli. 39. Fabius proficiscentem Paullum adloquitur. 40. Hic respondet, et cum conlega ad castra contendit. Hannibal adventu consulum mire gaudet ob angustias commeatus, discordiam ducum, temeritatem alterius consulis et multitudinem tironum. 41. Pabulatores Poeni caeduntur, et Hannibal, castris relictis, milites suos trans proximos montes, loco insidiis apto, condit, oppressurus hostes, diripiendis castris occupatos. 42. Solitudine ibi satis comperta, milites et consul alter signa proferri jubent. Hic tamen nuntio mali auspicii, et illi, imperio ducum haud parentes, adventu perfugarum, qui hostes in insidiis sedere nuntiant, ad reditum compelluntur. 43. Ob inopiam frumenti milites mercenarii Hannibalis jam de transitione agitant, et ipse de fuga in Galliam. Longius itaque recedit ab hoste et in loca Apuliae cali-

calidiora eoque maturiora messibus. Insequuntur eum Romani, refragante Paullo, donec venit Cannas, ubi castra ponit aversa a Vulturno vento. 44. Ibidem consulis bina castra communiunt ad utramque Aufidi amnis ripam, nec quisquam detrectat pugnam praeter Paullum. 45. Numidae fugant aquatores Romanos, et Varro indignatur, conlegam a proelio abhorrere. Postero autem die, quo penes eum summa est imperii, copias flumen traducit et aciem instruit. 46. Idem facit Hannibal, et sol quidem utrique parti obliquus est, sed ventus, Romanis adversus, pulvere eos obcaecat. 47 Initio pugnae in dextro cornu Rom. pelluntur equites, peditesque, incaute in medium inruentes, ab Afris clauduntur. 48. In sinistro cornu D Numidae ad Romanos transfugiunt, et recepti mox aversam eorum aciem adoriuntur. Hasdrubal autem, dextro cornu fugato, etiam laevum adoritur. 49. Virtus Paulli et mors. Fuga cladesque Romanorum. 50. Ex minoribus castris sexcenti, hortante ac duce P. Sempronio Tuditano trib. mil., in majora, et inde cum multis aliis Canusium confugiunt. 51. Hannibal, Maharbale judice, victoria uti nescit. Postero die spolia leguntur et strages spectatur, miserabilis et foeda etiam hostibus. 52. Bina Romanorum castra victori traduntur. Munificentia Busae, mulieris Apulae. 53. Canusii ad P. Scipionem summa imperii defertur, et ab eo opprimitur conjuratio nobilium juvenum, qui, suadente L. Caecilio Metello, Italiam deserere decreverant. 54. Fugitivi, qui Venusiam ad Varronem pervenerant, ab eo Canusium traducuntur. Romae tantus pavor tumultusque est, ut verbis exprimi nequeat. 55. Senatus consulitur a praetoribus de custodia Vrbis: Fabius autem censet,

expe-

expeditos prius equites mittendos, qui certa referant, et quietem silentiumque in Vrbe restituendum. 56. Literae a Terentio consule adferuntur, sacrumque anniversarium Cereris intermittitur ob luctum; qui SCto diebus XXX finitur, ne alia quoque sacra deserantur. Patribus, post sedatum tumultum in curiam revocatis, nuntiatur ab T. Otacilio propraetore, classe Punica regnum vastari Hieronis, aliamque ad Aegates insulas stare; itaque nova sibi classe opus esse. 57. Vestales duae stupri compertae aliaque prodigia. Q. Fabius Pictor Delphos mittitur sciscitatum de placatione deorum ac belli fine. Interim ex fatalibus libris sacra aliquot extraordinaria fiunt: inter quae Gallus et Galla, Graecus et Graeca, in foro boario sub terram vivi demittuntur. M. Claudius Marcellus ab Ostia milites Romam mittit, et cum tertia legione contendit Canusium, ut exercitum ibi a consule adcipiat. A M. Junio dictatore scribuntur IV legiones, et octo millia servorum armantur. 58. Hannibal, captivis productis segregatisque, socios sine pretio dimittit, et Romanis redimendi se copiam facit. Ab his decem Romam ad senatum mittuntur, postquam juraverant se redituros: e quibus unus, velut aliquid oblitus, in castra redit et ante noctem comites adsequitur. 59. Princeps eorum, M. Junius, orationem in senatu habet. 60. T. Manlius Torquatus ostendit, captivos haud dignos esse, qui redimantur. 61. Senatus censet eos non redimendos, et legatum quoque illum, qui fallaci reditu in castra jure jurando se exsolvisset, deducendum ad Hannibalem esse. Alia de his legatis fama. Multi Italiae populi ad Poenos deficiunt. Neque tamen pacis ulla mentio apud Romanos fit; et consuli redeunti omnes

obviam eunt ordines gratiasque agunt, quod de re publica non desperaverit.

I. Jam ver adpetebat, quum Hannibal ex hibernis movit, et nequidquam ante conatus transscendere Apenninum intolerandis frigoribus, et cum ingenti periculo moratus ac metu. Galli, quos praedae populationumque conciverat spes, postquam pro eo, ut ipsi ex alieno agro raperent agerentque, suas terras sedem belli esse, premique utriusque partis exercituum hibernis viderunt; verterunt retro ad Hannibalem ab Romanis odia: petitusque saepe principum insidiis, ipsorum inter se fraude, eadem levitate, qua consenserant, consensum indicantium, servatus erat; et, mutando nunc vestem, nunc tegumenta capitis, errore etiam sese ab insidiis munierat. Ceterum hic quoque ei timor causa fuit maturius movendi ex hibernis. Per idem tempus Cn. Servilius consul Romae Idibus Martiis magistratum iniit. Ibi quum de re publica retulisset, redintegrata in C. Flaminium invidia est. *Duos se consules creasse, unum habere. Quod enim illi justum imperium, quod auspicium esse? Magistratus id a domo, publicis privatisque penatibus, Latinis feriis actis, sacrificio in monte perfecto, votis rite in Capitolio nuncupatis, secum ferre: nec privatum auspicia sequi; nec sine auspiciis profectum in externo ea solo nova atque integra concipere posse.* Augebant metum prodigia ex pluribus simul locis nuntiata: in Sicilia militibus aliquot spicula, in Sardinia autem in muro circumeunti vigilias

lias equiti ſcipionem[3], quem manu tenuerat, arſiſſe, et litora crebris ignibus fulſiſſe; et ſcuta duo ſanguine ſudaſſe, et milites quosdam ictos fulminibus, et ſolis orbem minui viſum; et Praeneſte ardentes lapides coelo cecidiſſe; et Arpis parmas in coelo viſas, pugnantemque cum luna ſolem, et Capenae duas interdiu lunas ortas; et aquas Caeretes ſanguine mixtas fluxiſſe; fontemque ipſum [2]Herculis cruentis manaſſe ſparſum maculis; et in Antiati metentibus cruentas in corbem ſpicas cecidiſſe; et Faleriis coelum findi velut magno hiatu viſum, quaque patuerit, ingens lumen effulſiſſe; ſortes ſua ſponte attenuatas, unamque excidiſſe, ita ſcriptam: [2]MAVORS TELUM SUUM CONCUTIT; et per idem tempus Romae ſignum Martis Appia via ad ſimulacra luporum ſudaſſe; et Capuae ſpeciem coeli ardentis fuiſſe, lunaeque inter imbrem cadentis. Inde minoribus etiam dictu prodigiis fides habita: capras lanatas quibusdam factas; et gallinam in marem, gallum in feminam ſeſe vertiſſe. His, ſicut erant nuntiata, expoſitis, auctoribusque in curiam introductis: conſul de religione Patres conſuluit. Decretum, ut ea prodigia, partim majoribus hoſtiis, partim lactentibus, procurarentur; et uti ſupplicatio per triduum ad omnia pulvinaria haberetur. Cetera, quum decemviri libros inſpexiſſent, ut ita fierent, quemadmodum cordi eſſe Divi carminibus praefarentur. Decemvirorum monitu decretum eſt, Jovi primum donum fulmen aureum pondo quinquaginta fieret; Junoni Minervaeque ex argento dona darentur; et Junoni Reginae in Aventino, Junonique Soſpitae Lanuvii majoribus hoſtiis ſacrificaretur; matronaeque, pecunia conlata, quantum conferre cuique commodum eſſet, donum Ju-

F 3 noni

noni Reginae in Aventinum ferrent; lectisterniumque fieret; quin et libertinae ut ipsae, unde Feroniae donum daretur, pecuniam pro facultatibus suis conferrent. Haec ubi facta, decemviri Ardeae in foro majoribus hostiis sacrificarunt. Postremo Decembri jam mense ad aedem Saturni Romae inmolatum est, lectisterniumque imperatum, (et eum lectum senatores straverunt) et convivium publicum; ac per Vrbem Saturnalia diem ac noctem clamatum, populusque eum diem festum habere ac servare in perpetuum jussus.

II. Dum consul placandis Romae Diis habendoque delectu dat operam, Hannibal, profectus ex hibernis, quia jam Flaminium consulem Arretium pervenisse fama erat, quum aliud longius, ceterum commodius, ostenderetur iter, propiorem viam per paludem petit, qua fluvius Arnus per eos dies solito magis inundaverat. Hispanos et Afros, (id omne veterani erat robur exercitus) admixtis ipsorum inpedimentis, necubi consistere coactis necessaria ad usus deessent, primos ire jussit: sequi Gallos, ut id agminis medium esset; novissimos ire equites: Magonem inde cum expeditis Numidis cogere agmen, maxime Gallos, si taedio laboris longaeque viae (ut est mollis ad talia gens) dilaberentur aut subsisterent, cohibentem. Primi, qua modo praeirent duces per praealtas fluvii ac profundas voragines, hausti paene limo inmergentesque se, tamen signa sequebantur. Galli neque sustinere se prolapsi, neque adsurgere ex voraginibus poterant; aut corpora animis, aut animos spe sustinebant: alii fessa aegre trahentes membra; alii, ubi semel victis taedio animis procubuissent, inter jumenta, et ipsa jacentia passim, morientes. Maximeque omnium vigi-

vigiliae conficiebant, per quatriduum jam et tres noctes toleratae. Quum, omnia obtinentibus aquis, nihil, ubi in sicco fessa sternerent corpora, inveniri posset, cumulatis in aquas sarcinis insuper incumbebant. Jumentorum itinere toto prostratorum passim acervi tantum, quod exstaret aqua, quaerentibus ad quietem parvi temporis necessarium cubile dabant. Ipse Hannibal, aeger oculis ex verna primum intemperie variante calores frigoraque, elephanto, qui unus superfuerat, quo altius ab aqua exstaret, vectus; vigiliis tandem et nocturno humore palustrique coelo gravante caput, et quia medendi nec locus nec tempus erat, altero oculo capitur.

III. Multis hominibus jumentisque foede amissis, quum tandem de paludibus emersisset, ubi primum in sicco potuit, castra locat: certumque per praemissos exploratores habuit, exercitum Romanum circa Arretii moenia esse. Consulis deinde consilia atque animum, et situm regionum, itineraque, et copias ad commeatus expediendos, et cetera, quae cognosse in rem erat, summa omnia cum cura inquirendo exsequebatur. Regio erat in primis Italiae fertilis, Etrusci campi, qui Faesulas inter Arretiumque jacent, frumenti ac pecoris et omnium copia rerum opulenti. Consul ferox ab consulatu priore, et non modo legum ac Patrum majestatis, sed ne Deorum quidem satis metuens. Hanc insitam ingenio ejus temeritatem fortuna prospero civilibus bellicisque rebus successu aluerat. Itaque satis adparebat, nec Deos nec homines consulentem ferociter omnia ac praepropere acturum. Quoque pronior esset in vitia sua, agitare eum atque irritare Poenus parat: et, laeva relicto hoste, Faesulas petens, medio Etruriae agro

praedatum profectus, quantam maximam vastitatem potest, caedibus incendiisque consuli procul ostendit. Flaminius, qui ne quieto quidem hoste ipse quieturus erat, tum vero, postquam res sociorum ante oculos prope suos ferri agique vidit, suum id dedecus ratus, per mediam jam Italiam vagari Poenum, atque, obsistente nullo, ad ipsa Romana moenia ire obpugnanda; ceteris omnibus in consilio salutaria magis, quam speciosa, suadentibus, *conlegam exspectandum, ut conjunctis exercitibus, communi animo consilioque, rem gererent; interim equitatu auxiliisque levium armorum ab effusa praedandi licentia hostem cohibendum;* iratus se ex consilio proripuit; signumque simul itineris pugnaeque proposuit. *Quin immo Arretii ante moenia sedeamus,* inquit; *hic enim patria et penates sunt. Hannibal emissus e manibus perpopuletur Italiam, vastandoque et urendo omnia ad Romana moenia perveniat; nec ante nos hinc moverimus, quam, sicut olim Camillum ab Vejis, C. Flaminium ab Arretio Patres adciverint.* Haec simul increpans, quum ocius signa convelli juberet, et ipse in equum insiluisset, equus repente conruit, consulemque labsum super caput effudit. Territis omnibus, qui circa erant, velut foedo omine incipiendae rei, insuper nuntiatur, signum, omni vi moliente signifero, convelli nequire. Conversus ad nuntium, *Num literas quoque,* inquit, *ab senatu adfers, quae me rem gerere vetent? Abi, nuntia, signum effodiant, si ad convellendum manus prae metu obtorpuerint.* Incedere inde agmen coepit; primoribus, super quam quod dissenserant a consilio, territis etiam duplici prodigio; milite in vulgus laeto ferocia ducis, quum spem magis ipsam, quam caussam spei, intueretur.

IV.

IV. Hannibal, quod agri est inter Cortonam urbem Trasimenumque lacum, omni clade belli pervastat, quo magis iram hosti ad vindicandas sociorum injurias acuat. Et jam pervenerant ad loca insidiis nata, ubi maxime montes Cortonenses Trasimenus subit. Via tantum interest perangusta, velut ad id ipsum de industria relicto spatio: deinde paullo latior patescit campus; inde colles adsurgunt. Ibi castra in aperto locat, ubi ipse cum Afris modo Hispanisque consideret. Baliares ceteramque levem armaturam post montes circumducit: equites ad ipsas fauces saltus, tumulis apte tegentibus, locat; ut, ubi intrassent Romani, objecto equitatu, clausa omnia lacu ac montibus essent. Flaminius quum pridie solis obcasu ad lacum pervenisset, inexplorato, postero die, vix dum satis certa luce, angustiis superatis, postquam in patentiorem campum pandi agmen coepit, id tantum hostium, quod ex adverso erat, conspexit: ab tergo et super caput decepere insidiae. Poenus ubi, id quod petierat, clausum lacu ac montibus et circumfusum suis copiis habuit hostem, signum omnibus dat simul invadendi. Qui ubi, qua cuique proximum fuit, decucurrere, eo magis Romanis subita atque inprovisa res fuit, quod orta ex lacu nebula campo, quam montibus, densior sederat, agminaque hostium ex pluribus collibus ipsa inter se satis conspecta, eoque magis pariter decucurrerunt. Romanus clamore prius undique orto, quam satis cerneret, se circumventum esse sensit; et ante in frontem lateraque pugnari coeptum est, quam satis instrueretur acies, aut expediri arma stringique gladii possent.

V. Consul, perculsis omnibus, ipse satis, ut in trepida re, inpavidus, turbatos ordines, vertente se quoque ad dissonos clamores, instruit, ut tempus locusque patitur; et, quacumque adire audirique potest, adhortatur, ac stare et pugnare jubet; *nec enim inde votis aut inploratione Deum, sed vi ac virtute, evadendum esse. Per medias acies ferro viam fieri: et, quo timoris minus sit, eo minus ferme periculi esse.* Ceterum prae strepitu ac tumultu nec consilium nec imperium adcipi poterat. Tantumque aberat, ut sua signa atque ordinem et locum nosceret miles, ut vix ad arma capienda aptandaque pugnae competeret animus: obprimerenturque quidam, onerati magis his, quam tecti: et erat in tanta caligine major usus aurium, quam oculorum. Ad gemitus vulnerum ictusque corporum aut armorum, et mixtos strepentium paventiumque clamores, circumferebant ora oculosque. Alii fugientes pugnantium globo inlati, haerebant; alios redeuntes in pugnam avertebat fugientium agmen. Deinde, ubi in omnes partes nequidquam inpetus capti, et ab lateribus montes ac lacus, a fronte et ab tergo hostium acies claudebat, adparuitque, nullam, nisi in dextra ferroque, salutis spem esse; tum sibi quisque dux adhortatorque factus ad rem gerendam, et nova de integro pugna exorta est; non illa ordinata per principes hastatosque ac triarios, nec ut pro signis antesignani, post signa alia pugnaret acies; nec ut in sua legione miles, aut cohorte, aut manipulo esset. Fors conglobat, et animus suus cuique ante aut post pugnandi ordinem dabat: tantusque fuit ardor armorum, adeo intentus pugnae animus, ut eum motum terrae, qui multarum urbium Italiae magnas partes prostravit, avertitque

titque curſu rapidos amnes, mare fluminibus invexit, montes labſu ingenti proruit, nemo pugnantium ſenſerit.

VI. Tres ferme horas pugnatum eſt, et ubique atrociter. Circa conſulem tamen acrior infeſtiorque pugna eſt. Eum et robora virorum ſequebantur, et ipſe, quacumque in parte premi ac laborare ſenſerat ſuos, inpigre ferebat opem; inſignemque armis et hoſtes ſumma vi petebant, et tuebantur cives: donec Inſuber eques (Ducario nomen erat) facie quoque noſcitans, *Conſul, en,* inquit, *hic eſt,* popularibus ſuis, *qui legiones noſtras cecidit, agrosque et urbem eſt depopulatus, jam ego hanc victimam manibus peremtorum foede civium dabo:* ſubditisque calcaribus equo, per confertiſſimam hoſtium turbam inpetum facit; obtruncatoque prius armigero, qui ſe infeſto venienti obviam objecerat, conſulem lancea transfixit. Spoliare cupientem triarii objectis ſcutis arcuere. Magnae partis fuga inde primum coepit: et jam nec lacus, nec montes obſtabant pavori. Per omnia arcta praeruptaque velut caeci evadunt: armaque et viri ſuper alium alii praecipitantur. Pars magna, ubi locus fugae deeſt, per prima vada paludis in aquam progreſſi, quoad capitibus humerisque exſtare poſſunt, ſeſe inmergunt. Fuere, quos inconſultus pavor nando etiam capeſſere fugam inpulerit. Quae ubi inmenſa ac ſine ſpe erat, aut deficientibus animis hauriebantur gurgitibus, aut nequidquam feſſi vada retro aegerrime repetebant, atque ibi ab ingreſſis aquam hoſtium equitibus paſſim trucidabantur. Sex millia ferme primi agminis, per adverſos hoſtes eruptione inpigre facta, ignari omnium, quae poſt ſe agerentur, ex ſaltu evaſere. Et, quum in tumulo quodam conſtitiſſent, clamorem

rem modo ac sonum armorum audientes, quae fortuna pugnae esset, neque scire, nec perspicere prae caligine poterant. Inclinata denique re, quum incalescente sole dispulsa nebula aperuisset diem, tum liquida jam luce montes campique perditas res stratamque ostendere foede Romanam aciem. Itaque, ne in conspectos procul inmitteretur eques, sublatis raptim signis, quam citatissimo poterant agmine, sese abripuerunt. Postero die, quum super cetera extrema fames etiam instaret, fidem dante Maharbale, qui cum omnibus equestribus copiis nocte consequutus erat, si arma tradidissent, abire cum singulis vestimentis passurum, sese dediderunt. Quae Punica religione servata fides ab Hannibale est, atque in vincula omnes conjecit.

VII. Haec est nobilis ad Trasimenum pugna, atque inter paucas memorata populi Romani clades. Quindecim millia Romanorum in acie caesa sunt; decem millia, sparsa fuga per omnem Etruriam, diversis itineribus Urbem petiere. Mille quingenti hostium in acie; multi postea utrimque ex vulneribus periere. Multiplex caedes utrimque facta traditur ab aliis. Ego, praeterquam quod nihil haustum ex vano velim, quo nimis inclinant ferme scribentium animi, Fabium aequalem temporibus hujusce belli potissimum auctorem habui. Hannibal, captivorum qui Latini nominis essent, sine pretio dimissis, Romanis in vincula datis, segregata ex hostium coacervatorum cumulis corpora suorum quum sepeliri jussisset, Flaminii quoque corpus, funeris causa magna cum cura inquisitum, non invenit. Romae, ad primum nuntium cladis ejus, cum ingenti terrore ac tumultu concursus in forum populi est factus. Matronae vagae per vias, quae repens

pens clades adlata, quaeque fortuna exercitus esset, obvios percunctantur. Et quum frequentis concionis modo turba in comitium et curiam versa magistratus vocaret; tandem haud multo ante solis obcasum M. Pomponius praetor, *Pugna*, inquit, *magna victi sumus:* et, quamquam nihil certius ex eo auditum est, tamen alius ab alio inpleti rumoribus domos referunt, *consulem cum magna parte copiarum caesum: superesse paucos, aut fuga passim per Etruriam sparsos, aut captos ab hoste.* Quot casus exercitus victi fuerant, tot in curas dispertiti eorum animi erant, quorum propinqui sub C. Flaminio consule meruerant, ignorantium, quae cujusque suorum fortuna esset. Nec quisquam satis certum habet, quid aut speret, aut timeat. Postero ac deinceps aliquot diebus ad portas major prope mulierum, quam virorum, multitudo stetit, aut suorum aliquem, aut nuntios de his opperiens: circumfundebanturque obviis sciscitantes; neque avelli, utique ab notis, prius, quam ordine omnia inquisissent, poterant. Inde varios vultus digredientium ab nuntiis cerneres, ut cuique aut laeta aut tristia nuntiabantur; gratulantesque aut consolantes redeuntibus domos circumfusos. Feminarum praecipue et gaudia insignia erant, et luctus. Vnam in ipsa porta, sospiti filio repente oblatam, in conspectu ejus exspirasse ferunt; alteram, cui mors filii falso nuntiata erat, moestam sedentem domi, ad primum conspectum redeuntis filii gaudio nimio exanimatam. Senatum praetores per dies aliquot ab orto usque ad obcidentem solem in curia retinent, consultantes, quonam duce, aut quibus copiis, resisti victoribus Poenis posset.

VIII.

VIII. Prius quam satis certa consilia essent, repens alia nuntiatur clades: quatuor millia equitum, cum C. Centenio pro praetore missa ad conlegam ab Servilio consule, in Vmbria, quo post pugnam ad Trasimenum auditam averterant iter, ab Hannibale circumventa. Ejus rei fama varie homines adfecit. Pars, obcupatis majore aegritudine animis, levem, ex comparatione priorum, ducere recentem equitum jacturam: pars non id, quod adciderat, per se aestimare, sed, ut in adfecto corpore quamvis levis causa magis, quam valido gravior, sentiretur; ita tum aegrae et adfectae civitati quodcumque adversi inciderit, non rerum magnitudine, sed viribus extenuatis, quae nihil, quod adgravaret, pati possent, aestimandum esse. Itaque ad remedium, jam diu neque desideratum nec adhibitum, dictatorem dicendum, civitas confugit; et quia et consul aberat, a quo uno dici posse videbatur, nec per obcupatam armis Punicis Italiam facile erat aut nuntium, aut literas mitti, nec dictatorem populus creare poterat, quod numquam ante eam diem factum erat, prodictatorem populus creavit Q. Fabium Maximum, et magistrum equitum M. Minucium Rufum. Hisque negotium ab senatu datum, ut muros turresque Vrbis firmarent, et praesidia disponerent, quibus locis viderentur, pontesque rescinderent fluminum: ad penates pro Vrbe dimicandum esse, quando Italiam tueri nequissent.

IX. Hannibal recto itinere per Vmbriam usque ad Spoletum venit. Inde, quum perpopulato agro urbem obpugnare adortus esset, cum magna caede suorum repulsus, conjectans ex unius coloniae haud nimis prospere tentatae viribus, quanta moles Romanae urbis esset;

set; in agrum Picenum avertit iter, non copia solum omnia generis frugum abundantem, sed refertum praeda, quam effuse avidi atque egentes rapiebant. Ibi per dies aliquot stativa habita: refectusque miles, hibernis itineribus ac palustri via proelioque, magis ad eventum secundo, quam levi aut facili, adfectus. Vbi satis quietis datum praeda ac populationibus magis, quam otio aut requie, gaudentibus; profectus Praetutianum Hadrianumque agrum, Marsos inde Marrucinosque et Pelignos devastat, circaque Arpos et Luceriam proximam Apuliae regionem. Cn. Servilius consul, levibus proeliis cum Gallis actis, et uno oppido ignobili expugnato, postquam de conlegae exercitusque caede audivit, jam moenibus patriae metuens, ne abesset in discrimine extremo, ad Vrbem iter intendit. Q. Fabius Maximus dictator iterum, quo die magistratum iniit, vocato senatu, ab Diis orsus, quum edocuisset Patres, plus neglegentia ceremoniarum auspiciorumque, quam temeritate atque inscitia, peccatum a C. Flaminio consule esse, quaeque piacula irae Deum essent, ipsos Deos consulendos esse; pervicit, ut, quod non ferme decernitur, nisi quum tetra prodigia nuntiata sunt, decemviri libros Sibyllinos adire juberentur. Qui, inspectis fatalibus libris, retulerunt Patribus, *quod ejus belli caussa votum Marti foret, id non rite factum, de integro atque amplius faciendum esse: et Jovi ludos magnos, et aedes Veneri Erycinae ac Menti vovendas esse, et supplicationem lectisterniumque habendum, et ver sacrum vovendum, si bellatum prospere esset, resque publica in eodem, quo ante bellum fuisset, statu permansisset.* Senatus, quoniam Fabium belli cura obcupatura esset, M. Aemilium praetorem, ex conlegii pon-

pontificum sententia, omnia ea ut mature fiant, curare jubet.

X. His senatus consultis perfectis, L. Cornelius Lentulus pontifex maximus, consulente conlegio praetorum, omnium primum populum consulendum de vere sacro censet: injussu populi voveri non posse. Rogatus in haec verba populus, *Velitis jubeatisne hoc sic fieri: si res publica populi Romani Quiritium ad quinquennium proximum, sicut velim eam, salva servata erit hisce duellis; (quod duellum populo Romano cum Carthaginiensi est, quaeque duella cum Gallis sunt, qui cis Alpes sunt) datum donum duit populus Romanus Quiritium, quod ver adtulerit ex suillo, ovillo, caprino, bovillo grege, quaeque profana erunt, Jovi fieri, ex qua die senatus populusque jusserit. Qui faciet, quando volet, quaque lege volet, facito: quo modo faxit, probe factum esto. Si id moritur, quod fieri oportebit, profanum esto, neque scelus esto. Si quis rumpet obcidetve insciens, ne fraus esto. Si quis clepsit, ne populo scelus esto, neve cui cleptum erit. Si atro die faxit insciens, probe factum esto. Si nocte sive luce, si servus sive liber faxit, probe factum esto. Si anteidea senatus populusque jusserit fieri, ac faxit, eo populus solutus, liber esto.* Ejusdem rei causa ludi magni voti aeris trecentis tribus millibus, trecentis triginta tribus, triente: praeterea bubus Jovi trecentis, multis aliis Divis bubus albis, atque ceteris hostiis. Votis rite nuncupatis, supplicatio edicta: supplicatumque iere cum conjugibus ac liberis non urbana multitudo tantum, sed agrestium etiam, quos in aliqua sua fortuna publicae quoque contingebat cura. Tum lectisternium per triduum habitum, decemviris sacrorum curantibus. Sex pulvinaria in conspectu

ſpectu fuere: Jovi ac Junoni unum; alterum Neptuno ac Minervae; tertium Marti ac Veneri; quartum Apollini ac Dianae; quintum Vulcano ac Veſtae; ſextum Mercurio ac Cereri. Tum aedes votae. Veneri Erycinae aedem Q. Fabius Maximus dictator vovit; quia ita ex fatalibus libris editum erat, ut is voveret, cujus maximum imperium in civitate eſſet. Menti aedem T. Otacilius praetor vovit.

XI. Ita rebus divinis peractis, tum de bello reque de publica dictator retulit, quibus quotve legionibus victori hoſti obviam eundum eſſe Patres cenſerent. Decretum, *ut ab Cn. Servilio conſule exercitum adciperet: ſcriberet praeterea ex civibus ſociisque, quantum equitum ac peditum videretur: cetera omnia ageret faceretque, ut e re publica duceret.* Fabius duas ſe legiones adjecturum ad Servilianum exercitum dixit. His, per magiſtrum equitum ſcriptis, Tibur diem ad conveniendum edixit. Edictoque propoſito, ut, quibus oppida caſtellaque inmunita eſſent, uti in loca tuta commigrarent; ex agris quoque demigrarent omnes regionis ejus, qua iturus Hannibal eſſet: tectis prius incenſis ac frugibus conruptis, ne cujus rei copia eſſet, ipſe, via Flaminia profectus obviam conſuli exercituique, quum ad Tiberim circa Ocriculum proſpexiſſet agmen, conſulemque cum equitibus ad ſe prodeuntem, viatorem miſit, qui conſuli nuntiaret, ut ſine lictoribus ad dictatorem veniret. Qui quum dicto paruiſſet, congreſſusque eorum ingentem ſpeciem dictaturae apud cives ſociosque, vetuſtate jam prope oblitos ejus imperii, feciſſet; literae ab Vrbe adlatae ſunt, naves onerarias, commeatum ab Oſtia in Hiſpaniam ad exercitum portantes, a claſſe Punica circa portum Coſanum captas eſſe.

esse. Itaque extemplo consul Ostiam proficisci jussus, navibusque, quae ad urbem Romanam aut Ostiae essent, completis milite ac navalibus sociis, persequi hostium classem, ac litora Italiae tutari. Magna vis hominum conscripta Romae erat: libertini etiam, quibus liberi essent et aetas militaris, in verba juraverant. Ex hoc urbano exercitu, qui minores quinque et triginta annis erant, in naves impositi: alii, ut Urbi praesiderent, relicti.

XII. Dictator, exercitu consulis adcepto a Fulvio Flacco legato, per agrum Sabinum Tibur, quo diem ad conveniendum edixerat novis militibus, venit: inde Praeneste ac transversis limitibus in viam Latinam est egressus: unde, itineribus summa cum cura exploratis, ad hostem ducit; nullo loco, nisi quantum necessitas cogeret, fortunae se commissurus. Quo primum die haud procul Arpis in conspectu hostium posuit castra, nulla mora facta, quin Poenus educeret in aciem, copiamque pugnandi faceret: sed ubi quieta omnia apud hostes, nec castra ullo tumultu mota videt; increpans quidem, victos tandem quoque Martios animos Romanis, debellatumque et concessum propalam de virtute ac gloria esse, in castra rediit. ceterum tacita cura animum incensus, quod cum duce, haudquaquam Flaminio Semproniogue simili, futura sibi res esset; ac tum demum edocti malis Romani parem Hannibali ducem quaesissent. Et prudentiam quidem, non vim, dictatoris extemplo timuit. Constantiam haud dum expertus, agitare ac tentare animum movendo crebro castra, populandoque in oculis ejus agros sociorum, coepit. Et modo citato agmine e conspectu abibat, modo repente in aliquo flexu viae, si excipere degressum in aequum posset, obcultus

sub-

subsistebat. Fabius per loca alta agmen ducebat, modico ab hoste intervallo, ut neque omitteret eum, neque congrederetur. Castris, nisi quantum usus necessario cogeret, tenebatur miles. Pabulum et ligna nec pauci petebant, nec passim. Equitum levisque armaturae statio, composita instructaque in subitos tumultus, et suo militi tuta omnia, et infesta effusis hostium populatoribus praebebat. Neque universo periculo summa rerum committebatur: et parva momenta levium certaminum ex tuto coeptorum, finitimo receptu, adsuefaciebant territum pristinis cladibus militem, minus jam tandem aut virtutis, aut fortunae poenitere suae. Sed non Hannibalem magis infestum tam sanis consiliis habebat, quam magistrum equitum; qui nihil aliud, quam quod inpar erat imperio, morae ad rem publicam praecipitandam habebat, ferox rapidusque in consiliis, ac lingua inmodicus. Primo inter paucos, dein propalam in vulgus, pro cunctatore segnem, pro cauto timidum, adfingens vicina virtutibus vitia, compellabat; premendorumque superiorum arte (quae pessima ars nimis prosperis multorum subcessibus crevit) sese extollebat.

XIII. Hannibal ex Hirpinis in Samnium transit: Beneventanum depopulatur agrum: Telesiam urbem capit: inritat etiam de industria ducem, si forte adcensum tot indignitatibus cladibusque sociorum detrahere ad aequum certamen possit. Inter multitudinem sociorum Italici generis, qui ad Trasimenum capti ab Hannibale dimissique fuerant, tres Campani equites erant, multis jam tum inlecti donis promissisque Hannibalis ad conciliandos popularium animos. Hi nuntiantes, si in Campaniam exercitum admovisset, Capuae potiendae co-

 piam

piam fore, quum res major, quam auctores, esset, dubium Hannibalem alternisque fidentem ac diffidentem, tamen, ut Campanos ex Samnio peteret, moverunt. Monitos, ut etiam atque etiam promissa rebus adfirmarent, jussosque, cum pluribus et aliquibus principum redire ad se, dimisit. Ipse imperat duci, ut se in agrum Casinatem ducat: edoctus a peritis regionum, si eum saltum occupasset, exitum Romano ad opem ferendam sociis interclusurum. Sed Punicum abhorrens ab Latinorum nominum prolatione, pro Casino Casilinum dux ut acciperet, fecit; aversusque ab suo itinere, per Allifanum Calatinumque et Calenum agrum, in campum Stellatem descendit. Vbi quum montibus fluminibusque clausam regionem circumspexisset, vocatum ducem percunctantur, ubi terrarum esset? Quum is Casilini eo die mansurum eum dixisset, tum demum cognitus est error, et Casinum longe inde alia regione esse: virgisque caeso duce, et ad reliquorum terrorem in crucem sublato, castris communitis, Maharbalem cum equitibus in agrum Falernum praedatum dimisit. Vsque ad aquas Sinuessanas populatio ea pervenit. Ingentem cladem, fugam tamen terroremque latius, Numidae fecerunt. Nec tamen is terror, quum omnia bello flagrarent, fide socios dimovit: videlicet quia justo et moderato regebantur imperio; nec abnuebant, quod unum vinculum fidei est, melioribus parere.

XIV. Vt vero ad Vulturnum flumen castra sunt posita, exurebaturque amoenissimus Italiae ager, villaeque passim incendiis fumabant, per juga Massici montis Fabio ducente, tum prope de integro seditio ab duce seditionis accensa. Quieverant enim per paucos dies;

quia,

quia, quum celerius solito ductum agmen fuisset, festinari ad prohibendam populationibus Campaniam crediderant. Vt vero in extrema juga Massici montis ventum est, hostesque sub oculis erant, Falerni agri colonorumque Sinuessae tecta urentes, nec ulla erat mentio pugnae, *Spectatumne huc*, inquit Minucius, *ut rem fruendam oculis, sociorum caedes et incendia venimus? nec si nullius alterius nos, ne civium quidem horum pudet, quos Sinuessam colonos patres nostri miserunt, ut ab Samnite hoste tuta haec ora esset; quam nunc non vicinus Samnis urit, sed Poenus advena, ab extremis orbis terrarum terminis, nostra cunctatione et socordia, jam huc progressus. Tantum (pro!) degeneramus a parentibus nostris, ut, praeter quam oram illi Punicas vagari classes, dedecus esse imperii sui duxerint, eam nos nunc plenam hostium Numidarumque ac Maurorum jam factam videamus? Qui modo, Saguntum oppugnari indignando, non homines tantum, sed foedera et Deos, ciebamus, scandentem moenia Romanae coloniae Hannibalem lenti spectamus. Fumus ex incendiis villarum agrorumque in oculos atque ora venit; strepunt aures clamoribus plorantium sociorum, saepius nos, quam Deorum invocantium opem. Nos hic pecorum modo per aestivos saltus deviasque calles exercitum ducimus, conditi nubibus silvisque. Si hoc modo peragrando cacumina saltusque M. Furius recipere a Gallis Vrbem voluisset, quo hic novus Camillus, nobis dictator unicus in rebus adfectis quaesitus, Italiam ab Hannibale recuperare parat; Gallorum Roma esset: quam vereor, ne, sic cunctantibus nobis, Hannibali ac Poenis toties servaverint majores nostri. Sed vir, ac vere Romanus, quo die, dictatorem eum ex auctoritate Patrum jussuque populi dictum,*

ctum, Vejos adlatum est, quum esset satis altum Janiculum, ubi sedens prospectaret hostem, descendit in aequum: atque illo ipso die media in Urbe, qua nunc busta Gallica sunt, et postero die citra Gabios cecidit Gallorum legiones. Quid? post multos annos, quum ad Furculas Caudinas ab Samnite hoste sub jugum missi sumus, utrum tandem L. Papirius Cursor juga Samnii perlustrando, an Luceriam premendo obsidendoque, et lacessendo victorem hostem, depulsum ab Romanis cervicibus jugum superbo Samniti inposuit? Modo C. Lutatio quae alia res, quam celeritas, victoriam dedit? quod postero die, quam hostem vidit, classem gravem commeatibus, inpeditam suomet ipsam instrumento atque adparatu, obpressit. Stultitia est, sedendo aut votis debellari credere posse. Armari copias oportet, deducendas in aequum, ut vir cum viro congrediaris. Audendo atque agendo res Romana crevit, non his segnibus consiliis, quae timidi cauta vocant. Haec velut concionanti Minucio circumfundebatur tribunorum equitumque Romanorum multitudo, et ad aures quoque militum dicta ferocia volvebantur; ac, si militaris suffragii res esset, haud dubie ferebant, Minucium Fabio duci praelaturos.

XV. Fabius pariter, in suos haud minus quam in hostes intentus, prius ab illius invictum animum praestat. Quamquam probe scit, non in castris modo suis, sed jam etiam Romae, infamem suam cunctationem esse; obstinatus tamen eodem consiliorum tenore aestatis reliquum extraxit, ut Hannibal, destitutus ab spe summopere petiti certaminis, jam hibernis locum circumspectaret; quia ea regio praesentis erat copiae, non perpetuae, arbusta vineaeque, et consita omnia magis amoenis,

nis, quam necessariis fructibus. Haec per exploratores relata Fabio. Quum satis sciret, per easdem angustias, quibus intraverat Falernum agrum, rediturum, Calliculam montem et Casilinum obcupat modicis praesidiis; quae urbs, Vulturno flumine diremta, Falernum ac Campanum agros dividit: ipse jugis iisdem exercitum reducit, misso exploratum cum quadringentis equitibus sociorum L. Hostilio Mancino: qui ex turba juvenum audientium saepe ferociter concionantem magistrum equitum, progressus primo exploratoris modo, ut ex tuto specularetur hostem, ubi vagos passim per vicos Numidas vidit, per occasionem etiam paucos obcidit; extemplo obcupatus certamine est animus, exciderantque praecepta dictatoris, qui, quantum tuto posset, progressum prius recipere sese jusserat, quam in conspectum hostium veniret. Numidae, alii atque alii obcursantes refugientesque, ad castra prope ipsum cum fatigatione equorum atque hominum pertraxere. Inde Carthalo, penes quem summa equestris imperii erat, concitatis equis invectus, quum prius, quam ad conjectum teli veniret, avertisset hostem, quinque millia ferme continenti cursu sequutus est fugientes. Mancinus, postquam nec hostem desistere sequi, nec spem vidit effugiendi esse, cohortatus suos in proelium rediit, omni parte virium inpar. Itaque ipse et delecti equitum circumventi obciduntur. Ceteri effuso rursus cursu Cales primum, inde prope inviis callibus ad dictatorem perfugerunt. Eo forte die Minucius se conjunxerat Fabio, missus ad firmandum praesidio saltum, qui super Tarracinam, in artas coactus fauces, inminet mari, ne inmunito Appiae limite Poenus pervenire in agrum Romanum posset. Conjunctis exerciti-

citibus dictator ac magifter equitum caftra in viam deferunt, qua Hannibal ducturus erat. Duo inde millia hoftes aberant.

XVI. Poftero die Poeni, quod viae inter bina caftra erat, agmine complevere. Quum Romani fub ipfo conftitiffent vallo, haud dubie aequiore loco, fubceffit tamen Poenus cum expeditis equitibus, atque ad laceffendum hoftem carptim et procurfando recipiendoque fefe pugnavere. Reftitit fuo loco Romana acies. Lenta pugna et ex dictatoris magis, quam Hannibalis, fuit voluntate. Ducenti ab Romanis, octingenti hoftium cecidere. Inclufus inde videri Hannibal, via ad Cafilinum obfeffa: quum Capua et Samnium, et tantum ab tergo divitum fociorum Romanis commeatus fubveheret; Poenus contra inter Formiana faxa ac Literni arenas ftagnaque perhorrida fitu hibernaturus effet. Nec Hannibalem fefellit, fuis fe artibus peti. Itaque, quum per Cafilinum evadere non poffet, petendique montes et jugum Calliculae fuperandum effet, necubi Romanus inclufum vallibus agmen adgrederetur; ludibrium oculorum, fpecie terribile, ad fruftrandum hoftem commentus, principio noctis furtim fubcedere ad montes ftatuit. Fallacis confilii talis adparatus fuit. Faces undique ex agris conlectae, fafcesque virgarum atque arida farmenta praeligantur cornibus boum, quos domitos indomitosque multos inter ceteram agreftem praedam agebat. Ad duo millia ferme boum effecta: Hafdrubalique negotium datum, ut primis tenebris noctis id armentum adcenfis cornibus ad montes ageret; maxime, fi poffet, fuper faltus ab hofte infeffos.

XVII. Primis tenebris filentio mota caftra; boves aliquanto ante figna acti. Vbi ad

radi-

radices montium viasque angustias ventum est; signum extemplo datur, ut adcensis cornibus armenta in adversos concitentur montes. Et metus ipse relucentis flammae ex capite calorque, jam ad vivum ad imaque cornuum adveniens, velut stimulatos furore agebat boves. Quo repente discursu, haud secus quam silvis montibusque adcensis, omnia circum virgulta ardere; capitumque inrita quassatio, excitans flammam, hominum passim discurrentium speciem praebebat. Qui ad transitum saltus insidendum locati erant, ubi in summis montibus ac super se quosdam ignes conspexerunt, circumventos se esse rati, praesidio excessere, qua minime densae micabant flammae, velut tutissimum iter, petentes summa montium juga; tamen in quosdam boves palatos ab suis gregibus inciderunt. Et primo, quum procul cernerent, veluti flammas spirantium miraculo adtoniti constiterunt: deinde, ut humana adparuit fraus, tum vero insidias rati esse, dum majore metu concitant se in fugam, levi quoque armaturae hostium incurrere. Ceterum nox aequato timore neutros pugnam incipientes ad lucem tenuit. Interea, toto agmine Hannibal transducto per saltum, et quibusdam in ipso saltu hostium obpressis, in agro Allifano posuit castra.

XVIII. Hunc tumultum sensit Fabius. Ceterum et insidias esse ratus, et ab nocturno utique abhorrens certamine, suos munimentis tenuit. Luce prima sub jugo montis proelium fuit; quo interclusam ab suis levem armaturam facile (etenim numero aliquantum praestabant) Romani superassent, nisi Hispanorum cohors, ad id ipsum remissa ab Hannibale, pervenisset. Ea adsuetior montibus, et ad concursandum inter saxa rupesque aptior ac le-

 vior,

vior, cum velocitate corporum, tum armorum habitu; campestrem hostem, gravem armis statariumque, pugnae genere facile elusit. Ita haudquaquam pari certamine digressi, Hispani fere omnes incolumes, Romani, aliquot suis amissis, in castra contenderunt. Fabius quoque movit castra: transgressusque saltum super Allifas, loco alto ac munito consedit. Tum, per Samnium Romam se petere simulans, Hannibal usque in Pelignos populabundus rediit. Fabius medius inter hostium agmen urbemque Romam jugis ducebat; nec absistens, nec congrediens. Ex Pelignis Poenus flexit iter, retroque Apuliam repetens, Gerunium pervenit; urbem metu, quia conlapsa ruinis pars moenium erat, ab suis desertam. Dictator in Larinate agro castra communiit. Inde sacrorum causa Romam revocatus, non imperio modo, sed consilio etiam, ac prope precibus agens cum magistro equitum, *ut plus consilio, quam fortunae, confidat; et se potius ducem, quam Sempronium, Flaminiumque, imitetur. Ne nihil actum censeret, extracta prope aestate per ludificationem hostis. Medicos quoque plus interdum quiete, quam movendo atque agendo, proficere. Haud parvam rem esse, ab toties victore hoste vinci desisse, et ab continuis cladibus respirasse* Haec nequidquam praemonito magistro equitum, Romam est profectus.

XIX. Principio aestatis, qua haec gerebantur, in Hispania quoque terra marique coeptum bellum est. Hasdrubal ad eum navium numerum, quem a fratre instructum paratumque acceperat, decem adjecit: quadraginta navium classem Himilconi tradidit: atque ita Carthagine profectus navibus prope terram, exercitum in litore ducebat, paratus con-

confligere, quacumque parte copiarum hostis obcurrisset. Cn. Scipioni, postquam movisse ex hibernis hostem audivit, primo idem consilii fuit: deinde, minus terra, propter ingentem famam novorum auxiliorum, concurrere ausus, delecto milite ad naves inposito, quinque et triginta navium classe ire obviam hosti pergit. Altero ab Tarracone die ad stationem, decem millia passuum distantem ab ostio Iberi amnis, pervenit. Inde duae Massiliensium speculatoriae praemissae retulerunt, classem Punicam stare in ostio fluminis, castraque in ripa posita. Itaque, ut inprovidos incautosque universo simul effuso terrore obprimeret, sublatis ancoris ad hostem vadit. Multas et locis altis positas turres Hispania habet, quibus et speculis et propugnaculis adversus latrones utuntur. Inde primo, conspectis hostium navibus, datum signum Hasdrubali est; tumultusque prius in terra et castris, quam ad mare et ad naves, est ortus, nondum aut pulsu remorum strepituque alio nautico exaudito, aut aperientibus classem promontoriis; quum repente eques, alius super alium ab Hasdrubale missus, vagos in litore quietosque in tentoriis suis, nihil minus quam hostem aut proelium eo die exspectantes, conscendere naves propere atque arma capere jubet. Classem Romanam jam haud procul portu esse. Haec equites dimissi passim imperabant. Mox Hasdrubal ipse cum omni exercitu aderat; varioque omnia tumultu strepunt, ruentibus in naves simul remigibus militibusque, fugientium magis e terra, quam in pugnam euntium modo. Vixdum omnes conscenderant, quum alii resolutis oris in ancoras evehuntur; alii, ne quid teneat, ancoralia incidunt: raptimque omnia praepropere agendo, mili-

militum adparatu nautica ministeria inpediuntur, trepidatione nautarum capere et aptare arma miles prohibetur. Et jam Romanus non adpropinquabat modo, sed direxerat etiam in pugnam naves. Itaque non ab hoste et proelio magis Poeni, quam suomet ipsi tumultu turbati, tentata verius pugna, quam inita, in fugam averterunt classem. Et quum adversi amnis os lato agmine ac tam multis simul venientibus haud sane intrabile esset, in litus passim naves egerunt: atque alii vadis, alii sicco litore excepti, partim armati, partim inermes, ad instructam per litus aciem suorum perfugere. Duae tamen primo concursu captae erant Punicae naves, quatuor subpressae.

XX. Romani, quamquam terra hostium erat, armatamque aciem toto praetentam in litore cernebant, haud cunctanter insequuti trepidam hostium classem, naves omnes, quae non aut perfregerant proras litore inlisas, aut carinas fixerant vadis, religatas puppibus in altum extraxere. Ad quinque et viginti naves ex quadraginta cepere. Neque id pulcerrimum ejus victoriae fuit, sed quod una levi pugna toto ejus orae mari potiti erant. Itaque ad Honoscam classe profecti, exscensione ab navibus in terram facta, quum urbem vi cepissent, captamque diripuissent, Carthaginem inde petunt: atque, omnem agrum circa depopulati, postremo tecta quoque conjuncta muro portisque incenderunt. Inde jam praeda gravis ad Longunticam pervenit classis: ubi vis magna sparti ad rem nauticam congesta ab Hasdrubale. Quod satis in usum fuit, sublato, ceterum omne incensum est. Nec continentis modo projectas oras praetervecta, sed in Ebusum insulam transmissum. Vbi urbe,

quae

quae caput insulae est, biduum nequidquam summo labore obpugnata, ubi in spem inritam frustra teri tempus animadversum est, ad populationem agri versi, direptis aliquot incensisque vicis, majore, quam ex continenti, praeda parta, quum in naves se recepissent, ex Baliaribus insulis legati pacem petentes ad Scipionem venerunt. Inde flexa retro classis, reditumque in citeriora provinciae, quo omnium populorum, qui Iberum incolunt, multorum et ultimae Hispaniae legati concurrerunt. Sed, qui vere ditionis imperiique Romani facti sunt, obsidibus datis, populi amplius fuerunt centum viginti. Igitur terrestribus quoque copiis satis fidens Romanus, usque ad saltum Castulonensem est progressus. Hasdrubal in Lusitaniam ac propius oceanum concessit.

XXI. Quietum inde fore videbatur reliquum aestatis tempus, fuissetque per Poenum hostem; sed, praeterquam quod ipsorum Hispanorum inquieta avidaque in novas res sunt ingenia, Mandonius Indibilisque, qui antea Ilergetum regulus fuerat, postquam Romani ab saltu recessere ad maritimam oram, concitis popularibus, in agrum pacatum sociorum Romanorum populandum venerunt. Adversus eos tribunus militum cum expeditis auxiliis, a Scipione missi, levi certamine, ut tumultuariam manum, fudere omnes: obcisis quibusdam captisque, magna pars armis exuta. Hic tamen tumultus cedentem ad oceanum Hasdrubalem cis Iberum ad socios tutandos retraxit. Castra Punica in agro Ilercaonensium, castra Romana ad novam classem erant, quum fama repens alio avertit bellum. Celtiberi, qui principes regionis suae legatos miserant, obsidesque dederant Romanis, nuntio

tio misso a Scipione exciti, arma capiunt, provinciamque Carthaginiensium valido exercitu invadunt: tria oppida vi expugnant. Inde cum ipso Hasdrubale duobus proeliis egregie pugnantes quindecim millia hostium obciderunt, quatuor millia cum multis militaribus signis capiunt.

XXII. Hoc statu rerum in Hispania, P. Scipio in provinciam venit, prorogato post consulatum imperio ab senatu missus, cum viginti longis navibus et octo millibus militum magnoque commeatu advecto. Ea classis ingens agmine onerariarum procul visa, cum magna laetitia civium sociorumque, portum Tarraconis ex alto tenuit. Ibi milite exposito, profectus Scipio fratri se conjungit; ac deinde communi animo consilioque gerebant bellum. Obcupatis igitur Carthaginiensibus Celtiberico bello, haud cunctanter Iberum transgrediuntur, nec ullo viso hoste, Saguntum pergunt ire, quod ibi obsides totius Hispaniae custodiae traditos ab Hannibale fama erat modico in arce custodiri praesidio. Id unum pignus inclinatos ad Romanam societatem omnium Hispaniae populorum animos morabatur, ne sanguine liberum suorum culpa defectionis lueretur. Eo vinculo Hispaniam vir unus, solerti magis quam fideli consilio, exsolvit. Abelux erat Sagunti nobilis Hispanus, fidus ante Poenis: tum (qualia plerumque sunt barbarorum ingenia) cum fortuna mutaverat fidem. Ceterum, transfugam, sine magnae rei proditione venientem ad hostes, nihil aliud quam unum vile atque infame corpus esse ratus, id agebat, ut quam maximum emolumentum novis sociis esset. Circumspectis igitur omnibus, quae fortuna potestatis ejus poterat facere, obsidibus potissimum tradendis ani-

animum adjecit: eam unam rem maxime ratus conciliaturam Romanis principum Hispaniae amicitiam. Sed quum, injussu Bostaris praefecti, satis sciret, nihil obsidum custodes facturos esse, Bostarem ipsum arte adgreditur. Castra extra urbem in ipso litore habebat Bostar, ut aditum ea parte intercluderet Romanis. Ibi eum in secretum abductum, velut ignorantem, monet, quo statu sit res: *Metum continuisse ad eam diem Hispanorum animos, quia procul Romani abessent: nunc cis Iberum castra Romana esse, arcem tutam perfugiumque novas volentibus res. Itaque, quos metus non teneat, beneficio et gratia devinciendos esse.* Miranti Bostari percunctantique, quodnam id subitum tantae rei donum posset esse? *Obsides*, inquit, *in civitates remitte. Id et privatim parentibus, quorum maximum nomen in civitatibus est suis, et publice populis gratum erit. Vult sibi quisque credi, et habita fides ipsam plerumque obligat fidem. Ministerium restituendorum domos obsidum mihimet deposco ipse, ut opera quoque inpensa consilium adjuvem meum, et rei suapte natura gratae, quantam insuper gratiam possim, adjiciam.* Homini, non ad cetera Punica ingenia callido, ut persuasit, nocte clam progressus ad hostium stationes, conventis quibusdam auxiliaribus Hispanis, et ab iis ad Scipionem perductus, quid adferret, expromit. Fide accepta dataque, ac loco et tempore constituto ad obsides tradendos, Saguntum redit; diem insequentem absumsit cum Bostare mandatis ad rem agendam adcipiendis. Dimissus, quum se nocte iturum, ut custodias hostium falleret, constituisset, ad compositam cum iis horam excitatis custodibus puerorum profectus, veluti ignarus in praeparatas sua fraude insidias, ducit.

cit. In castra Romana perducti. Cetera omnia de reddendis obsidibus, sicut cum Bostare constitutum erat, acta per eumdem ordinem, quo si Carthaginiensium nomine sic ageretur. Major aliquanto Romanorum gratia fuit in re pari, quam quanta futura Carthaginiensium fuerat. Illos enim, graves superbosque in rebus secundis expertos, fortuna et timor mitigasse videri poterat. Romanus primo adventu, incognitus ante, ab re clementi liberalique initium fecerat: et Abelux, vir prudens, haud frustra videbatur socios mutasse. Itaque ingenti consensu defectionem omnes spectare: armaque extemplo mota forent, ni hiema, quae Romanos quoque et Carthaginienses concedere in tecta coegit, intervenisset.

XXIII. Haec in Hispania quoque secunda aestate Punici belli gesta, quum in Italia paullum intervalli cladibus Romanis solers cunctatio Fabii fecisset. Quae ut Hannibalem non mediocri sollicitum cura habebat, tandem eum militiae magistrum delegisse Romanos cernentem, qui bellum ratione, non fortuna, gereret; ita contemta erat inter cives, armatos pariter togatosque; utique postquam, absente eo, temeritate magistri equitum, laeto verius dixerim, quam prospero eventu, pugnatum fuerat. Accesserant duae res ad augendam invidiam dictatoris: una fraude ac dolo Hannibalis, quod, quum a perfugis ei monstratus ager dictatoris esset, omnibus circa solo aequatis, ab uno eo ferrum ignemque et vim omnem hostium abstineri jussit, ut occulti alicujus pacti ea merces videri posset: altera ipsius facto, primo forsitan dubio, quia non exspectata in eo senatus auctoritas est; ad extremum haud ambigue in maximam laudem verso, in permutandis captivis; quod, sicut

pri-

primo Punico bello factum erat, convenerat inter duces Romanum Poenumque, ut, quae pars plus reciperet, quam daret, argenti pondo bina et selibras in militem praestaret. Ducentos quadraginta septem quum plures Romanus, quam Poenus, recepisset, argentumque pro eis debitum, saepe jactata in senatu re, quoniam non consuluisset Patres, tardius erogaretur: inviolatum ab hoste agrum, misso Romam Quinto filio, vendidit, fidemque publicam inpendio privato exsolvit. Hannibal pro Geronii moenibus, cujus urbis, captae atque incensae ab se, in usum horreorum pauca reliquerat tecta, in stativis erat. Inde frumentatum duas exercitus partes mittebat: cum tertia ipse expedita in statione erat, simul castris praesidio, et circumspectans, necunde inpetus in frumentatores fieret.

XXIV. Romanus tunc exercitus in agro Larinati erat. Praeerat Minucius magister equitum, profecto, sicut ante dictum est, ad Vrbem dictatore. Ceterum castra, quae in monte alto ac tuto loco posita fuerant, jam in planum deferuntur: agitabanturque pro ingenio ducis consilia calidiora, ut inpetus aut in frumentatores palatos, aut in castra, relicta cum levi praesidio, fieret. Nec Hannibalem fefellit, cum duce mutatam esse belli rationem, et ferocius, quam consultius, rem hostes gesturos. Ipse autem, (quod minime quis crederet) quum hostis propius esset, tertiam partem militum frumentatum, duabus in castris retentis, dimisit: dein castra ipsa propius hostem movit, duo ferme a Geronio millia, in tumulum hosti conspectum; ut intentum sciret esse ad frumentatores, si qua vis fieret, tutandos. Propior inde ei atque ipsis inminens Romanorum castris tumulus adparuit:

ad quem capiendum ſi luce palam iretur, quia haud dubie hoſtis breviore via praeventurus erat; nocte clam miſſi Numidae ceperunt. Quos tenentes locum, contempta paucitate, Romani poſtero die quum ejeciſſent, ipſi eo transferunt caſtra. Tum itaque, et exiguum ſpatii vallum a vallo aberat, et id ipſum totum prope compleverat Romana acies, ſimul et per averſa caſtra a caſtris Hannibalis equitatus, cum levi armatura emiſſus in frumentatores, late caedem fugamque hoſtium palatorum fecit. Nec acie certare Hannibal auſus; quia tanta paucitate vix caſtra, ſi obpugnarentur, tutari poterat. Jamque artibus Fabii, (pars exercitus aberat) jam [illegible] ſedendo et cunctando bellum gerebat, recèperatque ſuos in priora caſtra, quae pro Geronii moenibus erant. Juſta quoque acie et conlatis ſignis dimicatum, quidam auctores ſunt. Primo concurſu Poenum usque ad caſtra fuſum, inde eruptione facta repente verſum terrorem in Romanos; Num. Decimii Samnitis deinde interventu proelium reſtitutum. Hunc, principem genere ac divitiis non Boviani modo, unde erat, ſed toto Samnio, juſſu dictatoris octo millia peditum et equites quingentos ducentem in caſtra, ab tergo quum adparuiſſet Hannibali, ſpeciem parti utrique praebuiſſe novi praeſidii, cum Q. Fabio a Roma venientis: Hannibalem inſidiarum quoque aliquid timentem recepiſſe ſuos: Romanum inſequutum, adjuvante Samnite, duo caſtella eo die expugnaſſe: ſex millia hoſtium caeſa, quinque admodum Romanorum tamen in tam pari prope clade famam egregiae victoriae cum vanioribus literis magiſtri equitum Romani perlatam.

XXV. De his rebus persaepe et in senatu et in concione actum est. Quum, laeta civitate, dictator unus nihil nec famae, nec literis crederet; ut vera omnia essent, secunda se magis, quam adversa, timere diceret: tum M. Metilius tribunus plebis, *id enim ferendum esse negat. Non praesentem solum dictatorem obstitisse rei bene gerendae, sed absentem etiam gestae obstare: et in ducendo bello sedulo tempus terere, quo diutius in magistratu sit, solusque et Romae et in exercitu imperium habeat. Quippe consulum alterum in acie cecidisse; alterum, specie classis Punicae persequendae, procul ab Italia ablegatum. Duos praetores Sicilia atque Sardinia obcupatos, quorum neutra hoc tempore provincia praetore egeat. M. Minucium magistrum equitum, ne hostem videret, ne quid rei bellicae gereret, prope in custodiam habitum. Itaque, Hercule, non Samnium modo, quo jam, tamquam trans Iberum agro, Poenis concessum sit, et Campanum Calenumque et Falernum agros pervastatos esse, sedente Casilini dictatore, et legionibus populi Romani agrum suum tutante. Exercitum cupientem pugnare, et magistrum equitum, clausos prope intra vallum retentos; tamquam hostibus captivis arma ademta. Tandem, ut abscesserit inde dictator, ut obsidione liberatos, extra vallum egressos fudisse ac fugasse hostes. Quas ob res, si antiquus animus plebi Romanae esset, audaciter se laturum fuisse de abrogando Q. Fabii imperio: nunc modicam rogationem promulgaturum de aequando magistri equitum et dictatoris jure: nec tamen ne ita quidem prius mittendum ad exercitum Q. Fabium, quam consulem in locum C. Flaminii subfecisset.* Dictator concionibus se abstinuit, in actione minime popularis. Ne in senatu quidem satis aequis auribus

 audie-

audiebatur, tunc quum hostem verbis extolleret, bienniique clades per temeritatem atque inscientiam ducum adceptas referret: *magistroque equitum, quod contra dictum suum pugnasset, rationem* diceret *reddendam esse. Si penes se summa imperii consiliique sit, propediem effecturum, ut sciant homines, bono imperatori haud magni fortunam momenti esse: mentem rationemque dominari. Se in tempore et sine ignominia servasse exercitum, quam multa millia hostium obcidisse, majorem gloriam esse.* Hujus generis orationibus frustra habitis, et consule creato M. Atilio Regulo, ne praesens de jure imperii dimicaret, pridie quam rogationis ferendae dies adesset, nocte ad exercitum abiit. Luce orta, quum plebis concilium esset, magis tacita invidia dictatoris favorque magistri equitum animos versabat, quam satis audebant homines ad suadendum, quod vulgo placebat, prodire: et, favore superante, auctoritas tamen rogationi deerat. Vnus inventus est suasor legis C. Terentius Varro, qui priore anno praetor fuerat, loco non humili solum, sed etiam sordido, ortus. Patrem lanium fuisse ferunt, ipsum institorem mercis, filioque hoc ipso in servilia ejus artis ministeria usum.

XXVI. Is juvenis, ubi ex eo genere quaestus pecunia a patre relicta animos ad spem liberalioris fortunae fecit, togaque et forum placuere, proclamando pro sordidis hominibus caussisque adversus rem et famam bonorum, primum in notitiam populi, deinde ad honores pervenit. Quaestura quoque et duabus aedilitatibus, plebeja et curuli, postremo et praetura perfunctus, jam ad consulatus spem quum adtolleret animos, haud parum callide auram favoris popularis ex dictatoria invidia petiit,

petiit, scitique plebis unus gratiam tulit. Omnes eam rogationem, quique Romae quique in exercitu erant, aequi atque iniqui, praeter ipsum dictatorem, in contumeliam ejus latam adceperunt. Ipse, qua gravitate animi criminantes se ad multitudinem inimicos tulerat, eadem et populi in se saevientis injuriam tulit: adceptisque in ipso itinere literis senatus consulti de aequato imperio, satis fidens, haudquaquam cum imperii jure artem imperandi aequatam, cumque invicto a civibus hostibusque animo ad exercitum rediit.

XXVII. Minucius vero, quum jam ante vix tolerabilis fuisset secundis rebus ac favore vulgi, tum utique inmodice inmodesteque, non Hannibale magis victo ab se, quam Q. Fabio, gloriari: *Illum in rebus asperis unicum ducem ac parem quaesitum Hannibali, majorem minori, dictatorem magistro equitum, quod nulla memoria habeat annalium, jussu populi aequatum in eadem civitate, in qua magistri equitum virgas ac secures dictatoris tremere atque horrere soliti sint. In tantum suam felicitatem virtutemque enituisse. Ergo sequuturum se fortunam suam, si dictator in cunctatione ac segnitie, Deorum hominumque judicio damnata, perstaret.* Itaque, quo die primum congressus est cum Q. Fabio, *statuendum omnium primum*, ait, *esse, quemadmodum imperio aequato utantur. Se optimum ducere, aut diebus alternis, aut, si majora intervalla placerent, partitis temporibus, alterius summum jus imperiumque esse; ut par hosti non solum consilio, sed viribus etiam esset, si quam occasionem rei gerendae habuisset.* Q. Fabio haudquaquam id placere: *omnia enim fortunam habituram, quaecumque temeritas conlegae habuisset. Sibi communicatum cum illo, non ademtum, imperium esse.*

 Ita-

Itaque se numquam volentem parte, qua posset, rerum consilio gerendarum cessurum: nec se tempora aut dies imperii cum eo, exercitus divisurum, suisque consiliis, quoniam omnia non liceret, quae posset, servaturum. Ita obtinuit, uti legiones, sicut consulibus mos esset, inter se dividerent. Prima et quarta Minucio, secunda et tertia Fabio evenerunt. Item equites pari numero, sociumque et Latini nominis auxilia diviserunt: castris se quoque separari magister equitum voluit.

XXVIII. Duplex inde Hannibali gaudium fuit: (neque enim quidquam eorum, quae apud hostes agerentur, eum fallebat, et perfugis multa indicantibus, et per suos explorantem) nam et liberam Minucii temeritatem se suo modo capturum, et solertiae Fabii dimidium virium decessisse. Tumulus erat inter castra Minucii Poenorumque. Eum qui obcupasset, haud dubie iniquiorem erat hosti locum facturus. Eum non tam capere sine certamine volebat Hannibal, (quamquam id operae pretium erat) quam caussam certaminis cum Minucio, quem semper obcursurum ad obsistendum satis sciebat, contrahere. Ager omnis medius erat prima specie inutilis insidiatori, quia non modo silvestre quidquam, sed ne vepribus quidem vestitum habebat: re ipsa natus tegendis insidiis, eo magis quod in nuda valle nulla talis fraus timeri poterat. Et erant in amfractibus cavae rupes, ut quaedam earum ducenos armatos possent capere. In has latebras, quot quemque locum apte insidere poterant, quinque millia conduntur peditum equitumque. Necubi tamen aut motus alicujus temere egressi, aut fulgor armorum fraudem in valle tam aperta detegeret; missis paucis prima luce ad capiendum, quem ante dixi-

diximus, tumulum, avertit oculos hostium. Primo statim conspectu contempta paucitas: ac sibi quisque deposcere pellendos inde hostes. Ad locum capiendum dux ipse inter stolidissimos ferocissimosque ad arma vocat; et vanis animis et minis increpat hostem. Principio levem armaturam dimittit, deinde conferto agmine mittit equites: postremo, quum hostibus quoque subsidia mitti videret, instructis legionibus procedit. Et Hannibal, laborantibus suis alia atque alia, crescente certamine, mittens auxilia peditum equitumque, jam justam expleverat aciem, ac totis utrimque viribus certabatur. Prima levis armatura Romanorum, praeoccupatum inferiore loco subcedens tumulum, pulsa detrusaque terrorem in subcedentem intulit equitem, et ad signa legionum refugit. Peditum acies inter perculsos inpavida sola erat, videbaturque, si justa aut si recta pugna esset, haudquaquam inpar futura. Tantum animorum fecerat prospere ante paucos dies res gesta. Sed exorti repente insidiatores eum tumultum terroremque, in latera utrimque ab tergoque incursantes, fecerunt, ut neque animus ad pugnam, neque ad fugam spes cuiquam superesset.

XXIX. Tunc Fabius, primo clamore paventium audito, dein conspecta procul turbata acie, *Ita est*, inquit, *non celerius, quam timui, deprehendit fortuna temeritatem. Fabio aequatus imperio Hannibalem et virtute et fortuna superiorem videt. Sed aliud jurgandi succensendique tempus erit. Nunc signa extra vallum proferte. Victoriam hosti extorqueamus, confessionem erroris civibus.* Jam magna ex parte caesis aliis, aliis circumspectantibus fugam, Fabiana se acies repente, velut coelo demissa, ad auxilium ostendit. Itaque, prius quam ad con-

conjectum teli veniret, aut manum conferret, et suos a fuga effusa, et ab nimis feroci pugna hostes continuit. Qui solutis ordinibus vage dissipati erant, undique confugerunt ad integram aciem; qui plures simul terga dederant, conversi in hostem volventesque orbem, nunc sensim referre pedem, nunc conglobati restare. Ac jam prope una acies facta erat victi atque integri exercitus, inferebantque signa in hostem; quum Poenus receptui cecinit, palam ferente Hannibale, ab se Minucium, se a Fabio victum. Ita per variam fortunam diei majore parte exacta, quum in castra reditum esset; Minucius, convocatis militibus, *Saepe ego*, inquit, *audivi, milites, eum primum esse virum, qui ipse consulat, quid in rem sit; secundum eum, qui bene monenti obediat: qui nec ipse consulere, nec alteri parere sciat, eum extremi ingenii esse. Nobis quoniam prima animi ingeniique negata sors est, secundam ac mediam teneamus: et, dum imperare discimus, parere prudenti in animum inducamus. Castra cum Fabio jungamus: ad praetorium ejus signa quum tulerimus, ubi ego eum parentem adpellavero, quod beneficio ejus erga nos ac majestate ejus dignum est; vos, milites, eos, quorum vos modo arma dexteraeque texerunt,* patronos *salutabitis, et, si nihil aliud, gratorum certe nobis animorum gloriam dies haec dederit.*

XXX. Signo dato, conclamatur inde, ut colligantur vasa. Profecti et agmine incedentes ad dictatoris castra in admirationem et ipsum, et omnes, qui circa erant, converterunt. Vt constituta sunt ante tribunal signa, progressus ante alios magister equitum, quum *patrem* Fabium adpellasset, circumfusosque militum ejus totum agmen *patronos* consalu-

tas-

fuisset, *Parentibus*, inquit, *meis*, *dictator*, *(quibus te modo nomine, quo fando possum, aequavi) vitam tantum debeo: tibi quum meam salutem, tum omnium horum. Itaque plebeiscitum, quo oneratus magis, quam honoratus, sum, primus antiquo abrogoque: et, quod tibi mihique, quod exercitibusque his tuis; servato ac conservatori, sit felix, sub imperium auspiciumque tuum redeo, et signa haec legionesque restituo. Tu, quaeso, placatus me magisterium equitum, hos ordines suos quemque tenere jubeas.* Tum dextrae interjunctae, militesque, concione dimissa, a notis ignotisque benigne atque hospitaliter invitati: laetusque dies ex admodum tristi paullo ante ac prope exsecrabili factus. Romae, ut est perlata fama rei gestae, dein literis non magis ipsorum imperatorum, quam vulgo militum ex utroque exercitu adfirmata, pro se quisque Maximum laudibus ad coelum ferre. Par gloria apud Hannibalem hostesque Poenos erat: ac tum demum sentire, cum Romanis atque in Italia bellum esse. Nam biennio ante adeo et duces Romanos et milites spreverant, ut vix cum eadem gente bellum esse crederent, cujus terribilem eam famam a patribus adcepissent. Hannibalem quoque ex acie redeuntem dixisse ferunt, *tandem eam nubem, quae sedere in jugis montium solita sit, cum procella imbrem dedisse.*

XXXI. Dum haec geruntur in Italia, Cn. Servilius Geminus consul cum classe centum viginti navium, circumvectus Sardiniae et Corsicae oram, et obsidibus utrimque adceptis, in Africam transmisit; et priusquam in continentem exscensiones faceret, Meninge insula vastata, et ab incolentibus Cercinam, ne et ipsorum ureretur diriperetur que ager, decem

talentis argenti adceptis, ad litora Africae adcessit, copiasque exposuit. Inde ad populandum agrum ducti milites, navalesque socii juxta effusi, ac si insulis cultorum egentibus praedarentur. Itaque in insidias temere inlati, quum a frequentibus palantes, ab locorum gnaris ignari circumvenirentur, cum multa caede ac foeda fuga retro ad naves compulsi sunt. Ad mille hominum, cum his Sempronio Blaeso quaestore, amissum: classis, a litoribus hostium plenis trepide soluta, in Siciliam cursum tenuit, traditaque Lilybaei T. Otacilio praetori, ut ab legato ejus P. Sura Romam reduceretur. Ipse, per Siciliam pedibus profectus, freto in Italiam trajecit, literis Q. Fabii adcitus et ipse, et conlega ejus M. Atilius, ut exercitus ab se, exacta jam prope semestri imperio, adciperent. Omnium prope annales Fabium dictatorem adversus Hannibalem rem gessisse tradunt. Coelius etiam eum primum a populo creatum dictatorem scribit. Sed et Coelium et ceteros fugit, uni consuli Cn. Servilio, qui tum procul in Gallia provincia aberat, jus fuisse dicendi dictatoris: quam moram quia exspectare territa jam clade civitas non poterat, eo decursum esse, ut a populo crearetur, qui pro dictatore esset: res inde gestas gloriamque insignem ducis et augentes titulum imaginis posteros, ut, qui pro dictatore, dictator diceretur, facile obtinuisse.

XXXII. Consules, Atilius Fabiano, Geminus Servilius Minuciano exercitu adcepto, hibernaculis mature communitis, (extremum auctumni erat) Fabii artibus cum summa inter se concordia bellum gesserunt. Frumentatum exeunti Hannibali diversis locis obportuni aderant, carpentes agmen, palatosque excipientes.

tes. In casum universae dimicationis, quam omnibus artibus petebat hostis, non veniebant. Adeoque inopia est coactus Hannibal, ut, nisi tum fugae speciem abeundo timuisset, Galliam repetiturus fuerit, nulla relicta spe alendi exercitus in eis locis, si insequentes consules eisdem artibus bellum gererent. Quum ad Geronium jam hyeme inpediente constitisset bellum, Neapolitani legati Romam venere. Ab iis quadraginta paterae aureae magni ponderis in curiam inlatae, atque ita verba facta, ut dicerent: *Scire sese, Romani populi aerarium bello exhauriri: et, quum juxta pro urbibus agrisque sociorum, ac pro capite atque arce Italiae, urbe Romana atque imperio geratur, aequum censuisse Neapolitanos, quod auri sibi quum ad templorum ornatum, tum ad subsidium fortunae a mojoribus relictum foret, eo juvare populum Romanum. Si quam opem in sese crederent, eodem studio fuisse oblaturos. Gratum sibi Patres Romanos populumque facturum, si omnes res Neapolitanorum suas duxissent; dignosque judicaverint, ab quibus donum, animo ac voluntate eorum, qui libentes darent, quam re, majus ampliusque, adciperent.* Legatis gratiae actae pro munificentia curaque. Patera, quae ponderis minimi fuit, adcepta.

XXXIII. Per eosdem dies speculator Carthaginiensis, qui per biennium fefellerat, Romae deprehensus, praecisisque manibus dimissus: et servi quinque et viginti in crucem acti, quod in campo Martio conjurassent. Indici data libertas et aeris gravis viginti millia. Legati et ad Philippum Macedonum regem missi, ad deposcendum Demetrium Pharium, qui, bello victus, ad eum fugisset; et alii in Ligures ad expostulandum, quod Poenum opibus auxiliisque suis juvissent; simul ad visendum

ex

ex propinquo, quae in Bojis atque Insubribus gererentur. Ad Pineum quoque regem in Illyrios legati missi ad stipendium, cujus dies exierat, poscendum; aut, si diem proferre vellet, obsides adcipiendos. Adeo, etsi bellum ingens in cervicibus erat, nullius usquam terrarum rei cura Romanos, ne longinqua quidem, effugiebat. In religionem etiam venit, aedem Concordiae, quam per seditionem militarem biennio ante L. Manlius praetor in Gallia vovisset, locatam ad id tempus non esse. Itaque duumviri ad eam rem creati a M. Aemilio praetore Vrbis, Cn. Pupius et K. Quinctius Flamininus, aedem in arce faciendam locaverunt. Ab eodem praetore ex senatus consulto literae ad consules missae, ut, si iis videretur, alter eorum ad consules creandos Romam veniret: se in eam diem, quam jussissent, comitia edicturum. Ad haec a consulibus rescriptum, *Sine detrimento rei publicae abscedi non posse ab hoste. Itaque per interregem comitia habenda esse potius, quam consulum alter a bello avocaretur.* Patribus rectius visum est, dictatorem a consule dici comitiorum habendorum causa. Dictus L. Veturius Philo, M'. Pomponium Mathonem magistrum equitum dixit. His vitio creatis, jussisque die quarto decimo se magistratu abdicare, ad interregnum res rediit.

XXXIV. Consulibus prorogatum in annum imperium. Interreges proditi a Patribus C. Claudius, Ap. filius, Centho, inde P. Cornelius Asina. In ejus interregno comitia habita magno certamine Patrum ac plebis. C. Terentio Varroni, quem, sui generis hominem, plebei insectatione principum popularibusque artibus conciliatum, ab Q. Fabii opibus et dictatorio imperio concussis aliena invidia

dia splendentem, vulgus et extrahere ad consulatum nitebatur, Patres summa ope obstabant, ne se insectando sibi aequari adsuescerent homines. Q. Baebius Herennius tribunus plebis, cognatus C. Terentii, criminando non senatum modo, sed etiam augures, quod dictatorem prohibuissent comitia perficere, per invidiam eorum favorem candidato suo conciliabat. *Ab hominibus nobilibus, per multos annos bellum quaerentibus, Hannibalem in Italiam adductum: ab iisdem, quum debellari possit, fraude id bellum trahi. Cum quatuor militum legionibus universis pugnari posse adparuisse eo, quod M. Minucius, absente Fabio, prospere pugnasset; duas legiones hosti ad caedem objectas, deinde ex ipsa caede ereptas, ut* pater patronusque *adpellaretur, qui prius vincere prohibuisset Romanus, quam vinci. Consules deinde Fabianis artibus, quum debellare possent, bellum traxisse. Id foedus inter omnes nobiles ictum: nec finem ante belli habituros, quam consulem vere plebejum, id est, hominem novum, fecissent. Nam plebejos nobiles jam eisdem initiatos esse sacris, et contemnere plebem, ex quo contemni desierint a Patribus, coepisse. Cui non id adparere, id actum et quaesitum esse, ut interregnum iniretur, ut in Patrum potestate comitia essent? Id consules ambos ad exercitum morando quaesisse: id postea, quia invitis iis dictator esset dictus comitiorum caussa, expugnatum esse, ut vitiosus dictator per augures fieret. Habere igitur interregnum eos. Consulatum, unum certe, plebis Romanae esse: populum liberum habiturum ac daturum ei, qui magis vere vincere, quam diu imperare, malit.*

XXXV. Quum his orationibus adcensa plebs esset, tribus patriciis petentibus, P. Cornelio Merenda, L. Manlio Vulsone, M. Aemilio

milio Lepido, duobus nobilibus jam, familiarum plebei, C. Atilio Serrano et Q. Aelio Paeto, quorum alter pontifex, alter augur erat, C. Terentius conſul unus creatur, ut in manu ejus eſſent comitia rogando conlegae. Tum experta nobilitas, parum fuiſſe virium in competitoribus, L. Aemilium Paullum, qui cum M. Livio conſul fuerat, et damnatione conlegae et ſua prope ambuſtus evaſerat, infeſtum plebei, diu ac multum recuſantem, ad petitionem compellit. Is proximo comitiali die, concedentibus omnibus, qui cum Varrone certaverant, par magis in adverſandum, quam conlega, datur conſuli. Inde praetoria comitia habita. Creati M'. Pomponius Matho et P. Furius Philus. Romae juri dicundo urbana ſors Pomponio, inter cives Romanos et peregrinos P. Furio Philo evenit. Additi duo praetores, M. Claudius Marcellus in Siciliam, L. Poſtumius Albinus in Galliam. Omnes abſentes creati ſunt; nec cuiquam eorum, praeter Terentium conſulem, mandatus honos, quem jam non antea geſſiſſet, praeteritis aliquot fortibus ac ſtrenuis viris; quia in tali tempore nulli novus magiſtratus videbatur mandandus.

XXXVI. Exercitus quoque multiplicati ſunt. Quantae autem peditum equitumque additae ſint copiae, adeo et numero et genere copiarum variant auctores, ut vix quidquam ſatis certum adfirmare auſim. Decem millia novorum militum alii ſcripta in ſubplementum; alii novas quatuor legiones, ut octo legionibus rem gererent: numero quoque peditum equitumque legiones auctas, millibus peditum et centenis equitibus in ſingulas adjectis; ut quina millia peditum, treceni equites eſſent; ſocii duplicem numerum equitum darent,

rent, pedites aequarent. Septem et octoginta millia armatorum et ducentos in castris Romanis, quum pugnatum ad Cannas est, quidam auctores sunt. Illud haudquaquam discrepat, majore conatu atque impetu rem actam, quam prioribus annis; quia spem, posse vinci hostem, dictator praebuerat. Ceterum, priusquam signa ab Vrbe novae legiones moverent, decemviri libros adire atque inspicere jussi propter territos vulgo homines novis prodigiis. Nam, et Romae in Aventino et Ariciae, nuntiatum erat, sub idem tempus lapidibus pluisse: et multo cruore signa in Sabinis Cereris, aquas e fonte calidas manasse. Id quidem etiam, quod saepius acciderat, magis terrebat. Et in via Fornicata, quae ad Campum erat, aliquot homines de coelo tacti exanimatique fuerant. Ea prodigia ex libris procurata. Legati a Paesto pateras aureas Romam adtulerunt. Iis, sicut Neapolitanis, gratiae actae: aurum non adceptum.

XXXVII. Per eosdem dies ab Hierone classis Ostiam cum magno commeatu adcessit. Legati Syracusani in senatum introducti nuntiarunt: *Caedem C. Flaminii consulis exercitusque adlatam adeo aegre tulisse regem Hieronem, ut nulla sua propria regnique sui clade moveri magis potuerit. Itaque, quamquam probe sciat, magnitudinem populi Romani admirabiliorem prope adversis rebus, quam secundis, esse; tamen se omnia, quibus a bonis fidelibusque sociis bella juvari soleant, misisse: quae ne adcipere abnuant, magno opere se Patres conscriptos orare. Jam omnium primum ominis causa Victoriam auream pondo trecentum viginti adferre sese. Adciperent eam tenerentque, et haberent propriam et perpetuam. Advexisse etiam trecenta millia modium tritici, ducenta hordei,*

ne

ne commeatus deessent: et, quantum praeterea opus esset, quo jussissent, subvecturos. Milite atque equite scire, nisi Romano Latinique nominis, non uti populum Romanum: levium armorum auxilia etiam externa vidisse in castris Romanis. Itaque misisse mille sagittariorum ac funditorum, aptam manum adversus Baliares ac Mauros, pugnacesque alias missili telo gentes. Ad ea dona consilium quoque addebant, *Ut praetor, cui provincia Sicilia evenisset, classem in Africam trajiceret; ut et hostes in terra sua bellum haberent, minusque laxamenti daretur iis ad auxilia Hannibali submittenda.* Ab senatu ita responsum regi est: *Virum bonum egregiumque socium Hieronem esse, atque uno tenore, ex quo in amicitiam populi Romani venerit, fidem coluisse, ac rem Romanam omni tempore ac loco munifice adjuvisse. Id, perinde ac deberet, gratum populo Romano esse. Aurum et a civitatibus quibusdam adlatum, gratia rei adcepta, non adcepisse populum Romanum. Victoriam omenque adcipere; sedemque ei se Divae dare, dicare Capitolium, templum Jovis Optimi Maximi. In ea arce urbis Romanae sacratam, volentem propitiamque, firmam ac stabilem fore populo Romano.* Funditores sagittariique et frumentum traditum consulibus. Quinqueremes ad navium classem, quae cum T. Otacilio propraetore in Sicilia erant, quinque et viginti additae, permissumque est, ut, si e re publica censeret esse, in Africam trajiceret.

XXXVIII. Delectu perfecto, consules paucos morati dies, dum socii ab nomine Latino venirent. Milites tunc, quod numquam antea factum erat, jure jurando ab tribunis militum adacti, jussu consulum conventuros, neque injussu abituros. Nam ad eam diem

nihil

nihil praeter sacramentum fuerat; et, ubi ad decuriatum aut centuriatum convenissent, sua voluntate ipsi inter se equites decuriati, centuriati pedites conjurabant, sese fugae atque formidinis ergo non abituros, neque ex ordine recessuros, nisi teli sumendi, aut petendi, et aut hostis feriendi, aut civis servandi causa. Id ex voluntario inter ipsos foedere a tribunis ad legitimam juris jurandi adactionem translatum. Conciones, prius quam ab Vrbe signa moverentur, consulis Varronis multae ac feroces fuere, denuntiantes, bellum arcessitum in Italiam ab nobilibus, mansurumque in visceribus rei publicae, si plures Fabios imperatores haberet; se, quo die hostem vidisset, perfecturum. Conlegae ejus Paulli una, pridie quam ex Vrbe proficiscerentur, concio fuit verior, quam gratior populo, qua nihil inclementer in Varronem dictum, nisi id modo; *Mirari se, quomodo quis dux, prius quam aut suum, aut hostium exercitum, locorum situm, naturam regionis nosset, jam nunc togatus in Vrbe sciret, quae sibi agenda armato forent; et diem quoque praedicere posset, qua cum hoste signis conlatis esset dimicaturus. Se, quae consilia magis res dent hominibus, quam homines rebus, ea ante tempus immatura non praecepturum. Optare, ut, quae caute atque consulte gesta essent, satis prospere evenirent. Temeritatem, praeterquam quod stulta sit, infelicem etiam ad id locorum fuisse.* Id sua sponte adparebat, tuta eum celeribus consiliis praepositurum: et, quo id constantius perseveraret, Q. Fabius Maximus sic eum proficiscentem adloquutus fertur:

XXXIX. *Si aut conlegam (id quod mallem) tui similem, L. Aemili, haberes, aut tu conlegae tui similis esses, supervacanea esset ora-*

 tio

tio mea. Nam et duo boni consules, etiam me indicente, omnia e re publica fide vestra faceretis, et mali nec mea verba auribus vestris, nec consilia animis adciperetis. Nunc et conlegam tuum et te talem virum intuenti mihi tecum omnis oratio est; quem video nequidquam et virum bonum et civem fore. Si altera parte claudicet res publica, malis consiliis idem ac bonis juris et potestatis erit. Erras enim, L. Paulle, si tibi minus certaminis cum C. Terentio, quam cum Hannibale, futurum censes. Nescio, an infestior hic adversarius, quam ille hostis, maneat. Cum illo in acie tantum, cum hoc omnibus locis ac temporibus certaturus es: et adversus Hannibalem legionesque ejus tuis equitibus ac peditibus pugnandum tibi est: Varro dux tuis militibus te est obpugnaturus. Ominis etiam tibi causa absit C. Flaminii memoria. Tamen ille consul demum, et in provincia, et ad exercitum, coepit furere: hic, prius quam peteret consulatum, deinde in petendo consulatu; nunc quoque consul, prius quam castra videat aut hostem, insanit. Et, qui tantas jam nunc procellas, proelia atque acies jactando, inter togatos ciet; quid inter armatam juventutem censes facturum, et ubi extemplo verba res sequitur? Atqui si hic, quod facturum se denuntiat, extemplo pugnaverit; aut ego rem militarem, belli hoc genus, hostem hunc ignoro, aut nobilior alius Trasimeno locus nostris cladibus erit. Nec gloriandi tempus adversus unum est; et ego, contemnendo potius, quam adpetendo, gloriam, modum excesserim, Sed ita res habet. Una ratio belli gerendi adversus Hannibalem est, qua ego gessi. Nec eventus modo hoc docet, (stultorum iste magister est) sed eadem ratio, quae fuit, futuraque, donec res eaedem manebunt,

immu-

immutabilis est. In Italia bellum gerimus, in sede ac solo nostro. Omnia circa plena civium ac sociorum sunt. Armis, viris, equis, commeatibus juvant juvabuntque. Id jam fidei documentum in adversis rebus nostris dederunt. Meliores, prudentiores, constantiores nos tempus diesque facit. Hannibal contra in aliena, in hostili est terra, inter omnia inimica infestaque, procul ab domo, procul ab patria. Neque illi terra, neque mari est pax: nullae eum urbes adcipiunt, nulla moenia: nihil usquam sui videt: in diem rapto vivit. Partem vix tertiam exercitus ejus habet, quem Iberum amnem trajecit. Plures fames, quam ferrum, absumsit: nec his paucis jam victus subpeditat. Dubitas ergo, quin sedendo superaturi simus eum, qui senescat in dies? non commeatus, non subplementum, non pecuniam habeat? Quam diu pro Geronii, castelli Apuliae inopis, tamquam pro Carthaginis moenibus? Sed ne adversus te quidem ego gloriabor. Cn. Servilius atque Atilius, proximi consules, vide, quemadmodum eum ludificati sint. Haec una salutis est via, L. Paulle, quam difficilem infestamque cives tibi magis, quam hostes, facient. Idem enim tui, quod hostium milites, volent; idem Varro, consul Romanus, quod Hannibal, Poenus imperator, cupiet. Duobus ducibus unus resistas, oportet: resistes autem, adversus famam rumoresque hominum si satis firmus steteris: si te neque conlegae vana gloria, neque tua falsa infamia moverit. Veritatem laborare nimis saepe, ajunt, exstingui numquam. Gloriam qui spreverit, veram habebit. Sine, timidum pro cauto, tardum pro considerato, imbellem pro perito belli vocent. Malo te sapiens hostis metuat, quam stulti cives laudent. Omnia audentem

tem contemnet Hannibal; nil temere agentem metuet. Nec ego, ut nihil agatur, moneo; sed ut agentem te ratio ducat, non fortuna: tuae potestatis semper, tuaque omnia sint. Armatus intentusque sis, neque occasioni tuae desis, neque suam occasionem hosti des. Omnia non properanti clara certaque erunt. Festinatio inprovida est et caeca.

XL. Adversus ea oratio consulis haud sane laeta fuit, magis fatentis, ea, quae diceret, vera, quam facilia factu, esse. *Dictatori magistrum equitum intolerabilem fuisse: quid consuli adversus conlegam seditiosum ac temerarium virium atque auctoritatis fore? Se popolare incendium priore consulatu semiustum effugisse: optare, ut omnia prospere evenirent. At, si quid adversi caderet, hostium se telis potius, quam suffragiis iratorum civium, caput objecturum.* Ab hoc sermone profectum Paulum tradunt, prosequentibus primoribus Patrum. Plebejum consulem sua plebes prosequuta, turba, quam dignitate, conspectior. Vt in castra venerunt, permixto novo exercitu ac vetere, castris bifariam factis, ut nova minora essent propius Hannibalem, in veteribus major pars et omne robur virium esset; tum consulum anni prioris M. Atilium, aetatem excusantem, Romam miserunt; Geminum Servilium in minoribus castris legioni Romanae et socium peditum equitumque duobus millibus praeficiunt. Hannibal, quamquam parte dimidia auctas hostium copias cernebat, tamen adventu consulum mire gaudere. Non solum enim nihil ex raptis in diem commeatibus superabat, sed ne, unde raperet, quidem quidquam reliqui erat, omni undique frumento, postquam ager parum tutus erat, in urbes munitas convecto, ut vix decem dierum

rum (quod compertum postea est) frumentum superesset, Hispanorumque ob inopiam transitio parata fuerit, si maturitas temporum exspectata foret.

XLI. Ceterum temeritati consulis ac praepropero ingenio materiam etiam fortuna dedit: quod in prohibendis praedatoribus tumultuario proelio, ac procursu magis militum, quam ex praeparato aut jussu imperatorum, orto, haudquaquam par Poenis dimicatio fuit. Ad mille et septingenti caesi, non plus centum Romanorum sociorumque obcisis. Ceterum victoribus effuse sequentibus metu insidiarum obstitit Paullus consul; cujus eo die (nam alternis imperitabant) imperium erat, Varrone indignante ac vociferante, emissum hostem e manibus; debellarique, ni cessatum foret, potuisse. Hannibal id damnum haud aegerrime pati: quin potius credere, velut inescatam temeritatem ferocioris consulis ac novorum maxime militum esse. Et omnia ei hostium, haud secus quam sua, nota erant: dissimiles discordesque imperitare, duas prope partes tironum militum in exercitu esse. Itaque, locum et tempus insidiis aptum se habere ratus, nocte proxima nihil praeter arma ferentes secum milites ducens, castra plena omnis fortunae publicae privataeque relinquit; transque proximos montes laeva pedites instructos condit, dextra equites, inpedimenta per convallem, medium agmen, traducit, ut diripiendis velut desertis fuga dominorum castris obcupatum inpeditumque hostem obprimeret. Crebri relicti in castris ignes, ut fides fieret, dum ipse longius spatium fuga praeciperet; falsa imagine castrorum (sicut Fabium priore anno frustratus esset) tenere in locis consules voluisse.

XLII. Vbi inluxit, subductae primo stationes, deinde propius adeuntibus insolitum silentium admirationem fecit. Jam satis comperta solitudine; in castris concursus fit ad praetoria consulum, nuntiantium fugam hostium adeo trepidam, ut, tabernaculis stantibus, castra reliquerint: quoque fuga obscurior esset, crebros etiam relictos ignes. Clamor inde ortus, ut signa proferri juberent, ducerentque ad persequendos hostes, ac protinus castra diripienda. Et consul alter velut unus turbae militaris erat. Paullus etiam atque etiam dicere, providendum praecavendumque esse. Postremo, quum aliter neque seditionem neque ducem seditionis sustinere posset, Marium Statilium praefectum cum turma Lucana exploratum mittit. Qui, ubi adaequitavit portis, subsistere extra munimenta ceteris jussis, ipse cum duobus equitibus vallum intravit: speculatusque omnia cum cura renuntiat, insidias profecto esse: ignes in parte castrorum, quae vergat in hostem, relictos: tabernacula aperta, et omnia cara in promtu relicta: argentum quibusdam locis temere per vias, velut objectum ad praedam, vidisse. Quae ad deterrendos a cupiditate animos nuntiata erant, ea adcenderunt; et, clamore orto a militibus, *ni signum detur, sine ducibus ituros*, haudquaquam dux defuit. Nam extemplo Varro signum dedit proficiscendi. Paullus, quum ei sua sponte cunctanti pulli quoque auspicio non addixissent, obnuntiari jam efferenti porta signa conlegae jussit. Quod quamquam Varro aegre est passus, Flaminii tamen recens casus, Claudiique consulis primo Punico bello memorata navalis clades, religionem animo incussit. Dii prope ipsi eo die magis distulere, quam prohibuere, imminentem

tem pestem Romanis. Nam forte ita evenit, ut, quum referri signa in castra jubenti consuli milites non parerent, servi duo, Formiani unus, alter Sidicini equitis, qui, Servilio atque Atilio consulibus, inter pabulatores excepti a Numidis fuerant, profugerent eo die ad dominos: qui deducti ad consules nuntiant, omnem exercitum Hannibalis trans proximos montes sedere in insidiis. Horum obportunus adventus consules imperii potentes fecit, quum ambitio alterius suam primum apud eos prava indulgentia majestatem solvisset.

XLIII. Hannibal, postquam motos magis inconsulte Romanos, quam ad ultimum temere evectos, vidit; nequidquam, detecta fraude, in castra rediit. Ibi plures dies propter inopiam frumenti manere nequibat; novaque consilia in dies non apud milites solum, mixtos ex conluvione omnium gentium, sed etiam apud ipsum ducem, oriebantur. Nam quum initio fremitus, deinde aperta vociferatio fuisset exposcentium stipendium debitum, querentiumque annonam primo, postremo famem; et mercenarios milites, maxime Hispani generis, de transitione cepisse consilium fama esset: ipse etiam interdum Hannibal de fuga in Galliam dicitur agitasse, ita ut, relicto peditatu omni, cum equitibus se proriperet. Quum haec consilia atque hic habitus animorum esset in castris, movere inde statuit, in calidiora atque eo maturiora messibus Apuliae loca; simul ut, quo longius ab hoste recessisset, transfugia inpeditiora levibus ingeniis essent. Profectus est nocte, ignibus similiter factis, tabernaculisque paucis in speciem relictis, ut insidiarum par priori metus contineret Romanos. Sed, per eumdem Lucanum Statilium, omnibus ultra castra transque montes ex-

exploratis, quum relatum esset, visum procul hostium agmen; tum de insequendo eo consilia agitari coepta. Quum utriusque consulis eadem, quae semper ante, fuisset sententia, ceterum Varroni fere omnes, Paullo nemo, praeter Servilium prioris anni consulem, adsentiretur; majoris partis sententia ad nobilitandas clade Romana Cannas, urguente fato, profecti sunt. Prope eum vicum Hannibal castra posuerat aversa a Vulturno vento, qui campis torridis siccitate nubes pulveris vehit. Id quum ipsis castris percommodum fuit, tum salutare praecipue futurum erat, quum aciem dirigerent, ipsi aversi, terga tantum adflante vento, in oboecatum pulvere effuso hostem pugnaturi.

XLIV. Consules, satis exploratis itineribus, sequentes Poenum, ut ventum ad Cannas est, ubi in conspectu Poenum habebant, bina castra communiunt, eodem ferme intervallo, quo ad Geronium, sicut ante, copiis divisis. Aufidus amnis, utrisque castris adfluens, aditum aquatoribus ex sua cujusque opportunitate haud sine certamine dabat. Ex minoribus tamen castris, quae posita trans Aufidum erant, liberius aquabantur Romani, quia ripa ulterior nullum habebat hostium praesidium. Hannibal spem nactus, locis natis ad equestrem pugnam, qua parte virium invictus erat, facturos copiam pugnandi consules, dirigit aciem, lacessitque Numidarum procursatione hostes. Inde rursus sollicitari seditione militari ac discordia consulum Romana castra: quum Paullus Semproniique et Flaminii temeritatem Varroni, Varro speciosum timidis ac segnibus ducibus exemplum Fabium objiceret; testareturque Deos hominesque hic, *nullam penes se culpam esse, quod Hannibal jam*

velut

velut usu cepisset Italiam; se constrictum a conlega teneri; ferrum atque arma iratis et pugnare cupientibus adimi militibus; ille, *si quid projectis ac proditis ad inconsultam atque inprovidam pugnam legionibus adcideret, se omnis culpae exsortem, omnis eventus participem fore* diceret. *Videret, ut, quibus lingua tam promta ac temeraria, aeque in pugna vigerent manus.*

XLV. Dum altercationibus magis, quam consiliis, tempus teritur; Hannibal ex acie, quam ad multum diei tenuerat instructam, quum in castra ceteras reciperet copias, Numidas ad invadendos ex minoribus castris Romanorum aquatores trans flumen mittit. Quam inconditam turbam quum vixdum in ripam egressi clamore ac tumultu fugassent, in stationem quoque pro vallo locatam atque ipsas prope portas evecti sunt. Id vero indignum visum, ab tumultuario auxilio jam etiam castra Romana terreri: ut ea modo una causa, ne extemplo transirent flumen dirigerentque aciem, tenuerit Romanos, quod summa imperii eo die penes Paullum fuerit. Itaque Varro postero die, cui sors ejus diei imperii erat, nihil consulto conlega, signum pugnae proposuit, instructasque copias flumen traduxit, sequente Paullo; quia magis non probare, quam non adjuvare, consilium poterat. Transgressi flumen eas quoque, quas in castris minoribus habuerant, copias suis adjungunt: atque ita instructa acie, in dextro cornu (id erat flumini propius) Romanos equites locant, deinde pedites: laevum cornu extremi equites sociorum, intra pedites, ad medium juncti legionibus Romanis tenuerunt: jaculatores cum ceteris levium armorum auxiliis prima acies facta. Consules cornua tenuerunt; Terentius laevum,

Aemilius dextrum. Gemino Servilio media pugna tuenda data.

XLVI. Hannibal luce prima, Baliaribus levique alia armatura praemissa, transgressus flumen, ut quosque traduxerat, ita in acie locabat. Gallos Hispanosque equites prope ripam laevo in cornu adversus Romanum equitatum: dextrum cornu Numidis equitibus datum, media acie peditibus firmata; ita ut Afrorum utraque cornua essent, interponerentur his medii Galli atque Hispani. Afros Romanam magna ex parte crederes aciem: ita armati erant, armis et ad Trebiam, ceterum magna ex parte ad Trasimenum captis. Gallis Hispanisque scuta ejusdem formae fere erant: dispares ac dissimiles gladii: Gallis praelongi ac sine mucronibus: Hispano, punctim magis, quam caesim, adsueto petere hostem, brevitate habiles et cum mucronibus. Sane et alius habitus gentium harum tum magnitudine corporum, tum specie terribilis erat. Galli super umbilicum erant nudi: Hispani linteis praetextis purpura tunicis, candore miro fulgentibus, constiterant. Numerus omnium peditum, qui tum steterunt in acie, millium fuit quadraginta, decem equitum. Duces cornibus praeerant: sinistro Hasdrubal, dextro Maharbal: mediam aciem Hannibal ipse cum fratre Magone tenuit. Sol, seu de industria ita locatis, seu quod forte ita starent, perobportune utrique parti obliquus erat, Romanis in meridiem, Poenis in septemtrionem versis. Ventus, (Vulturnum incolae regionis vocant) adversus Romanis coortus, multo pulvere in ipsa ora volvendo prospectum ademit.

XLVII. Clamore sublato, procursum ab auxiliis, et pugna levibus primum armis commissa;

missa: deinde equitum Gallorum Hispanorumque laevum cornu cum dextro Romano concurrit, minime equestris more pugnae. Frontibus enim adversis concurrendum erat, quia, nullo circa ad evagandum relicto spatio, hinc amnis, hinc peditum acies claudebant in directum utrimque nitentes. Stantibus ac confertis postremo turba equis, vir virum amplexus detrahebat equo. Pedestre magna jam ex parte certamen factum erat: acrius tamen, quam diutius, pugnatum est; pulsique Romani equites terga vertunt. Sub equestris finem certaminis coorta est peditum pugna. Primo et viribus et animis pares constabant ordines Gallis Hispanisque: tandem Romani, diu ac saepe connisi, aequa fronte acieque densa inpulere hostium cuneum nimis tenuem, eoque parum validum, a cetera prominentem acie. Inpulsis deinde ac trepide referentibus pedem insistere: ac tenore uno per praeceps pavore fugientium agmen in mediam primum aciem inlati, postremo, nullo resistente, ad subsidia Afrorum pervenerunt; qui utrimque reductis alis constiterant, media, qua Galli Hispanique steterant, aliquantum prominente acie: qui cuneus ut pulsus aequavit frontem primum, deinde nitendo etiam sinum in medio dedit, Afri circa jam cornua fecerant; inruentibusque incaute in medium Romanis, circumdedere alas: mox, cornua extendendo, clausere et ab tergo hostes. Hinc Romani, defuncti nequidquam proelio uno, omissis Gallis Hispanisque, quorum terga ceciderant, et adversus Afros integram pugnam ineunt, non tantum eo iniquam, quod inclusi adversus circumfusos, sed etiam quod fessi cum recentibus ac vegetis pugnabant.

XLVIII.

XLVIII. Jam et sinistro cornu Romanis, ubi sociorum equites adversus Numidas steterant, consertum proelium erat, segne primo, et a Punica coeptum fraude. Quingenti ferme Numidae, praeter solita arma telaque, gladios obcultos sub loricis habentes, specie transfugarum quum ab suis, parmas post terga habentes, adequitassent, repente ex equis desiliunt; parmisque et jaculis ante pedes hostium projectis, in mediam aciem accepti, ductique ad ultimos, considere ab tergo jubentur; ac, dum proelium ab omni parte conseritur, quieti manserunt. Postquam omnium animos oculosque obcupaverat certamen, tum, adreptis scutis, quae passim inter acervos caesorum corporum strata erant, aversam adoriuntur Romanam aciem; tergaque ferientes ac poplites caedentes stragem ingentem, ac majorem aliquanto pavorem ac tumultum, fecerunt. Quum alibi terror ac fuga, alibi pertinax in mala jam spe proelium esset, Hasdrubal, qui ea parte praeerat, subductos ex media acie Numidas, quia segnis eorum cum adversis pugna erat, ad persequendos passim fugientes mittit: Hispanos et Gallos pedites, jam Afris prope fessis, caede magis quam pugna, adjungit.

XLIX. Parte altera pugnae Paullus, quamquam primo statim proelio funda graviter ictus fuerat, tamen et obcurrit saepe cum confertis Hannibali, et aliquot locis proelium restituit, protegentibus eum equitibus Romanis; omissis postremo equis, quia consulem et ad regendum equum vires deficiebant. Tum denuntianti cuidam, jussisse consulem ad pedes descendere equites, dixisse Hannibalem ferunt: *Quam mallem, vinctos mihi traderet!* Equitum pedestre proelium, quale jam haud dubia

bia hostium victoria, fuit; quum victi mori in vestigio mallent, quam fugere; victores, morantibus victoriam irati, trucidarent, quos pellere non poterant. Pepulerunt tamen jam paucos superantes, et labore ac vulneribus fessos. Inde dissipati omnes sunt, equosque ad fugam, qui poterant, repetebant. Cn. Lentulus tribunus militum, quum, praetervehens equo, sedentem in saxo cruore oppletum consulem vidisset: *L. Aemili*, inquit, *quem unum insontem culpae cladis hodiernae Dii respicere debent, cape hunc equum. Dum et tibi virium aliquid superest, comes ego te tollere possum ac protegere. Ne funestam hanc pugnam morte consulis feceris. Etiam sine hoc lacrumarum satis luctusque est.* Ad ea consul: *Tu quidem, Cn. Corneli, macte virtute esto; sed cave, frustra miserando exiguum tempus e manibus hostium evadendi absumas. Abi, nuntia publice Patribus, urbem Romanam muniant ac prius, quam hostis victor adveniat, praesidiis firment; privatimque Q. Fabio, L. Aemilium praeceptorum ejus memorem et vixisse, et adhuc mori. Me in hac strage militum meorum patere exspirare, ne aut reus iterum e consulatu sim, aut accusator conlegae exsistam, ut alieno crimine innocentiam meam protegam.* Haec exigentes prius turba fugientium civium, deinde hostes, oppressere: consulem, ignorantes quis esset, obruere telis: Lentulum inter tumultum abripuit equus. Tum inde effuse fugiunt. Septem millia hominum in minora castra, decem in majora, duo ferme in vicum ipsum Cannas perfugerunt: qui extemplo a Carthalone atque equitibus, nullo munimento tegente vicum, circumventi sunt. Consul alter, seu forte, seu consilio, nulli fugientium insertus agmini, cum septuaginta fere equitibus Venusiam

siam perfugit. Quadraginta quinque millia peditum, duo millia septingenti equites, et tanta prope civium sociorumque pars, caesi dicuntur; in his ambo consulum quaestores L. Atilius et L. Furius Bibaculus; unus et viginti tribuni militum; consulares quidam praetoriique et aedilicii: inter eos Cn. Servilium Geminum et M. Minucium numerant, qui magister equitum priore anno, aliquot ante consul fuerat: octoginta praeterea aut senatores, aut qui eos magistratus gessissent, unde in senatum legi deberent, quum sua voluntate milites in legionibus facti essent. Capta eo proelio tria millia peditum et equites trecenti dicuntur.

LI. Haec est pugna Cannensis, Alliensi cladi nobilitate par: ceterum ut illis, quae post pugnam adcidere, levior, quia ab hoste cessatum est; sic strage exercitus gravior foediorque. Fuga namque ad Alliam sicut Vrbem prodidit, ita exercitum servavit: ad Cannas fugientem consulem vix septuaginta sequuti sunt: alterius morientis prope totus exercitus fuit. Binis in castris quum multitudo semiermis sine ducibus esset, nuntium, qui in majoribus erant, mittunt; *dum proelio, deinde ex laetitia epulis fatigatos quies nocturna hostes premeret, ut ad se transirent: uno agmine Canusium abituros esse.* Eam sententiam alii totam adspernari: *Cur enim illos, qui se arcessant, ipsos non venire, quum aeque conjungi possent? quia videlicet plena hostium omnia in medio essent; et aliorum, quam sua, corpora tanto periculo mallent objicere.* Aliis non tam sententia displicere, quam animus deesse. P. Sempronius Tuditanus tribunus militum, *Capi ergo mavultis,* inquit, *ab avarissimo et crudelissimo hoste, aestimarique capita vestra, et exqui-*

exquiri pretia ab interrogantibus, Romanus civis sis, an Latinus socius, ut ex tua contumelia et miseria alteri honos quaeratur? Non tu: si quidem L. Aemilii consulis, qui se bene mori, quam turpiter vivere, maluit, et tot fortissimorum virorum, qui circa eum cumulati jacent, cives estis. Sed ante, quam obprimit lux, majoraque hostium agmina obsepiunt iter, per hos, qui inordinati atque incompositi obstrepunt portis, erumpamus. Ferro atque audacia via fit, quamvis per confertos hostes. Cuneo quidem hoc laxum atque solutum agmen, ut si nihil obsiet, transibimus. Itaque ite mecum, qui et vosmet ipsos et rem publicam salvam vultis. Haec ubi dicta dedit, stringit gladium, cuneoque facto per medios vadit hostes et quum in latus dextrum, quod patebat, Numidae jacularentur, translatis in dextrum scutis, in majora castra ad sexcentos evaserunt; atque inde protenus, alio magno agmine adjuncto, Canusium incolumes perveniunt. Haec apud victos magis impetu animorum, quem ingenium suum cuique aut fors dabat, quam ex consilio ipsorum, aut imperio cujusquam, agebantur.

LI. Hannibali victori quum ceteri circumfusi gratularentur, suaderentque, ut, tanto perfunctus bello, diei quod reliquum esset noctisque insequentis quietem et ipse sibi sumeret, et fessis daret militibus; Maharbal, praefectus equitum, minime cessandum ratus, *Immo, ut, quid hac pugna sit actum, scias, die quinto*, inquit, *victor in Capitolio epulaberis. Sequere! cum equite, ut prius venisse, quam venturum, sciant, praecedam.* Hannibali nimis laeta res est visa, majorque, quam ut eam statim capere animo posset. Itaque, *voluntatem se laudare Maharbalis*, ait: *ad consilium pensandum temporis opus esse.* Tum Ma-

Maharbal, *Non omnia nimirum eidem Dii dedere. Vincere scis, Hannibal; victoria uti nescis.* Mora ejus diei satis creditur saluti fuisse Vrbi atque imperio. Postero die ubi primum inluxit, ad spolia legenda foedamque etiam hostibus spectandam stragem insistunt. Jacebant tot Romanorum millia, pedites passim equitesque, ut quem cuique fors aut pugna junxerat aut fuga. Adsurgentes quidam ex strage media cruenti, quos stricta matutino frigore excitaverant vulnera, ab hoste obpressi sunt. Quosdam et jacentes vivos suboisis feminibus poplitibusque invenerunt, nudantes cervicem jugulumque, et reliquum sanguinem jubentes haurire. Inventi sunt quidam mersis in effossam terram capitibus, quos sibi ipsos fecisse foveas, obruentesque ora superjecta humo interclusisse spiritum adparebat. Praecipue convertit omnes substratus Numida mortuo superincubanti Romano vivus, naso auribusque laceratis; quum, manibus ad capiendum telum inutilibus, in rabiem ira versus, laniando dentibus hostem exspirasset.

LII. Spoliis ad multum diei lectis, Hannibal ad minora ducit castra obpugnanda, et omnium primum, brachio objecto, flumine eos excludit. Ceterum ab omnibus, labore, vigiliis, vulneribus etiam fessis, maturior ipsius spe deditio est facta. Pacti, ut arma atque equos traderent, in capita Romana trecenis nummis quadrigatis, in socios ducenis, in servos centenis, et ut, eo pretio persoluto, cum singulis abirent vestimentis, in castra hostes adceperunt; traditique in custodiam omnes sunt, seorsum cives sociique. Dum ibi tempus teritur, interea quum ex majoribus castris, quibus satis virium aut animi fuit, ad quatuor millia hominum et ducenti equites, alii agmine,

ne, alii palati passim per agros, quod haud minus tutum erat, Canusium perfugissent, castra ipsa ab saucis timidisque eadem conditione, qua altera, tradita hosti. Praeda ingens parta est: et, praeter equos virosque, et si quid argenti, (quod plurimum in phaleris equorum erat; nam ad vescendum facto perexiguo, utique militantes, utebantur) omnis cetera praeda diripienda data est. Tum sepeliendi causa conferri in unum corpora suorum jussit. Ad octo millia fuisse dicuntur fortissimorum virorum. Consulem quoque Romanum conquisitum sepultumque, quidam auctores sunt. Eos, qui Canusium perfugerant, mulier Apula, nomine Busa, genere clara ac divitiis, moenibus tantum tectisque a Canusinis adceptos, frumento, veste, viatico etiam juvit: pro qua ei munificentia postea, bello perfecto, ab senatu honores habiti sunt.

LIII. Ceterum, quum ibi tribuni militum quatuor essent, Fabius Maximus de legione prima, cujus pater priore anno dictator fuerat, et de legione secunda L. Publicius Bibulus et P. Cornelius Scipio, et de legione tertia Ap. Claudius Pulcher, qui proxime aedilis fuerat; omnium consensu ad P. Scipionem, admodum adolescentem, et ad Ap. Claudium summa imperii delata est. Quibus consultantibus inter paucos de summa rerum nuntiat P. Furius Philus, consularis viri filius, *Nequidquam eos perditam spem fovere: desperatam comploratamque rem esse publicam. Nobiles juvenes quosdam, quorum principem L. Caecilium Metellum, mare ac naves spectare, ut, deserta Italia, ad regem aliquem transfugiant.* Quod malum, praeterquam atrox, super tot clades etiam novum, quum stupore ac miraculo torpidos defixisset, et, qui aderant, con-

silium advocandum de eo censerent; negat consilii rem esse Scipio juvenis, fatalis dux hujusce belli. *Audendum atque agendum, non consultandum*, ait, *in tanto malo esse. Irent secum extemplo armati, qui rem publicam salvam vellent. Nullo verius, quam ubi ea cogitentur, hostium castra esse.* Pergit ire, sequentibus paucis, in hospitium Metelli; et, quum concilium ibi juvenum, de quibus adlatum erat, invenisset, stricto super capita consultantium gladio, *Ex mei animi sententia*, inquit, *ut ego rem publicam populi Romani non deseram, neque alium civem Romanum deserere patiar. Si sciens fallo, tu me, Jupiter optime maxime, domum, familiam, remque meam pessimo leto adficias! In haec verba, L. Caecili, jures, postulo, ceterique, qui adestis: qui non juraverit, in se hunc gladium strictum esse sciat.* Haud secus pavidi, quam si victorem Hannibalem cernerent, jurant omnes: custodiendosque semet ipsos Scipioni tradunt.

LIV. Eo tempore, quo haec Canusii agebantur, Venusiam ad consulem ad quatuor millia peditum equitumque, qui sparsi fuga per agros fuerant, pervenere. Eos omnes Venusini per familias benigne adcipiendos curandosque quum divisissent, in singulos equites togas et tunicas et quadrigatos nummos quinos vicenos, et peditibus denos, et arma, quibus deerant, dederunt. Ceteraque publice ac privatim hospitaliter facta: certatumque, ne a muliere Canusina populus Venusinus officiis vinceretur. Sed gravius onus Busae multitudo faciebat, et jam ad decem millia hominum erant. Appiusque et Scipio, postquam incolumem esse alterum consulem adceperunt, nuntium extemplo mittunt, quantae secum peditum equitumque copiae essent; sciscitatum-

tumque simul, utrum Venusiam adduci exercitum, an manere juberet Canusii? Varro ipse Canusium copias traduxit. Et jam aliqua species consularis exercitus erat; moenibusque se certe, si non armis, ab hoste videbantur defensuri. Romam, ne has quidem reliquias superesse civium sociorumque, sed obcidione obcisos cum duobus exercitibus consules, deletasque omnes copias, adlatum fuerat. Numquam, salva urbe, tantum pavoris tumultusque intra moenia Romana fuit. Itaque subcumbam oneri, neque adgrediar narrare, quae edissertando minora vero fecero. Consule exercituque ad Trasimenum priore anno amisso, non vulnus super vulnus, sed multiplex clades, cum duobus consulibus duo consulares exercitus amissi nuntiabantur: nec ulla jam castra Romana, nec ducem, nec militem esse: Hannibalis Apuliam, Samnium ac jam prope totam Italiam factam. Nulla profecto alia gens tanta mole cladis non obruta esset. Compares cladem ad Aegates insulas Carthaginiensium, proelio navali adceptam, qua fracti Sicilia ac Sardinia cessere, hinc vectigales ac stipendiarios fieri se passi sunt; aut pugnam adversam in Africa, cui postea hic ipse Hannibal subcubuit: nulla ex parte comparandae sunt; nisi quod minore animo latae sunt.

LV. P. Furius Philus et M'. Pomponius praetores senatum in curiam Hostiliam vocaverunt, ut de Vrbis custodia consulerent. Neque enim dubitabant, deletis exercitibus, hostem ad obpugnandam Romam, quod unum opus belli restaret, venturum. Quum in malis, sicut ingentibus, ita ignotis, ne consilium quidem satis expedirent, obstreperetque clamor lamentantium mulierum, et, nondum palam facto, vivi mortuique per omnes paene

domos promiscue complorarentur; tum Q. Fabius Maximus censuit, *equites expeditos et Appia et Latina via mittendos, qui obvios percunctando (aliquos profecto ex fuga passim dissipatos fore) referant, quae fortuna consulum atque exercituum sit; et, si quid Dii inmortales, miseriti imperii, reliquum Romano nomini fecerint, ubi eae copiae sint: quo se Hannibal post proelium contulerit: quid paret, quid agat, acturusque sit. Haec exploranda noscendaque per inpigros juvenes esse. Illud per Patres ipsos agendum, quoniam magistratuum parum sit, ut tumultum ac trepidationem in Vrbe tollant, matronas publico arceant, continerique intra suum quamque limen cogant: comploratus familiarum coerceant: silentium per Vrbem faciant: nuntios rerum omnium ad praetores deducendos curent: suae quisque fortunae domi auctorem exspectent, custodesque praeterea ad portas ponant, qui prohibeant, quemquam egredi Vrbem; cogantque homines nullam, nisi Vrbe ac moenibus salvis, salutem sperare. Vbi conticuerit tumultus, recte tum in curiam Patres revocandos, consulendumque de Vrbis custodia esse.*

LVI. Quum in hanc sententiam pedibus omnes issent, submotaque foro per magistratus turba, Patres diversi ad sedandos tumultus discessissent; tum demum literae a Terentio consule adlatae sunt: *L. Aemilium consulem exercitumque caesum; sese Canusii esse, reliquias tantae cladis velut ex naufragio conligentem. Ad decem millia militum ferme esse incompositorum inordinatorumque. Poenum sedere ad Cannas, in captivorum pretiis praedaque alia, nec victoris animo, nec magni ducis more, nundinantem.* Tum privatae quoque

per

per domos clades vulgatae sunt: adeoque totam Vrbem obplevit luctus, ut sacrum anniversarium Cereris intermissum sit; quia nec lugentibus id facere est fas, nec ulla in illa tempestate matrona expers luctus fuerat. Itaque, ne ob eamdem causam alia quoque sacra publica aut privata desererentur, senatus consulto diebus triginta luctus est finitus. Ceterum quum, sedato Vrbis tumultu, revocati in curiam Patres essent, aliae insuper ex Sicilia literae adlatae sunt ab T. Otacilio pro praetore, *Regnum Hieronis classe Punica vastari; cui quum opem imploranti ferre vellet, nuntiatum sibi esse, aliam classem ad Aegates insulas stare, paratam instructamque; ut, ubi se versum ad tuendam Syracusanam oram Poeni sensissent, Lilybaeum extemplo provinciamque aliam Romanam adgrederentur. Itaque classe opus esse, si regem socium Siciliamque tueri vellent.*

LVII. Literis consulis propraetorisque lectis, censuerunt M. Claudium, qui classi ad Ostiam stanti praeesset, Canusium ad exercitum mittendum, scribendumque consuli, ut, quum praetori exercitum tradidisset, primo quoque tempore, quantum per commodum rei publicae fieri posset, Romam veniret. Territi etiam super tantas clades, quum ceteris prodigiis, tum quod duae Vestales eo anno, Opimia atque Floronia, stupri compertae, et altera sub terra, ut mos est, ad portam Collinam necata fuerat, altera sibimet ipsa mortem consciverat. L. Cantilius, scriba pontificis, quos nunc minores pontifices adpellant, qui cum Floronia stuprum fecerat, a pontifice maximo eo usque virgis in comitio caesus erat, ut inter verbera exspiraret. Hoc nefas quum inter tot, ut fit, clades in prodigium versum esset, decemviri libros adire jussi sunt. Et Q.

Fabius Pictor Delphos ad oraculum missus est sciscitatum, quibus precibus suppliciisque Deos possent placare, et quaenam futura finis tantis cladibus foret. Interim ex fatalibus libris sacrificia aliquot extraordinaria facta; inter quae Gallus et Galla, Graecus et Graeca, in foro boario sub terra vivi demissi sunt in locum saxo conseptum, jam ante hostiis humanis, minime Romano sacro, inbutum. Placatis satis, ut rebantur, Deis, M. Claudius Marcellus ab Ostia mille et quingentos milites, quos in classem scriptos habebat, Romam, ut urbi praesidio essent, mittit; ipse, legione classis (ea tertia legio erat) cum tribunis militum Teanum Sidicinum praemissa, classe tradita P. Furio Philo conlegae, paucos post dies Canusium magnis itineribus contendit. Dictator ex auctoritate Patrum dictus M. Junius, et Ti. Sempronius magister equitum, delectu edicto, juniores ab annis septemdecim et quosdam praetextatos scribunt. Quatuor ex his legiones et mille equites effecti. Item ad socios Latinumque nomen, ad milites ex formula adcipiendos, mittunt. Arma, tela, alia parari jubent: et vetera hostium spolia detrahunt templis porticibusque. Et aliam formam novi delectus inopia liberorum capitum ac necessitas dedit: octo millia juvenum validorum ex servitiis, prius sciscitantes singulos, vellentne militare, emta publice armaverunt. Hic miles magis placuit, quum pretio minore redimendi captivos copia fieret.

LVIII. Namque Hannibal, secundum tam prosperam ad Cannas pugnam, victoris magis, quam bellum gerentis, intentus curis, quum, captivis productis segregatisque, socios, sicut ante ad Trebiam Trasimenumque lacum, benigne adloquutus, sine pretio dimisisset; Romanos

manos quoque vocatos (quod numquam alias antea) satis miti sermone adloquitur: *Non internecinum sibi esse cum Romanis bellum: de dignitate atque imperio certare. Et patres virtuti Romanae cessisse: et se id adniti, ut suae in vicem simul felicitati et virtuti cedatur. Itaque redimendi se captivis copiam facere. Pretium fore in capita, equiti quingenos quadrigatos nummos, trecenos pediti, servo centenos.* Quamquam aliquantum adjiciebatur equitibus ad id pretium, quod pepigerant dedentes se; laeti tamen quamcumque conditionem paciscendi adceperunt. Placuit subfragio ipsorum decem deligi, qui Romam ad senatum irent. Nec pignus aliud fidei, quam ut jurarent se redituros, adceptum. Missus cum his Carthalo nobilis Carthaginiensis, qui, si forte ad pacem inclinarent animos, conditiones ferret. Quum egressi castris essent, unus ex iis, minime Romani ingenii homo, velut aliquid oblitus, juris jurandi solvendi causa quum in castra redisset, ante noctem comites adsequitur. Vbi eos Romam venire nuntiatum est, Carthaloni obviam lictor missus, qui dictatoris verbis nuntiaret, ut ante noctem excederet finibus Romanis.

LIX. Legatis captivorum senatus ab dictatore datus est. Quorum princeps, M. Junius, *Patres conscripti*, inquit, *nemo nostrum ignorat, nulli umquam civitati viliores fuisse captivos, quam nostrae. Ceterum, nisi nobis plus justo nostra placet causa, non alii umquam minus neglegendi vobis, quam nos, in hostium potestatem venerunt. Non enim in acie per timorem arma tradidimus; sed, quum prope ad noctem superstantes cumulis caesorum corporum proelium extraxissemus, in castra recepimus nos. Diei reliquum ac noctem insequentem, fessi labore*

bore

bore ac vulneribus, vallum sumus tutati. Postero die, quum circumsessi ab exercitu victore aqua arceremur, nec ulla jam per confertos hostes erumpendi spes esset, nec esse nefas duceremus, quinquaginta millibus hominum ex acie nostra trucidatis, aliquem ex Cannensi pugna Romanum militem restare; tum demum pacti sumus pretium, quo redemti dimitteremur: arma, in quibus nihil jam auxilii erat, hosti tradidimus. Majores quoque acceperamus se a Gallis auro redemisse: et patres vestros, asperrimos illos ad conditionem pacis, legatos tamen captivorum redimendorum gratia Tarentum misisse. Atqui et ad Alliam cum Gallis, et ad Heracleam cum Pyrrho, utraque non tam clade infamis, quam pavore ac fuga, pugna fuit. Cannenses campos acervi Romanorum corporum tegunt: nec supersumus pugnae, nisi in quibus trucidandis et ferrum et vires hostem defecerunt. Sunt etiam de nostris quidam, qui ne in acie quidem refugerunt, sed, praesidio castris relicti, quum castra traderentur, in potestatem hostium venerunt. Haud equidem ullius civis et commilitonis fortunae aut conditioni invideo, nec premendo alium me extulisse velim: ne illi quidem, (nisi pernicitatis pedum et cursus aliquod praemium est) qui plerique inermes ex acie fugientes non prius, quam Venusiae aut Canusii, constiterunt, se nobis merito praetulerint, gloriatique sint, in se plus, quam in nobis, praesidii rei publicae esse. Sed illis et bonis ac fortibus militibus utemini; et nobis etiam promtioribus pro patria, quod beneficio vestro redemti atque in patriam restituti fuerimus. Delectum ex omni aetate et fortuna habetis: octo millia servorum audio armari. Non minor numerus noster est, nec majore pretio redimi possumus,

mus; quam hi emuntur. Nam si conferam nos cum illis, injuriam nomini Romano faciam. Illud etiam in tali consilio animadvertendum vobis censeam, Patres conscripti, (si tamen duriores esse velitis, quod nullo nostro merito faciatis) cui nos hosti relicturi sitis; Pyrrho videlicet, qui nos hospitum numero habuit captivos, an barbaro ac Poeno; qui utrum avarior, an crudelior, sit, vix existimari potest. Si videatis catenas, squalorem, deformitatem civium vestrorum, non minus profecto vos ea species moveat, quam si ex altera parte cernatis stratas Cannensibus campis legiones vestras. Intueri potestis sollicitudinem et lacrumas in vestibulo curiae stantium cognatorum nostrorum, exspectantiumque responsum vestrum. Quum ii pro nobis proque iis, qui absunt, ita suspensi ac solliciti sint; quem censetis animum ipsorum esse, quorum in discrimine vita libertasque est? Si, me Dius fidius, ipse in nos mitis Hannibal contra naturam suam esse velit, nihil tamen nobis vita opus esse censeamus, quum indigni, ut a vobis redimeremur, visi sumus. Rediere Romam quondam remissi a Pyrrho sine pretio capti: sed rediere cum legatis, primoribus civitatis, ad redimendos sese missis. Redeam ego in patriam, trecentis nummis non aestimatus civis? Suum quisque habet animum, Patres conscripti. Scio in discrimine esse vitam corpusque meum. Magis me famae periculum movet, ne a vobis damnati ac repulsi abeamus. Neque enim vos pretio pepercisse homines credent.

LX. Vbi is finem fecit, extemplo ab ea turba, quae in comitio erat, clamor flebilis est sublatus, manusque ad curiam tendebant orantes, ut sibi liberos, fratres, cognatos redderent. Feminas quoque metus ac necessitas in

foro turbae huic virorum inmiscuerat. Senatus, submotis arbitris, consuli coeptus. Ibi quum sententiis variaretur, et alii redimendos de publico, alii nullam publice inpensam faciendam, nec prohibendos ex privato redimi; si, quibus argentum in praesentia deesset, dandam ex aerario pecuniam mutuam, praedibusque ac praediis cavendum populo, censerent; tum T. Manlius Torquatus, priscae ac nimis durae, ut plerisque videbatur, severitatis, interrogatus sententiam, ita loquutus fertur: *Si tantummodo postulassent legati pro iis, qui in hostium potestate sunt, ut redimerentur, sine ullius insectatione eorum, brevi sententiam peregissem. Quid enim aliud quam admonendi essetis, ut morem traditum a patribus, necessario ad rem militarem exemplo, servaretis? Nunc autem quum prope gloriati sint, quod se hostibus dediderint; praeferrique non captis modo in acie ab hostibus, sed etiam iis, qui Venusiam Canusiumque pervenerunt, atque ipsi C. Terentio consuli, aequum censuerint; nihil vos eorum, Patres conscripti, quae illic acta sunt, ignorare patiar. Atque utinam haec, quae apud vos acturus sum, Canusii apud ipsum exercitum agerem, optimum testem ignaviae cujusque et virtutis: aut unus hic saltem adesset P. Sempronius, quem si isti ducem sequuti essent, milites hodie in castris Romanis, non captivi in hostium potestate essent! Sed quum, fessis pugnando hostibus, tum victoria laetis, et ipsis plerisque regressis in castra sua, noctem ad erumpendum liberam habuissent, et septem armatorum hominum millia perrumpere etiam confertos hostes potuissent; neque per se ipsi id facere conati sunt, neque alium sequi voluerunt. Nocte prope tota P. Sempronius Tuditanus non desti-*

desistit monere, adhortari eos, dum paucitas hostium circa castra, dum quies ac silentium esset, dum nox inceptum tegeret, se ducem sequerentur: ante lucem pervenire in tuta loca, in sociorum urbes posse. Sicut avorum memoria P. Decius tribunus militum in Samnio; sicut, nobis adolescentibus, priore Punico bello Calpurnius Flamma trecentis voluntariis, quum ad tumulum eos capiendum, situm inter medios hostes, duceret, dixit: Moriamur, milites, et morte nostra eripiamus ex obsidione circumventas legiones. *Si hoc P. Sempronius diceret; nec viros quidem, nec Romanos vos duceret, si nemo tantae virtutis exstitisset comes. Viam non ad gloriam magis, quam ad salutem, ferentem demonstrat; reduces in patriam, ad parentes, ad conjuges ac liberos facit. Ut servemini, deest vobis animus? quid, si moriendum pro patria esset, faceretis? Quinquaginta millia civium sociorumque circa vos eo ipso die caesa jacent. Si tot exempla virtutis non movent, nihil umquam movebit; si tanta clades vilem vitam non fecit, nulla faciet. Liberi atque incolumes desiderate patriam: immo desiderate, dum patria est, dum cives ejus estis. Sero nunc desideratis, deminuti capite, abalienati jure civium, servi Carthaginiensium facti. Pretio redituri estis eo, unde ignavia ac nequitia abistis? P. Sempronium, civem vestrum, non audistis, arma capere ac sequi se jubentem: Hannibalem post paullo audistis, castra prodi et arma tradi jubentem. Quam ego ignaviam istorum adcuso, quum scelus possim adcusare? Non enim modo sequi recusarunt bene monentem, sed obsistere ac retinere conati sunt, ni strictis gladiis viri fortissimi inertes submovissent. Prius, inquam, P. Sempronio per civium agmen, quam per hostium,*

stium, fuit erumpendum. Hos cives patria desideret? Quorum si ceteri similes fuissent, neminem hodie ex iis, qui ad Cannas pugnaverunt, civem haberet. Ex millibus septem armatorum sexcenti exstiterunt, qui erumpere auderent, qui in patriam liberi atque armati redirent: neque iis quadraginta millia hostium obstitere. Quam tutum iter duarum prope legionum agmini futurum censetis fuisse? Haberetis hodie viginti millia armatorum Canusii, fortium, fidelium, Patres conscripti. Nunc autem quemadmodum hi boni fidelesque (nam fortes ne ipsi quidem dixerint) cives esse possunt? nisi quis credere potest fuisse, ut erumpentibus, qui erumperent, obsistere conati sunt: aut non invidere eos, quum incolumitati, tum gloriae illorum per virtutem partae, quum sibi timorem ignaviamque servitutis ignominiosae caussam esse sciant. Maluerunt in tentoriis latentes simul lucem atque hostem exspectare, quum silentio noctis erumpendi occasio esset. At enim ad erumpendum e castris defuit animus; ad tutanda fortiter castra animum habuerunt. Dies noctesque aliquot obsessi, vallum armis, se ipsi tutati vallo sunt: tandem ultima ausi passique, quum omnia subsidia vitae abessent, adfectisque fame viribus, arma jam sustinere nequirent, necessitatibus magis humanis, quam armis, victi sunt. Orto sole hostis ad vallum accessit: ante secundam horam, nullam fortunam certaminis experti, tradiderunt arma ac se ipsos. Haec vobis ipsorum per biduum militia fuit. Quum in acie stare ac pugnare decuerat, tum in castra refugerunt: quum pro vallo pugnandum erat, castra tradiderunt, neque in acie neque in castris utiles. Vos redimam? Quum erumpere castris oportet, cunctamini ac manetis: quum manere, castra

tuta

tutari armis necesse est; et castra et arma et vos ipsos traditis hosti.' Ego non magis istos redimendos, Patres conscripti, censeo, quam illos dedendos Hannibali, qui per medios hostes e castris eruperunt, ac per summam virtutem se patriae restituerunt.

LXI. Postquam Manlius dixit, quamquam Patrum quoque plerosque captivi cognatione adtingebant, praeter exemplum civitatis minime in captivos jam inde antiquitus indulgentis, pecuniae quoque summa homines movit: quia nec aerarium exhaurire, magna jam summa erogata in servos ad militiam emendos armandosque, nec Hannibalem maxime hujusce rei, ut fama erat, egentem locupletari volebant. Quum triste responsum, *non redimi captivos*, redditum esset, novusque super veterem luctus tot jactura civium adjectus esset, cum magnis fletibus questibusque legatos ad portam prosequuti sunt. Vnus ex iis domum abiit, quod fallaci reditu in castra jure jurando se exsolvisset. Quod ubi innotuit, relatumque ad senatum est, omnes censuerunt, comprehendendum et custodibus publice datis deducendum ad Hannibalem esse. Est et alia de captivis fama, decem primos venisse. De eis quum dubitatum in senatu esset, admitterentur in Vrbem, nec ne; ita admissos esse, ne tamen iis senatus daretur. Morantibus deinde longius omnium spe, alios tres insuper legatos venisse, L. Scribonium, et C. Calpurnium, et L. Manlium. Tum demum ab cognato Scribonii tribuno plebis de redimendis captivis relatum esse, nec censuisse redimendos senatum: et novos legatos tres ad Hannibalem revertisse, decem veteres remansisse; quod, per caussam recognoscendi nomina captivorum ad Hannibalem ex itinere egressi, reli-

religione sese exsolvissent. De iis dedendis magna contentione actum in senatu esse; victosque paucis sententiis, qui dedendos censuerint. Ceterum proximis censoribus adeo omnibus notis ignominiisque confectos esse, ut quidam eorum mortem sibi ipsi extemplo consciverint: ceteri non foro solum omni deinde vita, sed prope luce ac publico, caruerint. Mirari magis, adeo discrepare inter auctores, quam, quid veri sit, discernere queas. Quanto autem major ea clades superioribus cladibus fuerit, vel ea res indicio est, quod, qui sociorum ad eam diem firmi steterant, tum labare coeperunt, nulla profecto alia de re, quam quod desperaverant de imperio. Defecere autem ad Poenos hi populi: Atellani, Calatini, Hirpini, Apulorum pars, Samnites praeter Pentros, Bruttii omnes, Lucani. Praeter hos Surrentini, et Graecorum omnis ferme ora, Tarentini, Metapontini, Crotonienses, Locrique, et Cisalpini omnes Galli. Nec tamen hae clades defectionesque sociorum moverunt, ut pacis umquam mentio apud Romanos fieret; neque ante consulis Romam adventum, nec postquam is rediit, renovavitque memoriam acceptae cladis. Quo in tempore ipso adeo magno animo civitas fuit, ut consuli, ex tanta clade, cujus ipse causa maxime fuisset, redeunti, et obviam itum frequenter ab omnibus ordinibus sit, et gratiae actae, quod de re publica non desperasset: cui, si Carthaginiensium ductor fuisset, nihil recusandum supplicii foret.

T. LIVII

T. LIVII PATAVINI
LIBER XXIII.

BREVIARIUM.

Cap. 1. Compsa in Hirpinis a Statio Trebio traditur Hannibali; qui inde petit Neapolim, sed obpugnare non audet, et Capuam flectit iter. 2. 3. Ibi senatum et sibi et plebi obnoxium fecerat Pacuvius Calavius, data populo facultate meliores justioresque eligendi senatores, qui non facile inveniri poterant. 4. Inde orta obsequium principum, licentia plebis, contemtus legum, magistratuum imperiique Romanorum: a quibus tamen deficere adhuc dubitant Campani propter connubia vetusta et multitudinem nobilissimorum, qui apud illos militant. 5. Horum parentes cognatique aegre pervincunt, ut Venusiam mittantur legati ad Varronem cos., qui Romanorum suique contemtum auget nimis detegendo cladem et Campanorum opem implorando. 6. Vibio Virrio auctore Campani desciscunt a Romanis. 7. Pacem cum Hannibale faciunt, et Romanos comprehendunt cives. Decius Magius mirifica constantia adversatur Poenis. 8. 9. Perolla, Calavii filius, Hannibalem Capuae epulantem interficere statuit: sed patris precibus a proposito deterretur. 10. Magius, jussu Poeni comprehensus, in Punica perducitur castra et extemplo in navem impositus Carthaginem

nem mittitur. Tempestate autem defertur Cyrenas et ad statuam Ptolemaei confugit. Inde deportatur Alexandriam et a rege vinculis liberatur.

11. Dum haec geruntur, Q. Fabius Pictor legatus a Delphis Romam redit. Mago autem, Hamilcaris filius nuntiusque victoriae ad Cannas, venit Carthaginem, ibique in senatu res a fratre in Italia gestas exponit. 12. Tum effundi in vestibulo curiae acervum jubet annulorum aureorum, petitque, ut Hannibali pecunia, frumentum et milites mittantur. Hoc dissuadet Hanno, ab Himilcone increpatus. 13. Mago ejus orationem refutat, et, quae postulaverat, ingenti consensu senatus decernuntur.

14. Romani inpigre bellum reparant, et M. Junius Pera dictator servos quoque et capitis reos armat. Hannibal iterum animos Neapolitanorum, partim spe, partim metu, nequidquam tentat, et in agrum Nolanum traducit exercitum. Nolae plebs favet Poenis: at senatus simulatione extrahit defectionem in adventum Claudii Marcelli praetoris, qui legatis clam ac propere missis Casilino arcessitur. 15. Hannibal, Nola Neapolique omissis, petit Nuceriam eamque fame captam diripit et incendit. Marcellus Nolae timet plebem et ante omnes L. Bantium, fortissimum nobilissimumque equitem, qui proditionem patriae molitur: hujus tamen animum comitate ac donis prorsus mutat. 16. Nolam castra movet Poenus, et, plebe de integro ad defectionem spectante, Marcellus, eruptione facta, hostes vincit fugatque. 17. Hannibal Acerras capit, et exercitum ducit Casilinum, quod D Praenestini et totidem fere Perusini tuentur. 18. Frustra oppidum summa vi obpugnare parat, et ipse, modico in castris prae-

praesidio relicto, in hiberna Capuam concedit: ubi voluptatibus immodicis corpora animique exercitus ejus enervantur. 19. Obsidio tamen continuata Casilinum adducit ad ultimum inopiae, quae a Romanis quidem paululum levatur, doliis frumenti plenis nucibusque Vulturno amni ad urbem missis, sed tandem obsessos ad eam hostibus tradendam compellit, pacta ante redemtione liberorum capitum. 20. Eodem tempore Petelini, qui uni ex Bruttiis manserant in amicitia Romana, a Carthaginiensibus Bruttiisque ceteris obpugnantur, et, legatis frustra Romam ad praesidium petendum missis, soli fortissime resistunt.

21. In Sicilia Sardiniaque T. Otacilius et A. Cornelius Mammula propraetores ab Hierone et sociis civitatibus adjuvantur. Romae creantur triumviri mensarii et tres pontifices. 22. Ibidem deliberatur de explendo senatu, ejusque legendi causa M. Fabius Buteo ex SCto dictator sine magistro equitum in sex menses dicitur. 23. Is CLXXVII cum ingenti adprobatione hominum in Patres legit et extemplo se abdicat magistratu. 24. M. Junius Pera dictator, Romam adcitus, comitia edicit, quibus L. Postumius III. absens et Ti. Sempronius Gracchus, magister equitum et aedilis curulis, consules creantur. Sed mox nuntiatur clades Postumii atque exercitus ejus, in Litana sylva a Gallis deletorum. 25. Senatus negotium dat aedilibus, ut Vrbi moestitiae publicae speciem demi jubeant, et, Gallia eo anno omissa; de hoste Poeno legionibusque, per quas id bellum sit gerendum, consultat. Reliquias exercitus Cannensis traduci in Siciliam placet, inde vero duas adscribi legiones et totidem urbanas conscribi.

26. *In Hispania Sciopiones, Cnaeus terra, Publius mari, prospere rem gerunt: et Carpesii, ab Hasdrubale infestati, duce Galbo hostes animose repellunt.* 27. *Vniversa quidem haec gens in deditionem venit; sed subinde ab Carthagine adfertur, ut Hasdrubal in Italiam exercitum ducat: quae vulgata res per Hispaniam omnium ferme animos ad Romanos avertit.* 28. *Himilco Carthagine cum exercitu justo auctaque classe ad tuendam Hispaniam, mittitur, et Hasdrubal, pecuniis raptim exactis, ad Iberum descendit. Sciopiones ei junctis copiis obviam eunt, et mox eodem die velut ex composito utrimque signum pugnae proponitur.* 29. *Vincunt Romani, et Hasdrubal cum paucis effugit.*

30. *Petilia in Bruttiis, pertinaciter defensa, et Consentia ab Himilcone, Croto a Bruttiis, capiuntur: et Locrenses ceterique ejus regionis populi, praeter Rheginos, descisćunt ad Poenos. Ad eosdem deficit Gelo, Hieronis filius; qui tamen morte opportuna absumitur. Ludi dantur funebres, Romani plebejique ter instaurantur. Praetores sortiuntur provincias, et M. Marcellus pro consule imperium adcipit.* 31. *Duplex imperatur tributum: et senatus decernit, quo et a quibus deducendi sint exercitus. Equites Campani CCC, stipendiis in Sicilia cum fide emeriti, Romam veniunt fiuntque cives Romani. In locum L. Postumii primum M. Claudius Marcellus consul subficitur, sed, quia is vitio creatus videtur, mox Q. Fabius Maximus III. Prodigia expiantur.* 32. *Novi magistratus ipsique praetores, ad jus dicendum creati, in provincias proficiscuntur. Carthaginienses autem cum classibus copiisque in Hispaniam mittunt Magonem, et Hasdrubalem Calvum in Sardiniam, quo Hampsicora aliique principes legatione clandestina eos vocaverant.*

33. Philippus Macedonum rex ad Poenos mittit legatos, qui primum in Romana, deinde in Hannibalis castra perveniunt, foedusque cum eo et amicitiam jungunt. 34. Eosdem cum Gisgone, Bostare et Magone redeuntes jamque tenentes altum Romani persequuntur et comprehensos Romam ad senatum mittunt. Q. Mucius Scaevola praetor in Sardinia in longum incidit morbum, et hinc eo T. Manlius Torquatus cum imperio mittitur. Eodem tendit Hasdrubal: sed classis, cui praeest, foeda tempestate vexata ad Baliares insulas dejicitur. 35. Campani, ut dolo Cumanos suae ditionis faciant, eorum senatum ad commune statumque sacrificium ad Hamas faciendum invitant, nec procul inde in obculto Marius, Alfius medixtuticus cum XIV millibus armatorum considet. Cumani autem, quibus fraus suspecta est, rem nuntiant Ti. Sempronio Graccho cos., qui circa Liternum stativa habet. Is media nocte Campanos in castris obprimit multosque obtruncat. 36. Castris hostium potitus Cumas se propere recipit, et mox ab Hannibale obpugnatur. 37. Poeni eruptione ex oppido facta fugantur, et ad Tifata redeunt infecta re. Iisdem diebus Hanno a Ti. Sempronio Longo ex finibus Lucanis in Bruttios repellitur, et tria Hirpinorum oppida vi recipiuntur a M. Valerio praetore. 38. Philippi Poenorumque legati ducuntur Romam, et classis L navium paratur, quae regem in Macedonia contineat. 39. Legatio alia a Philippo ad Hannibalem mittitur, quae prospere fert ac refert mandata. Fabius tres Campanorum urbes vi capit, et M. Marcellus proc. in praesidium redit Nolam, ubi plebs adhuc novarum rerum et Hannibalis tota est.

40. A T. Manlio in Sardinia primum Hiostus, Hampsicorae filius, deinde pater ejus et Has-

Hasdrubal, qui copias junxerant, vincuntur. 41. Hasdrubal, Hanno, auctor rebellionis, et Mago, propinqua cognatione Hannibali junctus, vivi capiuntur; Hiosius in acie cadit; Hampsicora mortem sibi ipse consciscit; Cornus, fugitivorum receptaculum, expugnatur, et aliae civitates sese dedunt. Sardinia sic perdomita Manlius cum navibus praeda onustis Romam redit. Per idem tempus T. Otacilius praetor depopulatur agrum Carthaginiensem, et ex classe Hasdrubalis, Africam repetente, septem capit naves. Bomilcar cum novis militibus Carthagine missis ad Hannonem in Bruttios pervenit. Marcellus autem ab Nola crebras excursiones facit in agros Hirpinorum Samnitiumque. 42. Itaque legati ad Hannibalem ex utraque gente mittuntur, praesidium petentes. 43. Ille Nolam proficiscitur; eodemque Hanno ex Bruttiis venit, qui animos Nolanorum frustra tentat. 44. Marcellus erumpit, et imber dirimit pugnantes. Tertio die utrimque in aciem copiae educuntur, 45. ac summa vi et duces hortantur, et milites pugnant. 46. Poeni in castra compelluntur, et tertio post die MCCLXXII equites, mixti Numidae Hispanique, ad Romanos transfugiunt. Hanno recedit in Bruttios, et Hannibal Apuliae hiberna petit. Quod ut audit Q. Fabius, Capuam propius movet castra. 47. Jubellius Taurea Campanus et Claudius Asellus Romanus, fortissimi equites, in singulare descendunt certamen.

48. Scipiones nuntiant, quantas res gesserint in Hispania, sed provinciam non retinere posse, nisi pecunia aut certe vestimenta et frumentum mittantur. Senatus itaque populo indicat publicas necessitates; cohortaturque redemtores, ut sumtus necessarios aerario ad tempus com-

commodent. 49. *Privata pecunia res publica administratur, et Scipionibus aequabilis adspirat fortuna. Ex tribus Poenorum ducibus bis ingentem reportant victoriam, et Illiturgi Intibilique obsidione liberant: quo facto omnes prope Hispanias populi ad Romanos deficiunt.*

I. Hannibal, post Cannensem pugnam, castra capta ac direpta, confestim ex Apulia in Samnium moverat; adcitus in Hirpinos a Statio, pollicente, se Compsam traditurum. Compsanus erat Trebius nobilis inter suos: sed premebat eum Mopsiorum factio, familiae per gratiam Romanorum potentis. Post famam Cannensis pugnae, vulgatumque Trebii sermonibus adventum Hannibalis, quum Mopsiani urbem excessissent; sine certamine tradita urbs Poeno praesidiumque adceptum est. Ibi praeda omni atque inpedimentis relictis, exercitu partito, Magonem regionis ejus urbes, aut deficientes ab Romanis adcipere, aut detrectantes cogere ad defectionem jubet. Ipse per agrum Campanum mare inferum petit, obpugnaturus Neapolim, ut urbem maritimam haberet. Vbi fines Neapolitanorum intravit, Numidas partim in insidiis, (et pleraeque cavae sunt viae sinusque obculti) quacumque apte poterat, disposuit: alios, prae se actam praedam ex agris ostentantes, obequitare portis jussit. In quos, quia nec multi et incompositi videbantur, quum turma equitum erupisset, ab cedentibus consulto tracta in insidias, circumventa est: nec evasisset quisquam, ni mare propinquum et haud pro-

 cul

cul litore naves, piscatoriae pleraeque, conspectae peritis nandi dedissent effugium. Aliquot tamen eo proelio nobiles juvenes capti caesique sunt: inter quos et Hegeas praefectus equitum, intemperantius cedentes sequutus, cecidit. Ab urbe obpugnanda Poenum absterruere conspecta moenia, haudquaquam promta obpugnanti.

II. Inde Capuam flectit iter, luxuriantem longe felicitate atque indulgentia fortunae, maxime tamen, inter corrupta omnia, licentia plebis, sine modo libertatem exercentis. Senatum et sibi et plebi obnoxium Pacuvius Calavius fecerat; nobilis idem ac popularis homo, ceterum malis artibus nanctus opes. Is quum eo forte anno, quo res male gesta ad Trasimenum est, in summo magistratu esset, jam diu infestam senatui plebem ratus, per occasionem novandi res, magnum ausuram facinus, ut, si in ea loca Hannibal cum victore exercitu venisset, trucidato senatu traderet Capuam Poenis; inprobus homo, sed non ad extremum perditus, quum mallet incolumi, quam eversa, re publica dominari, nullam autem incolumem esse orbatam publico consilio crederet, rationem iniit, qua et senatum servaret, et obnoxium sibi ac plebi faceret. Vocato senatu, quum, *sibi defectionis ab Romanis consilium placiturum nullo modo, nisi necessarium fuisset*, praefatus esset; *quippe qui liberos ex Ap. Claudii filia haberet, filiamque Romam nuptum Livio dedisset; ceterum majorem multo rem magisque timendam instare. Non enim per defectionem ad tollendum ex civitate senatum plebem spectare, sed per caedem senatus vacuam rem publicam tradere Hannibali ac Poenis velle. Eo se periculo posse liberare eos, si se permittant sibi, et, certaminum in re publi-*

ca

ea obliti, credant. Quum omnes victi metu permitterent; *Claudam in curia vos*, inquit, *et, tamquam et ipse cogitati facinoris particeps, adprobando consilia, quibus nequidquam adversarer, viam saluti vestrae inveniam. In hoc fidem, quam vultis ipsi, adcipite.* Fide data egressus, claudi curiam, jubet, praesidiumque in vestibulo reliquit; ne quis adire curiam injussu suo, neve inde egredi possit.

III. Tunc vocato ad concionem populo, *Quod saepe*, inquit, *optastis, Campani, ut subplicii sumendi vobis ex inprobo ac detestabili senatu potestas esset; eam nunc, non per tumultum expugnantes domos singulorum, quas praesidiis clientium servorumque tuentur, cum summo vestro periculo, sed tutam habetis ac liberam. Clausos omnes in curiam adcipite, solos, inermes; nec quidquam raptim, aut forte temere egeritis. De singulorum capite vobis jus sententiae dicendae faciam, ut, quas quisque meritus est, poenas pendat. Sed ante omnia ita vos irae indulgere oportet, ut potiorem ira salutem atque utilitatem vestram habeatis. Etenim hos (ut opinor) odistis senatores; non senatum omnino habere non vultis. Quippe aut rex, (quod abominandum) aut, quod unum liberae civitatis consilium est, senatus habendus est. Itaque duae res simul agendae sunt vobis, ut et veterem senatum tollatis, et novum cooptetis. Citari singulos senatores jubebo, de quorum capite vos consulam. Quod de quoque censueritis, fiet. Sed prius in ejus locum virum fortem ac strenuum novum senatorem cooptabitis, quam de noxio subplicium sumatur.* Inde consedit, et, nominibus in urnam conjectis, citari, quod primum forte nomen excidit, ipsumque e curia produci jussit. Vbi auditum est nomen, malum et inprobum pro se quisque cla-

mare et ſubplicio dignum. Tum Pacuvius, *Video, quae de hoc ſententia ſit data. Eligite pro malo atque inprobo bonum ſenatorem et juſtum.* Primo ſilentium erat inopia potioris ſubjiciundi; deinde, quum aliquis, omiſſa verecundia, quempiam nominaſſet, multo major extemplo clamor oriebatur, quum alii negarent noſſe; alii nunc probra, nunc humilitatem ſordidamque inopiam, et pudendae artis aut quaeſtus genus, objicerent. Hoc multo magis in ſecundo ac tertio citato ſenatore eſt factum; ut ipſius poenitere homines adpareret, quem autem in ejus ſubſtituerent locum, deeſſe: quia nec eosdem nominari adtinebat, nihil aliud quam ad audienda probra nominatos, et multo humiliores obſcurioresque ceteri erant eis, qui primi memoriae obcurrebant. Ita dilabi homines, notiſſimum quodque malum maxime tolerabile dicentes eſſe, jubentesque ſenatum ex cuſtodia dimitti.

IV. Hoc modo Pacuvius quum obnoxium vitae beneficio ſenatum multo ſibi magis, quam plebi, feciſſet, ſine armis, jam omnibus concedentibus, dominabatur. Hinc ſenatores, omiſſa dignitatis libertatisque memoria, plebem adulari, ſalutare, benigne invitare, adparatis adcipere epulis, eas cauſas ſuscipere, ei ſemper parti adeſſe, ſecundum eam litem judices dare, quae magis popularis aptiorque in vulgus favori conciliando eſſet. Jam vero nihil in ſenatu actum aliter, quam ſi plebis ibi eſſet concilium. Prona ſemper civitas in luxuriam, non ingeniorum modo vitio, ſed adfluenti copia voluptatium, et inlecebris omnis amoenitatis maritimae terreſtrisque; tum vero ita obſequio principum et licentia plebei laſcivire, ut nec libidini nec ſumtibus modus eſſet. Ad contemtum legum, magiſtratuum, ſenatus,

tus, adcessit tum, post Cannensem cladem, ut, cujus aliqua erat verecundia, Romanum quoque imperium spernerent. Id modo erat in mora, ne extemplo deficerent; quod connubium vetustum multas familias claras ac potentes Romanis miscuerat; et quod, quum militarent aliquot apud Romanos, maximum vinculum erant trecenti equites, nobilissimus quisque Campanorum, in praesidia Sicularum urbium delecti ab Romanis ac missi.

V. Horum parentes cognatique aegre pervicerunt, ut legati ad consulem Romanum mitterentur. Ii, nondum Canusium profectum, sed Venusiae cum paucis ac semiermibus consulem invenerunt, quam poterat maxime miserabilem bonis sociis; superbis atque infidelibus, ut erant Campani, spernendum. Et auxit rerum suarum suique contemtum consul nimis detegendo cladem nudandoque. Nam quum legati, aegre ferre senatum populumque Campanum, adversi quidquam evenisse Romanis, nuntiassent, pollicerenturque omnia, quae ad bellum opus essent; *Morem magis*, inquit, *loquendi cum sociis servastis, Campani, jubentes, quae opus essent ad bellum, imperare, quam convenienter ad praesentem fortunae nostrae statum loquuti estis. Quid enim nobis ad Cannas relictum est, ut, quasi aliquid habeamus, id, quod deest, expleri ab sociis velimus? Pedites vobis imperemus, tamquam equites habeamus? pecuniam deesse dicamus, tamquam ea tantum desit? Nihil, ne quod subpleremus quidem, nobis reliquit fortuna. Legiones, equitatus, arma, signa, equi virique, pecunia, commeatus, aut in acie, aut binis postero die amissis castris perierunt. Itaque non juvetis nos in bello oportet, Campani, sed paene bellum pro nobis suscipiatis. Veniat in mentem, ut trepi-*

dos quondam majores vestros intra moenia compulsos, nec Samnitem modo hostem, sed etiam Sidicinum paventes, receptos in fidem apud Saticulam defenderimus, coeptumque propter vos cum Samnitibus bellum per centum prope annos, variante fortuna eventum, tulerimus. Adjicite ad haec, quod foedus aequum deditis, quod leges vestras, quod ad extremum (id quod ante Cannensem certe cladem maximum fuit) civitatem nostram magnae parti vestrum dedimus, communicavimusque vobiscum. Itaque communem vos hanc cladem, quae accepta est, credere, Campani, oportet, communem patriam tuendam arbitrari esse. Non cum Samnite aut Etrusco res est, ut, quod a nobis ablatum sit, in Italia tamen imperium maneat. Poenus hostis ne Africae quidem indigenam, ab ultimis terrarum oris, freto Oceani Herculisque columnis, expertem omnis juris et conditionis et linguae prope humanae, militem trahit. Hunc, natura et moribus immitem ferumque, insuper dux ipse efferavit, pontibus ac molibus ex humanorum corporum strue faciendis, et (quod proloqui etiam piget) vesci humanis corporibus docendo. Hos, infandis pastos epulis, quos contigere etiam nefas sit, videre atque habere dominos, et ex Africa et a Carthagine jura petere, et Italiam Numidarum ac Maurorum pati provinciam esse, cui non, genito modo in Italia, detestabile sit? Pulcrum erit, Campani, prolabsum clade Romanum imperium vestra fide, vestris viribus retentum ac recuperatum esse. Triginta millia peditum, quatuor equitum arbitror ex Campania scribi posse. Jam pecuniae adfatim est frumentique. Si parem fortunae vestrae fidem habetis, nec Hannibal se vicisse sentiet, nec Romani victos esse.

VI.

VI. Hac oratione consulis dimissis redeuntibusque domum legatis, unus ex iis, Vibius Virrius, *Tempus venisse*, ait, *quo Campani non agrum solum, ab Romanis quondam per injuriam ademtum, recuperare, sed imperio etiam Italiae potiri possint. Foedus enim cum Hannibale, quibus velint legibus, facturos. Neque controversiam fore, quin, quum ipse confecto bello Hannibal victor in Africam decedat, exercitumque deportet, Italiae imperium Campanis relinquatur!* Haec Virrio loquenti adsensi omnes, ita renuntiant legationem, uti deletum omnibus videretur nomen Romanum. Extemplo plebes ad defectionem ac pars major senatus spectare. Extracta tamen, auctoritatibus seniorum, per paucos dies est res: postremo vicit sententia plurium, ut iidem legati, qui ad consulem Romanum ierant, ad Hannibalem mitterentur. Quo priusquam iretur, certumque defectionis consilium esset, Romam legatos missos a Campanis, in quibusdam annalibus invenio, postulantes, ut alter consul Campanus fieret, si rem Romanam adjuvari vellent. Indignatione orta, submoveri a curia jussos esse: missumque lictorem, qui ex Vrbe educeret eos, atque eo die manere extra fines Romanos juberet. Quia nimis compar Latinorum quondam postulatio erat, Coeliusque et alii id, haud sine causa, praetermiserant scriptores, ponere pro certo sum veritus.

VII. Legati ad Hannibalem venerunt, pacemque cum eo conditionibus fecerunt: *Ne quis imperator magistratusve Poenorum jus ullum in civem Campanum haberet, neve civis Campanus invitus militaret, munusve faceret. Vt suae leges, sui magistratus Capuae essent. Vt trecentos ex Romanis captivis Poenus da-*

ret

ret Campanis, quos ipsi elegissent; cum quibus equitum Campanorum, qui in Sicilia stipendia facerent, permutatio fieret. Haec pacta: alia insuper, quam quae pacta erant, facinora Campani ediderunt. Nam praefectos socium civesque Romanos alios, partim aliquo militiae munere obcupatos, partim privatis negotiis inplicitos, plebs repente omnes comprehensos, velut custodiae caussa, balneis includi jussit: ubi, fervore atque aestu anima interclusa, foedum in modum exspirarent. Ea ne fierent, neu legatio mitteretur ad Poenum, summa ope Decius Magius, vir, cui ad summam auctoritatem nihil, praeter sanam civium mentem, defuit, restiterat. Vt vero praesidium mitti ab Hannibale audivit, Pyrrhi superbam dominationem, miserabilemque Tarentinorum servitutem, exempla referens, primo, ne reciperetur praesidium, palam vociferatus est: deinde, ut receptum aut ejiceretur, aut, si malum facinus, quod a vetustissimis sociis consanguineisque defecissent, forti ac memorabili facinore purgare vellent, ut, interfecto Punico praesidio, restituerent se Romanis. Haec (neque enim obculte agebantur) quum relata Hannibali essent, primo misit, qui vocarent Magium ad sese in castra: deinde, quum is ferociter negasset se iturum, (nec enim Hannibali jus esse in civem Campanum) concitatus ira Poenus, comprehendi hominem, vinctumque adtrahi ad se jussit. Veritus deinde, ne quid inter vim tumultus atque ex concitatione animorum inconsulti certaminis oriretur, ipse, praemisso nuntio ad Marium Blosium praetorem Campanum, postero die se Capuae futurum, proficiscitur e castris cum modico praesidio. Marius concione advocata edicit, ut frequentes cum conjugi-

jugibus ac liberis obviam irent Hannibali. Ab universis id non obedienter modo, sed enise, favore etiam vulgi et studio visendi tot jam victoriis clarum imperatorem, factum est. Decius Magius nec obviam egressus est, nec, quo timorem aliquem ex conscientia significare posset, privatim se tenuit: in foro cum filio clientibusque paucis otiose inambulavit, trepidante tota civitate ad excipiendum Poenum visendumque. Hannibal, ingressus urbem, senatum extemplo postulat, precantibusque inde primoribus Campanorum, ne quid eo die seriae rei gereret, diemque ut ipse adventu suo festum laetus ac libens celebraret; quamquam praeceps ingenio in iram erat, tamen, ne quid in principio negaret, visenda urbe magnam diei partem consumsit.

VIII. Deversatus est apud Ninnios Celeres, Stenium Pacuviumque, inclutos nobilitate ac divitiis. Eo Pacuvius Calavius, de quo ante dictum est, princeps factionis ejus, quae traxerat rem ad Poenos, filium juvenem adduxit, abstractum a sinu Decii Magii ac latere, cum quo ferocissime pro Romana societate adversus Punicum foedus steterat; nec eum aut inclinata in partem alteram civitas, aut patria majestas sententia depulerat. Huic tum pater juveni Hannibalem deprecando magis, quam purgando, placavit; victusque patris precibus lacrumisque etiam ad coenam eum cum patre vocari jussit: cui convivio neminem Campanum, praeterquam hospites Jubelliumque Tauream, insignem bello virum, adhibiturus erat. Coeperunt epulari de die, et convivium non ex more Punico, aut militari disciplina esse, sed, ut in civitate atque etiam domo, diu ad varias omnium voluptatium inlecebras instructa. Vnus nec dominorum invitatio-

tatione, nec ipſius interdum Hannibalis. Calavii filius Perolla vinci potuit; ipſe valetudinem excuſans, patre animi quoque ejus haud mirabilem interturbationem cauſante. Solis ferme obcaſu patrem Calavium, ex convivio egreſſum, ſequutus filius, ubi in ſecretum (hortus erat poſticis aedium partibus) pervenerunt, *Conſilium, inquit, adfero, pater, quo non veniam ſolum peccati, quod defecimus ad Hannibalem, impetraturi ab Romanis, ſed in multo majore dignitate et gratia ſimus Campani, quam umquam fuimus.* Quum mirabundus pater, *quidnam id eſſet conſilii*, quaereret; toga rejecta ab humero, latus ſubcinctum gladio nudat: *Jam ego,* inquit, *ſanguine Hannibalis ſanciam Romanum foedus. Te id prius ſcire volui, ſi forte abeſſe, dum facinus patratur, malles.*

IX. Quae ubi vidit audivitque ſenex, velut ſi jam agendis, quae audiebat, intereſſet, amens metu, *Per ego te,* inquit, *fili, quaecumque jura liberos jungunt parentibus, precor quaeſoque, ne ante oculos patris facere et pati omnia infanda velis. Paucae horae ſunt, intra quas jurantes per quid Deorum eſt, dextrae dextras jungentes, fidem obſtrinximus, ut ſacratas fide manus, digreſſi ab conloquio, extemplo in eum armaremus? Ab hoſpitali menſa ſurgis, ad quam tertius Campanorum adhibitus es ab Hannibale, ut eam ipſam menſam cruentares hoſpitis ſanguine? Hannibalem pater filio meo potui placare, filium Hannibali non poſſum? Sed ſit nihil ſancti, non fides, non religio, non pietas: audeantur infanda, ſi non perniciem nobis cum ſcelere adferunt. Unus adgreſſurus es Hannibalem? Quid illa turba tot liberorum ſervorumque? quid in unum intenti omnium oculi? quid tot dextrae? torpeſcentne in amentia illa? Vultum ipſius*

ipsius Hannibalis, quem armati exercitus sustinere nequeunt, quem horret populus Romanus, tu sustinebis? et, alia auxilia desint, me ipsum ferire, corpus meum obponentem pro corpore Hannibalis, sustinebis? Atqui per meum pectus petendus ille tibi transfigendusque est. Deterreri hic sine te potius, quam illic vinci. Valeant preces apud te meae, sicut pro te hodie valuerunt. Lacrumantem inde juvenem cernens, medium complectitur, atque, osculo haerens, non ante precibus abstitit, quam pervicit, ut gladium poneret, fidemque daret, nihil facturum tale. Tum juvenis, *Ego quidem*, inquit, *quam patriae debeo, pietatem exsolvam patri. Tuam doleo vicem, cui ter proditae patriae sustinendum est crimen; semel, quum defectionis ab Romanis; iterum, quum pacis cum Hannibale fuisti auctor; tertio hodie, quum restituendae Romanis Capuae mora atque inpedimentum es. Tu, patria, ferrum, quo pro te armatus hanc arcem hostium inii, quando parens extorquet, recipe.* Haec quum dixisset, gladium in publicum trans maceriam horti abjecit: et, quo minus res suspecta esset, se ipse convivio reddidit.

X. Postero die senatus frequens datus Hannibali. Vbi prima ejus oratio perblanda ac benigna fuit, qua gratias egit Campanis, quod amicitiam suam Romae societati praeposuissent: et inter cetera magnifica promissa pollicitus, brevi caput Italiae omni Capuam fore, juraque inde cum ceteris populis Romanum etiam petiturum. Vnum esse exsortem Punicae amicitiae foederisque secum facti, quem neque esse Campanum, neque dici debere, Magium Decium. Eum postulare, ut sibi dedatur, ac se praesente de eo referatur, senatusque consultum fiat. Omnes in eam sen-

sententiam ierunt: quamquam magnae parti et vir indignus ea calamitate, et haud parvo initio minui videbatur jus libertatis. Egressus curia, in templo magistratus consedit; comprehendique Decium Magium atque ante pedes destitutum causam dicere jussit. Qui quum, manente ferocia animi, negaret lege foederis id cogi posse, tum injectae catenae, ducique ante lictorem in castra est jussus. Quoad capite aperto est ductus, concionabundus incessit, ad circumfusam undique multitudinem vociferans: *Habetis libertatem, Campani, quam petistis. Foro medio, luce clara, videntibus vobis, nulli Campanorum secundus, vinctus ad mortem rapior. Quid violentius Capua capta fieret? Ite obviam Hannibali, exornate urbem, diemque adventus ejus consecrate, ut hunc triumphum de cive vestro spectetis.* Haec vociferanti, quum moveri vulgus videretur, obvolutum caput est, ociusque rapi extra portam jussus. Ita in castra perducitur: extemploque inpositus in navim et Carthaginem missus; ne, motu aliquo Capuae ex indignitate rei orto, senatum quoque poeniteret dediti principis, et, legatione missa ad repetendum eum, ne aut negando rem, quam primum peterent, offendendi sibi novi socii, aut tribuendo, habendus Capuae esset seditionis ac turbarum auctor. Navem Cyrenas detulit tempestas, quae tum in ditione regum erant. Ibi quum Magius ad statuam Ptolemaei regis confugisset, deportatus a custodibus Alexandriam ad Ptolemaeum, quum eum docuisset, contra jus foederis vinctum se ab Hannibale esse, vinculis liberatur; permissumque, ut rediret, seu Romam, seu Capuam mallet. *Nec* Magius *Capuam sibi tutam* dicere; *et Romam eo tempore, quo inter Romanos Campanos*

nosque bellum sit, transfugae magis, quam hospitis, fore domicilium. Nusquam malle, quam in regno ejus, vivere, quem vindicem atque auctorem habeat libertatis.

XI. Dum haec geruntur, Q. Fabius Pictor legatus a Delphis Romam rediit, responsumque ex scripto recitavit: Divi quoque in eo erant, quibus quoque modo supplicaretur. Tum, *Si ita faxitis, Romani, vestrae res meliores faciliòresque erunt: magisque ex sententia res publica vestra vobis procedet, victoriaque duelli populi Romani erit. Pythio Apollini, re publica vestra bene gesta servataque, lucris meritis donum mittitote, deque praeda, manubiis, spoliisque honorem habetote, lasciviam a vobis prohibetote.* Haec ubi ex Graeco carmine interpretata recitavit, tum dixit, *se oraculo egressum extemplo his omnibus Divis rem divinam thure ac vino fecisse: jussumque ab templi antistite, sicut coronatus laurea corona et oraculum adisset et rem divinam fecisset, ita coronatum navim adscendere, nec ante deponere eam, quam Romam pervenisset. Se, quaecumque imperata sint, cum summa religione ac diligentia exsequutum; coronam Romae in aram Apollinis deposuisse.* Senatus decrevit, ut eae res divinae supplicationesque primo quoque tempore cum cura fierent. Dum haec Romae atque in Italia geruntur, nuntius victoriae ad Cannas Carthaginem venerat Mago Hamilcaris filius; non ex ipsa acie a fratre missus, sed retentus aliquot dies in recipiendis civitatibus Bruttiorum, quaeque deficiebant. Is, quum ei senatus datus esset, res gestas in Italia a fratre exponit: *Cum sex imperatoribus eum, quorum quatuor consules, duo dictator ac magister equitum fuerint, cum sex consularibus exercitibus acie conflixisse: occidisse supra ducenta millia*

lia hostium: supra quinquaginta millia cepisse. Ex quatuor consulibus duos obcidisse; ex duobus saucium alterum, alterum, toto exercitu amisso, vix cum quinquagita hominibus effugisse. Magistrum equitum, quae consularis potestas sit, fusum fugatumque: dictatorem, quia se in aciem numquam commiserit, unicum haberi imperatorem. Bruttios Apulosque, partim Samnitium ac Lucanorum defecisse ad Poenos. Capuam, quod caput, non Campaniae modo, sed, post adflictam rem Romanam Cannensi pugna, Italiae sit, Hannibali se tradidisse. Pro his tantis totque victoriis, verum esse, grates Deis immortalibus agi haberique.

XII. Ad fidem deinde tam laetarum rerum, effundi in vestibulo curiae jussit annulos aureos, qui tantus acervus fuit, ut, metientibus dimidium super tres modios explesse, sint quidam auctores. Fama tenuit, quae propior vero est, haud plus fuisse modio. Adjecit deinde verbis, quo majoris cladis indicium esset, neminem, nisi equitem, atque eorum ipsorum primores, id gerere insigne. Summa fuit orationis, *Quo propius spem belli perficiendi sit, eo magis omni ope juvandum Hannibalem esse. Procul enim ab domo militiam esse, in media hostium terra. Magnam vim frumenti, pecuniae, absumi; et tot acies, ut hostium exercitus delesse, ita victoris etiam copias parte aliqua minuisse. Mittendum igitur subplementum esse, mittendam in stipendium pecuniam frumentumque tam bene meritis de nomine Punico militibus.* Secundum haec dicta Magonis laetis omnibus, Himilco, vir factionis Barcinae, locum Hannonis increpandi esse ratus, *Quid est, Hanno?* inquit. *Etiam nunc poenitet belli suscepti adversus Romanos? Jube dedi Hannibalem; veta in tam prosperis rebus grates*

tes Diis inmortalibus agi. Audiamus Romanum senatorem in Carthaginiensium curia. Tum Hanno: *Tacuissem hodie, Patres conscripti, ne quid in communi omnium gaudio, minus laetum quod esset vobis, loquerer. Nunc interroganti senatori, poeniteatne me adhuc suscepti adversus Romanos belli, si reticeam, aut superbus, aut obnoxius videar: quorum alterum est hominis alienae libertatis obliti, alterum suae. Respondeam igitur Himilconi, non desisse poenitere me belli, neque desiturum ante invictum vestrum imperatorem incusare, quam finitum aliqua tolerabili conditione bellum videro: nec mihi pacis antiquae desiderium ulla alia res, quam pax nova finiet. Itaque ista, quae modo Mago jactavit, Himilconi ceterisque Hannibalis satellitibus jam laeta sunt. Mihi possunt laeta esse, quia res bello bene gestae, si volumus fortuna uti, pacem nobis aequiorem dabunt. Nam si praetermittimus hoc tempus, quo magis dare, quam adcipere, possumus videri pacem, vereor, ne haec quoque laetitia luxuriet nobis ac vana evadat. Quae tamen nunc quoque qualis est? Obcidi exercitus hostium: mittite milites mihi. Quid aliud rogares, si esses victus? Hostium cepi bina castra, praedae videlicet plena et commeatuum; frumentum et pecuniam date. Quid aliud, si spoliatus, si exsutus castris esses, peteres? Et, ne omnia ipse mirer, (mihi quoque enim, quoniam respondi Himilconi, interrogare jus fasque est) velim seu Himilco, seu Mago respondeat: quum ad internecionem Romani imperii pugnatum ad Cannas sit, constetque in defectione totam Italiam esse; primum ecquis Latini nominis populus defecerit ad nos? deinde ecquis homo, ex quinque et triginta tribubus, ad Hannibalem transfugerit?*

Quum utrumque Mago negasset: *Hostium quidem ergo*, inquit, *adhuc nimis multum superest. Sed, mutitando ea quid animemur, quidve spei habeat, scire velim.*

XIII. Quum, id nescire, Mago diceret; *Nihil facilius scitu est*, inquit. *Ecquos legatos ad Hannibalem Romani miserunt de pace? ecquam denique mentionem pacis Romae factam esse, adlatus ad vos est?* Quum id quoque negasset, *Bellum igitur*, inquit, *tam integrum habemus, quam habuimus, qua die Hannibal in Italiam est transgressus. Quam varia victoria priore Punico bello fuerit, plerique, qui meminerimus, supersumus. Numquam terra marique magis prosperae res nostrae visae sunt, quam ante consules C. Lutatium et A. Postumium fuerunt. Lutatio et Postumio consulibus, devicti ad Aegates insulas sumus. Quod si (id quod Dii omen avertant) nunc quoque fortuna aliquid variaverit; tum pacem speratis, quum vincemur, quam nunc, quum vincimus, dat nemo? Ergo, si quis de pace consulet, seu deferenda hostibus, seu adcipienda, habeo, quid sententiae dicam: si de iis, quae Mago postulat, refertis, nec victoribus mitti adtinere puto, et frustrantibus nos falsa atque inani spe multo minus censeo mittenda esse.* Haud multos movit Hannonis oratio. Nam et simultas cum familia Barcina leviorem auctorem faciebat, et obcupati animi praesenti laetitia nihil, quo vanius fieret gaudium suum, auribus admittebant; debellatumque mox fore, si adniti paullulum voluissent, rebantur. Itaque ingenti consensu fit senatus consultum, ut Hannibali quatuor Numidarum millia in subplementum mitterentur, et quadraginta elephanti et argenti multa talenta. Dictatorque cum Magone in Hispaniam praemissus est ad conducenda viginti

ginti millia peditum, quatuor equitum, quibus exercitus, qui in Italia, quique in Hispania erant, supplerentur.

XIV. Ceterum haec, ut in secundis rebus, segniter otioseque gesta. Romanos, praeter insitam industriam animis, fortuna etiam cunctari prohibebat. Nam nec consul ulli rei, quae per eum agenda esset, deerat; et dictator M. Junius Pera, rebus divinis perfectis, latoque, ut solet, ad populum, ut equum escendere liceret, praeter duas urbanas legiones, quae principio anni a consulibus conscriptae fuerant, et servorum delectum cohortesque ex agro Piceno et Gallico conlectas, ad ultimum prope desperatae rei publicae auxilium, quum honesta utilibus cedunt, descendit, edixitque: *Qui capitalem fraudem ausi, quique pecuniae judicati in vinculis essent, qui eorum apud se milites fierent, eos noxa pecuniaque sese exsolvi jussurum.* Ea sex millia hominum Gallicis spoliis, quae triumpho C. Flaminii translata erant, armavit. Itaque cum viginti quinque millibus armatorum ab Vrbe proficiscitur. Hannibal, Capua recepta, quum iterum Neapolitanorum animos, partim spe, partim metu, nequidquam tentasset, in agrum Nolanum exercitum traducit; [et] ut non hostiliter statim, quia non desperabat voluntariam deditionem, ita, si morarentur spem, nihil eorum, quae pati aut timere possent, praetermissurus. Senatus ac maxime primores ejus in societate Romana cum fide perstare; plebs novarum, ut solet, rerum atque Hannibalis tota esse; metuinque agrorum populationis et patienda in obsidione multa gravia indignaque proponere animo. Neque auctores defectionis deerant. Itaque ubi senatum metus cepit, si propalam tenderent, resisti multitudini concitatae

non posse; secunda simulando dilationem mali inveniunt. Placere enim sibi defectionem ad Hannibalem simulant: quibus autem conditionibus in foedus amicitiamque novam transeant, parum constare. Ita spatio sumto, legatos propere ad praetorem Romanum Marcellum Claudium, qui Casilini cum exercitu erat, mittunt, docentque, quanto in discrimine sit Nolana res, agrum Hannibalis esse et Poenorum, urbem extemplo futuram, ni subveniatur. Concedendo plebei senatum, ubi velint, defecturos se, ne deficere praefestinarent, effecisse. Marcellus, conlaudatis Nolanis, eadem simulatione extrahi rem in suum adventum jussit: interim celari, quae secum acta essent, spemque omnem auxilii Romani. Ipse a Casilino Calatiam petit: atque inde, Vulturno amni trajecto, perque agrum Saticulanum Trebianumque super Suessulam per montes Nolam pervenit.

XV. Sub adventum praetoris Romani Poenus agro Nolano excessit, et ad mare proxime Neapolim descendit, cupidus maritimi oppidi potiundi, quo cursus navibus tutus ex Africa esset. Ceterum, postquam Neapolim a praefecto Romano teneri adcepit, (M. Junius Silanus erat, ab ipsis Neapolitanis adcitus) Neapoli quoque, sicut Nola, omissa, petit Nuceriam. Eam quum aliquamdiu circumsedisset, saepe vi, saepe sollicitandis nequidquam nunc plebe nunc principibus, fame demum in deditionem adcepit, pactus, ut inermes cum singulis abirent vestimentis. Deinde, ut qui a principio mitis omnibus Italicis, praeter Romanos, videri vellet, praemia atque honores, qui remanerent ac militare secum voluissent, proposuit. Nec ea spe quemquam tenuit. Dilabsi omnes, quocumque hospi-

spitia aut fortuitus animi inpetus tulit, per Campaniae urbes, maxime Nolam Neapolimque. Quum ferme triginta senatores, ac forte primus quisque, Capuam petissent, exclusi inde, quod portas Hannibali clausissent, Cumas se contulerunt. Nuceriae praeda militi data est; urbs direpta atque incensa. Nolam Marcellus non sui magis fiducia praesidii, quam voluntate principum, habebat. Plebes timebatur, et ante omnes L. Bantius, quem conscensus adtentatae defectionis ac metus a praetore Romano nunc ad proditionem patriae, nunc, si ad id fortuna defuisset, ad transfugiendum stimulabat. Erat juvenis acer et sociorum ea tempestate prope nobilissimus eques. Seminecem eum ad Cannas in acervo caesorum corporum inventum curatumque benigne, etiam cum donis, Hannibal domum remiserat. Ob ejus gratiam meriti rem Nolanam in jus ditionemque dare voluerat Poeno: anxiumque eum et sollicitum cura novandi res praetor cernebat. Ceterum, quum aut poena cohibendus esset, aut beneficio conciliandus, sibi adsumsisse, quam hosti ademisse, fortem ac strenuum maluit socium, adcitumque ad se benigne adpellat: *Multos eum invidos inter populares habere, inde existimatu facile esse, quod nemo civis Nolanus sibi indicaverit, quam multa ejus egregia facinora militaria essent. Sed, qui in Romanis militaverit castris, non posse obscuram ejus virtutem esse. Multos sibi, qui cum eo stipendia fecerint, referre, qui vir esset ille, quaeque et quoties pericula pro salute ac dignitate populi Romani adisset: utique Cannensi proelio non prius pugna absiliterit, quam prope exsanguis ruina superincidentium virorum, equorum armorumque sit obpressus. Itaque macte virtute esto,* inquit. *Apud me tibi omnis*

 honos

honos atque omne praemium erit: et, quo frequentior mecum fueris, senties eam rem tibi dignitati atque emolumento esse. Laetoque juveni promissis equum eximium dono dat, bigatosque quingentos quaestorem numerare jubet: lictoribus imperat, ut eum se adire, quoties velit, patiantur.

XVI. Hac comitate Marcelli ferocis juvenis animus adeo est mollitus, ut nemo inde sociorum rem Romanam fortius ac fidelius juverit. Quum Hannibal ad portas esset, (Nolam enim rursus a Nuceria moverat castra), plebesque Nolana de integro ad defectionem spectaret, Marcellus sub adventum hostium intra muros se recepit; non castris metuens, sed ne prodendae urbis occasionem nimis multis in eam imminentibus daret. Instrui deinde utrimque acies coeptae, Romanorum pro moenibus Nolae, Poenorum ante castra sua. Proelia hinc parva inter urbem castraque, et vario eventu fiebant; quia duces nec prohibere paucos temere provocantes, nec dare signum universae pugnae volebant. In hac continua jam duorum exercituum statione principes Nolanorum nuntiant Marcello, *Nocturna conloquia inter plebem ac Poenos fieri; statutumque esse, ut, quum Romana acies egressa portis iret, inpedimenta eorum ac sarcinas diriperent, clauderent deinde portas, murosque obcuparent, ut, potentes rerum suarum atque urbis, Poenum inde pro Romano adciperent.* Haec ubi nuntiata sunt Marcello, conlaudatis senatoribus Nolanis, prius, quam aliquis motus intus oriretur, fortunam pugnae experiri statuit. Ad tres portas in hostes versas tripartito exercitum instruxit: inpedimenta subsequi jussit; calones lixasque et invalidos milites vallum ferre. Media porta robora legionum et Romanos equi-

equites, duabus circa portis novos milites levemque armaturam ac sociorum equites statuit. Nolani muros portasque adire vetiti; subsidiaque destinata inpedimentis data, ne, obcupatis proelio legionibus, in ea inpetus fieret. Ita instructi intra portas stabant. Hannibali, sub signis (id quod per aliquot dies fecerat) ad multum diei in acie stanti, primo miraculo esse, quod nec exercitus Romanus porta egrederetur, nec armatus quisquam in muris esset. Ratus deinde prodita conloquia esse, metuque resides factos, partem militum in castra remittit, jussos propere adparatum omnem obpugnandae urbis in primam aciem adferre; satis fidens, si cunctantibus instaret, tumultum aliquem in urbe plebem moturam. Dum in sua quisque ministeria discursu trepidat ad prima signa, subceditque ad muros acies; patefacta repente porta, Marcellus signa canere clamoremque tolli, ac pedites primum, deinde equites, quanto maximo possent inpetu, in hostem erumpere jubet. Satis terroris tumultusque in aciem mediam intulerant, quum duabus circa portis P. Valerius Flaccus et C. Aurelius legati in cornua hostium erupere. Addidere clamorem lixae calonesque, et alia turba custodiae inpedimentorum adposita, ut paucitatem maxime spernentibus Poenis ingentis repente exercitus speciem fecerint. Vix equidem ausim adfirmare, quod quidam auctores sunt, duo millia et octingentos hostium caesos; non plus quingentos Romanum amisisse. Sive tanta, sive minor victoria fuit, ingens eo die res, ac nescio, an maxima illo bello gesta sit. Non vinci enim ab Hannibale tunc vincentibus difficilius fuit, quam postea vincere.

XVII. Hannibal, ſpe potiundae Nolae adeinta, quum Acerras receſſiſſet, Marcellus extemplo, clauſis portis cuſtodibusque diſpoſitis, ne quis egrederetur, quaeſtionem in foro de iis, qui clam in conloquiis hoſtium fuerant, habuit: ſupra ſeptuaginta damnatos proditionis ſecuri percuſſit, bonaque eorum juſſit publica populi Romani eſſe: et, ſumma rerum ſenatui tradita, cum exercitu omni profectus, ſupra Sueſſulam caſtris poſitis conſedit. Poenus, Acerras primum ad voluntariam deditionem conatus perlicere, poſtquam obſtinatos vidit, obſidere inde atque obpugnare parat. Ceterum Acerranis plus animi, quam virium, erat. Itaque, deſperata tutela urbis, ut circumvallari moenia viderunt, prius, quam continuarentur hoſtium opera, per intermiſſa munimenta neglectasque cuſtodias ſilentio noctis dilabſi, per vias inviaque, qua quemque aut conſilium aut error tulit, in urbes Campaniae, quas ſatis certum erat non mutaſſe fidem, perfugerunt. Hannibal, Acerris direptis atque incenſis, quum a Caſilino dictatorem Romanum legionesque novas adciri nuntiaſſent, ne quis tam propinquis hoſtium caſtris Capuam quoque recurrat, exercitum ad Caſilinum ducit. Caſilinum eo tempore quingenti Praeneſtini habebant, cum paucis Romanis Latinique nominis, quos eodem audita Cannenſis clades contulerat. Hi, non confecto Praeneſte ad diem delectu, ſerius profecti domo, quum Caſilinum ante adverſae pugnae famam veniſſent, et aliis adgregarent ſeſe Romanis ſociisque, profecti a Caſilino cum ſatis magno agmine irent; avertit eos retro Caſilinum nuntius Cannenſis pugnae. Ibi quum dies aliquot, ſuſpecti Campanis timentesque, cavendis ac ſtruendis in vicem inſidiis tradu-

xiſ-

xissent, jamque de Capuae defectione agi, adcipique Hannibalem satis pro certo haberent; interfectis nocte oppidanis, partem urbis, quae cis Vulturnum est, (eo enim dividitur amni) obcupavere. Idque praesidium Casilini habebant Romani. Additur et Perusina cohors, homines quadringenti sexaginta, eodem nuntio, quo Praenestini paucos ante dies, Casilinum compulsi. Et satis ferme armatorum ad tam exigua moenia, et flumine altera parte cincta, tuenda erat. Penuria frumenti, nimium etiam ut videretur hominum, efficiebat.

XVIII. Hannibal quum jam inde haud procul esset, Gaetulos cum praefecto, nomine Isalca, praemittit: ac primo, si fiat conloquii copia, verbis benignis ad portas aperiendas praesidiumque adcipiendum perlicere jubet; si in pertinacia persistent, rem gerere ac tentare, si qua parte invadere urbem possit. Vbi ad moenia adcessere, quia silentium erat, solitudo visa, metuque concessum barbarus ratus, moliri portas et claustra refringere parat; quum, patefactis repente portis, cohortes duae, ad id ipsum instructae intus, ingenti cum tumultu erumpunt, stragemque hostium faciunt. Ita primis repulsis, Maharbal, cum majore robore virorum missus, nec ipse eruptionem cohortium sustinuit. Postremo Hannibal, castris ante ipsa moenia obpositis, parvam urbem parvumque praesidium summa vi atque omnibus copiis obpugnare parat; ac, dum instat lacessitque, corona undique circumdatis moenibus, aliquot milites et promtissimum quemque, e muro turribusque ictos, amisit. Semel ultro erumpentes agmine elephantorum obposito prope interclusit, trepidosque compulit in urbem, satis multis, ut ex tanta paucitate, interfectis. Plures cecidissent, ni nox

proe-

proelio intervenisset. Postero die omnium animi ad obpugnandum adcenduntur; utique postquam corona aurea muralis proposita est, atque ipse dux castelli, plano loco positi, segnem obpugnationem Saguuti expugnatoribus exprobrabat, Cannarum Trasimenique et Trebiae singulos admonens universosque. Inde vineae quoque coeptae agi cuniculique: nec ad varios conatus hostium aut vis ulla, aut ars deerat. Socii Romanorum propugnacula adversus vineas statuere, transversis cuniculis hostium cuniculos excipere, et palam et clam coeptis obviam ire; donec pudor etiam Hannibalem ab incepto avertit: castrisque communitis ac praesidio modico inposito, ne omissa res videretur, in hiberna Capuam concessit. Ibi partem majorem hiemis exercitum in tectis habuit, adversus omnia humana mala saepe ac diu durantem, bonis inexpertum atque insuetum. Itaque, quos nulla mali vicerat vis, perdidere nimia bona ac voluptates inmodicae; et eo inpensius, quo avidius ex insolentia in eas se merserant. Somnus enim et vinum et epulae et scorta balineaque et otium, consuetudine in dies blandius, ita enervaverunt corpora animosque, ut magis deinde praeteritae victoriae eos, quam praesentes tutarentur vires; majusque id peccatum ducis apud peritos artium militarium haberetur, quam quod non ex Cannensi acie protenus ad urbem Romanam duxisset. Illa enim cunctatio distulisse modo victoriam videri potuit; hic error vires ademisse ad vincendum. Itaque, Hercule, velut si cum alio exercitu a Capua exiret, nihil usquam pristinae disciplinae tenuit. Nam et redierunt plerique scortis inpliciti: et, ubi primum sub pellibus haberi coepti sunt, viaque et alius militaris labor exce-

excepit, tironum modo corporibus animisque deficiebant: et deinde per omne aestivorum tempus magna pars sine commeatibus ab signis dilabebantur: neque aliae latebrae, quam Capua, desertoribus erant.

XIX. Ceterum, mitescente jam hieme, educto ex hibernis milite, Casilinum redit. Vbi, quamquam ab obpugnatione cessatum erat, obsidio tamen continuata oppidanos praesidiumque ad ultimum inopiae adduxerat. Castris Romanis Ti. Sempronius praeerat, dictatore auspiciorum repetendorum caussa profecto Romam. Marcellum, et ipsum cupientem ferre auxilium obsessis, et Vulturnus amnis inflatus aquis, et preces Nolanorum atque Acerranorum, tenebant, Campanos timentium, si praesidium Romanum abscessisset. Gracchus, adsidens tantum Casilino, quia praedictum erat dictatoris, ne quid absente eo rei gereret, nihil movebat: quamquam, quae facile omnem patientiam vincerent, nuntiabantur a Casilino. Nam et, praecipitasse se quosdam non tolerantes famem, constabat, et stare inermes in muris, nuda corpora ad missilium telorum ictus praebentes. Ea aegre patiens Gracchus, quum neque pugnam conserere dictatoris injussu auderet, (pugnandum autem esse, si palam frumentum inportaret, videbat) neque clam inportandi spes esset, farre, ex agris circa vndique convecto, quum conplura dolia conplesset, nuntium ad magistratum Casilinum misit, ut exciperent dolia, quae amnis deferret. Insequenti nocte, intentis omnibus in flumen ac spem ab nuntio Romano factam, dolia medio missa amni defluxerunt: aequaliter inter omnes frumentum divisum. Id postero quoque die ac tertio factum est. Nocte et mittebantur et perveniebant: eo custo-

custodias hostium fallebant. Imbribus deinde continuis citatior solito amnis transverso vortice dolia inpulit ad ripam, quam hostes servabant. Ibi haerentia inter obnata ripis salicta conspiciuntur: nuntiatumque Hannibali est, et deinde intentiore custodia cautum, ne quid falleret Vulturno ad urbem missum. Nuces tamen fusae ab Romanis castris, quum medio amni ad Casilinum defluerent, cratibus excipiebantur. Postremo ad id ventum inopiae est, ut lora detractasque scutis pelles, ubi fervida mollissent aqua, mandere conarentur, nec muribus aliove animali abstinerent, et omne herbarum radicumque genus aggeribus infimis muri eruerent; et, quum hostes obarassant, quidquid herbidi terreni extra murum erat, raporum semen injecerunt, ut Hannibal, *Eone usque, dum ea nascantur, ad Casilinum sessurus sum?* exclamaret: et, qui nullam antea pactionem auribus admiserat, tum demum agi secum est passus de redemtione liberorum capitum. Septunces auri in singulos pretium convenit. Fide accepta, sese tradiderunt: donec omne aurum persolutum est, in vinculis habiti: tum remissi Cumas cum fide. Id verius est, quam ab equite in abeuntes immisso interfectos. Praenestini maxima pars fuere. Ex quingentis septuaginta, qui in praesidio fuerunt, minus dimidium ferrum famesque absumsit: ceteri incolumes Praeneste cum praetore suo Manicio (scriba is antea fuerat) redierunt. Statua ejus indicio fuit, Praeneste in foro statuta, loricata, amicta toga, velato capite; et tria signa cum titulo lamnae aeneae inscripto, *Manicium pro militibus, qui Casilini in praesidio fuerint, votum vovisse.* Idem titulus tribus signis in aede Fortunae positis fuit subjectus.

XX.

XX. Casilinum oppidum redditum Campanis est, firmatum septingentorum militum de exercitu Hannibalis praesidio; ne, ubi Poenus inde abscessisset, Romani obpugnarent. Praenestinis militibus senatus Romanus duplex stipendium et quinquennii militiae vacationem decrevit. Civitate quum donarentur ob virtutem, non mutaverunt. Perusinorum casus obscurior fama est; quia nec ipsorum monimento ullo est inlustratus, nec decreto Romanorum. Eodem tempore Petelinos, qui uni ex Bruttiis manserant in amicitia Romana, non Carthaginienses modo, qui regionem obtinebant, sed Bruttii quoque ceteri, ob separata ab se consilia, obpugnabant. Quibus quum obsistere malis nequirent Petelini, legatos Romam ad praesidium petendum miserunt. Quorum preces lacrumaeque (in questus enim flebiles, quum sibimet ipsi consulere jussi sunt, sese in vestibulo curiae profuderunt) ingentem misericordiam Patribus ac populo moverunt. Consultique iterum a M'. Pomponio praetore Patres, circumspectis omnibus imperii viribus, fateri coacti, nihil jam longinquis sociis in se praesidii esse, redire domum, fideque ad ultimum expleta, consulere sibimet ipsos in reliquum praesenti fortuna jusserunt. Haec postquam renuntiata legatio Petelinis est, tantus repente moeror pavorque senatum eorum cepit, ut pars profugiendi, qua quisque posset, ac deserendae urbis auctores essent; pars, quando deserti a veteribus sociis essent, adjungendi se ceteris Bruttiis, ac per eos dedendi Hannibali. Vicit tamen ea pars, quae nihil raptim nec temere agendum consulendumque de integro censuit. Re laxata postero die per minorem trepidationem tenuerunt optimates, ut, convectis omnibus ex agris, urbem ac muros firmarent.

XXI.

XXI. Per idem fere tempus literae ex Sicilia Sardiniaque Romam adlatae. Priores ex Sicilia T. Otacilii propraetoris in senatu recitatae sunt: *P. Furium praetorem cum classe ex Africa Lilybaeum venisse: ipsum graviter saucium in discrimine ultimo vitae esse. Militi et navalibus sociis neque stipendium, neque frumentum ad diem dari; neque, unde detur, esse. Magnopere suadere, ut quam primum ea mittantur; sibique, si ita videatur, ex novis praetoribus subcessorem mittant.* Eademque ferme de stipendio frumentoque ab A. Cornelio Mammula propraetore ex Sardinia scripta. Responsum utrisque, non esse, unde mitteretur. Jussique ipsi classibus atque exercitibus suis consulerent. Otacilius, ad unicum subsidium populi Romani Hieronem legatos quum misisset, in stipendium, quanti argenti opus fuit, et sex mensium frumentum adcepit. Cornelio in Sardinia civitates sociae benigne contulerunt. Et Romae quoque propter penuriam argenti triumviri mensarii, rogatione M. Minucii tribuni plebis, facti, L. Aemilius Papus, qui consul censorque fuerat, et M. Atilius Regulus, qui bis consul fuerat, et L. Scribonius Libo, qui tum tribunus plebis erat. Et duumviri creati, M. et C. Atilii, aedem Concordiae, quam L. Manlius praetor voverat, dedicaverunt. Et tres pontifices creati, Q. Caecilius Metellus, et Q. Fabius Maximus, et Q. Fulvius Flaccus, in locum P. Scantinii demortui, et L. Aemilii Paulli consulis, et Q. Aelii Paeti, qui ceciderant pugna Cannensi.

XXII. Quum cetera, quae continuis cladibus fortuna minuerat, quantum consiliis humanis adsequi poterant, Patres explessent; tandem se quoque et solitudinem curiae paucitatemque convenientium ad publicum consilium

lium respexerunt. Neque enim post L. Aemilium et C. Flaminium censores senatus lectus fuerat, quum tantum senatorum adversae pugnae, ad hoc sui quemque casus per quinquennium absumsissent. Quum de ea re M'. Pomponius praetor, dictatore post Casilinum amissum profecto jam ad exercitum, exposcentibus cunctis retulisset; tum Sp. Carvilius, quum longa oratione non solum inopiam senatus, sed paucitatem etiam civium, e quibus in Patres legerentur, conquestus esset, explendi senatus causa et jungendi arctius Latini nominis cum populo Romano, magnopere se suadere dixit, ut ex singulis populis Latinorum, binis senatoribus, si Patres Romani censuissent, civitas daretur, atque in demortuorum locum in senatum legerentur. Eam sententiam haud aequioribus animis, quam ipsorum quondam postulatum Latinorum, Patres audierunt: et, quum fremitus indignantium tota curia esset, et praecipue Manlius, *esse etiam nunc stirpis ejus virum*, diceret, *ex qua quondam in Capitolio consul minatus esset, quem Latinum in curia vidisset, eum sua manu se interfecturum;* Q. Fabius Maximus, *Numquam rei ullius alieniore tempore mentionem factam in senatu*, dixit, *quam inter tam suspensos sociorum animos incertamque fidem id tactum, quod insuper sollicitaret eos. Eam unius hominis temerariam vocem silentio omnium exstinguendam esse: et, si quid umquam arcani sanctive ad silendum in curia fuerit, id omnium maxime tegendum, obculendum, oblivuscendum, pro non dicto habendum esse.* Ita ejus rei oppressa mentio est. Dictatorem, qui censor ante fuisset, vetustissimusque ex eis, qui viverent, censoriis esset, creari placuit, qui senatum legeret: adcirique C. Terentium consulem ad dictato-

 rem

rem dicendum jusserunt. Qui quum ex Apulia, relicto ibi praesidio, magnis itineribus Romam redisset, nocte proxima, ut mos erat, M. Fabium Buteonem ex senatus consulto sine magistro equitum dictatorem in sex menses dixit.

XXIII. Is ubi cum lictoribus in Rostra escendit, *neque duos dictatores tempore uno, quod numquam antea factum esset, probare se,* dixit: *neque dictatorem se sine magistro equitum: nec censoriam vim uni permissam et eidem iterum: nec dictatori, nisi rei gerendae caussa creato, in sex menses datum imperium. Quae inmoderata fors, tempus ac necessitas fecerint, iis se modum inpositurum. Nam neque senatu quemquam moturum ex iis, quos C. Flaminius, L. Aemilius censores in senatum legissent, transscribi tantum recitarique eos jussurum, ne penes unum hominem judicium arbitriumque de fama ac moribus senatoris fuerit; et ita in demortuorum locum sublecturum, ut ordo ordini, non homo homini praelatus videretur.* Recitato vetere senatu, inde primos in demortuorum locum legit, qui post L. Aemilium et C. Flaminium censores curulem magistratum cepissent, necdum in senatum lecti essent; ut quisque eorum primus creatus erat: tum legit, qui aediles, tribuni plebei, quaestoresve fuerant: tum ex iis, qui magistratus cepissent, qui spolia ex hoste fixa domi haberent, aut civicam coronam adcepissent. Ita centum septuaginta septem cum ingenti adprobatione hominum in senatum lectis, extemplo se magistratu abdicavit, privatusque de Rostris descendit, lictoribus abire jussis: turbaeque se inmiscuit privatas agentium res, tempus hoc sedulo terens, ne deducendi sui caussa populum de foro abduceret. Neque tamen elanguit cura hominum

num ea mora, frequentesque eum domum deduxerunt. Conful nocte infequenti ad exercitum rediit, non facto certiore fenatu, ne comitiorum caufa in Vrbe retineretur.

XXIV. Poftero die confultus a M'. Pomponio praetore fenatus decrevit, dictatori fcribendum, uti, fi e re publica cenferet effe, ad confules fubrogandos veniret cum magiftro equitum et praetore M. Marcello, ut ex iis praefentibus nofcere Patres poffent, quo ftatu res publica effet, confiliaque ex rebus caperent. Qui adciti erant, omnes venerunt, relictis legatis, qui legionibus praeeffent. Dictator, de fe pauca ac modice loquutus, in magiftrum equitum, Ti. Sempronium Gracchum, magnam partem gloriae vertit; comitiaque edixit, quibus L. Poftumius tertium abfens, qui tum Galliam provinciam obtinebat, et Ti. Sempronius Gracchus, qui tum magifter equitum et aedilis curulis erat, confules crearentur. Praetores inde creati, M. Valerius Laevinus, Ap. Claudius Pulcer, Q. Fulvius Flaccus, Q. Mucius Scaevola. Dictator, creatis magiftratibus, Teanum in hiberna ad exercitum rediit, relicto magiftro equitum Romae, qui, quum poft paucos dies magiftratum initurus effet, de exercitibus fcribendis comparandisque in annum Patres confuleret. Quum eae res maxime agerentur, nova clades nuntiata, aliam fuper aliam cumulante in eum annum fortuna; L. Poftumium, confulem defignatum, in Gallia ipfum atque exercitum deletos. Silva erat vafta, (Litanam Galli vocabant) qua exercitum traducturus erat. Ejus filvae dextra laevaque circa viam Galli arbores ita inciderant, ut inmotae ftarent, momento levi inpulfae obciderent. Legiones duas Romanas habebat Poftumius, fo-

ciumque ab supero mari tantum conscripserat, ut viginti quinque millia armatorum in agros hostium induxerit. Galli oram extremae silvae quum circumsedissent, ubi intravit agmen saltum, tum extremas arborum subcisarum inpellunt, quae, alia in aliam, instabilem per se ac male haerentem, incidentes, ancipiti strage arma, viros, equos obruerunt, ut vix decem homines effugerent. Nam quum exanimati plerique essent arborum truncis fragmentisque ramorum, ceteram quoque multitudinem, inopinato malo trepidam, Galli, saltum omnem armati circumsedentes, interfecerunt; paucis e tanto numero captis, qui, fluminis pontem petentes, obsesso ante ab hostibus ponte intercl usi sunt. Ibi Postumius, omni vi, ne caperetur, dimicans, occubuit. Spolia corporis caputque ducis praecisum Boji ovantes templo, quod sanctissimum est apud eos, intulere: purgato inde capite, ut mos iis est, calvam auro caelavere. Idque sacrum vas iis erat, quo sollemnibus libarent; poculumque idem sacerdoti esse ac templi antistitibus. Praeda quoque haud minor Gallis, quam victoria, fuit. Nam etsi magna pars animalium strage silvae oppressa erat, tamen ceterae res, quia nihil dissipatum fuga est, stratae per omnem jacentis agminis ordinem inventae sunt.

XXV. Hac nuntiata clade, quum per dies multos in tanto pavore fuisset civitas, ut, tabernis clausis, velut nocturna solitudine per urbem acta, senatus aedilibus negotium daret, ut urbem circumirent, aperirique tabernas et moestitiae publicae speciem urbi demi juberent; tum Ti. Sempronius senatum habuit, consolatusque Patres est et adhortatus, *ne, qui Cannensi ruinae non subcubuissent, ad minores calamita-*

mitates animos submitterent. Quod ad Carthaginienses hostes Hannibalemque adtinet, prospera modo essent, sicut speraret futura, Gallicum bellum et omitti tuto et differri posse; ultionemque eam fraudis in Deorum ac populi Romani potestate fore. De hoste Poeno exercitibusque, per quos id bellum gereretur, consultandum atque agitandum. Ipse primum, quid peditum equitumque, quid civium, quid sociorum in exercitu esset dictatoris, disseruit. Tum Marcellus suarum copiarum summam exposuit. Quid in Apulia cum C. Terentio consule esset, a peritis quaesitum est: nec, unde consulares exercitus satis firmi ad tantum bellum efficerentur, inibatur ratio. Itaque Galliam, quamquam stimulabat justa ira, omitti eo anno placuit. Exercitus dictatoris consuli decretus est. De exercitu Marcelli, qui eorum ex fuga Cannensi essent, in Siciliam eos traduci, atque ibi militare, donec in Italia bellum esset, placuit: eodem ex dictatoris legionibus rejici militem minimi quemque roboris, nullo praestituto militiae tempore, nisi qui stipendiorum legitimorum esset. Duae legiones urbanae alteri consuli, qui in locum L. Postumii subfectus esset, decretae sunt: eumque, quum primum salvis auspiciis posset, creari placuit. Legiones praeterea duas primo quoque tempore ex Sicilia adciri: atque inde consul, cui legiones urbanae evenissent, militum sumeret quantum opus esset. C. Terentio consuli propogari in annum imperium: neque de eo exercitu, quem ad praesidium Apuliae haberet, quidquam minui.

XXVI. Dum haec in Italia geruntur adparanturque, nihilo segnius in Hispania bellum erat: sed ad eam diem magis prosperum Romanis. P. et Cn. Scipionibus inter se partitis

titis copias, ut Cnaeus terra, Publius navibus rem gereret; Hasdrubal Poenorum imperator neutri parti virium satis fidens, procul ab hoste, intervallo ac locis tutus, tenebat se, quoad multum ac diu obtestanti quatuor millia peditum et quingenti equites in subplementum missi ex Africa sunt. Tum, refecta tandem spe, castra propius hostem movit: classemque et ipse instrui pararique jubet ad insulas maritimamque oram tutandam. In ipso inpetu movendarum de integro rerum perculit eum praefectorum navium transitio, qui, post classem ad Iberum per pavorem desertam graviter increpiti, numquam deinde satis fidi aut duci aut Carthaginiensium rebus fuerant. Fecerant hi transfugae motum in Carpesiorum gente, desciverantque iis auctoribus urbes aliquot: una etiam ab ipsis vi capta fuerat. In eam gentem versum ab Romanis bellum est; infestoque exercitu Hasdrubal ingressus agrum hostium, pro captae ante dies paucos urbis moenibus, Chalbum, nobilem Carpesiorum ducem, cum valido exercitu castris sese tenentem, adgredi statuit. Praemissa igitur levi armatura, quae eliceret hostes ad certamen, peditum partem ad depopulandum per agros passim dimisit, ut palantes exciperent. Simul et ad castra tumultus erat, et per agros fugaque et caedes; deinde undique diversis itineribus quum in castra se recepissent, adeo repente decessit animis pavor, ut non ad munimenta modo defendenda satis animorum esset, sed etiam ad lacessendum hostem proelio. Erumpunt igitur agmine e castris, tripudiantes more suo; repentinaque eorum audacia terrorem hosti, paullo ante ultro lacessenti, incussit. Itaque et ipse Hasdrubal in collem satis arduum, tutum flumine etiam objecto, tum

tum copias subducit, et praemissam levem armaturam equitesque palatos eodem recipit: nec aut colli aut flumini satis fidens, vallo castra permunit. In hoc alterno pavore certamina aliquot sunt contracta: nec Numida Hispano eques par fuit; nec jaculator Maurus caetrato, velocitate pari, robore animi viriumque aliquantum praestanti.

XXVII. Postquam neque elicere Poenum ad certamen obversati castris poterant, neque castrorum obpugnatio facilis erat; urbem Ascuam, quo, fines hostium ingrediens, Hasdrubal frumentum commeatusque alios convexerat, vi capiunt, omnique circa agro potiuntur. Nec jam, aut in agmine, aut in castris, ullo imperio contineri. Quam ubi neglegentiam ex re (ut fit) bene gesta oriri senserat Hasdrubal, cohortatus milites, ut palatos sine signis hostes adgrederentur, degressus colle, pergit ire acie instructa ad castra. Quem ut adesse tumultuose nuntiavere fugientes ex speculis stationibusque, ad arma conclamatum est. Vt quisque arma ceperat, sine imperio, sine signo, incompositi, inordinati in proelium ruunt. Jam primi conseruerant manus, quum alii catervatim currerent, alii nondum e castris exissent. Tamen primo ipsa audacia terruere hostem. Deinde, rari in confertos inlati, quum paucitas parum tuta esset, respicere alii alios, et undique pulsi coire in orbem; et dum corporibus adplicantur, armaque armis jungunt, in arctum compulsi, quum vix movendis armis satis spatii esset, corona hostium cincti, ad multum diei caeduntur. Exigua pars, eruptione facta, silvas ac montes petit: parique terrore et castra sunt deserta, et universa gens postero die in deditionem venit. Nec diu in pacato mansit. Nam subinde

inde ab Carthagine adlatum est, ut Hasdrubal primo quoque tempore in Italiam exercitum duceret. Quae vulgata res per Hispaniam omnium ferme animos ad Romanos avertit. Itaque Hasdrubal extemplo literas Carthaginem mittit, indicans, quanto fama profectionis suae damno fuisset. *Si vero inde pergeret, prius, quam Iberum transiret, Romanorum Hispaniam fore. Nam, praeterquam quod nec praesidium, nec ducem haberet, quem relinqueret pro se, eos imperatores esse Romanos, quibus vix aequis viribus resisti possit. Itaque si ulla Hispaniae cura esset, subcessorem sibi cum valido exercitu mitterent: cui, ut omnia prospere evenirent, non tamen otiosam provinciam fore.*

XXVIII. Hae literae quamquam primo admodum moverunt senatum; tamen, quia Italiae cura prior potiorque erat, nihil de Hasdrubale neque de copiis ejus mutatum est. Himilco cum exercitu justo et aucta classe, ad retinendam terra marique ac tuendam Hispaniam, est missus; qui, ut pedestres navalesque copias trajecit, castris communitis navibusque subductis et vallo circumdatis, cum equitibus delectis ipse, quantum maxime adcelerare poterat, per dubios infestosque populos juxta intentus ad Hasdrubalem pervenit. Quum decreta senatus mandataque exposuisset, atque edidicisset ipse in vicem, quemadmodum tractandum bellum in Hispania foret, retro in sua castra rediit; nulla re, quam celeritate, tutior, quod undique abierat ante quam consentirent. Hasdrubal prius, quam moveret castra, pecunias imperat populis omnibus suae ditionis, satis gnarus, Hannibalem transitus quosdam pretio mercatum: nec auxilia Gallica aliter, quam conducta, habuisse; inopem, tantum iter

iter ingressum, vix penetraturum ad Alpes fuisse. Pecuniis igitur raptim exactis, ad Iberum descendit. Decreta Carthaginiensium et Hasdrubalis iter ubi ad Romanos sunt perlata; omnibus omissis rebus, ambo duces, junctis copiis, ire obviam coeptis atque obsistere parant; rati; si Hannibali, vix per se ipsi tolerando Italiae hosti, Hasdrubal dux atque Hispaniensis exercitus esset junctus, illum Romani finem imperii fore. His anxii curis ad Iberum contrahunt copias; et, transito amne, quum diu consultassent, utrum castra castris conferrent, an satis haberent, sociis Carthaginiensium obpugnandis, morari ab itinere proposito hostem, urbem a propinquo flumine Iberam adpellatam, opulentissimam ea tempestate regionis ejus, obpugnare parant. Quod ubi sensit Hasdrubal, pro ope ferenda sociis, pergit ipse ire ad urbem, deditam nuper in fidem Romanorum, obpugnandam. Ita jam coepta obsidio omissa ab Romanis est, et in ipsum Hasdrubalem versum bellum.

XXIX. Quinque millium intervallo castra distantia habuere paucos dies; nec sine levibus proeliis, nec ut in aciem exirent. Tandem uno eodemque die velut ex composito utrimque signum pugnae propositum est, atque omnibus copiis in campum descensum. Triplex stetit Romana acies. Velitum pars inter antesignanos locata, pars post signa adcepta, equites cornua cinxere. Hasdrubal mediam aciem Hispanis firmat; in cornibus, dextro Poenos locat, laevo Afros mercenariorumque auxilia: equitum Numidas Poenorum peditibus, ceteros Afris pro cornibus adponit. Nec omnes Numidae in dextro locati cornu, sed quibus, desultorum in modum, binos trahentibus equos inter acerrimam saepe pugnam in recentem

 equum

equum ex fesso armatis transsultare mos erat: tanta velocitas ipsis, tamque docile equorum genus est. Quum hoc modo instructi starent, imperatorum utriusque partis haud ferme dispares spes erant. Nam ne multum quidem aut numero, aut genere militum, hi aut illi praestabant. Militibus longe dispar animus erat. Romanis enim, quamquam procul a patria pugnarent, facile persuaserant duces, pro Italia atque urbe Romana eos pugnare. Itaque, velut quibus reditus in patriam eo discrimine pugnae verteretur, obstinaverant animis, vincere aut mori. Minus pertinaces viros habebat altera acies. Nam maxima pars Hispani erant, qui vinci in Hispania, quam victores in Italiam trahi, malebant. Primo igitur concursu, quum vix pila conjecta essent, retulit pedem media acies, inferentibusque sese magno impetu Romanis terga vertit. Nihilo segnius in cornibus proelium fuit. Hinc Poenus, hinc Afer urguet: et velut in circumventos proelio ancipiti pugnant. Sed quum in medium tota jam coisset Romana acies, satis virium ad dimovenda hostium cornua habuit. Itaque duo diversa proelia erant. Vtroque Romani, ut qui, pulsis tandem mediis, et numero et robore virorum praestarent, haud dubie superarunt. Magna vis hominum ibi occisa; et, nisi Hispani vixdum conserto proelio tam effuse fugissent, perpauci ex tota superfuissent acie. Equestris pugna nulla admodum fuit; quia, simul inclinatam mediam aciem Mauri Numidaeque viderunt, extemplo fuga effusa nuda cornua, elephantis quoque prae se actis, deseruere. Et Hasdrubal, usque ad ultimum eventum pugnae moratus, e media caede cum paucis effugit. Castra Romani cepere atque diripuere. Ea pugna, si qua

qua dubia in Hispania erant, Romanis adjunxit: Hasdrubalique non modo in Italiam traducendi exercitus, sed ne manendi quidem satis tuto in Hispania, spem reliquit. Quae postquam literis Scipionum Romae vulgata sunt; non tam victoria, quam prohibito Hasdrubalis in Italiam transitu, laetabantur.

XXX. Dum haec in Hispania geruntur, Petelia in Bruttiis, aliquot post mensibus, quam coepta obpugnari erat, ab Himilcone, praefecto Hannibalis, expugnata est. Multo sanguine ac vulneribus ea Poenis victoria stetit: nec ulla magis vis obsessos, quam fames, expugnavit. Absumtis enim frugum alimentis carnisque omnis generis quadrupedum; sutrinae postremo coriis herbisque et radicibus et corticibus teneris strictisque rubis vixere; nec, antequam vires ad standum in muris ferendaque arma deerant, expugnati sunt. Recepta Petelia, Poenus ad Consentiam copias traducit; quam, minus pertinaciter defensam, intra paucos dies in deditionem adcepit. Iisdem ferme diebus et Bruttiorum exercitus Crotonem, Graecam urbem, circumsedit, opulentam quondam armis virisque, tum jam adeo multis magnisque cladibus adflictam, ut omnis aetatis minus viginti millia civium superessent. Itaque urbe a defensoribus vasta facile potiti sunt hostes: arx tantum retenta, in quam inter tumultum captae urbis e media caede quidam effugere. Et Locrenses descivere ad Bruttios Poenosque, prodita multitudine a principibus. Rhegini tantummodo regionis ejus et in fide erga Romanos, et potestatis suae ad ultimum manserunt. In Siciliam quoque eadem inclinatio animorum pervenit: et ne domus quidem Hieronis tota ab defectione abstinuit. Namque Gelo maximus stir-

stirpis, contemta simul senectute patris, simul post Cannensem cladem Romana societate, ad Poenos defecit: movissetque in Sicilia res, nisi mors adeo obportuna, ut patrem quoque suspicione adspergeret, armantem eum multitudinem sollicitantemque socios absumsisset. Haec eo anno in Italia, in Africa, in Sicilia, in Hispania vario eventu acta. Exitu anni Q. Fabius Maximus a senatu postulavit, ut aedem Veneris Erycinae, quam dictator vovisset, dedicare liceret. Senatus decrevit, ut Ti. Sempronius consul designatus, quum honorem iniisset, ad populum ferret, ut Q. Fabium duumvirum esse juberent aedis dedicandae causa. Et M. Aemilio Lepido, qui bis consul augurque fuerat, filii tres, Lucius, Marcus, Quintus, ludos funebres per triduum et gladiatorum paria duo et viginti per triduum in foro dederunt. Aediles curules, C. Laetorius et Ti. Sempronius Gracchus, consul designatus, qui in aedilitate magister equitum fuerat, ludos Romanos fecerunt, qui per triduum instaurati sunt. Plebeji ludi aedilium M. Aurelii Cottae et M. Claudii Marcelli ter instaurati. Circumacto tertio anno Punici belli, Ti. Sempronius consul Idibus Martiis magistratum iniit. Praetores Q. Fulvius Flaccus, qui ante bis consul censorque fuerat, urbanam; M. Valerius Laevinus peregrinam sortem in juris dictione habuit. Ap. Claudius Pulcer Siciliam, Q. Mucius Scaevola Sardiniam sortiti sunt. M. Marcello pro consule imperium esse populus jussit, quod post Cannensem cladem unus Romanorum imperatorum in Italia prospere rem gessisset.

XXXI. Senatus, quo die primum est in Capitolio consultus, decrevit, ut, quo eo anno duplex tributum imperaretur, simplex con-

festim

festim exigeretur, ex quo stipendium praesens omnibus militibus daretur, praeterquam qui milites ad Cannas fuissent. De exercitibus ita decreverunt, ut duabus legionibus urbanis Ti. Sempronius consul Cales ad conveniendum diem ediceret: inde ut legiones in castra Claudiana supra Suessulam deducerentur. Quae ibi legiones essent, (erant autem Cannensis maxime exercitus) eas Ap. Claudius Pulcer praetor in Siciliam trajiceret; quaeque in Sicilia essent, Romam deportarentur. Ad exercitum, cui ad conveniendum Cales edicta dies erat, M. Claudius Marcellus missus; isque jussus in castra Claudiana deducere urbanas legiones. Ad veterem exercitum adcipiendum deducendumque inde in Siciliam T. Metilius Croto legatus ab Ap. Claudio est missus. Taciti primo exspectaverant homines, uti consul comitia conlegae creando haberet. Deinde, ubi ablegatum, velut de industria, M. Marcellum viderunt, quem maxime consulem in eum annum ob egregie in praetura res gestas creari volebant, fremitus in curia est ortus. Quod ubi sensit consul, *Vtrumque*, inquit, *e re publica fuit, Patres conscripti, et M. Claudium ad permutandos exercitus in Campaniam proficisci, et comitia non prius edici, quam is inde, confecto, quod mandatum est, negotio, revertisset; ut vos consulem, quem tempus rei publicae postularet, quem maxime vultis, haberetis.* Ita de comitiis, donec rediit Marcellus, silentium fuit. Interea duumviri creati sunt Q. Fabius Maximus et T. Otacilius Crassus, aedibus dedicandis, Menti Otacilius, Fabius Veneri Erycinae. Vtraque in Capitolio est, canali uno discretae. Et de trecentis equitibus Campanis, qui, in Sicilia cum fide stipendiis emeritis, Romam venerant, dein latum ad

ad populum, ut cives Romani essent; item uti municipes Cumani essent, pridie quam populus Campanus a populo Romano defecisset. Maxime, ut hoc ferretur, moverat, quod, quorum hominum essent, scire se ipsi negabant; vetere patria relicta, in eam, in quam redierant, nondum adsciti. Postquam Marcellus ab exercitu rediit, comitia uni consuli rogando in locum L. Postumii edicuntur. Creatur ingenti consensu Marcellus, qui extemplo magistratum obciperet. Cui ineunti consulatum quum tonuisset, vocati augures vitio creatum videri pronuntiaverunt; vulgoque Patres ita fama ferebant, quod tum primum duo plebeji consules facti essent, id Deis cordi non esse. In locum Marcelli, ubi is se magistratu abdicavit, subfectus Fabius Maximus tertium. Mare arsit eo anno: ad Sinuessam bos equuleum peperit: signa Lanuvii ad Junonis Sospitae cruore manavere, lapidibusque circa id templum pluit. Ob quem imbrem novemdiale, ut adsolet, sacrum fuit: ceteraque prodigia cum cura expiata.

XXXII. Consules exercitus inter sese diviserunt. Fabio exercitus, cui M. Junius dictator praefuerat, evenit; Sempronio volones qui fierent et sociorum viginti quinque millia; M. Valerio praetori legiones, quae ex Sicilia redissent, decretae; M. Claudius proconsul ad eum exercitum, qui supra Suessulam Nolae praesideret, missus. Praetores in Siciliam ac Sardiniam profecti. Consules edixerunt, quoties in senatum vocassent, uti senatores, quibusque in senatu dicere sententiam liceret, ad portam Capenam convenirent. Praetores, quorum juris dictio erat, tribunalia ad Piscinam publicam posuerunt. Eo vadimonia fieri jusserunt; ibique eo anno jus dictum

ctum est. Interim Carthaginem, unde Mago frater Hannibalis duodecim millia peditum et mille quingentos equites, viginti elephantos, mille argenti talenta in Italiam transmissurus erat cum praesidio sexaginta navium longarum, nuntius adfertur, in Hispania rem male gestam, omnesque ferme ejus provinciae populos ad Romanos defecisse. Erant, qui Magonem cum classe ea copiisque, omissa Italia, in Hispaniam averterent; quum Sardiniae recipiendae repentina spes adfulsit. *Parvum ibi exercitum Romanum esse: veterem praetorem inde, A. Cornelium, provinciae peritum, decedere, novum exspectari. Ad hoc, fessos jam animos Sardorum esse diuturnitate imperii: et proximo iis anno acerbe atque avare imperatum. Gravi tributo et conlatione iniqua frumenti pressos. Nihil deesse aliud, quam auctorem, ad quem deficerent.* Haec clandestina legatio per principes missa erat; maxime eam rem moliente Hampsicora, qui tum auctoritate atque opibus longe primus erat. His nuntiis prope uno tempore turbati erectique Magonem cum classe sua copiisque in Hispaniam mittunt. In Sardiniam Hasdrubalem deligunt ducem: et tantum ferme copiarum, quantum Magoni, decernunt. Et Romae consules, transactis rebus, quae in urbe agendae erant, movebant jam sese ad bellum. Ti. Sempronius militibus Sinuessam diem ad conveniendum edixit; et Q. Fabius, consulto prius senatu, ut frumenta omnes ex agris, ante Kalendas Junias primas, in urbes munitas conveherent. *Qui non invexisset, ejus se agrum populaturum, servos sub hasta venditurum, villas incensurum.* Ne praetoribus quidem, qui ad jus dicendum creati erant, vacatio ab belli administratione data est. Valerium praetorem in Apuliam ire placuit,

ad

ad exercitum a Terentio adcipiendum: quum ex Sicilia legiones venissent, iis potissimum uti ad regionis ejus praesidium: Terentianum mitti cum aliquo legatorum. Et viginti quinque naves M. Valerio datae sunt, quibus oram maritimam inter Brundisium ac Tarentum tutari posset. Par navium numerus Q. Fulvio praetori urbano decretus ad suburbana litora tutanda. C. Terentio proconsuli negotium datum, ut in Piceno agro conquisitionem militum haberet, locisque iis praesidio esset. Et T. Otacilius Crassus, postquam aedem Mentis in Capitolio dedicavit, in Siciliam cum imperio, qui classi praeesset, missus.

XXXIII. In hanc dimicationem duorum opulentissimorum in terris populorum omnes reges gentesque animos intenderant. Inter quos Philippus Macedonum rex, eo magis, quod propior Italiae ac mari tantum Ionio discretus erat. Is ubi primum fama adcepit, Hannibalem Alpes transgressum, ut bello inter Romanos Poenumque orto laetatus erat, ita, utrius populi mallet victoriam esse, incertis adhuc viribus, fluctuatus animo fuerat. Postquam tertia jam pugna, tertia victoria cum Poenis erat, ad fortunam inclinavit, legatosque ad Hannibalem misit: qui, vitantes portus Brundisinum Tarentinumque, quia custodiis navium Romanarum tenebantur, ad Laciniae Junonis templum in terram egressi sunt. Inde per Apuliam petentes Capuam, media in praesidia Romana inlati sunt; deductique ad M. Valerium Laevinum praetorem, circa Luceriam castra habentem. Ibi intrepide Xenophanes legationis princeps, a Philippo rege se missum, ait, ad amicitiam societatemque jungendam cum populo Romano; mandata habere ad consules ac senatum populumque Romanum.

manum. Praetor, inter defectiones veterum sociorum nova societate tam clari regis laetus admodum; hostes pro hospitibus comiter adcepit. Dat, qui prosequantur, itinera cum cura demonstrent, quae loca quosque saltus aut Romanus aut hostes teneant. Xenophanes per praesidia Romana in Campaniam, inde, qua proximum fuit, in castra Hannibalis pervenit, foedusque cum eo atque amicitiam junxit legibus his: *ut Philippus rex quam maxima classe (ducentas autem naves videbatur effecturus) in Italiam trajiceret, et vastaret maritimam oram: bellum pro parte sua terra marique gereret. Ubi debellatum esset, Italia omnis cum ipsa urbe Roma Carthaginiensium atque Hannibalis esset, praedaque omnis Hannibali cederet. Perdomita Italia, navigarent in Graeciam, bellumque, cum quibus regibus placeret, gererent. Quae civitates continentis, quae insulae ad Macedoniam vergunt, eae Philippi regnique ejus essent.*

XXXIV. In has ferme leges inter Poenum ducem legatosque Macedonum ictum foedus, missique cum iis ad regis ipsius firmandam fidem legati, Gisgo et Bostar et Mago, eodem ad Junonis Laciniae, ubi navis obculta in statione erat, perveniunt: inde profecti, quum jam altum tenerent, conspecti a classe Romana sunt, quae praesidio erat Calabriae litoribus. P. Valerius Flaccus cercuros ad persequendam retrahendamque navem quum misisset, primo fugere regii conati: deinde, ubi celeritate vinci senserunt, tradunt se Romanis, et ad praefectum classis adducti: quum quaereret, *qui, et unde, et quo tenderent cursum?* Xenophanes primo, satis jam semel felix, mendacium struere, *a Philippo se ad Romanos missum, ad M. Valerium, ad quem unum*

iter tutum fuerit, pervenisse. Campanianm superare nequisse, septam hostium praesidiis. Deinde ut Punicus cultus habitusque suspectos legatos fecit Hannibalis, interrogatosque sermo prodidit; tum, comitibus eorum seductis ac metu territis, literae quoque ab Hannibale ad Philippum inventae et pacta inter regem Macedonum Poenumque ducem. Quibus satis cognitis, optimum visum est, captivos comitesque eorum Romam ad senatum, aut ad consules, ubicumque essent, quam primum deportare. Ad id celerrimae quinque naves delectae, ac L. Valerius Antias, qui praeesset, missus: eique mandatum, ut in omnes naves legatos separatim custodiendos divideret, daretque operam, ne quod iis conloquium inter se, neve quae communicatio consilii esset. Per idem tempus Romae quum A. Cornelius Mammula, ex Sardinia provincia decedens, retulisset, qui status rerum in insula esset, bellum ac defectionem omnes spectare; Q. Mucium, qui subcessisset sibi, gravitate coeli aquarumque advenientem exceptum, non tam in periculosum, quam longum, morbum implicitum, diu ad belli vim sustinendam inutilem fore, exercitumque ibi ut satis firmum pacatae provinciae praesidio esse, ita parum bello, quod motum iri videretur: decreverunt Patres, ut Q. Fulvius Flaccus quinque millia peditum, quadringentos equites scriberet, eamque legionem primo quoque tempore in Sardiniam trajiciendam curaret, mitteretque cum imperio, quem ipsi videretur, qui rem gereret, quoad Mucius convaluisset. Ad eam rem missus est T. Manlius Torquatus, qui bis consul censorque fuerat, subegeratque in consulatu Sardos. Sub idem fere tempus et a Carthagine in Sardiniam classis missa, duce Has-

dru-

drubale, cui Calvo cognomen erat, foeda tempeſtate vexata, ad Baliares inſulas dejicitur: ibique (adeo non armamenta modo, ſed etiam alvei navium quaſſati erant) ſubductae naves dum reficiuntur, aliquantum temporis triverunt.

XXXV. In Italia quum poſt Cannenſem pugnam, fractis partis alterius viribus, alterius mollitis animis, ſegnius bellum eſſet: Campani per ſe adorti ſunt rem Cumanam ſuae ditionis facere; primo ſollicitantes, ut ab Romanis deficerent. Vbi id parum proceſſit, dolum ad capiendos eos comparant. Campanis omnibus ſtatum ſacrificium ad Hamas. Eo ſenatum Campanum venturum certiores Cumanos fecerunt: petieruntque, ut et Cumanus eo ſenatus veniret ad conſultandum communiter, ut eosdem uterque populus ſocios hoſtesque haberet: praeſidium ibi armatum ſeſe habituros, ne quid ab Romano Poenove periculi eſſet. Cumani (quamquam ſuſpecta fraus erat) nihil abnuere; ita tegi fallax conſilium poſſe rati. Interim Ti. Sempronius conſul Romanus Sinueſſae, quo ad conveniendum diem edixerat, exercitu luſtrato, transgreſſus Vulturnum flumen, circa Liternum caſtra poſuit. Ibi, quia otioſa ſtativa erant, crebro decurrere milites cogebat, ut tirones (ea maxima pars volonum erat) adſueſcerent ſigna ſequi, et in acie adnoſcere ordines ſuos. Inter quae maxima inerat cura duci, itaque legatis tribunisque praeceperat, *ne qua exprobratio cuiquam veteris fortunae diſcordiam inter ordines ſereret: vetus miles tironi, liber voloni ſeſe exaequari ſineret: omnes ſatis honeſtos generoſosque ducerent, quibus arma ſua ſignaque populus Romanus commiſiſſet. Quae fortuna coegiſſet ita fieri, eamdem cogere tueri factum.*

Ea non majore cura praecepta ab ducibus sunt, quam a militibus observata; brevique tanta concordia coaluerant omnium animi; ut prope in oblivionem veniret, qua ex conditione quisque esset miles factus. Haec agenti Graccho legati Cumani nuntiarunt, quae a Campanis legatio paucos ante dies venisset, et quid iis ipsi respondissent, triduum post eum diem festum esse: non senatum solum omnem ibi futurum, sed castra etiam et exercitum Campanum. Gracchus, jussis Cumanis omnia ex agris in urbem convehere, et manere intra muros, ipse pridie, quam statum sacrificium Campanis esset, Cumas movet castra. Hamae inde tria millia passuum absunt. Jam Campani eo frequentes ex composito convenerant, nec procul inde in occulto Marius Alfius Medixtuticus (summus magistratus erat Campanis) cum quatuordecim millibus armatorum habebat castra, sacrificio adparando et inter id instruendae fraudi aliquanto intentior, quam muniendis castris, aut ulli militari operi. Triduum sacrificatum ad Hamas. Nocturnum erat sacrum, ita ut ante mediam noctem compleretur. Huic Gracchus insidiandum tempori ratus, custodibus ad portas positis, ne quis enuntiare posset coepta, et ab decima diei hora coactis militibus corpora curare somnoque operam dare, ut primis tenebris convenire ad signum possent, vigilia ferme prima tolli jussit signa; silentique profectus agmine, quum ad Hamas media nocte pervenisset, castra Campana, ut in pervigilio neglecta, simul omnibus portis invadit: alios somno stratos, alios perpetrato sacro inermes redeuntes obtruncat. Hominum eo tumultu nocturno caesa plus duo millia, cum ipso duce Mario Alfio. Capta sunt signa militaria quatuor et triginta.

XXXVI.

XXXVI. Gracchus, minus centum militum jactura castris hostium potitus, Cumas se propere recepit, ab Hannibale metuens, qui super Capuam in Tifatis habebat castra. Nec eum provida futuri fefellit opinio. Nam simul Capuam ea clades est nuntiata, ratus Hannibal, ab re bene gesta insolenter laetum exercitum, tironum magna ex parte servorumque, spoliantem victos praedasque agentem ad Hamas se inventurum; citatum agmen praeter Capuam rapit, obviosque ex fuga Campanorum dato praesidio Capuam duci, saucios vehiculis portari jubet. Ipse Hamis vacua ab hostibus castra, nec quidquam praeter recentis vestigia caedis strataque passim corpora sociorum invenit. Auctores erant quidam, ut protinus inde Cumas duceret, urbemque obpugnaret. Id quamquam haud modice Hannibal cupiebat, ut, quia Neapolim non potuerat, Cumas saltem, maritimam urbem, haberet; tamen, quia praeter arma nihil secum miles, raptim acto agmine, extulerat, retro in castra supra Tifata se recepit. Inde, fatigatus Campanorum precibus, sequenti die cum omni adparatu obpugnandae urbis Cumas redit: perpopulatoque agro Cumano, mille passus ab urbe castra locat; quum Gracchus magis verecundia in tali necessitate deferendi socios, inplorantes fidem suam populique Romani, substitisset, quam satis fidens exercitui. Nec alter consul Fabius, qui ad Cales castra habebat, Vulturnum flumen traducere audebat exercitum; occupatus primo auspiciis repetendis, dein prodigiis, quae alia super alia nuntiabantur, expiantique ea haud facile litari haruspices respondebant.

XXXVII. Hae causae quum Fabium tenerent, Sempronius in obsidione erat; et jam ope-

operibus obpugnabatur. Adverſus ligneam ingentem, admotam urbi, aliam turrem ex ipſo muro excitavit conſul Romanus, aliquanto altiorem: quia muro ſatis per ſe alto ſubjectis validis ſublicis pro ſolo uſus erat. Inde primum ſaxis ſudibusque et ceteris miſſilibus propugnatores moenia atque urbem tuebantur: poſtremo, ubi promòvendo adjunctam muro viderunt turrem, facibus ardentibus plurimum ſimul ignem conjecerunt. Quo incendio trepida armatorum multitudo quum de turre ſeſe praecipitaret, eruptio ex oppido ſimul duabus portis ſtationes hoſtium fudit fugavitque in caſtra; ut eo die obſeſſo, quam obſidenti, ſimilior eſſet Poenus. Ad mille trecenti Carthaginienſium caeſi, et undeſexaginta vivi capti; qui, circa muros et in ſtationibus ſolute ac neglegenter agentes, quum nihil minus, quam eruptionem, timuiſſent, ex inproviſo obpreſſi fuerant. Gracchus prius, quam ſe hoſtes ab repentino pavore conligerent, receptui ſignum dedit, ac ſuos intra muros recepit. Poſtero die Hannibal, laetum ſecunda re conſulem juſto proelio ratus certaturum, aciem inter caſtra atque urbem inſtruxit. Ceterum poſtquam neminem moveri ab ſolita cuſtodia urbis vidit, nec committi quidquam temerariae ſpei, ad Tifata redit infecta re. Quibus diebus Cumae liberatae ſunt obſidione, iisdem diebus et in Lucanis ad Grumentum Ti. Sempronius, cui Longo cognomen erat, cum Hannone Poeno proſpere pugnat. Supra duo millia hoſtium obcidit, et ducentos octoginta milites amiſit: ſigna militaria ad quadraginta unum cepit. Pulſus finibus Lucanis Hanno retro in Bruttios ſeſe recepit. Et ex Hirpinis oppida tria, quae a populo Romano defecerant, vi recepta per M. Valerium praetorem, Vercellium,

Veſcel-

Vescellium, Sicilinum: et auctores defectionis securi percussi. Supra mille captivorum sub hasta venierunt: praeda alia militi concessa, exercitus Luceriam reductus.

XXXVIII. Dum haec in Lucanis atque in Hirpinis geruntur, quinque naves, quae Macedonum atque Poenorum captos legatos Romam portabant, ab supero mari ad inferum circumvectae prope omnem Italiae oram, quum praeter Cumas velis ferrentur, neque, hostium an sociorum essent, satis sciretur, Gracchus obviam ex classe sua naves misit. Quum percunctando in vicem cognitum esset, consulem Cumis esse; naves Cumas adpulsae, captivique ad consulem deducti et literae datae. Consul, literis Philippi atque Hannibalis perlectis, consignata omnia ad senatum itinere terrestri misit: navibus devehi legatos jussit. Quum eodem fere die literae legatique Romam venissent, et, percunctatione facta, dicta cum scriptis congruerent, primo gravis cura Patres incessit, cernentes, quanta vix tolerantibus Punicum bellum Macedonici belli moles instaret. Cui tamen adeo non subcubuerunt, ut extemplo agitaretur, quemadmodum ultro inferendo bello averterent ab Italia hostem. Captivis in vincula condi jussis, comitibusque eorum sub hasta venditis, ad naves viginti quinque, quibus P. Valerius Flaccus praefectus praeerat, viginti paratas alias decernunt. His comparatis deductisque, et additis quinque navibus, quae advexerant captivos legatos, triginta naves ab Ostia Tarentum profectae: jussusque P. Valerius, militibus Varronianis, quibus L. Apustius legatus Tarenti praeerat, in naves inpositis, quinquaginta navium classe, non tueri modo Italiae oram, sed explorare de Macedonico bello.

Si congruentia literis legatorumque indiciis Philippi consilia essent, ut M. Valerium praetorem literis certiorem faceret: isque, L. Apustio legato exercitui praeposito, Tarentum ad classem profectus, primo quoque tempore in Macedoniam transmitteret: daretque operam, ut Philippum in regno contineret. Pecunia ad classem tuendam bellumque Macedonicum ea decreta est, quae Ap. Claudio in Siciliam missa erat, ut redderetur Hieroni regi: ea per L. Apustium legatum Tarentum est devecta. Simul ab Hierone missa ducenta millia modium tritici et hordei centum.

XXXIX. Dum haec Romani parant aguntque, ad Philippum captiva navis, una ex iis, quae Romam missae erant, ex cursu refugit: inde scitum, legatos cum literis captos. Itaque ignarus de iis, quae cum Hannibale legatis suis convenissent, quaeque legati ejus ad se adlaturi fuissent, legationem aliam cum eisdem mandatis mittit. Legati ad Hannibalem missi, Heraclitus, cui Scotino cognomen erat, et Crito Beroeaeus et Sositheus Magnes. Hi prospere tulerunt ac retulerunt mandata. Sed prius se aestas circumegit, quam movere ac moliri quidquam rex posset: tantum navis una capta cum legatis momenti fecit ad dilationem imminentis Romanis belli. Et circa Capuam, transgresso Vulturnum Fabio post expiata tandem prodigia, ambo consules rem gerebant. Compulteriam et Trebulam et Saticulam, urbes, quae ad Poenum defecerant, Fabius vi cepit; praesidiaque in iis Hannibalis Campanique permulti capti. Et Nolae, sicut priore anno, senatus Romanorum, plebs Hannibalis erat: consiliaque obculta de caede principum et proditione urbis inibantur. Quibus ne incepta procederent, inter Capuam castraque

Han-

Hannibalis, quae in Tifatis erant, traducto exercitu, Fabius super Vesuvium in castris Claudianis consedit; inde M. Marcellum proconsulem cum iis copiis, quas habebat, Nolam in praesidium misit.

XL. Et in Sardinia res per T. Manlium praetorem administrari coeptae, quae omissae erant, postquam Q. Mucius praetor gravi morbo est implicitus. Manlius, navibus longis ad Carales subductis navalibusque sociis armatis, ut terra rem gereret, et a praetore exercitu adcepto, duo et viginti millia peditum, mille et ducentos equites confecit. Cum his equitum peditumque copiis profectus in agrum hostium, haud procul ab Hampsicorae castris castra posuit. Hampsicora tum forte profectus erat in Pellitos Sardos, ad juventutem armandam, qua copias augeret. Filius ejus, nomine Hiostus, castris praeerat: is, adolescentia ferox, temere proelio inito fusus fugatusque. Ad tria millia Sardorum eo proelio caesa, octingenti ferme vivi capti. Alius exercitus primo per agros silvasque fuga palatus; dein, quo ducem fugisse fama erat, ad urbem nomine Cornum, caput ejus regionis, confugit. Debellatumque eo proelio in Sardinia esset, ni classis Punica cum duce Hasdrubale, quae tempestate dejecta ad Baliares erat, in tempore ad spem rebellandi advenisset. Manlius post famam adpulsae Punicae classis, Carales se recepit. Ea occasio Hampsicorae data Poeno se jungendi. Hasdrubal, copiis in terram expositis, et classe remissa Carthaginem, duce Hampsicora ad sociorum populi Romani agrum populandum profectus, Carales perventurus erat, ni Manlius obvio exercitu ab effusa eum populatione continuisset. Primo castra castris modico intervallo sunt objecta,

deinde procursationes leviaque certamina vario eventu inita: postremo descensum in aciem, signisque conlatis, justo proelio per quatuor horas pugnatum. Diu pugnam ancipitem Poeni, Sardis facile vinci adsuetis, fecerunt: postremo et ipsi, quum omnia circa strage ac fuga Sardorum repleta essent, fusi. Ceterum terga dantes, circumducto cornu, quo pepulerat Sardos, inclusit Romanus. Caedes inde magis, quam pugna, fuit. Duodecim millia hostium caesa Sardorum simul Poenorumque, ferme tria millia et septingenti capti, et signa militaria septem et viginti.

XLI. Ante omnia claram et memorabilem pugnam fecit Hasdrubal imperator captus, et Hanno, et Mago, nobiles Carthaginienses: Mago ex gente Barcina, propinqua cognatione Hannibali junctus; Hanno auctor rebellionis Sardis, bellique ejus haud dubie concitor. Nec Sardorum duces minus nobilem eam pugnam cladibus suis fecerunt. Nam et filius Hampsicorae Hiostus in acie cecidit: et Hampsicora, cum paucis equitibus fugiens, ut super adflictas res necem quoque filii audivit, nocte, ne cujus interventus coepta inpediret, mortem sibi conscivit. Ceteris urbs Cornus eadem, quae ante, fugae receptaculum fuit. Quam Manlius, victore exercitu adgressus, intra paucos dies recepit. Deinde aliae quoque civitates, quae ad Hampsicoram Poenosque defecerant, obsidibus datis, dediderunt sese. Quibus stipendio frumentoque imperato, pro cujusque aut viribus aut delicto, Carales exercitum reduxit. Ibi navibus longis deductis inpositoque, quem secum advexerat, milite, Romam navigat, Sardiniamque perdomitam nuntiat Patribus: et stipendium quaestoribus, frumentum aedilibus, captivosque

Ful-

Fulvio praetori tradidit. Per idem tempus T. Otacilius praetor, quinquaginta navium ab Lilybaeo classe in Africam transvectus depopulatusque agrum Carthaginiensem, quum Sardiniam inde peteret, quo fama erat Hasdrubalem a Baliaribus nuper trajecisse, classi Africam repetenti obcurrit, levique certamine in alto commisso, septem inde naves cum sociis navalibus cepit: ceteras metus haud secus, quam tempestas, passim disjecit. Per eosdem forte dies et Bomilcar cum militibus, ad subplementum Carthagine missis, elephantisque et commeatu, Locros adcessit. Quem ut incautum obprimeret Ap. Claudius, per simulationem provinciae circumeundae Messanam raptim exercitu ducto, aestu secundo Locros trajecit. Jam inde Bomilcar ad Hannonem in Bruttios profectus erat, et Locrenses portas Romanis clauserunt. Appius magno conatu nulla re gesta, Messanam repetit. Eadem aestate Marcellus ab Nola, quam praesidio obtinebat, crebras excursiones in agrum Hirpinum et Samnites Caudinos fecit: adeoque omnia ferro atque igni vastavit, ut antiquarum cladium Samnio memoriam renovaret.

XLII. Itaque extemplo legati, ad Hannibalem missi simul ex utraque gente, ita Poenum adloquuti sunt: *Hostes populi Romani, Hannibal, fuimus primum per nos ipsi, quoad nostra arma, nostrae vires nos tutari poterant. Postquam iis parum fidebamus, Pyrrho regi nos adjunximus; a quo relicti pacem necessariam adcepimus, fuimusque in ea per annos prope quinquaginta, ad id tempus, quo in Italiam venisti. Tua nos non magis virtus fortunaque, quam unica comitas ac benignitas erga cives nostros, quos captos nobis remisisti, ita conciliavit tibi, ut, te salvo atque incolumi amico, non*

non modo populum Romanum, sed ne Deos quidem iratos (si dici fas est) timeremus. At, Hercule, non solum incolumi et victore, sed praesente te, quum ploratum prope conjugum ac liberorum nostrorum exaudire, et flagrantia tecta posses conspicere, ita sumus aliquoties hac aestate devastati, ut M. Marcellus, non Hannibal, vicisse ad Cannas videatur; glorienturque Romani, te, ad unum modo ictum vigentem, velut aculeo emisso, torpere. Per centum prope annos cum populo Romano bellum gessimus, nullo externo adjuti nec duce, nec exercitu: nisi quod per biennium Pyrrhus nostro magis milite suas auxit vires, quam suis viribus nos defendit. Non ego secundis rebus nostris gloriabor, duos consules, ac duos consulares exercitus a nobis sub jugum missos, et si qua alia aut laeta aut gloriosa nobis evenerunt. Quae aspera adversaque tunc acciderunt, minore indignatione referre possumus, quam quae hodie eveniunt. Magni dictatores cum magistris equitum, bini consules cum binis consularibus exercitibus ingrediebantur fines nostros; ante explorato et subsidiis positis et sub signis ad populandum ducebant. Nunc proprii unius et parvi ad tuendam Nolam praesidii praeda sumus. Jam ne manipulatim quidem, sed latronum modo, percursant totis finibus nostris negligentius, quam si in Romano vagarentur agro. Causa autem haec est, quod neque tu defendis, et nostra juventus, quae, si domi esset, tutaretur, omnis sub signis militat tuis. Nec te, nec exercitum tuum norim, nisi, a quo tot Romanas acies fusas stratasque esse sciam, ei facile esse ducam obprimere populatores nostros vagos, sine signis, palatos, quo quemque trahit, quamvis vana, praedae spes. Numidarum paucorum illi quidem

dem praeda erunt; praesidiumque missum nobis et Nolae ademeris, si modo, quos, ut socios haberes, dignos duxisti, haud indignos judicas, quos in fidem receptos tuearis.

XLIII. Ad ea Hannibal respondit: *Omnia simul facere Hirpinos Samnitesque: et indicare clades suas, et petere praesidium, et queri indefensos se neglectosque. Indicandum autem fuisse primum, dein petendum praesidium; postremo, ni impetraretur, tum denique querendum, frustra opem imploratam. Exercitum sese non in agrum Hirpinum Samnitemve, ne et ipse oneri esset, sed in proxima loca sociorum populi Romani adducturum. Iis populandis et militem suum repleturum se, et metu procul ab iis submoturum hostes. Quod ad bellum Romanum adtineret, si Trasimeni quam Trebiae, si Cannarum quam Trasimeni pugna nobilior esset; Cannarum se quoque memoriam obscuram majore et clariore victoria facturum.* Cum hoc responso muneribusque amplis legatos dimisit. Ipse, praesidio modico relicto in Tifatis, profectus cetero exercitu ire Nolam pergit. Eodem Hanno ex Bruttiis, cum supplemento Carthagine advecto atque elephantis, venit. Castris haud procul positis, longe alia omnia inquirenti comperta sunt, quam quae a legatis sociorum audierat. Nihil enim Marcellus ita gerebat, ut aut fortunae, aut temere hosti commissum dici posset. Explorato cum firmisque praesidiis, tuto receptu, praedatum ierat; omniaque, velut adversus praesentem Hannibalem, cauta provisaque fuerunt. Tum, ubi sensit hostem adventare, copias intra moenia tenuit: per muros inambulare senatores Nolanos jussit, et omnia circa explorare, quae apud hostes fierent. Ex iis Hanno, quum ad murum subcessisset, Herennium Bassum et Herium

rium Petrium, ad conloquium evocatos permissuque Marcelli egressos, per interpretem adloquitur. Hannibalis virtutem fortunamque extollit: populi Romani obterit senescentem cum viribus majestatem. *Quae si paria essent, ut quondam fuissent, tamen expertis, quam grave Romanum imperium sociis, quanta indulgentia Hannibalis etiam in captivos omnes Italici nominis fuisset, Punicam Romanae societatem atque amicitiam praeoptandam esse. Si ambo consules cum suis exercitibus ad Nolam essent, tamen non magis pares Hannibali futuros, quam ad Cannas fuissent: nedum praetor unus, cum paucis et novis militibus, Nolam tutari possit. Ipsorum, quam Hannibalis, interesse, capta an tradita Nola potiretur. Potiturum enim, ut Capua Nuceriaque potitus esset: sed, quid inter Capuae Nuceriaeque fortunam interesset, ipsos prope in medio sitos Nolanos scire. Nolle ominari, quae captae urbi cessura forent: sed potius spondere, si Marcellum cum praesidio ac Nolam tradidissent, neminem alium, quam ipsos, legem, qua in societatem amicitiamque Hannibalis venirent, dicturum.*

XLIV. Ad ea Herennius Bassus respondit: *Multos annos jam inter Romanum Nolanumque populum amicitiam esse, cujus neutros ad eam diem poenitere; et sibi si cum fortuna mutanda fides fuerat, sero jam esse mutare eam. Dedituris se Hannibali non fuisse arcessendum Romanum praesidium: cum iis, qui ad se tuendos venissent, omnia sibi et esse consociata, et ad ultimum fore.* Hoc conloquium abstulit spem Hannibali per proditionem recipiendae Nolae. Itaque oppidum corona circumdedit, ut simul ab omni parte moenia adgrederetur. Quem ut subcessisse muris Marcellus vidit, instru-

instructa intra portam acie, cum magno tumultu erupit. Aliquot primo inpetu perculsi caesique sunt; dein, concursu ad pugnantes facto aequatisque viribus, atrox coepit esse pugna. Memorabilisque inter paucas fuisset, ni ingentibus procellis effusus imber diremisset pugnantes. Eo die commisso modico certamine atque irritatis animis, in urbem Romani, Poeni in castra sese receperunt. Tamen Poenorum prima eruptione perculsi ceciderunt haud plus quam triginta, Romanorum nullus. Imber continens per noctem totam usque ad horam tertiam diei insequentis tenuit. Itaque, quamquam utraque pars avidi certaminis erant, eo die tenuerunt sese tamen munimentis. Tertio die Hannibal partem copiarum praedatum in agrum Nolanum misit. Quod ubi animadvertit Marcellus, extemplo in aciem copias eduxit: neque Hannibal detrectavit. Mille fere passuum inter urbem erant castraque. Eo spatio (et sunt omnia campi circa Nolam) concurrerunt. Clamor, ex parte utraque sublatus, proximos ex cohortibus iis, quae in agros praedatum exierant, ad proelium jam commissum revocavit. Et Nolani aciem Romanam auxerunt: quos conlaudatos Marcellus in subsidiis stare, et saucios ex acie efferre jussit; pugna abstinere, ni ab se signum accepissent.

XLV. Proelium erat anceps: summa vi et duces hortabantur, et milites pugnabant. Marcellus victis ante diem tertium, fugatis ante paucos dies a Cumis, pulsis priore anno ab Nola ab eodem se duce, milite alio, instare jubet. *Non omnes esse in acie: praedantes vagari in agro. Sed, qui pugnent, marcere Campana luxuria, vino et scortis omnibusque lustris per totam hiemem confectos. Abisse illam*

lam vim vigoremque, dilabsa esse robora corporum animorumque, quibus Pyrenaei Alpiumque superata sint juga. Reliquias illorum virorum, vix arma membraque sustinentes, pugnare. Capuam Hannibali Cannas fuisse. Ibi virtutem bellicam, ibi militarem disciplinam, ibi praeteriti temporis famam, ibi spem futuri exstinctam. Quum haec exprobrando hosti Marcellus suorum militum animos erigeret, Hannibal multo gravioribus probris increpabat: *Arma signaque eadem se noscere, quae ad Trebiam Trasimenumque, postremo ad Cannas viderit habueritque. Militem alium profecto se in hiberna Capuam duxisse, alium inde eduxisse. Legatumne Romanum et legionis unius atque alae magno certamine vix toleratis pugnam; quos binae acies consulares numquam sustinuerunt? Marcellus, tirone milite ac Nolanis subsidiis, inultus nos jam iterum lacessit? Ubi ille meus miles est, qui erepto ex equo C. Flaminio consuli caput abstulit? ubi, qui L. Paullum ad Cannas obcidit? Ferrum nunc hebet? an dextrae torpent? an quid prodigii est aliud? Qui pauci plures vincere soliti estis, nunc paucis plures vix restatis. Romam vos expugnaturos, si quis duceret, fortes lingua, jactabatis. Enim minor est res. Hic experiri vim virtutemque volo. Expugnate Nolam, campestrem urbem, non flumine, non mari septam. Hinc vos ex tam opulenta urbe praeda spoliisque onustos vel ducam, quo voletis, vel sequar.*

XLVI. Nec bene, nec male dicta profuerunt ad confirmandos animos. Quum omni parte pellerentur, Romanisque crescerent animi, non duce solum adhortante, sed Nolanis etiam per clamorem, favoris indicem, adcendentibus ardorem pugnae, terga Poeni dederunt, atque in castra compulsi sunt. Quae obpu-

obpugnare cupientes milites Romanos Marcellus Nolam reduxit, cum magno gaudio et gratulatione etiam plebis, quae ante inclinatior ad Poenos fuerat. Hostium plus quinque millia caesa eo die, vivi capti sexcenti et signa militaria undeviginti et duo elephanti: quatuor in acie obcisi. Romanorum minus mille interfecti. Posterum diem induciis tacitis, sepeliendo utrimque caesos in acie, consumserunt. Spolia hostium Marcellus, Vulcano votum, cremavit. Tertio post die (ob iram credo aliquam, aut spem liberalioris militiae) mille ducenti septuaginta duo equites, mixti Numidae Hispanique, ad Marcellum transfugerunt. Eorum forti fidelique opera in eo bello usi sunt saepe Romani. Ager Hispanis in Hispania, Numidis in Africa post bellum, virtutis causa, datus est. Hannibal, ab Nola remisso in Bruttios Hannone, cum quibus venerat copiis, ipse Apuliae hiberna petit, circaque Arpos consedit. Q. Fabius, ut profectum in Apuliam Hannibalem audivit, frumento ab Nola Neapolique in ea castra convecto, quae super Suessulam erant, munimentisque firmatis et praesidio, quod per hiberna ad tutandum locum satis esset, relicto, ipse Capuam propius movit castra, agrumque Campanum ferro ignique est depopulatus: donec coacti sunt Campani, nihil admodum viribus suis fidentes, egredi portis, et castra ante urbem in aperto communire. Sex millia armatorum habebant, peditem imbellem: equitatu plus poterant. Itaque equestribus proeliis lacessebant hostem. Inter multos nobiles equites Campanos Cerrinus Jubellius erat, cognomine Taurea. Civis indidem erat, longe omnium Campanorum fortissimus eques; adeo ut, quum apud Romanos militaret, unus eum Ro-

Romanus Claudius Asellus gloria equestri aequaret. Hunc Taurea quum diu perlustrans oculis obequitasset hostium turmis, tandem facto silentio, *ubi esset Claudius Asellus?* quaesivit, *et, quoniam verbis secum de virtute ambigere solitus esset, cur non ferro decerneret; daretque opima spolia victus, aut victor caperet?*

XLVII. Haec ubi Asello nuntiata sunt in castra, id modo moratus, ut consulem percunctaretur, liceretne extra ordinem in provocantem hostem pugnare? permissu ejus arma extemplo cepit: provectusque ante stationes equo, Tauream nomine compellavit, congredique, ubi vellet, jussit. Jam Romani ad spectaculum pugnae ejus frequentes exierant: et Campani non vallum modo castrorum, sed moenia etiam urbis prospectantes repleverant. Quum jam ante ferocibus dictis rem nobilitassent, infestis hastis concitarunt equos. Dein libero spatio inter se ludificantes, sine vulnere pugnam extrahebant. Tum Campanus Romano, *Equorum*, inquit, *hoc, non equitum, erit certamen, nisi e campo in cavam hanc viam demittimus equos. Ibi nullo ad evagandum spatio comminus conserentur manus.* Dicto prope citius equum in viam Claudius dejecit. Taurea, verbis ferocior, quam re, *Minime, sis*, inquit, *cantherium in fossam.* Quae vox in rusticum inde proverbium prodita. Claudius, quum ea via longe perequitasset, nullo obvio hoste in campum rursum evectus, increpans ignaviam hostis, cum magno gaudio et gratulatione victor in castra redit. Huic pugnae equestri rem (quam vera sit; communis existimatio est) mirabilem certe, adjiciunt quidam annales; quum refugientem ad urbem Tauream Claudius sequeretur, patenti hostium por-

portae invectum, per alteram, ſtupentibus miraculo hoſtibus, intactum evaſiſſe.

XLVIII. Quieta inde ſtativa fuere, ac retro etiam conſul movit caſtra, ut ſementem Campani facerent: nec ante violavit agrum Campanum, quam jam altae in ſegetibus herbae pabulum praebere poterant. Id convexit in Claudiana caſtra ſuper Sueſſulam; ibique hiberna aedificavit. M. Claudio proconſuli imperavit, ut, retento Nolae neceſſario ad tuendam urbem praeſidio, ceteros milites dimitteret Romam, ne oneri ſociis et ſumtui rei publicae eſſent. Et Ti. Gracchus a Cumis Luceriam in Apuliam legiones quum duxiſſet, M. Valerium inde praetorem Brundiſium, cum eo, quem Luceriae habuerat, exercitu miſit, tuerique oram agri Sallentini, et providere, quod ad Philippum bellumque Macedonicum adtineret, juſſit. Exitu aeſtatis ejus, qua haec geſta perſcripſimus, literae a P. et Cn. Scipionibus venerunt, quantas quamque proſperas in Hiſpania res geſſiſſent. Sed pecuniam in ſtipendium, veſtimentaque et frumentum exercitui, et ſociis navalibus omnia deeſſe. Quod ad ſtipendium adtineat, ſi aerarium inops eſſet, ſe aliquam rationem inituros, quo modo ab Hiſpanis ſumant. Cetera utique ab Roma mittenda eſſe: nec aliter aut exercitum aut provinciam adtineri poſſe. Literis recitatis, nemo omnium erat, quin, et vera ſcribi, et poſtulari aequa, fateretur: ſed obcurrebat animis, quantos exercitus terreſtres navaleſque tuerentur, quantaque nova claſſis mox paranda eſſet, ſi bellum Macedonicum moveretur. *Siciliam ac Sardiniam, quae ante bellum vectigales fuiſſent, vix praeſides provinciarum exercitus alere: tributo ſumtus ſubpeditari; eum ipſum tributum conferentium*

tium numerum tantis exercituum stragibus, et ad Trasimenum lacum, et ad Cannas, imminutum; qui superessent pauci, si multiplici gravarentur stipendio, alia perituros peste. Itaque, nisi fide staret res publica, opibus non staturam. Prodeundam in concionem Fulvio praetori esse, indicandas populo publicas necessitates, cohortandosque, qui redemturis auxissent patrimonia, ut rei publicae, ex qua crevissent, ad tempus commodarent; conducerentque ea lege praebenda, quae ad exercitum Hispaniensem opus essent, ut, quum pecunia in aerario esset, iis primis solveretur. Haec praetor in concione edixit, qua die vestimenta, frumentum, Hispaniensi exercitui praebenda, quaeque alia opus essent navalibus sociis, esset locaturus.

XLIX. Vbi ea dies venit, ad conducendum tres societates aderant hominum undeviginti, quorum duo postulata fuere: unum, ut militia vacarent, dum in eo publico essent: alterum, ut, quae in naves inposuissent, ab hostium tempestatisque vi publico periculo essent. Vtroque inpetrato, conduxerunt, privataque pecunia res publica administrata est. Hi mores eaque caritas patriae per omnes ordines velut tenore uno pertinebat. Quemadmodum conducta omnia magno animo sunt, sic summa fide praebita, nec secus quam si ex opulento aerario, ut quondam, alerentur. Quum hi commeatus venerunt, Illiturgi oppidum ab Hasdrubale ac Magone et Hannibale, Bomilcaris filio, ob defectionem ad Romanos, obpugnabatur. Inter haec trina castra hostium Scipiones, quum in urbem sociorum magno certamine ac strage obsistentium pervenissent, frumentum, cujus inopia erat, advexerunt: cohortatique oppidanos, ut eodem animo moenia

nia tutarentur, quo pro se pugnantem Romanum exercitum vidissent, ad castra maxima obpugnanda, quibus Hasdrubal praeerat, ducunt. Eodem et duo duces et duo exercitus Carthaginiensium, ibi rem summam agi cernentes, convenerunt. Itaque eruptione e castris pugnatum est. Sexaginta hostium millia eo die in pugna fuerunt, sexdecim circiter Romanis. Tamen adeo haud dubia victoria fuit, ut plures numero, quam ipsi erant, Romani hostium obciderint: ceperint amplius tria millia hominum, paullo minus mille equorum, undesexaginta militaria signa, septem elephantos, quinque in proelio obcisis. Trinisque castris eo die potiti sunt. Illiturgi obsidione liberato, ad Intibili obpugnandum Punici exercitus traducti, subpletis copiis ex provincia, ut quae maxime omnium belli avida, modo praeda aut merces esset, et tum juventute abundante. Iterum signis conlatis, eadem fortuna utriusque partis pugnatum. Supra tredecim millia hostium caesa, supra duo capta, cum signis duobus et quadraginta, et novem elephantis. Tum vero omnes prope Hispaniae populi ad Romanos defecerunt: multoque majores ea aestate in Hispania, quam in Italia, res gestae.

T. LIVII PATAVINI
LIBER XXIV.

BREVIARIVM.

CAP. 1. *In Bruttiis Rhegium frustra tentatur a Poenis: at Locrenses se iis dedunt.* 2. *Bruttii, illorum socii, per se ipsi Crotonem obpugnant, urbemque a plebe, quae in omnibus fere Italiae civitatibus Poenis favebat, sibi traditam capiunt praeter arcem.* 3. *Eam, a plebe, a Brutriis et Hannone circumsessam, fortiter tuentur optimates; sed mox et hi cedunt seque Locros traduci patiuntur. Levia proelia inter Sempronium cos. Luceriae et Hannibalem haud procul Arpis hibernantem oriuntur.*

4. *In Sicilia Romanis omnia mutat mors Hieronis regnumque ad Hieronymum, nepotem ejus et filium Gelonis, translatum; puerum, vixdum libertatem, nedum dominationem, modice laturum. Hujus tutores XV, quorum primi sunt Andranodorus et Zoippus, Hieronis generi, deponunt tutelam, hortante ac cogente Andranodoro, qui regimen rerum omnium adfectat.* 5. *Hieronymus superbe regnat, more Dionysii tyranni; et ex iis, quibus solis aditus in domum ejus familiarior est, Andranodorus et Zoippus suadent Poenorum, Thraso Romanorum societatem. Hic vero mox ad subplicium traditur, quia Theodotus, reus conjurationis, in regis caput*

put factae, eum esse auctorem consilii mentitus erat. 6. Thrasone necato legati ad Hannibalem, et ab eo Hippocrates et Epicydes, fratres oriundi ab Syracusis, ad regem mittuntur. Hi apud tyrannum manent junguntque societatem; quam foedus cum Poenis Carthagine ictum excipit: legati vero Romanorum per ludibrium audiuntur. 7. Sed Hieronymus paullo post Leontinis obtruncatur a conjuratis. Q. Fabius Max. cos. Puteolos communit et Romam venit comitiorum causa. 8. Ibi concione ad populum habita suadet, ut magna cura creentur consules. 9. Ipse quartum et M. Claudius Marcellus tertium consul dicitur ab omnibus centuriis. 10. Prorogatur imperium omnibus, qui ad exercitus sunt, et novis praetoribus decernuntur provinciae. Multa prodigia nuntiantur procuranturque hostiis majoribus et supplicatione omnibus diis, quorum pulvinaria Romae sunt, indicta. 11. Numerus XVIII legionum et classis CL longarum navium expletur, sociique navales parantur inpensis privatorum. 12. Hannibal Capuam firmat praesidiis et cum cetero exercitu ad lacum Averni descendit per speciem sacrificandi, re ipsa ut tentet Puteolos. 13. Hoc oppidum frustra obpugnat, et inde procedit ad obprimendas Nolam Tarentumque, quarum urbium tradendarum legati a plebe missi certam ei spem fecerant. 14. Ad Beneventum Hanno ex Bruttiis et Ti. Gracchus ab Luceria adcedit. Hic primo oppidum intrat, et volonibus acriter pugnaturis promittit libertatem. 15. 16. Postero die acri pugna hostes vincit, omnesque volones, quae magna exercitus pars est, liberos esse jubet. 17. Marcellus obviam it Hannibali ad Nolam castra moventi, et reddidisset forte ei cladem ad Cannas adceptam, si C. Claudius

Nero, quem noctu circumvehi agmen hostium cum robore equitum jusserat, proelio adfuisset in tempore. 18. Censura severe exercetur Romae a M. Atilio Regulo et P. Furio Philo, inopiaque aerarii sustinetur liberalitate privatorum. 19. Casilinum ab utroque consule obpugnatur capiturque. 20. In Lucanis aliquot cohortes, a Graccho praedatum missi in agros hostium, ab Hannone ad internecionem caeduntur. Marcellus Nolam redit, et Fabius pater vastat Samnium, filius, qui praetor est, Accuam capit, Hannibal autem frustra tentat Tarentum, quam M. Livius tuetur, et inde venit Salapiam; unde praedatum Numidas Maurosque per Sallentinum agrum proximosque Apuliae saltus dimittit.

21. Interim Syracusis Andranodorus Insulam et arcem obcupat; Theodotus contra ac Sosis omnes ad libertatem atque arma vocant. 22. Concordia restituitur libera et moderata concione Polyaeni, quo auctore legati prius ad Andranodorum mittuntur, qui denuntient, ut in potestate senatus ac populi sit: isque in praesentia tempori cedit. 22. Praetores Syracusis creantur, in primis Andranodorus et interfectores tyranni, duo etiam absentes, Sopater ac Dinomenes. Hippocrates et Epicydes, Syracusas reversi, similant quidem se redire velle ad Hannibalem, ne suspecti obversentur, tamquam rerum novandarum occasionem quaerentes; sed morantur et crimina serunt in senatum optimatesque. 24. Andranodorus, a Damarata uxore instigatus, adfectat tyrannidem, et rem cum Themisto, cui Harmonia Gelonis filia nupta, consociatam Aristoni cuidam tragico actori incaute aperit. Is indicium ad praetores defert, qui Andranodorum Themistumque curiam ingres-

greſſos interficiunt. 25. Sopatri praetoris oratione incitata multitudo omnem regiam ſtirpem deleri jubet. Tum miſſi a praetoribus Damaratam primum et Harmoniam jugulant; 26. deinde Heracleam, Zoippi, qui tum Alexandriae apud Ptolemaeum regem erat, uxorem cum duabus filiabus, quae armatis aliquoties ſe eripiunt tandemque, vulneribus confectae, exanimes concruunt. Caedibus autem vix perpetratis, animi plebis repente mutantur ad miſericordiam iramque, et comitia poſcuntur praetoria: 27. quibus in locum Andranodori ac Themiſti Epicydes et Hippocrates creantur. Per eosdem dies Marcellus, cui Sicilia provincia decreta, in eam venit, et legatos de pace mittit Syracuſas. Appius vero claſſem C navium ad oſtium portus Syracuſani, admovet. 28. Apollonides principum unus ſalutari oratione ſuadet, ut uno animo omnes Syracuſani vel ad Poenos vel ad Romanos inclinent, et cum his potius vetus renovetur foedus, quia extemplo aut pax, aut bellum cum iis habendum. Quae res ſaepe agitur magnis certaminibus, et poſtremo pacem cum Romanis fieri placet. 29. Ea mox rumpitur ab Hippocrate, qui cum praeſidio Leontinos miſſus provinciam Rom. infeſtat: et Marcello de perfidia querente, Epicydes et ipſe in Leontinos proficiſcitur, eosque abalienat a Syracuſanis. 30. Hinc et Marcellus et Syracuſani exercitum Leontinos ducunt. Ille primo impetu urbem expugnat; hi Herbeſſum contendunt, quo Hippocrates atque Epicydes perfugerant. 31. Qui tamen callidi fratres fraude et fictis nuntiis primum agmen in duces, deinde plebem ipſumque ſenatum Syracuſ. adcendunt in Romanos. 32. Praetores interficiuntur, et in locum eorum creantur Hippocrates atque Epicydes. 33. Hinc

Marcellus castra ad Syracusas movet, et legatis ejus cum superbo Epicydis responso remissis, terra marique simul urbs obpugnatur. 34. Quae obpugnatio eluditur bellicis tormentis operibusque, ab Archimede inventis. 35. Itaque Marcellus obsidere urbem statuit, et vicina capit oppida, quae ad Poenos desciverant. Per idem vero tempus Himilco ad Heracleam Minoam exercitum 28000 hominum exponit receptoque Agrigento castra circa Acrillas ponit; ubi decem millia Syracusanorum, duce Hippocrate noctu urbe egressa, se ei conjungunt. 36. Mox et Bomilcar cum classe in magnum Syracusarum portum, et legio Romana, Panormi exposita, ad Appium pervenit. Sed Poeni, tutum ad Syracusas et munimento et viribus hostem esse cernentes moraque inutili ab suis inopiam adgravari sociorum, nihil audent, et Bomilcar in Africam redit, Himilco Murgantiam proficiscitur. 37. Haec et aliae civitates de proditione praesidiorum Rom. paciscuntur cum Poenis; in iis et Henna, ubi L. Pinarius vir acer praesidio praeest. 38. 39. Is caesis Hennensibus oppidum aut malo aut necessario facinore retinet.

40. Bellum cum Philippo Macedonum rege movetur. M. Valerius praetor Oricum, ab eo expugnatum, recipit; et Q. Naevius Crista Apolloniam, ab eodem obsessam, liberat, Macedonibus noctu obpressis fugatisque; quo facto rex terra in Macedoniam revertitur.

41. In Hispania Scipiones adversus Magonem et Hasdrubales prospere res gerunt, et Illiturgin Bigerramque solvunt obsidione. 42. Ter vincunt Poenos; Saguntum recipiunt, et Turdetanos redigunt in potestatem.

43. Romae censoribus a L. Metello trib. pl. dies dicitur ad populum, consulesque creantur

Ti.

Ti. Sempronius Gracchus II. et Q. Fabius Max. consulis filius. 44. Dividuntur provinciae, et prodigia procurantur. Fabius pater filio legatus ad Suessulam in castra venit, et ab eo descendere equo jubetur. 45. Eodem clam nocte pervenit Dasius Altinius Arpinus, homo dives et ambiguae fidei, qui Arpos olim ad defectionem a Romanis traxerat, et nunc iisdem se proditurum esse promittit. Ipse ab his Cales in custodiam mittitur: Hannibal autem bona ejus possidet et conjugem liberosque vivos comburi jubet. 46. Fabius Arpos castra movet, urbemque noctu ingreditur, sonitu largioris procellae strepitum effringentium portam exaudiri prohibente. 47. Pugna ibi orta Arpini Hispanique milites ad Romanos transferunt signa et impetrant ab iis, ut sine fraude Punicum emittatur praesidium. Cn. Fulvius in fidem adcipit equites CXII nobiles Campanos, qui in castra ejus super Suessulam venerant: et Sempronius Tuditanus, alter praetor, Aternum expugnat. Romae saevit incendium.

48. Scipiones amicitiam jungunt cum Syphace, Massaesylorum in Numidia rege: et ex tribus eorum legatis unus, Q. Statorius centurio, apud regem remanet, ut rudem ad pedestria bella Numidarum gentem rei militaris artes doceat; duo in Hispaniam redeunt cum legatis regiis, qui et fidem adcipiunt ab imperatoribus Romanis, et Numidas, magnam praesidiorum Punicorum partem, ad transitionem perliciunt. 49. Carthaginienses contra foedus faciunt cum Gala, Massylorum in parte altera Numidiae rege; cujus filius Masinissa Syphacem magno proelio devincit, et deinde in Maurusiis, ubi magnas ille brevi copias armaverat, ingenti gloria adversus eum gerit bellum. Scipiones Celtiberos

(pri-

(primum mercenarium militem, quem Romani habuere) eadem mercede, quam pacti cum Poenis erant, ad se perducunt; et nobilissimos Hispanos supra CCC in Italiam mittunt ad sollicitandos populares, qui inter auxilia Hannibalis sunt.

---

1. Vt ex Campania in Bruttios reditum est, Hanno, adjutoribus et ducibus Bruttiis, Graecas urbes tentavit, eo facilius in societate manentes Romana, quod Bruttios, quos et oderant, et metuebant, Carthaginiensium partis factos cernebant. Rhegium primum tentatum est, diesque aliquot ibi nequidquam absumti. Interim Locrenses frumentum lignaque et cetera necessaria usibus ex agris in urbem rapere, etiam ne quid relictum praedae hostibus esset: et in dies major omnibus portis multitudo effundi. Postremo ii modo relicti in urbe erant, qui reficere muros ac portas, telaque in propugnacula congerere cogebantur. In permixtam omnium aetatium ordinumque multitudinem, et vagantem in agris magna ex parte inermem, Hamilcar Poenus equites emisit; qui, violare quemquam vetiti, tantum, ut excluderent ab urbe fuga dissipatos, turmas objecere. Dux ipse, loco superiore capto, unde agros urbemque posset conspicere, Bruttiorum cohortem adire muros atque evocare principes Locrensium ad conloquium jussit, et, pollicentes amicitiam Hannibalis, adhortari ad urbem tradendam. Bruttiis in conloquio nullius rei primo fides est: deinde ut Poenus adparuit in collibus, et refugientes pauci aliam omnem

omnem multitudinem in potestate hostium esse adferebant; tum, metu victi, consulturos se populum responderunt. Advocataque extemplo concione, quum et levissimus quisque novas res novamque societatem mallent, et, quorum propinqui extra urbem interclusi ab hostibus erant, velut obsidibus datis, pigneratos haberent animos, pauci magis taciti probarent constantem fidem, quam probatam tueri auderent; haud dubio in speciem consensu fit ad Poenos deditio. L. Atilio praefecto praesidii, quique cum eo milites Romani erant, clam in portum deductis atque inpositis in naves, ut Rhegium deveherentur, Hamilcarem Poenosque ea conditione, ut foedus extemplo aequis legibus fieret, in urbem adceperunt. Cujus rei prope non servata fides deditis est, quum Poenus dolo dimissum Romanum incusaret; Locrenses profugisse ipsum causarentur. Insequuti etiam equites sunt, si quo casu in freto aestus morari, aut deferre naves in terram posset. Et eos quidem, quos sequebantur, non sunt adepti: alias a Messana trajicientes freto Rhegium naves conspexerunt. Milites erant Romani, a Claudio praetore missi ad obtinendam urbem praesidio. Itaque Rhegio extemplo abscessum est. Locrensibus jussu Hannibalis data pax, *ut liberi suis legibus viverent: urbs pateret Poenis, portus in potestatem Locrensium esset: societas eo jure staret, ut Poenus Locrensem Locrensisque Poenum pace ac bello juvaret.*

II. Sic a freto Poeni reducti, frementibus Bruttiis, quod Rhegium ac Locros, quas urbes direpturos se destinaverant, intactas reliquissent. Itaque per se ipsi, conscriptis armatisque juventutis suae quindecim millibus, ad Crotonem obpugnandum pergunt ire; Graecam

cam et ipsam urbem, et maritimam: plurimum adcessurum opibus, si in ora maris urbem portu ac moenibus validam tenuissent, credentes. Ea cura augebat, quod neque non arcessere ad auxilium Poenos satis audebant, ne quid non pro sociis egisse viderentur; et, si Poenus rursus magis arbiter pacis, quam adjutor belli, fuisset, ne in libertatem Crotonis, sicut ante Locrorum, frustra pugnaretur. Itaque optimum visum est, ad Hannibalem mitti legatos, caverique ab eo, ut receptus Croto Bruttiorum esset. Hannibal quum praesentium eam consultationem esse respondisset, et ad Hannonem eos rejecisset, ab Hannone nihil certi ablatum. Nec enim diripi volebant nobilem atque opulentam urbem: et sperabant, quum Bruttius obpugnaret, Poenos nec probare, nec juvare eam obpugnationem adpareret, eo maturius ad se defecturos. Crotone nec consilium unum inter populares, nec voluntas erat. Vnus velut morbus invaserat omnes Italiae civitates, ut plebes ab optimatibus dissentirent: senatus Romanis faveret, plebs ad Poenos rem traheret. Eam dissensionem in urbe perfuga nuntiat Bruttiis; Aristomachum esse principem plebis, tradendaeque auctorem urbis: et in vasta urbe lateque omnibus disjectis moenibus raras et stationes custodiasque senatorum esse. Quacumque custodiant plebis homines, ea patere aditum. Auctore ac duce perfuga, Bruttii corona cinxerunt urbem: adceptique a plebe primo inpetu locos omnes, praeter arcem, cepere. Arcem optimates tenebant, praeparato jam ante ad talem casum perfugio. Eodem Aristomachus perfugit; tamquam Poenis, non Bruttiis, auctor urbis tradendae fuisset.

III.

III. Vrbs Croto murum in circuitu patentem duodecim millia passuum habuit, ante Pyrrhi in Italiam adventum. Post vastitatem eo bello factam vix pars dimidia habitabatur; flumen, quod medio oppido fluxerat, extra frequentia tectis loca praeterfluebat; et arx procul iis, quae habitabantur. Sex millia aberat ab urbe nobili templum (ipsa urbe erat nobilius) Laciniae Junonis, sanctum omnibus circa populis. Lucus ibi, frequenti sylva et proceris abietis arboribus septus, laeta in medio pascua habuit, ubi omnis generis sacrum Deae pascebatur pecus sine ullo pastore; separatimque egressi cujusque generis greges nocte remeabant ad stabula, numquam insidiis ferarum, non fraude violati hominum. Magni igitur fructus ex eo pecore capti, columnaque inde aurea solida facta et sacrata est: inclutumque templum, divitiis etiam, non tantum sanctitate, fuit. Ac miracula aliqua adfingunt, ut plerumque tam insignibus locis. Fama est, aram esse in vestibulo templi, cujus cinerem nullus umquam moveat ventus. Sed arx Crotonis, una parte inminens mari, altera, vergente in agrum, situ tantum naturali quondam munita, postea et muro cincta est, qua per aversas rupes ab Dionysio, Siciliae tyranno, per dolum fuerat capta. Eam tum arcem, satis, ut videbatur, tutam, Crotoniatum optimates tenebant, circumsedente cum Bruttiis eos etiam, plebe sua. Postremo Bruttii, quum suis viribus inexpugnabilem viderent arcem, coacti necessitate, Hannonis auxilium inplorant. Is, conditionibus ad deditionem compellere Crotoniatas conatus, ut coloniam Bruttiorum eo deduci, antiquamque frequentiam recipere vastam ac desertam bellis urbem paterentur, omnium neminem, praeter

ter Aristomachum, movit. Morituros se adfirmabant citius, quam, inmixti Bruttiis, in alienos ritus, mores legesque, ac mox linguam, etiam verterentur. Aristomachus unus, quando nec suadendo ad deditionem satis valebat, nec, sicut urbem prodiderat, locum prodendae arcis inveniebat, transfugit ad Hannonem. Locrenses brevi post legati, quum permissu Hannonis arcem intrassent, persuadent, ut traduci se in Locros paterentur, nec ultima experiri vellent. Jam hoc ut sibi liceret, inpetraverant et ab Hannibale, missis ad ipsum legatis. Ita Crotonem excessum est, deductique Crotoniatae ad mare naves conscendunt. Locros omnis multitudo abeunt. In Apulia ne hiems quidem quiete inter Romanos atque Hannibalem erat. Luceriae Sempronius consul, Hannibal haud procul Arpis hibernabat. Inter eos levia proelia ex occasione, aut opportunitate hujus aut illius partis, oriebantur: meliorque eis Romanus, et in dies cautior tutiorque ab insidiis fiebat.

IV. In Sicilia Romanis omnia mutaverat mors Hieronis, regnumque ad Hieronymum nepotem ejus translatum. Puerum, vixdum libertatem, nedum dominationem, modice laturum, et aetas et ingenium et tutores atque amici praecipitandum in omnia vitia adceperunt. Quae ita futura cernens Hiero ultima senecta voluisse dicitur liberas Syracusas relinquere, ne sub dominatu puerili, per ludibrium, bonis artibus partum firmatumque interiret regnum. Huic consilio ejus summa ope obstitere filiae, nomen regium penes puerum futurum ratae, regimen rerum omnium penes se virosque suos, Andranodorum et Zoippum: nam ii tutorum primi relinquebantur. Non facile erat nonagesimum jam agenti annum,

num, circumſeſſo dies noctesque muliebribus blanditiis, liberare animum, et convertere ad publicam privata curam. Itaque tutores modo quindecim puero reliquit: quos precatus eſt moriens, ut fidem erga populum Romanum, quinquaginta annos ab ſe cultam, inviolatam ſervarent, juvenemque ſuis potiſſimum veſtigiis inſiſtere vellent diſciplinaeque, in qua edoctus eſſet. Haec mandata. Quum exſpiraſſet, per tutores teſtamento prolato pueroque in concionem producto, (erat autem quindecim tunc ferme annorum) paucis, qui per concionem ad excitandos clamores diſpoſiti erant, adprobantibus teſtamentum, ceteris velut patre amiſſo in orba civitate omnia timentibus, funus fit regium, magis amore civium et caritate, quam cura ſuorum, celebre. Deinde ceteros tutores ſubmovet Andranodorus, juvenem jam eſſe dictitans Hieronymum ac regni potentem: deponendoque tutelam ipſe, quae cum pluribus communis erat, in ſe unum omnium vires convertit.

V. Vix quidem ulli bono moderatoque regi facilis erat favor apud Syracuſanos, ſuccedenti tantae caritati Hieronis. Verum enim vero Hieronymus, velut ſuis vitiis deſiderabilem efficere vellet avum, primo ſtatim conſpectu, omnia quam disparia eſſent, oſtendit. Nam qui per tot annos Hieronem filiumque ejus Gelonem nec veſtis habitu, nec alio ullo inſigni, differentes a ceteris civibus vidiſſent, conſpexere purpuram ac diadema ac ſatellites armatos, quadrigisque etiam alborum equorum interdum ex regia procedentem, more Dionyſii tyranni. Hunc tam ſuperbum adparatum habitumque convenientes ſequebantur contemtus omnium hominum, ſuperbae aures, contumelioſa dicta, rari aditus, non alienis mo-

modo, sed tutoribus etiam, libidines novae, inhumana crudelitas. Itaque tantus omnes terror invaserat, ut quidam ex tutoribus aut morte voluntaria, aut fuga praeverterent metum subpliciorum. Tres ex iis, quibus solis aditus in domum familiarior erat, Andranodorus et Zoippus, generi Hieronis, et Thraso quidam, de aliis quidem rebus haud magnopere audiebantur: tendendo autem duo ad Carthaginienses, Thraso ad societatem Romanam, certamine ac studiis interdum in se convertebant animum adolescentis: quum conjuratio, in tyranni caput facta, indicatur per Calonem quemdam, aequalem Hieronymi, et jam inde a puero in omnia familiaria jura adsuetum. Index unum ex conjuratis Theodotum, a quo ipse adpellatus erat, nominare potuit. Qui comprehensus extemplo, traditusque Andranodoro torquendus, de se ipse haud cunctanter fassus, conscios celabat. Postremo, quum omnibus intolerandis patientiae humanae cruciatibus laceraretur, victum malis se similans, avertit ab consciis in insontes indicium, Thrasonem esse auctorem consilii mentitus, nec, nisi tam potenti duce confisos, rem tantam ausuros. Ab latere inde eos nominat tyranni, quorum capita vilissima fingenti inter dolores gemitusque obcurrere. Maxime animo tyranni credibile indicium Thraso nominatus fecit. Ita extemplo traditur ad subplicium: adjectique poenae ceteri juxta insontes. Consciorum nemo, quum diu socius consilii torqueretur, aut latuit, aut fugit. Tantum illis in virtute ac fide Theodoti fiduciae fuit: tantumque ipsi Theodoto virium ad arcana obcultanda.

VI. Ita, quod unum vinculum cum Romanis societatis erat, Thrasone sublato e medio, extemplo haud dubie ad defectionem res

spe-

ſpectabat; legatique ad Hannibalem miſſi, ac remiſſi ab eo cum Hannibale, nobili adoleſcente, Hippocrates et Epicydes, nati Carthagine, ſed oriundi ab Syracuſis exſule avo, Poeni ipſi materno genere. Per hos juncta ſocietas Hannibali ac Syracuſano tyranno: nec invito Hannibale apud tyrannum manſerunt. Ap. Claudius praetor, cujus Sicilia provincia erat, ubi ea adcepit, extemplo legatos ad Hieronymum miſit: qui, quum ſeſe ad renovandam ſocietatem, quae cum avo fuiſſet, veniſſe dicerent, per ludibrium auditi dimiſſique ſunt ab quaerente per jocum Hieronymo, *quae fortuna eis pugnae ad Cannas fuiſſet? vix credibilia enim legatos Hannibalis narrare. Velle, quid veri ſit, ſcire, ut ex eo, utram ſpem ſequatur, conſilium capiat.* Romani, *quum ſerio legationes audire coepiſſet,redituros ſe ad eum* dicentes *eſſe*, monito magis eo, quam rogato, ne fidem temere mutaret, proficiſcuntur. Hieronymus legatos Carthaginem miſit ad foedus ex ſocietate cum Hannibale faciendum. Pacto convenit, ut, quum Romanos Sicilia expuliſſent, (id autem brevi fore, ſi naves atque exercitum miſiſſent) Himera amnis, qui ferme inſulam dividit, finis regni Syracuſani ac Punici imperii eſſet. Aliam deinde, inflatus adſentationibus eorum, qui eum non Hieronis tantum, ſed Pyrrhi etiam regis, materni avi, jubebant meminiſſe, legationem miſit, qua aequum cenſebat, Sicilia ſibi omni cedi: Italiae imperium proprium quaeri Carthaginienſi populo. Hanc levitatem ac jactationem animi neque mirabantur in juvene furioſo, neque arguebant, dummodo averterent eum ab Romanis.

VII. Sed omnia in eo praecipitia ad exitium fuerunt. Nam quum, praemiſſis Hip-

pocrate atque Epicyde cum binis millibus armatorum ad tentandas urbes, quae praesidiis tenebantur Romanis, et ipse in Leontinos cum cetero omni exercitu (erant autem ad quindecim millia peditum equitumque) profectus esset; liberas aedes conjurati (et omnes forte militabant) imminentes viae angustae, qua descendere ad forum rex solebat, sumserunt. Ibi, quum instructi armatique ceteri transitum exspectantes starent, uni ex eis, (Dinomeni fuit nomen) quia custos corporis erat, partes datae sunt, ut, quum adpropinquaret januae rex, per causam aliquam in angustiis sustineret ab tergo agmen. Ita, ut convenerat, factum est. Tamquam laxaret elatum pedem ab stricto nodo, moratus turbam Dinomenes, tantum intervalli fecit, ut, quum in praetereuntem sine armatis regem inpetus fieret, confoderetur aliquot prius vulneribus, quam subcurri posset. Clamore et tumultu audito, in Dinomenem, jam haud dubie obstantem, tela conjiciuntur: inter quae tamen, duobus adceptis vulneribus, evasit. Fuga satellitum, ut jacentem videre regem, facta est. Interfectores pars in forum ad multitudinem laetam libertate, pars Syracusas pergunt, ad praeoccupanda Andranodori regiorumque aliorum consilia. Incerto rerum statu, Ap. Claudius, bellum oriens ex propinquo quum cerneret, senatum literis certiorem fecit, Siciliam Carthaginiensi populo et Hannibali conciliari. Ipse adversus Syracusana consilia, provinciam regnique fines omnia convertit praesidia. Exitu anni ejus Q. Fabius ex auctoritate senatus Puteolos, per bellum coeptum frequentari emporium, communiit praesidiumque inposuit. Inde Romam comitiorum causa veniens in eum, quem primum diem comitialem habuit,

comi-

comitia edixit; atque ex itinere praeter Vrbem in campum descendit. Eo die quum sors praerogativae Aniensi juniorum exisset, eaque T. Otacilium, M. Aemilium Regillum consules diceret, tum Q. Fabius, silentio facto, tali oratione est usus:

VIII. *Si aut pacem in Italia, aut bellum cum eo hoste haberemus, in quo neglegentiae laxior locus esset, qui vestris studiis, quae in campum ad mandandos, quibus velitis, honores adfertis, moram ullam obferret, is mihi parum meminisse videretur vestrae libertatis. Sed quum in hoc bello, in hoc hoste, numquam ab ullo duce sine ingenti nostra clade erratum sit, eadem vos cura, qua in aciem armati descenditis, inire subfragium ad creandos consules decet, et sibi sic quemque dicere: Hannibali imperatori parem consulem nomino. Hoc anno ad Capuam Jubellio Taureae Campano summo equiti provocanti summus Romanus eques Asellus Claudius est obpositus. Adversus Gallum, quondam provocantem in ponte Anienis T. Manlium, fidentem et animo et viribus, misere majores nostri. Ob eamdem caussam haud multis annis post fuisse non negaverim, cur M. Valerio non diffideretur, adversus similiter provocantem arma capienti Gallum ad certamen. Quemadmodum pedites equitesque optamus, ut validiores, si minus, ut pares hosti habeamus; ita duci hostium parem imperatorem quaeramus. Quum, qui est summus in civitate dux, eum legerimus; tamen repente lectus, in annum creatus, adversus veterem ac perpetuum imperatorem comparabitur, nullis neque temporis, neque juris inclusum angustiis, quo minus ita omnia gerat administretque, ut tempora postulabunt belli. Nobis autem in adparatu ipso, ac tantum inchoantibus res, annus circumagitur. Quoniam,*

niam; quales viros creare vos consules deceat, satis est dictum; restat, ut pauca de eis, in quos praerogativae favor inclinavit, dicam. M. Aemilius Regillus flamen est Quirinalis, quem neque mittere ab sacris, neque retinere possumus, ut non Deum aut belli deseramus curam. Otacilius sororis meae filiam uxorem atque ex ea liberos habet. Ceterum non ea vestra in me majoresque meos merita sunt, ut non potiorem privatis necessitudinibus rem publicam habeam. Quilibet nautarum vectorumque tranquillo mari gubernare potest: ubi saeva orta tempestas est ac turbato mari rapitur vento navis, tum viro et gubernatore opus est. Non tranquillo navigamus, sed jam aliquot procellis submersi paene sumus. Itaque, quis ad gubernacula sedeat, summa cura providendum ac praecavendum vobis est. In minore te experti, T. Otacili, re sumus. Haud sane, cur ad mojora tibi fidamus, documenti quidquam dedisti. Classem hoc anno, cui tu praefuisti, trium rerum causa paravimus: ut Africae oram popularetur; ut tuta nobis Italiae litora essent; ante omnia, ne subplementum cum stipendio commeatuque ab Carthagine Hannibali transportaretur. Create consulem T. Otacilium, non dico, si omnia haec, sed si aliquid eorum rei publicae praestitit. Sin autem, te classem obtinente, etiam, velut pacato mari, quaelibet Hannibali tuta atque integra ab domo venerunt; si ora Italiae infestior hoc anno, quam Africae, fuit: quid dicere potes, cur te potissimum ducem Hannibali hosti obponant? Si consul esses, dictatorem dicendum exemplo majorum nostrorum censeremus. Nec tu id indignari posses, aliquem in civitate Romana meliorem bello haberi, quam te. Magis nullius interest, quam tua, T. Otacili, non inponi cervicibus

cibus tuis onus, ſub quo concidas. Ego magnopere ſuadeo, eodem animo, quo, ſi ſtantibus vobis in aciem armatis repente delegendi duo imperatores eſſent, quorum ductu atque auſpicio dimicaretis, hodie quoque conſules creetis: quibus ſacramento liberi veſtri dicant, ad quorum edictum conveniant, ſub quorum tutela atque cura militent. Lacus Traſimenus et Cannae triſtia ad recordationem exempla, ſed ad praecavendum ſimile utili documento ſunt. Praeco, Anienſem juniorum in ſubfragium revoca.

IX. Quum T. Otacilius ferociter, eum continuare conſulatum velle, vociferaretur atque obſtreperet, lictores ad eum adcedere conſul juſſit; et, quia in Vrbem non inierat, protenus in campum ex itinere profectus, admonuit, cum ſecuribus ſibi faſces praeferri. Iterum praerogativa ſubfragium init; creatique in ea conſules Q. Fabius Maximus quartum, M. Marcellus tertium. Eosdem conſules ceterae centuriae ſine variatione ulla dixerunt. Et praetor unus refectus Q. Fulvius Flaccus: novi alii creati, T. Otacilius Craſſus iterum, Q. Fabius conſulis filius, qui tum aedilis curulis erat, P. Cornelius Lentulus. Comitiis praetorum perfectis, ſenatus conſultum factum eſt, *ut Q. Fulvio extra ordinem urbana provincia eſſet; isque potiſſimus, conſulibus ad bellum profectis, Vrbi praeeſſet.* Aquae magnae bis eo anno fuerunt; Tiberisque agros inundavit cum magna ſtrage tectorum, pecorumque et hominum pernicie. Quinto anno ſecundi Punici belli Q. Fabius Maximus quartum, M. Claudius Marcellus tertium, conſulatum ineuntes, plus ſolito converterant in ſe civitatis animos. Multis enim annis tale conſulum par non fuerat. Referebant ſenes, ſic Maximum Rullum cum P. Decio ad bellum

Gallicum, sic postea Papirium Carviliumque adversus Samnites Bruttiosque et Lucanum cum Tarentino populum, consules declaratos. Absens Marcellus consul creatus, quum ad exercitum esset; praesenti Fabio, atque ipso comitia habente, consulatus continuatus. Tempus ac necessitas belli ac discrimen summae rerum faciebant, ne quis aut in exemplum exquireret, aut suspectum cupiditatis imperii consulem haberet. Quin laudabant potius magnitudinem animi, quod, quum summo imperatore esse opus rei publicae sciret, seque eum haud dubie esse, minoris invidiam suam, si qua ex re oriretur, quam utilitatem rei publicae, fecisset.

X. Quo die magistratum inierunt consules, senatus in Capitolio est habitus: decretumque omnium primum, ut consules sortirentur compararentve inter se, uter censoribus creandis comitia haberet prius, quam ad exercitum proficisceretur. Prorogatum deinde imperium omnibus, qui ad exercitus erant, jussique in provinciis manere, Ti. Gracchus Luceriae, ubi cum volonum exercitu erat, C. Terentius Varro in agro Piceno, M'. Pomponius in Gallico. Ex praetoribus prioris anni pro praetore Q. Mucius obtineret Sardiniam, M. Valerius ad Brundisium orae maritimae, intentus adversus omnes motus Philippi Macedonum regis, praeesset. P. Cornelio Lentulo praetori Sicilia decreta provincia; T. Otacilio classi eadem, quam adversus Carthaginienses priore anno habuisset. Prodigia eo anno multa nuntiata sunt. Quae quo magis credebant simplices ac religiosi homines, eo plura nuntiabantur: Lanuvii in aede intus Sospitae Junonis corvos nidum fecisse: in Apulia palmam viridem arsisse: Mantuae stagnum effusum Min-

cio

cio amni cruentum visum: et Calibus creta, et Romae in foro boario sanguine pluisse: et in vico Istrico fontem sub terra tanta vi aquarum fluxisse, ut serias doliaque, quae in eo loco erant, provoluta velut inpetus torrentis tulerit: tacta de coelo atrium publicum in Capitolio, aedem in campo Vulcani, arcem in Sabinis publicamque viam, murum ac portam Gabiis. Jam alia vulgata miracula erant: hastam Martis Praeneste sua sponte promotam: bovem in Sicilia loquutum, infantem in utero matris in Marrucinis, *Io triumphe!* clamasse: ex muliere Spoleti virum factum: Hadriae aram in coelo speciesque hominum circum eam, cum candida veste, visas esse. Quin Romae quoque in ipsa urbe, secundum apum examen in foro visum, adfirmantes quidam, legiones se armatas in Janiculo videre, concitaverunt civitatem ad arma. Qui tum in Janiculo essent, negarunt, quemquam ibi, praeter adsuetos collis ejus cultores, adparuisse. Haec prodigia hostiis majoribus procurata sunt ex haruspicum responso: et subplicatio omnibus Deis, quorum pulvinaria Romae essent, indicta est.

XII. Perpetratis, quae ad pacem Deum pertinebant, de re publica belloque gerendo, et quantum copiarum, et ubi quaeque essent, consules ad senatum retulerunt. Duodeviginti legionibus bellum geri placuit: binas consules sibi sumere: binis Galliam Siciliamque ac Sardiniam obtineri, duabusque Q. Fabium praetorem Apuliae, duabus volonum Ti. Gracchum circa Luceriam praeesse: singulas C. Terentio proconsuli ad Picenum, et M. Valerio ad classem circa Brundisium relinqui, et duas Vrbi praesidio esse. Hic ut numerus legionum expleretur, sex novae legiones erant

scribendae. Eas primo quoque tempore consules scribere jussi, et classem parare; ut cum eis navibus, quae pro Calabriae litoribus in statione essent, centum quinquaginta longarum navium classis eo anno expleretur. Delectu habito et centum navibus novis deductis, Q. Fabius comitia censoribus creandis habuit. Creati M. Atilius Regulus et P. Furius Philus. Quum increbresceret rumor, bellum in Sicilia esse, T. Otacilius eo cum classe proficisci jussus est. Quum deessent nautae, consules ex senatus consulto edixerunt, *ut, qui, L. Aemilio, C. Flaminio censoribus, millibus aeris quinquaginta ipse aut pater ejus census fuisset usque ad centum millia, aut cui postea res tanta esset facta, nautam unum cum sex mensium stipendio daret: qui supra centum millia usque ad trecenta millia, tres nautas cum stipendio annuo: qui supra trecenta millia usque ad decies aeris, quinque nautas: qui supra decies, septem: senatores octo nautas cum annuo stipendio darent.* Ex hoc edicto dati nautae, armati instructique ab dominis, cum triginta dierum coctis cibariis naves conscenderunt. Tum primum est factum, ut classis Romana sociis navalibus, privata inpensa paratis, compleretur.

XIII. Hic major solito adparatus praecipue conterruit Campanos, ne ab obsidione Capuae bellum ejus anni Romani inciperent. Itaque legatos Hannibalem oratum miserunt, ut Capuam exercitum admoveret. *Ad eam obpugnandam novos exercitus scribi Romae; nec ullius urbis defectioni magis infensos eorum animos esse.* Id quia tam trepidi nuntiabant, maturandum Hannibal ratus, ne praevenirent Romani, profectus Arpis, ad Tifata in veteribus castris super Capuam consedit. Inde, Nu-

Numidis Hispanisque ad praesidium simul castrorum simul Capuae relictis, cum cetero exercitu ad laeum Averni per speciem sacrificandi, re ipsa ut tentaret Puteolos quodque ibi praesidii erat, descendit. Maximus, postquam Hannibalem Arpis profectum, et regredi in Campaniam, adlatum est, nec die nec nocte intermisso itinere, ad exercitum redit: et Ti. Gracchum ab Luceria Beneventum copias admovere, Q. Fabium praetorem (is filius consulis erat) Luceriam Graccho subcedere jubet. In Siciliam eodem tempore duo praetores profecti, P. Cornelius ad exercitum, Otacilius, qui maritimae orae reique navali praeesset; et ceteri in suas quisque provincias profecti: et, quibus prorogatum imperium erat, easdem, quas priore anno, regiones obtinuerunt.

XIII. Ad Hannibalem, quum ad lacum Averni esset, quinque nobiles juvenes ab Tarento venerunt, partim ad Trasimenum lacum, partim ad Cannas capti, dimissique domos cum eadem comitate, qua usus adversus omnes Romanorum socios Poenus fuerat. Ii, *memores beneficiorum ejus perpulisse magnam partem se juventutis Tarentinae*, referunt, *ut Hannibalis amicitiam ac societatem, quam populi Romani, mallent; legatosque ab suis missos rogare Hannibalem, ut exercitum propius Tarentum admoveat. Si signa ejus, si castra conspecta a Tarento sint, haud ullam intercessuram moram, quin urbs dedatur. In potestate juniorum plebem, in manu plebis rem Tarentinam esse.* Hannibal conlaudatos eos oneratosque ingentibus promissis domum ad coepta maturanda redire jubet: se in tempore adfuturum esse. Hac cum spe dimissi Tarentini. Ipsum ingens cupido incesserat Tarenti potiun-

tiundi. Vrbem esse videbat, quum opulentam nobilemque, tum maritimam, et in Macedoniam obportune versam: regemque Philippum hunc portum, si transiret in Italiam, quum Brundisium Romani haberent, petiturum. Sacro inde perpetrato, ad quod venerat, et, dum ibi moratur, pervastato agro Cumano usque ad Miseni promontorium, Puteolos repente agmen convertit, ad obprimendum praesidium Romanum. Sex millia hominum erant, et locus munimento quoque, non natura modo, tutus. Triduum ibi moratus Poenus, ab omni parte tentato praesidio, deinde, ut nihil procedebat, ad populandum agrum Neapolitanum, magis ira quam potiundae urbis spe, processit. Adventu ejus in propinquum agrum Nolana mota est plebs, jam diu aversa ab Romanis et infesta senatui suo. Itaque legati ad arcessendum Hannibalem, cum haud dubio promisso tradendae urbis, venerunt. Praevenit inceptum eorum Marcellus consul, a primoribus adcitus. Die uno Suessulam a Calibus, quum Vulturnus amnis trajicientem moratus esset, contenderat. Inde proxima nocte sex millia peditum equitesque trecentos, qui praesidio senatui essent, Nolam intromisit: et, uti a consule omnia impigre facta sunt ad praeobcupandam Nolam, ita Hannibal tempus terebat; bis jam ante nequidquam tentata re, segnior ad credendum Nolanis factus.

XIV. Iisdem diebus et Q. Fabius consul ad Casilinum tentandum, quod praesidio Punico tenebatur, venit; et ad Beneventum, velut ex composito, parte altera Hanno ex Bruttiis cum magna peditum equitumque manu, altera Ti. Gracchus ab Luceria adcessit: qui primo oppidum intravit. Deinde, ut Hannonem

nem tria millia ferme ab urbe ad Calorem fluvium castra posuisse et inde agrum populari audivit, et ipse, egressus moenibus, mille ferme passus ab hoste castra locat, ibique concionem militum habuit. Legiones magna ex parte volonum habebat; qui jam alterum annum libertatem tacite mereri, quam postulare palam, maluerant. Senserat tamen hibernis egrediens murmur in agmine esse quaerentium, *en umquam liberi militaturi essent?* scripseratque senatui, non tam quid desiderarent, quam quid meruissent: *bona fortique opera eorum se ad eam diem usum; neque ad exemplum justi militis quidquam eis, praeter libertatem, deesse.* De eo permissum ipsi erat, faceret, quod e re publica duceret esse. Itaque prius, quam cum hoste manum consereret, pronuntiat, *tempus venisse eis libertatis, quam diu sperassent, potiundae. Postero die signis conlatis dimicaturum puro ac patenti campo, ubi sine ullo insidiarum metu vera virtute geri res posset. Qui caput hostis retulisset, eum se extemplo liberum jussurum esse: qui loco cessisset, in eum servili supplicio animadversurum. Suam cuique fortunam in manu esse: libertatis auctorem eis non se fore solum, sed consulem M. Marcellum et universos Patres; quos, consultos ab se de libertate eorum, sibi permisisse.* Literas inde consulis ac senatus consultum recitavit. Ad quae clamor cum ingenti adsensu est sublatus. Pugnam poscebant, signumque ut daret extemplo, ferociter instabant. Gracchus, proelio in posterum diem pronuntiato, concionem dimisit. Milites laeti, praecipue quibus merces navatae in unum diem operae libertas futura erat, armis expediendis quod reliquum consumunt.

XV.

XV. Postero die, ubi signa coeperunt canere, primi omnium parati instructique ad praetorium conveniunt. Sole orto, Gracchus in aciem copias educit. Nec hostes moram dimicandi fecerunt. Decem et septem millia peditum erant, maxima ex parte Bruttii ac Lucani: equites mille ducenti; inter quos pauci admodum Italici, ceteri Numidae fere omnes Maurique. Pugnatum est et acriter, et diu. Quatuor horis neutro inclinata est pugna: nec alia magis Romanum inpediebat res, quam capita hostium pretia libertati facta. Nam ut quisque hostem inpigre occiderat, primum capite aegre inter turbam tumultumque abscidendo tempus terebat: deinde, occupata dextra tenendo caput, fortissimus quisque pugnator esse desierat: segnibus ac timidis tradita pugna erat. Quod ubi tribuni militum Graccho nuntiaverunt, *neminem stantem jam vulnerari hostem, carnificari jacentes, et in dextris militum pro gladiis humana capita esse*: signum dari propere jussit, *projicerent capita invaderentque hostem. Claram satis et insignem virtutem esse: nec dubiam libertatem futuram strenuis viris.* Tum redintegrata pugna est, et eques etiam in hostem emissus. Quibus quum inpigre Numidae concurrissent, nec segnior equitum, quam peditum, pugna esset, iterum in dubium adducta res. Quum utrimque duces, Romanus Bruttium Lucanumque, toties a mojoribus suis victos subactosque: Poenus mancipia Romana et ex ergastulo militem verbis obtereret; postremo pronuntiat Gracchus, *esse nihil, quod de libertate sperarent, nisi eo die fusi fugatique hostes essent.*

XVI. Ea demum vox ita animos adcendit, atque renovato clamore, velut alii repente facti, tanta vi se in hostem intulerunt, ut sustineri

neri ultra non possent. Primo antesignani Poenorum, deinde signa perturbata, postremo tota inpulsa acies; inde haud dubie terga data, ruuntque fugientes in castra, adeo pavidi trepidique, ut ne in portis quidem aut vallo quisquam restiterit, ac prope continenti agmine Romani insequuti novum de integro proelium, inclusi hostium vallo, ediderint. Ibi, sicut pugna inpeditior in angustiis, ita caedes atrocior fuit: et adjuvere captivi, qui, rapto inter tumultum ferro, conglobati et ab tergo ceciderunt Poenos, et fugam inpedierunt. Itaque minus duo millia hominum ex tanto exercitu, et ea major pars equitum, cum ipso duce effugerunt: alii omnes caesi aut capti. Capta et signa duodequadraginta. Ex victoribus duo millia ferme cecidere. Praeda omnis (praeterquam hominum captorum) militi concessa est: et pecus exceptum est, quod intra dies triginta domini cognovissent. Quum praeda onusti in castra redissent, quatuor millia ferme volonum militum, qui pugnaverant segnius, nec in castra inruperant simul, metu poenae collem haud procul castris ceperunt. Postero die per tribunos militum inde deducti, concione militum advocata a Graccho, superveniunt. Vbi quum proconsul veteres milites primum, prout cujusque virtus atque opera in ea pugna fuerat, militaribus donis donasset, tunc, quod ad volones adtineret, *omnes*, ait, *malle laudatos a se, dignos indignosque, quam quemquam eo die castigatum esse. Quod bonum, faustum, felixque rei publicae ipsisque esset, omnes eos liberos esse jubere.* Ad quam vocem quum clamor ingenti alacritate sublatus esset, ac nunc complexi inter se gratulantesque, nunc manus ad coelum tollentes, bona omnia populo Romano Graccho que ipsi precaren-

carentur; tum Gracchus: *Priusquam omnes jure libertatis aequassem*, inquit, *neminem nota strenui aut ignavi militis notasse volui. Nunc, exsoluta jam fide publica, ne discrimen omne virtutis ignaviaeque pereat, nomina eorum, qui, detrectatae pugnae memores, secessionem paullo ante fecerunt, referri ad me jubebo: citatosque singulos jure jurando adigam, nisi queis morbus caussa erit, non aliter, quam stantes, cibum potionemque, quoad stipendia facient, capturos esse. Hanc mulctam ita aequo animo feretis, si reputabitis, nulla ignaviae nota leviore vos designari potuisse.* Signum deinde conligendi vasa dedit: militesque praedam portantes agentesque, per lasciviam ac jocum, ita ludibundi Beneventum rediere, ut ab epulis per celebrem festumque diem actis, non ex acie, reverti viderentur. Beneventani omnes turba effusa quum obviam ad portas exissent, complecti milites, gratulari, vocare in hospitium. Adparata convivia omnibus in propatulo aedium fuerant: ad ea invitabant, Gracchumque orabant, ut epulari permitteret militibus. Et Gracchus ita permisit, in publico epularentur omnes. Ante suas quibusque fores prolata omnia. Pileati aut lana alba velatis capitibus volones epulati sunt; alii adcubantes, alii stantes, qui simul ministrabant vescebanturque. Digna res visa, ut simulacrum celebrati ejus diei Gracchus, postquam Romam rediit, pingi juberet in aede Libertatis, quam pater ejus in Aventino ex mulctaticia pecunia faciendam curavit dedicavitque.

XVII. Dum haec ad Beneventum geruntur, Hannibal, depopulatus agrum Neapolitanum, ad Nolam castra movet. Quem ubi adventare consul sensit, Pomponio propraetore cum eo exercitu, qui super Suessulam in castris

castris erat, adcito, ire obviam hosti parat nec moram dimicandi facere. C. Claudium Neronem cum robore equitum silentio noctis per aversam maxime ab hoste portam emittit; circumvectumque occulte subsequi sensim agmen hostium jubet, et, quum coortum proelium videret, ab tergo se objicere. Id errore viarum, an exiguitate temporis, Nero exsequi non potuerit, incertum est. Absente eo quum proelium commissum esset, superior quidem haud dubie Romanus erat: sed, quia equites non adfuere in tempore, ratio compositae rei turbata est. Non ausus insequi cedentes Marcellus, vincentibus suis signum receptui dedit. Plus tamen duo millia hostium eo die caesa traduntur: Romani minus quadringentis. Solis fere occasu Nero, diem noctemque nequidquam fatigatis equis hominibusque, ne viso quidem hoste rediens, adeo graviter est ab consule increpitus, ut per eum stetisse diceret, quo minus adcepta ad Cannas redderetur hosti clades. Postero die Romanus in aciem descendit: Poenus, tacita etiam confessione victus, castris se tenuit. Tertio die silentio noctis, omissa spe Nolae potiundae, rei numquam prospere tentatae, Tarentum ad certiorem spem proditionis proficiscitur.

XVIII. Nec minore animo res Romana domi, quam militiae, gerebatur. Censores, vacui ab operum locandorum cura, propter inopiam aerarii, ad mores hominum regendos animum adverterunt castigandaque vitia, quae, velut diutinis morbis aegra corpora ex se gignunt, nata bello erant. Primum eos citaverunt, qui post Cannensem pugnam rem publicam deseruisse Italiaque excessisse velle dicebantur. Princeps eorum L. Caecilius Metellus quaestor tum forte erat. Jusso deinde

eo ceterisque ejusdem noxae reis caussam dicere, quum purgari nequissent; pronuntiarunt, verba orationemque eos adversus rem publicam habuisse, quo conjuratio deserendae Italiae caussa fieret. Secundum eos citati nimis callidi exsolvendi juris jurandi interpretes; qui captivorum, ex itinere regressi clam in castra Hannibalis, solutum, quod juraverant redituros, rebantur. His superioribusque illis equi ademti, qui publicum equum habebant; tribuque moti, aerarii omnes facti. Neque senatu modo aut equestri ordine regendo cura se censorum tenuit. Nomina omnium ex juniorum tabulis excerpserunt, qui quadriennio non militassent, quibus neque vacatio justa militiae, neque morbus caussa fuisset. Et ea supra duo millia nominum in aerarios relata, tribuque omnes moti. Additumque inerti censoriae notae triste senatus consultum: ut ii omnes, quos censores notassent, pedibus mererent, mitterenturque in Siciliam ad Cannensis exercitus reliquias, cui militum generi non prius, quam pulsus Italia hostis esset, finitum stipendiorum tempus erat. Quum censores, ob inopiam aerarii, se jam locationibus abstinerent aedium sacrarum tuendarum curuliumque equorum praebendorum ac similium his rerum; convenere ad eos frequentes, qui hastae hujus generis adsueverant, hortatique censores, ut omnia perinde agerent, locarent, ac si pecunia in aerario esset: neminem, nisi bello confecto, pecuniam ab aerario petiturum esse. Convenere deinde domini eorum, quos Ti. Sempronius ad Beneventum manu emiserat: arcessitosque se ab triumviris mensariis esse dixerunt, ut pretia servorum adciperent. Ceterum non ante, quam bello confecto, adcepturos esse. Quum haec inclinatio animorum

rum

rum plebis ad sustinendam inopiam aerarii fieret; pecuniae quoque pupillares primo, deinde viduarum, coeptae conferri; nusquam eas tutius sanctiusque deponere credentibus, qui deferebant, quam in publica fide. Inde, si quid emtum paratumque pupillis ac viduis foret, a quaestore perscribebatur. Manavit ea privatorum benignitas ex urbe etiam in castra, ut non eques, non centurio stipendium adciperent, mercenariumque increpantes vocarent, qui adcepisset.

XIX Q. Fabius consul ad Casilinum castra habebat, quod duum millium Campanorum et septingentorum militum Hannibalis tenebatur praesidio. Praeerat Statius Metius, missus ab Cn. Magio Atellano, qui eo anno Medixtuticus erat, servitiaque et plebem promiscue armabat, ut castra Romana invaderet, intento consule ad Casilinum obpugnandum. Nihil eorum Fabium fefellit. Itaque Nolam ad conlegam mittit, *altero exercitu, dum Casilinum obpugnatur, opus esse, qui Campanis obponatur. Vel ipse, relicto Nolae praesidio modico, veniret: vel, si eum Nola teneret, et necdum securae res ab Hannibale essent, se Ti. Gracchum proconsulem a Benevento adciturum.* Hoc nuntio Marcellus, duobus militum millibus Nolae in praesidio relictis, cum cetero exercitu Casilinum venit, adventuque ejus Campani, jam moventes sese, quieverunt. Ita a duobus consulibus Casilinum obpugnari coeptum. Vbi quum multa, subcedentes temere moenibus, Romani milites adciperent vulnera, neque satis inceptis subcederet, Fabius, omittendam rem parvam ac juxta magnis difficilem, abscendendumque inde censebat, quum res majores instarent. Marcellus, multa magnis ducibus sicut non adgredienda, ita semel

adgressi non dimittenda esse, dicendo, quia magna famae momenta in utramque partem fierent, tenuit, ne inrito incepto abiretur. Vineae inde omniaque alia operum machinationumque genera quum admoverentur, Campanique Fabium orarent, ut abire Capuam tuto liceret; paucis egressis, Marcellus portam, qua egrediebantur, obcupavit, caedesque promiscue omnium circa portam primo, deinde, inruptione facta, etiam in urbe fieri coepta est. Quinquaginta fere primo egressi Campanorum, quum ad Fabium confugissent, praesidio ejus Capuam pervenerunt. Casilinum, inter conloquia cunctationemque petentium fidem, per occasionem captum est. Captivi, quique Campanorum, quique Hannibalis militum erant, Romam missi, atque ibi in carcere inclusi sunt: oppidanorum turba per finitimos populos in custodiam divisa.

XX. Quibus diebus a Casilino, re bene gesta, recessum est, eis Gracchus in Lucanis aliquot cohortes, in ea regione conscriptas, cum praefecto sociorum in agros hostium praedatum misit. Eos effuse palatos Hanno adortus, haud multo minorem, quam ad Beneventum adceperat, reddidit hosti cladem, atque in Bruttios raptim, ne Gracchus adsequeretur, concessit. Consules, Marcellus retro, unde venerat, Nolam redit; Fabius in Samnium ad populandos agros recipiendasque armis, quae defecerant, urbes processit. Caudinus Samnis gravius devastatus; perusti late agri, praedae pecudum hominumque actae. Oppida vi capta, Compulteria, Telesia, Compsa, Melae, Fulfulae et Orbitanium. Ex Lucanis Blandae: Apulorum Aecae obpugnatae. Millia hostium in his urbibus viginti quinque capta aut occisa; et recepti perfugae trecenti septua-

septuaginta: quos quum Romam misisset consul, virgis in comitio caesi omnes, ac de saxo dejecti. Haec a Q. Fabio intra paucos dies gesta. Marcellum ab gerundis rebus valetudo adversa Nolae tenuit. Et a praetore Q. Fabio, cui circa Luceriam provincia erat, Accua oppidum per eos dies vi captum: stativaque ad Ardoneas communita. Dum haec aliis locis ab Romanis geruntur, jam Tarentum pervenerat Hannibal, cum maxima omnium, quacumque ierat, clade. In Tarentino demum agro pacatum incedere agmen coepit. Nihil ibi violatum, neque usquam via excessum est; adparebatque, non id modestia militum aut ducis, nisi ad conciliandos Tarentinorum animos, fieri. Ceterum quum propemodo muris adcessisset, nullo ad conspectum primi agminis, ut rebatur, motu facto, castra ab urbe ferme passus mille locat. Tarenti, triduo ante, quam Hannibal ad moenia adcederet, a M. Valerio propraetore, qui classi ad Brundisium praeerat, missus M. Livius, primore conscripta juventute dispositisque ad omnes portas circaque muros, qua res postulabat, stationibus, die ac nocte plurimum intentus, neque hostibus, neque dubiis sociis loci quidquam praebuit ad tentandum. Quare diebus aliquot frustra ibi absumtis, Hannibal, quum eorum nemo, qui ad lacum Averni adissent, aut ipsi venirent, aut nuntium literasve mitterent, vana promissa se temere sequutum cernens, castra inde movit. Tum quoque, intacto agro Tarentino, (quamquam simulata lenitas nihildum profuerat, tamen spe labefactandae fidei haud absistens) Salapiam ut venit, frumentum ex agris Metapontino atque Heracliensi (jam media aestas exacta erat, et hibernis placebat locus) comportat. Praedatum inde

de

de Numidae Maurique per Sallentinum agrum proximosque Apuliae saltus dimissi. Vnde ceterae praedae haud multum, equorum greges maxime abacti: e quibus ad quatuor millia domanda equitibus divisa.

XXI. Romani, quum bellum nequaquam contemnendum in Sicilia oriretur, morsque tyranni duces magis inpigros dedisset Syracusanis, quam ausam aut animos mutasset, M. Marcello alteri consulum eam provinciam decernunt. Secundum Hieronymi caedem primo tumultuatum in Leontinis apud milites fuerat, vociferatumque ferociter, parentandum regi sanguine conjuratorum esse. Deinde libertatis restitutae dulce auditu nomen crebro usurpatum, spes facta ex pecunia regia largitionis, militiaeque fungendae potioribus ducibus, et relata tyranni foeda scelera foedioresque libidines adeo mutavere animos, ut insepultum jacere corpus paullo ante desiderati regis paterentur. Quum ceteri ex conjuratis ad exercitum obtinendum remansissent, Theodotus et Sosis regiis equis, quanto maximo cursu poterant, ut ignaros omnium regios obprimerent, Syracusas contendunt. Ceterum praevenerat non fama solum, (qua nihil in talibus rebus est celerius) sed nuntius etiam ex regiis servis. Itaque Andranodorus et Insulam et arcem et alia, quae poterat, quaeque obportuna erant, praesidiis firmarat. Hexapylo Theodotus ac Sosis post solis obcasum jam obscura luce invecti, quum cruentam regiam vestem atque insigne capitis ostentarent, travecti per Tycham, simul ad libertatem, simul ad arma vocantes, in Achradinam convenire jubent. Multitudo pars procurrit in vias, pars in vestibulis stat, pars ex tectis fenestrisque prospectant et, quid rei sit, rogitant. Omnia lumi-

luminibus conlucent, strepituque vario complentur. Armati locis patentibus congregantur. Inermes ex Olympii Jovis templo spolia Gallorum Illyriorumque, dono data Hieroni a populo Romano fixaque ab eo, detrahunt; precantes Jovem, ut volens propitius praebeat sacra arma, pro patria, pro Deum delubris, pro libertate sese armantibus. Haec quoque multitudo, stationibus per principes regionum urbis dispositis, adjungitur. In Insula inter cetera Andranodorus praesidiis firmat horrea publica. Locus, saxo quadrato septus atque arcis in modum emunitus, capitur ab juventute, quae praesidio ejus loci adtributa erat, mittuntque nuntios in Achradinam, horrea frumentumque in senatus potestate esse.

XXII. Luce prima populus omnis armatus inermisque in Achradinam ad curiam convenit. Ibi pro Concordiae ara, quae in eo sita loco erat, ex principibus unus nomine Polyaenus concionem et liberam et moderatam habuit: *Servitudinis indignitatisque homines expertos adversus notum malum irritatos esse. Discordia civilis quas inportet clades, audisse magis a patribus Syracusanos, quam ipsos vidisse. Arma quod inpigre ceperint, laudare: magis laudaturum, si non utantur, nisi ultima necessitate coacti. In praesentia legatos ad Andranodorum mitti placere, qui denuntient, ut in potestate senatus ac populi sit, portas Insulae patefaciat, reddat praesidium. Si tutelam alieni regni suum regnum velit facere, eumdem se censere, multo acrius ab Andranodoro, quam ab Hieronymo, repeti libertatem.* Ab hac concione legati missi sunt. Senatus inde haberi coeptus est. Quod sicut, regnante Hierone, manserat publicum consilium, ita post

mortem ejus, ante eam diem, nulla de re neque convocati, neque confulti fuerant. Vt ventum ad Andranodorum eſt, ipſum quidem movebat et civium conſenſus, et quum aliae obcupatae urbis partes, tum pars Inſulae, velut munitiſſima, prodita atque alienata. Sed evocatum eum ab legatis Damarata uxor, filia Hieronis, inflata adhuc regiis animis ac muliebri ſpiritu, admonet ſaepe uſurpatae Dionyſii tyranni vocis, qua, *pedibus tractum, non inſidentem equo, relinquere tyrannidem*, dixerit, *debere. Facile eſſe momento, quo quis velit, cedere poſſeſſione magnae fortunae: facere et parare eam, difficile atque arduum eſſe. Paullum ſumeret ſpatii ad conſultandum ab legatis. Eo uteretur ad arceſſendos ex Leontinis milites: quibus ſi pecuniam regiam pollicitus eſſet, omnia in poteſtate ejus futura.* Haec muliebria conſilia Andranodorus neque tota adſpernatus eſt, neque extemplo adcepit: tutiorem ad opes adfectandas ratus eſſe viam, ſi in praeſentia tempori ceſſiſſet. Itaque legatos renuntiare juſſit, futurum ſe in ſenatus ac populi poteſtate. Poſtero die luce prima, patefactis Inſulae portis, in forum Achradinae venit. Ibi in aram Concordiae, ex qua pridie Polyaenus concionatus erat, eſcendit, orationemque eam orſus eſt, qua primum cunctationis ſuae veniam petivit. *Se enim clauſas habuiſſe portas, non ſeparantem ſuas res a publicis, ſed ſtrictis ſemel gladiis timentem, qui finis caedibus eſſet futurus: utrum, quod ſatis libertati foret, contenti nece tyranni eſſent, an, quicumque aut propinquitate, aut adfinitate, aut aliquibus miniſteriis regiam contigiſſent, alienae culpae rei trucidarentur. Poſtquam animadverterit, eos, qui liberaſſent patriam, ſervare etiam liberatam velle, atque undique conſuli*

fuli in medium; non dubitasse, quin et corpus suum, et cetera omnia, quae suae fidei tutelaeque essent, quoniam eum, qui mandasset, suus furor absumsisset, patriae restitueret. Conversus deinde ad interfectores tyranni, ac nomine adpellans Theodotum ac Sosim: *Facinus*, inquit, *memorabile fecistis. Sed, mihi credite, inchoata vestra gloria, nondum perfecta est; periculumque ingens manet, nisi paci et concordiae consulitis, ne libera efferatur res publica.*

XXIII. Post hanc orationem claves portarum pecuniaeque regiae ante pedes eorum posuit. Atque illo quidem die dimissi ex concione laeti, circa omnia fana Deum supplicaverunt cum conjugibus ac liberis: postero die comitia praetoribus creandis habita. Creatus inprimis Andranodorus; ceteri magna ex parte interfectores tyranni. Duos etiam absentes, Sopatrum ac Dinomenem, fecerunt. Qui, auditis, quae Syracusis acta erant, pecuniam regiam, quae in Leontinis erat, Syracusas devectam, quaestoribus ad id ipsum creatis tradiderunt; et ea, quae in Insula erat et Achradina, tradita est; murique ea pars, quae ab cetera urbe nimis firmo munimento intersepiebat Insulam, consensu omnium dejecta est. Sequutae et ceterae res hanc inclinationem animorum ad libertatem. Hippocrates atque Epicydes, audita morte tyranni, quam Hippocrates, etiam nuntio interfecto, celare voluerat, deserti a militibus, quia id tutissimum ex praesentibus videbatur, Syracusas rediere. Vbi ne suspecti obversarentur, tamquam novandi res aliquam occasionem quaerentes, praetores primum, dein per eos senatum adeunt. *Ab Hannibale se missos* praedicant *ad Hieronymum, tamquam amicum ac socium. Paruisse imperio ejus, cujus imperator*

ſuus voluerit. Velle ad Hannibalem redire. Ceterum, quum iter tutum non ſit, vagantibus paſſim per totam Siciliam Romanis armis, petere, ut praeſidii dent aliquid, quo Locros in Italiam perducantur. Gratiam magnam eos parva opera apud Hannibalem inituros. Facile res inpetrata: abire enim duces regios, quum peritos militiae, tum egentes eosdem atque audaces, cupiebant: ſed, quod volebant, non, quam maturato opus erat, naviter expediebant. Interim juvenes militares et adſueti militibus, nunc apud eos ipſos, nunc apud transfugas, quorum maxima pars ex navalibus ſociis Romanorum erat, nunc etiam apud infimae plebis homines, crimina ſerebant in ſenatum optimatesque: *id moliri clam eos atque ſtruere, ut Syracuſae per ſpeciem reconciliatae ſocietatis in ditione Romanorum ſint; dein factio et pauci auctores foederis renovati dominentur.*

XXIV. His audiendis credendisque obportuna multitudo, major in dies, Syracuſas confluebat; nec Epicydi ſolum ſpem novandarum rerum, ſed Andranodoro etiam, praebebat. Qui, feſſus tandem uxoris vocibus, monentis, *nunc illud eſſe tempus occupandi res, dum turbata omnia nova atque incondita libertate eſſent, dum regiis ſtipendiis paſtus obverſaretur miles, dum ab Hannibale miſſi duces, adſueti militibus, juvare poſſent incepta,* cum Themiſto, cui Gelonis filia nupta, rem conſociatam paucos poſt dies Ariſtoni cuidam tragico actori, cui et alia arcana committere adſuerat, incaute aperit. Huic et genus et fortuna honeſta erant; nec ars, quia nihil tale apud Graecos pudori eſt, ea deformabat. Itaque, fidem potiorem ratus, quam patriae debebat, indicium ad praetores defert. Qui ubi rem

rem haud vanam esse certis indiciis comperērunt, consultis senioribus et auctoritate eorum praesidio ad fores posito, ingressos curiam Themistum atque Andranodorum interfecerunt; et quum tumultus ab re in speciem atrociore, caussam aliis ignorantibus, ortus esset, silentio tandem facto, indicem in curiam introduxerunt. Qui quum ordine omnia edocuisset, et principium conjurationis factum ab Harmoniae Gelonis filiae nuptiis, quibus Themisto juncta esset; Afrorum Hispanorumque auxiliares instructos ad caedem praetorum principumque aliorum; bonaque eorum praedae futura interfectoribus pronuntiatum; jam mercenariorum manum adsuetam imperiis Andranodori paratam fuisse ad Insulam rursus obcupandam; singula deinde, quae per quosque agerentur, totamque viris armisque instructam conjurationem ante oculos posuisset: senatui quidem tam jure caesi, quam Hieronymus, videbantur. Ante curiam variae atque incertae rerum multitudinis clamor erat. Quam, ferociter minitantem in vestibulo curiae, corpora conjuratorum eo metu compresserunt, ut silentes integram plebem in concionem sequerentur. Sopatro mandatum ab senatu et ab conlegis, ut verba faceret.

XXV. Is, tamquam reos ageret, ab anteacta vita orsus, quaecumque post Hieronis mortem scelesle atque inpie facta essent, Andranodorum ac Themistum arguit fecisse. *Quid enim sua sponte fecisse Hieronymum puerum, ac vixdum pubescentem facere potuisse? Tutores ac magistros ejus sub aliena invidia regnasse. Itaque aut ante Hieronymum, aut certe cum Hieronymo perire eos debuisse. At illos, debitos jam morti destinatosque, alia nova scelera post mortem tyranni molitos: palam primo, quum*

clau-

clausis Andranodorus Insulae portis hereditatem regni creverit, quaeque procurator tenuerat, pro domino possederit; proditus deinde ab eis, qui in Insula erant, circumsessus ab universa civitate, quae Ackradinam tenuerit, nequidquam palam atque aperte petitum regnum clam et dolo adfectare conatus sit, et ne beneficio quidem atque honore potuerit vinci, quum inter liberatores patriae insidiator ipse libertatis creatus esset praetor. Sed animos eis regios conjuges regias fecisse, alteri Hieronis, alteri Gelonis, filias nuptas. Sub hanc vocem ex omnibus partibus concionis clamor oritur, nullam earum vivere debere, nec quemquam superesse tyrannorum stirpis. Haec natura multitudinis est; aut servit humiliter, aut superbe dominatur: libertatem, quae media est, nec spernere modice, nec habere sciunt: et non ferme desunt irarum indulgentes ministri, qui avidos atque intemperantes plebejorum animos ad sanguinem et aedes irritent, sicut tum extemplo praetores rogationem promulgarunt: adceptaque paene prius, quam promulgata, est, ut omnis regia stirps interficeretur. Missique a praetoribus Damaratam Hieronis, et Harmoniam Gelonis filias, conjuges Andranodori et Themisti, interfecerunt.

XXVI. Heraclea erat filia Hieronis, uxor Zoippi; qui, legatus ab Hieronymo ad regem Ptolemaeum missus, voluntarium consciverat exsilium. Ea quum ad se quoque venire praescisset, in sacrarium ad penates confugit cum duabus filiabus virginibus, resolutis crinibus, miserabilique alio habitu: et ad ea addidit preces, nunc *per memoriam Hieronis patris Gelonisque fratris, ne se innoxiam invidia Hieronymi conflagrare sinerent. Nihil se ex regno illius, praeter exsilium viri, habere: neque fortunam*

tunam suam eamdem vivo Hieronymo fuisse, quam sororis; neque interfecto eo causam eamdem esse. Quid? quod, si Andranodoro consilia processissent, illa cum viro fuerit regnatura; sibi cum ceteris serviendum. Si quis Zoippo nuntiet, interfectum Hieronymum, ac liberatas Syracusas, cui dubium esse, quin extemplo conscensurus sit navim, atque in patriam rediturus? Quantum spes hominum falli! In liberata patria conjugem ejus ac liberos de vita dimicare; quid obstantes libertati, aut legibus? Quod ab se cuiquam periculum, a sola ac prope vidua, et puellis in orbitate degentibus, esse? At enim periculi quidem nihil ab se timeri: invisam tamen regiam stirpem esse. Ablegarent ergo procul ab Syracusis Siciliaque, et absportari Alexandriam juberent, ad virum uxorem, ad patrem filias. Aversis auribus animisque, casse ne tempus tereretur, ferrum quosdam expedientes cernebat. Tum, omissis pro se precibus, *puellis ut saltem parcerent,* orare instituit: *a qua aetate etiam hostes iratos abstinere, ne, tyrannos ulciscendo, quae odissent, scelera imitarentur.* Inter haec abstractam a penetralibus jugulant: in virgines deinde, respersas matris cruore, impetum faciunt. Quae, alienata mente simul luctu metuque, velut captae furore, eo cursu se ex sacrario proripuerunt, ut, si effugium patuisset in publicum, impleturae urbem tumultu fuerint. Tum quoque haud magno aedium spatio, inter medios tot armatos, aliquoties integro corpore evaserunt, tenentibusque, quum tot ac tam validae eluctandae manus essent, sese eripuerunt: tandem, vulneribus confectae, quum omnia replessent sanguine, exanimes conruerunt; caedemque per se miserabilem miserabiliorem casus fecit, quod paullo post nuntius venit, mutatis repente ad mise-

misericordiam animis, ne interficerentur. Ira deinde ex misericordia orta, quod adeo festinatum ad supplicium, neque locus poenitendi aut regressus ab ira relictus esset. Itaque fremere multitudo, et in locum Andranodori ac Themisti (nam ambo praetores fuerant) comitia poscere: quae nequaquam ex sententia praetorum futura essent.

XXVII. Statutus est comitiis dies: quo, nec opinantibus omnibus, unus ex ultima turba Epicydem nominavit, tum inde alius Hippocratem. Crebriores deinde eae voces et cum haud dubio adsensu multitudinis esse. Et erat confusa concio, non populari modo, sed militari quoque turba, magna ex parte etiam perfugis, qui omnia novare cupiebant, permixtis. Praetores dissimilare primo et trahenda re esse: postremo victi consensu, et seditionem metuentes, pronuntiant eos praetores. Nec illi primo statim creati nudare, quid vellent: quamquam aegre ferebant, et de induciis dierum decem legatos isse ad Ap. Claudium, et, inpetratis eis, alios, qui de foedere antiquo renovando agerent, missos. Ad Murgantiam tum classem navium centum Romanus habebat, quonam evaderent motus ex caedibus tyrannorum orti Syracusis, quove eos ageret nova atque insolita libertas, opperiens. Per eosdem dies, quum ad Marcellum, venientem in Siciliam, legati Syracusani missi ab Appio essent, auditis conditionibus pacis, Marcellus, posse rem convenire ratus, et ipse legatos Syracusas, qui coram cum praetoribus de renovando foedere agerent, misit. Et jam ibi nequaquam eadem quies et tranquillitas erat. Postquam Punicam classem adcessisse Pachynum adlatum est, demto timore Hippocrates et Epicydes, nunc apud mercenarios

mili-

milites, nunc apud transfugas, prodi Romano Syracusas, criminabantur. Vt vero Appius naves ad ostium portus, quo aliae partis hominibus animus adcederet, in statione habere coepit, ingens in speciem criminibus vanis adcesserat fides: ac primo etiam tumultuose decurrerat multitudo ad prohibendos, si in terram egrederentur.

XXVIII. In hac turbatione rerum in concionem vocari placuit. Vbi quum alii alio tenderent, nec procul seditione res esset, Apollonides, principum unus, orationem salutarem, ut in tali tempore, habuit, *nec spem salutis, nec perniciem propiorem umquam civitati ulli fuisse. Si enim uno animo omnes vel ad Romanos, vel ad Carthaginienses inclinent, nullius civitatis statum fortunatiorem beatioremve fore. Si alii alio trahant res, non inter Poenos Romanosque bellum atrocius fore, quam inter ipsos Syracusanos; quum intra eosdem muros pars utraque suos exercitus, sua arma, suos habitura sit duces. Itaque, ut omnes idem sentiant, summa vi agendum esse: utra societas sit utilior, eam longe minorem ac levioris momenti consultationem esse. Sed tamen Hieronis potius, quam Hieronymi, auctoritatem sequendam in sociis legendis, vel quinquaginta annis feliciter expertam amicitiam nunc incognitae, quondam infideli, praeferendam. Esse etiam momenti aliquid ad consilium, quod Carthaginiensibus ita pax negari possit, ut non utique in praesentia bellum cum eis geratur: cum Romanis extemplo aut pacem, aut bellum habendum.* Quo minus cupiditatis ac studii visa est oratio habere, eo plus auctoritatis habuit. Adjectum est praetoribus ac delectis senatorum militare etiam consilium. Jussi et duces ordinum praefectique auxiliorum simul consulere. Quum saepe acta

res

res esset magnis certaminibus, postremo, quia belli cum Romanis gerendi ratio nulla adparebat, pacem fieri placuit, mittique cum eis legatos ad rem confirmandam.

XXIX. Dies haud ita multi intercesserunt, quum ex Leontinis legati, praesidium finibus suis orantes, venerunt: quae legatio perobportuna visa ad multitudinem inconditam ac tumultuosam exonerandam ducesque ejus ablegandos. Hippocrates praetor ducere eo transfugas jussus: sequuti multi ex mercenariis auxiliis, quatuor millia armatorum effecerunt. Et mittentibus et missis ea laeta expeditio fuit. Nam et illis, quod jam diu cupiebant, novandi res occasio data est; et hi, sentinam quamdam urbis rati exhaustam, laetabantur. Ceterum levaverunt modo in praesentia velut corpus aegrum, quo mox in graviorem morbum recideret. Hippocrates enim finitima provinciae Romanae primo furtivis excursionibus vastare coepit: deinde, quum ad tuendos sociorum agros missum ab Appio praesidium esset, omnibus copiis inpetum in obpositam stationem cum caede multorum fecit. Quae quum essent nuntiata Marcello, legatos extemplo Syracusas misit, qui pacis fidem ruptam esse dicerent: nec belli defuturam umquam caussam, nisi Hippocrates atque Epicydes non ab Syracusis modo, sed tota procul Sicilia, ablegarentur. Epicydes, ne aut reus criminis absentis fratris praesens esset, aut deesset pro parte sua concitando bello, profectus et ipse in Leontinos, quia satis eos adversus populum Romanum concitatos cernebat, avertere etiam ab Syracusis coepit. *Nam ita eos pacem pepegisse cum Romanis, ut, quicumque populi sub regibus fuissent, et suae ditionis essent; nec jam libertate contentos esse, nisi etiam*

regnent

regnent ac dominentur. Renuntiandum igitur eis esse, Leontinos quoque aequum censere liberos esse; vel quod in solo urbis suae tyrannus ceciderit, vel quod ibi primum conclamatum ad libertatem relictisque regiis ducibus Syracusas sit concursum. Itaque aut eximendum id de foedere esse, aut legem eam foederis non adcipiendam. Facile multitudini persuasum: legatisque Syracusanorum, et de caede stationis Romanae querentibus, et Hippocratem atque Epicydem abire seu Locros, seu quo alio mallent, dummodo Sicilia cederent, jubentibus, ferociter responsum est: *Neque mandasse sese Syracusanis, ut pacem pro se cum Romanis facerent: neque teneri alienis foederibus.* Haec ad Romanos Syracusani detulerunt, abnuentes, *Leontinos in sua potestate esse. Itaque integro secum foedere bellum Romanos cum iis gesturos. Neque sese defuturos ei bello; ita ut in potestatem redacti suae rursus ditionis essent, sicut pax convenisset.*

XXX. Marcellus cum omni exercitu profectus in Leontinos, Appio quoque adcito, ut altera parte adgrederetur, tanto ardore militum est usus ab ira inter conditiones pacis interfectae stationis, ut primo inpetu urbem expugnarent. Hippocrates atque Epicydes, postquam capi muros refringique portas videre, in arcem sese cum paucis recepere. Inde clam nocte Herbessum perfugiunt. Syracusanis, octo millium armatorum agmine profectis domo, ad Mylam flumen nuntius obcurrit, *captam urbem esse;* cetera falsa mixta veris ferens: *caedem promiscuam militum atque oppidanorum factam, nec quemquam puberem arbitrari superesse: direptam urbem: bona locupletium donata.* Ad nuntium tam atrocem constitit agmen; concitatisque omnibus, duces, (erant autem

Sosis ac Dinomenes) quid agerent, consultabant. Terroris speciem haud vanam mendacio praebuerant verberati ac securi percussi transfugae ad duo millia hominum. Ceterum Leontinorum militumque aliorum nemo, post captam urbem, violatus fuerat: suaque omnia eis, nisi quae primus tumultus captae urbis absumserat, restituebantur. Nec ut Leontinos irent, proditos ad caedem commilitones querentes, perpelli potuere, nec ut eodem loco certiorem nuntium exspectarent. Quum ad defectionem inclinatos animos cernerent praetores, sed eum motum haud diuturnum fore, si duces amentiae sublati essent; exercitum ducunt Megaram. Ipsi cum paucis equitibus Herbessum proficiscuntur, spe, territis omnibus, per proditionem urbis potiundae. Quod ubi frustra eis fuit inceptum, vi agendum rati, postero die Megaris castra movent, ut Herbessum omnibus copiis obpugnarent. Hippocrates et Epicydes, non tam tutum prima specie, quam unum, spe undique abscissa, consilium esse rati, ut se militibus permitterent, et adsuetis magna ex parte sibi, et tum fama caedis commilitonum accensis, obviam agmini procedunt. Prima forte signa sexcentorum Cretensium erant, qui apud Hieronymum meruerant sub eis, et Hannibalis beneficium habebant, capti ad Trasimenum inter Romanorum auxilia dimissique. Quos ubi ex signis armorumque habitu cognovere Hippocrates atque Epicydes, ramos oleae ac velamenta alia supplicum porrigentes, orare, *ut reciperent sese receptosque tutarentur, neu proderent Syracusanis, a quibus mox ipsi trucidandi populo Romano dederentur.*

XXXI. *Enimvero*, conclamant, *bonum ut animum haberent: omnem se cum illis fortunam* *subi-*

subituros. Inter hoc conloquium signa constiterant, tenebaturque agmen; necdum, quae morae caussa foret, pervenerat ad duces. Postquam Hippocraten atque Epicyden adesse pervasit rumor, fremitusque toto agmine erat haud dubie adprobantium adventum eorum; extemplo praetores citatis equis ad prima signa perrexerunt, *Qui mos ille, quae licentia Cretensium esset*, rogitantes, *conloquia serendi cum hoste, injussuque praetorum miscendi eas agmini suo?* Comprehendi injicique catenas jusserunt Hippocrati. Ad quam vocem tantus extemplo primum a Cretensibus clamor est ortus, deinde exceptus ab aliis, ut facile, si ultra tenderent, adpareret, eis timendum esse. Solliciti incertique rerum suarum Megaram, unde profecti erant, referri signa jubent, nuntiosque de statu praesenti Syracusas mittunt. Fraudem quoque Hippocrates addit, inclinatis ad omnem suspicionem animis; et, Cretensium quibusdam ad itinera insidenda missis, velut interceptas literas, quas ipse composuerat, recitat: *Praetores Syracusani consuli Marcello.* Secundum salutem, ut adsolet, scriptum erat: *Recte eum atque ordine fecisse, quod in Leontinis nulli pepercisset. Sed omnium mercenariorum militum eamdem esse causam, nec umquam Syracusas quieturas, donec quidquam externorum auxiliorum aut in urbe aut in exercitu suo esset. Itaque daret operam, ut eos, qui cum suis praetoribus castra ad Megaram haberent, in suam potestatem redigeret, ac supplicio eorum liberaret tandem Syracusas.* Haec quum recitata essent, cum tanto clamore ad arma discursum est, ut praetores inter tumultum pavidi adequitaverint Syracusas. Et ne fuga quidem eorum seditio compressa est, impetusque in Syracusanos milites fiebant: nec ab ullo

temperatum foret, ni Epicydes atque Hippocrates irae multitudinis obviam issent; non a misericordia aut humano consilio, sed ne spem reditus praeciderent sibi, et quum ipsos simul milites fidos haberent, simul obsides, tum cognatos quoque eorum atque amicos tanto merito primum, dein pignere sibi conciliarent: expertique, quam vana aut levi aura mobile vulgus esset, militem nancti ex eo numero, qui in Leontinis circumsessi erant, subornant, ut Syracusas perferret nuntium convenientem eis, quae ad Mylam falso nuntiata erant, auctoremque se exhibendo, ac velut visa, quae dubia erant, narrando, concitaret iras hominum.

XXXII. Huic non apud vulgum modo fides fuit, sed senatum quoque in curiam introductus movit. Haud vani quidam homines palam ferre, *perbene detectam in Leontinis esse avaritiam et crudelitatem Romanorum. Eadem, si intrassent Syracusas, aut foediora etiam, quo majus ibi avaritiae praemium esset, facturos fuisse.* Itaque claudendas cuncti portas et custodiendam urbem censere. Sed non ab eisdem omnes timere, nec eosdem odisse. Ad militare genus omne partemque magnam plebis invisum esse nomen Romanum. Praetores optimatiumque pauci, quamquam inflati vano nuntio erant, tamen ad propius praesentiusque malum cautiores esse. Et jam ad Hexapylum erant Hippocrates atque Epicydes: serebanturque conloquia per propinquos popularium, qui in exercitu erant, ut portas aperirent, sinerentque communem patriam defendi ab impetu Romanorum. Jam, unis foribus Hexapyli apertis, coepti erant recipi, quum praetores intervenerunt. Et primo imperio minisque, deinde auctoritate, deterrendo,

do, postremo, ut omnia vana erant, obliti majestatis, precibus agebant, ne proderent patriam tyranni ante satellitibus, et tum corruptoribus exercitus. Sed surdae ad haec omnia aures concitatae multitudinis erant, nec minore intus vi, quam foris, portae effringebantur: effractisque omnibus, totum Hexapylo agmen receptum est. Praetores in Achradinam cum juventute popularium confugiunt. Mercenarii milites perfugaeque, et quidquid regiorum militum Syracusis erat, agmen hostium augent. Ita Achradina quoque primo inpetu capitur, praetoresque, (nisi qui inter tumultum effugerunt) omnes interficiuntur. Nox caedibus finem fecit. Postero die servi ad pileum vocati, et carcere vincti emissi; confusaque haec omnis multitudo Hippocratem atque Epicydem creant praetores: Syracusaeque, quum breve tempus libertas adfulsisset, in antiquam servitutem reciderunt.

XXXIII. Haec nuntiata quum essent Romanis, ex Leontinis mota sunt extemplo castra ad Syracusas. Et ab Appio legati per portum missi forte in quinqueremi erant. Praemissa quadriremis, quum intrasset fauces portus, capitur; legati aegre effugerunt. Et jam non modo pacis, sed ne belli quidem jura relicta erant: quum Romanus exercitus ad Olympium (Jovis id templum est) mille et quingentis passibus ab urbe castra posuit. Inde quoque legatos praemitti placuit: quibus, ne intrarent urbem, extra portam Hippocrates atque Epicydes obviam cum suis processerunt. Romanus orator *non bellum se Syracusanis, sed opem auxiliumque adferre*, ait, *et eis, qui, ex media caede elabsi, perfugerint ad se, et eis, qui, metu obpressi, foediorem, non exsilio solum, sed etiam morte, servitutem patiantur.*

Nec caedem nefandam sociorum inultam Romanos passuros. Itaque si eis, qui ad se perfugerint, tutus in patriam reditus pateat, caedis auctores dedantur, et libertas legesque Syracusanis restituantur, nihil armis opus esse. Si ea non fiant, quicumque in mora sit, bello persequuturos. Ad ea Epicydes, *Si qua ad se mandata haberent, responsum eis,* ait, *se daturos fuisse: quum in eorum, ad quos venerint, manu res Syracusana esset, tum reverterentur. Si bello lacessant, ipsa re intellecturos, nequaquam idem esse Syracusas ac Leontinos obpugnare.* Ita legatis relictis, portas clausit. Inde terra marique simul coeptae obpugnari Syracusae: terra ab Hexapylo, mari ab Achradina, cujus murus fluctu adluitur. Et quia, sicut Leontinos terrore ac primo inpetu ceperant, non diffidebant, vastam disjectamque spatio urbem parte aliqua se invasuros, omnem adparatum obpugnandarum urbium muris admoverunt.

XXXIV. Et habuisset tanto inpetu coepta res fortunam, nisi unus homo Syracusis ea tempestate fuisset. Archimedes is erat, unicus spectator coeli siderumque; mirabilior tamen inventor ac machinator bellicorum tormentorum operumque, quibus ea, quae hostes ingenti mole agerent, ipse perlevi momento ludificaretur. Murum per inaequales ductum colles, (pleraque alta et difficilia aditu, submissa quaedam et quae planis vallibus adiri possent) ut cuique aptum visum est loco, ita omni genere tormentorum instruxit. Achradinae murum, qui, ut ante dictum est, mari adluitur, ex quinqueremibus Marcellus obpugnabat. Ex ceteris navibus sagittarii funditoresque et velites etiam, quorum telum inhabile ad remittendum inperitis est, vix quemquam sine vulnere consistere in muro patiebantur

ban-

bantur. Hi, quia spatio missilibus opus est, procul muro tenebant naves. Junctae aliae binae ad quinqueremes, demtis interioribus remis, ut latus lateri adplicaretur, quum exteriore ordine remorum velut naves agerentur, turres contabulatas machinamentaque alia quatiendis muris portabant. Adversus hunc navalem adparatum Archimedes variae magnitudinis tormenta in muris disposuit. In eas, quae procul erant, naves saxa ingenti pondere emittebat: propiores levioribus, eoque magis crebris, petebat telis: postremo, ut sui vulnere intacti tela in hostem ingererent, murum ab imo ad summum crebris, cubitalibus fere, cavis aperuit; per quae cava pars sagittis, pars scorpionibus modicis ex obculto petebant hostem. Quae propius quaedam subibant naves, quo interiores ictibus tormentorum essent, in eas tollenone super murum eminente ferrea manus, firmae catenae inligata, quum injecta prorae esset, gravi libramento plumbi recellente ad solum, suspensa prora, navim in puppim statuebat: dein, remissa subito, velut ex muro cadentem navim cum ingenti trepidatione nautarum ita undae adfligebat, ut, etiamsi recta reciderat, aliquantum aquae adciperet. Ita maritima obpugnatio est elusa, omnisque vis est eo versa, ut totis viribus terra adgrederentur. Sed ea quoque pars eodem omni adparatu tormentorum instructa erat, Hieronis inpensis curaque per multos annos, Archimedis unica arte. Natura etiam juvabat loci, quod saxum, cui inposita muri fundamenta sunt, magna ex parte ita proclive est, ut non solum missa tormento, sed etiam quae pondere suo provoluta essent, graviter in hostem inciderent. Eadem causa ad subeundum arduum aditum instabilemque ingressum

ſum praebebat. Ita, conſilio habito, quum omnis conatus ludibrio eſſet, abſiſtere oppugnatione atque obſidendo tantum arcere terra marique commeatibus hoſtem placuit.

XXXV. Interim Marcellus, cum tertia fere parte exercitus ad recipiendas urbes profectus, quae in motu rerum ad Carthaginienſes defecerant, Helorum atque Herbeſſum, dedentibus ipſis, recipit. Megara vi capta diruit ac diripuit ad reliquorum, ac maxime Syracuſanorum, terrorem. Per idem fere tempus et Himilco, qui ad Pachyni promontorium claſſem diu tenuerat, ad Heracleam, quam vocant Minoam, quinque et viginti millia peditum, tria equitum, duodecim elephantos expoſuit; nequaquam cum quantis copiis ante tenuerat ad Pachynum claſſem. Sed poſtquam ab Hippocrate obcupatae Syracuſae erant, profectus Carthaginem adjutusque ibi et ab legatis Hippocratis literisque Hannibalis, qui veniſſe tempus ajebat Siciliae per ſummum decus repetendae, et ipſe haud vanus praeſens monitor facile perpulerat, ut, quantae maximae poſſent, peditum equitumque copiae in Siciliam trajicerentur. Adveniens Heracleam, intra paucos dies inde Agrigentum recipit: aliarumque civitatium, quae partis Carthaginienſium erant, adeo adcenſae ſunt ſpes ad pellendos Sicilia Romanos, ut poſtremo etiam, qui obſidebantur Syracuſis, animos ſuſtulerint, et, parte copiarum ſatis defendi urbem poſſe rati, ita inter ſe munera belli partiti ſunt, ut Epicydes praeeſſet cuſtodiae urbis, Hippocrates, Himilconi conjunctus, bellum adverſus conſulem Romanum gereret. Cum decem millibus peditum, quingentis equitibus nocte per intermiſſa cuſtodiis loca profectus, caſtra circa Acrillas urbem ponebat. Munientibus

ſuper-

supervenit Marcellus, ab Agrigento jam obcupato, quum frustra eo praevenire hostem festinans tetendisset, rediens; nihil minus ratus, quam illo tempore ac loco Syracusanum sibi exercitum obviam fore; sed tamen metu Himilconis Poenorumque (ut quibus nequaquam eis copiis, quas habebat, par esset) quam poterat maxime intentus atque agmine ad omnes casus composito ibat.

XXXVI. Forte ea cura, quae erat adversus Poenos praeparata, adversus Siculos usui fuit. Castris ponendis incompositos ac dispersos nanctus eos et plerosque inermes, quod peditum fuit, circumvenit: eques, levi certamine inito, cum Hippocrate Acras perfugit. Ea pugna deficientes ab Romanis quum prohibuisset Siculos, Marcellus Syracusas rediit: et post paucos dies Himilco, adjuncto Hippocrate, ad flumen Anapum, octo ferme inde millia, castra posuit. Sub idem fere tempus et naves longae quinque et quinquaginta Carthaginiensium cum Bomilcare, classis praefecto, in magnum portum Syracusas ex alto decurrere; et Romana item classis, triginta quinqueremes, legionem primam Panormi exposuere; versumque ab Italia bellum (adeo uterque populus in Siciliam intentus) fuisse videri poterat. Legionem Romanam, quae exposita Panormi erat, venientem Syracusas, praedae haud dubie sibi futurum Himilco ratus, via decipitur. Mediterraneo namque Poenus itinere duxit; legio maritimis locis, classe prosequente, ad Ap. Claudium, Pachynum cum parte copiarum obviam progressum, pervenit. Nec diutius Poeni ad Syracusas morati sunt: et Bomilcar, simul parum fidens navibus suis, duplici facile numero classem habentibus Romanis, simul inutili mora cer-

nens nihil aliud ab suis quam inopiam adgravari sociorum, velis in altum datis, in Africam transmisit. Et Himilco, sequutus nequidquam Marcellum Syracusas, si qua, prius quam majoribus copiis jungeretur, occasio pugnandi esset, postquam ea nulla contigerat, tutumque ad Syracusas et munimento et viribus hostem cernebat, ne frustra adsidendo spectandoque obsidionem sociorum tempus tereret, castra inde movit; ut, quocumque vocasset defectionis ab Romanis spes, admoveret exercitum, ac praesens suas res foventibus adderet animos. Murgantiam primum, prodito ab ipsis praesidio Romano, recepit; ubi frumenti magna vis commeatusque omnis generis convecti erant Romanis.

XXXVII. Ad hanc defectionem erecti sunt et aliarum civitatium animi: praesidiaque Romana aut pellebantur arcibus, aut prodita per fraudem obprimebantur. Henna, excelso loco ac praerupto undique sita, quum loco inexpugnabilis erat, tum praesidium in arce validum praefectumque praesidii haud sane obportunum insidiantibus habebat. L. Pinarius erat vir acer, et qui plus in eo, ne posset decipi, quam in fide Siculorum, reponeret. Et tum intenderant eum ad cavendi omnia curam tot auditae proditiones defectionesque urbium, et clades praesidiorum. Itaque nocte dieque juxta parata instructaque omnia custodiis ac vigiliis erant: nec ab armis aut loco suo miles abscedebat. Quod ubi Hennensium principes, jam pacti cum Himilcone de proditione praesidii, animadverterunt, nulli occasioni fraudis Romanum patere, palam rentur agendum. *Urbem arcemque suae potestatis*, ajunt, *debere esse, si liberi in societatem, non servi in custodiam, traditi essent Romanis. Itaque claves*

por-

portarum reddi sibi aequum censent. *Bonis sociis fidem suam maximum vinculum esse: et ita sibi populum Romanum senatumque gratias habiturum, si volentes ac non coacti mansissent in amicitia.* Ad ea Romanus, *Se in praesidio impositum esse*, dicere, *ab imperatore suo; clavesque portarum et custodiam arcis ab eo adcepisse, quae nec suo nec Hennensium arbitrio haberet, sed ejus, qui commisisset. Praesidio decedere apud Romanos capital esse; et nece liberorum etiam suorum eam legem parentes sanxisse. Consulem Marcellum haud procul esse: ad eum mitterent legatos, cujus juris atque arbitrii esset.* Se vero negare illi missuros, testarique, si verbis nihil agerent, vindictam aliquam libertatis suae quaesituros. Tum Pinarius: *at illi, si ad consulem gravarentur mittere, sibi saltem darent populi concilium: ut sciretur, utrum paucorum ea denuntiata, an universae civitatis essent.* Consensu in posterum diem concio edicitur.

XXXVIII. Postquam ab eo conloquio in arcem sese recepit, convocatis militibus, *Credo ego vos audisse, milites*, inquit, *quemadmodum praesidia Romana ab Siculis circumventa et obpressa sint per hos dies. Eam vos fraudem, Deum primo benignitate, dein vestra ipsi virtute, dies noctesque perstando ac pervigilando in armis, vitastis. Vtinam reliquum tempus nec patiendo infanda, nec faciendo, traduci possit! Haec obculta in fraude cautio est, qua usi adhuc sumus: cui quoniam parum subcedit, aperte ac propalam claves portarum reposcunt; quas simul tradiderimus, Carthaginiensium extemplo Henna erit, foediusque hic trucidabimur, quam Murgantiae praesidium interfectum est. Noctem unam aegre ad consultandum sumsi, qua vos certiores periculi instantis*

tis facerem. Orta luce concionem habituri sunt ad criminandum me concitandumque in vos populum. Itaque crastino die aut vestro, aut Hennensium sanguine Henna inundabitur. Nec praeoccupati spem ullam, nec occupantes periculi quidquam habebitis. Qui prior strinxerit ferrum, ejus victoria erit. Intenti ergo omnes armatique signum exspectabitis. Ego in concione ero; et tempus, quoad omnia instructa sint, loquendo altercandoque traham. Quum toga signum dedero, tum mihi undique clamore sublato turbam invadite, ac sternite omnia ferro; et cavete, quisquam supersit, a quibus aut vis, aut fraus timeri possit. Vos, Ceres mater ac Proserpina, precor, ceteri superi inferique Dii, qui hanc urbem, hos sacratos lacus lucosque colitis, ut ita nobis volentes propitii adsitis, si vitandae, non ferendae, fraudis causa hoc consilii capimus. Pluribus vos, milites, hortarer, si cum armatis dimicatio futura esset. Inermes, incautos ad satietatem trucidabitis. Et consulis castra in propinquo sunt, ne quid ab Himilcone et Carthaginiensibus timeri possit.

XXXIX. Ab hac adhortatione dimissi corpora curant. Postero die alii aliis locis, ad obsidenda itinera claudendosque obpositi exitus, pars maxima super theatrum circaque, adsueti et ante spectaculis concionum, consistunt. Productus ad populum a magistratibus praefectus Romanus, quum consulis ea de re jus ac potestatem esse, non suam, et pleraque eadem, quae pridie, dixisset; primo sensim ac plures reddere claves, dein jam una voce id omnes juberent, cunctantique ac differenti ferociter minitarentur, nec viderentur ultra vim ultimam dilaturi; tum praefectus toga signum, ut convenerat, dedit; militesque intenti dudum ac parati, alii superne in aversam

ſam concionem clamore ſublato decurrunt, alii ad exitus theatri conferti obſiſtunt. Caeduntur Hennenſes cavea incluſi, coacervanturque, non caede ſolum, ſed etiam fuga; quum alii ſuper aliorum capita ruerent, atque integri ſauciis, vivi mortuis incidentes, cumularentur. Inde paſſim diſcurritur, et urbis captae modo fugaque et caedes omnia tenet: nihilo remiſſiore militum ira, quod turbam inermem caedebant, quam ſi periculum par et ardor certaminis eos inritaret. Ita Henna aut malo, aut neceſſario facinore retenta. Marcellus nec factum inprobavit, et praedam Hennenſium militibus conceſſit, ratus, timore deterritos temperaturos proditionibus praeſidiorum Siculos. Atque ea clades, ut urbis in media Sicilia ſitae claraeque vel ob inſignem munimento naturali locum, vel ob ſacrata omnia veſtigiis raptae quondam Proſerpinae, prope uno die omnem Siciliam pervaſit. Et quia caede infanda rebantur, non hominum tantum, ſed etiam Deorum ſedem violatam eſſe, tum vero, qui etiam ante dubii fuerant, defecere ad Poenos. Hippocrates inde Murgantiam, Himilco Agrigentum ſeſe recepit: quum acciti a proditoribus nequidquam ad Hennam exercitum admoviſſent. Marcellus retro in Leontinos redit; frumentoque et commeatibus aliis in caſtra convectis, praeſidio modico ibi relicto, ad Syracuſas obſidendas venit. Inde Ap. Claudio Romam ad conſulatum petendum miſſo, T. Quinctium Criſpinum in ejus locum claſſi caſtrisque praeficit veteribus. Ipſe hibernacula quinque millia paſſuum Hexapylo (Leonta vocant locum) communiit aedificavitque. Haec in Sicilia usque ad principium hiemis geſta.

XL.

XL. Eadem aestate et cum Philippo rege, quod jam ante suspectum fuerat, motum bellum est. Legati ab Orico ad M. Valerium praetorem venerunt, praesidentem classi Brundisio Calabriaeque circa litoribus, nuntiantes, Philippum primum Apolloniam tentasse, lembis biremibus centum viginti flumine adverso subvectum: deinde, ut ea res tardior spe fuerit, ad Oricum clam nocte exercitum admovisse: eamque urbem, sitam in plano, neque moenibus, neque viris atque armis validam, primo inpetu obpressam esse. Haec nuntiantes orabant, ut opem ferret, hostemque haud dubium Romanis terra aut maritimis viribus arceret; qui ob nullam aliam causam, nisi quod inminerent Italiae, peterentur. M. Valerius, praesidio loci ejus relicto P. Valerio legato cum classe instructa parataque, et, quod longae naves militum capere non poterant, in onerarias inpositis, altero die Oricum pervenit; urbemque eam, levi tenente praesidio, quod recedens inde reliquerat Philippus, haud magno certamine recepit. Legati eo ab Apollonia venerunt, nuntiantes, in obsidione sese, quod deficere ab Romanis nollent, esse; neque sustinere ultra vim Macedonum posse, nisi praesidium mittatur Romanum. Facturum se, quae vellent, pollicitus, duo millia delectorum militum navibus longis mittit ad ostium fluminis cum praefecto socium, Q. Naevio Crista, viro inpigro et perito militiae. Is, expositis in terram militibus navibusque Oricum retro, unde venerat, ad ceteram classem remissis, milites procul a flumine per viam minime ab regiis obsessam duxit, et nocte, ita ut nemo hostium sentiret, urbem est ingressus. Die insequenti quievere, dum praefectus juventutem Apolloniatium armaque et urbis vires

res inspiceret. Vbi ea visa inspectaque satis animorum fecere, simulque ab exploratoribus comperit, quanta socordia ac neglegentia apud hostes esset; silentio noctis ab urbe sine ullo tumultu egressus, castra hostium adeo neglecta atque aperta intravit, ut satis constaret, prius mille hominum vallum intrasse, quam quisquam sentiret, ac, si caede abstinuissent, pervenire ad tabernaculum regium potuisse. Caedes proximorum portae excitavit hostes. Inde tantus terror pavorque omnes occupavit, ut non modo alius quisquam arma caperet, aut castris pellere hostem conaretur; sed etiam ipse rex, sicut somno excitus erat, prope seminudus fugiens, militi quoque, nedum regi, vix decoro habitu, ad flumen navesque perfugerit. Eodem et alia turba effusa est. Paullo minus tria millia militum in castris aut capta, aut occisa. Plus tamen hominum aliquanto captum, quam caesum est. Castris direptis, Apolloniatae catapultas, ballistas tormentaque alia, quae oppugnandae urbi comparata erant, ad tuenda moenia, si quando similis fortuna venisset, Apolloniam devexere: cetera omnis praeda castrorum Romanis concessa est. Haec quum Oricum essent nuntiata, M. Valerius classem extemplo ad ostium fluminis duxit, ne navibus capessere fugam rex posset. Itaque Philippus, neque terrestri, neque navali certamine satis fore parem se fidens, subductis aut incensis navibus, terra Macedoniam petiit, magna ex parte inermi exercitu spoliatoque. Romana classis cum M. Valerio Orici hibernavit.

XLI. Eodem anno in Hispania varie res gestae. Nam prius, quam Romani amnem Iberum transirent, ingentes copias Hispanorum

rum Mago et Hasdrubal fuderunt. Defecisset-que ab Romanis ulterior Hispania, ni P. Cornelius, raptim traducto exercitu Iberum, dubiis sociorum animis in tempore advenisset. Primo ad castrum Altum (locus est insignis caede magni Hamilcaris) castra Romani habuere. Arx erat munita, et convexerant ante frumentum. Tamen, quia omnia circa hostium plena erant, agmenque Romanum inpune incursatum ab equitibus hostium fuerat, et ad duo millia, aut moratorum aut palantium per agros, interfecta, cessere inde Romani propius pacata loca, et ad montem Victoriae castra communivere. Eo Cn. Scipio cum omnibus copiis, et Hasdrubal Gisgonis filius, tertius Carthaginiensium dux, cum exercitu justo advenit: contraque castra Romana trans fluvium omnes consedere. P. Scipio, cum expeditis clam profectus ad loca circa visenda, haud fefellit hostes: obpressissentque eum in patentibus campis, ni tumulum in propinquo cepisset. Ibi quoque circumsessus adventu fratris obsidione eximitur. Castulo, urbs Hispaniae valida ac nobilis, et adeo conjuncta societate Poenis, ut uxor inde Hannibali esset, ad Romanos defecit. Carthaginienses Illiturgin obpugnare adorti, quia praesidium ibi Romanum erat: videbanturque inopia eum locum maxime expugnaturi. Cn. Scipio, ut sociis praesidioque ferret opem, cum legione expedita profectus, inter bina castra cum magna caede hostium urbem est ingressus, et postero die eruptione aeque felici pugnavit. Supra duodecim millia hominum caesa duobus proeliis: plus mille capti, cum sex et triginta militaribus signis. Ita ab Illiturgi recessum est. Bigerra inde urbs (socia et haec Romanorum erat) a Carthaginiensibus obpugnari

coepta

coepta est. Eam obsidionem sine certamine adveniens Cn. Scipio solvit.

XLII. Ad Mundam exinde castra Punica mota: et Romani eo confestim sequuti sunt. Ibi signis conlatis pugnatum per quatuor ferme horas: egregieque vincentibus Romanis signum receptui est datum, quod Cn. Scipionis femur tragula confixum erat; pavorque circa eum ceperat milites, ne mortiferum esset vulnus. Ceterum haud dubium fuit, quin, nisi ea mora intervenisset, castra eo die Punica capi potuerint. Jam non milites solum, sed elephanti etiam usque ad vallum acti erant, superque ipso novem et triginta elephanti pilis confixi. Hoc quoque proelio ad duodecim millia hominum dicuntur caesa, prope tria capta, cum signis militaribus septem et quinquaginta. Ad Auringen inde urbem Poeni recessere; et, ut territis instaret, sequutus Romanus. Ibi iterum Scipio lecticula in aciem inlatus conflixit: nec dubia victoria fuit: minus tamen dimidio hostium, quam antea, quia pauciores superfuerant, qui pugnarent, obcisum. Sed gens nata instaurandis reparandisque bellis, Magone ad conquisitionem militum fratre misso, brevi replevit exercitum, animosque ad tentandum de integro certamen fecit. Alii plerique milites, sicut pro parte toties intra paucos dies victa, iisdem animis, quibus prius, ita eodem eventu pugnavere. Plus octo millia hominum caesa: haud multo minus quam mille captum, et signa militaria quinquaginta octo; et spolia plurima Gallica fuere, aurei torques armillaeque, magnus numerus. Duo etiam insignes reguli Gallorum (Moenicapto et Civismaro nomina erant) eo proelio ceciderunt. Octo elephanti capti, tres obcisi. Quum jam res prosperae in Hispania

 essent,

essent, verecundia Romanos tandem cepit, Saguntum oppidum, quae causa belli esset, octavum jam annum sub hostium potestate esse. Itaque id oppidum, vi pulso praesidio Punico, receperunt, cultoribusque antiquis, quos vis reliquerat belli, restituerunt: et Turdetanos, qui contraxerant eis cum Carthaginiensibus bellum, in potestatem redactos sub corona vendiderunt, urbemque eorum delevere.

XLIII. Haec in Hispania, Q. Fabio, M. Claudio consulibus, gesta. Romae quum tribuni plebis novi magistratum iniissent, extemplo censoribus, P. Furio et M. Atilio, a L. Metello tribuno plebis dies dicta ad populum est. Quaestorem eum proximo anno, ademto equo, tribu moverant atque aerarium fecerant, propter conjurationem deserendae Italiae ad Cannas factam. Sed novem tribunorum auxilio vetiti causam in magistratu dicere dimissique fuerant. Ne lustrum perficerent, mors prohibuit P. Furii. M. Atilius magistratu se abdicavit. Consularia comitia habita a Q. Fabio Maximo consule. Creati consules ambo absentes, Q. Fabius Maximus, consulis filius, et Ti. Sempronius Gracchus iterum. Praetores fiunt M. Atilius, et, qui tum aediles curules erant, P. Sempronius Tuditanus et Cn. Fulvius Centumalus et M. Aemilius Lepidus. Ludos scenicos per quatriduum eo anno primum factos ab curulibus aedilibus, memoriae proditur. Aedilis Tuditanus hic erat, qui ad Cannas, pavore aliis in tanta clade torpentibus, per medios hostes evasit. Comitiis perfectis, auctore Q. Fabio consule, designati consules Romam arcessiti magistratum inierunt: senatumque de bello ac provinciis suis praetorumque et de exercitibus, quibus quique praeessent, consuluerunt.

XLIV.

XLIV. Itaque provinciae atque exercitus divisi. Bellum cum Hannibale consulibus mandatum, et exercituum unus, quem ipse Sempronius habuerat, alter, quem Fabius consul. Eae binae erant legiones. M. Aemilius praetor, cujus peregrina sors erat, juris dictione M. Atilio conlegae, praetori urbano, mandata, Luceriam provinciam haberet, legionesque duas, quibus Q. Fabius, qui tum consul erat, praetor praefuerat, P. Sempronio provincia Ariminum, Cn. Fulvio Suessula, cum binis item legionibus, evenerunt: ut Fulvius urbanas legiones duceret, Tuditanus a M. Pomponio adciperet. Prorogata imperia provinciaeque, M. Claudio Sicilia finibus eis, quibus regnum Hieronis fuiſſet: Lentulo propraetori provincia vetus: T. Otacilio classis. Exercitus nulli additi novi. M. Valerio Graecia Macedoniaque cum legione et claſſe, quam haberet: Q. Mucio cum vetere exercitu (duae autem legiones erant) Sardinia: C. Terentio legio una, cui jam praeerat, et Picenum. Scribi praeterea duae legiones urbanae juſſae et viginti millia ſociorum. His ducibus, his copiis, adverſus multa ſimul, aut mota aut ſuſpecta, bella munierunt Romanum imperium. Conſules, duabus urbanis legionibus ſcriptis ſubplementoque in alias lecto, prius, quam ab Urbe moverent, prodigia procurarunt, quae nuntiata erant. Murus ac portae tactae, et Ariciae etiam Jovis aedes de coelo tacta fuerat. Et alia ludibria oculorum auriumque credita pro veris. Navium longarum ſpecies in flumine Tarracinae, quae nullae erant, viſae, et in Jovis Vicilini templo, quod in Compſano agro eſt, arma concrepuiſſe; et flumen Amiterni cruentum fluxiſſe. His procuratis ex decreto pontificum, profecti conſules, Sempronius

nus in Lucanos, in Apuliam Fabius. Pater filio legatus ad Suessulam in castra venit. Quum obviam filius progrederetur, lictoresque verecundia majestatis ejus taciti anteirent; praeter undecim fasces equo praevectus senex, ut consul animadverte proximum lictorem jussit, et is, ut descenderet ex equo, inclamavit, tum demum desiliens, *Experiri*, inquit, *volui, fili, satin' scires, consulem te esse.*

XLV. In ea castra Dasius Altinius Arpinus clam nocte cum tribus servis venit, promittens, si sibi praemio foret, se Arpos proditurum esse. Quum eam rem ad consilium retulisset Fabius, aliis *pro transfuga verberandus necandusque* videri, *ancipitis animi communis hostis, qui post Cannensem cladem, tamquam cum fortuna fidem stare oporteret, ad Hannibalem discessisset, traxissetque ad defectionem Arpos; quumque res Romana contra spem votaque ejus velut resurgeret, turpius videatur novam referre proditionem proditis olim; qui aliunde stet semper, aliunde sentiat, infidus socius, vanus hostis, ad Faleriorum Pyrrhive proditorem tertium transfugis documentum esse.* Contra ea consulis pater Fabius, *temporum oblitos homines, in medio ardore belli, tamquam in pace, libera de quoque arbitria agere* aiebat: *qui, quum illud potius agendum atque cogitandum sit, si quo modo fieri possit, ne qui socii a populo Romano desciscant, id non cogitent; documentum autem dicant statui oportere, si quis resipiscat, et antiquam societatem respiciat. Quod si abire ab Romanis liceat, redire ad eos non liceat; cui dubium esse, quin brevi deserta ab sociis Romana res foederibus Punicis omnia in Italia juncta visura sit? Se tamen non eum esse, qui Altinio fidei quidquam censeat habendum; sed mediam consequuturum con-*

consilii ullam. Neque eum pro hoste, neque pro socio in praesentia habitum, libera custodia haud procul a castris placere in aliqua fida civitate servari per belli tempus: perpetrato bello, tum consultandum, utrum defectio prior plus merita sit poenae, an hic reditus veniae. Fabio adsensum est; catenisque ligatus, traditur et ipse et comites: et auri satis magnum pondus, quod secum tum adtulerat, ei servari jussum. Calibus eum interdiu solutum custodes sequebantur: nocte clausum adservabant. Arpis domi primum desiderari quaerique est coeptus; dein fama, per totam urbem vulgata, tumultum, ut principe amisso, fecit: metuque rerum novarum extemplo nuntii ad Hannibalem missi. Quibus nequaquam obfensus Poenus, quia et ipsum, ut ambiguae fidei virum, suspectum jam pridem habebat, et caussam nactus erat tam ditis hominis bona possidendi vendendique: ceterum ut irae magis, quam avaritiae, datum crederent homines, crudelitatem quoque gravitati addidit; conjugemque ejus ac liberos in castra adcitos, quaestione prius habita, primum de fuga Altinii, dein quantum auri argentique domi relictum esset, satis cognitis omnibus, vivos combussit.

XLVI. Fabius, ab Suessula profectus, Arpos primum instituit obpugnare. Vbi quum a quingentis fere passibus castra posuisset, contemplatus ex propinquo situm urbis moeniaque, quae pars tutissima moenibus erat, qua maxime neglectam custodiam vidit, ea potissimum adgredi statuit. Comparatis omnibus, quae ad urbes obpugnandas usui sunt, centurionum robora ex toto exercitu delegit, tribunosque viros fortes eis praefecit, et milites sexcentos, quantum satis visum est, adtribuit: eosque, ubi quartae vigiliae signum cecinisset, ad eum

lacunar scalas jussit ferre. Porta ibi humilis et angusta erat, via infsequenti per desertam partem urbis. Eam portam scalis prius transgressos ad murum pergere, et ex interiore parte vi claustra refringere jubet, et tenentes partem urbis cornu signum dare, ut ceterae copiae admoverentur: parata omnia atque instructa sese habiturum. Ea inpigre facta; et, quod inpedimentum agentibus fore videbatur, id maxime ad fallendum adjuvit. Imber, ab nocte media coortus, custodes vigilesque, dilapsos e stationibus, subfugere in tecta coegit; sonituque primo largioris procellae strepitum molientium portam exaudiri prohibuit, lentior deinde aequaliorque adcidens auribus magnam partem hominum sopivit. Postquam portam tenuerunt, cornicines in via paribus intervallis dispositos canere jubent, ut consulem excirent. Id ubi factum ex composito est, signa efferri consul jubet, ac paullo ante lucem per effractam portam urbem ingreditur.

XLVII. Tum demum hostes excitati sunt, jam et imbre conquiescente, et propinqua luce. Praesidium in urbe erat Hannibalis, quinque millia ferme armatorum: et ipsi Arpini tria millia hominum armabant. Eos primos Poeni, ne quid ab tergo fraudis esset, hosti obposuerunt. Pugnatum primo in tenebris angustisque viis est; quum Romani non vias tantum, sed tecta etiam proxima portae, obcupassent, ne peti superne ac vulnerari possent. Cogniti inter se quidam Arpinique et Romani; atque inde conloquia coepta fieri, percunctantibus Romanis, quid sibi vellent Arpini; quam ob noxam Romanorum, quod aut meritum Poenorum, pro alienigenis ac barbaris Italici adversus veteres socios Romanos bellum gererent, et vectigalem ac stipen-

dia-

diariam Italiam Africae facerent? Arpinis purgantibus, ignaros omnium se venum a principibus datos Poeno, captos obpressosque a paucis esse. Initio orto, plures cum pluribus conloqui. Postremo praetor Arpinus ab suis ad consulem deductus; fideque data inter signa aciesque, Arpini repente pro Romanis adversus Carthaginiensem arma verterunt. Hispani quoque, paullo minus mille homines, nihil praeterea cum consule pacti, quam ut sine fraude Punicum emitteretur praesidium, ad consulem transtulerunt signa. Carthaginiensibus portae patefactae, emissique cum fide incolumes ad Hannibalem Salapiam venerunt. Arpi sine clade ullius, praeterquam unius veteris proditoris, novi perfugae, restituti ad Romanos. Hispanis duplicia cibaria dari jussa: operaque eorum forti ac fideli persaepe res publica usa est. Quum consul alter in Apulia, alter in Lucanis esset; equites centum duodecim nobiles Campani, per speciem praedandi ex hostium agro, permissu magistratuum ab Capua profecti, ad castra Romana, quae super Suessulam erant, venerunt. Stationi militum, qui essent, dixerunt, conloqui sese cum praetore velle. Cn. Fulvius castris praeerat: cui ubi nuntiatum est, decem ex eo numero jussis inermibus deduci ad se, ubi, quae postularent, audivit, (nihil autem aliud petebant, quam ut, Capua recepta, bona sibi restituerentur) in fidem omnes adcepti. Et ab altero praetore Sempronio Tuditano oppidum Aternum expugnatum. Amplius septem millia hominum capta, et aeris argentique signati aliquantum. Romae foedum incendium per duas noctes ac diem unum tenuit: solo aequata omnia inter Salinas ac portam Carmentalem, cum Aequimaelio Jugarioque vico. In

 tem-

templis Fortunae ac matris Matutae et Spei extra portam late vagatus ignis sacra profanaque multa absumsit.

XLVIII. Eodem anno P. et Cn. Cornelii, quum in Hispania res prosperae essent, multosque et veteres reciperent socios, et novos adjicerent, in Africam quoque spem extenderunt. Syphax erat rex Numidarum, subito Carthaginiensibus hostis factus: ad eum centuriones tres legatos miserunt, qui cum eo amicitiam societatemque facerent, et pollicerentur, si perseveraret urguere bello Carthaginienses, gratam eam rem fore senatui populoque Romano, et adnisuros, ut in tempore et bene cumulatam gratiam referant. Grata ea legatio barbaro fuit; conloquutusque cum legatis de ratione belli gerundi, ut veterum militum verba audivit, quam multarum rerum ipse ignarus esset, ex comparatione tam ordinatae disciplinae, animum advertit. Tum, primum ut pro bonis ac fidelibus sociis facerent, oravit, *ut duo legationem referrent ad imperatores suos; unus apud sese magister rei militaris remaneret. Rudem, ad pedestria bella Numidarum gentem esse, equis tantum habilem. Ita jam inde a principiis gentis majores suos bella gessisse, ita se a pueris insuetos; sed habere hostem pedestri fidentem Marte. Cui si aequari robore virium velit, et sibi pedites comparandos esse; et ad id multitudine hominum regnum abundare: sed armandi ornandique et instruendi eos artem ignorare. Omnia, velut forte congregata turba, vasta ac temeraria esse.* Facturos se in praesentia, quod vellet, legati responderunt; fide adcepta, ut remitteret extemplo eum, si imperatores sui non comprobassent factum. Q. Statorio nomen fuit, qui ad regem remansit. Cum duobus Romanis

reli-

reliquis Numida legatos in Hispaniam misit ad adcipiendam fidem ab imperatoribus Romanis. Iisdem mandavit, ut protenus Numidas, qui intra praesidia Carthaginiensium auxiliares essent, ad transitionem perficerent. Et Statorius ex multa juventute regi pedites conscripsit; ordinatosque proxime morem Romanum instruendo et decurrendo signa sequi et servare ordines docuit; et operi aliisque justis militaribus ita adsuefecit, ut brevi rex non equiti magis fideret, quam pediti; conlatisque aequo campo signis, justo proelio Carthaginiensem hostem superaret. Romanis quoque in Hispania legatorum regis adventus magno emolumento fuit. Namque ad famam eorum transitiones crebrae ab Numidis coeptae fieri. Ita cum Syphace Romanis juncta amicitia est. Quod ubi Carthaginienses adceperunt, extemplo ad Galam, in parte altera Numidiae (Massyli ea gens vocatur) regnantem, legatos mittunt.

XLIX. Filium Gala Masinissam habebat, septem et decem annos natum, ceterum juvenem ea indole, ut jam tum adpareret, latius regnum opulentiusque, quam adcepisset, facturum. Legati, *quoniam Syphax se Romanis junxisset, ut potentior societate eorum adversus reges populosque Africae esset*, docent; *melius fore Galae quoque, Carthaginiensibus jungi quam primum, ante quam Syphax in Hispaniam, aut Romani in Africam transeant: obprimi Syphacem, nihildum praeter nomen ex foedere Romano habentem, posse.* Facile persuasum Galae, filio deposcente id bellum, ut exercitum mitteret; qui, Carthaginiensium legionibus conjunctis, magno proelio Syphacem devicit. Triginta millia eo proelio hominum caesa dicuntur. Syphax cum paucis

 equi-

equitibus in Maurusios ex acie Numidas (extremi prope oceanum adversus Gades colunt) refugit: adfluentibusque ad famam ejus undique barbaris, ingentes brevi copias armavit. Cum quibus antequam in Hispaniam, angusto diremtam freto, trajiceret, Masinissa cum victore exercitu advenit: isque ibi cum Syphace ingenti gloria per se, sine ullis Carthaginiensium opibus, gessit bellum. In Hispania nihil memorabile gestum, praeterquam quod Celtiberum juventutem eadem mercede, qua pacta cum Carthaginiensibus erat, imperatores Romani ad se perduxerunt: et nobilissimos Hispanos supra trecentos in Italiam ad sollicitandos populares, qui inter auxilia Hannibalis erant, miserunt. Id modo ejus anni in Hispania ad memoriam insigne est, quod mercenarium militem in castris neminem ante, quam tum Celtiberos, Romani habuerunt.

T. LIVII PATAVINI
LIBER XXV.

BREVIARIUM.

Cap. I. Hannibal in agro Tarentino aestatem consumit; et in Bruttiis Consentini ac Thurini in fidem populi Rom. redeunt; sed T. Pomponius Vejentanus praefectus sociorum ab Hannone

none vincitur. Religio externa, novi sacrorum ritus librique vaticini Romae abolentur ab senatu. 2. Sacerdotibus aliquot mortuis alii subficiuntur; et novi creantur magistratus, in his P. Cornelius Scipio aedilis curulis ante legitimam aetatem. Matronae quaedam adcusantur probri, et ludi Romani diem unum, plebeji per biduum instaurantur. 3. Q. Fulvius Flaccus III. et Ap. Claudius Pulcer consulatum ineunt. Praetores sortiuntur provincias, summaque XXIII legionum eo anno efficitur. Carvilii tribuni pl. M. Postumio Pyrgensi aliisque publicanis ob fraudem factam in iis, quae portarentur ad exercitus, dicunt mulctam, et hi in concilium plebis cuneo inrumpunt. 4. Vim eam contra remp. factam decernit senatus, et Carvilii rei capitalis diem dicunt publicanis; qui vel in carcerem conjiciuntur, vel in exsilium abeunt. 5. P. Licinius Crassus juvenis pontifex max. creatur: et ob inopiam juventutis militaris conscribuntur etiam minores XVII annis et ingenui per agros conquisiti. 6. Residui Cannensis exercitus, in veterem quietamque provinciam in Sicilia relegati, ad Marcellum, in nova ibi provincia bellum gerentem, legatos mittunt petentes, ut sub eo militare liceat et pugnando quaerere libertatem. 7. A Marcello ad senatum Rom. et ab hoc ad illum rejiciuntur. Creantur V viri muris turribusque et III viri templis reficiendis, aliique III viri sacris conquirendis donisque persignandis. Tempestates foedae et prodigia. Obsides Tarentini Roma aufugiunt; sed comprehensi virgisque caesi de saxo dejiciuntur. 8. Propter atrocitatem hujus poenae Tarenti nobiles conjurant juvenes, quorum principes Nico et Philemenus, nocte per speciem venandi urbem egressi, ejus prodendae modum ac tempus cum

Han-

Hannibale componunt. 9. Is, opera illorum uſus, concubia nocte Tarentum ingreditur. 10. Praeſidium Romanum in arcem confugit, et Tarentini benigne a Poenis tractantur. 11. Arcem, in peninſula poſitam et muro foſſaque ingenti diviſam ab urbe, Hannibal alio ab ea muro ac vallo interſepire, at fruſtra obpugnare conatur. Vt tamen illa et mari et terra obſideatur, Tarentini naves ſuas, portu incluſas, inde per mediam urbem ad mare plauſtris transvehunt.

12. Religionem novam Romanis objiciunt duo Marcii vatis carmina, quorum altero cladem cannenſem, altero finem belli Punici praedixerat, ſi quotannis Apollini comiter fierent ludi, et decemviri Graeco ritu hoſtiis majoribus ſacra facerent. Vtrumque Patres decernunt; et haec eſt origo ludorum Apollinarium, quos populus ſpectavit coronatus. 13. Capuam circumſidere parant conſules, eodemque Hanno ex Bruttiis cum exercitu mittitur, ut frumenti prius copiam faciat Campanis. Qua de re a Beneventanis certior factus Fulvius conſul Boviano proficiſcitur in Campaniam, et caſtra Hannonis paulo ante lucem adgreditur. 14. Quae, etſi arduo poſita loco, capiuntur, et Hanno cum paucis in Bruttios redit. 15. Hannibal Campanis duo millia equitum auxilio mittit: Romani autem Tarentinam arcem frumento praeſidioque, quod Metapontii fuerat, inſtruunt. Itaque Metapontini, metu, quo tenebantur, liberati, deficiunt ad Hannibalem, eorumque exemplum eadem ora maris et Thurini ſequuntur. Conſules Ti. Gracchum ex Lucanis Beneventum venire jubent et inde in Campanum agrum legiones ducunt ad Capuam obpugnandam. 16. Gracchus, prius quam ex Lucanis movet, ſacrificans triſti ter-

territur prodigio, et mox, a Flavio hospite suo Lucano deductus in insidias, a Magone paratas, cum suis perit. 17. Mortis funerisque ejus varia est fama.

18. Consules ad Capuam pugna incaute inita funduntur, et Campanis crescit animus; sed mox minuitur singulari certamine inter Badium Campanum et T. Quinctium Crispinum, perfamiliari hospitio junctos. 19. Hannibal, Capuam profectus, aequo ibi Marte cum Romanis confligit, et Appium consulem, abeuntem in Lucanos, sed alio itinere redeuntem, sequutus obviam venit M. Centenio Penulae, stolido homini et insigni olim inter primi pili centuriones et corporis et animi magnitudine, qui, acceptis a senatu octo hominum millibus et duplicato prope exercitu, conserit pugnam atque cum plerisque suorum cadit. 20. Capua a consulibus iterum summa vi obsidetur: in Lucanis autem volonum exercitus, mortuo Graccho, ab signis discedit; et Hannibal in Apuliam castra movet, oblata nova occasione inscii ducis exercitusque obprimendi. 21. Cn. Fulvius Flaccus praetor, stultitia et temeritate Centenio par, non animo, Poeno adventante, in aciem educit copias, caeco impetu ruentes suoque arbitrio tum consistentes, tum deserentes locum, et, ubi confestim rem inclinatam videt, cum paucis equitibus effugit. 22. Reliquiae duorum exercituum desertoresque de exercitu volonum conquiruntur; et Capua a consulibus ac Claudio Nerone praetore duplici fossa valloque cingitur. Hannibal arcem Tarentinam Brundisiumque frustra tentat, et, precibus legatorum Campanorum adductus, regreditur Capuam.

23. Interea Syracusarum obpugnatio ad finem venit, adjuta proditione intestina et die

festo

festo Dianae, quo oppidani vino somnoque gravantur. Nocte proxima Romani scalis evadunt in murum, 24. et Hexapylon Epipolasque capiunt. Sub lucem Marcellus omnibus cum copiis urbem ingreditur, reputansque secum, omnia mox arsura, inlacrumat. 25. Achradinam murosque Epicydes et transfugae tenent, Euryalumque arcem tuetur Philodemus Argivus: Neapolis vero et Tyche a Romanis diripiuntur. 26. Peste absumuntur multi Romani omnesque fere Poeni cum ipsis ducibus Hippocrate et Himilcone, qui repente advenerant. 27. Bomilcar cum classe Punica ingentique commeatu adventat, et Epicydes navigat ad eum, metuens, ne ob ventos adversos Africam repetat. Sed ubi tendere ad se Romanas naves vident circa Pachynum prom., ille Tarentum, hic Agrigentum petit. 28. Exercitus Siculorum praefectos Epicydis interficiunt, et multitudine ad concionem vocata exponunt, quae pacta jam habeant cum Marcello. 29. Tum ad hunc Syracusani mittunt legatos, omnesque pleni sunt bonae spei, praeter transfugas et mercenarios, qui verentes, ne tradantur Romanis, praetores multosque cives obtruncant, et sex praefectos creant, ut terni praesint Achradinae ac Naso. 30. Vnus ex iis, Mericus Hispanus, Achradinam prodit Marcello, et agminibus armatorum eo concurrentibus ab Naso, haec quoque urbis pars a Romanis, navibus ad eam expositis, capitur. 31. Transfugis spatium locusque fugae datur, et Syracusani, omni tandem liberi metu, Marcello se permittunt. Inde urbs diripienda militi datur; in quo tumultu Archimedes perit. Frumentum quoque in tempore Syracusas mittit T. Otacilius, qui agros circa Vticam depopulatus erat.

32.

32. *In Hispania Scipiones bifariam ita dividunt exercitum, ut Publius duas ejus partes adversus Magonem et Hasdrubalem Gisgonis filium, Cnaeus tertiam partem adjunctis XX m. Celtiberis adversus Hasdrubalem Barcinum ducat. 33. Celtiberi, magna mercede a Poenis sollicitati, abeunt domos, et Cn. Scipio, nunc inpar propinquo hosti, retro cedit. 34. Par terror periculum majus fratrem urget tum a Masinissa, socio Poenorum, qui cum equitatu Numidarum saepius interdiu agmen et noctu castra ejus incursu turbat, tum ab Indibili, qui Poenis adducit auxilia. Huic obviam it P. Scipio, et primum in pugna superior est; sed, advenientibus Numidis et paullo post ducibus Poenorum, anceps fit proelium, in quo ipse cadit et Romani profligantur. 35. Tum tres Poeni duces conjungunt se adversus Cn. Scipionem, qui, quantum potest, recedit, 36. et tumulum capit. Is quia nudus nec satis arduus est, Romani clitellas sarcinasque adcumulatos loco valli objiciunt hostibus: at mox pauci ab multis cum ipso duce caeduntur. 37. L. Marcius Septimi filius et T. Fontejus utriusque exercitus reliquias conlegunt junguntque. Ille dux creatur et Hasdrubalem Gisgonis filium a vallo repellit. 38. Neque eo contentus milites ad castra illius ultro obpugnanda adhortatur; 39. et proxima nocte tum haec, tum proxima Poenorum capit castra.*

40. *Marcellus, captis Syracusis ceterisque in Sicilia magna fide et integritate compositis, ornamenta urbis Romam devehit: unde primum initium mirandi Graecarum artium opera et sacra profanaque spoliandi factum est. Bellum quidem reparatur ab Epicyde, Hannone et potissimum Mutine Libyphoenice ac fortissimo Numidarum duce, qui totam Siciliam brevi tempore*

pore inplet nominis sui fama. 41. Hoc tamen absente illi, gloriae ejus obtrectantes, cum Marcello committunt pugnam, in qua Numidae stant quieti, Poenique ingentem adcipiunt cladem. Novi consules praetoresque creantur Romae.

I. Dum haec in Africa atque in Hispania geruntur, Hannibal in agro Tarentino aestatem consumsit, spe per proditionem urbis Tarentinorum potiundae. Ipsorum interim Sallentinorum ignobiles urbes ad eum defecerunt. Eodem tempore in Bruttiis ex duodecim populis, qui anno priore ad Poenos desciverant, Consentini et Thurini in fidem populi Romani redierunt. Et plures rediissent, ni T. Pomponius Vejentanus praefectus socium, prosperis aliquot populationibus in agro Bruttio justi ducis speciem nactus, tumultuario exercitu coacto, cum Hannone conflixisset. Magna ibi vis hominum, sed inconditae turbae agrestium servorumque, caesa aut capta est: minimumque jacturae fuit, quod praefectus inter ceteros est captus, et tum temerariae pugnae auctor, et ante publicanus, omnibus malis artibus et rei publicae et societatibus infidus damnosusque. Sempronius consul in Lucanis multa proelia parva, haud ullum dignum memoratu, fecit; et ignobilia oppida Lucanorum aliquot expugnavit. Quo diutius trahebatur bellum, et variabant secundae adversaeque res non fortunam magis, quam animos, hominum; tanta religio, et ea magna ex parte externa, civitatem incessit, ut aut homines, aut

Dii

Dii repente alii viderentur facti. Nec jam in secreto modo atque intra parietes abolebantur Romani ritus; sed in publico etiam ac foro Capitolioque mulierum turba erat, nec sacrificantium, nec precantium Deos patrio more. Sacrificuli ac vates ceperant hominum mentes: quorum numerum auxit rustica plebs, ex incultis diutino bello infestisque agris egestate et metu in Vrbem compulsa, et quaestus ex alieno errore facilis, quem velut ex concessae artis usu exercebant. Primo secretae bonorum indignationes exaudiebantur, deinde ad Patres etiam et ad publicam querimoniam excessit res. Incusati graviter ab senatu aediles triumvirique capitales, quod non prohiberent, quum emovere eam multitudinem e foro, ac disjicere adparatus sacrorum conati essent, haud procul afuit, quin violarentur. Vbi potentius jam esse id malum adparuit, quam ut minores per magistratus sedaretur, M. Atilio praetori Vrbis negotium ab senatu datum est, ut his religionibus populum liberaret. Is et in concione senatus consultum recitavit et edixit, *Vt, quicumque libros vaticinos precationesve aut artem sacrificandi conscriptam haberet, eos libros omnes literasque ad se ante Calendas Apriles deferret: neu quis, in publico sacrove loco, novo aut externo ritu sacrificaret.*

II. Et aliquot publici sacerdotes mortui eo anno sunt: L. Cornelius Lentulus pontifex maximus, et C. Papirius C. F. Maso pontifex, et P. Furius Philus augur, et C. Papirius L. F. Maso decemvir sacrorum. In Lentuli locum M. Cornelius Cethegus, in Papirii Cn. Servilius Caepio, pontifices subfecti sunt. Augur creatus L. Quinctius Flamininus, decemvir sacrorum L. Cornelius Lentulus. Comitiorum consularium jam adpetebat tempus; sed,

sed, quia consules a bello intentos avocare non placebat, Ti. Sempronius consul comitiorum causa dictatorem dixit C. Claudium Centhonem. Ab eo magister equitum est dictus Q. Fulvius Flaccus. Dictator primo comitiali die creavit consules Q. Fulvium Flaccum, magistrum equitum, et Ap. Claudium Pulchrum, cui Sicilia provincia in praetura fuerat. Tum praetores creati Cn. Fulvius Flaccus, C. Claudius Nero, M. Junius Silanus, P. Cornelius Sulla. Comitiis perfectis, dictator magistratu abiit. Aedilis curulis fuit eo anno cum M. Cornelio Cethego P. Cornelius Scipio, cui post Africano fuit cognomen. Huic petenti aedilitatem quum obsisterent tribuni plebis, negantes rationem ejus habendam esse, quod nondum ad petendum legitima aetas esset: *Si me*, inquit, *omnes Quirites aedilem facere volunt, satis annorum habeo.* Tanto inde favore ad suffragium ferendum in tribus discursum est, ut tribuni repente incepto destiterint. Aedilitia largitio haec fuit: ludi Romani pro temporis illius copiis magnifice facti et diem unum instaurati, et congii olei in vicos singulos dati. L. Villius Tappulus et M. Fundanius Fundulus, aediles plebeji, aliquot matronas apud populum probri adcusarunt; quasdam ex eis damnatas in exsilium egerunt. Ludi plebeji per biduum instaurati: et Jovis epulum fuit ludorum causa.

III. Q. Fulvius Flaccus tertium, Ap. Claudius consulatum ineunt. Et praetores provincias sortiti sunt; P. Cornelius Sulla urbanam et peregrinam, quae duorum ante sors fuerat, Cn. Fulvius Flaccus Apuliam, C. Claudius Nero Suessulam, M. Junius Silanus Tuscos. Consulibus bellum cum Hannibale et binae legiones decretae: alter a Q. Fabio superio-

rioris anni confule, alter a Fulvio Centumalo adciperet. Praetorum, Fulvii Flacci, quae Luceriae fub Aemilio praetore; Neronis Claudii, quae in Piceno fub C. Terentio fuiffent, legiones effent. Subplementum in eas quisque fcriberet fibi. M. Junio in Tufcos legiones urbanae prioris anni datae. Ti. Sempronio Gracchо et P. Sempronio Tuditano imperium provinciaeque Lucani et Galliae cum fuis exercitibus prorogatae: item P. Lentulo, qua vetus provincia in Sicilia effet; M. Marcello Syracufae, et qua Hieronis regnum fuiffet: T. Otacilio claffis: Graecia M. Valerio: Sardinia Q. Mucio Scaevolae: Hifpaniae P. et Cn. Corneliis. Ad veteres exercitus duae urbanae legiones a confulibus fcriptae, fummaque trium et viginti legionum eo anno effecta eft. Delectum confulum M. Poftumii Pyrgenfis cum magno prope motu rerum factum inpediit. Publicanus erat Poftumius, qui multis annis parem fraude avaritiaque neminem in civitate habuerat, praeter T. Pomponium Vejentanum, quem, populantem temere agros in Lucanis, ductu Hannonis priore anno ceperant Carthaginienfes. Hi, quia publicum periculum erat a vi tempeftatis in iis, quae portarentur ad exercitus, et ementiti erant falfa naufragia, et ea ipfa, quae vera renuntiaverant, fraude ipforum facta erant, non cafu. In veteres quaffasque naves paucis et parvi pretii rebus inpofitis, quum merfiffent eas in alto, exceptis in praeparatas fcaphas nautis, multiplices fuiffe merces ementiebantur. Ea fraus indicata M. Atilio praetori priore anno fuerat, ac per eum ad fenatum delata, nec tamen ullo fenatus confulto notata; quia Patres ordinem publicanorum in tali tempore obfenfum nolebant. Populus feverior vin-

vindex fraudis erat excitatique tandem duo tribuni plebis Sp. et L. Carvilii, quum rem invisam infamemque cernerent, ducentum millium aeris mulctam M. Postumio dixerunt. Cui certandae quum dies advenisset, conciliumque tam frequens plebis adesset, ut multitudinem area Capitolii vix caperet; perorata causa, spes una videbatur esse, si C. Servilius Casca tribunus plebis, qui propinquus cognatusque Postumio erat, prius, quam ad suffragium tribus vocarentur, intercessisset. Testibus datis, tribuni populum submoverunt; sitellaque adlata est, ut sortirentur, ubi Latini suffragium ferrent. Interim publicani Cascae instare, ut concilio diem eximeret. Populus reclamare: et forte in cornu primus sedebat Casca, cui simul metus pudorque animum versabat. Quum in eo parum praesidii esset, turbandae rei causa publicani per vacuum in submoto locum cuneo inruperunt, jurgantes simul cum populo tribunisque. Nec procul dimicatione res erat, quum Fulvius consul tribunis, *Nonne videtis*, inquit, *vos in ordinem coactos esse, et rem ad seditionem spectare, ni propere dimittitis plebis concilium?*

IV. Plebe dimissa, senatus vocatur, et consules referunt de concilio plebis turbato vi atque audacia publicanorum. *M. Furium Camillum, cujus exsilium ruina Vrbis sequuta fuerit, damnari se ab iratis civibus passum esse. Decemviros ante eum, quorum legibus ad eam diem viverent, multos postea principes civitatis, judicium de se populi passos. Postumium Pyrgensem suffragium populo Romano extorsisse, concilium plebis sustulisse, tribunos in ordinem coegisse, contra populum Romanum aciem instruxisse, locum occupasse, ut tribunos a plebe intercluderet, tribus in suffragium vocari prohibe-*

hiberet. Nihil aliud a caede ac dimicatione continuisse homines, nisi patientiam magistratuum, quod cesserint in praesentia furori atque audaciae paucorum, vincique se ac populum Romanum passi sint: et comitia, quae reus vi atque armis prohibiturus erat, ne causa quaerentibus dimicationem daretur, voluntate ipsius sustulerint. Haec quum ab optimo quoque pro atrocitate rei acta essent; vimque eam contra rem publicam et pernicioso exemplo factam, senatus decresset; confestim Carvilii tribuni plebis, omissa mulctae certatione, rei capitalis diem Postumio dixerunt; ac, ni vades daret, prehendi a viatore atque in carcerem duci jusserunt. Postumius, vadibus datis, non adfuit. Tribuni plebem rogaverunt, plebesque ita scivit: *Si M. Postumius ante Calendas Majas non prodisset citatusque eo die non respondisset neque excusatus esset; videri eum in exsilio esse, bonaque ejus venire, ipsi aqua et igni placere interdici.* Singulis deinde eorum, qui turbae ac tumultus concitatores fuerant, rei capitalis diem dicere ac vades poscere coeperunt. Primo non dantes, deinde etiam eos, qui dare possent, in carcerem conjiciebant: cujus rei periculum vitantes plerique in exsilium abierunt.

V. Hunc fraus publicanorum, deinde fraudem audacia protegens, exitum habuit. Comitia inde pontifici maximo creando sunt habita. Ea comitia novus pontifex M. Cornelius Cethegus habuit. Tres ingenti certamine petierunt: Q. Fulvius Flaccus consul, qui et ante bis consul et censor fuerat; et T. Manlius Torquatus, et ipse duobus consulatibus et censura insignis; et P. Licinius Crassus, qui et aedilitatem curulem petiturus erat. Hic senes honoratosque juvenis in eo certamine vicit.

Ante hunc, intra centum annos et viginti, nemo praeter P. Cornelium Calussam, pontifex maximus creatus fuerat, qui sella curuli non sedisset Consules quum aegre delectum conficerent, quod inopia juniorum non facile in utrumque, ut et novae urbanae legiones, et supplementum veteribus scriberetur, sufficiebat; senatus *absistere eos incepto* vetuit, *et triumviros binos creari* jussit: *alteros, qui citra, alteros, qui ultra quinquagesimum lapidem in pagis forisque et conciliabulis omnem copiam ingenuorum inspicerent, et, si qui roboris satis ad ferenda arma habere viderentur, etiamsi nondum militari aetate essent, milites facerent. Tribuni plebis, si iis videretur, ad populum ferrent, ut, qui minores septem et decem annis sacramento dixissent, iis perinde stipendia procederent, ac si septem et decem annorum, aut majores, milites facti essent.* Ex hoc senatus consulto creati triumviri bini conquisitionem ingenuorum per agros habuerunt. Eodem tempore ex Sicilia literae M. Marcelli de postulatis militum, qui cum P. Lentulo militabant, in senatu recitatae sunt. Cannensis reliquiae cladis hic exercitus erat, relegatus in Siciliam, sicut ante dictum est, ne ante Punici belli finem in Italiam reportaretur.

VI. Hi permissu Lentuli primores equitum centurionumque et robora ex legionibus peditum legatos in hiberna ad M. Marcellum miserunt, e quibus unus, potestate dicendi facta, *Consulem*, inquit, *te, M. Marcelle, in Italiam adissemus, quum primum de nobis, et si non iniquum, certe triste senatus consultum factum est, nisi hoc sperassemus, in provinciam nos morte regum turbatam ad grave bellum adversus Siculos simul Paenosque mitti, et sanguine nostro vulneribusque nos senatui satis facturos*

ros esse; sicut patrum memoria, qui capti a Pyrrho ad Heracleam erant, adversus Pyrrhum ipsum pugnantes satis fecerunt. Quamquam quod ob meritum nostrum subcensuistis, Patres conscripti, nobis, aut subcensetis? Ambo mihi consules et universum senatum intueri videor, quum te, M. Marcelle, intueor: quem si ad Cannas consulem habuissemus, melior et rei publicae et nostra fortuna esset. Sine, quaeso, prius quam de conditione nostra queror, noxam, cujus arguimur, nos purgare. Si non Deum ira, nec fato, cujus lege inmobilis rerum humanarum ordo seritur, sed culpa periimus ad Cannas, cujus tandem ea culpa fuit? militum, an imperatorum? Equidem miles nihil umquam dicam de imperatore meo, cui praesertim gratias sciam ab senatu actas, quod non desperaverit de re publica; cui post fugam ab Cannis per omnes annos prorogatum imperium. Ceteros item ex reliquiis cladis ejus, quos tribunos militum habuimus, honores petere et gerere, et provincias obtinere audivimus. An vobis vestrisque liberis ignoscitis facile, Patres conscripti, in haec vilia capita saevitis? et consuli primoribusque aliis civitatis fugere, quum spes alia nulla esset, turpe non fuit; milites utique morituros in aciem misistis? Ad Alliam prope omnis exercitus fugit: ad Furculas Caudinas, ne expertus quidem certamen, arma tradidit hosti, ut alias pudendas clades exercituum taceam: tamen tantum afuit ab eo, ut ulla ignominia iis exercitibus quaereretur, ut et urbs Roma per eum exercitum, qui ab Allia Vejos transfugerat, reciperaretur; et Caudinae legiones, quae sine armis redierant Romam, armatae remissae in Samnium, eumdem illum hostem sub jugum miserint, qui hac sua ignominia laetatus fuerat.

Cannensem vero quisquam exercitum fugae aut pavoris insimilare potest, ubi plus quinquaginta millia hominum ceciderunt? unde consul cum equitibus septuaginta fugit? unde nemo superest, nisi quem hostis caedendo fessus reliquit? Quum captivis redemtio negabatur, nos vulgo homines laudabant, quod rei publicae nos reservassemus; quod ad consulem Venusiam redissemus, et speciem justi exercitus fecissemus. Nunc deteriore conditione sumus, quam apud patres nostros fuerant captivi. Quippe illis arma tantum atque ordo militandi, locusque, in quo tenderent in castris, est mutatus: quae tamen, semel navata rei publicae opera, et uno felici proelio, recuperarunt. Nemo eorum relegatus in exsilium est: nemini spes emerendi stipendia ademta: hostis denique est datus, cum quo dimicantes, aut vitam semel, aut ignominiam finirent. Nos, quibus, nisi quod commisimus, ut quisquam ex Cannensi acie miles Romanus superesset, nihil objici potest, non solum a patria procul Italiaque, sed ab hoste etiam, relegati sumus; ubi senescamus in exsilio, ne qua spes, ne qua occasio abolendae ignominiae, ne qua placandae civium irae, ne qua denique bene moriendi sit. Neque ignominiae finem, neo virtutis praemium petimus; modo experiri animum et virtutem exercere liceat. Laborem et periculum petimus, ut virorum, ut militum officio fungamnr. Bellum in Sicilia jam alterum annum ingenti dimicatione geritur; urbes alias Poenus, alias Romanus expugnat: peditum, equitum acies concurrunt; ad Syracusas terra marique res geritur: clamorem pugnantium crepitumque armorum exaudimus, resides ipsi ac segnes, tamquam nec manus, nec arma habeamus. Servorum legionibus Ti. Sempronius consul toties jam

cum

cum hoste signis conlatis pugnavit. Operae pretium habent, libertatem civitatemque. Pro servis saltem ad hoc bellum emtis vobis simus. Congredi cum hoste liceat, et pugnando quaerere libertatem. Vis tu mari, vis terra, vis acie, vis urbibus obpugnandis experiri virtutem? Asperrima quaeque ad laborem periculumque deposcimus, ut, quod ad Cannas faciundum fuit, quam primum fiat; quoniam, quidquid postea viximus, id omne destinatum ignominiae est.

VII. Sub haec dicta ad genua Marcelli procubuerunt. Marcellus id nec juris, nec potestatis suae esse dixit. Senatui scripturum se, omniaque de sententia Patrum facturum esse. Hae literae ad novos consules adlatae ac per eos in senatu recitatae sunt: consultusque de his literis ita decrevit senatus: *Militibus, qui ad Cannas commilitones suos pugnantes deseruissent, senatum nihil videre, cur res publica committenda sit. Si M. Claudio proconsuli aliter videretur, faceret, quod e re publica fideque sua duceret; dum ne quis eorum munere vacaret, neu dono militari virtutis ergo donaretur, neu in Italiam reportaretur, donec hostis in terra Italia esset.* Comitia deinde a praetore urbano de senatus sententia plebisque scita sunt habita: quibus creati sunt quinqueviri muris turribusque reficiendis, et triumviri bini; ubi sacris conquirendis donisque persignandis; alteri reficiendis aedibus Fortunae et matris Matutae intra portam Carmentalem, sed et Spei extra portam, quae priore anno incendio consumtae fuerant. Tempestates foedae fuere. In Albano monte biduum continenter lapidibus pluit. Tacta de coelo multa: duae in Capitolio aedes: vallum in castris multis locis supra Suessulam, et duo vigiles exanimati. Murus turresque quaedam

Cumis non ictae modo fulminibus, sed etiam decussae. Reate saxum ingens visum volitare: sol rubere solito magis sanguineoque similis. Horum prodigiorum causa diem unum supplicatio fuit, et per aliquot dies consules rebus divinis operam dederunt; et per eosdem dies sacrum novemdiale fuit. Quum Tarentinorum defectio jam diu et in spe Hannibali, et in suspicione Romanis esset, causa forte extrinsecus maturandae ejus intervenit. Phileas Tarentinus, diu jam per speciem legationis Romae quum esset, vir inquieti animi, et minime otium, quo tum diutino senescere videbatur, patientis, aditum sibi ad obsides Tarentinos invenit. Custodiebantur in atrio Libertatis minore cura, quia nec ipsis, nec civitati eorum fallere Romanos expediebat. Hos, crebris conloquiis sollicitatos, conruptis aedituis duobus, quum primis tenebris custodia eduxisset, ipse comes obculti itineris factus profugit. Luce prima vulgata per urbem fuga est: missique, qui sequerentur, ab Tarracina comprehensos omnes retraxerunt. Deducti in comitio, virgisque, adprobante populo, caesi de saxo dejiciuntur.

VIII. Hujus atrocitas poenae duarum nobilissimarum in Italia Graecarum civitatium animos inritavit, quum publice, tum etiam singulos privatim, ut quisque tam foede interemtos aut propinquitate, aut amicitia contingebat. Ex iis tredecim fere nobiles juvenes Tarentini conjuraverunt, quorum principes Nico et Philemenus erant. Hi, prius, quam aliquid moverent, conloquendum cum Hannibale rati, nocte per speciem venandi urbem egressi, ad eum proficiscuntur: et, quum haud procul castris abessent, ceteri silva prope viam sese obculuerunt; Nico et Philemenus, progressi

greſſi ad ſtationes comprehenſique, ultro id petentes, ad Hannibalem deducti ſunt. Qui quum et cauſas conſilii ſui, et quid pararent, expoſuiſſent; conlaudati oneratique promiſſis jubentur, ut fidem popularibus facerent, praedandi cauſa ſe urbem egreſſos, pecora Carthaginienſium, quae paſtum propulſa eſſent, ad urbem agere. Tuto ac ſine certamine id facturos, promiſſum eſt. Conſpecta ea praeda juvenum eſt; minusque, iterum ac ſaepius id eos audere, miraculo fuit. Congreſſi cum Hannibale rurſus, fide ſanxerunt, liberos Tarentinos leges ſuaque omnia habituros, neque ullum vectigal Poeno penſuros, praeſidiumve invitos recepturos: prodita praeſidia Carthaginienſium fore. Haec ubi convenerunt, tunc vero Philomenus conſuetudinem nocte egrediundi redeundique in urbem frequentiorem facere: (et erat venandi ſtudio inſignis) canesque et alius adparatus ſequebatur; captumque ferme aliquid, aut ab hoſte ex praeparato ablatum reportando, donabat aut praefecto, aut cuſtodibus portarum. Nocte maxime commeare propter metum hoſtium, credebant. Vbi jam eo conſuetudinis adducta res eſt, ut, quocumque noctis tempore ſibilo dediſſet ſignum, porta aperiretur, tempus agendae rei Hannibali viſum eſt. Tridui viam aberat: ubi, quo minus mirum eſſet, uno eodemque loco ſtativa eum tamdiu habere, aegrum ſimulabat. Romanis quoque, qui in praeſidio Tarenti erant, ſuſpecta eſſe jam ſegnis mora ejus deſierat.

IX. Ceterum poſtquam Tarentum ire conſtituit, decem millibus peditum atque equitum, quos in expeditione velocitate corporum ac levitate armorum aptiſſimos eſſe ratus eſt, electis, quarta vigilia noctis ſigna movit: praemiſſisque octoginta fere Numidis equitibus prae-

praecepit, ut discurrerent circa vias perlustrarentque omnia oculis, ne quis agrestium procul spectator agminis falleret; praegressos retraherent, obvios obciderent, ut praedonum magis, quam exercitus, adcolis species esset. Ipse, raptim agmine acto, quindecim ferme millium spatio castra ab Tarento posuit; et, ne ibi quidem nuntiato, quo pergerent, tantum convocatos milites monuit, via omnes irent, nec deverti quemquam, aut excedere ordinem agminis paterentur, et in primis intenti ad imperia adcipienda essent, neu quid nisi ducum jussu facerent: se in tempore editurum, quae vellet agi. Eadem ferme hora Tarentum fama pervenerat, Numidas equites paucos populari agros, terroremque late agrestibus injecisse. Ad quem nuntium nihil ultra motus praefectus Romanus, quam ut partem equitum postero die luce prima juberet exire ad arcendum populationibus hostem. In cetera adeo nihil ob id intenta cura est, ut contra pro argumento fuerit illa procursatio Numidarum, Hannibalem exercitumque castris non movisse. Hannibal concubia nocte movit. Dux Philemenus erat, cum solito captae venationis onere. Ceteri proditores ea, quae composita erant, exspectabant. Convenerat autem, ut Philemenus, portula adsueta venationem inferens, armatos induceret: parte alia portam Temenida adiret Hannibal. Ea mediterranea regione orientem spectabat. Aliquantum intra moenia includuntur. Quum portae adpropinquaret, editus ex composito ignis ab Hannibale est refulsitque. Idem redditum ab Nicone signum; exstinctae deinde utrimque flammae sunt. Hannibal silentio ducebat ad portam. Nico ex inproviso adortus sopitos vigiles in cubilibus suis obtruncat, portamque

aperit.

aperit. Hannibal cum peditum agmine ingreditur, equites subsistere jubet; ut, quo res postulet, obcurrere libero campo possent. Et Philemenus portulae parte alia, qua commeare adsuerat, adpropinquabat. Nota vox ejus et familiare jam signum quum excitasset vigilem, dicenti, vix sustinere grandis bestiae onus, portula aperitur. Inferentes aprum duos juvenes sequutus ipse cum expedito venatore, vigilem, incautius miraculo magnitudinis in eos, qui ferebant, versum, venabulo trajicit. Ingressi deinde triginta fere armati ceteros vigiles obtruncant, refringuntque portam proximam: et agmen sub signis confestim inrupit. Inde cum silentio in forum ducti, Hannibali sese conjunxerunt. Cum duobus millibus Gallorum Poenus, in tres divisis partes, per urbem dimittit Tarentinos, et itinera quam maxime frequentia obcupare jubet; tumultu orto, Romanos passim caedi, oppidanis parci. Sed, ut fieri id posset, praecipit juvenibus Tarentinis, ut, ubi quem suorum procul vidissent, quiescere et silere ac bono animo esse juberent.

X. Jam tumultus erat clamorque, qualis esse in capta urbe solet: sed, quid rei esset, nemo satis pro certo scire. Tarentini Romanos ad diripiendam urbem credere coortos: Romanis seditio aliqua cum fraude videri ab oppidanis mota. Praefectus primo excitatus tumultu, in portum effugit: inde, adceptus scapha, in arcem circumvehitur. Terrorem et tuba audita ex theatro faciebat. Nam et Romana erat, a proditoribus ad hoc ipsum praeparata; et inscienter a Graeco inflata, quis, aut quibus signum daret, incertum efficiebat. Vbi inluxit, et Romanis Punica et Gallica arma cognita, tum dubitationem exemerunt;

merunt; et Graeci, Romanos passim caede stratos cernentes, ab Hannibale captam urbem senserunt. Postquam lux certior erat, et Romani, qui caedibus superfuerant, in arcem confugerant, conticescebatque, paullatim tumultus; tum Hannibal Tarentinos sine armis convocare jubet. Convenere omnes, praeterquam qui, cedentes in arcem, Romanos ad omnem adeundam simul fortunam prosequuti fuerant. Ibi Hannibal, benigne adloquutus Tarentinos testatusque, quae praestitisset civibus eorum, quos ad Trasimenum aut ad Cannas cepisset, simul in dominationem superbam Romanorum invectus, recipere se in domos suas quemque jussit, et foribus nomen suum inscibere: se domos eas, quae inscriptae non essent, signo extemplo dato, diripi jussurum. Si quis in hospitio civis Romani (vacuas autem tenebant domos) nomen inscripsisset, eum se pro hoste habiturum. Concione dimissa, quum titulis notatae fores discrimen pacatae ab hostili domo fecissent, signo dato, ad diripienda hospitia Romana passim discursum est: et fuit praedae aliquantum.

XI. Postero die ad obpugnandam arcem ducit. Quam quum et mari, quo in peninsulae modum pars major circumluitur, praealtis rupibus, et ab ipsa urbe muro et fossa ingenti septam videret, eoque nec vi, nec operibus expugnabilem esse; ne aut se ipsum cura tuendi Tarentinos a majoribus rebus moraretur, aut in relictos sine valido praesidio Tarentinos inpetum ex arce, quum vellent, Romani facerent, vallo urbem ab arce intersepire statuit: non sine illa etiam spe, cum prohibentibus opus Romanis manum posse conseri, et, si ferocius procucurrissent, magna caede ita adtenuari praesidii vires, ut facile per

per se ipsi Tarentini urbem ab iis tueri possent. Vbi coeptum opus est, patefacta repente porta, in munientes inpetum fecerunt Romani: pellique se statio passa est, quae pro opere erat, ut subcessu cresceret audacia, pluresque et longius pulsos persequerentur. Tum signo dato coorti undique Poeni sunt, quos instructos ad hoc Hannibal tenuerat; nec sustinere inpetum Romani, sed ab effusa fuga loci angustiae eos, inpeditaque alia opere jam coepto, alia adparatu operis, morabantur. Plurimi in fossam praecipitavere, obcisique sunt plures in fuga, quam in pugna. Inde et opus nullo prohibente fieri coeptum. Fossa ingens ducta, et vallum intra eam erigitur: modicóque post intervallo murum etiam eadem regione addere parat, ut vel sine praesidio tueri se adversus Romanos possent. Reliquit tamen modicum praesidium, ut simul in faciendo muro adjuvaret. Ipse, profectus cum ceteris copiis, ad Galaesum flumen (quinque millia ab urbe abest) posuit castra. Ex iis stativis regressus ad inspiciendum opus (quod aliquantum opinione ejus celerius creverat) spem cepit, etiam arcem expugnari posse. Et est non alitutidine, ut cetera, tuta, sed loco plano posita, et ab urbe muro tantum ac fossa divisa. Quum jam machinationum omni genere et operibus obpugnaretur, missum a Metaponto praesidium Romanis fecit animum, ut nocte ex inproviso opera hostium invaderent. Alia disjecerunt, alia igni conruperunt. Isque finis Hannibali fuit ea parte arcem obpugnandi. Reliqua erat in obsidione spes, nec ea satis efficax, quia arcem tenentes, quae in peninsula posita inminet faucibus portus, mare liberum habebant; urbs contra exclusa maritimis commeatibus, propiusque inopiam erant obsidentes,

quam

quam obsessi. Hannibal, convocatis principibus Tarentinorum, omnes praesentes difficultates exposuit: *neque arcis tam munitae expugnandae viam cernere, neque in obsidione quidquam habere spei, donec mari potiantur hostes. Quod si naves sint, quibus commeatus invehi prohibeant, extemplo aut abscessuros, aut dedituros se hostes.* Assentiebantur Tarentini; ceterum ei, qui consilium adferret, opem quoque in eam rem adferendam esse, censebant. *Punicas enim naves ex Sicilia adcitas id posse facere: suas, quae sinu exiguo intus inclusae essent, quum claustra portus hostis haberet, ecquem ad modum inde in apertum mare evasuras? Evadent*, inquit Hannibal. *Multa, quae inpedita natura sunt, consilio expediuntur. Vrbem in campo sitam habetis. Planae et satis latae viae patent in omnes partes. Via, quae in portum per mediam urbem ad mare transmissa est, plaustris transveham naves haud magna mole. Et mare nostrum erit, quo nunc hostes potiuntur; et illinc mari, hinc terra circumsidebimus arcem. Immo brevi aut relictam ab hostibus, aut cum ipsis hostibus capiemus.* Haec oratio non spem modo effectus, sed ingentem etiam ducis admirationem fecit. Contracta extemplo undique plaustra junctaque inter se; et machinae ad subducendas naves admotae, munitumque iter, quo faciliora plaustra minorque moles in transitu esset. Jumenta inde et homines contracti, et opus inpigre coeptum: paucosque post dies classis instructa ac parata circumvehitur arcem, et ante os ipsum portus ancoras jacit. Hunc statum rerum Hannibal Tarenti reliquit, regressus ipse in hiberna. Ceterum defectio Tarentinorum utrum priore anno, an hoc, facta sit, in diversum auctores trahunt. Plures propioresque

que aetate memoriae rerum hoc anno tradunt factam.

XII. Romae consules praetoresque usque ante diem quintum Calendas Majas Latinae tenuerunt. Eo die perpetrato sacro in monte, in suas quisque provincias proficiscuntur. Religio deinde nova objecta est ex carminibus Marcianis. Vates hic Marcius inlustris fuerat, et, quum conquisitio priore anno ex senatus consulto talium librorum fieret, in M. Atilii praetoris urbani, qui eam rem agebat, manus venerant. Is protenus novo praetori Sullae tradiderat. Ex hujus Marcii duobus carminibus, alterius post rem actam editi cum rato auctoritas eventu, alteri quoque, cujus nondum tempus venerat, adferebat fidem. Priore carmine Cannensis praedicta clades in haec ferme verba erat: *Amnem Trojugena Cannam Romane fuge: ne te alienigenae cogant in campo Diomedis conserere manus. Sed neque credes tu mihi, donec compleris sanguine campum; multaque millia obcisa tua deferat amnis in pontum magnum ex terra frugifera; piscibus atque avibus ferisque, quae incolunt terras, iis fuat esca caro tua. Nam mihi ita Jupiter fatus est.* Et Diomedis Argivi campos et Cannam flumen, qui militaverant in iis locis, juxta atque ipsam cladem adgnoscebant. Tum alterum carmen recitatum, non eo tantum obscurius, quia incertiora futura praeteritis sunt, sed perplexius etiam scripturae genere. *Hostem, Romani, si expellere vultis vomicamque, quae gentium venit longe, Apollini vovendos censeo ludos, qui quotannis comiter Apollini fiant: quum populus dederit ex publico partem, privati uti conferant pro se suisque. Iis ludis faciendis praeerit praetor is, qui jus populo plebeique dabit summum. Decemviri*

Graeco ritu hostiis sacra faciant. Haec si recte faxitis, gaudebitis semper, fietque res vestra melior. Nam is Divus exstinguet perduelles vestros, qui vestros campos pascunt placide. Ad id carmen explanandum diem unum sumserunt. Postero die senatus consultum factum est, ut decemviri libros, de ludis Apollini reque divina faciunda, inspicerent. Ea quum inspecta relataque ad senatum essent, censuerunt Patres: *Apollini ludos vovendos faciundosque; et, quando ludi facti essent, duodecim millia aeris praetori ad rem divinam et duas hostias majores dandas.* Alterum senatus consultum factum est, *Ut decemviri sacra Graeco ritu facerent iisque hostiis, Apollini bove aurato et capris duabus albis auratis, Latonae bove femina aurata.* Ludos praetor in circo maximo quum facturus esset, edixit, ut populus per eos ludos stipem Apollini, quantam commodum esset, conferret. Haec est origo ludorum Apollinarium, victoriae, non valetudinis, ergo, ut plerique rentur, votorum factorumque. Populus coronatus spectavit: matronae supplicavere: vulgo apertis januis in propatulis epulati sunt, celeberque dies omni ceremoniarum genere fuit.

XIII. Quum Hannibal circa Tarentum, consules ambo in Samnio essent, sed circumsessuri Capuam viderentur; quod malum diuturnae obsidionis esse solet, jam famem Campani sentiebant, quia sementem facere prohibuerant eos Romani exercitus. Itaque legatos ad Hannibalem miserunt, orantes, ut prius, quam consules in agros suos educerent legiones, viaeque omnes hostium praesidiis insiderentur, frumentum ex propinquis locis convehi juberet Capuam. Hannibal, Hannonem ex Bruttiis cum exercitu in Campaniam transire,

ire, et dare operam, ut frumenti copia fieret Campanis, jussit. Hanno, ex Bruttiis profectus cum exercitu, vitabundus castra hostium consulesque, qui in Samnio erant: quum Benevento jam adpropinquaret, tria passuum millia ab ipsa urbe loco edito castra posuit. Inde ex sociis circa populis, quo aestate comportatum erat, devehi frumentum in castra jussit; praesidiis datis, quae commeatus eos prosequerentur. Capuam inde nuntium misit, qua die in castris ad adcipiendum frumentum praesto essent, omni undique genere vehiculorum jumentorumque ex agris contracto. Id pro cetera socordia neglegentiaque a Campanis actum. Paullo plus quadringenta vehicula missa, et pauca praeterea jum nta. Ob id castigatis ab Hannone, quod ne fames quidem, quae mutas adcenderet bestias, curam eorum stimulare posset, alia prodicta dies ad frumentum majore adparatu petendum. Ea omnia, sicut acta erant, quum enuntiata Beneventanis essent, legatos decem extemplo ad consules (circa Bovianum castra Romanorum erant) miserunt. Qui quum, auditis, quae ad Capuam agerentur, inter se comparassent, ut alter in Campaniam exercitum duceret; Fulvius, cui ea provincia obvenerat, profectus, nocte Beneventi moenia est ingressus. Ex propinquo cognoscit, Hannonem cum exercitus parte profectum frumentatum: per quaestorem Campanis datum frumentum: duo millia plaustrorum, inconditam inermemque aliam turbam, advenisse: per tumultum ac trepidationem omnia agi, castrorumque formam et militarem ordinem, inmixtis agrestibus iis ex terris, sublatum. His satis compertis, consul militibus edicit, signa tantum armaque in proximam noctem expedirent: castra Punica obpugnan-

pugnanda esse. Quarta vigilia profecti, sarcinis omnibus inpedimentisque Beneventi relictis, paullo ante lucem quum ad castra pervenissent, tantum pavoris injecerunt, ut, si in plano castra posita essent, haud dubie primo inpetu capi potuerint. Altitudo loci et munimenta defenderunt, quae nulla ex parte adiri, nisi arduo ac difficili adscensu, poterant. Luce prima proelium ingens adcensum est: nec vallum modo tutantur Poeni, sed, ut quibus locus aequior esset, deturbant nitentes per ardua hostes.

XIV. Vicit tamen omnia pertinax virtus, et aliquot simul partibus ad vallum ac fossas perventum est; sed cum multis vulneribus ac militum pernicie. Itaque convocatis tribunis militum consul, *absistendum temerario incepto,* ait: *tutius sibi videri, reduci eo die exercitum Beneventum: dein postero castris se hostium jungi, ne exire inde Campani, neve Hanno regredi posset. Id quo facilius obtineatur, conlegam quoque et exercitum ejus se adciturum, totumque eo versuros bellum.* Haec consilia ducis, quum jam receptui caneret, clamor militum adspernantium tam segne imperium disjecit. Proxima portae hostium erat cohors Peligna; cujus praefectus Vibius Accuaeus adreptum vexillum trans vallum hostium trajecit. Exsecratus inde seque et cohortem, si ejus vexilli hostes potiti essent, princeps ipse per fossam vallumque in castra inrumpit. Jamque intra vallum Peligni pugnabant, quum altera parte, Valerio Flacco tribuno militum tertiae legionis exprobrante Romanis ignaviam, qui sociis captorum castrorum concederent decus, T. Pedanius, princeps primus centurio, quum signifero signum ademisset, *Jam hoc signum et hic centurio,* inquit, *intra vallum hostium erit.*

Sequan-

Sequantur, qui capi signum ab hoste prohibituri sint. Manipulares sui primum transscendentem fossam, dein legio tota sequuta est. Jam et consul, ad conspectum transgredientium vallum mutato consilio, ab revocando ad incitandos hortandosque versus milites, ostendere, in quanto discrimine ac periculo fortissima cohors sociorum et civium legio esset. Itaque pro se quisque omnes per aequa atque iniqua loca, quum undique tela conjicerentur, armaque et corpora hostes objicerent, pervadunt irrumpuntque. Multi vulnerati, etiam quos vires sanguisque desereret, ut intra vallum hostium caderent, nitebantur. Capta itaque momento temporis, velut in plano sita nec permunita castra. Caedes inde, non jam pugna erat, omnibus intra vallum permixtis. Supra sex millia hostium occisa, supra septem millia capitum, cum frumentatoribus Campanis omnique plaustrorum et jumentorum apparatu, capta; et alia ingens praeda fuit, quam Hanno, populabundus passim quum isset, ex sociorum populi Romani agris traxerat. Inde, dejectis hostium castris, Beneventum reditum est, praedamque ibi ambo consules (nam et Ap. Claudius eo post paucos dies venit) vendiderunt diviseruntque. Et donati, quorum opera castra hostium capta erant; ante alios Accuaeus Pelignus, et T. Pedanius princeps tertiae legionis. Hanno ab Cominio Ceritio, quo nuntiata castrorum clades est, cum paucis frumentatoribus, quos forte secum habuerat, fugae magis, quam itineris, modo in Bruttios rediit.

XV. Et Campani, audita sua pariter sociorumque clade, legatos ad Hannibalem miserunt, qui nuntiarent, *duos consules ad Beneventum esse, diei iter a Capua; tantum non ad*

portas et muros bellum esse. Ni propere subveniat, celerius Capuam, quam Arpos, in potestatem hostium venturam. Ne Tarentum quidem, non modo arcem, tanti debere esse, ut Capuam, quam Carthagini aequare sit solitus, desertam indefensamque populo Romano tradat. Hannibal, curae sibi fore rem Campanam pollicitus, in praesentia duo millia equitum cum legatis mittit, quo praesidio agros populationibus possent prohibere. Romanis interim, sicut aliarum rerum, arcis Tarentinae praesidiique, quod ibi obsideretur, cura esse. C. Servilius legatus, ex auctoritate Patrum a P. Cornelio praetore in Etruriam ad frumentum coemendum missus, cum aliquot navibus onustis in portum Tarentinum inter hostium custodias pervenit. Cujus adventu, qui ante in exigua spe, vocati saepe ad transitionem ab hostibus per conloquia erant, ultro ad transeundum hostes vocabant sollicitabantque. Et erat satis validum praesidium, traductis ad arcem Tarenti tuendam, qui Metaponti erant, militibus. Itaque Metapontini extemplo, metu, quo tenebantur, liberati, ad Hannibalem defecere. Hoc idem eadem ora maris et Thurini fecerunt. Movit eos non Tarentinorum magis defectio Metapontinorumque, quibus, indidem ex Achaja oriundi, etiam cognatione juncti erant, quam ira in Romanos propter obsides nuper interfectos. Eorum amici cognatique literas ac nuntios ad Hannonem Magonemque, qui in propinquo in Bruttiis erant, miserunt, *si exercitum ad moenia admovissent, se in potestatem eorum urbem tradituros esse.* M. Atinius Thuriis cum modico praesidio praeerat. Quem facile elici ad certamen temere ineundum rebantur posse; non militum, quos perpaucos habebat, fiducia, quam juventutis Thu-

Thurinae. Eam ex industria centuriaverat armaveratque ad tales casus. Divisis copiis inter se, duces Poeni quum agrum Thurinum ingressi essent, Hanno cum peditum agmine infestis signis ire ad urbem pergit. Mago cum equitatu, tectus collibus, ad tegendas insidias obpositis, subsistit. Atinius, peditum tantum agmine per exploratores comperto, in aciem copias educit, et fraudis intestinae, et hostium insidiarum ignarus. Pedestre proelium fuit persegne, paucis in prima acie pugnantibus Romanis; Thurinis exspectantibus magis, quam adjuvantibus, eventum: et Carthaginiensium acies de industria pedem referebat, ut ad terga collis ab equite suo insessi hostem incautum pertraheret. Quo ubi ventum est, coorti cum clamore equites prope inconditam Thurinorum turbam, nec satis fido animo, unde pugnabat, stantem, extemplo in fugam averterunt. Romani, quamquam circumventos hinc pedes, hinc eques urguebat, tamen aliquamdiu pugnam traxere. Postremo et ipsi terga vertunt, atque ad urbem fugiunt. Ibi proditores conglobati, quum popularium agmen patentibus portis adcepissent, ubi Romanos fusos ad urbem ferri viderunt, conclamant, *instare Poenum, permixtosque et hostes urbem invasuros, ni propere portas claudant.* Ita exclusos Romanos praebuere hosti ad caedem. Atinius tamen cum paucis receptus. Seditio inde paullisper tenuit; quum alii urbem tuendam, inde alii cedendum fortunae, et tradendam urbem victoribus censerent. Ceterum, ut plerumque, fortuna et consilia mala vicerunt: Atinio cum suis ad mare ac naves deducto, magis quia ipsi, ob imperium in se mite ac justum, consultum volebant, quam respectu Romanorum, Carthaginienses in ur-

 bem

bem adcipiunt. Consules a Benevento in Campanum agrum legiones ducunt, non ad frumenta modo, quae jam in hibernis erant, corrumpenda, sed ad Capuam obpugnandam; nobilem se consulatum tam opulentae urbis excidio rati facturos, simul et ingens flagitium imperio demturos, quod urbi tam propinquae tertium annum inpunita defectio esset. Ceterum, ne Beneventum sine praesidio esset, et ut ad subita belli, si Hannibal (quod facturum haud dubitabant) ad opem ferendam sociis Capuam venisset, equites vim sustinere possent, Ti. Gracchum ex Lucanis cum equitatu ac levi armatura Beneventum venire jubent: legionibus stativisque ad obtinendas res in Lucanis aliquem praeficeret.

XVI. Graccho, prius quam ex Lucanis moveret, sacrificanti triste prodigium factum est. Ad exta, sacrificio perpetrato, angues duo ex obculto adlabsi, edere jecur, conspectique repente ex oculis abierunt. Id quum haruspicum monitu sacrificium instauraretur, atque intentius exta reserata servarentur; iterum ac tertium venisse tradunt, libatoque jecinore intactos angues abiisse. Quum haruspices, ad imperatorem id pertinere prodigium, praemonuissent, et ab obcultis cavendum hominibus consultisque; nulla tamen providentia fatum inminens moveri potuit. Flavius Lucanus fuit, caput partis ejus Lucanorum, quum pars ad Hannibalem defecisset, quae cum Romanis stabat; et jam anno in magistratu erat; ab eisdem illis creatus praetor. Is, mutata repente voluntate, locum gratiae apud Poenum quaerens, neque transire ipse, neque trahere ad defectionem Lucanos satis habuit, nisi imperatoris et ejusdem hospitis proditi capite ac sanguine foedus cum hosti-

bus

bus sanxisset. Ad Magonem, qui in Bruttiis praeerat, clam in conloquium venit, fideque ab eo adcepta, si Romanum iis imperatorem tradidisset, liberos cum suis legibus venturos in amicitiam Lucanos; deducit Poenum in locum, quo erat cum paucis Gracchum adducturus. Magonem ibi pedites equitesque armare, et capere eas latebras, ubi ingentem numerum obculeret, jubet. Loco satis inspecto atque undique explorato, dies composita gerendae rei est. Flavius ad Romanum imperatorem venit: *Rem se*, ait, *magnam inchoasse, ad quam perficiendam ipsius Gracchi opera opus esse. Omnium populorum praetoribus, qui ad Poenum in illo communi Italiae motu descissent, persuasisse, ut redirent in amicitiam Romanorum; quando res quoque Romana, quae prope exitium clade Cannensi venisset, in dies melior atque auctior fieret; Hannibalis vis senesceret, ac prope ad nihilum venisset. Veteri delicto haud implacabiles fore Romanos: nullam umquam gentem magis exorabilem, promtioremque veniae dandae fuisse. Quoties rebellioni etiam majorum suorum ignotum? Haec ab se*, ait, *dicta: ceterum ab ipso Gracceho eadem haec audire malle eos, praesentisque contingere dextram: id pignus fidei secum ferre. Locum se consiliis dixisse a conspectu amotum, haud procul a castris Romanis. Ibi paucis verbis transigi rem posse, ut omne nomen Lucanum in fide ac societate Romana sit.* Gracchus, fraudem et sermoni et rei abesse ratus, ac similitudine veri captus, cum lictoribus ac turma equitum e castris profectus, duce hospite in insidias praecipitatur. Hostes subito exorti; et, ne dubia proditio esset, Flavius his se adjungit. Tela undique in Gracchum atque equites conjiciuntur. Gracchus ex equo desilit.

Idem ceteros facere jubet, hortaturque, *Ut, quod unum reliquum fortuna fecerit, id cohonestent virtute. Reliquum autem quid esse paucis, a multitudine in valle, silva ac montibus septa, circumventis, praeter mortem? Id referre, utrum praebentes corpora pecorum modo inulti trucidentur, an, toto animo a patiendo exspectandoque eventu in impetum atque iram verso, agentes audentesque, perfusi hostium cruore, inter exspirantium inimicorum cumulata armaque et corpora cadant. Lucanum proditorem ac transfugam omnes peterent. Qui eam victimam prae se ad inferos misisset, eum decus eximium egregiumque solatium suae morti inventurum.* Inter haec dicta, paludamento circum laevum brachium intorto, (nam ne scuta quidem secum extulerant) in hostes impetum fecit. Major, quam pro numero hominum, editur pugna. Jaculis maxime aperta corpora Romanorum, et, quum undique ex altioribus locis in cavam vallem conjectus esset, transfiguntur. Gracchum, jam nudatum praesidio, vivum capere Poeni nituntur. Ceterum ille, conspicatus Lucanum hospitem inter hostes, adeo infestus confertos invasit, ut parci ei sine multorum pernicie non posset. Exanimem eum Mago extemplo ad Hannibalem misit, ponique cum captis simul fascibus ante tribunal imperatoris jussit. Haec vera fama est. Gracchus in Lucanis ad campos, qui Veteres vocantur, periit.

XVII. Sunt, qui in agro Beneventano, prope Calorem fluvium, ostendant a castris cum lictoribus ac tribus servis lavandi causa progressum, quum forte inter salicta innata ripis laterent hostes, nudum atque inermem, saxisque, quae volvit amnis, propugnantem, interfectum. Sunt, qui haruspicum monitu

quin-

quingentos passus a castris progressum, uti loco puro ea, quae ante dicta prodigia sunt, procuraret, ab insidentibus forte locum duabus turmis Numidarum circumventum scribant. Adeo nec locus, nec ratio mortis in viro tam claro et insigni constat. Funeris quoque Gracchi varia est fama. Alii in castris Romanis sepultum ab suis, alii ab Hannibale (et ea vulgatior fama est) tradunt in vestibulo Punicorum castrorum rogum exstructum esse: armatum exercitum decucurrisse cum tripudiis Hispanorum motibusque armorum et corporum, suae cuique genti adsuetis, ipso Hannibale omni rerum verborumque honore exsequias celebrante. Haec tradunt, qui in Lucanis rei gestae auctores sunt. Si illis, qui ad Calorem fluvium interfectum memorant, credere velis, capitis tantum Gracchi hostes potiti sunt. Eo delato ad Hannibalem, missus ab eo confestim Carthalo, qui in castra Romana ad Cn. Cornelium quaestorem deferret. Is funus imperatoris in castris, celebrantibus cum exercitu Beneventanis, fecit.

XVIII. Consules, agrum Campanum ingressi, quum passim popularentur, eruptione oppidanorum et Magonis cum equitatu territi et trepidi, ad signa milites palatos passim revocarunt; et, vixdum instructa acie fusi, supra mille et quingentos milites amiserunt. Inde ingens ferocia superbae suopte ingenio genti crevit, multisque proeliis lacessebant Romanos. Sed intentiores ad cavendum consules una pugna fecerat, incaute atque inconsulte inita. Restituit tamen his animos et illis minuit audaciam parva una res. Sed in bello nihil tam leve est, quod non magnae interdum rei momentum faciat. T. Quinctio Crispino Badius Campanus hospes erat, perfamiliari hospi-

hospitio junctus. Creverat consuetudo, quod aeger Romae apud Crispinum Badius ante defectionem Campanam liberaliter comiterque curatus fuerat. Tum Badius, progressus ante stationes, quae pro porta stabant, vocari Crispinum jussit. Quod ubi est Crispino nuntiatum, ratus conloquium amicum ac familiare quaeri, manente memoria, etiam in discidio publicorum foederum, privati juris, paullum a ceteris processit. Postquam in conspectum venere, *Provoco te*, inquit, *ad pugnam, Crispine*, Badius: *conscendamus equos, submotisque aliis, uter bello melior sit, decernamus.* Ad ea Crispinus, *nec sibi, nec illi*, ait, *hostes deesse, in quibus virtutem ostendant; se, etiamsi in acie obcurrat, declinaturum, ne hospitali caede dextram violet*, conversusque abibat. Enimvero ferocius tum Campanus increpare mollitiem ignaviamque, et se digna probra in insontem jacere, *hospitalem hostem* adpellans, *similantemque parcere, cui sciat parem se non esse. Si parum publicis foederibus ruptis diremta simul et privata jura esse putet, Badium Campanum T. Quinctio Crispino Romano palam, duobus exercitibus audientibus, renuntiare hospitium. Nihil sibi cum eo consociatum, nihil foederatum hosti cum hoste, cujus patriam ac penates publicos privatosque obpugnatum venisset. Si vir esset, congrederetur.* Diu cunctantem Crispinum perpulere turmales, ne inpune insultare Campanum pateretur. Itaque tantum moratus, dum imperatores consuleret, permitterentne sibi extra ordinem in provocantem hostem pugnare, permissu eorum arma cepit equumque conscendit, et Badium, nomine compellans, ad pugnam evocavit. Nulla mora a Campano facta est. Infestis equis concurrerunt. Crispinus supra scutum sinistrum

ſtrum humerum Badio haſta transfixit, ſuperque delabſum cum vulnere ex equo deſiluit, ut pedes jacentum conficeret. Badius, prius quam obprimeretur, parma atque equo relicto, ad ſuos aufugit. Criſpinus, equum armaque capta et cruentam cuſpidem inſignis ſpoliis oſtentans, cum magna laude et gratulatione militum, ad conſules eſt deductus, laudatusque ibi magnifice et donis donatus.

XIX. Hannibal ex agro Beneventano caſtra ad Capuam quum moviſſet, tertio poſt die, quam venit, copias in aciem eduxit; haudquaquam dubius, quod Campanis, abſente ſe, paucos ante dies ſecunda fuiſſet pugna, quin multo minus ſe ſuumque toties victorem exercitum ſuſtinere Romani poſſent. Ceterum, poſtquam pugnari coeptum eſt, equitum maxime incurſu, quum jaculis obrueretur, laborabat Romana acies; donec ſignum equitibus datum eſt, ut in hoſtem admitterent equos. Ita equeſtre proelium erat, quum procul viſus Sempronianus exercitus, cui Cn. Cornelius quaeſtor praeerat, utrique parti parem metum praebuit, ne hoſtes novi adventarent. Velut ex compoſito utrimque ſignum receptui datum; reductique in caſtra prope aequo Marte diſceſſerunt. Plures tamen ab Romanis primo incurſu equitum ceciderunt. Inde conſules, ut averterent Capua Hannibalem, nocte, quae ſequuta eſt, diverſi, Fulvius in agrum Cumanum, Claudius in Lucanos abiit. Poſtero die, quum vacua caſtra eſſe Romanorum nuntiatum Hannibali eſſet, et duobus agminibus diverſos abiiſſe; incertus primo, utrum ſequeretur, Appium inſtitit ſequi. Ille, circumducto hoſte, qua voluit, alio itinere ad Capuam rediit. Hannibali alia in his locis bene gerendae rei fortuna oblata eſt. M. Centenius fuit cognomine Pe-

Penula, insignis inter primipili centuriones et magnitudine corporis et animo. Is, perfunctus militia, per P. Cornelium Sullam praetorem in senatum introductus, petit a Patribus, uti sibi quinque millia militum darentur. *Se, peritum et hostis et regionum, brevi operae pretium facturum; et, quibus artibus ad id locorum nostri et duces et exercitus capti forent, iis adversus inventorem usurum.* Id non promissum magis stolide, quam stolide creditum: tamquam caedem militares et imperatoriae artes essent. Data, pro quinque, octo millia militum; pars dimidia cives, pars socii: et ipse aliquantum voluntariorum itinere in agris concivit, ac, prope duplicato exercitu, in Lucanos pervenit; ubi Hannibal, nequidquam sequutus Claudium, substiterat. Haud dubia res est, quippe inter Hannibalem ducem et centurionem, exercitusque, alterum vincendo veteranum, alterum novum totum, magna ex parte etiam tumultuarium ac semiermem. Vt conspecta inter se agmina sunt, et neutra pars detrectavit pugnam, extemplo instructae acies. Pugnatum tamen, ut in nulla pari re, duas amplius horas, concitata et, donec dux stetisset, Romana acie. Postquam is, non pro vetere fama solum, sed etiam metu futuri dedecoris, si sua temeritate contractae cladi superesset, objectans se hostium telis, cecidit; fusa extemplo est Romana acies. Sed adeo ne fugae quidem iter patuit, omnibus viis ab equite infessis, ut ex tanta multitudine vix mille evaserint; ceteri passim, alii alia peste, absumti sunt.

XX. Capua a consulibus iterum summa vi obsideri coepta est, quaeque in eam rem opus erant, comportabantur parabanturque. Casilinum frumentum convectum: ad Vulturni ostium,

ostium, ubi nunc urbs est, castellum communitum: (ante Fabius Maximus munierat) praesidium inpositum, ut mare proximum et flumen in potestate essent. In ea dua maritima castella frumentum, quod ex Sardinia nuper missum erat, quodque M. Junius praetor ex Etruria coemerat, ab Ostia convectum est, ut exercitui per hiemem copia esset. Ceterum super eam cladem, quae in Lucanis adcepta erat, volonum quoque exercitus, qui, vivo Graccho, summa fide stipendia fecerat, velut exauctoratus morte ducis, ab signis discessit. Hannibal non Capuam neglectam, neque, ut tanto discrimine, desertos volebat socios; sed, prospero ex temeritate unius Romani ducis subcessu, in alterius ducis exercitusque obprimendi occasionem inminebat. Cn. Fulvium praetorem Apuli legati nuntiabant, primo, dum urbes quasdam Apulorum, quae ad Hannibalem descivissent, obpugnaret, intentius rem egisse; postea nimio subcessu et ipsum et milites, praeda inpletos, in tantam licentiam socordiamque effusos, ut nulla disciplina militiae esset. Quum saepe alias, tum paucis diebus ante expertus, qualis sub inscio duce exercitus esset, in Apuliam castra movit.

XXI. Circa Herdoniam Romanae legiones et praetor Fulvius erant. Quo ubi adlatum est, hostes adventare, prope est factum, ut injussu praetoris signis convulsis in aciem exirent. Nec res ulla magis tenuit, quam spes haud dubia, suo id arbitrio, ubi vellent, acturos. Nocte insequenti Hannibal, quum tumultuatum in castris et plerosque ferociter, signum ut daret, instituisse duci ad arma vocantes sciret, haud dubius prosperae pugnae occasionem dari, tria millia expeditorum militum in villis circa vepribusque et silvis disponit,

nit, qui, ſigno dato, ſimul omnes e latebris exſiſterent; et Magonem ac duo ferme millia equitum, qua fugam inclinaturam credebat, omnia itinera inſidere jubet. His nocte praeparatis, prima luce in aciem copias educit. Nec Fulvius eſt cunctatus, non tam ſua ulla ſpe, quam militum inpetu fortuito tractus. Itaque eadem temeritate, qua proceſſum in aciem eſt, inſtruitur ipſa acies ad libidinem militum forte procurrentium conſiſtentiumque, quo loco ipſorum tuliſſet animus, deinde per libidinem aut metum deſerentium locum. Prima legio et ſiniſtra ala in primo inſtructae, et in longitudinem porrecta acies. Clamantibus tribunis, *nihil introrſus roboris ac virium eſſe, et, quacumque inpetum feciſſet hoſtis, perrupturos;* nihil, quod ſalutare eſſet, non modo ad animum, ſed ne ad aures quidem admittebant. Et Hannibal, haudquaquam ſimilis dux, neque ſimili exercitu, neque ita inſtructo aderat. Ergo ne clamorem quidem atque inpetum primum eorum Romani ſuſtinuere. Dux, ſtultitia et temeritate Centenio par, animo nequaquam comparandus, ubi rem inclinatam ac trepidantes ſuos vidit, equo adrepto cum ducentis ferme equitibus effugit: cetera a fronte pulſa, a tergo atque alis circumventa, acies eo usque eſt caeſa, ut ex duodeviginti millibus hominum duo millia haud amplius evaſerint. Caſtris hoſtes potiti ſunt.

XXII. Hae clades, ſuper aliam alia, Romam quum eſſent nuntiatae, ingens quidem et luctus et pavor civitatem cepit. Sed tamen, quia conſules, ubi ſumma rerum eſſet, ad id locorum proſpere rem gererent, minus his cladibus commovebantur. Legatos ad conſules mittunt C. Laetorium, M. Metilium, qui nun-

nuntiarent, ut reliquias duorum exercituum cum cura conlegerent, darentque operam, ne per impetum ac desperationem hosti se dederent, (id quod post Cannensem adcidisset cladem) et ut desertores de exercitu volonum conquirerent. Idem negotii P. Cornelio datum, cui et delectus mandatus erat: isque per fora conciliabulaque edixit, ut conquisitio volonum fieret, iique ad signa reducerentur. Haec omnia intentissima cura acta. Ap. Claudius consul, D. Junio ad ostium Vulturni, M. Aurelio Cotta Puteolis praeposito, qui, ut quaeque naves ex Etruria ac Sardinia adcessissent, extemplo in castra mitterent frumentum, ipse ad Capuam regressus, Q. Fulvium conlegam invenit Casilini, omnia inde portantem molientemque ad obpugnandam Capuam. Tum ambo circumsederunt urbem, et Claudium Neronem praetorem ab Suessula ex Claudianis castris exciverunt. Is quoque, modico ibi praesidio ad tenendum locum relicto, ceteris omnibus copiis ad Capuam descendit. Ita tria praetoria circa Capuam erecta, tres et exercitus, diversis partibus opus adgressi, fossa valloque circumdare urbem parant, et castella excitant modicis intervallis; multisque simul locis cum prohibentibus opera Campanis eo eventu pugnant, ut postremo portis muroque se contineret Campanus. Prius tamen, quam haec continuarentur opera, legati ad Hannibalem missi, qui quererentur, desertam ab eo Capuam, ac prope redditam Romanis; obtestarenturque, ut tunc saltem opem non circumsessis modo, sed etiam circumvallatis, ferret. Consulibus literae a P. Cornelio praetore missae, *Vt, prius quam clauderent Capuam operibus, potestatem Campanis facerent, ut, qui eorum vellent, exirent ab Capua, suasque*

res secum auferrent. Liberos fore suaque omnia habituros, qui ante Idus Martias exissent. Post eam diem, quique exissent, quique ibi mansissent, hostium futuros numero. Ea pronuntiata Campanis, atque ita spreta, ut ultro dicerent contumelias minarenturque. Hannibal ab Herdonea Tarentum duxerat legiones; spe, aut vi, aut dolo, arcis Tarentinae potiundae. Quod ubi parum processit, ad Brundisium flexit iter, prodi id oppidum ratus. Ibi quoque quum frustra tereret tempus, legati Campani ad eum venerunt, querentes simul orantesque. Quibus Hannibal magnifice respondit, et antea solvisse obsidionem, et nunc adventum suum consules non laturos. Cum hac spe dimissi legati vix regredi Capuam, jam duplici fossa valloque cinctam, potuerunt.

XXIII. Quum maxime Capua circumvallaretur, Syracusarum obpugnatio ad finem venit, praeterquam vi ac virtute ducis exercitusque, intestina etiam proditione adjuta. Namque Marcellus initio veris incertus, utrum Agrigentum ad Himilconem et Hippocraten verteret bellum, an obsidione Syracusas premeret, quamquam nec vi capi videbat posse inexpugnabilem terrestri ac maritimo situ urbem, nec fame, quam prope liberi ab Carthagine commeatus alerent, tamen, ne quid inexpertum relinqueret, transfugas Syracusanos (erant autem apud Romanos aliqui nobilissimi viri, inter defectionem ab Romanis, quia ab novis consiliis abhorrebant, pulsi) conloquiis suae partis tentare hominum animos jussit, et fidem dare, si traditae forent Syracusae, liberos eos ac suis legibus victuros esse. Non erat conloquii copia, quia multorum animi suspecti omnium curam oculosque converterant, ne quid falleret tale admissum. Servus

vis unus exsulum, pro transfuga intromissus in urbem, conventis paucis, initium colloquendi de tali re fecit. Deinde in piscatoria quidam navi, retibus operti, circumvectique ita ad castra Romana, colloquutique cum transfugis: et idem saepius eodem modo alii atque alii. Postremo ad octoginta facti. Et, quum jam composita omnia ad proditionem essent, indicio delato ad Epicyden per Attalum quemdam, indignantem sibi rem creditam non esse, necati omnes cum cruciatu sunt. Alia subinde spes, postquam haec vana evaserat, excepit. Damippus quidam Lacedaemonius, missus ab Syracusis ad Philippum regem, captus ab Romanis navibus erat. Hujus utique redimendi et Epicydae cura erat ingens; nec abnuit Marcellus, jam tum Aetolorum, cujus gentis socii Lacedaemonii erant, amicitiam adfectantibus Romanis. Ad conloquium de redemtione ejus missis, medius maxime atque utrisque obportunus locus, ad portum Trogiliorum, propter turrim, quam vocant Galeagram, est visus. Quo quum saepius commearent, unus ex Romanis, ex propinquo murum contemplatus, numerando lapides aestimandoque ipse secum, quid in fronte paterent singuli, altitudinem muri, quantum proxime conjectura poterat, permensus, humilioremque aliquanto pristina opinione sua et ceterorum omnium ratus esse et vel mediocribus scalis superabilem, ad Marcellum rem defert. Haud spernenda visa. Sed, quum adiri locus, qui ob id ipsum intentius custodiebatur, non posset, occasio quaerebatur: quam obtulit transfuga, nuntians, diem festum Dianae per triduum agi, et, quia alia in obsidione desint, vino largius epulas celebrari, et ab Epicyde praebito universae plebei, et per tribus a princi-

 cipi-

pibus diviso. Id ubi accepit Marcellus, cum paucis tribunorum militum conloquutus, electisque per eos ad rem tantam agendam audendamque idoneis centurionibus militibusque et scalis in obculto comparatis, ceteris signum dari jubet, ut mature corpora curarent quietique darent: nocte in expeditionem eundum esse. Inde ubi id temporis visum, quo de die epulatis jam vini satias principiumque somni esset, signi unius milites ferre scalas jussit; et ad mille fere armati tenui agmine per silentium eo deducti. Vbi sine strepitu ac tumultu primi evaserunt in murum, sequuti ordine alii; quum priorum audacia dubiis etiam animum faceret.

XXIV. Jam mille armatorum ceperant partem, quum ceterae admotae, pluribusque scalis in murum evadebant, signo ab Hexapylo dato; quo per ingentem solitudinem erat perventum, quia magna pars, in turribus epulati, aut sopiti vino erant, aut semigraves potabant. Paucos tamen eorum obpressos in cubilibus interfecerunt. Prope Hexapylon est portula magna vi refringi coepta; et e muro ex composito tuba datum signum erat. Et jam undique, non furtim, sed vi aperta, gerebatur res. Quippe ad Epipolas, frequentem custodiis locum, perventum erat, terrendique magis hostes erant, quam fallendi; sicut territi sunt. Nam simul ac tubarum est auditus cantus, clamorque tenentium muros partemque urbis; omnia teneri custodes rati, alii per murum fugere, alii salire de muro praecipitarique turba paventium. Magna pars tamen ignara tanti mali erat, et gravatis omnibus vino somnoque, et, in vastae magnitudinis urbe, partium sensu non satis pertinente in omnia. Sub luce, Hexapylo effracto, Mar-

cel-

cellus, omnibus copiis urbem ingressus, excitavit convertitque omnes ad arma capienda opemque, si quam possent, jam captae prope urbi ferendam, Epicydes, ab Insula, quam ipsi Nason vocant, citato profectus agmine, haud dubius, quin paucos, per neglegentiam custodum transgressos murum, expulsurus foret, obcurrentibus pavidis, tumultum augere eos, dictitans, et majora ac terribiliora vero adferre, postquam conspexit omnia circa Epipolas armis completa, lacessito tantum hoste paucis missilibus, retro in Achradinam agmen convertit, non tam vim multitudinemque hostium metuens, quam ne qua intestina fraus per occasionem oriretur, clausasque inter tumultum Achradinae atque Insulae inveniret portas. Marcellus, ut, moenia ingressus, ex superioribus locis urbem, omnium ferme illa tempestate pulcerrimam, subjectam oculis vidit, inlacrumasse dicitur, partim gaudio tantae perpetratae rei, partim vetusta gloria urbis. Atheniensium classes demersae et duo ingentes exercitus cum duobus clarissimis ducibus deleti obcurrebant, et tot bella cum Carthaginiensibus tanto cum discrimine gesta; tot tam opulenti tyranni regesque; praeter ceteros Hiero, quum recentissimae memoriae rex, tum ante omnia, quae virtus ei fortunaque sua dederat, beneficiis in populum Romanum insignis. Ea quum universa obcurrerent animo subiretque cogitatio, jam illa momento horae arsura omnia et ad cineres reditura; prius quam signa Achradinam admoveret, praemittit Syracusanos, qui intra praesidia Romana, ut ante dictum est, fuerant, ut adloquio leni perlicerent hostes ad dedendam urbem.

XXV. Tenebant Achradinae portas murosque maxime transfugae, quibus nulla erat

per conditiones veniae spes. Ii nec adire muros, nec adloqui quemquam passi. Itaque Marcellus, postquam id inceptum irritum fuit, ad Euryalum signa referri jussit. Tumulus est in extrema parte urbis versus a mari viaeque imminens ferenti in agros mediterraneaque insulae, percommode situs ad commeatus excipiendos. Praeerat huic arci Philodemus Argivus, ab Epicyde inpositus, ad quem missus a Marcello Sosis, unus ex interfectoribus tyranni, quum, longo sermone habito, dilatus per frustrationem esset, retulit Marcello, tempus eum ad deliberandum sumsisse. Quum is diem de die differret, dum Hippocrates atque Himilco admoverent castra legionesque, haud dubius, si in arcem adcepisset eos, deleri Romanum exercitum inclusum muris posse; Marcellus, ut Euryalum neque tradi, neque capi vidit posse, inter Neapolim et Tycham (nomina partium urbis et instar urbium sunt) posuit castra, timens, ne, si frequentia intrasset loca, contineri ab discursu miles avidus praedae non posset. Legati eo ab Tycha et Neapoli cum infulis et velamentis venerunt, precantes, ut a caedibus et ab incendiis parceretur. De quorum precibus, quam postulatis, magis consilio habito, Marcellus ex omnium sententia edixit militibus, *ne quis liberum corpus violaret. Cetera praedae futura.* Castraque tectis parietum pro muro septa. Portis regione platearum patentibus stationes praesidiaque disposuit, ne quis in discursu militum inpetus in castra fieri posset. Inde, signo dato, milites discurrerunt: refractisque foribus, quum omnia terrore ac tumultu streperent, a caedibus tamen temperatum est. Rapinis nullus ante modus fuit, quam omnia diuturna felicitate

cumu-

cumulata bona egessere. Inter haec et Philodemus, quum spes auxilii nulla esset, fide adcepta, ut inviolatus ad Epicyden rediret, deducto praesidio, tradidit tumulum Romanis. Aversis omnibus ad tumultum ex parte captae urbis, Bomilcar, noctem eam nactus, qua propter vim tempestatis stare ad ancoram in salo Romana classis non posset, cum triginta quinque navibus ex portu Syracusano profectus, libero mari vela in altum dedit, quinque et quinquaginta navibus Epicydae et Syracusanis relictis; edoctisque Carthaginiensibus, in quanto res Syracusana discrimine esset, cum centum navibus post paucos dies redit, multis (ut fama est) donis ex Hieronis gaza ab Epicyde donatus.

XXVI. Marcellus, Euryalo recepto praesidioque addito, una cura erat liber, ne qua ab tergo vis hostium in arcem adcepta inclusos inpeditosque moenibus suos turbaret. Achradinam inde, trinis castris per idonea dispositis loca, spe ad inopiam omnium rerum inclusos redacturum, circumsedit. Quum per aliquot dies quietae stationes utrimque fuissent, repente adventus Hippocratis et Himilconis, ut ultro undique obpugnarentur Romani, fecit. Nam et Hippocrates, castris ad magnum portum communitis, signoque iis dato, qui Achradinam tenebant, castra vetera Romanorum adortus est, quibus Crispinus praeerat; et Epicydes eruptionem in stationes Marcelli fecit; et classis Punica litori, quod inter urbem et castra Romana erat, adpulsa est, ne quid praesidii Crispino submitti a Marcello posset. Tumultum tamen majorem hostes praebuerunt, quam certamen. Nam et Crispinus Hippocraten non repulit tantum munimentis, sed insequutus etiam est trepide fu-

fugientem, et Epicyden Marcellus in urbem compulit: satisque jam etiam in posterum videbatur provisum, nè quid ab repentinis eorum excursionibus periculi foret. Adcessit et pestilentia, commune malum, quod facile utrorumque animos averteret a belli consiliis. Nam tempore auctumni et locis natura gravibus, multo tamen magis extra urbem, quam in urbe, intoleranda vis aestus per utraque castra omnium ferme corpora movit. Et primo temporis ac loci vitio et aegri erant, et moriebantur: postea curatio ipsa et contactus aegrorum vulgabat morbos; ut aut neglecti desertique, qui incidissent, morerentur, aut adsidentes curantesque eadem vi morbi repletos secum traherent; quotidianaque funera et mors ob oculos esset, et undique dies noctesque ploratus audirentur. Postremo ita adsuetudine mali efferaverant animos, ut non modo lacrumis justoque comploratu prosequerentur mortuos, sed ne efferrent quidem, aut sepelirent, jacerentque strata exanima corpora in conspectu similem mortem exspectantium; mortuique aegros, aegri validos, cum metu, tum tabe ac pestifero odore corporum, conficerent. Et, ut ferro potius morerentur, quidam invadebant soli hostium stationes. Multo tamen vis major pestis Poenorum castra, quam Romana, (diu circumsedendo Syracusas, coelo aquisque adsuerant magis) adfecerat. Ex hostium exercitu Siculi, ut primum videre ex gravitate loci vulgari morbos, in suas quisque propinquas urbes dilabsi sunt. At Carthaginienses, quibus nusquam receptus erat, cum ipsis ducibus Hippocrate atque Himilcone, ad internecionem omnes perierunt. Marcellus, ut tanta vis ingruebat mali, traduxerat in urbem suos; infirmaque corpora tecta et umbrae recreaverant.

rant. Multi tamen ex Romano exercitu eadem peste absumti sunt.

XXVII. Deleto terrestri Punico exercitu, Siculi, qui Hippocratis milites fuerant, in haud magna oppida, ceterum et situ et munimentis tuta, (tria millia alterum ab Syracusis, alterum quindecim abest) eo et commeatus e civitatibus suis comportabant, et auxilia arcessebant. Interea Bomilcar, iterum cum classe profectus Carthaginem, ita exposita fortuna sociorum, ut spem faceret, non ipsis modo salutarem opem ferri posse, sed Romanos quoque in capta quodammodo urbe capi, perpulit, ut onerarias naves quam plurimas omni copia rerum onustas secum mitterent classemque suam augerent. Igitur, centum triginta navibus longis et septingentis onerariis profectus a Carthagine, satis prosperos ventos ad trajiciendum in Siciliam habuit. Sed iidem venti superare eum Pachynum prohibebant. Bomilcaris adventus, fama primo, dein praeter spem mora, quum gaudium et metum in vicem Romanis Syracusanisque praebuisset; Epicydes metuens, ne, si pergerent iidem, qui tum tenebant, ab ortu solis stare per dies plures venti, classis Punica Africam repeteret, tradita Achradina mercenariorum militum ducibus, ad Bomilcarem navigat. Classem in statione versa in Africam habentem, atque timentem navale proelium, non tam quod inpar viribus aut numero navium esset, (quippe etiam plures habebat) quam quod venti aptiores Romanae, quam suae, classi flarent, perpulit tandem, ut fortunam navalis certaminis experiri vellet. Et Marcellus, quum et Siculum exercitum ex tota insula conciri videret, et cum ingenti commeatu classem Punicam adventare, ne simul terra marique

que inclusus urbe hostium urgueretur, quamquam inpar numero navium erat, prohibere aditu Syracusarum Bomilcarem constituit. Duae classes infestae circa promontorium Pachynum stabant, ubi prima tranquillitas maris in altum evexisset, concursurae. Itaque, cadente jam Euro, qui per dies aliquot saevierat, prior Bomilcar movit: cujus prima classis petere altum visa est, quo facilius superaret promontorium. Ceterum, postquam tendere ad se Romanas naves vidit, incertum qua subita territus re, Bomilcar vela in altum dedit, missisque nuntiis Heracleam, qui onerarias retro in Africam repetere juberent, ipse, Siciliam praetervectus, Tarentum petit. Epicydes, a tanta repente destitutus spe, ne in obsidionem magna ex parte captae urbis rediret, Agrigentum navigat, exspectaturus magis eventum, quam inde quidquam moturus.

XXVIIII. Quae ubi in castra Siculorum sunt nuntiata, Epicyden Syracusis excessisse, a Carthaginiensibus relictam insulam, et prope iterum Romanis traditam; legatos de conditionibus dedendae urbis, explorata prius per conloquia voluntate eorum, qui obsidebantur, ad Marcellum mittunt. Quum haud ferme discreparet, quin, quae ubique regum fuissent, Romanorum essent, Siculis cetera cum libertate ac legibus suis servarentur; evocatis ad conloquium his, quibus ab Epicyde creditae res erant, *missos se simul ad Marcellum, simul ad eos ab exercitu Siculorum*, ajunt, *ut una omnium, qui obsiderentur quique extra obsidionem essent, fortuna esset; neve alteri proprie sibi paciscerentur quidquam.* Recepti deinde ab iis, ut necessarios hospitesque adloquerentur, expositis, quae pacta jam cum Marcello haberent, oblata spe salutis perpu-

lere

lere eos, ut secum praefectos Epicydis, Polyclitum et Philistionem et Epicyden, cui Sindon cognomen erat, adgrederentur. Interfectis iis et multitudine ad concionem vocata, et inopiam, qua ipsi inter se fremere obculte soliti erant, conquesti, *quamquam tot mala urguerent*, negarunt, *fortunam adcusandam esse, quod in ipsorum esset potestate, quamdiu ea paterentur. Romanis causam obpugnandi Syracusas fuisse caritatem Syracusanorum, non odium; nam, ut obcupatas res ab satellitibus Hannibalis, deinde Hieronymi, Hippocrate atque Epicyde audierint, tum bellum movisse, et obsidere urbem coepisse, ut crudeles tyrannos ejus, non ut ipsam urbem, expugnarent. Hippocrate vero interemto, Epicyde intercluso ab Syracusis, et praefectis ejus occisis, Carthaginiensibus omni possessione Siciliae terra marique pulsis, quam superesse causam Romanis, cur non, perinde ac si Hiero ipse viveret, unicus Romanae amicitiae cultor, incolumes Syracusas esse velint? Itaque nec urbi nec hominibus aliud periculum, quam ab semet ipsis, esse, si occasionem reconciliandi se Romanis praetermisissent, (eam autem, qualis illo momento horae sit, nullam deinde fore) simul libertas ab inpotentibus tyrannis adparuisset.*

XXIX. Omnium ingenti adsensu audita ea oratio est. Praetores tamen prius creari, quam legatos nominari, placuit. Ex ipsorum deinde praetorum numero missi oratores ad Marcellum. Quorum princeps, *Neque primo*, inquit, *Syracusani a vobis defecimus, sed Hieronymus, nequaquam tam in vos inpius, quam in nos; nec postea pacem, tyranni caede compositam, Syracusanus quisquam, sed satellites regii Hippocrates atque Epicydes, obpressis nobis hinc metu, hinc fraude, turbaverunt. Nec* quis-

quisquam dicere poteſt, aliquando nobis libertatis tempus fuiſſe, quod pacis vobiscum non fuerit. Nunc certe caede eorum, qui obpreſſas tenebant Syracuſas, quum primum noſtri arbitrii eſſe coepimus, extemplo venimus ad tradenda arma; dedendos nos, urbem, moenia; nullam recuſandam fortunam, quae inpoſita a vobis fuerit. Gloriam captae nobiliſſimae pulcherrimaeque urbis Graecarum Dei tibi dederunt, Marcelle. Quidquid umquam terra marique memorandum geſſimus, id tui triumphi titulo adcedit. Famae ne credi velis, quanta urbs a te capta ſit, quam poſteris quoque eam ſpectaculo eſſe, (quo quisque terra, quisque mari venerit, nunc noſtra de Athenienſibus Carthaginienſibusque tropaea, nunc tua de nobis oſtendat) incolumesque Syracuſas familiae veſtrae ſub clientela nominis Marcellorum tutelaque habendas tradas. Ne plus apud vos Hieronymi, quam Hieronis, memoria momenti faciat. Diutius ille multo amicus fuit, quam hic hoſtis: et illius etiam benefacta perſenſiſtis; hujus amentia ad perniciem tantum ipſius valuit. Omnia et inpetrabilia et tuta erant apud Romanos. Inter ipſos plus belli ac periculi erat. Namque transfugae, tradi ſe Romanis rati, mercenariorum quoque militum auxilia in eumdem compulere metum; adreptisque armis praetores primum obtruncant, inde ad caedem Syracuſanorum discurrunt, quosque fors obtulit, irati interfecere, atque omnia, quae in promtu erant, diripuerunt. Tum, ne ſine ducibus eſſent, ſex praefectos creavere, ut terni Achradinae ac Naſo praeeſſent. Sedato tandem tumultu, exſequentibus ſciſcitando mercenariis, quae acta cum Romanis eſſent, dilucere, id quod erat, coepit; aliam ſuam ac perfugarum cauſam eſſe.

XXX.

XXX. In tempore legati a Marcello redierunt, falsa eos suspicione incitatos memorantes, nec causam expetendae poenae eorum ullam Romanis esse. Erat ex tribus Achradinae praefectis Hispanus, Mericus nomine. Ad eum inter comites legatorum de industria unus ex Hispanorum auxiliaribus est missus; qui, sine arbitris Mericum nanctus, primum, quo in statu reliquisset Hispaniam, (et nuper inde venerat) exponit. *Omnia Romanis ibi obtineri armis. Posse eum, si operae pretium faciat, principem populariumi esse; seu militare cum Romanis, seu in patriam reverti libeat. Contra, si malle obsideri pergat, quam spem esse terra marique clauso?* Motus his Mericus, quum legatos ad Marcellum mitti placuisset, fratrem inter eos mittit; qui, per eumdem illum Hispanum secretus ab aliis ad Marcellum deductus, quum fidem adcepisset, composuissetque agendae rei ordinem, Achradinam rediit. Tum Mericus, ut ab suspicione proditionis averteret omnium animos, negat *sibi placere, legatos commeare ultro citroque, neque recipiendum quemquam, neque mittendum; et, quo intentius custodiae serventur, obportuna dividenda praefectis esse, ut suae quisque partis tutandae reus sit.* Omnes adsensi sunt partibus dividundis: ipsi regio evenit ab Arethusa fonte usque ad ostium magni portus. Id ut scirent Romani, fecit. Itaque Marcellus nocte navem onerariam cum armatis remulco quadriremis trahi ad Achradinam jussit, exponitque milites regione portae, quae prope fontem Arethusam est. Hoc quum quarta vigilia factum esset, expositosque milites porta, ut convenerat, recepisset Mericus; luce prima Marcellus omnibus copiis moenia Achradinae adgreditur, ita ut non eos solum,

qui

qui Achradinam tenebant, in se converteret, sed ab Naso etiam agmina armatorum concurrerent, relictis stationibus suis, ad vim et inpetum Romanorum arcendum. In hoc tumultu actuariae naves, instructae jam ante circumvectaeque, ad Nasum armatos exponunt, qui, improviso adorti semiplenas stationes et adapertas fores portae, qua paullo ante excurrerant armati, haud magno certamine Nasum cepere, desertam trepidatione et fuga custodum: neque ullis minus praesidii aut pertinaciae ad manendum, quam transfugis, fuit, quia, ne suis quidem satis credentes se, medio certamine effugerunt. Marcellus ut captam esse Nasum didicit, et Achradinae regionem unam teneri Mericumque cum praesidio suis adjunctum, receptui cecinit; ne regiae opes, quarum fama major, quam res, erat, diriperentur.

XXXI. Subpresso inpetu militum, et iis, qui in Achradina erant, transfugis spatium locusque fugae datus est; et Syracusani, tandem liberi metu, portis Achradinae apertis, oratores ad Marcellum mittunt, nihil petentes aliud, quam incolumitatem sibi liberisque suis. Marcellus, consilio advocato et adhibitis etiam Syracusanis, qui per seditiones pulsi ab domo intra praesidia Romana erant, respondit: *non plura per annos quinquaginta benefacta Hieronis, quam paucis his annis maleficia eorum, qui Syracusas tenuerint, erga populum Romanum esse. Sed pleraque eorum, quo debuerint, recidisse; foederumque ruptorum ipsos ab se graviores multo, quam populus Romanus voluerit, poenas exegisse. Se quidem tertium annum circumsedere Syracusas: non ut populus Romanus servam civitatem haberet, sed ne transfugarum duces*

duces captam et oppressam tenerent. Quid potuerint Syracusani facere, extemplo vel eos Syracusanorum esse, qui intra praesidia Romana fuerint, vel Hispanum ducem Mericum, qui praesidium tradiderit, vel ipsorum Syracusanorum postremo, serum quidem, sed forte consilium. Omnium sibi laborum, periculorumque, circa moenia Syracusana terra marique tam diu exhaustorum, nequaquam tantum fructum esse, quam capere Syracusas potuisse. Inde quaestor cum praesidio ad Nasum ad adcipiendam pecuniam regiam custodiendamque missus. Vrbs diripienda militi data est, custodibus divisis per domos eorum, qui intra praesidia Romana fuerant. Quum multa irae, multa avaritiae, foeda exempla ederentur, Archimeden, memoriae proditum est, in tanto tumultu, quantum capta urbs in discursu diripientium militum ciere poterat, intentum formis, quas in pulvere descripserat, ab ignaro milite, quis esset, interfectum: aegre id Marcellum tulisse, sepulturaeque curam habitam; et propinquis etiam inquisitis honori praesidioque nomen ac memoriam ejus fuisse. Hoc maxime modo Syracusae captae: in quibus praedae tantum fuit, quantum vix capta Carthagine tum fuisset, cum qua viribus aequis certabatur. Paucis ante diebus, quam Syracusae caperentur, T. Otacilius cum quinqueremibus octoginta Vticam ab Lilybaeo transmisit, et, quum ante lucem portum intrasset, onerarias frumento onustas cepit; egressusque in terram, depopulatus est aliquantum agri circa Vticam, praedamque omnis generis retro ad naves egit. Lilybaeum tertio die, quam inde profectus erat, cum centum triginta onerariis navibus frumento praedaque onustis rediit; idque frumentum extemplo Syracusas misit. Quod ni tam

tam in tempore subvenisset, victoribus victisque pariter perniciosa fames instabat.

XXXII. Eadem aestate in Hispania, quum biennio ferme nihil admodum memorabile factum esset, consiliisque magis, quam armis, bellum gereretur, Romani imperatores egressi hibernis copias conjunxerunt. Ibi consilium advocatum, omniumque in unum congruerunt sententiae: quando ad id locorum id modo actum esset, ut Hasdrubalem tendentem in Italiam retinerent, tempus esse id jam agi, ut bellum in Hispania finiretur: et satis ad id virium credebant adcessisse, viginti millia Celtiberorum ea hyeme ad arma excitata. Tres exercitus erant. Hasdrubal Gisgonis filius et Mago, conjunctis castris, quinque ferme dierum iter ab Romanis aberant. Propior erat Hamilcaris filius Hasdrubal, vetus in Hispania imperator. Ad urbem nomine Anitorgin exercitum habebat. Eum volebant prius obprimi duces Romani: et spes erat satis superque ad id virium esse. Illa restabat cura, ne, fuso eo perculsi, alter Hasdrubal et Mago, in avios saltus montesque recipientes sese, bellum extraherent. Optimum igitur rati, divisis bifariam copiis, totius simul Hispaniae amplecti bellum, ita inter se diviserunt, ut P. Cornelius duas partes exercitus Romanorum sociorumque adversus Magonem duceret atque Hasdrubalem; Cn. Cornelius cum tertia parte veteris exercitus, Celtiberis adjunctis, cum Hasdrubale Barcino bellum gereret. Vna profecti ambo duces exercitusque, Celtiberis praegredientibus, ad urbem Anitorgin in conspectu hostium, dirimente amni, ponunt castra. Ibi Cn. Scipio, cum quibus ante dictum est copiis, substitit, et P. Scipio profectus ad destinatam belli partem.

XXXIII.

XXXIII. Hasdrubal postquam animadvertit, exiguum Romanum exercitum in castris, et spem omnem in Celtiberorum auxiliis esse; peritus omnis barbaricae et praecipue omnium earum gentium, in quibus per tot annos militabat, perfidiae, facili linguae commercio, quum utraque castra plena Hispanorum essent, per obculta conloquia paciscitur magna mercede cum Celtiberorum principibus, ut copias inde abducant. Nec atrox visum facinus. Non enim, ut in Romanos verterent arma, agebatur; et merces, quanta vel pro bello satis esset, dabatur, ne bellum gererent; et quum quies ipsa, tum reditus domum fructusque videndi suos suaque, grata vulgo erant. Itaque non ducibus facilius, quam multitudini, persuasum est: simul ne metus quidem ab Romanis erat, quippe tam paucis, si vi retinerent. Id quidem cavendum semper Romanis ducibus erit, exemplaque haec vere pro documentis habenda, ne ita externis credant auxiliis, ut non plus sui roboris suarumque proprie virium in castris habeant. Signis repente sublatis, Celtiberi abeunt, nihil aliud quaerentibus causam obtestantibusque, ut manerent, Romanis respondentes, quam domestico se avocari bello. Scipio, postquam socii nec precibus, nec vi retineri poterant, nec se aut parem sine illis hosti esse, aut fratri rursus conjungi vidit posse, nec ullum aliud salutare consilium in promtu esse, retro, quantum posset, cedere statuit; in id omni cura intentus, necubi hosti aequo se committeret loco; qui, transgressus flumen, prope vestigiis abeuntium insistebat.

XXXIV. Per eosdem dies P. Scipionem par terror, periculum majus ab novo hoste, urguebat. Masinissa erat juvenis, eo tempore

socius Carthaginiensium, quem deinde clarum potentemque Romana fecit amicitia. Is tum cum equitatu Numidarum et advenienti P. Scipioni obcurrit, et deinde adsidue dies noctesque infestus aderat, ut non vagos tantum, procul a castris lignatum pabulatumque progressos, exciperet, sed ipsis obequitaret castris, invectusque in medias saepe stationes omnia ingenti tumultu turbaret. Noctibus quoque saepe incursu repentino in portis valloque trepidatum est; nec aut locus, aut tempus ullum vacuum a metu ac sollicitudine erat Romanis: compulsisque intra vallum, ademto rerum omnium usu, quum prope justa obsidio esset, futuramque arctiorem eam adpareret, si se Indibilis, quem cum septem millibus et quingentis Suessetanorum adventare fama erat, Poenis conjunxisset; dux cautus et providens Scipio, victus necessitatibus, temerarium capit consilium, ut nocte Indibili obviam iret, et, quocumque obcurrisset loco, proelium consereret. Relicto igitur modico praesidio in castris, praepositoque T. Fontejo legato, media nocte profectus, cum obviis hostibus manus conseruit. Agmina magis, quam acies, pugnabant: superior tamen, ut in tumultuaria pugna, Romanus erat. Ceterum et equites Numidae repente, quos fefellisse se dux ratus erat, ab lateribus circumfusi, magnum terrorem intulere. Contracto adversus Numidas certamine novo, tertius insuper advenit hostis, duces Poeni, adsequuti ab tergo jam pugnantes; ancepsque proelium Romanos circumsteterat, incertos in quem potissimum hostem, quamve in partem conferti eruptionem facerent. Pugnanti hortantique imperatori et obferenti se, ubi plurimus labor erat, latus dextrum lancea trajicitur: cuneusque is hostium,

stium, qui in confertos circa ducem inpetum fecerat, ut exanimem labentem ex equo Scipionem vidit, alacres gaudio cum clamore per totam aciem nuntiantes discurrunt, imperatorem Romanum cecidisse. Haec pervagata passim vox, ut et hostes haud dubie pro victoribus, et Romani pro victis essent, fecit. Fuga confestim ex acie, duce amisso, fieri coepta est. Ceterum ut ad erumpendum inter Numidas leviumque armorum alia auxilia haud difficilis erat; ita effugere tantum equitum aequantiumque equos velocitate peditum vix poterant; caesique prope plures in fuga, quam in pugna, sunt. Nec superfuisset quisquam, ni praecipiti jam ad vesperum die nox intervenisset.

XXXV. Haud segniter inde duces Poeni fortuna usi, confestim e proelio, vix necessaria quiete data militibus, ad Hasdrubalem Hamilcaris citatum agmen rapiunt, non dubia spe, quum conjunxissent, debellari posse. Quo ubi est ventum, inter exercitus ducesque, victoria recenti laetos, gratulatio ingens facta, imperatore tanto cum omni exercitu deleto, et alteram pro haud dubia parem victoriam exspectantes. Ad Romanos nondum quidem fama tantae cladis pervenerat, sed moestum quoddam silentium erat et tacita divinatio; qualis jam praesagientibus animis inminentis mali esse solet, Imperator ipse, praeterquam quod ab sociis se desertum, hostium tantum auctas copias sentiebat, conjectura etiam et ratione ad suspicionem adceptae cladis, quam ad ullam bonam spem, pronior erat. *Quonam modo enim Hasdrubalem ac Magonem, nisi defunctos suo bello, sine certamine adducere exercitum potuisse? Quomodo autem non obstitisse, aut ab tergo sequutum fratrem?*

 ut,

ut, si prohibere, quo minus in unum coirent et duces et exercitus hostium, non posset, ipse certe cum fratre conjungeret copias. His anxius curis id modo esse salutare in praesens credebat, cedere inde, quantum posset: et inde una nocte, ignaris hostibus et ob id quietis, aliquantum emensus est iter. Luce, ut senserunt profectos hostes, praemissis Numidis, quam poterant maxime citato agmine sequi coeperunt: ante noctem adsequuti Numidae, nunc ab tergo, nunc in latera incursantes. Consistere coeperunt, ac tutari agmen, quantum possent; tamen, tuto ut simul pugnarent procederentque, Scipio hortabatur, prius quam pedestres copiae adsequerentur.

XXXVI. Ceterum nunc agendo nunc sustinendo agmen quum aliquamdiu haud multum procederetur, et nox jam instaret, revocat e proelio suos Scipio; et conlectos in tumulum quemdam, non quidem satis tutum, (praesertim agmini perculso) editiorem tamen, quam cetera circa erant, subducit. Ibi primo, impedimentis et equitatu in medium receptis, circumdati pedites haud difficulter impetus incursantium Numidarum arcebant: dein, postquam toto agmine tres imperatores cum tribus justis exercitibus aderant, adparebatque, parum armis ad tuendum locum sine munimento valituros esse; circumspectare atque agitare dux coepit, si quo modo posset vallum circuminjicere. Sed erat adeo nudus tumulus et asperi soli, ut nec virgulta vallo caedendo, nec terra cespiti faciendo aut ducendae fossae aliive ulli operi apta inveniri posset: nec natura quidquam satis arduum aut abscissum erat, quod hosti aditum adscensumve difficilem praeberet; omnia fastigio leni subvexa. Vt tamen aliquam imaginem valli obj-

jice-

jicerent, clitellas inligatas oneribus, velut ſtruentes ad altitudinem ſolitam, circumdabant; cumulo ſarcinarum omnis generis objecto, ubi ad moliendum clitellae defuerant. Punici exercitus poſtquam advenere, in tumulum quidem perfacile agmen erexere, munitionis vero facies nova primo eos velut miraculo quodam tenuit, quum duces undique vociferarentur, *Quid ſtarent? et non ludibrium illud, vix feminis puerisve morandis ſatis validum, distraherent diriperentque? Captum hoſtem teneri, latentem poſt ſarcinas.* Haec contemtim duces increpabant. Ceterum, neque transilire, neque moliri onera objecta, nec caedere ſtipatas clitellas ipſisque obrutas ſarcinis, facile erat. Tardatis diu quum amolita objecta onera armatis dediſſent viam, pluribusque idem partibus fieret, capta jam undique caſtra erant: pauci ab multis perculſique a victoribus paſſim caedebantur. Magna pars tamen militum, quum in propinquas refugiſſet ſylvas, in caſtra P. Scipionis, quibus T. Fontejus legatus praeerat, perfugerunt. Cn. Scipionem alii in tumulo primo inpetu hoſtium caeſum tradunt: alii cum paucis in propinquam caſtris turrim perfugiſſe: hanc igni circumdatam: atque ita exuſtis foribus, quas nulla moliri potuerunt vi, captam; omnesque intus cum ipſo imperatore occiſos. Anno octavo, poſtquam in Hiſpaniam venerat, Cn. Scipio, undetrigeſimo die poſt fratris mortem, eſt interfectus. Luctus ex morte eorum non Romae major, quam per totam Hiſpaniam, fuit. Quin apud cives partem doloris et exercitus amiſſi et alienata provincia et publica trahebat clades. Hiſpaniae ipſos lugebant deſiderabantque duces: Cnaeum tamen magis, quo diutius praefuerat iis, priorque et favo-

 rem

rem obcupaverat, et specimen justitiae temperantiaeque Romanae primus dederat.

XXXVII. Quum deletus exercitus amissaeque Hispaniae viderentur, vir unus res perditas restituit. Erat in exercitu L. Marcius Septimi filius, eques Romanus, inpiger juvenis animique et ingenii aliquanto, quam pro fortuna, in qua erat natus, majoris. Ad summam indolem adcesserat Cn. Scipionis disciplina: sub qua per tot annos omnes militiae artes edoctus fuerat. Hic, et ex fuga conlectis militibus, et quibusdam de praesidiis deductis, haud contemnendum exercitum fecerat, junxeratque cum T. Fontejo P. Scipionis legato. Sed tantum praestitit eques Romanus auctoritate inter milites atque honore, ut, castris citra Iberum communitis, quum ducem exercituum comitiis militaribus creari placuisset, subeuntes alii aliis in custodiam valli stationesque, donec per omnes suffragium iret, ad L. Marcium cuncti summam imperii detulerint. Omne inde tempus (exiguum id fuit) muniendis castris convehendisque commeatibus consumtum; et omnia imperia milites, quum inpigre, tum haudquaquam abjecto animo, exsequebantur. Ceterum postquam Hasdrubalem Gisgonis, venientem ad reliquias belli delendas, transisse Iberum et adpropinquare adlatum est, signumque pugnae propositum ab novo duce milites viderunt; recordati, quos paullo ante imperatores habuissent, quibusque et ducibus et copiis freti prodire ad pugnam soliti essent, flere omnes repente et obsensare capita; et alii manus ad coelum tendere, Deos incusantes, alii, strati humi, suum quisque nominatim ducem inplorare: neque sedari lamentatio poterat, excitantibus centurionibus manipulares, et ipso mulcente et in-

cre-

crepante Marcio, *quid in muliebres et inutiles se projecissent fletus potius, quam ad tutandos semet ipsos et rem publicam secum acuerent animos? et ne inultos imperatores suos jacere sinerent:* quum subito clamor tubarumque sonus (jam enim prope vallum hostes erant) exauditur. Inde, verso repente in iram luctu, discurrere ad arma, ac, velut adcensi rabie, discurrunt ad portas, et in hostem, neglegenter atque incomposite venientem, incurrunt. Extemplo inprovisa res pavorem incutit Poenis; mirabundique, unde tot hostes tam subito exorti prope deleto exercitu forent, unde tanta audacia, tanta fiducia sui victis ac fugatis, quis imperator duobus Scipionibus caesis exstitisset, quis castris praeesset, quis signum dedisset pugnae, ad haec tot tam necopinata, primo omnium incerti stupentesque referunt pedem; dein, valida inpressione pulsi, terga vertunt. Et aut fugientium caedes foeda fuisset, aut temerarius periculosusque sequentium inpetus, ni Marcius propere receptui dedisset signum, obsistensque ad prima signa, quosdam et ipse retinens, concitatam repressisset aciem. Inde in castra avidos adhuc caedisque et sanguinis reduxit. Carthaginienses, trepide primo ab hostium vallo acti, postquam neminem insequi viderunt, metu substitisse rati, contemtim rursus et sedato gradu in castra abeunt. Par neglegentia in castris custodiendis fuit. Nam, etsi propinquus hostis erat, tamen reliquias eum esse duorum exercituum ante paucos dies deletorum subcurrebat. Ob hoc quum omnia neglecta apud hostes essent, exploratis iis, Marcius ad consilium, prima specie temerarium magis, quam audax, animum adjecit, ut ultro castra hostium obpugnaret: facilius esse ratus, unius Hasdrubalis expugnari castra,

quam, si se rursus tres exercitus ac tres duces junxissent, sua defendi: simul aut, si subcessisset coeptis, recepturum se adflictas res; aut, si pulsus esset, tamen ultro inferendo arma, contemtum sui demturum.

XXXVIII. Ne tamen subita res et nocturnus terror etiam non suae fortunae consilium perturbaret, adloquendos adhortandosque sibi milites ratus, concione advocata ita disseruit: *Vel mea erga imperatores nostros vivos mortuosque pietas, vel praesens omnium nostrum, milites, fortuna fidem cuivis facere potest, mihi hoc imperium, ut amplum judicio vestro, ita re ipsa grave ac sollicitum esse. Quo enim tempore, nisi metus moerorem obstupefaceret, vix ita compos mei essem, ut aliqua solatia invenire aegro animo possem; cogor vestram omnium vicem (quod difficillimum in luctu est) unus consulere: et ne tum quidem, ubi, quonam modo has reliquias duorum exercituum patriae conservare possim, cogitandum est, avertere animum ab adsiduo moerore libet. Praesto est enim acerba memoria, et Scipiones me ambo dies noctesque curis insomniisque agitant et excitant saepe somno; neu se, neu invictos per octo annos in his terris milites suos, commilitones vestros, neu rem publicam patiar inultam, et suam disciplinam suaque instituta sequi jubent; et, ut imperiis vivorum nemo obedientior me uno fuerit, ita post mortem suam, quod quaque in re facturos illos fuisse maxime censeam, id optimum ducere. Vos quoque velim, milites, non lamentis lacrumisque tamquam exstinctos prosequi, (vivunt vigentque fama rerum gestarum) sed, quotiescumque obcurret memoria illorum, velut si adhortantes signumque dantes videatis eos, ita proelia inire. Nec alia profecto species, hesterno die oculis animisque*

vestris

vestris oblata, memorabile illud edidit proelium; quo documentum dedistis hostibus, non cum Scipionibus exstinctum esse nomen Romanum, et, cujus populi vis atque virtus non obruta sit Cannensi clade, ex omni profecto saevitia fortunae emersuram esse. Nunc, quia tantum ausi estis sponte vestra, experiri libet, quantum audeatis duce vestro auctore. Non enim hesterno die, quum signum receptui dedi sequentibus effuse vobis turbatum hostem, frangere audaciam vestram, sed differre in majorem gloriam atque opportunitatem, volui; ut postmodo praeparati incautos, armati inermes, atque etiam sopitos, per occasionem adgredi possetis. Nec hujus occasionis spem, milites, forte temere, sed ex re ipsa conceptam habeo. A vobis quoque profecto si quis quaerat, quonam modo pauci a multis, victi a victoribus castra tutati sitis; nihil aliud respondeatis, quam id ipsum timentes vos omnia et operibus firmata habuisse, et ipsos paratos instructosque fuisse. Et ita se res habet: ad id, quod, ne timeatur, fortuna facit, minime tuti sunt homines; quia, quod neglexeris, incautum atque apertum habeas. Nihil omnium nunc minus metuunt hostes, quam ne obsessi modo ipsi atque obpugnati castra sua ultro obpugnemus. Audeamus, quod credi non potest ausuros nos. Eo ipso, quod difficillimum videtur, facillimum erit. Tertia vigilia noctis silenti agmine ducam vos. Exploratum habeo, non vigiliarum ordinem, non stationes justas esse. Clamor in portis auditus et primus impetus castra ceperit. Tum inter torpidos somno paventesque ad necopinatum tumultum, et inermes in cubilibus suis obpressos, illa caedes edatur, a qua vos hesterno die revocatos aegre ferebatis. Scio, audax videri consilium: sed in rebus aspe-

 ris

ris et tenui spe fortissima quaeque consilia tutissima sunt; quia, si in occasionis momento, cujus praetervolat opportunitas, cunctatus paullum fueris, nequidquam mox omissam quaeras. Vnus exercitus in propinquo est: duo haud procul absunt. Nunc adgredientibus spes aliqua est: et jam tentastis vestras atque illorum vires. Si diem proferimus, et hesternae eruptionis fama contemni desierimus; periculum est, ne omnes duces, omnes copiae conveniant. Tres deinde duces, tres exercitus sustinebimus hostium, quos Cn. Scipio incolumi exercitu non sustinuit? Vt dividendo copias periere duces nostri, ita separati ac divisi obprimi possunt hostes. Alia belli gerendi via nulla est. Proinde nihil, praeter noctis proximae opportunitatem, exspectemus. Ite, Deis bene juvantibus, corpora curate, ut integri vigentesque eodem animo in castra hostium inrumpatis, quo vestra tutati estis. Laeti et audiere ab novo duce novum consilium, et, quo audacius erat, magis placebat. Reliquum diei expediendis armis et curatione corporum consumtum: et major pars noctis quieti data est. Quarta vigilia movere.

XXXIX. Erant ultra proxima castra sex millium intervallo distantes aliae copiae Poenorum. Vallis cava intererat, condensa arboribus. In hujus silvae medio ferme spatio cohors Romana arte Punica abditur et equites. Ita medio itinere intercepto, ceterae copiae silenti agmine ad proximos hostes ductae; et, quum statio nulla pro portis, neque in vallo custodiae essent, velut in sua castra, nullo usquam obsistente, penetravere. Inde signa canunt, et tollitur clamor. Pars semisomnos hostes caedunt: pars ignes casis, stramento arido tectis, injiciunt: pars portas occupant, ut fugam intercludant. Hostes simul ignis, clamor,

mor,

mor, caedes, velut alienatos ſenſibus, nec audire, nec providere quidquam ſinunt. Incidunt inermes inter catervas armatorum: alii ruunt ad portas, alii obſeptis itineribus ſuper vallum ſaliunt; et, ut quisque evaſerat, protenus ad caſtra altera fugiunt: ubi ab cohorte et equitibus ex obculto procurrentibus circumventi caeſique ad unum omnes ſunt: quamquam, etiam ſi quis ex ea caede effugiſſet, adeo raptim captis propioribus caſtris in altera transcurſum caſtra ab Romanis eſt, ut praevenire nuntius cladis non poſſet. Ibi vero, quo longius ab hoſte aberant, et quia ſub lucem pabulatum, lignatum et praedatum quidam dilabſi fuerant, neglecta magis omnia ac ſoluta invenere: arma tantum in ſtationibus poſita: milites inermes, aut humi ſedentes adcubantesque, aut obambulantes ante vallum portasque. Cum his tam ſecuris ſolutisque Romani, calentes adhuc ab recenti pugna ferocesque victoria, proelium ineunt. Itaque nequaquam reſiſti in portis potuit. Intra portas, concurſu ex totis caſtris ad primum clamorem et tumultum facto, atrox proelium oritur; diuque tenuiſſet, ni cruenta ſcuta Romanorum viſa, indicium alterius cladis Poenis, atque inde pavorem injeciſſent. Hic terror in fugam avertit omnes; effuſique, qua iter eſt, niſi quos caedes oppreſſit, exuuntur caſtris. Ita nocte ac die bina caſtra hoſtium expugnata ductu L. Marcii. Ad triginta ſeptem millia hoſtium caeſa, auctor eſt Claudius, qui annales Acilianos ex Graeco in Latinum ſermonem vertit: captos ad mille octingentos triginta: praedam ingentem partam. In ea fuiſſe clipeum argenteum pondo centum triginta octo, cum imagine Barcini Haſdrubalis. Valerius Antias una caſtra Magonis capta tradit,

dit, septem millia caesa hostium: altero proelio, eruptione pugnatum cum Hasdrubale: decem millia obcisa, quatuor millia trecentos triginta captos. Piso quinque millia hominum, quum Mago cedentes nostros effuse sequeretur, caesa ex insidiis scribit. Apud omnes magnum nomen Marcii ducis est. Et verae gloriae ejus etiam miracula addunt: flammam ei concionanti fusam e capite, sine ipsius sensu, cum magno pavore circumstantium militum. Monimentumque victoriae ejus de Poenis, usque ad incensum Capitolium, fuisse in templo clipeum, Marcium adpellatum, cum imagine Hasdrubalis. Quietae deinde aliquamdiu in Hispania res fuere, utrisque, post tantas adceptas in vicem inlatasque clades, cunctantibus periculum summae rerum facere.

XL. Dum haec in Hispania geruntur, Marcellus captis Syracusis, quum cetera in Sicilia tanta fide atque integritate composuisset, ut non modo suam gloriam, sed etiam majestatem populi Romani, augeret, ornamenta urbis, signa, tabulasque, quibus abundabant Syracusae, Romam devexit. Hostium quidem illa spolia et parta belli jure: ceterum inde primum initium mirandi Graecarum artium opera licentiaeque huic sacra profanaque omnia vulgo spoliandi factum est: quae postremo in Romanos Deos, templum id ipsum primum, quod a Marcello eximie ornatum est, vertit. Visebantur enim ab externis ad portam Capenam dedicata a Marcello templa, propter excellentia ejus generis ornamenta, quorum perexigua pars comparet. Legationes omnium ferme civitatium Siciliae ad eum conveniebant. Dispar ut caussa earum, ita conditio erat. Qui ante captas Syracusas aut non desciverant, aut redierant in amicitiam, ut socii fideles adcepti

cul-

cultique; quos metus post captas Syracusas dediderat, ut victi a victore leges acceperunt. Erant tamen haud parvae reliquiae belli circa Agrigentum Romanis; Epicydes et Hanno duces reliqui prioris belli, et tertius novus ab Hannibale in locum Hippocratis missus, Libyphoenicum generis Hipponiates, (Mutinem populares vocabant) vir inpiger et sub Hannibale magistro omnes belli artes edoctus. Huic ab Epicyde et Hannone Numidae dati auxiliares: cum quibus ita pervagatus est hostium agros, ita socios, ad retinendos in fide animos eorum ferendumque in tempore cuique auxilium, adiit, ut brevi tempore totam Siciliam inpleret nominis sui, nec spes alia major apud faventes rebus Carthaginiensium esset. Itaque inclusi ad tempus moenibus Agrigenti dux Poenus Syracusanusque, non consilio Mutinis, quam fiducia, magis ausi egredi extra muros, ad Himeram amnem posuerunt castra. Quod ubi perlatum ad Marcellum est; extemplo copias movit, et ab hoste quatuor ferme millium intervallo consedit, quid agerent pararentve exspectaturus. Sed nullum neque locum, neque tempus cunctationi consiliove dedit Mutines, transgressus amnem ac stationibus hostium cum ingenti terrore ac tumultu invectus. Postero die prope justo proelio compulit hostem intra munimenta. Inde revocatus seditione Numidarum in castris facta, quum trecenti ferme eorum Heracleam Minoam concessissent, ad mitigandos revocandosque eos profectus, magnopere monuisse duces dicitur, ne absente se cum hoste manus consererent. Id ambo aegre passi duces, magis Hanno, jam ante anxius gloria ejus: *Mutinem sibi modum facere, degenerem Afrum imperatori Carthaginiensi, misso ab senatu populoque.* Is perpulit cunctan-

ctantem Epicyden, ut, transgressi flumen, in aciem exirent. Nam si Mutinem opperirentur et secunda pugnae fortuna evenisset, haud dubie Mutinis gloriam fore.

XLI. Enimvero indignum ratus Marcellus, se, qui Hannibalem subnisum victoria Cannensi ab Nola repulisset, his terra marique victis ab se hostibus cedere, arma propere capere milites et efferri signa jubet. Instruenti exercitum decem effusis equis advolant ex hostium acie Numidae, nuntiantes, populares suos, primum ea seditione motos, qua trecenti ex numero suo concesserint Heracleam, dein quod praefectum suum ab obtrectantibus ducibus gloriae ejus sub ipsam certaminis diem ablegatum videant, quieturos in pugna. Gens fallax promissi fidem praestitit. Itaque et Romanis crevit animus, nuntio celeri per ordines misso, destitutum ab equite hostem esse, quem maxime timuerant: et territi hostes, praeterquam quod maxima parte virium suarum non juvabantur, timore etiam incusso, ne ab suo et ipsi equite obpugnarentur. Itaque haud magni certaminis fuit. Primus clamor atque inpetus rem decrevit. Numidae, quum in concursu quieti stetissent in cornibus, ut terga dantes suos viderunt, fugae tantum parumper comites facti, postquam omnes Agrigentum trepido agmine petentes viderunt, ipsi metu obsidionis passim in civitates proximas dilabsi. Multa millia hominum caesa captaque et octo elephanti. Haec ultima in Sicilia Marcelli pugna fuit. Victor inde Syracusas rediit. Jam ferme in exitu annus erat. Itaque senatus Romae decrevit, ut P. Cornelius praetor literas Capuam ad consules mitteret: dum Hannibal procul abesset, nec ulla magni discriminis res ad Capuam gereretur, alter eorum,

si

si ita videretur, ad magistratus subrogandos Romam veniret. Literis adceptis, inter se consules compararunt, ut Claudius comitia perficeret, Fulvius ad Capuam maneret. Consules Claudius creavit Cn. Fulvium Centumalum et P. Sulpicium Servii filium Galbam, qui nullum antea curulem magistratum gessisset. Praetores deinde creati, L. Cornelius Lentulus, M. Cornelius Cethegus, C. Sulpicius, C. Calpurnius Piso. Pisoni juris dictio urbana, Sulpicio Sicilia, Cethego Apulia, Lentulo Sardinia evenit. Consulibus prorogatum in annum imperium est.

T. LIVII PATAVINI
LIBER XXVI.

BREVIARIUM.

CAP. I. *Dividuntur provinciae et XXIII legiones.* 2. *L. Marcius sumto Propraetoris titulo obfendit Patres, et hi cum tribunis plebis agunt, ut ad plebem ferant, quem cum imperio mitti placeat in Hispaniam. Sed plebis animos occupat certamen, a C. Sempronio Blaeso trib. pl. motum, qui Cn. Fulvio diem dicit ob exercitum in Apulia amissum.* 3. *Reus frustra ab se culpam in milites transfert, et perduellionis iudicatus exsulatum Tarquinios abit.*

4. Ca-

4. Capua acrius obsidetur, et equitatu quoque superior est Romana res, ex quo, auctore Q. Navio centurione, equitibus inmiscentur pedites, vehentes post illos signoque dato equis perniciter desilientes. 5. Romanorum duces et Navius fortiter pugnant cum Campanis et Hannibale, qui iis auxilio venerat. 6. Tandem obsessi Poenique fugantur: et ultimum hoc proelium ante deditionem Capuae, hujusque ultimus est medixtuticus Seppius Lesius, homo obscurus, qui summum magistratum, ab omnibus spretum, ceperat. 7. Hannibal castra movere a Capua statuit Romamque petere, ut duces Romani ad defendendam hanc urbem ab obpugnanda illa abstrahantur. 8. Eodem cum electis militibus tendit Q. Fulvius Flaccus proconsul, SCto adcitus, conlegamque Appium Claudium ex vulnere aegrum in castris ad Capuam positis relinquit. 9. Iter utriusque describitur et ingens terror, quem nuntius Fregellanus Romam adfert. 10. Fulvius Romam ingreditur et Hannibal, stativis ad Anienem fluvium, tria millia passuum ab Vrbe, positis, cum duobus equitum millibus moenia situmque Romae obequitans contemplatur: sed submovetur ab equitibus, a Fulvio inmissis, multique tumultus, temere excitati, comprimuntur. 11. Acies Poenorum Romanorumque bis instructae tempestatibus diriimuntur. Quo omine aliisque causis motus Hannibal ad Tutiam fl. castra refert, et templum Feroniae omnibus spoliat donis. 12. Inde celeri cursu in Bruttium agrum contendit, et Fulvius redit Capuam: ubi principes domibus inclusi patriae occasum in dies exspectant, praefectique praesidii Punici, Bostar et Hanno, literas, aspere ad Hannibalem conscriptas, perferendos tradunt Numidis, qui specie quidem transfugarum

in

in castra Romana veniunt, ut inde abeant tempore capto, sed a muliere Campana proditi comprehenduntur et mulcati virgis manibusque praecisis rediguntur Capuam. 13. *Major jam senatus pars legatos de pace mittendos censet, nequidquam refragante Vibio Virrio, defectionis ab Romanis auctore, qui suadet, ut morte honesta ac leni cruciatus effugiant.* 14. *Senatores XXVII cum Virrio epulantes exemplo ejus venenum hauriunt, et portae aperiuntur hostibus. Tum reliqui comprehenduntur senatores, et XXV Cales in custodiam, XXVIII Teanum mittuntur.* 15. *De eorum supplicio Appius per literas senatum Rom. consulit: at Q. Fulvius illos virgis caedi securique percuti jubet, et sumto demum supplicio literas legit Roma adlatas. Eamdem mortem postulat Taurea Jubellius Campanus, eaque negata se gladio ipse transfigit.* 16. *Atella et Calatia in deditionem adcipiuntur, et severe animadvertitur in Campanos maxime noxios: Capuam vero ipsam servari placet, et praefectum eo ad jura reddenda quotannis ab Roma mitti.*

17. *C. Nero cum electis militibus in Hispaniam mittitur, ubi exercitum ab T. Fontejo ac L. Marcio adcipit et Hasdrubalem claudit quidem saltu, sed dolo ejus captus emittit.* 18. *Comitia habentur proconsuli creando in Hispaniam, et, nemine nomen profiteri audente, imperium hoc petit omnibusque subfragiis adcipit P. Cornelius Scipio, Publii, qui in Hispania ceciderat, filius XXIV ferme annos natus.* 19. *Hic juvenis, qui virtutibus easque ostentandi arte mirabilis erat et divinae stirpis esse credebatur, in Hispaniam proficiscitur cum novo exercitu et M. Junio Silano propraetore, qui adjutor ei ad res gerendas datus erat.* 20. *Tarraconem*

conem concedit et civitates sociorum veterisque exercitus hiberna adit. Interea classis Punica, ex Sicilia Tarentum adcita, claudit quidem omnes ad arcem a mari aditus, sed mox dimittitur, quia arctiorem sociis annonam facit quam hosti.

21. *M. Marcellus, ex Sicilia reversus, triumphat in monte Albano et inde Vrbem ovans init. Post ejus profectionem militum in provincia illa relictorum animi inclinant ad seditionem, et civitates aliquot deficiunt ad Poenos et Numidas, qui duce Mutine sociorum Rom. agros urunt: sed res adflictas restituit M. Cornelius praetor.* 22. *In comitiis consularibus praerogativa centuria, quae T. Otacilium et T. Manlium Torquatum declaraverat, hoc postulante redit in suffragium atque M. Claudium Marcellum et M. Valerium Laevinum consules dicit.* 23. *Praetoria habentur comitia: ludi Apollinares in perpetuum voventur: procurantur prodigia, et sacerdotibus demortuis novi subficiuntur.*

24. *M. Valerius Laevinus cum Scopa et Dorimacho, principibus Aetolorum, facit foedus bellumque prospere movet adversus Philippum et Acarnanas.* 25. *Res a Philippo gestae et conjuratio Acarnanum.* 26. *Laevinus Anticyram expugnat et diuturno ibi morbo inplicitus serius spe omnium Romam venit: eo vero absente Marcellus conlega nihil se de re publica aut provinciis acturum profitetur.* 27. *Incendium Romae oritur conflatum a Campanis juvenibus, quorum parentes a Q. Fulvio securi erant percussi. Campanorum Siculorumque legati Romam veniunt questuri de Fulvii et Marcelli crudelitate.* 28 *Novis magistratibus provinciae legionesque decernuntur.* 29. *Sicilia Marcello et Italia Laevino evenit; sed consu-*

les

les permutant provincias, moti querelis Siculorum. 30. *Hi in senatu adcusant Marcellum.* 31. *Is respondet.* 32. *Illi benigne ab hoc Patribusque adpellantur et dimittuntur.* 33. *Campanorum oratio in senatu miserabilior durio rque causa.* 34. *Ob decreta senatus in familias singulas facta moestiores aliquanto, quam Romam venere, discedunt.* 35. *Quoniam pecuniae nihil est in aerario, privati ex censu ordinibusque remiges dare cum stipendio cibariisque jubentur; quod aegerrime ferunt homines;* 36. *sed Patrum exemplo incitati certatim aurum, argentum et aes in publicum conferunt.*

37. *Poenorum Romanorumque anceps spes ac metus, adversa secundis aequante fortuna.* 38. *Avaritia et crudelitate Hannibalis abalienantur ab eo sociorum animi; et Salapia cum praesidio Punico Marcello proditur a Blattio, Dasio nequidquam repugnante.* 39. *Classis Romana ab Rhegio profecta fugatur a Tarentina: ad Tarentum vero C. Persius, a M. Livio ex arce emissus, passim caedit hostes per agros palantes.* 40. *Laevinus Syracusis componit res, et plurima Siciliae oppida in ditionem Rom. redigit, in his Agrigentum, traditum ei a Mutine, Numidarum duce, cui Hanno invidebat gloriam belli injuriamque intulerat.*

41. *In Hispania P. Scipio oratione adcendit militum animos.* 42. *Tum copias trajicit Iberum, et Carthaginem Novam obpugnare statuit, urbem in tumulo ad sinum maris sitam.* 43. *Ejus potiundae spem cohortando militibus facit.* 44. 45. *Romani, exemplo et hortatione ducis incitati, summa illam vi, sed frustra adgrediuntur terra.* 46. *At per stagnum sine certamine intratur, et mox tum ipsa, tum arx, a Magone dedita, capitur,* 47. *Victores praeda*

ingenti omnis generis potiuntur. 48. Milites, prout cuique meritum virtusque fuit, donantur. 49. Scipio obsides civitatium Hispaniae suis restituit, precibusque uxoris Mandonii motus curam feminarum committit viro spectatae integritatis. 50. Reddit sponsam Allucio, principi Celtiberorum, qui laetus domum dimissus mox cum delecta equitum manu revertit. 51. Copiae ejus navales pedestresque exercentur, et captae urbis muri reficiuntur, armamentaria autem, officinae et navalia strepunt adparatu belli. His ordinatis dispositisque praesidiis Scipio Tarraconem redit, quo legationibus sociisque edixerat conventum.

---

1. Cn. Fulvius Centumalus, P. Sulpicius Galba consules, quum idibus Martiis magistratum inissent, senatu in Capitolium vocato, de re publica, de administratione belli, de provinciis exercitibusque Patres consuluerunt. Q. Fulvio, Ap. Claudio, prioris anni consulibus, prorogatum imperium est, atque exercitus, quos habebant, decreti; adjectumque, ne a Capua, quam obsidebant, abscederent, prius, quam expugnassent. Ea tum cura maxime intentos habebat Romanos; non ab ira tantum, quae in nullam umquam civitatem justior fuit, quam quod urbs tam nobilis ac potens, sicut defectione sua traxerat aliquot populos, ita recepta inclinatura rursus animos videbatur ad veteris imperii respectum. Et praetoribus prioris anni, M. Junio in Etruria, P. Sempronio in Gallia, cum binis legionibus, quas habuerant, prorogatum est imperium. Proroga-

rogatum et M. Marcello, ut pro consule in Sicilia reliqua belli perficeret eo exercitu, quem haberet. Si subplemento opus esset, subpleret de legionibus, quibus P. Cornelius propraetor in Sicilia praeesset; dum ne quem militem legeret ex eo numero, quibus senatus missionem reditumque in patriam negasset ante belli finem. C. Sulpicio, cui Sicilia evenerat, duae legiones, quas P. Cornelius habuisset, decretae, et subplementum de exercitu Cn. Fulvii, qui priore anno in Apulia foede caesus fugatusque erat. Huic generi militum senatus eumdem, quem Cannensibus, finem statuerat militiae: additum etiam utrorumque ignominiae est, ne in oppidis hibernarent, neve hiberna propius ullam urbem decem millibus passuum aedificarent. L. Cornelio in Sardinia duae legiones datae, quibus Q. Mucius praefuerat. Subplementum, si opus esset, consules scribere jussi. T. Otacilio et M. Valerio Siciliae Graeciaeque ora cum legionibus classibusque, quibus praeerant, decretae. Quinquaginta Graeci cum legione una, centum Siculi cum duabus legionibus habebant naves. Tribus et viginti legionibus Romanis eo anno bellum terra marique est gestum.

II. Principio ejus anni quum de literis L. Marcii referretur, res gestae magnificae senatui visae: titulus honoris (quod, imperio non populi jussu, non ex auctoritate Patrum dato, *Propraetor senatui*, scripserat) magnam partem hominum obfendebat. Rem mali exempli esse, imperatores legi ab exercitibus, et sollemne auspicatorum comitiorum in castra et provincias, procul ab legibus magistratibusque, ad militarem temeritatem transferri. Et, quum quidam referendum ad senatum censerent, melius visum differri eam consultatio-

 nem,

nem, donec proficiscerentur equites, qui ab Marcio literas adtulerant. Rescribi de frumento et vestimentis exercitus placuit: *eam utramque rem curae fore senatui.* Adscribi autem, *Propraetori L. Marcio*, non placuit; ne id ipsum, quod consultationi reliquerant, pro praejudicato ferret. Dimissis equitibus, de nulla re prius consules retulerunt, omniumque in unum sententiae congruebant, agendum cum tribunis plebis esse, primo quoque tempore ad plebem ferrent, quem cum imperio mitti placeret in Hispaniam ad eum exercitum, cui Cn. Scipio imperator praefuisset. Ea res cum tribunis acta promulgataque est. Sed aliud certamen obcupaverat animos. C. Sempronius Blaesus die dicta Cn. Fulvium, ob exercitum in Apulia amissum, in concionibus vexabat: *multos imperatores temeritate atque inscientia exercitum in locum praecipitem perduxisse* dictitans: *neminem, praeter Cn. Fulvium, ante conrupisse omnibus vitiis legiones suas, quam proderet. Itaque vere dici posse, prius eos perisse, quam viderent hostem; nec ab Hannibale, sed ab imperatore suo, victos esse. Neminem, quum suffragium ineat, satis cernere, cui imperium, cui exercitum permittat. Quid interfuisse inter Ti. Sempronium? Quum ei servorum exercitus datus esset, brevi effecisse disciplina atque imperio, ut nemo eorum generis ac sanguinis sui memor in acie esset, praesidio sociis, hostibus terrori essent. Cumas, Beneventum aliasque urbes eos velut e faucibus Hannibalis ereptas populo Romano restituisse. Cn. Fulvium Quiritium Romanorum exercitum, honeste genitos, liberaliter educatos, servilibus vitiis inbuisse. Ergo effecisse, ut feroces et inquieti inter socios, ignavi et inbelles inter hostes essent, nec inpetum modo Poenorum, sed ne clamorem*

qui-

quidem ſustinere poſſent. Nec Hercule mirum eſſe, milites in acie non ſtetiſſe, quum primus omnium imperator fugeret. Magis mirari ſe, aliquos ſtantes cecidiſſe, et non omnes comites Cn. Fulvii fuiſſe pavoris ac fugae. C. Flaminium, L. Paullum, L. Poſtumium, Cn. ac P. Scipiones cadere in acie maluiſſe, quam deſerere circumventos exercitus. Cn. Fulvium prope unum nuntium deleti exercitus Romam rediſſe. Facinus indignum eſſe, Cannenſem exercitum, quod ex acie fugerit, in Siciliam deportatum, ne prius inde dimittatur, quam hoſtis ex Italia deceſſerit, et hoc idem in Cn. Fulvii legionibus nuper decretum: Cn. Fulvio fugam ex proelio, ipſius temeritate commiſſo, inpunitam eſſe; et eum in ganea luſtrisque, ubi juventam egerit, ſenectutem acturum: milites, qui nihil aliud peccaverint, quam quod imperatoris ſimiles fuerint, relegatos prope in exſilium, ignominioſam pati militiam. Adeo inparem libertatem Romae diti ac pauperi, honorato atque inhonorato eſſe.

III. Reus ab ſe culpam in milites transferebat: *Eos ferociter pugnam poſcentes productos in aciem, non eo, quo voluerint, (quia ſerum diei fuerit) ſed poſtero die, et tempore et loco aequo inſtructos, ſeu famam, ſeu vim hoſtium non ſuſtinuiſſe. Quum effuſe omnes fugerent, ſe quoque turba ablatum; ut Varronem Cannenſi pugna, ut multos alios imperatores. Qui autem ſolum ſe reſtantem prodeſſe rei publicae, niſi ſi mors ſua remedio publicis cladibus futura eſſet, potuiſſe? Non ſe inopia commeatus, non in loca iniqua incaute deductum, non agmine inexplorato euntem inſidiis circumventum. Vi aperta, armis, acie victum: nec ſuorum animos, nec hoſtium, in poteſtate habuiſſe. Suum cuique ingenium audaciam aut pavorem face-*

facere. Bis est adcusatus, pecuniaque anquisitum. Tertio, testibus datis, quum, praeterquam quod omnibus probris onerabatur, jurati permulti dicerent, fugae pavorisque initium a praetore ortum; ab eo desertos milites, quum haud vanum timorem ducis crederent, terga dedisse: tanta ira adcensa est, ut capite anquirendum concio subclamaret. De eo quoque novum certamen ortum. Nam, quum tribunus bis pecunia anquisisset, tertio capitis se anquirere diceret; tribuni plebis adpellati, *conlegae*, negarunt, *se in mora esse*, *quo minus*, *quod ei more majorum permissum esset*, *seu legibus*, *seu moribus mallet*, *anquireret*, *quoad vel capitis*, *vel pecuniae judicasset privato*. Tum Sempronius, *perduellionis se judicare Cn. Fulvio*, dixit, diemque comitiis ab C. Calpurnio praetore Vrbis petit. Inde alia spes ab reo tentata est: si adesse in judicio Q. Fulvius frater posset, florens tum et fama rerum gestarum, et propinqua spe Capuae potiundae. Id quum per literas miserabiliter pro fratris capite scriptas petisset Fulvius, negassentque Patres e re publica esse, abscedi a Capua; postquam dies comitiorum aderat, Cn. Fulvius exsulatum Tarquinios abiit. Id ei *justum exsilium esse*, scivit plebs.

IV. Inter haec vis omnis belli versa in Capuam erat. Obsidebatur tamen acrius, quam obpugnabatur: nec aut famem tolerare servitia ac plebs poterant, aut mittere nuntios ad Hannibalem per custodias tam arctas. Inventus est Numida, qui, adceptis literis, evasurum se professus, ut promissum praestaret, per media Romana castra nocte egressus, spem adcendit Campanis, dum aliquid virium superesset, ab omni parte eruptionem tentandi. Ceterum in multis certaminibus equestria proelia

lia ferme prospera faciebant: pedites superabantur. Sed nequaquam tam laetum vincere, quam triste vinci ulla parte erat ab obsesso et prope expugnato hoste. Inita tandem ratio est, ut, quod viribus deerat, arte aequaretur. Ex omnibus legionibus electi sunt juvenes, maxime vigore ac levitate corporum veloces: eis parmae breviores, quam equestres, et septena jacula quaternos longa pedes data, praefixa ferro, quale hastis velitaribus inest. Eos singulos in equos suos adcipientes equites adsuefecerunt, et vehi post sese, et desilire perniciter, ubi signum datum esset. Postquam adsuetudine quotidiana satis intrepide visum est fieri, in campum, qui medius inter castra murumque erat, adversus instructos Campanorum equites processerunt; et, ubi ad conjectum teli ventum est, signo dato velites desiliunt. Pedestris inde acies ex equitatu repente in hostium equites incurrit, jaculaque cum inpetu alia super alia emittunt. Quibus plurimis in equos virosque passim conjectis permultos vulneraverunt: pavoris tamen plus ex re nova atque inopinata injectum est, et in perculsum hostem equites invecti fugam stragemque eorum usque ad portas fecerunt. Inde equitatu quoque superior Romana res fuit. Institutum, ut velites in legionibus essent. Auctorem peditum equiti inmiscendorum centurionem Q. Navium ferunt; honorique id ei apud imperatorem fuisse.

V. Quum in hoc statu ad Capuam res essent, Hannibalem diversum Tarentinae arcis potiundae Capuaeque retinendae trahebant curae. Vicit tamen respectus Capuae, in quam omnium sociorum hostiumque conversos videbat animos; documento futurae, qualemcumque eventum defectio ab Romanis habuisset.

 Igi-

Igitur magna parte inpedimentorum relicta in Bruttiis et omni graviore armatu, cum delectis peditum equitumque, quam poterat aptissimis ad maturandum iter, in Campaniam contendit. Sequuti tamen tam raptim euntem tres et triginta elephanti. In valle obculta post Tifata montem inminentem Capuae consedit. Adveniens quum castellum Galatiam, praesidio vi pulso, cepisset, in circumsedentes Capuam se vertit. Praemissis ante nuntiis Capuam, quo tempore castra Romana adgressurus esset, ut eodem et illi, ad eruptionem parati, portis omnibus sese effunderent, ingentem praebuit terrorem. Nam alia parte ipse adortus est; alia Campani omnes, pedites equitesque, et cum iis Punicum praesidium, cui Bostar et Hanno praeerant, erupit. Romani, ut in re trepida, ne ad unam concurrendo partem aliquid indefensi relinquerent, ita inter se copias partiti sunt. Ap. Claudius Campanis, Fulvius Hannibali est obpositus. C. Nero propraetor cum equitibus sextae legionis via, quae Suessulam fert; C. Fulvius Flaccus legatus cum sociali equitatu constitit e regione Vulturni amnis. Proelium non solito modo clamore ac tumultu est coeptum, sed ad alium virorum, equorum armorumque sonum, disposita in muris Campanorum inbellis multitudo tantum cum aeris crepitu, qualis in defectu lunae silenti nocte cieri solet, edidit clamorem, ut averteret etiam pugnantium animos. Campanos facile a vallo Appius arcebat. Major vis ab altera parte Fulvium, Hannibal et Poeni, urguebant. Legio ibi sexta loco cessit: qua pulsa, cohors Hispanorum cum tribus elephantis usque ad vallum pervasit; ruperatque mediam aciem Romanorum, et in ancipiti spe ac periculo erat, utrum in castra perrumperet,

ret, an intercluderetur a suis. Quem pavorem legionis periculumque castrorum Fulvius ubi vidit, Q. Navium primoresque alios centurionum hortatur, *ut cohortem hostium sub vallo pugnantem invadant. In summo discrimine rem verti: aut viam dandam iis esse, et minore conatu, quam condensam aciem inrupissent, in castra irrupturos; aut conficiendos sub vallo esse. Nec magni certaminis rem fore: paucos esse ab suis interclusos; et quae, dum paveat Romanus, interrupta acies videatur, eam, si se utrimque in hostem vertat, ancipiti pugna medios circumventuram.* Navius ubi haec imperatoris dicta adcepit, secundi hastati signum ademtum signifero in hostes infert; jacturum in medios eos minitans, ni se propere sequantur milites, et partem capessant pugnae. Ingens corpus erat, et arma honestabant; et sublatum alte signum converterat ad spectaculum cives hostesque. Ceterum, postquam jam ad signa pervenerat Hispanorum, tum undique in eum tragulae conjectae, et prope tota in unum acies versa: sed neque hostium multitudo, neque telorum vis arcere inpetum ejus viri potuerunt.

VI. Et M. Atilius legatus, primi principis ex eadem legione signum inferri in cohortem Hispanorum, coegit; et, qui castris praeerant, L. Porcius Licinus et T. Popillius legati pro vallo acriter propugnant, elephantosque transgredientes in ipso vallo conficiunt. Quorum corporibus quum obpleta esset fossa, velut aggere aut ponte injecto, transitum hostibus dedit. Ibi per stragem jacentium elephantorum atrox edita caedes. Altera in parte castrorum jam inpulsi erant Campani Punicumque praesidium, et sub ipsa porta Capuae, quae Vulturnum fert, pugnabatur: neque tam arma-

armati inrumpentibus Romanis resistebant, quam quod porta, ballistis scorpionibusque instructa, missilibus procul hostes arcebat. Et suppressit inpetum Romanorum vulnus imperatoris Ap. Claudii, cui, suos ante prima signa adhortanti, sub laevo humero summum pectus gaeso ictum est. Magna tamen vis hostium ante portam est caesa: ceteri trepidi in urbem compulsi. Et Hannibal, postquam cohortis Hispanorum stragem vidit, summaque vi castra hostium defendi, omissa obpugnatione, recipere signa et convertere agmen peditum, objecto a tergo equitatu, ne hostis instaret, coepit. Legionum ardor ingens ad hostem insequendum fuit: sed Flaccus receptui cani jussit; satis ad utrumque profectum ratus, ut et Campani, quam haud multum in Hannibale praesidii esset, et ipse Hannibal sentiret. Caesa eo die, qui hujus pugnae auctores sunt, octo millia hominum de Hannibalis exercitu, tria ex Campanis tradunt; signaque Carthaginiensibus quindecim adempta, duodeviginti Campanis. Apud alios nequaquam tantam molem pugnae inveni, plusque pavoris, quam certaminis, fuisse; quum inopinato in castra Romana Numidae Hispanique cum elephantis inrupissent; elephanti, per media castra vadentes, stragem tabernaculorum ingenti sonitu ac fugam abrumpentium vincula jumentorum facerent: fraudem quoque super tumultum adjectam, inmissis ab Hannibale, qui (habuit aliquot) gnari Latinae linguae juberent consulum verbis, quoniam amissa castra essent, pro se quemque militum in proximos montes fugere: sed eam celeriter cognitam fraudem obpressamque magna caede hostium; elephantos igni e castris exactos. Hoc ultimum (utcumque initum finitumque est) ante

te deditionem Capuae proelium fuit. Medixtuticus, qui summus magistratus apud Campanos est, eo anno Seppius Lesius erat, loco obscuro tenuique fortuna ortus. Matrem ejus quondam, pro pupillo eo procurantem familiare ostentum, quum respondisset haruspex, summum quod esset imperium Capuae, perventurum ad eum puerum, nihil ad eam spem adnoscentem, dixisse ferunt, *Nae tu perditas res Campanorum narras, ubi summus honos ad filium meum perveniet!* Ea ludificatio veri, et ipsa in verum vertit. Nam quum fame ferroque urguerentur, nec spes ulla superesset, iis, qui nati in spem honorum erant, honores detrectantibus; Lesius, querendo desertam ac proditam a primoribus Capuam, summum magistratum ultimus omnium Campanorum cepit.

VII. Ceterum Hannibal, ut nec hostes elici amplius ad pugnam vidit, nec per castra eorum perrumpi ad Capuam posse, ne suos quoque commeatus intercluderent novi consules, abscedere irrito incepto et movere a Capua statuit castra. Multa secum, quo jam inde ire pergeret, volventi subiit animum inpetus, caput ipsum belli Romam petendi: cujus rei semper cupitae praetermissam occasionem post Cannensem pugnam et alii vulgo fremebant, et ipse non dissimilabat. *Necopinato pavore ac tumultu, non esse desperandum, aliquam partem urbis occupari posse; et, si Roma in discrimine esset, Capuam extemplo omissuros aut ambo imperatores Romanos, aut alterum ex iis; et, si divisissent copias, utrumque infirmiorem factum aut sibi, aut Campanis, bene gerendae rei fortunam daturos esse.* Vna ea cura angebat, ne, ubi abscessisset, extemplo dederentur Campani. Numidam promtum ad omnia audenda donis perlicit, ut, literis adceptis, specie

cie transfugae castra Romana ingressus, altera parte Capuam clam pervadat. Literae autem erant adhortatione plenae. *Profectionem suam, quae salutaris illis foret, abstracturam ad defendendam Romam ab obpugnanda Capua duces atque exercitus Romanos. Ne desponderent animos; tolerando paucos dies totam soluturos obsidionem.* Inde naves in flumine Vulturno comprehensas subigi ad id, quod jam ante praesidii causa fecerat, castellum jussit. Quarum ubi tantam copiam esse, ut una nocte trajici posset exercitus, adlatum est, cibariis decem dierum praeparatis, deductas nocte ad fluvium legiones ante lucem trajecit.

VIII. Id prius quam fieret, ita futurum compertum ex transfugis, Fulvius Flaccus senatui Romam quum scripsisset, varie hominum animi pro cujusque ingenio adfecti sunt. Vt in re tam trepida, senatu extemplo vocato, P. Cornelius, cui Asinae cognomen erat, omnes duces exercitusque ex tota Italia, neque Capuae, neque ullius alterius rei memor, ad Vrbis praesidium revocabat. Fabius Maximus, abscedi a Capua terrerique et circumagi ad nutus comminationesque Hannibalis, flagitiosum ducebat. *Qui ad Cannas victor ire tamen ad Vrbem ausus non esset, eum, a Capua repulsum, spem potiundae urbis Romae cepisse? Non ad Romam obsidendam, sed ad Capuae liberandam obsidionem, ire. Romam cum eo exercitu, qui ad urbem esset, Jovem, foederum ruptorum ab Hannibale testem, Deosque alios defensuros esse.* Has diversas sententias media sententia P. Valerii Flacci vicit; qui, utriusque rei memor, imperatoribus, qui ad Capuam essent, scribendum censuit: *Quid ad Vrbem praesidii esset, quantas autem Hannibal copias duceret, aut quanto exercitu ad Capuam obsi-*

obſidendam opus eſſet, ipſos ſcire. Si et Romam e ducibus alter, et exercitus pars mitti poſſet, ut ab reliquo et duce et exercitu Capua recte obſideretur; inter ſe compararent Claudius Fulviusque, utri obſidenda Capua, utri, ad prohibendam obſidione patriam, Romam veniundum eſſet. Hoc ſenatus conſulto Capuam perlato, Q. Fulvius proconſul, cui, conlega ex vulnere aegro, eundum Romam erat, e tribus exercitibus milite electo, ad quindecim millia peditum, mille equites, Vulturnum traducit. Inde quum Hannibalem Latina via iturum ſatis comperiſſet, ipſe per Appiae municipia, quaeque propter eam viam ſunt, Setiam, Coram, Lanuvium praemiſit, ut commeatus paratos et in urbibus haberent, et ex agris deviis in viam proferrent, praeſidiaque in urbes contraherent, ut ſua cuique res publica in manu eſſet.

IX. Hannibal, quo die Vulturnum eſt transgreſſus, haud procul a flumine caſtra poſuit. Poſtero die praeter Cales in agrum Sidicinum pervenit. Ibi diem unum populando moratus, per Sueſſulam Allifanumque et Caſinatem agrum via Latina ducit. Sub Caſinum biduo ſtativa habita et paſſim populationes factae. Inde, praeter Interamnam Aquinumque, in Fregellanum agrum ad Lirim fluvium ventum: ubi interciſum pontem a Fregellanis morandi itineris cauſa invenit. Et Fulvium Vulturnus tenuerat amnis, navibus ab Hannibale incenſis, rates ad trajiciendum exercitum, in magna inopia materiae, aegre comparantem. Trajecto ratibus exercitu, reliquum Fulvio expeditum iter, non per urbes modo, ſed circa viam, expoſitis benigne commeatibus, erat: alacresque milites alius alium, ut adderet gradum, memor ad defendendam ire patriam,

triam,

triam, hortabantur. Romam Fregellanus nuntius, diem noctemque itinere continuato, ingentem adtulit terrorem. Tumultuosius, quam adlatum erat, cursus hominum, adfingentium vana auditis, totam urbem conciverat. Ploratus mulierum non ex privatis solum domibus exaudiebatur; sed undique matronae, in publicum effusae, circa Deum delubra discurrunt, crinibus passis aras verrentes, nixae genibus, supinas manus ad coelum ac Deos tendentes, orantesque, ut urbem Romanam e manibus hostium eriperent, matresque Romanas et liberos parvos inviolatos servarent. Senatus magistratibus in foro praesto est, si quid consulere velint. Alii adcipiunt imperia, disceduntque ad suas quisque officiorum partes: alii offerunt se, si quo usus operae sit. Praesidia in arce, in Capitolio, in muris, circa urbem, in monte etiam Albano atque arce Aesulana ponuntur. Inter hunc tumultum Q. Fulvium proconsulem profectum cum exercitu a Capua adfertur: cui ne minueretur imperium, si in Vrbem venisset, decernit senatus, ut Q. Fulvio par cum consulibus imperium esset. Hannibal, infestius perpopulato agro Fregellano propter intercisos pontes, per Frusinatem Ferentinatemque et Anagninum agrum in Lavicanum venit. Inde Algido Tusculum petiit: nec receptus moenibus, infra Tusculum dextrorsus Gabios descendit. Inde in Pupiniam exercitu demisso, octo millia passuum ab Roma posuit castra. Quo propius hostis adcedebat, eo major caedes fiebat fugientium, praecedentibus Numidis: pluresque omnium generum atque aetatium capiebantur.

X. In hoc tumultu Fulvius Flaccus, porta Capena cum exercitu Romam ingressus, media

dia urbe per Carinas Esquilias contendit. Inde egressus, inter Esquilinam Collinamque portam posuit castra. Aediles plebis commeatum eo comportarunt. Consules senatusque in castra venerunt. Ibi de summa re publica consultatum. Placuit, consules circa portas Collinam Esquilinamque ponere castra: C. Calpurnium praetorem urbanum Capitolio atque arci praeesse: et senatum frequentem in foro contineri, si quid in tam subitis rebus consulto opus esset. Inter haec Hannibal ad Anienem fluvium, tria millia passuum ab Vrbe, castra admovit. Ibi stativis positis, ipse cum duobus millibus equitum a porta Collina usque ad Herculis templum est progressus; atque, unde proxime poterat, moenia situmque Vrbis obequitans contemplabatur. Id eum tam licenter atque otiose facere, Flacco indignum visum est. Itaque immisit equites, submoverique atque in castra redigi hostium equitatum jussit. Quum commissum proelium esset, consules transfugas Numidarum, qui tum in Aventino ad mille et ducentos erant, media urbe transire Esquilias jusserunt; nullos aptiores, inter convalles tectaque hortorum et sepulcra aut cavas undique vias, ad pugnandum futuros rati. Quos quum ex arce Capitolioque clivo Publicio in equis decurrentes quidam vidissent, captum Aventinum conclamaverunt. Ea res tantum tumultum ac fugam praebuit, ut, nisi castra Punica extra Vrbem fuissent, effusura se omnis pavida multitudo fuerit. Tunc in domos atque in tecta refugiebant, vagosque in viis suos pro hostibus lapidibus telisque incessebant. Nec comprimi tumultus aperirique error poterat, refertis itineribus agrestium turba pecorumque, quae repentinus pavor in urbem compulerat. Equestre proe-

lium secundum fuit, submotique hostes sunt; et, quia multis locis comprimendi tumultus erant, qui temere oriebantur, placuit, omnes, qui dictatores, consules censoresve fuissent, cum imperio esse, donec recessisset a muris hostis. Et diei quod reliquum fuit, et nocte insequenti, multi temere excitati tumultus sunt compressique.

XI. Postero die transgressus Anienem Hannibal in aciem omnes copias eduxit; nec Flaccus consulesque certamen detrectavere. Instructis utrimque exercitibus in ejus pugnae casum, in qua urbs Roma victori praemium esset, imber ingens grandine mixtus ita utramque aciem turbavit, ut vix armis retentis in castra sese receperint, nullius rei minore, quam hostium, metu. Et postero die eodem loco acies instructas eadem tempestas diremit. Vbi recepissent se in castra, mira serenitas cum tranquillitate oriebatur. In religionem ea res apud Poenos versa est; auditaque vox Hannibalis fertur, *Potiundae sibi urbis Romae modo mentem non dari, modo fortunam.* Minuere etiam spem ejus aliae, parva magnaque, res: magna illa, quod, quum ipse ad moenia urbis Romae armatus sederet, milites sub vexillis in supplementum Hispaniae profectos audivit: parva autem, quod per eos dies eum forte agrum, in quo ipse castra haberet, venisse, nihil ob id deminuto pretio, cognitum ex quodam captivo est. Id vero adeo superbum atque indignum visum, ejus soli, quod ipse bello captum possideret haberetque, inventum Romae emtorem, ut, extemplo vocato praecone, tabernas argentarias, quae circa forum Romanum tunc essent, jusserit venire. His motus ad Tutiam fluvium castra retulit, sex millia passuum ab Vrbe. Inde ad

lucum

lucum Feroniae pergit ire, templum ea tempestate inclytum divitiis. Capenates aliqui adcolae ejus erant; primitias frugum eo donaque alia pro copia portantes, multo auro argentoque id exornatum habebant. His omnibus donis tum spoliatum templum. Aeris acervi, quum rudera milites religione inducti jacerent, post profectionem Hannibalis magni inventi. Hujus populatio templi haud dubia inter scriptores est. Coelius, Romam euntem ab Ereto devertisse eo Hannibalem, tradit; iterque ejus ab Reate Cutiliisque et ab Amiterno orditur. Ex Campania in Samnium, inde in Pelignos pervenisse; praeterque oppidum Sulmonem in Marrucinos transisse; inde Albensi agro in Marsos, hinc Amiternum Foruloсque vicum venisse. Neque ibi error est, quod tanti exercitus vestigia intra tam brevis aevi memoriam potuerint confundi. Isse enim ea constat. Tantum id interest, veneritne eo itinere ad Vrbem, an ab Vrbe in Campaniam redierit.

XII. Ceterum non quantum pertinaciae ad premendam obsidione Capuam Romanis fuit, tantum ad defendendam Hannibali. Namque ex Lucanis in Bruttium agrum, ad fretum vero ac Rhegium eo cursu contendit, ut prope repentino adventu incautos obpresserit. Capua etsi nihilo segnius obsessa per eos dies fuerat, tamen adventum Flacci sensit; et admiratio orta est, non simul regressum Hannibalem. Inde per conloquia intellexerunt, relictos se desertosque, et spem Capuae retinendae deploratam apud Poenos esse. Adcessit edictum proconsulis ex senatus consulto propositum vulgatumque apud hostes: *ut, qui civis Campanus ante certam diem transisset, sine fraude esset.* Nec ulla facta est transitio, metu

magis eos, quam fide, continente; quia majora in defectione deliquerant, quam quibus ignosci posset. Ceterum quemadmodum nemo privato consilio ad hostem transibat, ita nihil salutare in medium consulebatur. Nobilitas rem publicam deseruerat, neque in senatum cogi poterant. In magistratu autem erat, qui non sibi honorem adjecisset, sed indignitate sua vim ac jus magistratui, quem gerebat, dempsisset. Jam ne in foro quidem, aut publico loco, principum quisquam adparebat: domibus inclusi patriae occasum cum suo exitio in dies exspectabant. Summa curae omnis in Bostarem Hannonemque praefectos praesidii Punici versa erat, suo, non sociorum, periculo solicitos. Hi, conscriptis ad Hannibalem literis, non libere modo, sed etiam aspere, quibus, *non Capuam solam traditam in manum hostibus, sed se quoque et praesidium in omnes cruciatus proditos*, incusabant: *abiisse eum in Bruttios, velut avertentem sese, ne Capua in oculis ejus caperetur. At Hercule Romanos ne obpugnatione quidem urbis Romanae abstrahi ab Capua obsidenda potuisse. Tanto constantiorem inimicum Romanum, quam amicum Poenum esse. Si redeat Capuam bellumque omne eo vertat, et se et Campanos paratos eruptioni fore. Non cum Rheginis neque Tarentinis bellum gesturos transisse Alpes. Vbi Romanae legiones sint, ibi et Carthaginiensium exercitus debere esse. Sic ad Cannas, sic ad Trasimenum rem bene gestam; coeundo, conferendo cum hoste castra, fortunam tentando.* In hanc sententiam literae conscriptae Numidis, proposita mercede jam professis operam, dantur. Hi specie transfugarum quum ad Flaccum in castra venissent, ut inde tempore capto abirent, famesque, quae tam diu Capuae erat, nulli non

non probabilem causam transitionis faceret; mulier repente Campana in castra venit, scortum transfugarum unius, indicatque imperatori Romano, Numidas fraude composita transisse literasque ad Hannibalem ferre. Id unum ex iis, qui sibi rem aperuisset, arguere sese paratam esse. Productus primo satis constanter ignorare se mulierem simulabat: paullatim dein convictus veris, quum tormenta posci et parari videret, fassus id ita esse. Literaeque prolatae; et additum etiam indicio, quod celebatur, et alios specie transfugarum Numidas vagari in castris Romanis. Hi supra septuaginta comprehensi, et cum transfugis novis mulcati virgis manibusque praecisis Capuam rediguntur. Conspectum tam triste supplicium fregit animos Campanorum.

XIII. Concursus ad curiam populi factus coegit Lesium senatum vocare; et primoribus, qui jam diu publicis consiliis aberant, propalam minabantur, nisi venirent in senatum, circa domos eorum ituros se, et in publicum omnes vi extracturos esse. Is timor frequentem senatum magistratui praebuit. Ibi quum ceteri de legatis mittendis ad imperatores Romanos agerent, Vibius Virrius, qui defectionis ab Romanis auctor fuerat, interrogatus sententiam, negat, *eos, qui de legatis et de pace ac deditione loquantur, meminisse, nec quid facturi fuerint, si Romanos in potestate habuissent; nec quid ipsis patiendum sit. Quid? vos,* inquit, *eam deditionem fore censetis, qua quondam, ut adversus Samnites auxilium impetraremus, nos nostraque omnia Romanis dedidimus? Jam e memoria excessit, quo tempore, et in qua fortuna a populo Romano defecerimus? jam, quemadmodum in defectione praesidium, quod poterat emitti, per cruciatum et ad contumeliam neca-*

necarimus? quoties in obsidentes, quam inimice eruperimus, castra obpugnarimus? Hannibalem vocaverimus ad obprimendos eos? hoc quod recentissimum est, ad obpugnandam Romam hinc eum miserimus? Age contra, quae illi infeste in nos fecerint, repetite; ut ex eo, quid speretis, habeatis. Quum hostis alienigena in Italia esset et Hannibal hostis, et cuncta bello arderent, omissis omnibus, omisso ipso Hannibale, ambo consules et duo consulares exercitus ad Capuam obpugnandam miserunt. Alterum annum circumvallatos inclusosque nos fame macerant, et ipsi nobiscum ultima pericula ac gravissimos labores perpessi, circa vallum ac fossas saepe trucidati, et prope ad extremum castris exsuti. Sed omitto haec. Vetus atque usitata res est, in obpugnanda hostium urbe labores ac pericula pati. Illud irae atque odii exsecrabilis indicium est. Hannibal ingentibus copiis peditum equitumque castra obpugnavit, et ex parte cepit: tanto periculo nihil moti sunt ab obsidione. Profectus trans Vulturnum peraussit Calenum agrum: nihil tanta sociorum clade avocati sunt. Ad ipsam urbem Romam infesta signa ferri jussit. Eam quoque tempestatem imminentem spreverunt. Transgressus Anienem, tria millia passuum ab Vrbe castra posuit: postremo ad moenia ipsa et ad portas adcessit. Romam se ademturum eis, nisi omitterent Capuam, ostendit. Non omiserunt. Feras bestias, caeco inpetu ac rabie concitatas, si ad cubilia et catulos earum ire pergas, ad opem suis ferendam avertas. Romanos Roma circumsessa, conjuges, liberi, quorum ploratus hinc prope exaudiebantur, arae, foci, Deum delubra, sepulcra majorum temerata ac violata, a Capua non averterunt: tanta aviditas supplicii expetendi, tanta sanguinis nostri hau-

hauriendi est sitis. Nec injuria forsitan, Nos quoque idem fecissemus, si data fortuna esset. Itaque quando aliter Diis inmortalibus visum est, quum mortem ne recusare quidem debeam; cruciatus contumeliasque, quas sperat hostis, dum liber, dum mei potens sum, effugere morte, praeterquam honesta, etiam leni, possum. Non videbo Ap. Claudium et Q. Fulvium, victoria insolenti subnisos, neque vinctus per urbem Romanam triumphi spectaculum trahar, ut deinde in carcere, aut ad palum deligatus, lacerato virgis tergo, cervicem securi Romanae subjiciam: nec dirui incendique patriam videbo: nec rapi ad stuprum matres Campanas virginesque et ingenuos pueros. Albam, unde ipsi oriundi erant, a fundamentis proruerunt, ne stirpis, ne memoria originum suarum exstaret: nedum eos Capuae parsuros credam, cui infestiores, quam Carthagini, sunt. Itaque quibus vestrum ante fato cedere, quam haec tot tam acerba videant, in animo est, iis apud me hodie epulae instructae paratae que sunt. Satiatis vino ciboque poculum idem, quod mihi datum fuerit, circumferetur: ea potio corpus ab cruciatu, animum a contumeliis, oculos, aures, a videndis audiendisque omnibus acerbis indignisque, quae manent victos, vindicabit. Parati erunt, qui magno rogo in propatulo aedium adcenso corpora exanima injiciant. Haec una via et honesta et libera ad mortem. Et ipsi virtutem mirabuntur hostes, et Hannibal fortes socios sciet ab se desertos ac proditos esse.

XIV. Hanc orationem Virrii plures audierunt cum adsensu, quam forti animo id, quod probabant, exsequi potuerunt. Major pars senatus, multis saepe bellis expertam populi Romani clementiam haud diffidentes sibi quoque placabilem fore, legatos ad dedendam Ro-

Romanis Capuam decreverunt miseruntque. Vibium Virrium septem et viginti ferme senatores domum sequuti sunt epulatique cum eo; et, quantum facere potuerant, alienatis mentibus vino ab imminentis sensu mali, venenum omnes sumserunt: inde misso convivio, dextris inter se datis ultimoque complexu, conlacrymantes suum patriaeque casum, alii, ut eodem rogo cremarentur, manserunt, alii domos digressi sunt. Inpletae cibis vinoque venae minus efficacem in maturanda morte vim veneni fecerunt. Itaque noctem totam plerique eorum et diei insequentis partem quum animam egissent; omnes tamen, prius quam aperirentur hostibus portae, exspirarunt. Postero die porta Jovis, quae adversus castra Romana erat, jussu proconsulis aperta est. Ea intromissa legio una et duae alae cum C. Fulvio legato. Is quum omnium primum arma telaque, quae Capuae erant, ad se conferenda curasset, custodiis ad omnes portas dispositis, ne quis exire aut emitti posset, praesidium Punicum comprehendit, senatum Campanum ire in castra ad imperatores Romanos jussit. Quo quum venissent, extemplo his omnibus catenae injectae, jussique ad quaestores deferre, quod auri argentique haberent. Auri pondo septuaginta fuit, argenti tria millia pondo et ducenta. Senatores quinque et viginti Cales in custodiam, duodetriginta Teanum missi: quorum de sententia maxime descitum ab Romanis constabat.

XV. De supplicio Campani senatus haudquaquam inter Fulvium Claudiumque conveniebat. Facilis inpetrandae veniae Claudius, Fulvio durior sententia erat. Itaque Appius Romam ad senatum arbitrium ejus rei totum rejiciebat: percunctandi etiam aequum esse

pote-

potestatem fieri Patribus, num communicassent consilia cum aliquibus sociorum Latini nominis municipiorum; et num ope eorum in bello forent et municipiorum adjuti. *Id vero minime committendum esse*, Fulvius dicere, *ut sollicitarentur criminibus dubiis sociorum fidelium animi, et subjicerentur indicibus, queis, neque quid facerent, neque quid dicerent, quidquam umquam pensi fuisset. Itaque se eam quaestionem obpressurum exstincturumque.* Ab hoc sermone quum digressi essent, et Appius, quamvis ferociter loquentem, conlegam, non dubitaret, tamen literas super tanta re ab Roma exspectaturum; Fulvius, ne id ipsum inpedimentum incepto foret, dimittens praetorium, tribunis militum ac praefectis socium imperavit, uti duobus millibus equitum delectis denuntiarent, ut ad tertiam buccinam praesto essent. Cum hoc equitatu nocte Teanum profectus, prima luce portam intravit, atque in forum perrexit: concursuque ad primum equitum ingressum facto, magistratum Sidicinum citari jussit, imperavitque, ut produceret Campanos, quos in custodia haberet. Producti omnes virgisque caesi ac securi percussi. Inde citato equo Cales percurrit: ubi quum in tribunali consedisset, productique Campani deligarentur ad palum, eques citus ab Roma venit, literasque a C. Calpurnio praetore Fulvio et senatus consultum tradidit. Murmur ab tribunali totam concionem pervasit, differri rem integram ad Patres de Campanis; et Fulvius, id ita esse ratus, adceptas literas neque resolutas quum in gremio reposuisset, praeconi imperavit, ut lictorem lege agere juberet. Ita de iis quoque, qui Calibus erant, sumtum supplicium. Tum literae lectae senatusque consultum, serum ad inpediendam

 rem

rem actam; quae summa ope adproperata erat, ne inpediri posset. Consurgentem jam Fulvium Taurea Jubellius Campanus, per mediam vadens urbem turbamque, nomine inclamavit, et, quum, mirabundus quidnam sese vellet, resedisset Flaccus, *Me quoque*, inquit, *jube occidi, ut gloriari possis, multo fortiorem, quam ipse es, virum abs te occisum esse.* Quum Flaccus negaret, *profecto satis compotem mentis esse*, modo, *prohiberi etiam se, si id vellet, senatus consulto*, diceret: tum Jubellius, *Quandoquidem*, inquit, *capta patria, propinquis amicisque amissis, quum ipse manu mea conjugem liberosque interfecerim, ne quid indigni paterentur, mihi ne mortis quidem copia eadem est, quae his civibus meis; petatur a virtute invisae hujus vitae vindicta.* Atque ita gladio, quem veste texerat, per adversum pectus transfixus, ante pedes imperatoris moribundus procubuit.

XVI. Quia et quod ad subplicium adtinet Campanorum, et pleraque alia de Flacci unius sententia acta erant; mortuum Ap. Claudium sub deditionem Capuae, quidam tradunt: hunc quoque ipsum Tauream neque sua sponte venisse Cales, neque sua manu interfectum; sed, dum inter ceteros ad palum deligatur, quia parum inter strepitus exaudiri possent, quae vociferabatur, silentium fieri Flaccum jussisse; tum Tauream illa, quae ante memorata sunt, dixisse, *virum se fortissimum ab nequaquam pari ad virtutem occidi*, sub haec dicta jussu proconsulis praeconem ita pronuntiasse; *Lictor, viro forti adde virgas, et in eum primum lege age.* Lectum quoque senatus consultum, prius quam securi feriret, quidam auctores sunt; sed, quia adscriptum in senatus consulto fuerit, *si ei videretur, integram rem ad senatum reji-*

rejiceret, interpretatum esse, quid magis e re publica duceret, aestimationem sibi permissam. Capuam a Calibus reditum est, Atellaque et Calatia in deditionem adceptae. Ibi quoque in eos, qui capita rerum erant, animadversum. Ita ad septuaginta principes senatus interfecti; trecenti ferme nobiles Campani in carcerem conditi: alii, per sociorum Latini nominis urbes in custodias dati, variis casibus interierunt: multitudo alia civium Campanorum venum data. De urbe agroque reliqua consultatio fuit, quibusdam delendam censentibus urbem praevalidam, propinquam, inimicam. Ceterum praesens utilitas vicit. Nam propter agrum, quem omni fertilitate terrae satis constabat primum in Italia esse, urbs servata est, ut esset aliqua aratorum sedes. Vrbi frequentandae multitudo incolarum libertinorumque et institorum opificumque retenta: ager omnis et tecta publica populi Romani facta. Ceterum habitari tantum, tamquam urbem, Capuam frequentarique placuit: corpus nullum civitatis, nec senatus, nec plebis concilium, nec magistratus esse. Sine consilio publico, sine imperio multitudinem, nullius rei inter se sociam, ad consensum inhabilem fore. Praefectum ad jura reddenda ab Roma quotannis missuros. Ita ad Capuam res compositae, consilio ab omni parte laudabili. Severe et celeriter in maxime noxios animadversum: multitudo civium dissipata in nullam spem reditus: non saevitum incendiis ruinisque in tecta innoxia murosque: et cum emolumento quaesita etiam apud socios lenitatis species incolumitate urbis nobilissimae opulentissimaeque, cujus ruinis omnis Campania, omnes, qui Campaniam circa adcolunt, populi ingemuissent: confessio expressa hosti, quanta vis in Ro-

Romanis ad expetendas poenas ab infidelibus sociis, et quam nihil in Hannibale auxilii ad receptos in fidem tuendos esset.

XVII. Romani Patres, perfuncti, quod ad Capuam adtinebat, cura, C. Neroni ex iis duabus legionibus, quas ad Capuam habuerat, sex millia peditum et trecentos equites, quos ipse legisset, et socium Latini nominis peditum numerum parem et octingentos equites decernunt. Eum exercitum Puteolis in naves inpositum Nero in Hispaniam transportavit. Quum Tarraconem navibus venisset, expositisque ibi copiis et navibus subductis, socios quoque navales multitudinis augendae causa armasset; profectus ad Iberum flumen, exercitum ab T. Fontejo et L. Marcio adcepit. Inde pergit ad hostes ire. Hasdrubal Hamilcaris ad Lapides atros castra habebat in Ausetanis. Is locus est inter oppida Illiturgin et Mentissam. Hujus saltus fauces Nero occupavit. Hasdrubal, ne in arcto res esset, caduceatorem misit, qui promitteret, si inde missus foret, se omnem exercitum ex Hispania deportaturum. Quam rem quum laeto animo Romanus adcepisset, diem posterum Hasdrubal conloquio petivit, ut Romani leges conscriberent de tradendis arcibus urbium dieque statuenda, ad quam praesidia deducerentur, suaque omnia sine fraude Poeni deportarent. Quod ubi inpetravit, extemplo primis tenebris atque inde tota nocte, quod gravissimum exercitus erat, Hasdrubal, quacumque posset, evadere e saltu jussit. Data sedulo opera est, ne multi ea nocte exirent, ut ipsa paucitas quum ad hostem silentio fallendum aptior, tum ad evadendum per arctas semitas ac difficiles esset. Ventum insequenti die ad conloquium est: sed loquendo plura scribendoque,

dedi-

dedita opera, quae in rem non essent, die consumto, in posterum dilatum est. Addita insequens nox spatium dedit et alios emittendi; nec postero die res finem invenit. Ita aliquot dies disceptando palam de legibus, noctesque emittendis clam e castris Carthaginiensibus, absumtae; et, postquam major pars emissa exercitus erat, jam ne iis quidem, quae ultro dicta erant, stabatur, minusque ac minus (cum timore simul fide decrescente) conveniebat. Jam ferme pedestres omnes copiae evaserant e saltu; quum prima luce densa nebula saltum omnem camposque circa intexit. Quod ubi sensit Hasdrubal, mittit ad Neronem, qui in posterum diem conloquium differret. Illum diem religiosum Carthaginiensibus ad agendum quidquam rei seriae esse. Ne tum quidem suspecta fraus. Quum data esset venia ejus diei, extemplo Hasdrubal, cum equitatu elephantisque castris egressus, sine ullo tumultu in tutum evasit. Hora ferme quarta dispulsa sole nebula aperuit diem, vacuaque hostium castra conspexerunt Romani. Tum demum Claudius, Punicam fraudem adnoscens, ut se dolo captum sensit, proficiscentem institit sequi, paratus confligere acie: sed hostis detrectabat pugnam; levia tamen proelia inter extremum Punicum agmen praecursoresque Romanorum fiebant.

XVIII. Inter haec Hispaniae populi, nec qui post cladem adceptam defecerant, redibant ad Romanos, nec ulli novi deficiebant. Et Romae senatui populoque, post receptam Capuam, non Italiae jam major, quam Hispaniae, cura erat: et exercitum augeri, et imperatorem mitti placebat. Nec tamen, quem mitterent, satis constabat, quam illud, ubi duo summi imperatores intra dies triginta cecidis-

cidissent, qui in locum duorum subcederet, extraordinaria cura delegendum esse. Quum alii alium nominarent, postremum eo decursum est, ut populus proconsuli creando in Hispaniam comitia haberet; diemque comitiis consules edixerunt. Primo exspectaverant, ut, qui se tanto imperio dignos crederent, nomina profiterentur. Quae ut destituta exspectatio est, redintegratus luctus adceptae cladis desideriumque imperatorum amissorum. Moesta itaque civitas, prope inops consilii, comitiorum die tamen in campum descendit; atque in magistratus versi circumspectant ora principum, aliorum alios intuentium, fremuntque, adeo perditas res desperatumque de re publica esse, ut nemo audeat in Hispaniam imperium adcipere: quum subito P. Cornelius, illius, qui in Hispania ceciderat, filius, quatuor et viginti ferme annos natus, professus se petere, in superiore, unde conspici posset, loco constitit. In quem postquam omnium ora conversa sunt, clamore ac favore ominati extemplo sunt felix faustumque imperium. Jussi deinde inire confusum subfragium, ad unum omnes non centuriae modo, *sed* etiam homines, P. Scipioni imperium esse in Hispania jusserunt. Ceterum post rem actam, ut jam resederat inpetus animorum ardorque, silentium subito ortum et tacita cogitatio, quidnam egissent? num favor plus valuisset, quam ratio? Aetatis maxime poenitebat: quidam fortunam etiam domus horrebant nomenque ex funestis duabus familiis in eas provincias, ubi inter sepulcra patris patruique res gerendae essent, proficiscentis.

XIX. Quam ubi ab re tanto inpetu acta solicitudinem curamque hominum animadvertit, advocata concione, ita de aetate sua imperio-

perioque mandato et bello, quod gerendum esset, magno elatoque animo disseruit, ut ardorem eum, qui resederat, excitaret rursus novaretque; et inpleret homines certioris spei, quam quantam fides promissi humani aut ratio ex fiducia rerum subjicere solet. Fuit enim Scipio non veris tantum virtutibus mirabilis, sed arte quoque quadam ab juventa in ostentationem earum compositus: pleraque apud multitudinem, aut per nocturnas visa species, aut velut divinitus mente monita, agens; sive et ipse capti quadam superstitione animi, sive ut imperia consiliaque, velut sorte oraculi missa, sine cunctatione adsequeretur. Ad hoc jam inde ab initio praeparans animos, ex quo togam virilem sumsit, nullo die prius ullam publicam privatamque rem egit, quam in Capitolium iret ingressusque aedem consideret, et plerumque solus in secreto ibi tempus tereret. Hic mos, per omnem vitam servatus, seu consulto, seu temere, vulgatae opinioni fidem apud quosdam fecit, stirpis eum divinae virum esse; retulitque famam, in Alexandro Magno prius vulgatam, et vanitate et fabula parem, anguis inmanis concubitu conceptum, et in cubiculo matris ejus persaepe visam prodigii ejus speciem, interventuque hominum evolutam repente atque ex oculis elapsam. His miraculis numquam ab ipso elusa fides est: quin potius aucta arte quadam, nec abnuendi tale quidquam, nec palam adfirmandi. Multa alia ejusdem generis, alia vera, alia adsimilata, admirationis humanae in eo juvene excesserant modum: quibus freta tunc civitas aetati haudquaquam maturae tantam molem rerum tantumque imperium permisit. Ad eas copias, quas ex vetere exercitu Hispania habebat, quaeque a Puteolis cum C. Nerone trajectae erant,

decem

decem millia militum et mille equites addun-tur: et M. Junius Silanus propraetor adjutor ad res gerendas datus est. Ita cum triginta navium classe (omnes autem quinqueremes erant) ostiis Tiberinis profectus praetor oram Tusci maris, Alpes atque Gallicum sinum, et deinde Pyrenaei circumvectus promontorium, Emporiis urbe Graeca (oriundi et ipsi a Phocaea sunt) copias exposuit: inde sequi navibus jussis, Tarraconem pedibus profectus, conventum omnium sociorum (etenim legationes ad famam adventus ejus ex omni se provincia effuderant) habuit. Naves ibi subduci jussit, remissis quatuor triremibus Massiliensium, quae officii causa ab domo prosequutae fuerant. Responsa inde legationibus suspensis varietate tot casuum dare coepit, ita elato ab ingenti virtutum suarum fiducia animo, ut nullum ferox verbum excideret, ingensque omnibus, quae diceret, quum majestas inesset, tum fides.

XX. Profectus ab Tarracone, et civitates sociorum et hiberna exercitus adiit; conlaudavitque milites, quod, duabus tantis cladibus deinceps icti, provinciam obtinuissent, nec fructum secundarum rerum sentire hostes passi, omni cis Iberum agro eos arcuissent, sociosque cum fide tutati essent. Marcium secum habebat cum tanto honore, ut facile adpareret, nihil minus, quam vereri, ne quis obstaret gloriae suae. Successit inde Neroni Silanus; et in hiberna novi milites deducti. Scipio, omnibus, quae adeunda agendaque erant, mature aditis peractisque, Tarraconem concessit. Nihilo minor fama apud hostes Scipionis erat, quam apud cives sociosque, et divinatio quaedam futuri, quo minus ratio timoris reddi poterat oborti temere, majorem inferens metum. In hiberna diversi concesse-

rant:

rant: Hasdrubal Gisgonis usque ad oceanum et Gades: Mago in mediterranea, maxime supra Castulonensem saltum: Hasdrubal Hamilcaris filius proximus Ibero circa Saguntum hibernavit. Aestatis ejus extremo, qua capta est Capua et Scipio in Hispaniam venit, Punica classis, ex Sicilia Tarentum adcita ad arcendos commeatus praesidii Romani, quod in arce Tarentina erat, clauserat quidem omnes ad arcem a mari aditus; sed adsidendo diutius arctiorem annonam sociis, quam hosti, faciebat. Non enim tantum subvehi oppidanis per pacata litora apertosque portus praesidio navium Punicarum poterat, quantum frumenti classis ipsa turba navali mixta ex omni genere hominum absumebat; ut arcis praesidium etiam sine invecto (quia pauci erant) ex ante praeparato sustentari posset; Tarentinis classique ne invectum quidem subficeret. Tandem majore gratia, quam venerat, classis dimissa est. Annona haud multum laxaverat, quia, remoto maritimo praesidio, subvehi frumentum non poterat.

XXI. Ejusdem aestatis exitu M. Marcellus ex Sicilia provincia quum ad Vrbem venisset, a C. Calpurnio praetore senatus ei ad aedem Bellonae datus est. Ibi quum de rebus a se gestis disseruisset, questus leniter non suam magis, quam militum, vicem, quod provincia confecta exercitum deportare non licuisset, postulavit, ut triumphanti Vrbem inire liceret. Id non inpetravit. Quum multis verbis actum esset, utrum minus conveniret, cujus nomine absentis, ob res prospere ductu ejus gestas, subplicatio decreta foret et Diis inmortalibus habitus honos, ei praesenti negare triumphum; an, quem tradere exercitum successori jussissent, (quod, nisi manente in provincia bello,

non decerneretur) eum quasi debellato triumphare, quum exercitus, testis meriti atque immeriti triumphi, abesset: medium visum, ut ovans Vrbem iniret. Tribuni plebis ex auctoritate senatus ad populum tulerunt, ut M. Marcello, quo die Vrbem ovans iniret, imperium esset. Pridie, quam Vrbem iniret, in monte Albano triumphavit. Inde ovans multam prae se praedam in Vrbem intulit. Cum simulacro captarum Syracusarum catapultae ballistaeque et alia omnia instrumenta belli lata, et pacis diuturnae regiaeque opulentiae ornamenta, argenti aerisque fabrefacti vis, alia supellex pretiosaque vestis et multa nobilia signa, quibus inter primas Graeciae urbes Syracusae ornatae fuerant. Punicae quoque victoriae signum, octo ducti elephanti. Et non minimum fuit spectaculum cum coronis aureis praecedentes Sosis Syracusanus et Mericus Hispanus; quorum altero duce nocturno Syracusas introitum erat, alter Nasum, quodque ibi praesidii erat, prodiderat. His ambobus civitas data et quingena jugera agri. Sosidi in agro Syracusano, qui aut regius, aut hostium populi Romani fuisset, et aedes Syracusis cujus vellet eorum, in quos belli jure animadversum esset: Merico Hispanisque, qui cum eo transierant, urbs agerque in Sicilia ex iis, qui a populo Romano defecissent, jussa dari. Id M. Cornelio mandatum, ut, ubi ei videretur, urbem agrumque eis adsignaret. In eodem agro Belligeni, per quem inlectus ad transitionem Mericus erat, quadringenta jugera agri decreta. Post profectionem ex Sicilia Marcelli, Punica classis octo millia peditum, tria Numidarum equitum exposuit. Ad eos Murgantinae desciverunt terrae. Sequutae defectionem earum Hybla et Macella sunt

et

et ignobiliores quaedam aliae. Et Numidae, praefecto Mutine, vagi per totam Siciliam, fociorum populi Romani agros urebant. Super haec exercitus Romanus iratus; partim quod cum imperatore non devectus ex provincia esset, partim quod in oppidis hibernare vetiti erant, segni fungebantur militia: magisque eis auctor ad seditionem, quam animus, deerat. Inter has difficultates M. Cornelius praetor et militum animos, nunc consolando, nunc castigando, sedavit, et civitates omnes, quae defecerant, in ditionem redegit; atque ex his Murgantiam Hispanis, quibus urbs agerque debebatur, ex senatus consulto adtribuit.

XXII. Consules, quum ambo Apuliam provinciam haberent minusque jam terroris a Poenis et Hannibale esset, sortiri jussi Apuliam Macedoniamque provincias. Sulpicio Macedonia evenit, isque Laevino subcessit. Fulvius, Romam comitiorum causa arcessitus, quum comitia consulibus rogandis haberet, praerogativa Veturia juniorum declaravit T. Manlium Torquatum et T. Otacilium. Manlius, qui praesens erat, gratulandi causa quum turba coiret, nec dubius esset consensus populi, magna circumfusus turba ad tribunal consulis venit, petitque, ut pauca sua verba audiret, centuriamque, quae tulisset subfragium, revocari juberet. Erectis omnibus exspectatione, quidnam postulaturus esset, oculorum valetudinem excusavit. *Inpudentem et gubernatorem et imperatorem esse, qui, quum alienis oculis ei omnia agenda sint, postulet sibi aliorum capita ac fortunas committi. Proinde, si videretur, et redire in subfragium Veturiam juniorum juberet, et meminisset in consulibus creandis belli, quod in Italia sit, temporumque rei publicae. Vixdum requiesse aures a strepitu et* tumul-

tumultu hostili, quod paucos ante menses adsederint prope moenia Romana. Post haec cum centuria frequens subclamasset; *nihil se mutare sententiae, eosdemque consules dicturos esse;* tum Torquatus, *Neque ego vestros,* inquit, *mores consul ferre potero, neque vos imperium meum. Redite in suffragium, et cogitate bellum Punicum in Italia et hostium ducem Hannibalem esse.* Tum centuria, et auctoritate mota viri, et admirantium circa fremitu; petit a consule, ut Veturiam seniorum citaret: *Velle se cum majoribus natu colloqui; et ex auctoritate eorum consules dicere.* Citatis Veturiae senioribus, datum secreto in Ovili cum his colloquendi tempus. Seniores de tribus consulendum dixerunt esse, duobus jam plenis honorum, Q. Fabio et M. Marcello, et, si utique novum aliquem adversus Poenos consulem creari vellent, M. Valerium Laevinum egregie adversus Philippum regem terra marique res gessisse. Ita de tribus consultatione data, senioribus dimissis, juniores suffragium ineunt. M. Claudium Marcellum, fulgentem tum Sicilia domita, et M. Valerium absentes consules dixerunt. Auctoritatem praerogativae omnes centuriae sequutae sunt. Eludant nunc antiqua mirantes. Non equidem, si qua sit sapientium civitas, quam docti fingunt magis, quam norunt, aut principes graviores temperantioresque a cupidine imperii, aut multitudinem melius moratam, censeam fieri posse. Centuriam vero juniorum seniores consulere voluisse, quibus imperium suffragio mandaret, vix ut verisimile sit, parentum quoque hoc saeculo vilis levisque apud liberos auctoritas fecit.

XXIII. Praetoria inde comitia habita. P. Manlius Vulso et L. Manlius Acidinus et C. Lae-

Laetorius et L. Cincius Alimentus creati sunt. Forte ita incidit, ut comitiis perfectis nuntiaretur, T. Otacilium, quem T. Manlio, nisi interpellatus ordo comitiorum esset, conlegam absentem daturus fuisse videbatur populus, mortuum in Sicilia esse. Ludi Apollinares et priore anno fuerant, et, eo anno ut fierent, referente Calpurnio praetore, senatus decrevit, ut in perpetuum voverentur. Eodem anno prodigia aliquot visa nuntiataque sunt. In aede Concordiae Victoria, quae in culmine erat, fulmine icta decussaque, ad Victorias, quae in antefixis erant, haesit, neque inde procidit. Et Anagnia et Fregellis nuntiatum est; murum portasque de coelo tactas; et in foro Subertano sanguinis rivos per diem totum fluxisse, et Ereti lapidibus pluisse, et Reate mulam peperisse. Ea prodigia hostiis majoribus sunt procurata, et obsecratio in unum diem populo indicta et novemdiale sacrum. Sacerdotes publici aliquot eo anno demortui sunt novique subfecti: in locum M'. Aemilii Numidae decemviri sacrorum M. Aemilius Lepidus: in locum M'. Pomponii Mathonis pontificis C. Livius: in locum Sp. Carvilii Maximi auguris M. Servilius. T. Otacilius Crassus pontifex quia exacto anno mortuus erat, ideo nominatio in locum ejus non est facta. C. Claudius flamen Dialis, quod exta perperam dederat, flaminio abiit.

XXIV. Per idem tempus M. Valerius Laevinus, tentatis prius per secreta conloquia principum animis, ad indictum ante ad id ipsum concilium Aetolorum classe expedita venit. Vbi quum Syracusas Capuamque captas, in fidem in Sicilia Italiaque rerum secundarum, ostentasset, adjecissetque, *jam inde a majoribus traditum morem Romanis colendi so-*

 cios,

olos, ex quibus alios in civitatem atque aequum secum jus accepissent, alios in ea fortuna haberent, ut socii esse, quam cives, mallent. Aetolos eo in majore futuros honore, quod gentium transmarinarum in amicitiam primi venissent. Philippum eis et Macedonas graves accolas esse; quorum se vim ac spiritus et jam fregisse, et eo redacturum esse, ut non his modo urbibus, quas per vim ademissent Aetolis, excedant, sed ipsam Macedoniam infestam habeant. Et Acarnanas, quos aegre ferrent Aetoli a corpore suo diremtos, restituturum se in antiquam formulam jurisque ac ditionis eorum. Haec, dicta promissaque ab Romano imperatore; Scopas, qui tum praetor gentis erat, et Dorimachus, princeps Aetolorum, adfirmaverunt auctoritate sua, minore cum verecundia et majore cum fide vim majestatemque populi Romani extollentes. Maxime tamen spes potiundae movebat Acarnaniae. Igitur conscriptae conditiones, quibus in amicitiam societatemque populi Romani venirent; additumque, *ut, si placeret vellentque, eodem jure amicitiae Elei Lacedaemoniique et Attalus et Pleuratus et Scerdilaedus essent.* (Asiae Attalus, hi Thracum et Illyriorum reges.) *Bellum ut extemplo Aetoli cum Philippo terra gererent. Navibus ne minus viginti quinqueremibus adjuvaret Romanus. Vrbium Corcyrae tenus ab Aetolia incipienti solum tectaque et muri cum agris Aetolorum; alia omnis praeda populi Romani esset. Darentque operam Romani, ut Acarnaniam Aetoli haberent. Si Aetoli pacem cum Philippo facerent, foederi adscriberent, ita ratam eorum pacem, si Philippus arma ab Romanis sociisque, quique eorum ditionis essent, abstinuisset. Item, si populus Romanus foedere jungeretur regi, ut caveret, ne jus ei belli infe-*

inferendi Aetolis sociisque eorum esset. Haec convenerunt, conscriptaque biennio post Olympiae ab Aetolis, in Capitolio ab Romanis, ut testata sacratis monimentis essent, sunt posita. Morae causa fuerant retenti Romae diutius legati Aetolorum. Nec tamen inpedimento id rebus gerendis fuit. Et Aetoli extemplo moverunt adversus Philippum bellum, et Laevinus Zacynthum (parva insula est propinqua Aetoliae: urbem unam eodem, quo ipsa est, nomine habet) eam praeter arcem vi cepit, et Oeniadas Nasumque Acarnanum captas Aetolis contribuit. Philippum quoque satis inplicatum bello finitimo ratus, ne Italiam Poenosque et pacta cum Hannibale posset respicere, Corcyram ipse se recepit.

XXV. Philippo Aetolorum defectio Pellae hibernanti adlata est. Itaque, quia primo vere moturus exercitum in Graeciam erat, Illyrios finitimasque eis urbes alterno metu quietas ut Macedonia haberet, expeditionem subitam in Oricinorum atque Apolloniatium fines fecit, egressosque Apolloniatas cum magno terrore atque pavore compulit intra muros. Vastatis proximis Illyrici, in Pelagoniam eadem celeritate vertit iter: inde Dardanorum urbem, sitam in Macedonia, transitum Dardanis facturam, cepit. His raptim actis, memor Aetolici junctique cum eo Romani belli, per Pelagoniam et Lyncum et Bottiaeam in Thessaliam descendit. Ad bellum secum adversus Aetolos capessendum incitari posse homines credebat; et, relicto ad fauces Thessaliae Perseo cum quatuor millibus armatorum ad arcendos aditu Aetolos, ipse, prius quam majoribus occuparetur rebus, in Macedoniam atque inde in Thraciam exercitum ac Maedos duxit. Incurrere ea gens in

Macedoniam solita erat, ubi regem occupatum externo bello ac sine praesidio esse regnum sensisset. Ad Phragandas igitur vastare agros, et urbem Jamphorinam, caput arcemque Maedicae, obpugnare coepit. Scopas, ubi profectum in Thraciam regem occupatumque ibi bello audivit, armata omni juventute Aetolorum, bellum inferre Acarnaniae parat. Adversus quos Acarnanum gens et viribus inpar, et jam Oeniadas Nasumque amissa cernens Romanaque insuper arma ingruere, ira magis instruit, quam consilio, bellum. Conjugibus liberisque et senioribus supra sexaginta annos in propinquam Epirum missis, ab quindecim ad sexaginta annos conjurant, nisi victores, se non redituros. Qui victus acie excessisset, eum ne quis urbe, tecto, mensa, lare reciperet, diram exsecrationem in populares, obtestationem quam sanctissimam potuerunt adversus hospites, composuerunt. Precatique simul Epirotas sunt, ut, qui suorum in acie cecidissent, eos uno tumulo contegerent, adhiberentque humatis titulum: HIC SITI SVNT ACARNANES, QVI, ADVERSVS VIM ATQVE INJVRIAM AETOLORVM PRO PATRIA PVGNANTES, MORTEM OBCVBVERVNT. Per haec incitatis animis, castra in extremis finibus suis obvia hosti posuerunt. Nuntiis ad Philippum missis, quanto res in discrimine esset, omittere Philippum id, quod in manibus erat, coegerunt bellum, Jamphorina per deditionem recepta, et prospero alio successu rerum. Aetolorum inpetum tardaverat primo conjurationis fama Acarnanicae; deinde auditus Philippi adventus regredi etiam in intimos coegit fines. Nec Philippus, quamquam, ne obprimerentur Acarnanes, itineribus magnis ierat, ultra Dium est progressus. Inde, quum audisset reditum

tum Aetolorum ex Acarnania, et ipse Pellam rediit.

XXVI. Laevinus, veris principio a Corcyra profectus navibus, superato Leucata promontorio, quum venisset Naupactum, Anticyram inde se petiturum edixit, ut praesto ibi Scopas Aetolique essent. Sita Anticyra est in Locride laeva parte sinum Corinthiacum intrantibus. Breve terra iter eo, brevis navigatio ab Naupacto est. Tertio ferme post die utrimque obpugnari coepta est. Gravior a mari obpugnatio erat; quia et tormenta machinaeque omnis generis in navibus erant, et Romani inde obpugnabant. Itaque intra paucos dies recepta urbs per deditionem Aetolis traditur, praeda ex pacto Romanis cessit. Literae Laevino redditae, consulem eum absentem declaratum, et subcessorem venire P. Sulpicium. Ceterum, diuturno ibi morbo inplicitus, serius spe omnium Romam venit. M. Marcellus, quum Idibus Martiis consulatum inisset, senatum eo die, moris modo caussa, habuit, professus, *nihil se, absente conlega, neque de re publica, neque de provinciis, acturum. Scire se, frequentes Siculos prope Vrbem in villis obtrectatorum suorum esse. Quibus, tantum abesse, ut per se non liceat palam Romae crimina edita fictaque ab inimicis vulgare, ut, ni similarent, aliquem sibi timorem, absente conlega, dicendi de consule esse, ipse eis extemplo daturus senatum fuerit. Vbi quidem conlega venisset, non passurum quidquam prius agi, quam ut Siculi in senatum introducantur. Delectum prope a M. Cornelio per totam Siciliam habitum, ut quam plurimi questum de se Romam venirent. Eumdem literis falsis Vrbem inplesse, bellum in Sicilia esse, ut suam laudem minuat.* Moderati animi gloriam eo die adeptus

tius consul, senatum dimisit; ac prope iustitium omnium rerum futurum videbatur, donec alter consul ad Vrbem venisset. Otium, ut solet, excitavit plebis rumores: *belli diuturnitate et vastatos agros circa Vrbem, qua infesto agmine esset Hannibal, et exhaustam delectibus Italiam, et prope quotannis exercitus caesos* querebantur; *et consules bellicosos ambo, viros acres nimis et feroces, creatos, qui vel in pace tranquilla bellum excitare possent, nedum in bello respirare civitatem forent passuri.*

XXVII. Interrupit hos sermones nocte, quae pridie Quinquatrus fuit, pluribus simul locis circa forum incendium ortum. Eodem tempore septem tabernae, quae postea quinque, et argentariae, quae nunc novae adpellantur, arsere. Comprehensa postea privata aedificia; neque enim tum basilicae erant: comprehensae lautumiae forumque piscatorium et atrium regium. Aedes Vestae vix defensa est tredecim maxime servorum opera, qui in publicum redemti ac manumissi sunt. Nocte ac die continuatum incendium fuit. Nec ulli dubium erat, humana id fraude factum esse, quod pluribus simul locis et iis diversis ignes coorti essent. Itaque consul ex auctoritate senatus pro concione edixit, qui, quorum opera id conflatum incendium, profiteretur, praemium fore, libero pecuniam, servo libertatem. Eo praemio inductus Campanorum Calaviorum servus (Mannus ei nomen erat) indicavit, *dominos et quinque praeterea juvenes nobiles Campanos, quorum parentes a Q. Fulvio securi percussi erant, id incendium fecisse; vulgoque facturos alia, ni comprehendantur.* Comprehensi ipsi familiaeque eorum. Et primo elevabatur index indiciumque: *pridie eum verberibus castigatum ab dominis discessisse, per iram ac levita-*

vitatam ex re fortuita crimen commentum. Ceterum ut coram coarguebantur, et quaestio ex ministris facinoris foro medio haberi coepta est, fassi omnes, atque in dominos servosque conscios animadversum est. Indici libertas data et viginti millia aeris. Consuli Laevino Capuam praetereunti circumfusa multitudo Campanorum est, obsecrantium cum lacrymis, ut sibi Romam ad senatum ire liceret, oratum, si qua misericordia tandem flecti possent, ne se ad ultimum perditum irent nomenque Campanorum a Q. Flacco deleri sinerent. Flaccus, *sibi privatam simultatem cum Campanis* negare, *nullam esse: publicas inimicitias et hostiles esse et futuras, quoad eo animo esse erga populum Romanum sciret. Nullam enim in terris gentem esse, nullum infestiorem populum nomini Romano. Ideo se moenibus inclusos tenere eos; quia, si qui evasissent aliqua, velut feras bestias per agros vagari et laniare et trucidare, quodcumque obvium detur. Alios ad Hannibalem transfugisse, alios ad Romam incendendam profectos. Inventurum in semiusto foro consulem vestigia sceleris Campanorum. Vestae aedem petitam et aeternos ignes et conditum in penetrali fatale pignus imperii Romani. Se minime censere tutum esse, Campanis potestatem intrandi Romana moenia fieri.* Laevinus Campanos, jure jurando a Flacco adactos, quinto die, quam ab senatu responsum adcepissent, Capuam redituros, sequi se Romam jussit. Hac circumfusus multitudine, simul Siculis obviam egressis Aetolisque, Romam praeivit, clarissimarum urbium excidio celeberrimis viris victos bello adcusatores in Urbem adducens. De re publica tamen primum ac de provinciis ambo consules ad senatum retulere.

XXVIII.

XXVIII. Ibi Laevinus, quo statu Macedonia et Graecia, Aetoli, Acarnanes Locrique essent, quasque ibi res ipse egisset terra marique, exposuit: *Philippum, inferentem bellum Aetolis, in Macedoniam retro ab se compulsum, ad intima penitus regni abisse, legionemque inde deduci posse: classem satis esse ad arcendum Italia regem.* Haec de se deque provincia, cui praefuerat. Consulum de provinciis communis relatio fuit. Decrevere Patres, *Vt alteri consulum Italia bellumque cum Hannibale provincia esset; alter classem, cui T. Otacilius praefuisset, Siciliamque provinciam cum L. Cincio praetore obtineret.* Exercitus eis duo decreti, qui in Etruria Galliaque essent. Eae quatuor erant legiones. Vrbanae duae superioris anni in Etruriam; duae, quibus Sulpicius consul praefuisset, in Galliam mitterentur. Galliae et legionibus praeesset, quem consul, cujus Italia provincia esset, praefecisset. In Etruriam C. Calpurnius, post praeturam prorogato in annum imperio, missus; et Q. Fulvio Capua provincia decreta prorogatumque in annum imperium. Exercitus civium sociorumque minui jussus, ut ex duabus legionibus una legio, quinque millia peditum et trecenti equites essent; dimissis, qui plurima stipendia haberent: et sociorum septem millia peditum et trecenti equites relinquerentur, eadem ratione stipendiorum habita in veteribus militibus dimittendis. Cn. Fulvio consuli superioris anni nec de provincia Apulia, nec de exercitu, quem habuerat, quidquam mutatum. Tantum in annum prorogatum imperium est. P. Sulpicius conlega ejus omnem exercitum, praeter socios navales, jussus dimittere est. Item ex Sicilia exercitus, cui M. Cornelius praeesset, ubi consul in

in provinciam venisset, dimitti jussus. L. Cincio praetori ad obtinendam Siciliam Cannenses milites dati, duarum instar legionum. Totidem legiones in Sardiniam P. Manlio Vulsoni praetori decretae, quibus L. Cornelius in eadem provincia priore anno praefuerat. Vrbanas legiones ita scribere consules jussi, ne quem militem facerent, qui in exercitu M. Claudii, M. Valerii, Q. Fulvii, fuissent; neve eo anno plures, quam una et viginti, Romanae legiones essent.

XXIX. His senatus consultis perfectis, sortiri provincias consules. Sicilia et classis Marcello, Italia cum bello adversus Hannibalem Laevino evenit. Quae sors, velut iterum captis Syracusis, ita exanimavit Siculos, exspectatione sortis in consulum conspectu stantes, ut comploratio eorum flebilesque voces et extemplo oculos hominum converterent, et postmodo sermones praebuerint. Circumibant enim senatum cum veste sordida, adfirmantes, *se non modo suam quisque patriam, sed totam Siciliam, relicturos, si eo Marcellus iterum cum imperio redisset. Nullo suo merito eum ante inplacabilem in se fuisse: quid iratum, quod Romam de se questum venisse Siculos sciat, facturum? Obrui Aetnae ignibus, aut mergi freto, satius illi insulae esse, quam velut dedi noxae inimico.* Hae Siculorum querelae, domos primum nobilium circumlatae celebrataeque sermonibus, quos partim misericordia Siculorum, partim invidia Marcelli excitabat, in senatum etiam pervenerunt. Postulatum a consulibus est, ut de permutandis provinciis senatum consulerent. Marcellus, *si jam auditi ab senatu Siculi essent, aliam forsitan futuram fuisse sententiam suam*, dicere. *Nunc, ne quis timore frenari eos dicere pos-*

posset; quo minus de eo libere querantur, in cujus potestate mox futuri sint, si conlegae nihil intersit, mutare se provinciam paratum esse. Deprecari senatus praejudicium; nam, quum extra sortem conlegae optionem dari provinciae iniquum fuerit, quanto majorem injuriam, immo contumeliam esse, sortem suam ad eum transferri? Ita senatus, quum, quid placeret, magis ostendisset, quam decresset, dimittitur. Inter ipsos consules permutatio provinciarum, rapiente fato Marcellum ad Hannibalem, facta est; ut, ex quo primus adversae pugnae gloriam ceperat, in ejus laudem postremus Romanorum imperatorum, prosperis tum maxime bellicis rebus, caderet.

XXX. Permutatis provinciis, Siculi, in senatum introducti, multa de Hieronis regis fide perpetua erga populum Romanum verba fecerunt, in gratiam publicam avertentes, *Hieronymum ac postea Hippocratem et Epicyden tyrannos, quum ob alia, tum propter defectionem ab Romanis ad Hannibalem, invisos fuisse sibi. Ob eam causam et Hieronymum a principibus juventutis prope publico consilio interfectum, et in Epicydis Hippocratisque caedem septuaginta nobilissimorum juvenum conjurationem factam; quos, Marcelli mora destitutos, quia ad praedictum tempus exercitum ad Syracusas non admovisset, indicio facto, omnes ab tyrannis interfectos. Eam quoque Hippocratis atque Epicydis tyrannidem Marcellum excitasse, Leontinis crudeliter direptis. Numquam deinde principes Syracusanorum desisse ad Marcellum transire pollicerique, se urbem, quum vellet, ei tradituros. Sed eum primo vi capere maluisse: dein, quum id neque terra, neque mari; omnia expertus, potuisset, auctores traditarum Syracusarum fabrum aerarium Sosin et*

Meri-

Meritum Hispanum, quam principes Syracusanorum habere, toties id nequidquam ultro offerentes, praeoptasse: quo scilicet justiores de causa vetustissimos socios populi Romani trucidaret ac diriperet. Si non Hieronymus ad Hannibalem defecisset, sed populus Syracusanus et senatus, si portas Marcello Syracusani publice, et non, oppressis Syracusanis, tyranni eorum Hippocrates et Epicydes, clausissent, si Carthaginiensium animis bellum cum populo Romano gessissent; quid ultra, quam quod fecerit, nisi ut deleret Syracusas, facere hostiliter Marcellum potuisse? Certe praeter moenia et tecta exhausta urbis et refracta ac spoliata Deum delubra, Diis ipsis ornamentisque eorum ablatis, nihil relictum Syracusis esse. Bona quoque multis ademta, ita ut ne nudo quidem solo reliquiis direptae fortunae alere sese ac suos possent. Orare se Patres conscriptos, ut, si nequeant omnia, saltem, quae compareant cognoscique possint, restitui dominis jubeant. Talia conquestos quum excedere ex templo, ut de postulatis eorum Patres consuli possent, Laevinus jussisset, *Maneant immo*, inquit Marcellus, *ut coram his respondeam, quando ea conditione pro vobis, Patres conscripti, bella gerimus, ut victos armis accusatores habeamus. Duae captae hoc anno urbes Capua Fulvium reum, Marcellum Syracusae habeant.*

XXXI. Reductis in curiam legatis, tum consul, *Non adeo majestatis*, inquit, *populi Romani imperiique hujus oblitus sum, Patres conscripti, ut, si de meo crimine ambigeretur, consul dicturus causam, accusantibus Graecis, fuerim. Sed non, quid ego fecerim, in disquisitionem venit, quam quid isti pati debuerint. Qui si non fuerunt hostes, nihil interest, nunc, an vivo Hierone, Syracusas violaverim. Sin*

autem

autem desciverunt, legatos nostros ferro atque armis petierunt, urbem ac moenia clauserunt, exercituque Carthaginiensium adversus nos tutati sunt; quis passos esse hostilia, quum fecerint, indignatur? Tradentes urbem principes Syracusanorum aversatus sum: Sosim et Mericum Hispanum, quibus tantum crederem, potiores habui. Non estis extremi Syracusanorum, quippe qui aliis humilitatem objiciatis. Quis est vestrum, qui se mihi portas aperturum, qui armatos milites meos in urbem adcepturum promiserit? Odistis et exsecramini eos, qui fecerunt, et ne hic quidem contumeliis in eos dicendis parcitis: tantum abest, ut et ipsi tale quidquam facturi fueritis. Ipsa humilitas eorum, Patres conscripti, quam isti objiciunt, maximo argumento est, me neminem, qui navatam operam rei publicae nostrae velit, aversatum esse. Et ante quam obsiderem Syracusas, nunc legatis mittendis, nunc ad conloquium eundo, tentavi pacem; et, postquam neque legatos violandi verecundia erat, nec mihi ipsi congresso ad portas cum principibus responsum dabatur, multis terra marique exhaustis laboribus, tandem vi atque armis Syracusas cepi. Quae captis adciderint, apud Hannibalem et Carthaginienses victosque justius, quam apud victoris populi senatum, quererentur. Ego, Patres conscripti, Syracusas spoliatas si negaturus essem, numquam spoliis earum urbem Romam exornarem. Quae autem singulis victor aut ademi, aut dedi, quum belli jure, tum ex cujusque merito, satis scio me fecisse. Ea vos rata habeatis, Patres conscripti, nae magis rei publicae interest, quam mea. Mea quippe fides exsoluta est: ad rem publicam pertinet, ne acta mea rescindendo alios in posterum segniores duces faciatis. Et quoniam coram

ram et Siculorum et mea verba audiſtis, Patres conſcripti, ſimul templo excedemus, ut, me abſente, liberius conſuli ſenatus poſſit. Ita dimiſſis Siculis, et ipſe in Capitolium ad delectum diſceſſit.

XXXII. Conſul alter de poſtulatis Siculorum ad Patres retulit. Ibi quum diu de ſententiis certatum eſſet, et magna pars ſenatus, principe ejus ſententiae T. Manlio Torquato, *cum tyrannis bellum gerendum fuiſſe,* cenſerent, *hoſtibus et Syracuſanorum et populi Romani; et urbem recipi, non capi; et receptam legibus antiquis et libertate ſtabiliri, non feſſam miſeranda ſervitute bello adfligi. Inter tyrannorum et ducis Romani certamina praemium victoris in medio poſitam urbem pulcerrimam ac nobiliſſimam periiſſe, horreum atque aerarium quondam populi Romani, cujus munificentia ac donis multis tempeſtatibus, hoc denique ipſo Punico bello, adjuta ornataque res publica eſſet. Si ab inferis exſiſtat rex Hiero, fidiſſimus imperii Romani cultor, quo ore aut Syracuſas, aut Romam ei oſtendi poſſe? quum, ubi ſemirutam ac ſpoliatam patriam reſpexiſſet, ingrediens Romam in veſtibulo urbis, prope in porta, ſpolia patriae ſuae viſurus ſit?* Haec taliaque quum ad invidiam conſulis miſerationemque Siculorum dicerentur, mitius tamen decreverunt Patres cauſa Marcelli: *Quae is gerens bellum victorque egiſſet, rata habenda eſſe. In reliquum curae ſenatui fore rem Syracuſanam, mandaturosque conſuli Laevino, quod ſine jactura rei publicae fieri poſſet, fortunis ejus civitatis conſuleret.* Miſſis duobus ſenatoribus in Capitolium ad conſulem, uti rediret in curiam, et introductis Siculis, ſenatus conſultum recitatum eſt: legatique, benigne adpellati ac dimiſſi, ad genua ſe Marcelli conſulis projecerunt,

runt, obsecrantes, *ut, quae deplorandae ac levandae calamitatis causa dixissent, veniam iis daret, et in fidem clientelamque se urbemque Syracusas adciperet.* Post haec consul clementer adpellatos dimisit.

XXXIII. Campanis deinde senatus datus est, quorum oratio miserabilior, causa durior erat. Neque enim meritas poenas negare poterant, nec tyranni erant, in quos culpam conferrent: sed satis pensum poenarum, tot veneno absumtis, tot securi percussis senatoribus, credebant. *Paucos nobilium superstites esse, quos nec sua conscientia, ut quidquam de se gravius consulerent, inpulerit, nec victoris ira capitis damnaverit; eos libertatem sibi suisque et bonorum aliquam partem orare, cives Romanos, adfinitatibus plerosque et propinquis jam cognationibus ex connubio vetusto junctos.* Submotis deinde e templo, paullisper dubitatum, an arcessendus a Capua Q. Fulvius esset, (mortuus enim post captam Claudius consul erat) ut coram imperatore, qui res gessisset, sicut inter Marcellum Siculosque disceptatum fuerat, disceptaretur: dein, quum M. Atilium, C. Fulvium fratrem Flacci, legatos ejus, ac Q. Minucium et L. Veturium Philonem, item Claudii legatos, qui omnibus gerendis rebus adfuerant, in senatu viderent, nec Fulvium avocari a Capua, nec differri Campanos vellent; interrogatus sententiam M. Atilius Regulus, cujus ex iis, qui ad Capuam fuerant, maxima auctoritas erat, *In consilio*, inquit, *arbitror me fuisse consulibus, Capua capta, quum quaereretur, ecquis Campanorum de re publica nostra bene meritus esset: duas mulieres compertum est, Vestiam Oppiam Atellanam Capuae habitantem et Fauculam Cluviam, quae quondam quaestum corpore fecisset; illam quotidie*

die sacrificasse pro salute et victoria populi Romani; hanc captivis egentibus alimenta clam subpeditasse. Ceterorum omnium Campanorum eumdem erga nos animum, quem Carthaginiensium, fuisse; securique percussos a Q. Fulvio esse magis, quorum dignitas inter alios, quam quorum culpa eminebat. Per senatum agi de Campanis, qui cives Romani sunt, injussu populi non video posse. Idque et apud majores nostros in Satricanis factum est, quum defecissent, ut M. Antistius tribunus plebis prius rogationem ferret, sciretque plebs, uti senatui de Satricanis sententiae dicendae jus esset. Itaque censeo, cum tribunis plebis agendum esse, ut eorum unus pluresve rogationem ferant ad plebem, qua nobis statuendi de Campanis jus fiat. L. Atilius tribunus plebis ex auctoritate senatus plebem in haec verba rogavit: *Omnes Campani, Atellani, Calatini, Sabatini, qui se dediderunt in arbitrium ditionemque populi Romani Fulvio proconsuli, quaeque una secum dediderunt, agrum urbemque, divina humanaque utensiliaque, sive quid aliud dediderunt; de iis rebus quid fieri velitis, vos rogo, Quirites.* Plebes sic jussit: *Quod senatus juratus, maxima pars, censeat, qui adsident, id volumus jubemusque.*

XXXIV. Ex hoc plebeiscito senatus consultus *Oppiae Cluviaeque primum bona ac libertatem restituit. Si qua alia praemia petere ab senatu vellent, venire eas Romam.* Campanis in familias singulas decreta facta, quae non operae pretium est omnia enumerare. *Aliorum bona publicanda: ipsos liberosque eorum et conjuges vendendas, extra filias, quae enupsissent prius, quam in populi Romani potestatem venirent. Alios in vincula condendos, ac de his postertius consulendum.* Aliorum Campanorum summam etiam census distinxerunt, publicanda

 necne

necne bona essent; *pecua captiva, praeter equos, et mancipia, praeter puberes virilis sexus, et omnia, quae solo non continerentur, restituenda*, censuerunt, *dominis. Campanos omnes, Atellanos, Calatinos, Sabatinos, extra quam qui eorum, aut ipsi aut parentes eorum, apud hostes essent, liberos esse*, jusserunt, *ita ut nemo eorum civis Romanus aut Latini nominis esset; neve quis eorum, qui Capuae fuissent, dum portae clausae essent, in urbe agrove Campano intra certam diem maneret. Locus, ubi habitarent, trans Tiberim, qui non contingeret Tiberim, daretur. Qui nec Capuae, nec in urbe Campana, quae a populo Romano defecisset, per bellum fuissent, eos cis Lirim amnem Romam versus; qui ad Romanos transissent prius, quam Hannibal Capuam veniret, cis Vulturnum emovendos*, censuerunt. *Ne quis eorum propius mare quindecim millibus passuum agrum aedificiumve haberet. Qui eorum trans Tiberim emoti essent, ne ipsi posterive eorum uspiam pararent haberentve, nisi in Vejente aut Sutrino Nepesinove agro; dum ne cui major, quam quinquaginta jugerum, agri modus esset. Senatorum omnium, quique magistratus Capuae, Atellae, Calatiae gessissent, bona venire Capuae*, jusserunt. *Libera corpora, quae venum dari placuerat, Romam mitti ac Romae venire. Signa, statuas aeneas, quae capta de hostibus dicerentur, quae eorum sacra ac profana essent, ad pontificum conlegium* rejecerunt. Ob haec decreta moestiores aliquanto, quam Romam venerant, Campanos dimiserunt. Nec jam Q. Fulvii saevitiam in sese, sed iniquitatem Deum atque exsecrabilem fortunam suam incusabant.

XXXV. Dimissis Siculis Campanisque, delectus habitus. Scripto deinde exercitu, de remi-

remigum ſubplemento agi coeptum. In quam rem quum neque hominum ſatis, nec, ex qua pararentur ſtipendiumque adciperent, pecuniae quidquam ea tempeſtate in publico eſſet, edixerunt conſules, ut privati ex cenſu ordinibusque, ſicut antea, remiges darent cum ſtipendio cibariisque dierum triginta. Ad id edictum tantus fremitus hominum, tanta indignatio fuit, ut magis dux, quam materia, ſeditioni deeſſet. *Secundum Siculos Campanosque plebem Romanam perdendam lacerandamque ſibi conſules ſumſiſſe. Per tot annos tributo exhauſtos nil reliqui, praeter terram nudam ac vaſtam, habere. Tecta hoſtes incendiſſe, ſervos agri cultores rem publicam abduxiſſe, nunc ad militiam parvo aere emendo, nunc remiges imperando. Si quid cui argenti aerisve fuerit, ſtipendio remigum et tributis annuis ablatum. Se, ut dent, quod non habeant, nulla vi, nullo imperio cogi poſſe. Bona ſua venderent: in corpora, quae reliqua eſſent, ſaevirent. Ne unde redimantur quidem quidquam ſupereſſe.* Haec non in obculto, ſed propalam in foro atque oculis ipſorum conſulum ingens turba circumfuſi fremebant: nec eos ſedare conſules, nunc caſtigando, nunc conſolando, poterant. Spatium deinde his tridui ſe dare ad cogitandum dixerunt: quo ipſi ad rem inſpiciendam expediendamque uſi ſunt. Senatum poſtero die habuerunt de remigum ſubplemento. Vbi quum multa diſſeruiſſent, cur aequa plebis recuſatio eſſet, verterunt orationem eo, ut dicerent, *Privatis id, ſeu aequum, ſeu iniquum, onus injungendum eſſe. Nam unde, quum pecunia in aerario non eſſet, paraturos navales ſocios? Quomodo autem ſine claſſibus aut Siciliam obtineri, aut Italia Philippum arceri poſſe, aut tuta Italiae litora eſſe.*

XXXVI. Quum in hac difficultate rerum consilium haereret, ac prope torpor quidam occupasset hominum mentes, tum Laevinus consul, *Magistratus senatui et senatum populo, sicut honore praesient, ita ad omnia, quae dura atque aspera essent, subeunda duces debere esse. Si quid injungere inferiori velis, id prius in te ac tuos si ipse juris statueris, facilius omnes obedientes habeas. Nec inpensa gravis est, quum ex ea plus quam pro virili parte sibi quemque capere principum vident. Itaque classes habere atque ornare volumus populum Romanum? privatos sine recusatione remiges dare? nobismet ipsis primum imperemus. Aurum, argentum, aes signatum omne senatores crastino die in publicum conferamus; ita ut annulos sibi quisque et conjugi et liberis, et filio bullam, et, quibus uxor filiaeve sunt, singulas uncias pondo auri relinquant; argenti, qui curuli sella sederunt, equi ornamenta et libras pondo, ut salinum patellamque Deorum causa habere possint: ceteri senatores libram argenti tantum, aeris signati quina millia in singulos patres familiae relinquamus. Ceterum omne aurum, argentum, aes signatum, ad triumviros mensarios extemplo deferamus, nullo ante senatus consulto facto; ut voluntaria conlatio et certamen adjuvandae rei publicae excitet ad aemulandum animos primum equestris ordinis, dein reliquae plebis. Hanc unam viam, multa inter nos conloquuti, consules invenimus. Ingredimini, Diis bene juvantibus. Res publica incolumis et privatas res facile salvas praestat. Publica prodendo, tua nequidquam serves.* In haec tanto animo consensum est, ut gratiae ultro consulibus agerentur. Senatu inde misso, pro se quisque aurum, argentum et aes in publicum conferunt, tanto certamine injecto, ut prima inter primos nomina

mina ſua vellent in publicis tabulis eſſe; ut nec triumviri adcipiundo, nec ſcribae referundo ſubficerent. Hunc conſenſum ſenatus eqneſter ordo eſt ſequutus; equeſtris ordinis plebes. Ita ſine edicto, ſine coercitione magiſtratus, nec remige in ſubplementum, nec ſtipendio res publica eguit; paratisque omnibus ad bellum, conſules in provincias profecti ſunt.

XXXVII. Neque aliud magis tempus belli fuit, quo Carthaginienſes Romanique pariter variis caſibus inmixtis magis in ancipiti ſpe ac metu fuerint. Nam Romanis et in provinciis, hinc in Hiſpania adverſae res, hinc proſperae in Sicilia, luctum et laetitiam miſcuerant: et in Italia, quum Tarentum amiſſum damno et dolori, tum arx cum praeſidio retenta praeter ſpem gaudio fuit: et terrorem ſubitum pavoremque urbis Romae obſeſſae et obpugnatae Capua poſt dies paucos capta in laetitiam vertit. Transmarinae quoque res quadam vice penſatae. Philippus hoſtis tempore haud ſatis obportuno factus; Aetoli novi adſciti ſocii Attalusque Aſiae rex, jam velut deſpondente fortuna Romanis imperium orientis. Carthaginienſes quoque Capuam amiſſam et Tarentum captum aequabant; et, ut ad moenia urbis Romanae nullo prohibente ſe perveniſſe in gloria ponebant, ita pigebat inriti incepti, pudebatque adeo ſe ſpretos, ut, ſedentibus ipſis ad Romana moenia, alia porta exercitus Romanus in Hiſpaniam duceretur. Ipſae quoque Hiſpaniae quo propius ſpem venerant, tantis duobus ducibus exercitibusque caeſis, debellatum ibi ac pulſos inde Romanos eſſe; eo plus, ab L. Marcio tumultuario duce ad vanum et inritum victoriam redactam eſſe, indignationis praebebat. Ita aequante for-

fortuna, suspensa omnia utrimque erant, integra spe, integro metu, velut illo tempore primum bellum inciperent.

XXXVIII. Hannibalem ante omnia angebat, quod Capua, pertinacius obpugnata ab Romanis, quam defensa ab se, multorum Italiae populorum animos averterat: quos neque omnes tenere praesidiis, nisi vellet in multas parvasque partes carpere exercitum, quod minime tum expediebat, poterat; nec, deductis praesidiis, spei liberam vel obnoxiam timori sociorum relinquere fidem. Praeceps in avaritiam et crudelitatem animus ad spolianda, quae tueri nequibat, ut vastata hosti relinquerentur, inclinavit. Id foedum consilium quum incepto, tum etiam exitu fuit. Neque enim indigna patientium modo abalienabantur animi, sed celerorum etiam. Quippe ad plures exemplum, quam calamitas, pertinebat. Nec consul Romanus tentandis urbibus, sicunde spes aliqua se ostendisset, deerat. Salapiae principes erant Dasius et Blattius. Dasius Hannibali amicus; Blattius, quantum ex tuto poterat, rem Romanam fovebat, et per occultos nuntios spem proditionis fecerat Marcello; sed sine adjutore Dasio res transigi non poterat. Multum ac diu cunctatus, et tum quoque magis inopia consilii potioris, quam spe effectus, Dasium adpellabat. At ille, quum ab re aversus, tum aemulo potentatus inimicus, rem Hannibali aperit. Arcessito utroque, Hannibal quum pro tribunali quaedam ageret, mox de Blattio cogniturus, starentque submoto populo accusator et reus: Blattius de proditione Dasium adpellabat. *Enimvero*, ille, velut in manifesta re, exclamat, *sub oculis Hannibalis secum de proditione agi.* Hannibali atque eis, qui aderant, quo audacior res

erat,

erat, minus similis veri visa est. *Aemulationem profecto atque odium esse; et id crimen adferri, quod, quia testem habere non posset, liberius fingenti sit.* Ita inde dimissi sunt. Nec Blattius ante abstitit tamen tam audaci incepto, quam idem obtundendo docendoque, quam ea res ipsis patriaeque salutaris esset, pervicit, ut praesidium Punicum (quingenti autem Numidae erant) Salapiaque traderetur Marcello. Nec sine caede multa tradi potuit. Longe fortissimi equitum toto Punico exercitu erant. Itaque quamquam inprovisa res fuit, nec usus equorum in urbe erat, tamen, armis inter tumultum captis, et eruptionem tentaverunt, et, quum evadere nequirent, pugnantes ad ultimum obcubuerunt: nec plus quinquaginta ex his in potestatem hostium vivi venerunt. Plusque aliquanto damni haec ala equitum amissa Hannibali, quam Salapia, fuit: nec deinde umquam Poenus (quo longe plurimum valuerat) equitatu superior fuit.

XXXIX. Per idem tempus, quum in arce Tarentina vix inopia tolerabilis esset, spem omnem praesidium, quod ibi erat, Romanum praefectusque praesidii atque arcis M. Livius in commeatibus ab Sicilia missis habebant. Qui ut tuto praetervehuerentur oram Italiae, classis viginti ferme navium Rhegii stabat. Praeerat classi commeatibusque D. Quinctius, obscuro genere ortus, ceterum multis fortibus factis gloria militari inlustris. Primo quinque naves, quarum maximae duae triremes a Marcello ei traditae erant, habuit: postea rem inpigre saepe gerenti tres additae quinqueremes: postremo ipse, a sociis Rheginisque et a Velia et a Paesto debitas ex foedere exigendo, classem viginti navium, sicut ante dictum est, effecit. Huic ab Rhegio profectae classi Demo-

crates cum pari classe navium Tarentinarum numero, quindecim millia ferme ab urbe, ad Sacriportum obvius fuit. Velis tum forte, inprovidus futuri certaminis, Romanus veniebat. Sed circa Crotonem Sybarimque subpleverat remigio naves, instructamque et armatam egregie pro magnitudine navium classem habebat: et tum forte sub idem fere tempus et venti vis omnis cecidit, et hostes in conspectu fuere, ut ad componenda armamenta expediendumque remigem ac militem ad inminens certamen satis temporis esset. Raro alias tantis animis justae concurrerunt classes: quippe quum in majoris discrimen rei, quam ipsae erant, pugnarent; Tarentini, ut, recuperata urbe ab Romanis post centesimum prope annum, arcem etiam liberarent; spe commeatus quoque hostibus, si navali proelio possessionem maris ademissent, interclusuros: Romani, ut, retenta possessione arcis, ostenderent, non vi aut virtute, sed proditione ac furto, Tarentum amissum. Itaque ex utraque parte signo dato quum rostris concurrissent, neque retro navem inhiberent, nec dirimi ab se hostem paterentur, quam quis indeptus navem erat, ferrea injecta manu; ita conserebant ex propinquo pugnam, ut non missilibus tantum, sed gladiis etiam prope conlato pede gereretur res. Prorae inter se junctae haerebant, puppes alieno remigio circumagebantur. Ita in arcto stipatae erant naves, ut vix ullum telum in mari vanum intercideret. Frontibus velut pedestris acies urguebant, perviaeque naves pugnantibus erant. Insignis tamen inter ceteras pugna fuit duarum, quae primae agminis concurrerant inter se. In Romana nave ipse Quinctius erat, in Tarentina Nico, cui Perconi fuit cognomen, non publico modo,

do, ſed privato etiam odio invisus atque infeſtus Romanis; quod ejus factionis erat, quae Tarentum Hannibali prodiderat. Hic Quinctium, ſimul pugnantem hortantemque ſuos, incautum haſta transfigit. Ille atque praeceps cum armis procidit ante proram. Victor Tarentinus, in turbatam duce amiſſo navem inpigre transgreſſus, quum ſubmoviſſet hoſtes, et prora jam Tarentinorum eſſet, puppim male conglobati tuerentur Romani; repente et alia a puppi triremis hoſtium adparuit. Ita in medio circumventa Romana navis capitur. Hinc ceteris terror injectus, ut praetoriam navem captam videre; fugientesque paſſim, aliae in alto merſae, aliae in terram remis abreptae, mox praedae fuere Thurinis Metapontinisque. Ex onerariis, quae cum commeatu ſequebantur, perpaucae in poteſtatem hoſtium venere: aliae, ad incertos ventos hinc atque illinc obliqua transferentes vela, in altum evectae ſunt. Nequaquam pari fortuna per eos dies Tarenti res geſta. Nam ad quatuor millia hominum frumentatum egreſſa quum in agris paſſim vagarentur; Livius, qui arci praeſidioque Romano praeerat, intentus in omnes occaſiones gerendae rei, C. Perſium, inpigrum virum, cum duobus millibus armatorum ex arce emiſit. Qui, vage effuſos per agros palatosque adortus, quum diu paſſim cecidiſſet, paucos ex multis, trepida fuga incidentes ſemiapertis portarum foribus, in urbem compulit, ne urbs eodem inpetu caperetur. Ita aequatae res ad Tarentum; Romanis victoribus terra, Tarentinis mari. Frumenti ſpes, quae in oculis fuerat, utrosque fruſtrata pariter.

XL. Per idem tempus Laevinus conſul, jam magna parte anni circumacta, in Siciliam, vete-

veteribus novisque sociis exspectatus, quum venisset, primum ac potissimum omnium ratus, Syracusis nova pace inconditas componere res Agrigentum inde (quod belli reliquum erat, tenebaturque a Carthaginiensium valido praesidio) duxit legiones: et adfuit fortuna incepto. Hanno erat imperator Carthaginiensium, sed omnem in Mutine Numidisque spem repositam habebant. Per totam Siciliam vagus praedas agebat ex sociis Romanorum: neque intercludi ab Agrigento vi aut arte ulla, nec, quin erumperet, ubi vellet, prohiberi poterat. Haec ejus gloria, quia jam imperatoris quoque famae officiebat, postremo in invidiam vertit; ut ne bene gestae quidem res jam Hannoni propter auctorem satis laetae essent. Propter quae postremo praefecturam ejus filio suo dedit, ratus, cum imperio auctoritatem quoque ei inter Numidas erepturum. Quod longe aliter evenit. Nam veterem favorem ejus sua insuper invidia auxit. Neque ille indignitatem injuriae tulit, confestimque ad Laevinum obcultos nuntios misit de tradendo Agrigento. Per quos ut est facta fides compositusque rei gerendae modus, portam ad mare ferentem Numidae quum occupassent, pulsis inde custodibus aut caesis, Romanos ad id ipsum missos in urbem adceperunt. Et quum agmine jam in media urbis ac forum magno tumultu iretur, ratus Hanno non aliud, quam tumultum ac successionem (id quod et ante adciderat) Numidarum esse, ad comprimendam seditionem processit. Atque ille, quum ei multitudo major, quam Numidarum, procul visa, et clamor Romanus haudquaquam ignotus ad aures adcidisset, prius, quam ad ictum teli veniret, capessit fugam. Per aversam portam emissus, adsumto comite Epicyde,

de, cum paucis ad mare pervenit; nactique obportune parvum navigium, relicta hostibus Sicilia, de qua per tot annos certatum erat, in Africam trajecerunt. Alia multitudo Poenorum Siculorumque, ne tentato quidem certamine, quum caeci in fugam ruerent clausique exitus essent, circa portas caesa. Oppido recepto Laevinus, qui capita rerum Agrigenti erant, virgis caesos securi percussit: ceteros praedamque vendidit. Omnem pecuniam Romam misit. Fama Agrigentinorum cladis Siciliam quum pervasisset, omnia repente ad Romanos inclinaverunt. Prodita brevi sunt viginti oppida: sex vi capta: voluntaria deditione in fidem venerunt ad quadraginta. Quarum civitatium principibus quum pro cujusque merito consul pretia poenasque exsolvisset, coegissetque Siculos, positis tandem armis, ad agrum colendum animos convertere, ut esset non incolarum modo alimentis frugifera insula, sed urbis Romae atque Italiae (id quod multis saepe tempestatibus fecerat) annonam levaret; ab Agathyrna inconditam multitudinem secum in Italiam transvexit. Quatuor millia hominum erant, mixti ex omni conluvione exsules, obaerati, capitalia ausi plerique, et quum in civitatibus suis ac sub legibus vixerant, et postquam eos ex variis causis fortuna similis conglobaverat Agathyrnam, per latrocinia ac rapinam tolerantes vitam. Hos neque relinquere Laevinus in insula, tum primum nova pace coalescente, velut materiam novandis rebus, satis tutum ratus est: et Rheginis usui futuri erant ad populandum Bruttium agrum, adsuetam latrociniis quaerentibus manum. Et, quod ad Siciliam adtinet, eo anno debellatum est.

XLI.

XLI. In Hispania principio veris P. Scipio, navibus deductis evocatisque edicto Tarraconem sociorum auxiliis, classem onerariasque ostium inde Iberi fluminis petere jubet. Eodem legiones ex hibernis convenire quum jussisset; ipse cum quinque millibus sociorum ab Tarracone profectus ad exercitum est. Quo quum venisset, adloquendos maxime veteres milites, qui tantis superfuerant cladibus, ratus, concione advocata, ita disseruit: *Nemo ante me novus imperator militibus suis prius, quam opera eorum usus esset, gratias agere jure ac merito potuit. Me vobis prius, quam provinciam aut castra viderem, obligavit fortuna: primum, quod ea pietate erga patrem patruumque meum vivos mortuosque fuistis: deinde, quod amissam tanta clade provinciae possessionem integram, et populo Romano et successori mihi, virtute vestra obtinuistis. Sed quum jam benignitate Deum id paremus atque agamus, non ut ipsi maneamus in Hispania, sed ne Poeni maneant, nec ut pro ripa Iberi stantes arceamus transitum hostis, sed ut ultro transeamus transferamusque bellum; vereor, ne cui vestrum majus id audaciusque consilium, quam aut pro memoria cladium nuper adceptarum, aut pro aetate mea, videatur. Adversae pugnae in Hispania nullius in animo, quam meo, minus oblitterari possunt; quippe cui pater et patruus intra triginta dierum spatium, ut aliud super aliud cumularetur familiae nostrae funus, interfecti sunt. Sed ut familiaris paene orbitas ac solitudo frangit animum; ita publica quum fortuna tum virtus desperare de summa rerum prohibet. Ea fato quodam data nobis sors est, ut magnis omnibus bellis victi vicerimus. Vetera omitto, Porsenam, Gallos, Samnites: a Punicis bellis incipiam. Quot classes, quot duces, quot exer-*

citus

citus priore bello amissi sunt? Jam quid hoc bello memorem? Omnibus aut ipse adfui cladibus; aut, quibus afui, maxime unus omnium eas sensi. Trebia, Trasimenus, Cannae, quid aliud sunt, quam monimenta occisorum exercituum consulumque Romanorum? Adde defectionem Italiae, Siciliae majoris partis, Sardiniae. Adde ultimum terrorem ac pavorem, castra Punica inter Anienem et moenia Romana posita, et visum prope in portis victorem Hannibalem. In hac ruina rerum stetit una integra atque inmobilis virtus populi Romani. Haec omnia strata humi erexit ac sustulit. Vos omnium primi, milites, post Cannensem cladem vadenti Hasdrubali ad Alpes Italiamque — qui si se cum fratre conjunxisset, nullum jam nomen esset populi Romani — ductu auspicioque patris mei obstitistis. Et hae secundae res illas adversas sustinuerunt. Nunc, benignitate Deum, omnia secunda, prospera, in dies laetiora ac meliora in Italia Siciliaque geruntur. In Sicilia Syracusae, Agrigentum captum, pulsi tota insula hostes, receptaque provincia in ditione populi Romani est. In Italia Arpi recepti, Capua capta. Iter omne ab urbe Roma trepida fuga emensus Hannibal, in extremum angulum agri Bruttii compulsus, nihil jam majus precatur Deos, quam ut incolumi cedere atque abire ex hostium terra liceat. Quid igitur minus conveniat, milites, quam, quum aliae super alias clades cumularentur ac Dii prope ipsi cum Hannibale starent, vos hic cum parentibus meis (aequentur enim etiam honore nominis) sustinuisse labantem fortunam populi Romani; nunc eosdem, quia illic omnia secunda laetaque sunt, animis deficere? Nuper quoque quae adciderunt, utinam tam sine meo luctu, quam vestro, transissent! Nunc Dii inmor-

inmortales imperii Romani praesides, qui centuriis omnibus, ut mihi imperium juberent dari, fuere auctores, iidem auguriis auspiciisque et per nocturnos etiam visus omnia laeta ac prospera portendunt. Animus quoque meus, maximus mihi ad hoc tempus vates, praesagit, nostram Hispaniam esse: brevi extorre hinc omne Punicum nomen maria terrasque foeda fuga inpleturum. Quod mens sua sponte divinat, idem subjicit ratio haud fallax. Vexati ab iis socii nostram fidem per legatos inplorant. Tres duces discrepantes, prope ut defecerint alii ab aliis, trifariam exercitum in diversissimas regiones distraxere. Eadem in illos ingruit fortuna, quae nuper nos adflixit. Nam et deseruntur ab sociis, ut prius ab Celtiberis nos, et diduxerunt exercitus; quae patri patruoque meo caussa exitii fuit. Nec discordia intestina coire eos in unum sinet, neque singuli nobis resistere poterunt. Vos modo, milites, favete nomini Scipionum, soboli imperatorum vestrorum, velut adcisis recrescenti stirpibus. Agite, milites veteres, novum exercitum novumque ducem traducite Iberum, traducite in terras cum multis fortibus factis saepe a vobis peragratas. Brevi faciam, ut, quemadmodum nunc noscitatis in me patris patruique similitudinem oris vultusque et lineamenta corporis, ita ingenii, fidei virtutisque ad exemplum expressam effigiem vobis reddam, ut revixisse aut renatum sibi quisque Scipionem imperatorem dicat.

XLII. Hac oratione adcensis militum animis, relicto ad praesidium regionis ejus M. Silano cum tribus millibus peditum et trecentis equitibus, ceteras omnes copias (erant autem viginti quinque millia peditum, duo millia et quingenti equites) Iberum trajecit. Ibi qui-

quibusdam suadentibus, ut, quoniam in tres tam diversas regiones discessissent Punici exercitus, proximum adgrederetur, periculum esse ratus, ne eo facto in unum omnes contraheret, nec par esset unus tot exercitibus, Carthaginem Novam interim obpugnare statuit; urbem quum ipsam opulentam suis opibus, tum hostium omni bellico adparatu plenam; (ibi arma, ibi pecunia, ibi totius Hispaniae obsides erant) sitam praeterea quum obportune ad trajiciendum in Africam, tum super portum satis amplum quantaevis classi, et nescio an unum in Hispaniae ora, qua nostro adjacet mari. Nemo omnium, quo iretur, sciebat, praeter C. Laelium. Is, classe circummissus, ita moderari cursum navium jussus erat, ut eodem tempore exercitus ostenderetur, et classis portum intraret. Septimo die ab Ibero Carthaginem ventum est simul terra marique. Castra ab regione urbis, qua in septemtrionem versa est, posita: his ab tergo (nam frons natura tuta erat) vallum objectum. Ceterum sita Carthago sic est. Sinus est maris media fere Hispaniae ora, maxime Africo vento obpositus, et quingentos passus introrsus retractus, paullulo plus passuum in latitudinem patens. Hujus in ostio sinus parva insula objecta ab alto portum ab omnibus ventis, praeterquam Africo, tutum facit. Ab intimo sinu peninsula excurrit, tumulus is ipse, in quo condita urbs est, ab ortu solis et a meridie cincta mari: ab occasu stagnum claudit, paullum et ad septemtrionem fusum; incertae altitudinis, utcumque exaestuat aut deficit mare. Continenti urbem jugum ducentos fere et quinquaginta passus patens conjungit. Vnde quum tam parvi operis munitio esset, non objecit vallum imperator Romanus: seu fiduciam ho-

sti superbe ostentans, sive ut subeunti saepe ad moenia urbis recursus pateret.

XLIII. Cetera, quae munienda erant, quum perfecisset, naves etiam in portu, velut maritimam quoque ostentans obsidionem, instruxit; circumvectusque classem, quum monuisset praefectos navium, ut vigilias nocturnas intenti servarent, omnia ubique primo obsessum hostem conari; regressus in castra, ut consilii sui rationem, quod ab urbe potissimum obpugnanda bellum orsus esset, militibus ostenderet et spem potiundae cohortando faceret, concione advocata ita disseruit: *Ad urbem unam obpugnandum si quis vos adductos credit, is magis operis vestri, quam emolumenti rationem exactam, milites, habet. Obpugnabitis enim vere moenia unius urbis, sed in una urbe universam ceperitis Hispaniam. Hic sunt obsides omnium nobilium regum populorumque: qui, simul in potestate vestra erunt, extemplo omnia, quae nunc sub Carthaginiensibus sunt, in ditionem tradent. Hic pecunia omnis hostium, sine qua neque illi gerere bellum possunt, quippe qui mercenarios exercitus alant, et quae nobis maximo usui ad conciliandos animos barbarorum erit. Hic tormenta, arma, armamenta et omnis adparatus belli est, qui simul et vos instruet, et hostes nudabit. Potiemur praeterea quum pulcerrima opulentissimaque urbe, tum obportunissima portu egregio, unde terra marique, quae belli usus poscunt, subpeditentur. Quae quum magna ipsi habebimus, tum demserimus hostibus multo majora. Haec illis arx, hoc horreum, aerarium, armamentarium, hoc omnium rerum receptaculum est. Hinc rectus in Africam cursus est: haec una inter Pyrenaeum et Gades statio: hinc omni Hispaniae imminet Africa. Sed, quoniam vos instru-*

structos et ordinatos cognosco, ad Carthaginem novam obpugnandam totis viribus et bono animo transeamus. Quumque omnes una voce, *hoc faciendum*, subclamarent, eos Carthaginem duxit. Tum terra marique eam obpugnari jubet.

XLIV. Contra Mago Poenorum dux, quum terra marique instrui obpugnationem videret, et ipse copias ita disponit. Oppidanorum duo millia ab ea parte, qua castra Romana erant, obponit: quingentis militibus arcem insedit: quingentos tumulo urbis in orientem verso inponit: multitudinem aliam, quo clamor, quo subita vocasset res, intentam ad omnia obcurrere jubet. Patefacta deinde porta, eos, quos in via ferente ad castra hostium instruxerat, mittit. Romani, duce ipso praecipiente, parumper cessere, ut propiores subsidiis in certamine ipso submittendis essent. Et primo haud inpari stetere acie: subsidia deinde, identidem submissa e castris, non averterunt solum in fugam hostes, sed adeo effusis institerunt, ut, nisi receptui cecinisset, permixti fugientibus inrupturi fuisse in urbem viderentur. Trepidatio vero non in proelio major, quam tota urbe fuit. Multae stationes pavore atque fuga desertae sunt, relictique muri, quum, qua cuique erat proximum, desiluissent. Quod ubi egressus Scipio in tumulum, quem Mercurii vocant, animadvertit, multis partibus nudata defensoribus moenia esse; omnes castris excitos ire ad obpugnandam urbem et ferre scalas jubet. Ipse, trium prae se juvenum validorum scutis obpositis, (ingens enim jam vis omnis generis telorum e muris volabat) ad urbem subcedit, hortatur, imperat, quae in rem sunt; quodque plurimum ad adcendendos militum animos inter-

 erat,

erat, testis spectatorque virtutis atque ignaviae cujusque adest. Itaque in vulnera ac tela ruunt; neque illos muri, neque superstantes armati arcere queunt, quin certatim adscendant. Et ab navibus eodem tempore ea, quae mari adluitur, pars urbis obpugnari coepta est. Ceterum tumultus inde major, quam vis, adhiberi poterat. Dum adplicant, dum partim exponunt scalas militesque, dum, qua cuique proximum est, in terram evadere properant, ipsa festinatione et certamine alii alios inpediunt.

XLV. Inter haec repleverat jam Poenus armatis muros, et vis magna, ex ingenti copia congesta, telorum subpeditabat. Sed neque viri, nec tela, nec quidquam aliud aeque, quam moenia ipsa sese, defendebant. Rarae enim scalae altitudini aequari poterant, et, quo quaeque altiores, eo infirmiores erant. Itaque, quum summus quisque evadere non posset, subirent tamen alii, onere ipso frangebantur. Quidam, stantibus scalis, quum altitudo caliginem oculis obfudisset, ad terram delati sunt. Et quum passim homines scalaeque ruerent, et ipso subcessu audacia atque alacritas hostium cresceret, signum receptui datum est: quod spem non praesentis modo ab tanto certamine ac labore quietis obsessis, sed etiam in posterum dedit, scalis et corona capi urbem non posse. Opera et difficilia esse, et tempus datura, ad ferendam opem, imperatoribus suis. Vix prior tumultus conticuerat, quum Scipio ab obsessis jam vulneratisque recentes integrosque alios adcipere scalas jubet, et vi majore adgredi urbem. Ipse, ut ei nuntiatum est, aestum decedere, quod per piscatores Tarraconenses, nunc levibus cymbis, nunc, ubi eae siderent, vadis pervagatos stag-

num,

num, compertum habebat, facilem pedibus ad murum transitum dari, eo secum armatos duxit. Medium ferme diei erat; et ad id, quod sua sponte cedente in mare aestu trahebatur aqua, acer etiam septemtrio ortus inclinatum stagnum eodem, quo aestus, ferebat, et adeo nudaverat vada, ut alibi umbilico tenus aqua esset, alibi genua vix superaret. Hoc, cura ac ratione compertum, in prodigium ac Deos vertens Scipio, qui ad transitum Romanis mare verterent et stagno auferrent, viasque ante numquam initas humano vestigio aperirent, Neptunum jubebat ducem itineris sequi, ac medio stagno evadere ad moenia.

XLVI. Ab terra ingens labor subcedentibus erat; nec altitudine tantum moenium impediebantur, sed quod euntes ad ancipites utrimque ictus subjectos habebant Romanos; ut latera infestiora subeuntibus, quam adversa corpora, essent. At parte in alia quingentis et per stagnum facilis transitus, et in murum adscensus inde fuit. Nam neque opere emunitus erat, ut ubi ipsius loci ac stagni praesidio satis creditum foret; nec ulla armatorum statio aut custodia obposita, intentis omnibus ad opem [eo] ferendam, unde periculum ostendebatur. Vbi urbem sine certamine intravere, pergunt inde, quanto maximo cursu poterant, ad eam portam, circa quam omne contractum certamen erat. In quod adeo intenti omnium non animi solum fuere, sed etiam oculi auresque pugnantium spectantiumque et adhortantium pugnantes, ut nemo ante ab tergo senserit captam urbem, quam tela in aversos inciderunt, et utrimque ancipitem hostem habebant. Tunc, turbatis defensoribus metu, et moenia capta, et porta intus forisque pariter refringi coepta; et mox caedendo confe-

ctis ac distractis, ne iter inpediretur, foribus, armati inpetum fecerunt. Magna multitudo et muros transscendebat; sed hi passim ad caedem oppidanorum versi. Illa, quae portam ingressa erat, justa acies, cum ducibus, cum ordinibus, media urbe in forum processit. Inde quum duobus itineribus fugientes videret hostes, alios ad tumulum in orientem versum, qui tenebatur quingentorum militum praesidio, alios in arcem, in quam et ipse Mago cum omnibus fere armatis, qui muris pulsi fuerant, refugerat; partim copiarum ad tumulum expugnandum mittit, partim ipse ad arcem ducit. Et tumulus primo inpetu est captus, et Mago, arcem conatus defendere, quum omnia hostium plena videret, neque spem ullam esse, se arcemque et praesidium dedidit. Quoad dedita arx est, caedes tota urbe passim factae; nec ulli puberum, qui obvius fuit, parcebatur. Tum, signo dato, caedibus finis factus. Ad praedam victores versi, quae ingens omnis generis fuit.

XLVII. Liberorum capitum virile secus ad decem millia capta. Inde, qui cives Novae Carthaginis erant, dimisit; urbemque et sua omnia, quae reliqua eis bellum fecerat, restituit. Opifices ad duo millia hominum erant: eos publicos fore populi Romani edixit, cum spe propinqua libertatis, si ad ministeria belli enise operam navassent. Ceteram multitudinem incolarum juvenum ac validorum servorum in classem ad subplementum remigum dedit. Et auxerat navibus octo captivis classem. Extra hanc multitudinem Hispanorum obsides erant; quorum perinde, ac si sociorum liberi essent, cura habita. Captus et adparatus ingens belli; catapultae maximae formae centum viginti, minores ducentae

octo-

octoginta et una: ballistae majores viginti tres, minores quinquaginta duae: scorpionum majorum minorumque et armorum telorumque ingens numerus: signa militaria septuaginta quatuor. Et auri argentique relata ad imperatorem magna vis: paterae aureae fuerunt ducentae septuaginta sex, libras ferme omnes pondo: argenti facti signatique decem et octo millia et trecenta pondo; vasorum argenteorum magnus numerus. Haec omnia C. Flaminio quaestori adpensa adnumerataque sunt. Tritici quadraginta millia modium, hordei ducenta septuaginta. Naves onerariae sexaginta tres in portu expugnatae captaeque: quaedam cum suis oneribus, frumento, armis, aere praeterea ferroque et linteis et sparto et navali alia materia ad classem aedificandam: ut minimum omnium, inter tantas opes belli captas, Carthago ipsa fuerit.

XLVIII. Eo die Scipio, C. Laelio cum sociis navalibus urbem custodire jusso, ipse in castra legiones reduxit, fessosque milites omnibus uno die belli operibus (quippe qui et acie dimicassent, et capienda urbe tantum laboris periculique adissent, et capta, cum iis, qui in arcem confugerant, iniquo etiam loco pugnassent) curare corpora jussit. Postero die, militibus navalibusque sociis convocatis, primum Diis inmortalibus laudesque et grates egit, qui se non urbis solum opulentissimae omnium in Hispania uno die compotem fecissent, sed ante eo congessissent omnis paene Africae atque Hispaniae opes; ut neque hostibus quidquam relinqueretur, et sibi ac suis omnia superessent. Militum deinde virtutem conlaudavit, quod eos non eruptio hostium, non altitudo moenium, non inexplorata stagni vada, non castellum in alto tumulo situm, non mu-

munitissima arx deterruisset, quo minus transscenderent omnia perrumperentque. Itaque, quamquam omnibus omnia deberet, praecipuum muralis coronae decus ejus esse, qui primus murum adscendisset. Profiteretur, qui se dignum eo duceret dono. Duo professi sunt, Q. Trebellius centurio legionis quartae et Sex. Digitius socius navalis; nec ipsi tam inter se acriter contendebant, quam studia excitaverant uterque sui corporis hominum. Sociis C. Laelius praefectus classis; legionariis M. Sempronius Tuditanus aderat. Ea contentio quum prope seditionem veniret, Scipio tres recuperatores quum se daturum pronuntiasset, qui, cognita causa testibusque auditis, judicarent, uter prior in oppidum transscendisset, C. Laelio et M. Sempronio, advocatis partis utriusque, P. Cornelium Caudinum de medio adjecit, eosque tres recuperatores considere et caussam cognoscere jussit. Quum res eo majore ageretur certamine, quod amoti tantae dignitatis non tam advocati, quam moderatores studiorum fuerant; C. Laelius, relicto consilio, ad tribunal ad Scipionem accedit, eumque docet, *rem sine modo ac modestia agi, ac prope esse, ut manus inter se conserant. Ceterum, etiamsi vis absit, nihilominus detestabili exemplo rem agi; quippe ubi fraude ac perjurio decus petatur virtutis. Stare hinc legionarios milites, hinc classicos, per omnes Deos paratos jurare, magis quae velint, quam quae sciant, vera esse, et obstringere perjurio non se solum suumque caput, sed signa militaria et aquilas sacramentique religionem. Haec se ad eum de sententia P. Cornelii et M. Sempronii deferre.* Scipio, conlaudato Laelio, ad concionem advocavit, pronuntiavitque, *Se satis compertum habere, Q. Trebellium et Sex. Digitium pariter*

in

in murum escendisse; seque eos ambos virtutis causa coronis muralibus donare. Tum reliquos, prout cuique meritum virtusque erat, donavit. Ante omnes C. Laelium praefectum classis et omni genere laudis sibimet ipse aequavit, et corona aurea ac triginta bubus donavit.

XLIX. Tum obsides civitatium Hispaniae vocari jussit: quorum quantus numerus fuerit, piget scribere, quippe quum alibi trecentos ferme, alibi septingentos viginti quinque fuisse inveniam. Aeque et alia inter auctores discrepant. Praesidium Punicum alius decem, alius septem, alius haud plus quam duum millium fuisse scribit. Capta alibi decem millia capitum, alibi supra quinque et viginti invenias. Scorpiones majores minoresque ad sexaginta captos scripserim, si auctorem Graecum sequar Silenum: si Valerium Antiatem, majorum scorpionum sex millia, minorum tredecim. Adeo nullus mentiendi modus est. Ne de ducibus quidem convenit. Plerique Laelium praefuisse classi; sunt, qui M. Junium Silanum dicant. Arinem praefuisse Punico praesidio deditumque Romanis, Antias Valerius; Magonem alii scriptores tradunt. Non de numero navium captarum, non de pondere auri atque argenti et redactae pecuniae, convenit. Si aliquibus adsentiri necesse est, media simillima veris sunt. Ceterum Scipio, vocatis obsidibus, primum universos bonum animum habere jussit. *Venisse eos in populi Romani potestatem, qui beneficio, quam metu, obligare homines malit, exterasque gentes fide ac societate junctas habere, quam tristi subjectas servitio.* Deinde, adceptis nominibus civitatium, recensuit captivos, quot cujusque populi essent; et nuntios domum misit, ut ad suos quisque recipiendos veniret. Si qua-

quarum forte civitatium legati aderant, eis praesentibus suos restituit; ceterorum curam benigne tuendorum C. Flaminio quaestori adtribuit. Inter haec e media turba obsidum mulier magno natu, Mandonii uxor, qui frater Indibilis, Ilergetum reguli erat, flens ad pedes imperatoris procubuit, obtestarique coepit, ut curam cultumque feminarum inpensius custodibus commendaret. Quum Scipio, *nihil profecto defuturum*, diceret; tum rursus mulier, *Haud magni ista facimus*, inquit: *quid enim huic fortunae non satis est? Alia me cura, aetatem harum intuentem, (nam ipsa jam extra periculum injuriae muliebris sum) stimulat.* Aetate ac forma florentes circa erant Indibilis filiae aliaeque nobilitate pari, quae omnes eam pro parente colebant. Tum Scipio, *Meae populique Romani disciplinae causa facerem*, inquit, *ne quid, quod sanctum usquam esset, apud nos violaretur. Nunc, ut id curem inpensius, vestra quoque virtus dignitasque facit, quae ne in malis quidem oblitae decoris matronalis estis.* Spectatae deinde integritatis viro tradidit eas, tuerique haud secus verecunde ac modeste, quam hospitum conjuges ac matres, jussit.

L. Captiva deinde a militibus adducitur ad eum adulta virgo, adeo eximia forma, ut, quacumque incedebat, converteret omnium oculos. Scipio, percunctatus patriam parentesque, inter cetera adcepit, desponsam eam principi Celtiberorum adolescenti: Allucio nomen erat. Extemplo igitur parentibus sponsoque ab domo adcitis, quum interim audiret, deperire eum sponsae amore, ubi primum venit, adcuratiore eum sermone, quam parentes, adloquitur. *Juvenis*, inquit, *juvenem adpello, quo minor sit inter nos hujus sermonis verecundia. Ego, quum sponsa tua capta*

a mi-

a militibus nostris ad me ducta esset, audiremque, eam tibi cordi esse, et forma faceret fidem, quia ipse, si frui liceret ludo aetatis, (praesertim recto et legitimo amore) et non res publica animum nostrum occupasset, veniam mihi dari sponsam inpensius amanti vellem; tuo, cujus possum, amori faveo. Fuit sponsa tua apud me eadem, qua apud soceros tuos parentesque suos, verecundia: servata tibi est, ut inviolatum et dignum me teque dari tibi donum posset. Hanc mercedem unam pro eo munere paciscor: amicus populo Romano sis. Et, si me virum bonum credis esse, quales patrem patruumque meum jam ante hae gentes norant, scias multos nostri similes in civitate Romana esse; nec ullum in terris populum hodie dici posse, quem minus tibi hostem tuisque esse velis, aut amicum malis. Adolescens, simul pudore et gaudio perfusus, dextram Scipionis tenens, Deos omnes invocare ad gratiam illi pro se referendam, quoniam sibi nequaquam satis facultatis, pro suo animo atque illius erga se merito, esset. Parentes inde cognatique virginis adpellati. Qui, quoniam gratis sibi redderetur virgo, ad quam redimendam satis magnum adtulissent auri pondus, orare Scipionem, ut id ab se donum adciperet, coeperunt; haud minorem ejus rei apud se gratiam futuram esse, adfirmantes, quam redditae inviolatae foret virginis. Scipio, quando tanto opere peterent, adcepturum se pollicitus, poni ante pedes jussit, vocatoque ad se Allucio, *Super dotem*, inquit, *quam adcepturus a socero es, haec tibi a me dotalia dona adcedent;* aurumque tollere ac sibi habere jussit. His laetus donis honoribusque dimissus domum inplevit populares laudibus meritis Scipionis: *Venisse Diis simillimum juvenem, vincentem omnia quum armis, tum benignitate*

ac

ac beneficiis. Itaque, delectu clientium habito, cum delectis mille et quadringentis equitibus intra paucos dies ad Scipionem revertit.

LI. Scipio retentum secum Laelium, dum captivos obsidesque et praedam ex consilio ejus disponeret, satis omnibus compositis, data quinquereme, captivisque, Magone et quindecim fere senatoribus, qui simul cum eo capti erant, in navem inpositis, nuntium victoriae Romam mittit. Ipse paucos dies, quibus morari Carthagine statuerat, exercendis navalibus pedestribusque copiis absumsit. Primo die legiones in armis quatuor millium spatio decurrerunt: secundo die arma curare et tergere ante tentoria jussit: tertio die rudibus inter se in modum justae pugnae concurrerunt, praepilatisque missilibus jaculati sunt: quarto die quies data: quinto iterum in armis decursum est. Hunc ordinem laboris quietisque, quoad Carthagine morati sunt, servarunt. Remigium classicique milites, tranquillo in altum evecti, agilitatem navium simulacris navalis pugnae experiebantur. Haec extra urbem terra marique corpora simul animosque ad bellum acuebant. Vrbs ipsa strepebat adparatu belli, fabris omnium generum in publica officina inclusis. Dux cuncta pari cura obibat. Nunc in classe ac navali erat; nunc cum legionibus decurrebat; nunc operibus adspiciendis tempus dabat, quaeque in officinis, quaeque in armamentario ac navalibus fabrorum multitudo plurima in singulos dies certamine ingenti faciebat. His ita inchoatis, refectisque, qua quassi erant, muris, dispositisque praesidiis ad custodiam urbis, Tarraconem est profectus, a multis legationibus protenus in via aditus. Quas partim dato responso ex itinere dimissit, partim distulit Tarraconem, quo omni-

omnibus novis veteribusque sociis edixerat conventum. Et cuncti fere, qui cis Iberum incolunt, populi, multi etiam ulterioris provinciae convenerunt. Carthaginiensium duces primo ex industria famam captae Carthaginis compresserunt: deinde, ut clarior res erat, quam ut tegi ac dissimilari posset, elevabant verbis. *Necopinato adventu ac prope furto unius diei urbem unam Hispaniae interceptam. Cujus rei tam parvae praemio elatum insolentem juvenem inmodico gaudio speciem magnae victoriae inposuisse. At, ubi adpropinquare tres duces, tres victores hostium exercitus audisset, obcursuram ei extemplo domesticorum funerum memoriam.* Haec in vulgus jactabant, haudquaquam ipsi ignari, quantum sibi ad omnia virium, Carthagine amissa, decessisset.

T. LIVII PATAVINI

LIBER XXVII.

BREVIARIVM.

Cap. 1. Marcellus consul tria Samnii oppida capit: at Cn. Fulvius Centumalus ad Herdoneam, ut biennio ante Cn. Fulvius Flaccus praetor, ab Hannibale devincitur. 2. Quam Poeno laetitiam brevem faciunt secunda Marcelli cum eo proelia ad Numistronem in Lucanis et ad Venu-

Venusiam in Apulia. 3. Conjuratio Capuae a Blosiis aliisque facta opprimitur: et Atellani Calatiam traducuntur, Nucerini Atellam. 4. Legati a Syphace Romam et a Romanis Alexandriam ad Ptolemaeum Cleopatramque reges mittuntur ad petendam renovandamque amicitiam. Multa nuntiantur prodigia. 5. Comitiorum habendorum causa M. Valerius Laevinus consul ex Sicilia revocatur, sed, quia ob trepidos nuntios ex Africa adlatos in provinciam extemplo redire jubetur, eo invito et ex plebiscito a Marcello dictator dicitur Q. Fulvius Flaccus. 6. Idem Fulvius, tribunis nequidquam intercedentibus, et Q. Fabius Maximus creantur consules. Classis Punica, in Sardiniam trajecta, cum praeda omnis generis in Africam redit. Sacerdotes aliquot Romae mortui et alter censorum. Ludi Romani et plebeji. 7. C. Laelius, P. Scipionis legatus, Romam venit, Patresque certiores facit de rebus in Hispania gestis et de Hasdrubalis transitu in Italiam. Provinciae et imperia exercituum partita. 8. Primus ex plebe creatur curio maximus, et C. Valerius Flaccus flamen Dialis tum invitus inauguratur, tum jus priscum in senatum veniendi usurpat. Legiones in Italia subpletae, et praesidia Siciliae partim minuta, partim aucta. 9. Legati XII coloniarum in Latio Romam missi negant esse, unde milites pecuniamque dent. 10. Reliquarum XVIII coloniarum legatis citatis et milites ex formula paratos subsidiumque omne pollicentibus gratiae aguntur; illis nihil respondetur. Aurum promitur vicesimarium, quod in sanctiore aerario ad ultimos casus servatur. 11. Prodigia procurata. Senatus principisque ejus lectio et notae censoriae.

12. Consules ad bellum proficiscuntur; et Marcellus ad Canusium bis cum Hannibale, Mar-

Marte primum aequo et postero die adversa fortuna, pugnat. 13. Milites, acerbe ab eo increpiti ignominiaque notati, orant, ut iterum educantur in aciem, 14. et egregiam, nec tamen incruentam, ab hoste victoriam reportant. 15. Fulvio se dedunt Hirpini, Lucani et Volcentes. Fabius, Manduria in Sallentinis vi capta, Tarentum obsidet; quam prodit ei praefectus praesidii, captus amore mulierculae, cujus frater est in exercitu Fabiano. 16. Ab caede ad diripiendam urbem discurritur; et Hannibal frustra tum ad opem ferendam festinat, tum insidias struit Fabio.

17. In Hispania multi populi ac principes, in his Edesco, Mandonius et Indibilis, ad Romanos deficiunt. 18. P. Scipio prope Baeculam vincit Hasdrubalem Hamilcaris filium. 19. Respuit nomen regium, quo ab Hispanis, quos captos deditosque sine pretio omnes dimittit domum, ingenti consensu salutatur; et ex Afris captivis vendi jussis Massivam, adultum regii generis puerum, Masinissae avunculo cum donis remittit. 20. Duces Poenorum in Hispania consilio de bello habito decernunt, ut Hasdrubal Hamilcaris filius in Italiam, Hasdrubal Gisgonis in Lusitaniam, Mago ad conducenda mercede auxilia in Baliares, et Masinissa cum equitibus in citeriorem Hispaniam abeat. Scipio Tarentum, Marcellus vero et Fulvius, hic comitiorum causa, ille ad deprecandam ignominiam rogationemque C. Publicii Bibuli, trib. pl. de imperio ejus abrogando, Romam redeunt.

21. M. Claudius Marcellus V. et T. Quinctius Crispinus consules creantur. Comitia praetoria. Defectio Etruriae obpressa. Ludi Romani et plebeji. Aediles. 22. Provinciae et XXI legiones divisae. 23. Prodigia. Ludi Apol-

Apollinares, in perpetuum in statam diem voti pestilentiae causa. 24. Ob metum Etrusci tumultus Arretio obsides, senatorum liberi, deducuntur Romam, ibique legio relinquitur in praesidio. 25. De Tarentinis et M. Livio, praefecto arcis magna contentione in senatu agitur coram Fabio. Aedes Honoris et Virtutis. Consules copias conjungunt in Apulia, inter Venusiam Bantiamque, quo et Hannibal redit. 26. Ipsi cum paucis equitibus exploratum eunt tumulum inter Punica et Romana castra. 27. Praecipitant in insidias, et Marcellus perit, Crispinus, graviter saucius, cum perpaucis effugit. 28. Hannibal frustra utitur annulo Marcelli in fraudem Salapitanorum, et adventu suo Locrorum obsidionem solvit. 29. Crispinus Capuam et inde Tarentum proficiscitur, et M. Marcellus patris exercitum Venusiam abducit. M. Valerius cum classe C navium ex Sicilia in Africam transmittit, agrumque Clupeensem late vastat. 30. Philippus in Graecia Achaeis adversus Aetolos horumque socios, Machanidam, Attalum et Romanos, auxilium fert, et a concilio frustra Aegii de pace habito Argos redit, ubi curatio Heraeorum Nemeorumque ad eum delata erat, quia se Macedonum reges ex ea civitate oriundos referunt. 31. Romanos, duce P. Sulpicio agrum inter Sicyonem et Corinthum effuse vastantes, compellit in naves, et ingenti inde gaudio, sed et foedae libidini indulget. 32. Paulo post a Sulpicio Aetolisque ad Elim vincitur, et Macedoniam, ab Eropo et Dardanis infestatam, repetit. 33. Achaei cum Aetolis Eleisque haud procul Messene prosperam faciunt pugnam, et Attalus Sulpiciusque Aeginae hibernant. Crispinus ex vulnere moritur, dicto ante comitiorum ludorumque

magno-

magnorum faciendorum causa dictatore T. Manlio Torquato.

34. Cum C. Claudio Nerone invitus consul creatur M. Livius Salinator, multis ante annis ex consulatu populi judicio damnatus et semper inde memor ignominiae adceptae. 35. Praetorum comitia. L. Manlius trans mare legatus it in Graeciam. Consules in conlegio ponunt veteres inimicitias, et diversae iis decernuntur provinciae extremis Italiae finibus, Neroni adversus Hannibalem Bruttii et Lucani, Livio Gallia adversus Hasdrubalem, jam Alpibus adpropinquantem. 36. Sacerdotes creati. Lustrum conditum, et numerus civium (137108) aliquanto minor, quam ante Pun. bellum. Comitium tectum. Ludi Romani plebejique. Provinciae divisae et per eas XXIII legiones. 37. Prodigia eorumque procuratio. 38. Ob inopiam juventutis majoremque belli terrorem coloni etiam maritimi, qui sacrosanctam vacationem dicebantur habere, et volones scribuntur milites. 39. Hasdrubal sua et aliorum spe celerius transit Alpes, sed tempus perdit obpugnatione Placentiae. 40. Homines anxii curis digredientes in provincias consules prosequuntur. Hannibal e Sallentinis in Bruttios repellitur a C. Hostilio Tubulo et Q. Claudio. 41. Vincitur a Nerone cos. ad Grumentum in Lucanis, 42. et iterum in Apulia haud procul Venusia. 43. Hasdrubalis literae fratri scriptae intercipiuntur a Romanis, iisque lectis Nero robur exercitus sui clam hoste et quam primum ad conlegam ducere statuit. 44. Maxima hinc Romae trepidatio, variaque hominum judicia de tam audaci conatu consulis. 45. Is in itinere demum militibus detegit consilium suum, et, qua eos ducit, ex agris et urbibus, quaecumque ipsis jumentisque usui esse possunt, in

in viam deferuntur. 46. Nocte clam ingreditur castra conlegae, ad Senam Metaurumque fl. posita, quibus et L. Porcius Licinus praetor sua jungit; et Nerone auctore confestim signum pugnae proponitur. 47 Hasdrubal vero, suspicatus, duos adesse consules, et variis anxius curis, detrectat proelium, castraque movet vigilia prima; sed desertus a fraudulentis viae ducibus per tortuosi amnis flexus haud multum procedit. 48. 49. Atrox conseritur pugna, in qua ipse cadit, et LVI millia Poenorum, VIII Romanorum occiduntur. 50. Celerrimus Neronis, ad stativa sua reditus, habitusque animorum, quem Romae incerta primum exspectatio eventus et prima deinde victoriae fama effecit. 51. Publica laetitia et subplicatio post adventum legatorum, a consulibus missorum. Nero caput Hasdrubalis projici ante stationes hostium captivosque quosdam ire ad fratrem ejus jubet. Hannibal, adnoscere se fortunam Carthaginis, fertur dixisse, omniaque auxilia, latius diffusa, in Bruttium agrum, extremum Italiae angulum, contrahit.

I. Hic status rerum Hispaniae erat. In Italia consul Marcellus, Salapia per proditionem recepta, Maroneam et Meles de Samnitibus vi cepit. Ad tria millia militum ibi Hannibalis, quae praesidii causa relicta erant, obpressa. Praeda (et aliquantum ejus fuit) militi concessa. Tritici quoque ducenta quadraginta millia modium, et centum decem millia hordei inventa. Ceterum nequaquam inde tantum gaudium fuit, quanta clades intra paucos

cos dies adcepta est, haud procul ab Herdonea urbe. Castra ibi Cn. Fulvius proconsul habebat, spe recipiendae Herdoneae, quae post Cannensem cladem ab Romanis defecerat, nec loco satis tuto posita, nec praesidiis firmata. Neglegentiam insitam ingenio ducis augebat spes ea, quod labare iis adversus Poenum fidem senserat, postquam, Salapia amissa, excessisse his locis in Bruttios Hannibalem auditum est. Ea omnia, ab Herdonea per occultos nuntios delata Hannibali, simul curam sociae retinendae urbis, et spem fecere incautum hostem adgrediendi. Exercitu expedito, ita ut famam prope praeveniret, magnis itineribus ad Herdoneam contendit, et, quo plus terroris hosti objiceret, acie instructa adcessit. Par audacia Romanus, consilio et viribus inpar, copiis raptim eductis, conflixit. Quinta legio et sinistra ala acriter pugnam inierunt. Ceterum Hannibal, signo equitibus dato, ut, quum pedestres acies occupassent praesenti certamine oculos animosque, circumvecti, pars castra hostium, pars terga trepidantium invaderent, ipse in Fulvii similitudinem nominis, quod Cn. Fulvium praetorem biennio ante in iisdem devicerat locis, increpans, similem eventum pugnae fore adfirmabat. Neque ea spes vana fuit. Nam quum comminus acie et peditum certamine multi cecidissent Romanorum, starent tamen ordines signaque, equestris a tergo tumultus, simul a castris clamor hostilis auditus, sextam ante legionem, quae, in secunda acie posita, prior ab Numidis turbata est; quintam deinde atque eos, qui ad prima signa erant, avertit. Pars in fugam effusi, pars in medio caesi: ubi et ipse Cn. Fulvius cum undecim tribunis militum cecidit. Romanorum sociorumque quot caesa in proelio

millia sint, quis pro certo adfirmet? quum tredecim millia alibi, alibi haud plus, quam septem, inveniam. Castris praedaque victor potitur. Herdoneam, quia et defecturam fuisse ad Romanos comperit, nec mansuram in fide, si inde abscessisset, multitudine omni Metapontum ac Thurios traducta, incendit: occidit principes, qui cum Fulvio conloquia obculta habuisse comperti sunt. Romani, qui ex tanta clade evaserant, diversis itineribus semermes ad Marcellum consulem in Samnium perfugerunt.

II. Marcellus, nihil admodum tanta clade territus, literas Romam ad senatum de duce et exercitu ad Herdoneam amisso scribit. *Ceterum eumdem se, qui post Cannensem pugnam ferocem victoria Hannibalem contudisset, ire adversus eum, brevem illi laetitiam, qua exsultet, facturum.* Et Romae quidem quum luctus ingens ex praeterito, tum timor in futurum erat. Consul, ex Samnio in Lucanos transgressus, ad Numistronem in conspectu Hannibalis loco plano, quum Poenus collem teneret, posuit castra. Addidit et aliam fidentis speciem, quod prior in aciem eduxit. Nec detrectavit Hannibal, ut signa portis efferri vidit. Ita tamen aciem instruxerunt, ut Poenus dextrum cornu in collem erigeret, Romani sinistrum ad oppidum adplicarent. Ab hora tertia quum ad noctem pugnam extendissent, fessaeque pugnando primae acies essent, ab Romanis prima legio et dextera ala, ab Hannibale Hispani milites et funditor Baliaris, elephanti quoque, commisso jam certamine, in proelium acti. Diu pugna neutro inclinata stetit. Primae legioni tertia, dexterae alae sinistra subiit, et apud hostes integri a fessis pugnam accepere. Novum atque atrox proelium

lium ex tam segni repente exarsit, recentibus animis corporibusque: sed nox incerta victoria diremit pugnantes. Postero die Romani ab sole orto in multum diei stetere in acie. Vbi nemo hostium adversus prodiit; spolia per otium legere, et congestos in unum locum cremavere suos. Nocte insequenti Hannibal silentio movit castra, et in Apuliam abiit: Marcellus, ubi lux fugam hostium aperuit, sauciis cum praesidio modico Numistrone relictis praepositoque his L. Furio Purpureone tribuno militum, vestigiis institit sequi. Ad Venusiam adeptus eum est. Ibi per dies aliquot quum ab stationibus procursaretur, mixta equitum peditumque tumultuosa magis proelia, quam magna, et ferme omnia Romanis secunda fuerunt. Inde per Apuliam ducti exercitus sine ullo memorando certamine; quum Hannibal nocte signa moveret, locum insidiis quaerens; Marcellus, nisi certa luce, et explorato ante, non sequeretur.

III. Capuae interim Flaccus dum bonis principum vendendis, agro, qui publicatus fuerat, locando (locavit autem omnem frumento) tempus terit; ne deesset materia in Campanos saeviendi, novum in obculto gliscens per indicium protractum est facinus. Milites aedificiis emotos, simul ut cum agro tecta urbis fruenda locarentur, simul metuens, ne suum quoque exercitum, sicut Hannibalis, nimia urbis amoenitas emolliret, in portis murisque sibimet ipsos tecta militariter coegerat aedificare. Erant autem pleraque ex cratibus aut tabulis facta, alia arundine texta, stramento intecta omnia, velut de industria, alimentis ignis. Haec noctis una hora ut omnia incenderent, centum septuaginta Campani, principibus fratribus Blosiis, conjuraverant. Indicio

cio ejus rei ex familia Blosiorum facto, portis repente jussu proconsulis clausis, quum ad arma signo dato milites concurrissent; comprehensi omnes, qui in noxa erant, et, quaestione acriter habita, damnati necatique: indicibus libertas et aeris dena millia data. Nucerinos et Acerranos querentes, ubi habitarent, non esse, Acerris ex parte incensis, Nuceria deleta, Romam Fulvius ad senatum misit. Acerranis permissum, ut aedificarent, quae incensa erant: Nucerini Atellam, quia id maluerant, (Atellanis Calatiam migrare jussis) traducti. Inter multas magnasque res, quae, nunc secundae, nunc adversae, occupabant cogitationes hominum, ne Tarentinae quidem arcis excidit memoria. M. Ogulnius et P. Aquillius in Etruriam legati ad frumentum coëmendum, quod Tarentum portaretur, profecti; et mille milites de exercitu urbano, par numerus Romanorum sociorumque, eodem in praesidium cum frumento missi sunt.

IV. Jam aestas in exitu erat, comitiorumque consularium instabat tempus. Sed literae Marcelli, negantis e re publica esse, vestigium abscedi ab Hannibale, cui cedenti certamenque abnuenti gravis ipse instaret, curam injecerant, ne aut consulem, tum maxime res agentem, a bello avocarent, aut in annum consules deessent. Optimum visum est, quamquam extra Italiam esset, Valerium potius consulem ex Sicilia revocari. Ad eum literae jussu senatus ab L. Manlio praetore Vrbis missae cum literis consulis M. Marcelli; ut ex iis nosceret, quae causa Patribus eum potius, quam collegam, revocandi ex provincia esset. Eo fere tempore legati ab rege Syphace Romam venerunt, quae is prospera proelia cum Carthaginiensibus fecisset, memorantes. *Regem*

gem nec inimiciorem ulli populo, quam Carthaginiensi, nec amiciorem, quam Romano, adfirmabant *esse. Misisse eum antea legatos in Hispaniam ad Cn. et P Cornelios, imperatores Romanos. Nunc ab ipso velut fonte petere Romanam amicitiam voluisse.* Senatus non legatis modo benigne respondit, sed et ipse legatos cum donis ad regem misit, L. Genucium, P. Poetelium, P. Popillium. Dona tulere, togam et tunicam purpuream, sellam eburneam, pateram ex quinque pondo auri factam. Protenus et alios Africae regulos jussi adire. Iis quoque quae darentur, portata, togae praetextae et terna pondo paterae aureae. Et Alexandriam ad Ptolemaeum Cleopatramque reges M. Atilius et M'. Acilius legati, ad commemorandam renovandamque amicitiam missi, dona tulere, regi togam et tunicam purpuream cum sella eburnea, reginae pallam pictam cum amiculo purpureo. Multa ea aestate, qua haec facta sunt, ex propinquis urbibus agrisque nuntiata sunt prodigia; Tusculi agnum cum ubere lactenti natum; Jovis aedis culmen fulmine ictum ac prope omni tecto nudatum; iisdem ferme diebus Anagniae terram, ante portam ictam, diem ac noctem sine ullo ignis alimento arsisse: et aves, ad compitum Anagninum, in luco Dianae nidos in arboribus reliquisse: Tarracinae in mari haud procul portu angues magnitudinis mirae lascivientium piscium modo exsultasse: Tarquiniis porcum cum ore humano genitum: et in agro Capenate, ad lucum Feroniae, quatuor signa sanguine multo diem ac noctem sudasse. Haec prodigia hostiis majoribus procurata decreto pontificum, et supplicatio diem unum Romae ad omnia pulvinaria, alterum, in Capenate agro, ad Feroniae lucum, indicta.

V. M. Valerius conſul literis excitus, provincia exercituque mandato Cincio praetori, M. Valerio Meſſalla praefecto claſſis cum parte navium in Africam praedatum ſimul ſpeculatumque, quae populus Carthaginienſis ageret parLretque, miſſo, ipſe decem navibus Romam profectus, quum proſpere perveniſſet, ſenatum extemplo habuit. Ibi de ſuis rebus geſtis commemoravit. *Quum annos prope ſexaginta in Sicilia terra marique ſaepe magnis cladibus bellatum eſſet, ſe eam provinciam confeciſſe. Neminem Carthaginienſem in Sicilia eſſe: neminem Siculum, qui metu inde fugati afuerint, non eſſe: omnes in urbes, in agros ſuos reductos, arare, ſerere: deſertam recoli tandem terram, frugiferam ipſis cultoribus, populoque Romano pace ac bello fidiſſimum annonae ſubſidium.* Exin Mutine, et ſi quorum aliorum merita erga populum Romanum erant, in ſenatum introductis, honores omnibus, ad exſolvendam fidem a conſule, habiti. Mutines etiam civis Romanus factus, rogatione ab tribuno plebis, ex auctoritate Patrum, ad plebem lata. Dum haec Romae geruntur, M. Valerius Meſſalla quinquaginta navibus quum ante lucem ad Africam adceſſiſſet, inproviſo in agrum Vticenſem exſcenſionem fecit; eumque late depopulatus, multis mortalibus cum alia omnis generis praeda captis, ad naves rediit, atque in Siciliam tranſmiſit; tertiodecimo die, quam profectus inde erat, Lilybaeum revectus. Ex captivis, quaeſtione habita, haec comperta, conſulique Laevino omnia ordine perſcripta, ut ſciret, quo in ſtatu res Africae eſſent: *Quinque millia Numidarum cum Maſiniſſa, Galae filio, acerrimo juvene, Carthagine eſſe; et alios per totam Africam milites mercede conduci, qui in Hiſpaniam ad Haſdrubalem tra-*

trajicerentur, ut is, quam maximo exercitu primo quoque tempore in Italiam transgressus, jungeret se Hannibali. In eo positam victoriam credere Carthaginienses. Classem praeterea ingentem adparari ad Siciliam repetendam, eamque se credere brevi trajecturam. Haec recitata a consule ita movere senatum, ut non exspectanda comitia consuli censerent, sed dictatorem comitiorum habendorum causa dici; et extemplo in provinciam redeundum. Illa disceptatio tenebat, quod consul in Sicilia se M. Valerium Messallam, qui tum classi praeesset, dictatorem dicturum esse ajebat: Patres extra Romanum agrum (eum autem in Italia terminari) negabant dictatorem dici posse. M. Lucretius tribunus plebis quum de ea re consuleret, ita decrevit senatus, *Vt consul prius, quam ab Vrbe discederet, populum rogaret, quem dictatorem dici placeret; eumque, quem populus jussisset, diceret dictatorem. Si consul noluisset, praetor populum rogaret: si ne is quidem vellet, tum tribuni ad plebem ferrent.* Quum consul se populum rogaturum negasset, quod suae potestatis esset, praetoremque vetuisset rogare; tribuni plebis rogarunt, plebesque scivit, ut Q. Fulvius, qui tum ad Capuam erat, dictator diceretur. Sed, quo die id plebis concilium futurum erat, consul clam nocte in Siciliam abiit; destitutique Patres literas ad M. Claudium mittendas censuerunt, ut desertae ab conlega rei publicae subveniret, diceretque, quem populus jussisset, dictatorem. Ita a M. Claudio consule Q. Fulvius dictator dictus, et ex eodem plebiscito et ab Q. Fulvio dictatore P. Licinius Crassus pontifex maximus magister equitum dictus.

VI. Dictator postquam Romam venit, Cn. Sempronium Blaesum legatum, quem ad Capuam,

puam habuerat, in Etruriam provinciam ad exercitum misit, in locum C. Calpurnii praetoris; quem, ut Capuae exercituique suo praeesset, literis excivit. Ipse comitia, in quem diem primum potuit, edixit; quae, certamine inter tribunos dictatoremque injecto, perfici non potuerunt. Galeria juniorum, quae sorte praerogativa erat, Q. Fulvium et Q. Fabium consules dixerat, eodemque jure vocatae inclinassent, ni tribuni plebis C. et L. Arennii se interposuissent, qui, *neque magistratum continuari satis civile esse*, ajebant, *et multo foedioris exempli, eum ipsum creari, qui comitia haberet. Itaque, si suum nomen dictator adciperet, se comitiis intercessuros: si aliorum, praeterquam ipsius, ratio haberetur, comitiis se moram non facere.* Dictator caussam comitiorum auctoritate senatus, plebiscito, exemplis tutabatur. *Namque, Cn. Servilio consule, quum C. Flaminius alter consul ad Trasimenum cecidisset, ex auctoritate Patrum ad plebem latum, plebemque scivisse, ut, quoad bellum in Italia esset, ex iis, qui consules fuissent, quos et quoties vellet, reficiendi consules populo jus esset; exemplumque eam in rem se habere vetus L. Postumii Megelli, qui interrex iis comitiis, quae ipse habuisset, consul cum C. Junio Bubulco creatus esset; recens Q. Fabii, qui sibi continuari consulatum, nisi id bono publico fieret, profecto numquam sivisset.* His orationibus quum diu certatum esset, postremo ita inter dictatorem ac tribunos convenit, ut eo, quod censuisset senatus, staretur. Patribus id tempus rei publicae visum est, ut per veteres et expertos bellique peritos imperatores res publica gereretur. Itaque moram fieri comitiis non placere. Concedentibus tribunis, comitia habita. Declarati consules Q. Fabius Maximus quintum,

tum, Q. Fulvius Flaccus quartum. Praetores inde creati, L. Veturius Philo, T. Quinctius Crispinus, C. Hostilius Tubulus, C. Aurunculejus. Magistratibus in annum creatis, Q. Fulvius dictatura se abdicavit. Extremo aestatis hujus classis Punica navium quadraginta, cum praefecto Hamilcare in Sardiniam trajecta, Olbiensem primo, dein, postquam ibi P. Manlius Vulso praetor cum exercitu adparuit, circumacta inde ad alterum insulae latus, Caralitanum agrum vastavit, et cum praeda omnis generis in Africam rediit. Sacerdotes Romani eo anno mortui aliquot subfectique. C. Servilius Pontifex factus in locum T. Otacilii Crassi. Ti. Sempronius Ti. F. Longus augur factus in locum T. Otacilii Crassi. Decemvir item sacris faciundis in locum Ti. Sempronii C. F. Longi Ti. Sempronius Ti. F. Longus subfectus. M. Marcius rex sacrorum mortuus est, et M. Aemilius Papus maximus curio. Neque in eorum locum sacerdotes eo anno subfecti. Et censores hic annus habuit L. Veturium Philonem et P. Licinium Crassum, maximum pontificem. Crassus Licinius nec consul, nec praetor ante fuerat, quam censor est factus. Ex aedilitate gradum ad censuram fecit. Sed hi censores neque senatum legerunt, nec quidquam publicae rei egerunt: mors diremit L. Veturii. Inde et Licinius censura se abdicavit. Aediles curules L. Veturius et P. Licinius Varus ludos Romanos diem unum instaurarunt. Aediles plebis Q. Catius et L. Porcius Licinus ex mulctaticio argento signa aenea ad Cereris dedere, et ludos, pro temporis ejus copia, magnifici adparatus fecerunt.

VII. Exitu anni hujus, die quarto et tricesimo, quam ab Tarracone profectus erat, C. Lae-

C. Laelius legatus Scipionis Romam venit; isque, cum agmine captivorum ingressus Vrbem, magnum concursum hominum fecit. Postero die in senatum introductus, captam Carthaginem, caput Hispaniae, uno die, receptasque aliquot urbes, quae defecissent, novasque in societatem adscitas, exposuit. Ex captivis comperta his fere congruentia, quae in literis fuerant M. Valerii Messallae. Maxime movit Patres Hasdrubalis transitus in Italiam, vix Hannibali atque ejus armis subsistentem. Productus et in concionem Laelius eadem edisseruit. Senatus ob res feliciter a P. Scipione gestas supplicationem in unum diem decrevit. C. Laelium primo quoque tempore, cum quibus venerat navibus, redire in Hispaniam jussit. Carthaginis expugnationem in hunc annum contuli, multis auctoribus; haud nescius, quosdam esse, qui anno insequenti captam tradiderint: quod mihi minus simile veri visum est, annum integrum Scipionem nihil gerundo in Hispania consumsisse. Q. Fabio Maximo quintum, Q. Fulvio Flacco quartum consulibus, Idibus Martiis, quo die magistratum inierunt, Italia ambobus provincia decreta; regionibus tamen partitum imperium: Fabius ad Tarentum, Fulvius in Lucanis ac Bruttiis rem gereret. M. Claudio prorogatum in annum imperium. Praetores sortiti provincias: C. Hostilius Tubulus urbanam, L. Veturius Philo peregrinam cum Gallia, T. Quinctius Crispinus Capuam, C. Aurunculejus Sardiniam. Exercitus ita per provincias divisi. Fulvio duae legiones, quas in Sicilia M. Valerius Laevinus haberet: Q. Fabio, quibus in Etruria C. Calpurnius praefuisset, decretae. Exercitus urbanus ut in Etruriam succederet: C. Calpurnius eidem praeesset provin-

vinciae exercituique; Capuam exercitumque, quem Q. Fulvius habuisset, T. Quinctius obtineret. C. Hostilius ab C. Laetorio propraetore provinciam exercitumque, qui tum [jam] Arimini erat, adciperet. M. Marcello, quibus consul bene rem gesserat, legiones decretae. M. Valerio cum L. Cincio (his quoque est enim prorogatum in Sicilia imperium) Cannensis exercitus datus; eumque supplere ex militibus, qui ex legionibus Cn. Fulvii superessent, jussi. Conquisitos eos consules in Siciliam miserunt; additaque eadem militiae ignominia, sub qua Cannenses militabant quippe ex praetoris Cn. Fulvii exercitu, ob similis iram fugae, missi eo ab senatu fuerant. C. Aurunculejo eaedem in Sardinia legiones, quibus P. Manlius Vulso eam provinciam obtinuerat, decretae. P. Sulpicio, eadem legione eademque classe Macedoniam obtinere jusso, prorogatum in annum imperium. Triginta quinqueremes ex Sicilia Tarentum ad Q. Fabium consulem mitti jussae: cetera classe praedatum in Africam aut ipsum M. Valerium Laevinum trajicere, aut mittere, seu L. Cincium, seu M. Valerium Messallam. Nec de Hispania quidquam mutatum, nisi quod non in annum Scipioni Silanoque, sed donec revocati ab senatu forent, prorogatum imperium est. Ita provinciae exercituumque in eum annum partita imperia.

VIII. Inter majorum rerum curas comitia maximi curionis, quum in locum M. Aemilii sacerdos crearetur, vetus excitaverunt certamen; patriciis negantibus C. Mamilii Vituli, qui unus ex plebe petebat, habendam rationem esse, quia nemo ante eum, nisi ex Patribus, id sacerdotium habuisset. Tribuni adpellati ad senatum rejecerunt. Senatus populi

pote-

potestatem fecit. Ita primus ex plebe creatus maximus curio C. Mamilius Vitulus. Et flaminem Dialem invitum inaugurari coegit P. Licinius pontifex maximus C. Valerium Flaccum. Decemvir sacris faciundis creatus in locum Q. Mucii Scaevolae demortui C. Laetorius. Causam inaugurari coacti flaminis libens reticuissem, ni ex mala fama in bonam vertisset. Ob adolescentiam neglegentem luxuriosamque C. Flaccus flamen captus a P. Licinio pontifice maximo erat, L. Flacco fratri germano cognatisque aliis ob eadem vitia invisus. Is, ut animum ejus cura sacrorum et ceremoniarum cepit, ita repente exsuit antiquos mores, ut nemo tota juventute haberetur prior, nec probatior primoribus Patrum, suis pariter alienisque, esset. Hujus famae consensu elatus ad justam fiduciam sui, rem intermissam per multos annos ob indignitatem flaminum priorum repetivit, ut in senatum introiret. Ingressum eum curiam quum L. Licinius praetor inde eduxisset, tribunos plebis adpellavit flamen. Vetustum jus sacerdotii repetebat: datum id cum toga praetexta et sella curuli et flaminio esse. Praetor, non *exoletis* vetustate annalium exemplis stare jus, sed recentissimae cujusque consuetudinis usu, volebat: nec patrum, nec avorum memoria Dialem quemquam id jus usurpasse. Tribuni, rem inertia flaminum obliteratam ipsis, non sacerdotio, damno fuisse, quum aequum censuissent, ne ipso quidem contra tendente praetore, magno adsensu Patrum plebisque, flaminem in senatum introduxerunt; omnibus ita existimantibus, magis sanctitate vitae, quam sacerdotii jure, rem eam flaminem obtinuisse. Consules prius, quam in provincias irent, duas urbanas legiones in subplementum, quantum

tum

tum opus erat ceteris exercitibus militum, scripserunt. Vrbanum veterem exercitum Fulvius consul C. Fulvio Flacco legato (frater hic consulis erat) in Etruriam dedit ducendum, et legiones, quae in Etruria erant, Romam deducendas. Et Fabius consul reliquias exercitus Fulviani conquisitas (fuere autem ad tria millia trecenti triginta sex) Q. Maximum filium ducere in Siciliam ad M. Valerium proconsulem jussit, atque ab eo duas legiones et triginta quinqueremes accipere. Nihil hae eductae ex insula legiones minuerunt nec viribus nec specie ejus provinciae praesidium. Nam quum, praeter egregie suppletas duas veteres legiones, transfugarum etiam Numidarum equitum peditumque magnam vim haberet, Siculos quoque, qui in exercitu Epicydis aut Poenorum fuerant, belli peritos viros, milites scripsit. Ea externa auxilia quum singulis Romanis legionibus adjunxisset, duorum speciem exercituum servavit: altero L. Cincium partem insulae, qua regnum Hieronis fuerat, tueri jussit; altero ipse ceteram insulam tuebatur, divisam quondam Romani Punicique imperii finibus; classe quoque navium septuaginta partita, ut omni ambitu litorum praesidia orae maritimae essent. Ipse cum Mutinis equitatu provinciam peragrabat, ut viseret agros cultaque ab incultis notaret, et perinde dominos laudaret castigaretque. Ita tantum ea cura frumenti provenit, ut et Romam mitteret, et Catanam conveheret, unde exercitui, qui ad Tarentum aestiva acturus esset, posset praeberi.

IX. Ceterum transportati milites in Siciliam (et erant major pars Latini nominis sociorumque) prope magni motus causa fuere: adeo ex parvis saepe magnarum momenta rerum

pen-

pendent. Fremitus enim inter Latinos sociosque in conciliis ortus: *Decimum annum delectibus, stipendiis exhaustos esse. Quotannis ferme clade magna pugnare. Alios in acie occidi, alios morbo absumi: magis perire sibi civem, qui ab Romano miles lectus sit, quam qui a Poeno captus. Quippe ab hoste gratis remitti in patriam; ab Romanis extra Italiam in exsilium verius, quam in militiam, ablegari. Octavum jam ibi annum senescere Cannensem militem, moriturum ante, quam Italia hostis (quippe nunc quum maxime florens viribus) excedat. Si veteres milites non redeant in patriam, novi legantur, brevi neminem superfuturum. Itaque, quod propediem res ipsa negatura sit, prius quam ad ultimam solitudinem atque egestatem perveniant, negandum populo Romano esse. Si consentientes in hoc socios videant Romani, profecto de pace cum Carthaginiensibus jungenda cogitaturos. Aliter numquam, vivo Hannibale, sine bello Italiam fore.* Haec acta in conciliis. Triginta tum coloniae populi Romani erant. Ex iis duodecim, quum omnium legationes Romae essent, negaverunt consulibus esse, unde milites pecuniamque darent. Eae fuere Ardea, Nepete, Sutrium, Alba, Carseoli, Cora, Suessa, Circeji, Setia, Cales, Narnia, Interamna. Nova re consules icti, quum absterrere eos a tam detestabili consilio vellent, castigando increpandoque plus, quam leniter agendo, profecturos rati, *eos ausos esse consulibus dicere*, ajebant, *quod consules, in senatu ut pronuntiarent, in animum inducere non possent. Non enim detrectationem eam munerum militiae, sed apertam defectionem a populo Romano esse. Redirent itaque propere in colonias, et, tamquam integra re, loquuti magis, quam ausi, tantum nefas, cum suis consulerent. Ad-*

mone-

monerent, *non Campanos*, *neque Tarentinos eos esse*, *sed Romanos; inde oriundos*, *inde in colonias atque in agrum bello captum stirpis augendae causa missos: quae liberi parentibus deberent*, *ea illos Romanis debere*, *si ulla pietas*, *si memoria antiquae patriae esset*. *Consulerent igitur de integro. Nam*, *tum quidem quae temere agitassent*, *ea prodendi imperii Romani*, *tradendae Hannibali victoriae esse.* Quum alternis haec consules diu jactassent, nihil moti legati, *neque se, quod domum renuntiarent, habere*, dixerunt, *neque senatum suum, quid novi consuleret*; *ubi nec miles*, *qui legeretur*, *nec pecunia, quae daretur in stipendium, esset.* Quum obstinatos eos viderent consules, rem ad senatum detulerunt. Vbi tantus pavor animis omnium est injectus, ut magna pars, *actum de imperio*, diceret. *Idem alias colonias facturas*; *idem socios consensisse omnes*, *ad prodendam Hannibali urbem Romanam.*

X. Consules hortari et consolari senatum, et dicere, *Alias colonias in fide atque officio pristino fore*, *eas quoque ipsas*, *quae officio decessissent*, *si legati circa eas colonias mittantur*, *qui castigent*, *non qui precentur*, *verecundiam imperii habituras esse.* Permissum ab senatu iis quum esset, agerent, [facerentque] ut e republica ducerent; pertentatis prius aliarum coloniarum animis, citaverunt legatos, quaesiveruntque ab iis, *ecquid milites ex formula paratos haberent?* Pro duodeviginti coloniis M. Sextilius Fregellanus respondit: *et milites ex formula paratos esse*, *et*, *si pluribus opus esset*, *plures daturos*, *et*, *quidquid aliud imperaret velletque populus Romanus*, *enise facturos. Ad id sibi neque opes deesse*, *animum etiam superesse.* Consules, sibi parum videri, praefati, pro merito eorum, sua voce conlaudari eos,

eos, nisi universi Patres iis in curia gratias egissent, sequi in senatum jusserunt. Senatus, quam poterat honoratissimo decreto adloquutus eos, mandat consulibus, ut ad populum quoque eos producerent, et inter multa alia praeclara, quae ipsis majoribusque suis praestitissent, recens etiam meritum eorum in rem publicam commemorarent. Ne nunc quidem post tot saecula sileantur, fraudenturve laude sua. Signini fuere et Norbani Saticulanique et Brundisini et Fregellani et Lucerini et Venusini et Hadriani et Firmani et Ariminenses, et ab altero mari Pontiani et Paestani et Cosani, et mediterranei Beneventani et Aesernini et Spoletini et Placentini et Cremonenses. Harum coloniarum subsidio tum imperium populi Romani stetit; iisque gratiae et in senatu, et ad populum actae. Duodecim aliarum coloniarum, quae detrectaverunt imperium, mentionem fieri Patres vetuerunt, neque illos dimitti, neque retineri, neque adpellari a consulibus. Ea tacita castigatio maxime ex dignitate populi Romani visa est. Cetera expedientibus, quae ad bellum opus erant, consulibus, aurum vicesimarium, quod in sanctiore aerario ad ultimos casus servabatur, promi placuit. Promta ad quatuor millia pondo auri. Inde quingena pondo data consulibus et M. Marcello et P. Sulpicio proconsulibus et L. Veturio praetori, qui Galliam provinciam sortitus erat; additumque Fabio consuli centum pondo auri praecipuum, quod in arcem Tarentinam portaretur. Cetero usi sunt ad vestimenta praesenti pecunia locanda exercitui, qui in Hispania bellum secunda sua fama ducisque gerebat.

XI. Prodigia quoque, prius quam ab Vrbe consules proficiscerentur, procurari placuit.

cuit. In Albano monte tacta de coelo erant signum Jovis arborque templo propinqua, et Ostiae lacus, et Capuae murus Fortunaeque aedes, et Sinuessae murus portaque. Haec de coelo tacta. Cruentam etiam fluxisse aquam Albanam, quidam auctores erant. Et Romae intus cellam aedis Fortis Fortunae de capite signum, quod in corona erat, in manus sponte sua prolabsum. Et Priverni satis constabat bovem loquutum, volturiumque frequenti foro in tabernam devolasse, et Sinuessae natum ambiguo inter marem ac feminam sexu infantem; quos androgynos vulgus (ut pleraque, faciliore ad duplicanda verba Graeco sermone) adpellat: et lacte pluisse, et cum elephanti capite puerum natum. Ea prodigia hostiis majoribus procurata, et subplicatio circa omnia pulvinaria et obsecratio in unum diem indicta; et decretum, ut C. Hostilius praetor ludos Apollini, sicut his annis voti factique erant, voveret faceretque. Per eos dies et censoribus creandis Q. Fulvius consul comitia habuit. Creati censores, ambo qui nondum consules fuerant, M. Cornelius Cethegus, P. Sempronius Tuditanus. Hi censores ut agrum Campanum fruendum locarent, ex auctoritate Patrum latum in plebem est plebesque scivit. Senatus lectionem contentio inter censores de principe legendo tenuit. Sempronii lectio erat: ceterum Cornelius *morem traditum a patribus sequendum* ajebat; *ut, qui primus censor ex iis, qui viverent, fuisset, eum principem legerent:* is T. Manlius Torquatus erat. Sempronius, *cui Dii sortem legendi dedissent, ei jus liberum eosdem dedisse Deos. Se id suo arbitrio facturum, lecturumque Q. Fabium Maximum, quem tum principem Romanae civitatis esse, vel Hannibale judice, victurus esset.* Quum

 diu

diu certatum verbis esset, concedente conlega, lectus a Sempronio princeps in senatu Q. Fabius Maximus consul: inde alius lectus senatus, octo praeteritis, inter quos L. Caecilius Metellus erat, infamis auctor deserendae Italiae post Cannensem cladem. In equestribus quoque notis eadem servata causa. Sed erant perpauci, quos ea infamia adtingeret. Illis omnibus (et multi erant) ademti equi, qui Cannensium legionum equites in Sicilia erant. Addiderunt acerbitati etiam tempus, ne praeterita stipendia procederent iis, quae equo publico emeruerant, sed dena stipendia equis privatis facerent. Magnum praeterea numerum eorum conquisiverunt, qui equo merere deberent, atque ex iis, qui principio ejus belli septemdecim annos nati fuerant, neque militaverant, omnes aerarios fecerunt. Locaverunt inde reficienda, quae circa forum incendio consumta erant, septem tabernas, macellum, atrium regium.

XII. Transactis omnibus, quae Romae agenda erant, consules ad bellum profecti. Prior Fulvius praegressus Capuam. Post paucos dies consequutus Fabius; qui et conlegam coram obtestatus, et per literas Marcellum, ut quam acerrimo bello detinerent Hannibalem, dum ipse Tarentum obpugnaret: ea urbe ademta hosti jam undique pulso, nec ubi consisteret, nec quid fidum respiceret habenti, ne remorandi quidem causam in Italia fore. Rhegium etiam nuntium mittit ad praefectum praesidii, quod ab Laevino consule adversus Bruttios ibi locatum erat, octo millia hominum: pars maxima ab Agathyrna (sicut antea dictum est) ex Sicilia traducta, rapto vivere hominum adsuetorum. Additi erant Bruttiorum indidem perfugae, et audacia et audendi omnia neces-

necessitatibus pares. Hanc manum ad Bruttium primum agrum depopulandum duci jussit, inde ad Cauloniam urbem obpugnandam. Imperata non inpigre solum, sed etiam avide, exsequuti, direptis fugatisque cultoribus agri, summa vi urbem obpugnabant. Marcellus, et consulis literis excitus, et quia ita in animum induxerat, neminem ducem Romanum tam parem Hannibali, quam se, esse, ubi primum in agris pabuli copia fuit, ex hibernis profectus, ad Canusium Hannibali obcurrit. Solicitabat ad defectionem Canusinos Poenus. Ceterum, ut adpropinquare Marcellum audivit, castra inde movit. Aperta erat regio, sine ullis ad insidias latebris; itaque in loca saltuosa cedere inde coepit. Marcellus vestigiis instabat, castraque castris conferebat, et, opere perfecto, extemplo in aciem legiones educebat. Hannibal, turmatim per equites peditumque jaculatores levia certamina serens, casum universae pugnae non necessarium ducebat. Tractus est tamen ad id, quod vitabat, certamen. Nocte praegressum adsequitur locis planis ac patentibus Marcellus. Castra inde ponentem, pugnando undique in munitores, operibus prohibet. Ita signa conlata, pugnatumque totis copiis, et, quum jam nox instaret, Marte aequo discessum est. Castra, exiguo distantia spatio, raptim ante noctem permunita. Postero die luce prima Marcellus in aciem copias eduxit. Nec Hannibal detrectavit certamen, multis verbis adhortatus milites, *ut, memores Trasimeni Cannarumque, contunderent ferociam hostis. Vrguere atque instare eum. Non iter quietos facere; non castra ponere pati, non respirare aut circumspicere. Quotidie simul orientem solem et Romanam aciem in campis videndam esse. Si uno* *proe-*

proelio haud incruentus abeat, quietius deinde tranquilliusque eum bellaturum. His inritati adhortationibus simulque taedio ferociae hostium quotidie instantium lacessentiumque acriter proelium ineunt. Pugnatum amplius duabus horis est. Cedere inde ab Romanis dextra ala et extraordinarii coepere. Quod ubi Marcellus vidit, duodevicesimam legionem in primam aciem inducit. Dum alii trepidi cedunt, alii segniter subeunt, turbata tota acies est, dein prorsus fusa; et, vincente pudorem metu, terga dabant. Cecidere in pugna fugaque ad duo millia et septingenti civium sociorumque: in his quatuor Romani centuriones, duo tribuni militum, M. Licinius et M. Helvius. Signa militaria quatuor de ala, prima quae fugit; duo de legione, quae cedentibus sociis successerat, amissa.

XIII. Marcellus, postquam in castra reditum est, concionem adeo saevam atque acerbam apud milites habuit, ut proelio, per diem totum infeliciter tolerato, tristior iis irati ducis oratio esset. *Diis immortalibus, ut in tali re, laudes gratesque,* inquit, *ago, quod victor hostis, cum tanto pavore incidentibus vobis in vallum portasque, non ipsa castra est adgressus. Deseruissetis profecto eodem terrore castra, quo omisistis pugnam. Qui pavor hic, qui terror, quae repente, qui, et cum quibus pugnaretis, oblivio animos cepit? Nempe iidem sunt hi hostes, quos vincendo et victos sequendo priorem aestatem absumsistis; quibus dies noctesque fugientibus per hos dies institistis; quos levibus proeliis fatigastis; quos hesterno die nec iter facere, nec castra ponere passi estis. Omitto ea, quibus gloriari potestis: cujus et ipsius pudere ac poenitere vos oportet, referam. Nempe, aequis manibus hesterno die diremistis pugnam. Quid*

Quid haec nox, quid hic dies adtulit? vestrae his copiae imminutae sunt, an illorum auctae? Non equidem mihi cum exercitu meo loqui videor, nec cum Romanis militibus. Corpora tantum atque arma eadem sunt. An, si eosdem animos habuissetis, terga vestra vidisset hostis? signa alicui manipulo aut cohorti abstulisset? Adhuc caesis Romanis legionibus gloriabatur. Vos illi hodierno die primum fugati exercitus dedistis decus. Clamor inde ortus, ut veniam ejus diei daret; ubi vellet, deinde experiretur militum suorum animos. *Ego vero experiar*, inquit, *milites, et vos crastino die in aciem educam, ut victores potius, quam victi, veniam impetretis, quam petitis.* Cohortibus, quae signa amiserant, hordeum dari jussit, centurionesque manipulorum, quorum signa amissa fuerant, destrictis gladiis discinctos destituit; et, ut postero die omnes, equites, pedites, armati adessent, edixit. Ita concio dimissa fatentium, jure ac merito sese increpitos; neque illo die virum quemquam in acie Romana fuisse, praeter unum ducem; cui aut morte satis faciendum, aut egregia victoria esset. Postero die ornati armatique ad edictum aderant. Imperator eos conlaudat, pronuntiatque, *a quibus orta pridie fuga esset, cohortesque, quae signa amisissent, se in primam aciem inducturum. Edicere jam sese, omnibus pugnandum ac vincendum esse; et adnitendum singulis universisque, ne prius hesternae fugae, quam hodiernae victoriae, fama Romam perveniat.* Inde cibo corpora firmare jussi, ut, si longior pugna esset, viribus subficerent. Vbi omnia dicta factaque sunt, quibus excitarentur animi militum, in aciem procedunt.

XIV. Quod ubi Hannibali nuntiatum est: *Cum eo nimirum*, inquit, *hoste res est, qui*

nec bonam, nec malam ferre fortunam potest. Seu vicit, ferociter instat victis; seu victus est, instaurat cum victoribus certamen. Signa inde canere jussit, copias educit. Pugnatum utrimque aliquanto, quam pridie, acrius est: Poenis ad obtinendum hesternum decus adnitentibus, Romanis ad demendam ignominiam. Sinistra ala ab Romanis et cohortes, quae amiserant signa, in prima acie pugnabant, et legio vicesima ab dextro cornu instructa. L. Cornelius Lentulus et C. Claudius Nero legati cornibus praeerant; Marcellus mediam aciem, hortator testisque praesens, firmabat. Ab Hannibale Hispani primam obtinebant frontem, et id roboris in omni exercitu erat. Quum anceps diu pugna esset, Hannibal elephantos in primam aciem induci jussit, si quem injicere ea res tumultum ac pavorem posset. Et primo turbarant signa ordinesque, et partim obculcatis, partim dissipatis terrore, qui circa erant, nudaverant una parte aciem; latiusque fuga manasset, ni C. Decimius Flavus tribunus militum, signo adrepto primi hastati, manipulum ejus signi se sequi jussisset. Duxit, ubi maxime tumultum conglobatae belluae faciebant, pilaque in eas conjici jussit. Haesere omnia tela haud difficili ex propinquo in tanta corpora ictu et tam conferta turba. Sed ut non omnes vulnerati sunt; ita, in quorum tergis infixa stetere pila, (ut est genus anceps) in fugam versi etiam integros avertere. Tum jam non unus manipulus, sed pro se quisque miles, qui modo adsequi agmen fugientium elephantorum poterat, pila conjicere. Eo magis ruere in suos belluae; tantoque majorem stragem edere, quam inter hostes ediderant, quanto acrius pavor consternatam agit, quam insidentis magistri imperio regitur. In pertur-

turbatam transcursu belluarum aciem signa inferunt Romani pedites, et haud magno certamine dissipatos trepidantesque avertunt. Tum in fugientes equitatum inmittit Marcellus, nec ante finis sequendi est factus, quam in castra paventes compulsi sunt. Nam super alia, quae terrorem trepidationemque facerent, elephanti quoque duo in ipsa porta conruerant, coactique erant milites per fossam vallumque ruere in castra. Ibi maxima hostium caedes facta: caesa ad octo millia hominum, quinque elephanti. Nec Romanis incruenta victoria fuit. Mille ferme et septingenti de duabus legionibus, et sociorum supra mille et trecentos occisi: vulnerati permulti civium sociorumque. Hannibal nocte proxima castra movit. Cupientem insequi Marcellum prohibuit multitudo sauciorum.

XV. Speculatores, qui prosequerentur agmen, missi, postero die retulerunt, Bruttios Hannibalem petere. Iisdem fere diebus et ad Q. Fulvium consulem Hirpini et Lucani et Volcentes, traditis praesidiis Hannibalis, quae in urbibus habebant, dediderunt sese, clementerque a consule, cum verborum tantum castigatione ob errorem praeteritum, adcepti. Et Bruttiis similis spes veniae facta est, quum ab iis Vibius et Pactius fratres, longe nobilissimi gentis ejus, eamdem, quae data Lucanis erat, conditionem deditionis petentes venissent. Q. Fabius consul oppidum in Sallentinis Manduriam vi cepit. Ibi ad quatuor millia hominum capta et ceterae praedae aliquantum. Inde Tarentum profectus, in ipsis faucibus portus posuit castra. Naves, quas Livius tutandis commeatibus habuerat, partim machinationibus onerat adparatuque moenium obpugnandorum, partim tormentis et saxis

omnique missilium telorum genere instruit, onerarias quoque, non eas solum, quae remis agerentur; ut alii machinas scalasque ad muros ferrent, alii procul ex navibus vulnerarent moenium propugnatores. Eae naves, ab aperto mari ut urbem adgrederentur, instructae paratae que sunt. Et erat liberum mare, classe Punica, quum Philippus obpugnare Aetolos pararet, Corcyram transmissa. In Bruttiis interim Caulonis obpugnatores, sub adventum Hannibalis, ne obprimerentur, in tumulum, a praesenti inpetu tutum, se recepere. Fabium, Tarentum obsidentem, leve dictu momentum ad rem ingentem potiundam adjuvit. Praesidium Bruttiorum datum ab Hannibale Tarentini habebant. Ejus praesidii praefectus deperibat amore mulierculae, cujus frater in exercitu Fabii consulis erat. Is, certior literis sororis factus de nova consuetudine advenae, locupletis, atque inter populares tam honorati, spem nactus per sororem quolibet inpelli amantem posse, quid speraret, ad consulem detulit. Quae quum haud vana cogitatio visa esset, pro perfuga jussus Tarentum transire, ac per sororem praefecto conciliatus, primo obculte animum ejus tentando, dein, satis explorata levitate, blanditiis muliebribus perpulit eum ad proditionem custodiae loci, cui praepositus erat. Ubi et ratio agendae rei, et tempus convenit, miles, nocte per intervalla stationum clam ex urbe emissus, ea, quae acta erant, quaeque ut agerentur, convenerat, ad consulem refert. Fabius vigilia prima, dato signo iis, qui in arce erant, quique custodiam portus habebant, ipse circuito portu ab regione urbis in orientem versa obcultus consedit. Canere inde tubae simul ab arce, simul a portu et ab navibus,

quae

quae ab aperto mari adpulsae erant; clamorque undique cum ingenti tumultu, unde minimum periculi erat, de industria ortus. Consul interim silentio continebat suos. Igitur Democrates, qui praefectus antea classis fuerat, forte illo loco praepositus, postquam quieta omnia circa se vidit, alias partes eo tumultu personare, ut captae urbis interdum excitaretur clamor, veritus ne inter cunctationem suam consul aliquam vim faceret signaque inferret, praesidium ad arcem, unde maxime terribilis adcidebat sonus, traducit. Fabius, quum et ex temporis spatio et ex silentio ipso (quod, ubi paullo ante strepebant excitantes vocantesque ad arma, inde nulla adcidebat vox) deductas custodias sensisset; ferri scalas ad eam partem muri, qua Bruttiorum cohortem praesidium agitare proditionis conciliator nuntiaverat, jubet. Ea primum est captus murus, adjuvantibus recipientibusque Bruttiis, et transscensum in urbem est. Inde et proxima refracta porta, ut frequenti agmine signa inferrentur. Tum, clamore sublato, sub ortum ferme lucis, nullo obvio armato, in forum perveniunt; omnesque undique, qui ad arcem portumque pugnabant, in se converterunt.

XVI. Proelium in aditu fori majore impetu, quam perseverantia, commissum est. Non animo, non armis, non arte belli, non vigore aut viribus corporis, par Romano Tarentinus erat. Igitur, pilis tantum conjectis, prius paene, quam consererent manus, terga dederunt, dilabsique per nota urbis itinera in suas amicorumque domos. Duo ex ducibus Nico et Democrates fortiter pugnantes cecidere. Philemenus, qui proditionis ad Hannibalem auctor fuerat, quum citato equo ex proe-

proelio avectus esset; vagus paullo post equus errans per urbem cognitus; corpus nusquam inventum est. Creditum vulgo est, in puteum apertum ex equo praecipitasse. Carthalonem autem, praefectum praesidii Punici, cum commemoratione paterni hospitii, positis armis, venientem ad consulem, miles obvius obtruncat. Alii alios passim sine discrimine armatos, inermes, caedunt, Carthaginienses Tarentinosque pariter. Bruttii quoque multi interfecti, seu per errorem, seu vetere in eos insito odio, seu ad proditionis famam (ut vi potius atque armis captum Tarentum videretur) exstinguendam. Tum ab caede ad diripiendam urbem discursum. Millia triginta servilium capitum dicuntur capti; argenti vis ingens facti signatique; auri octoginta tria millia pondo; signa tabulaeque, prope ut Syracusarum ornamenta aequaverint. Sed majore animo generis ejus praeda abstinuit Fabius, quam Marcellus; qui interroganti scribae, quid fieri signis vellet, (ingentis magnitudinis Dii sunt, suo quisque habitu in modum pugnantium formati) *Deos iratos Tarentinis relinqui* jussit. Murus inde, qui urbem ab arce dirimebat, dirutus est ac disjectus. Dum haec Tarenti aguntur, Hannibal iis, qui Cauloniam obsidebant, in deditionem acceptis, audita obpugnatione Tarenti, dies noctesque cursim agmine acto, quum, festinans ad opem ferendam, captam urbem audisset; *Et Romani*, inquit, *suum Hannibalem habent. Eadem, qua ceperamus, arte Tarentum amisimus.* Ne tamen fugientis modo convertisse agmen videretur, quo constituerat loco, quinque millia ferme ab urbe posuit castra. Ibi paucos moratus dies, Metapontum sese recepit. Inde duos Metapontinos cum literis principum ejus civi-

civitatis ad Fabium Tarentum mittit, fidem ab consule adcepturos, inpunita iis priora fore, si Metapontum ei cum praesidio Punico prodidissent. Fabius, vera, quae adferrent, esse ratus, diem, qua adcessurus esset Metapontum, constituit; literasque ad principes dedit, quae ad Hannibalem delatae sunt. Enimvero laetus succesu fraudis, si ne Fabius quidem dolo invictus fuisset, haud procul Metaponto insidias ponit. Fabio auspicanti prius, quam egrederetur ab Tarento, aves semel atque iterum non addixerunt. Hostia quoque caesa consulenti Deos haruspex, cavendum a fraude hostili et ab insidiis, praedixit. Metapontini, postquam ad constitutam non venerat diem, remissi, ut cunctantem hortarentur, repente comprehensi, metu gravioris quaestionis, detegunt insidias.

XVII. Aestatis ejus principio, qua haec agebantur, P. Scipio in Hispania quum hiemem totam reconciliandis barbarorum animis, partim donis, partim remissione obsidum captivorumque, absumsisset; Edesco ad eum, clarus inter duces Hispanos, venit. Erant conjux liberique ejus apud Romanos. Sed praeter eam causam etiam velut fortuita inclinatio animorum, quae Hispaniam omnem averterat ad Romanam a Punico imperio, traxit eum. Eadem causa Indibili Mandonioque fuit, haud dubie omnis Hispaniae principibus, cum omni popularium manu, relicto Hasdrubale, secedendi in inminentes castris ejus tumulos, unde per continentia juga tutus receptus ad Romanos esset. Hasdrubal, quum hostium res tantis augescere incrementis cerneret, suas inminui, ac fore, ut, nisi audendo aliquid moveret, qua coepissent, fluerent, dimicare quam primum statuit. Scipio avidior

dior etiam certaminis erat, quum a spe, quam subcessus rerum augebat, tum quod prius, quam jungerentur hostium exercitus, cum uno dimicare duce exercituque, quam simul cum universis, malebat. Ceterum etiam, si cum pluribus pariter dimicandum foret, arte quadam copias auxerat. Nam quum videret, nullum esse navium usum, quia vacua omnis Hispaniae ora classibus Punicis erat, subductis navibus Tarracone, navales socios terrestribus copiis addidit. Et armorum adfatim erat, captorum Carthagine, et quae post captam eam fecerat, tanto opificum numero incluso. Cum iis copiis Scipio veris principio ab Tarracone egressus, (jam enim et Laelius redierat ab Roma, sine quo nihil majoris rei motum volebat) ducere ad hostem pergit. Per omnia pacata eunti, ut cujusque populi fines transiret, prosequentibus excipientibusque sociis, Indibilis et Mandonius cum suis copiis obcurrerunt. Indibilis pro utroque loquutus, haudquaquam ut barbarus stolide incauteque, sed potius cum verecunda gravitate, propiorque excusanti transitionem ut necessariam, quam glorianti eam velut primam occasionem raptam. *Scire enim se, transfugae nomen exsecrabile veteribus sociis, novis suspectum esse. Neque eum se reprehendere morem hominum, si tamen anceps odium causa, non nomen, faciat.* Merita inde sua in duces Carthaginienses commemoravit, avaritiam contra eorum superbiamque et omnis generis injurias in se atque populares. *Itaque corpus dumtaxat suum ad id tempus apud eos fuisse; animum jam pridem ibi esse, ubi jus ac fas crederent coli. Ad Deos quoque confugere subplices, qui nequeant hominum vim atque injurias pati. Se id Scipionem orare, ut transitio sibi nec fraudi apud eum,* nec

nec honori sit. Quales ex hac die experiundo cognorit, perinde operae eorum pretium faceret. Ita prorsus respondet facturum Romanus; nec pro transfugis habiturum, qui non duxerint societatem ratam, ubi nec divini quidquam, nec humani sanctum esset. Productae deinde in conspectum iis conjuges liberique lacrymantibus gaudio redduntur, atque eo die in hospitium abducti. Postero die foedere adcepta fides, dimissique ad copias adducendas. Iisdem deinde castris tendebant, donec ducibus iis ad hostem perventum est.

XVIII. Proximus Carthaginiensium exercitus Hasdrubalis prope urbem Baeculam erat. Pro castris equitum stationes habebat. In eas velites antesignanique et qui primi agminis erant, advenientes ex itinere, prius quam castris locum caperent, adeo contemtim inpetum fecerunt, ut facile adpareret, quid utrique parti animorum esset. In castra trepida fuga compulsi equites sunt, signaque Romana portis prope ipsis inlata. Atque illo quidem die, inritatis tantum ad certamen animis, castra Romani posuerunt. Nocte Hasdrubal in tumulum copias recipit, plano campo in summo patentem: fluvius ab tergo; ante circaque velut ripa praeceps oram ejus omnem cingebat. Suberat et altera inferior submissa fastigio planities. Eam quoque altera crepido haud facilior in adscensum ambibat. In hunc inferiorem campum postero die Hasdrubal, postquam stantem pro castris hostium aciem vidit, equites Numidas leviumque armorum Baliares et Afros demisit. Scipio, circumvectus ordines signaque, ostendebat, *hostem, praedamnata spe aequo dimicandi campo, captantem tumulos, loci fiducia, non virtutis armorumque, stare in conspectu. Sed altiora moe-*

nia

nia habuisse Carthaginem, quae transscendisset miles Romanus. Nec tumulos, nec arcem, ne mare quidem armis obsiitisse suis. Ad id fore altitudines, quas cepissent hostes, ut per praecipitia et praerupta salientes fugerent. Eam quoque se illis fugam clausurum. Cohortesque duas, alteram tenere fauces vallis, per quam deferretur amnis, jubet; alteram, viam insidere, quae ab urbe per tumuli obliqua in agros ferret. Ipse expeditos, qui pridie stationes hostium pepulerant, ad levem armaturam, infimo stantem supercilio, ducit. Per aspreta primo, nihil aliud quam via inpediti, iere. Deinde, ut sub ictum venerunt, telorum primo omnis generis vis ingens effusa est in eos: ipsi contra, saxa, quae locus strata passim, omnia ferme missilia, praebet, ingerere, non milites solum, sed etiam turba colonum inmixta armatis. Ceterum, quamquam adscensus difficilis erat, et prope obruebantur telis saxisque, adsuetudine tamen subcedendi muros et pertinacia animi subierunt primi. Qui, simul cepere aliquid aequi loci, ubi firmo consisterent gradu, levem et concursatorem hostem atque intervallo tutum, quum procul missilibus pugna eluditur, instabilem eumdem ad cominus conserendas manus, expulerunt loco, et cum caede magna in aciem altiori superstantem tumulo inpegere. Inde Scipio, jussis adversus mediam evadere aciem victoribus, ceteras copias cum Laelio divisit, atque eum parte dextra tumuli circumire, donec mollioris adscensus viam inveniret, jubet. Ipse ab laeva, circuitu haud magno, in transversos hostes incurrit. Inde primo turbata acies est, dum ad circumsonantem undique clamorem flectere cornua et obvertere ordines volunt. Hoc tumultu et Laelius subiit, et, dum pedem

pedem referunt, ne ab tergo vulnerarentur, laxata prima acies, locusque ad evadendum et mediis datus est; qui per tam iniquum locum, stantibus integris ordinibus, elephantisque ante signa locatis, numquam evasissent. Quum ab omni parte caedes fieret, Scipio, qui laevo cornu in dextrum incucurrerat, maxime in nuda hostium latera pugnabat. Et jam ne fugae quidem patebat locus. Nam et stationes utrimque Romanae dextra laevaque insederant vias, et portam castrorum ducis principumque fuga clauserat; addita trepidatione elephantorum, quos territos aeque atque hostes timebant. Caesa igitur ad octo millia hominum.

XIX. Hasdrubal, jam ante, quam dimicaret, pecunia rapta elephantisque praemissis, quam plurimos poterat, de fuga excipiens, praeter Tagum flumen ad Pyrenaeum tendit. Scipio, castris hostium potitus, quum praeter libera capita omnem praedam militibus concessisset, in recensendis captivis decem millia peditum, duo millia equitum invenit. Ex iis Hispanos sine pretio omnes domum dimisit: Afros vendere quaestorem jussit. Circumfusa inde multitudo Hispanorum, et ante deditorum, et pridie captorum, REGEM eum ingenti consensu adpellavit. Tum Scipio, silentio per praeconem facto, *sibi maximum nomen imperatoris esse*, dixit, *quo se milites sui adpellassent. Regium nomen alibi magnum, Romae intolerabile esse. Regalem animum in se esse, si id in hominis ingenio amplissimum ducerent, tacite judicarent; vocis usurpatione abstinerent.* Sensere etiam barbari magnitudinem animi, cujus miraculo nominis alii mortales stuperent, id ex tam alto fastigio adspernantis. Dona inde regulis principibusque Hispa-

Hispanorum divisa, et ex magna copia captorum equorum trecentos, quos vellet, eligere Indibilem jussit. Quum Afros venderet jussu imperatoris quaestor, puerum adultum inter eos forma insigni, quum audisset regii generis esse, ad Scipionem misit. Quem quum percunctaretur Scipio, *quis et cujas et cur id aetatis in castris fuisset? Numidam esse*, ait, *Massivam populares vocare. Orbum a patre relictum, apud maternum avum Galam, regem Numidarum, eductum, cum avunculo Masinissa, qui nuper cum equitatu subsidio Carthaginiensibus venisset, in Hispaniam trajecisse. Prohibitum propter aetatem a Masinissa, numquam ante proelium iniisse. Eo die, quo pugnatum cum Romanis esset, inscio avunculo, clam armis equoque sumto, in aciem exisse; ibi, prolapso equo effusum in praeceps, captum ab Romanis esse.* Scipio, quum adservari Numidam jussisset, quae pro tribunali agenda erant, peragit. Inde, quum se in praetorium recepisset, vocatum eum interrogat, *velletne ad Masinissam reverti?* Quum, effusis gaudio lacrymis, *cupere vero*, diceret; tum puero annulum aureum, tunicam lato clavo, cum Hispano sagulo et aurea fibula, equumque ornatum donat, jussisque prosequi, quoad vellet, equitibus dimisit.

XX. De bello inde consilium habitum; et, auctoribus quibusdam, ut confestim Hasdrubalem consequeretur, anceps id ratus, ne Mago atque Hasdrubal cum eo jungerent copias, praesidio tantum ad insidendum Pyrenaeum misso, ipse reliquum aestatis recipiendis in fidem Hispaniae populis absumsit. Paucis post proelium factum ad Baeculam diebus, quum Scipio, rediens jam Tarraconem, saltu Castulonensi excessisset, Hasdrubal Gisgonis filius

filius et Mago imperatores ex ulteriore Hispania ad Hasdrubalem venere, serum post male gestam rem auxilium; consilio in cetera exsequenda belli haud parum obportuni. Ibi conferentibus, quid in cujusque provinciae regione animorum Hispanis esset, unus Hasdrubal Gisgonis, ultimam Hispaniae oram, quae ad Oceanum et Gades vergit, ignaram adhuc Romanorum esse eoque Carthaginiensibus satis fidam, censebat. Inter Hasdrubalem alterum et Magonem constabat, *beneficiis Scipionis occupatos omnium animos publice privatimque esse; nec transitionibus finem ante fore, quam omnes Hispani milites aut in ultima Hispaniae amoti, aut traducti in Galliam forent. Itaque, etiamsi senatus Carthaginiensium non censuisset, eundum tamen Hasdrubali fuisse in Italiam, ubi belli caput rerumque summa esset; simul ut Hispanos omnes procul ab nomine Scipionis ex Hispania abduceret. Exercitum ejus, cum transitionibus, tum adverso proelio imminutum, Hispanis repleri militibus. Et Magonem, Hasdrubali, Gisgonis filio, tradito exercitu, ipsum cum grandi pecunia ad conducenda mercede auxilia in Baliares trajicere. Hasdrubalem Gisgonis cum exercitu penitus in Lusitaniam abire, nec cum Romanis manus conserere. Masinissae ex omni equitatu, quod roboris esset, tria millia equitum expleri; eumque vagum per citeriorem Hispaniam sociis opem ferre, hostium oppida atque agros populari.* His decretis, ad exsequenda, quae statuerant, duces digressi. Haec eo anno in Hispania acta. Romae fama Scipionis in dies crescere. Fabio Tarentum captum astu magis, quam virtute, gloriae tamen esse. Fulvii senescere fama. Marcellus etiam adverso rumore esse, super quam quod primo male pugnaverat, quia,

 vagan-

vagante per Italiam Hannibale, media aestate Venusiam in tecta milites abduxisset. Inimicus erat ei C. Publicius Bibulus tribunus plebis. Is jam a prima pugna, quae adversa fuerat, adsiduis concionibus infamem invisumque plebei Claudium fecerat, et jam de imperio abrogando ejus agebat; quum tamen necessarii Claudii obtinuerunt, ut, relicto Venusiae legato, Marcellus Romam rediret ad purganda ea, quae inimici decernerent, nec de imperio ejus abrogando, absente ipso, ageretur. Forte sub idem tempus et Marcellus ad deprecandam ignominiam, et Q. Fulvius consul comitiorum causa Romam venit.

XXI. Actum de imperio Marcelli in circo Flaminio est ingenti concursu plebisque et omnium ordinum; adcusavitque tribunus plebis non Marcellum modo, sed omnem nobilitatem. *Fraude eorum et cunctatione fieri, ut Hannibal decimum jam annum Italiam provinciam habeat; diutius ibi, quam Carthagine, vixerit. Habere fructum imperii prorogati Marcello populum Romanum: bis caesum exercitum ejus aestiva Venusiae sub tectis agere.* Hanc tribuni orationem ita obruit Marcellus commemoratione rerum suarum, ut non rogatio solum de imperio ejus abrogando antiquaretur, sed postero die consulem eum ingenti consensu centuriae omnes crearent. Additur conlega T. Quinctius Crispinus, qui tum praetor erat. Postero die praetores creati P. Licinius Crassus Dives, pontifex maximus, P. Licinius Varus, Sex. Julius Caesar, Q. Claudius Flamen. Comitiorum ipsorum diebus solicita civitas de Etruriae defectione fuit. Principium ejus rei ab Arretinis fieri, C. Calpurnius scripserat, qui eam provinciam pro praetore obtinebat. Itaque confestim eo missus

Mar-

Marcellus, consul designatus, qui rem inspiceret, ac, si digna videretur, exercitu adcito, bellum ex Apulia in Etruriam transferret. Eo metu compressi Etrusci quieverunt. Tarentinorum legatis pacem petentibus cum libertate ac legibus suis responsum ab senatu est, ut redirent, quum Fabius consul Romam venisset. Ludi et Romani et plebeji eo anno in singulos dies instaurati. Aediles curules fuere L. Cornelius Caudinus et Ser. Sulpicius Galba: plebeji C. Servilius et Q. Caecilius Metellus. Servilium negabant jure aut tribunum plebis fuisse, aut aedilem esse; quod patrem ejus, quem triumvirum agrarium occisum a Bojis circa Mutinam esse opinio per decem annos fuerat, vivere atque in hostium potestate esse satis constabat.

XXII. Vndecimo anno Punici belli consulatum inierunt M. Marcellus quintum (ut numeretur consulatus, quem vitio creatus non gessit) et T. Quinctius Crispinus. Vtrisque consulibus Italia decreta provincia est et duo consulares prioris anni exercitus; (tertius tum erat Venusiae, cui M. Marcellus praefuerat) ita ut ex tribus eligerent duo, quos vellent; tertius ei traderetur, cui Tarentum et Sallentini provincia evenisset. Ceterae provinciae ita divisae praetoribus. P. Licinio Varo urbana, P. Licinio Crasso pontifici maximo peregrina, et quo senatus censuisset; Sex. Julio Caesari Sicilia, Q. Claudio Flamini Tarentum. Prorogatum imperium in annum est Q. Fulvio Flacco, ut provinciam Capuam, quae T. Quinctii praetoris fuerat, cum una legione obtineret. Prorogatum et C. Hostilio Tubulo est, ut pro praetore in Etruriam ad duas legiones succederet C. Calpurnio: prorogatum et L. Veturio Philoni est, ut pro praetore Gal-

 liam

liam eamdem provinciam cum iisdem duabus legionibus obtineret, quibus praetor obtinuisset. Quod in L. Veturio, idem in C. Arunculejo decretum ab senatu, latumque de prorogando imperio ad populum est, qui praetor Sardiniam provinciam cum duabus legionibus obtinuerat. Additae ei ad praesidium provinciae quinquaginta naves, quas P. Scipio ex Hispania misisset. Et P. Scipioni et M. Silano suae Hispaniae suique exercitus in annum decreti. Scipio ex octoginta navibus, quas aut secum ex Italia adductas aut captas Carthagine habebat, quinquaginta in Sardiniam transmittere jussus, quia fama erat, magnum navalem adparatum eo anno Carthagine esse; ducentis navibus omnem oram Italiae Siciliaeque ac Sardiniae impleturos. Et in Sicilia ita divisa res est. Sex. Caesari exercitus Cannensis est datus. M. Valerius Laevinus (ei quoque enim prorogatum imperium est) classem, quae ad Siciliam erat, navium septuaginta obtineret. Adderet eo triginta naves, quae ad Tarentum priore anno fuerant. Cum ea centum navium classe, si videretur ei, praedatum in Africam trajiceret. Et P. Sulpicio, ut eadem classe Macedoniam Graeciamque provinciam haberet, prorogatum in annum imperium est. De duabus, quae ad urbem Romam fuerant, legionibus nihil mutatum. Subplementum, quo opus esset, scriberent consules, permissum. Vna et viginti legionibus eo anno defensum imperium Romanum est. Et P. Licinio Varo praetori Vrbis negotium datum, *ut naves longas triginta veteres reficeret, quae Ostiae erant, et viginti novas naves sociis navalibus impleret; ut quinquaginta navium classe oram maris vicinam urbi Romanae tueri posset.* C. Calpurnius vetitus ab Arretio movere

vere exercitum, nisi quum subcessor venisset. Idem et Tubulo imperatum, ut inde praecipue caveret, ne qua nova consilia caperentur.

XXIII. Praetores in provincias profecti. Consules religio tenebat, quod, prodigiis aliquot nuntiatis, non facile litabant. Et ex Campania nuntiata erant, Capuae duas aedes, Fortunae et Martis, et sepulcra aliquot de coelo tacta. Cumis (adeo minimis etiam rebus prava religio inserit Deos) mures in aede Jovis aurum rosisse. Casini examen apium ingens in foro consedisse. Et Ostiae murum portamque de coelo tactam. Caere vulturium volasse in aede Jovis. Volsiniis sanguine lacum manasse. Horum prodigiorum caussa diem unum supplicatio fuit. Per dies aliquot hostiae majores sine litatione caesa, diuque non inpetrata pax Deum. In capita consulum, re publica incolumi, exitiabilis prodigiorum eventus vertit. Ludi Apollinares, Q. Fulvio, Ap. Claudio consulibus, a P. Cornelio Sulla praetore Vrbis primum facti erant. Inde omnes deinceps praetores urbani fecerant; sed in unum annum vovebant, dieque incerta faciebant. Eo anno pestilentia gravis incidit in Vrbem agrosque; quae tamen magis in longos morbos, quam in perniciales, evasit. Ejus pestilentiae caussa et supplicatum per compita tota urbe est, et P. Licinius Varus praetor Vrbis legem ferre ad populum jussus, ut hi ludi in perpetuum in statam diem voverentur. Ipse primus ita vovit, fecitque ante diem tertium Nonas Quinctiles. Is dies deinde sollemnis servatus.

XXIV. De Arretinis et fama in dies gravior, et cura crescere Patribus. Itaque C. Hostilio scriptum est, ne differret obsides ab Arretinis adcipere; et, cui traderet Romam de-

ducendos, C. Terentius Varro cum imperio missus. Qui ut advenit, extemplo Hostilius legionem unam; quae ante urbem castra habebat, signa in urbem ferre jussit, praesidiaque locis idoneis disposuit; tum in foro citatis senatoribus obsides imperavit. Quum senatus biduum ad considerandum peteret tempus, aut ipsos extemplo dare, aut se postero die senatorum omnes liberos sumturum, edixit. Inde portas custodire jussi tribuni militum praefectique socium et centuriones, ne quis nocte urbe exiret. Id segnius neglegentiusque factum. Septem principes senatus, prius quam custodiae in portis locarentur, ante noctem cum liberis evaserunt. Postero die luce prima, quum senatus in forum citari coeptus esset, desiderati, bonaque eorum venierunt. A ceteris senatoribus centum viginti obsides, liberi ipsorum, adcepti, traditique C. Terentio Romam deducendi. Is omnia suspectiora, quam ante fuerant, in senatu fecit. Itaque, tamquam imminente Etrusco tumultu, legionem alteram ex urbanis Arretium ducere jussus ipse C. Terentius, eamque habere in praesidio urbis. C. Hostilium cum cetero exercitu placet totam provinciam peragrare, et cavere, ne qua occasio novare cupientibus res daretur. C. Terentius, ut Arretium cum legione venit, claves portarum quum magistratus poposcisset, negantibus iis comparere, fraude amotas magis ratus, quam neglegentia intercidisse, ipse alias claves omnibus portis inposuit; cavitque cum cura, ut omnia in potestate sua essent. Hostilium intentius monuit, ut in eo spem, non moturos quidquam Etruscos, poneret, si, ne quid moveri posset, cavisset.

XXV. De Tarentinis inde magna contentione in senatu actum coram Fabio, defen-

dente ipso, quos ceperat armis, aliis infensis, et plerisque aequantibus eos Campanorum noxae poenaeque. Senatus consultum in sententiam M'. Acilii factum est, ut oppidum praesidio custodiretur, Tarentinique omnes intra moenia continerentur: res integra postea referretur, quum tranquillior status Italiae esset. Et de M. Livio, praefecto arcis Tarentinae, haud minore certamine actum est, aliis senatus consulto notantibus praefectum, quod ejus socordia Tarentum proditum hosti esset; aliis praemia decernentibus, quod per quinquennium arcem tutatus esset, maximeque unius ejus opera receptum Tarentum foret; mediis ad censores, non ad senatum, notionem de eo pertinere dicentibus, cujus sententiae et Fabius fuit. Adjecit tamen, *fateri se, opera Livii Tarentum receptum, quod amici ejus vulgo in senatu jactassent; neque enim recipiundum fuisse, nisi amissum foret.* Consulum alter T. Quinctius Crispinus ad exercitum, quem Q. Fulvius Flaccus habuerat, cum subplemento in Lucanos est profectus. Marcellum aliae atque aliae objectae animo religiones tenebant. In quibus, quod, quum bello Gallico ad Clastidium aedem Honori et Virtuti vovisset, dedicatio ejus a pontificibus inpediebatur; quod negabant, unam cellam duobus recte dedicari, quia, si de coelo tacta, aut prodigii aliquid in ea factum esset, difficilis procuratio foret; quod, utri Deo res divina fieret, sciri non posset: neque enim duobus, nisi certis, Deis rite una hostia fieri. Ita addita Virtutis aedes adproperato opere: neque tamen ab ipso aedes eae dedicatae sunt. Tum demum ad exercitum, quem priore anno Venusiae reliquerat, cum subplemento proficiscitur. Locros in Bruttiis Crispinus obpugna-

pugnare conatus, quia magnam famam adtulisse Fabio Tarentum rebatur, omne genus tormentorum machinarumque ex Sicilia arcessierat; et naves indidem adcitae erant, quae vergentem ad mare partem urbis obpugnarent. Ea omissa obpugnatio est, quia Lacinium Hannibal admoverat copias; et collegam eduxisse jam ab Venusia exercitum fama erat, cui conjungi volebat. Itaque in Apuliam ex Bruttiis reditum, et inter Venusiam Bantiamque, minus trium millium passuum intervallo, consules binis castris consederant. In eamdem regionem et Hannibal rediit, averso ab Locris bello. Ibi ambo consules, ingenio feroces, prope quotidie in aciem exire; haud dubia spe, si duobus exercitibus consularibus junctis commisisset sese hostis, debellari posse.

XXVI. Hannibal quia cum Marcello bis priore anno congressus vicerat victusque erat, ut, cum eodem si dimicandum foret, nec spem, nec metum ex vano haberet; ita duobus consulibus haudquaquam sese parem futurum credebat. Itaque, totus in suas artes versus, insidiis locum quaerebat. Levia tamen proelia inter bina castra vario eventu fiebant. Quibus quum extrahi aestatem posse consules crederent, nihilominus obpugnari Locros posse rati, L. Cincio, ut ex Sicilia Locros cum classe trajiceret, scribunt: et, ut ab terra quoque obpugnari moenia possent, ab Tarento partem exercitus, qui in praesidio erat, duci eo jusserunt. Ea ita futura per quosdam Thurinos compertum Hannibali quum esset, mittit ad insidendam ab Tarento viam. Ibi sub tumulo Peteliae tria millia equitum, peditum duo in obculto locata: in quae inexplorato euntes Romani quum incidissent, ad duo millia

lia armatorum caesa, mille et quingenti ferme vivi capti. Alii dissipati fuga per agros saltusque Tarentum rediere. Tumulus erat sylvestris inter Punica et Romana castra, ab neutris primo occupatus; quia Romani, qualis pars ejus, quae vergeret ad hostium castra, esset, ignorabant; Hannibal insidiis, quam castris, aptiorem eum crediderat. Itaque nocte ad id missas aliquot Numidarum turmas medio in saltu condiderat, quorum interdiu nemo ab statione movebatur, ne aut arma, aut ipsi procul conspicerentur. Fremebant vulgo in castris Romanis, occupandum eum tumulum esse et castello firmandum; ne, si occupatus ab Hannibale foret, velut in cervicibus haberent hostem. Movit ea res Marcellum, et conlegae, *quin imus*, inquit, *ipsi cum equitibus paucis exploratum? Subjecta res oculis nostris certius dabit consilium.* Consentiente Crispino, cum equitibus ducentis et viginti, ex quibus quadraginta Fregellani, ceteri Etrusci erant, proficiscuntur. Sequuti M. Marcellus, consulis filius, et A. Manlius, tribuni militum; simul et duo praefecti socium, L. Arennius et M'. Aulius. Inmolasse eo die quidam memoriae prodidere consulem Marcellum, et, prima hostia caesa, jecur sine capite inventum; in secunda omnia comparuisse, quae adsolent, auctum etiam visum in capite: nec id sane haruspici placuisse, quod secundum trunca et turpia exta nimis laeta adparuissent.

XXVII. Ceterum consulem Marcellum tanta cupiditas tenebat dimicandi cum Hannibale, ut numquam satis castra castris conlata crederet. Tum quoque vallo egrediens signum dedit, ut ad locum miles esset paratus, ut, si collis, in quem speculatum irent, placuisset, vasa conligerent ac sequerentur. Exiguum

cam-

campi ante castra erat: inde in collem aperta undique et conspecta ferebat via. Numidis speculator, nequaquam in spem tantae rei positus, sed si quos vagos, pabuli aut lignorum caussa longius a castris progressos, possent excipere, signum dat, ut pariter ab suis quisque latebris exorirentur. Non ante adparuere, quibus obviis ab jugo ipso consurgendum erat, quam circumiere, qui a tergo includerent viam. Tum undique omnes exorti, et clamore sublato impetum fecere. Quum in ea valle consules essent, ut neque evadere possent in jugum occupatum ab hoste, nec receptum ab tergo circumventi haberent; extrahi tamen diutius certamen potuisset, ni coepta ab Etruscis fuga pavorem ceteris injecisset. Non tamen omisere pugnam deserti ab Etruscis Fregellani, donec integri consules hortando ipsique ex parte pugnando rem sustinebant. Sed postquam vulneratos ambo consules, Marcellum etiam transfixum lancea prolabentem ex equo moribundum videre, tum et ipsi (perpauci autem supererant) cum Crispino consule, duobus jaculis icto, et Marcello adolescente, saucio et ipso, effugerunt. Interfectus A. Manlius tribunus militum, et ex duobus praefectis socium M'. Aulius occisus, L. Arennius captus. Et lictores consulum quinque vivi in hostium potestatem venerunt: ceteri aut interfecti, aut cum consule effugerunt. Equites tres et quadraginta, aut in proelio, aut in fuga, ceciderunt, duodeviginti vivi capti. Tumultuatum et in castris fuerat, ut consulibus irent subsidio; quum consulem et filium alterius consulis saucios exiguasque infelicis expeditionis reliquias ad castra venientes cernunt. Mors Marcelli quum alioqui miserabilis fuit, tum quod nec pro aetate, (major jam enim

enim sexaginta annis erat) neque pro veteris prudentia ducis, tam inprovide se conlegamque et prope totam rem publicam in praeceps dederat. Multos circa unam rem ambitus fecerim, si, quae de Marcelli morte variant auctores, omnia exsequi velim. Vt omittam alios, L. Coelius triplicem rei gestae ordinem edit: unam traditam fama; alteram scriptam laudatione filii, qui rei gestae interfuerit; tertiam, quam ipse pro inquisita ac sibi comperta adfert. Ceterum ita fama variat, ut tamen plerique loci speculandi causa castris egressum; omnes insidiis circumventum tradant.

XXVIII. Hannibal, magnum terrorem hostibus, morte consulis unius, vulnere alterius, injectum esse ratus, ne cui deesset occasioni, castra in tumulum, in quo pugnatum erat, extemplo transfert. Ibi inventum Marcelli corpus sepelit. Crispinus, et morte conlegae, et suo vulnere territus, silentio insequentis noctis profectus, quos proximos nanctus est montes, in iis loco alto et tuto undique castra posuit. Ibi duo duces sagaciter moti sunt, alter ad inferendam, alter ad cavendam fraudem. Annulo Marcelli simul cum corpore Hannibal potitus erat. Ejus signi errore ne cui dolus necteretur a Poeno, metuens Crispinus, circa civitates proximas miserat nuntios: occisum conlegam esse, annuloque ejus hostem potitum: ne quibus literis crederent nomine Marcelli compositis. Paullo ante hic nuntius consulis Salapiam venerat, quum literae ab Hannibale adlatae sunt, Marcelli nomine compositae: *se nocte, quae diem illum sequutura esset, Salapiam venturum. Parati milites essent, qui in praesidio erant, si quo opera eorum opus esset.* Sensere Salapitani fraudem, et ab ira, non defectionis modo,

sed

sed etiam equitum interfectorum, rati occasionem supplicii peti, remisso retro nuntio, (perfuga autem Romanus erat) ut sine arbitro milites, quae vellent, agerent, oppidanos per muros urbisque obportuna loca in stationibus disponunt; custodias vigiliasque in eam noctem intentius instruunt. Circa portam, qua venturum hostem rebantur, quod roboris in praesidio erat, obponunt. Hannibal quarta vigilia ferme ad urbem adcessit. Primi agminis erant perfugae Romanorum, et arma Romana habebant. Ii, ubi ad portam est ventum, Latine omnes loquentes excitant vigiles, aperirique portam jubent: consulem adesse. Vigiles, velut ad vocem eorum excitati, tumultuari, trepidare, moliri portam. Cataracta dejecta clausa erat. Eam partim vectibus levant, partim funibus subducunt in tantum altitudinis, ut subire recti possent. Vixdum satis patebat iter; quum perfugae certatim ruunt per portam; et quum sexcenti ferme intrassent, remisso fune, quo suspensa erat, cataracta magno sonitu cecidit. Salapitani alii perfugas neglegenter ex itinere suspensa humeris, ut inter pacatos, gerentes arma, invadunt; alii e turri ejus portae murisque saxis, sudibus, pilis, absterrent hostem. Ita inde Hannibal suamet ipse fraude captus abiit; profectusque ad Locrorum solvendam obsidionem, quam Cincius summa vi, operibus tormentorumque omni genere ex Sicilia advecto, obpugnabat. Magoni, jam haud ferme fidenti retenturum defensurumque se urbem, prima spes, morte nuntiata Marcelli, adfulsit. Sequutus inde nuntius, Hannibalem, Numidarum equitatu praemisso, ipsum, quantum adcelerare posset, cum peditum agmine sequi. Itaque ubi primum Numidas edito e speculis

signo

signo adventare sensit, et ipse, patefacta repente porta, ferox in hostes erumpit. Et primo, magis quia inproviso id fecerat, quam quod par viribus esset, anceps certamen erat. Deinde, ut supervenere Numidae, tantus pavor Romanis est injectus, ut passim ad mare ac naves fugerent; relictis operibus machinisque, quibus muros quatiebant. Ita adventu Hannibalis soluta Locrorum obsidio est.

XXIX. Crispinus, postquam in Bruttios profectum Hannibalem sensit, exercitum, cui conlega praefuerat, M. Marcellum tribunum militum Venusiam abducere jussit. Ipse, cum legionibus suis Capuam profectus, vix lecticae agitationem prae gravitate vulnerum patiens, Romam literas de morte conlegae scripsit, quantoque ipse in discrimine esset. *Se comitiorum causa non posse Romam venire, quia nec viae laborem passurus videretur, et de Tarento solicitus esset, ne ex Bruttiis Hannibal eo converteret agmen. Legatos opus esse ad se mitti, viros prudentes, cum quibus, quae vellet, de re publica loqueretur.* Hae literae recitatae magnum et luctum morte alterius consulis, et metum de altero fecerunt. Itaque et Q. Fabium filium ad exercitum Venusiam miserunt, et ad consulem tres legati missi, Sext. Julius Caesar, L. Licinius Pollio, L. Cincius Alimentus, quum paucis ante diebus ex Sicilia redisset. Hi nuntiare consuli jussi, ut, si ad comitia ipse Romam venire non posset, dictatorem in agro Romano diceret comitiorum causa. Si consul Tarentum profectus esset, Q. Claudium praetorem placere in eam regionem inde abducere legiones, in qua plurimas sociorum urbes tueri posset. Eadem aestate M. Valerius cum classe centum navium ex Sicilia in Africam transmisit, et, ad Clupeam

peam urbem excenfione facta, agrum late, nullo ferme obvio armato, vaftabat. Inde ad naves raptim praedatores recepti, quia repente fama accidit, claffem Punicam adventare. Octoginta erant et tres naves. Cum iis haud procul Clupea profpere pugnat Romanus. Decem et octo navibus captis, fugatis aliis, cum magna terreftri navalique praeda Lilybaeum rediit. Eadem aeftate et Philippus inplorantibus Achaeis auxilium tulit; quos et Machanidas tyrannus Lacedaemoniorum finitimo bello urebat, et Aetoli, navibus per fretum, quod Naupactum et Patras interfluit, (Rhion incolae vocant) exercitu trajecto, depopulati erant. Attalum quoque regem Afiae, quia Aetoli fummum gentis fuae magiftratum ad eum proximo concilio detulerant, fama erat in Europam trajecturum.

XXX. Ob haec Philippo in Graeciam defcendenti ad Lamiam urbem Aetoli, duce Pyrrhia, qui praetor in eum annum cum abfente Attalo creatus erat, obcurrerunt. Habebant et ab Attalo auxilia fecum, et mille ferme ex Romana claffe, a P. Sulpicio miffos. Adverfus hunc ducem atque has copias Philippus bis profpero eventu pugnavit: mille admodum hoftium utraque pugna occidit. Inde quum Aetoli metu compulfi Lamiae urbis moenibus tenerent fefe, Philippus ad Phalara exercitum reduxit. In Maliaco finu is locus eft, quondam frequenter habitatus propter egregium portum tutasque circa ftationes et aliam obportunitatem maritimam terreftremque. Eo legati ab rege Aegypti Ptolemaeo Rhodiisque et Athenienfibus et Chiis venerunt ad dirimendum inter Philippum atque Aetolos bellum. Adhibitus ab Aetolis et ex finitimis pacificator Amynander, rex Athamanum. Omnium autem

autem non tanta pro Aetolis cura erat, ferocioribus quam pro ingeniis Graecorum gentis, quam ne Philippus regnumque ejus, grave libertati futurum, rebus Graeciae inmiſceretur. De pace dilata conſultatio eſt in concilium Achaeorum; concilioque ei et locus et dies certa indicta. Interim triginta dierum induciae inpetratae. Profectus inde rex per Theſſaliam Boeotiamque, Chalcidem Euboeae venit, ut Attalum, quem claſſe Euboeam petiturum audierat, portubus et litorum adpulſu arceret. Inde, praeſidio relicto adverſus Attalum, ſi forte interim trajeciſſet, profectus ipſe cum paucis equitum levisque armaturae, Argos venit. Ibi curatione Heraeorum Nemeorumque ſuffragiis populi ad eum delata, quia ſe Macedonum reges ex ea civitate oriundos referunt, Heraeis peractis, ab ipſo ludicro extemplo Aegium profectus eſt, ad indictum multo ante ſociorum concilium. Ibi de Aetolico finiendo bello actum, ne cauſa aut Romanis, aut Attalo intrandi Graeciam eſſet. Sed ea omnia, vixdum induciarum tempore circumacto, Aetoli turbavere, poſtquam et Attalum Aeginam veniſſe, et Romanam claſſem ſtare ad Naupactum audivere. Vocati enim in concilium Achaeorum, in quo eaedem legationes erant, quae ad Phalara egerant de pace, primum queſti ſunt quaedam parva contra fidem conventionis tempore induciarum facta; poſtremo negarunt dirimi bellum poſſe, niſi Meſſeniis Achaei Pylum redderent, Romanis reſtitueretur Atintania, Scerdilaedo et Pleurato Ardiaei. Enimvero indignum ratus Philippus, victos victori ſibi ultro conditiones ferre: *ne antea quidem ſe aut de pace audiſſe, aut inducias pepigiſſe,* dixit, *ſpem ullam habentem quieturos Aetolos; ſed ut*

omnes socios testes haberet, se pacis, illos belli causam quaesisse. Ita infecta pace concilium dimisit, quatuor millibus armatorum relictis ad praesidium Achaeorum, et quinque longis navibus adceptis. Quas si adjecisset missas nuper ad se classi Carthaginiensium et ex Bithynia ab rege Prusia venientibus navibus; statuerat navali proelio lacessere Romanos, jam diu in ea regione potentes maris. Ipse ab eo concilio Argos regressus: jam enim Nemeorum adpetebat tempus; quae celebrari volebat praesentia sua.

XXXI. Occupato rege adparatu ludorum, et per dies festos licentius, quam inter belli tempora, remittente animum, P. *Sulpicius*, ab Naupacto profectus, classem adpulit inter Sicyonem et Corinthum, agrumque nobilissimae fertilitatis effuse vastavit. Fama ejus rei Philippum ab ludis excivit; raptimque cum equitatu profectus, jussis subsequi peditibus, palatos passim per agros gravesque praeda (ut qui nihil tale metuerent) adortus Romanos, compulit in naves. Classis Romana, haudquaquam laeta praeda, Naupactum rediit. Philippo quoque ludorum, qui reliqui erant, celebritatem quantaecumque, de Romanis tamen, victoriae partae fama auxerat, laetitiaque ingenti celebrati festi dies; eo magis etiam, quod, populariter demto capitis insigni purpuraque atque alio regio habitu, aequaverat ceteris se in speciem: quo nihil gratius est civitatibus liberis. Praebuissetque haud dubiam eo facto spem libertatis, nisi omnia intoleranda libidine foeda ac deformia effecisset. Vagabatur enim cum uno aut altero comite per maritas domos dies noctesque, et, submittendo se in privatum fastigium, quo minus conspectus, eo solutior erat; et libertatem quum alis

aliis vanam ostendisset, totam in suam licentiam verterat. Neque enim omnia emebat aut eblandiebatur, sed vim etiam flagitiis adhibebat; periculosumque et viris et parentibus erat, moram incommoda severitate libidini regiae fecisse. Vni etiam principi Achaeorum Arato adempta uxor nomine Polycratia, ac spe regiarum nuptiarum in Macedoniam absportata fuerat. Per haec flagitia sollemni Nemeorum peracto paucisque additis diebus, Dymas est profectus, ad praesidium Aetolorum, quod ab Eleis adcitum adceptumque in urbem erat, ejiciendum. Cycliadas (penes eum summa imperii erat) Achaeique ad Dymas regi obcurrere, et Eleorum adcensi odio, quod a ceteris Achaeis dissentirent, et infensi Aetolis, quos Romanum quoque adversus se movisse bellum credebant. Profecti ab Dymis conjuncto exercitu transeunt Larisum amnem, qui Eleum agrum ab Dymaeo dirimit.

XXXII. Primum diem, quo fines hostium ingressi sunt, populando absumserunt. Postero die acie instructa ad urbem adcesserunt, praemissis equitibus, qui, obequitando portis, promtum ad excursiones genus lacesserent Aetolorum. Ignorabant, Sulpicium cum quindecim navibus ab Naupacto Cyllenen trajecisse, et, expositis in terram quatuor millibus armatorum, silentio noctis, ne conspici agmen posset, intrasse Elim. Itaque inprovisa res ingentem injecit terrorem, postquam inter Aetolos Eleosque Romana signa atque arma cognovere. Et primo recipere suos voluerat rex; dein, contracto jam inter Aetolos et Trallos (Illyriorum id est genus) certamine, quum urgueri videret suos, et ipse rex cum equitatu in cohortem Romanam incurrit. Ibi

 equus

equus pilo trajectus quum prolabsum per caput regem effudisset, atrox pugna utrimque adcensa est, et ab Romanis inpetu in regem facto, et protegentibus regiis. Insignis et ipsius pugna fuit, quum pedes inter equites coactus esset proelium inire. Dein, quum jam inpar certamen esset, caderentque circa eum multi et vulnerarentur, raptus ab suis atque alteri equo injectus, fugit. Eo die castra quinque millia passuum ab urbe Eleorum posuit. Postero ad castellum (Pyrgum vocant) copias omnes eduxit; quo agrestium multitudinem cum pecoribus metu populationum compulsam audierat. Eam inconditam inermemque multitudinem primo statim terrore adveniens cepit; compensaveratque ea praeda, quod ignominiae ad Elim acceptum fuerat. Dividenti praedam captivosque (fuerant autem quatuor millia hominum, pecoris omnis generis ad millia viginti) nuntius ex Macedonia venit, Eropum quemdam, conrupto arcis praesidiique praefecto, Lychnidum cepisse; tenere et Dassaretiorum quosdam vicos, et Dardanos etiam concire. Omisso igitur Achaico bello, relictis tamen duobus millibus et quingentis omnis generis armatorum cum Menippo et Polyphanta ducibus ad praesidium sociorum, profectus ab Dymis, per Achajam Boeotiamque et Euboeam decimis castris Demetriadem in Thessaliam pervenit.

XXXIII. Ibi alii, majorem adferentes tumultum, nuntii obcurrunt, Dardanos, in Macedoniam effusos, Orestidem jam tenere, ac descendisse in Argestaeum campum; famamque inter barbaros celebrem esse, Philippum occisum. Expeditione ea, qua cum populatoribus agri ad Sicyonem pugnavit, in arborem inlatus inpetu equi, ad eminentem ramum

mum cornu alterum galeae praefregit. Id inventum ab Aetolo quodam perlatumque in Aetoliam ad Scerdilaedum, cui notum erat insigne galeae, famam interfecti regis vulgavit. Post profectionem ex Achaja regis Sulpicius, Aeginam classe profectus, cum Attalo sese conjunxit. Achaei cum Aetolis Eleisque haud procul Messene prosperam pugnam fecerunt. Attalus rex et P. Sulpicius Aeginae hibernarunt. Exitu hujus anni T. Quinctius Crispinus consul, dictatore comitiorum ludorumque faciendorum causa dicto T. Manlio Torquato, ex vulnere moritur. Alii Tarenti, alii in Campania mortuum tradunt. Id quod nullo ante bello adciderat, duo consules, sine memorando proelio interfecti, velut orbam rem publicam reliquerant. Dictator Manlius magistrum equitum C. Servilium (tum aedilis curulis erat) dixit. Senatus, quo die primum est habitus, ludos magnos facere dictatorem jussit, quos M. Aemilius praetor urbis, C. Flaminio, Cn. Servilio consulibus, fecerat, et in quinquennium voverat. Tum dictator et ludos fecit, et in insequens lustrum vovit. Ceterum, quum duo consulares exercitus tam prope hostem sine ducibus essent, omnibus aliis omissis, una praecipua cura Patres populumque incessit, consules primo quoque tempore creandi, et ut eos potissimum crearent, quorum virtus satis tuta a fraude Punica esset: *quum toto eo bello damnosa praepropera ac fervida ingenia imperatorum fuissent, tum eo ipso anno consules, nimia cupiditate conserendi cum hoste manum, in necopinatam fraudem labsos esse. Ceterum Deos inmortales, miseritos nominis Romani, pepercisse innoxiis exercitibus: temeritatem consulum ipsorum capitibus damnasse.*

XXXIV. Quum circumspicerent Patres, quosnam consules facerent, longe ante alios eminebat C. Claudius Nero. Ei conlega quaerebatur, et virum quidem eum egregium ducebant, sed promtiorem acrioremque, quam tempora belli postularent, aut hostis Hannibal: temperandum acre ejus ingenium moderato et prudenti viro adjuncto conlega censebant. M. Livius erat, multis ante annis ex consulatu populi judicio damnatus. Quam ignominiam adeo aegre tulerat, ut et rus migraret, et per multos annos et Vrbe et omni coetu careret hominum. Octavo ferme post damnationem anno M. Claudius Marcellus et M. Valerius Laevinus consules reduxerant eum in Vrbem: sed erat veste obsoleta capilloque et barba promissa, praeferens in vultu habituque insignem memoriam ignominiae adceptae. L. Veturius et P. Licinius censores eum tonderi, et squalorem deponere, et in senatum venire, fungique aliis publicis muneribus coegerunt. Sed tum quoque aut verbo adsentiebatur, aut pedibus in sententiam ibat, donec cognati hominis eum caussa, M. Livii Macati, quum fama ejus ageretur, stantem coegit in senatu sententiam dicere. Tum ex tanto intervallo auditus convertit ora hominum in se, caussamque sermonibus praebuit, *indigno injuriam a populo factam, magnoque id damno fuisse, quod tam gravi bello nec opera, nec consilio talis viri usa res publica esset. C. Neroni neque Q. Fabium, neque M. Valerium Laevinum dari conlegas posse, quia duos patricios creari non liceret. Eamdem caussam in T. Manlio esse, praeterquam quod recusasset delatum consulatum recusaturusque esset. Egregium par consulum fore, si M. Livium C. Claudio conlegam adjunxissent.* Nec populus mentionem ejus

ejus rei ortam a Patribus est adspernatus. Vnus eam rem in civitate is, cui deferebatur honos, abnuebat, levitatem civitatis adcusans. *Sordidati rei non miseritos, candidam togam invito obferre: eodem honores poenasque congeri. Si bonum virum ducerent, quid ita pro malo ac noxio damnassent? si noxium comperissent, quid ita, male credito priore consulatu, alterum crederent?* Haec taliaque arguentem et querentem castigabant Patres, *et M. Furium,* memorantes, *revocatum de exsilio, patriam pulsam sede sua restituisse. Vt parentum saevitiam, sic patriae, patiendo ac ferendo leniendam esse.* Adnisi omnes cum C. Claudio M. Livium consulem fecerunt.

XXXV. Post diem tertium ejus diei praetorum comitia habita. Praetores creati L. Porcius Licinus, C. Mamilius, A. et C. Hostilii Catones. Comitiis perfectis ludisque factis, dictator et magister equitum magistratu abierunt. C. Terentius Varro in Etruriam propraetor missus, ut ex ea provincia C. Hostilius Tarentum ad eum exercitum iret, quem T. Quinctius consul habuerat. Et L. Manlius trans mare legatus iret, viseretque, quae res ibi gererentur: simul, quod Olympiae ludicrum ea aestate futurum erat, quod maximo coetu Graeciae celebraretur, ut, si tuto per hostem posset, adiret id concilium: ut, qui Siculi bello ibi profugi, aut Tarentini cives relegati ab Hannibale essent, domos redirent, scirentque, sua omnia, quae ante bellum habuissent, reddere populum Romanum. Quia periculosissimus annus imminere videbatur, neque consules in re publica erant, in consules designatos omnes versi, quam primum eos sortiri provincias, et praescíscere, quam quisque eorum provinciam, quem hostem haberet,

 vole-

volebant. De reconciliatione etiam gratiae eorum in senatu actum est, principio facto a Q. Fabio Maximo. Inimicitiae autem nobiles inter eos erant, et acerbiores eas indignioresque Livio sua calamitas fecerat, quod spretum se in ea fortuna credebat. Itaque is magis inplacabilis erat, et, *nihil opus esse reconciliatione*, ajebat. *Acrius et intentius omnia gesturos, timentes ne crescendi ex se inimico conlegae potestas fieret.* Vicit tamen auctoritas senatus, ut, positis simultatibus, communi animo consilioque administrarent rem publicam. Provinciae iis non permixtae regionibus, sicut superioribus annis, sed diversae extremis Italiae finibus, alteri adversus Hannibalem Bruttii, Lucani; alteri Gallia adversus Hasdrubalem (quem jam Alpibus adpropinquare fama erat) decreta. Exercitum ex duobus, qui in Gallia quique in Etruria essent, addito urbano, eligeret, quem mallet, qui Galliam esset sortitus. Cui Bruttii provincia evenisset, novis legionibus urbanis scriptis, utrius mallet consulum prioris anni, exercitum sumeret. Relictum a consule exercitum Q. Fulvius proconsul adciperet; eique in annum imperium esset. Et C. Hostilio, cui pro Etruria Tarentum mutaverant provinciam, pro Tarento Capuam mutaverunt. Legio una data, cui Fulvius proximo anno praefuerat.

XXXVI. De Hasdrubalis adventu in Italiam cura in dies crescebat. Massiliensium primum legati nuntiaverant, eum in Galliam transgressum, erectosque adventu ejus, quia magnum pondus auri adtulisse diceretur ad mercede auxilia conducenda, Gallorum animos. Missi deinde cum iis legati ab Roma Sex. Antistius et M. Raecius ad rem inspiciendam retu-

retulerant, misisse se cum Massiliensibus ducibus, qui per hospites eorum, principes Gallorum, omnia explorata referrent. Pro comperto habere, Hasdrubalem ingenti jam coacto exercitu proximo vere Alpes trajecturum; nec tum eum quidquam aliud morari, nisi quod clausae hyeme Alpes essent. In locum M. Marcelli P. Aelius Paetus augur creatus inauguratusque; et Cn. Cornelius Dolabella rex sacrorum inauguratus est in locum M. Marcii, qui biennio ante mortuus erat. Hoc eodem anno et lustrum conditum est a censoribus P. Sempronio Tuditano et M. Cornelio Cethego. Censa civium capita centum triginta septem millia centum et octo: minor aliquanto numerus, quam qui ante bellum fuerat. Eo anno primum, ex quo Hannibal in Italiam venisset, comitium tectum esse, memoriae proditum est, et ludos Romanos semel instauratos ab aedilibus curulibus Q. Metello et C. Servilio. Et plebejis ludis biduum instauratum ab Q. Mamilio et M. Caecilio Metello aedilibus plebis. Et tria signa ad Cereris iidem dederunt: et Jovis epulum fuit ludorum causa. Consulatum inde ineunt C. Claudius Nero et M. Livius iterum. Qui, quia jam designati provincias sortiti erant, praetores sortiri jusserunt. C. Hostilio urbana evenit: addita et peregrina, ut tres in provincias exire possent. A. Hostilio Sardinia, C. Mamilio Sicilia, L. Porcio Gallia evenit. Summa legionum trium et viginti ita per provincias divisa, ut binae consulum essent, quatuor Hispania haberet, tres praetores binas, in Sicilia, in Sardinia et Gallia, duas C. Terentius in Etruria, duas Q. Fulvius in Bruttiis, duas Q. Claudius circa Tarentum et Sallentinos, unam C. Hostilius Tubulus Capuae; duae urbanae ut scriberentur.

tur. Primis quatuor legionibus populus tribunos creavit: in ceteras consules miserunt.

XXXVII. Prius quam consules proficiscerentur, novemdiale sacrum fuit, quia Vejis de coelo lapidaverat. Sub unius prodigii (ut fit) mentionem alia quoque nuntiata; Minturnis aedem Jovis et lucum Maricae, item Atellae murum et portam de caelo tacta. Minturnenses, terribilius quod esset, adjiciebant, sanguinis rivum in porta fluxisse. Et Capuae lupus, nocte portam ingressus, vigilem laniaverat. Haec procurata hostiis majoribus prodigia, et supplicatio diem unum fuit ex decreto pontificum. Inde iterum novemdiale instauratum, quod in Armilustro lapidibus visum pluere. Liberatas religione mentes turbavit rursus nuntiatum, Frusinone infantem natum esse quadrimo parem; nec magnitudine tam mirandum, quam quod is quoque, ut Sinuessae biennio ante, incertus, mas an femina esset, natus erat. Id vero haruspices, ex Etruria adciti, foedum ac turpe prodigium dicere. Extorrem agro Romano, procul terrae contactu, alto mergendum. Vivum in arcam condidere, provectumque in mare projecerunt. Decrevere item pontifices, ut virgines ter novenae, per Vrbem euntes, carmen canerent. Id quum in Jovis Statoris aede discerent, conditum ab Livio poeta, carmen, tacta de coelo aedes in Aventino Junonis Reginae: prodigiumque id ad matronas pertinere, haruspices quum respondissent, donoque Divam placandam esse; aedilium curulium edicto in Capitolium convocatae, quibus in urbe Romana intraque decimum lapidem ab Vrbe domicilia essent, ipsae inter se quinque et viginti delegerunt, ad quas ex dotibus stipem conferrent. Inde donum pelvis aurea facta, lata-

lataque in Aventinum, pureque et caste a matronis sacrificatum. Confestim ad aliud sacrificium eidem Divae ab decemviris edicta dies, cujus ordo talis fuit: ab aede Apollinis boves feminae albae duae porta Carmentali in Vrbem ductae. Post eas duo signa cupressea Junonis Reginae portabantur. Tum septem et viginti virgines, longam indutae vestem, carmen in Junonem Reginam canentes ibant; illa tempestate forsitan laudabile rudibus ingeniis, nunc abhorrens et inconditum, si referatur. Virginum ordinem sequebantur decemviri coronati laurea praetextatique. A porta Jugario vico in forum venere. In foro pompa constitit; et, per manus reste data, virgines sonum vocis pulsu pedum modulantes incesserunt. Inde vico Tusco Velabroque, per Boarium forum, in clivum Publicium atque aedem Junonis Reginae perrectum. Ibi duae hostiae ab decemviris inmolatae, et simulacra cupressea in aedem inlata.

XXXVIII. Diis rite placatis, delectum consules habebant acrius intentiusque, quam prioribus annis quisquam meminerat habitum. Nam et belli terror duplicatus novi hostis in Italiam adventu; et minus juventutis erat, unde scriberent milites. Itaque colonos etiam maritimos, qui sacrosanctam vacationem dicebantur habere, dare milites cogebant. Quibus recusantibus, edixere in diem certam, ut, quo quisque jure vacationem haberet, ad senatum deferret. Ea die hi populi ad senatum venerunt: Ostiensis, Alsiensis, Antias, Anxuras, Minturnensis, Sinuessanus, et ab supero mari Senensis. Quum vacationes suas quisque populus recitaret; nullius, quum in Italia hostis esset, praeter Antiatem Ostiensemque, vacatio observata est, et earum colo-

nia-

niarum juniores jure jurando adacti, supra dies triginta non pernoctaturos se esse extra moenia coloniae suae, donec hostis in Italia esset. Quum omnes censerent, primo quoque tempore consulibus eundum ad bellum, (nam et Hasdrubali obcurrendum esse descendenti ab Alpibus, ne Gallos Cisalpinos, neve Etruriam, erectam in spem rerum novarum, solicitaret; et Hannibalem suo proprio occupandum bello, ne emergere ex Bruttiis atque obviam fratri ire posset) Livius cunctabatur, parum fidens suarum provinciarum exercitibus: conlegam ex duobus consularibus egregiis exercitibus et tertio, cui Q. Claudius Tarenti praeesset, electionem habere. Intuleratque mentionem de volonibus revocandis ad signa. Senatus liberam potestatem consulibus fecit, et supplendi unde vellent, et eligendi de omnibus exercitibus, quos vellent, permutandique, et ex provinciis, quos e re publica censerent esse, traducendi. Ea omnia cum summa concordia consulum acta. Volones in undevicesimam et vicesimam legiones scripti. Magni roboris auxilia ex Hispania quoque a P. Scipione M. Livio missa quidam ad id bellum auctores sunt; octo millia Hispanorum Gallorumque, et duo millia de legione militum, equitum mille, mixtos Numidas Hispanosque. M. Lucretium has copias navibus adduxisse: et sagittariorum funditorumque ad quatuor millia ex Sicilia C. Mamilium misisse.

XXXIX. Auxerunt Romae tumultum literae ex Gallia adlatae ab L. Porcio praetore: *Hasdrubalem movisse ex hibernis, et jam Alpes transire; octo millia Ligurum conscripta armataque conjunctura se transgresso in Italiam esse, nisi mitteretur in Ligures, qui eos bello occuparet. Se cum invalido exercitu, quoad tutum putu-*

putaret, progreſſurum. Hae literae conſules, raptim confecto delectu, maturius, quam conſtituerant, exire in provincias coegerunt, ea mente, ut uterque hoſtem in ſua provincia contineret, neque conjungi, aut conferre in unum vires pateretur. Plurimum in eam rem adjuvit opinio Hannibalis, quod, etſi ea aeſtate tranſiturum in Italiam fratrem crediderat, recordando quae ipſe in tranſitu nunc Rhodani, nunc Alpium, cum hominibus locisque pugnando per quinque menſes exhauſiſſet, haudquaquam tam facilem maturumque tranſitum exſpectabat. Ea tardius movendi ex hibernis cauſa fuit. Ceterum Haſdrubali et ſua et aliorum ſpe omnia celeriora atque expeditiora fuere. Non enim receperunt modo Arverni eum deincepsque aliae Gallicae atque Alpinae gentes, ſed etiam ſequutae ſunt ad bellum; et quum per munita pleraque tranſitu fratris, quae antea invia fuerant, ducebat, tum etiam, duodecim annorum adſuetudine perviis Alpibus factis, inter mitiora jam hominum tranſibat ingenia. Inviſitati namque antea alienigenis, nec videre ipſi advenam in ſua terra adſueti, omni generi humano inſociabiles erant. Et primo ignari, quo Poenus pergeret, ſuas rupes ſuaque caſtella et pecorum hominumque praedam peti crediderant: fama deinde Punici belli, quo duodecimum annum Italia urebatur, ſatis edocuerat, viam tantum Alpes eſſe; duas praevalidas urbes, magno inter ſe maris terrarumque ſpatio diſcretas, de imperio et opibus certare. Hae cauſae aperuerant Alpes Haſdrubali. Ceterum quod celeritate itineris profectum erat, id mora ad Placentiam, dum fruſtra obſidet magis, quam obpugnat, corrupit. Crediderat campeſtris oppidi facilem expugnationem eſſe; et nobi-

nobilitas coloniae induxerat eum, magnum se excidio ejus urbis terrorem ceteris ratum injecturum. Non ipsum solum ea obpugnatio inpediit, sed Hannibalem post famam transitus ejus, tanto spe sua celeriorem, jam moventem ex hibernis, continuerat; quippe reputantem, non solum quam lenta urbium obpugnatio esset, sed etiam quam ipse frustra eamdem illam coloniam, ab Trebia victor regressus, tentasset.

XL. Consules, diversis itineribus profecti ab Vrbe, velut in duo pariter bella distenderant curas hominum, simul recordantium, quas primus adventus Hannibalis intulisset Italiae clades; simul, quum illa angeret cura, *quos tam propitios Vrbi atque imperio fore Deos, ut eodem tempore utrabique res publica prospere gereretur? Adhuc adversa secundis pensando rem ad id tempus extractam esse. Quum in Italia ad Trasimenum et Cannas praecipitasset Romana res, prospera bella in Hispania prolabsam eam erexisse. Postea quam in Hispania alia super aliam clades, duobus egregiis ducibus amissis, duos exercitus ex parte delesset multa, secunda in Italia Siciliaque gesta quassatam rem publicam excepisse; et ipsum intervallum loci, quod in ultimis terrarum oris alterum bellum gereretur, spatium dedisse ad respirandum. Nunc duo bella in Italiam adcepta, duo celeberrimi nominis duces circumstare urbem Romanam, et unum in locum totam periculi molem, omne onus incubuisse. Qui eorum prior vicisset, intra paucos dies castra cum altero juncturum.* Terrebat et proximus annus lugubris duorum consulum funeribus. His anxii curis homines digredientes in provincias consules prosequuti sunt. Memoriae proditum est, plenum adhuc irae in cives M. Livium,

vium, ad bellum proficiscentem, monenti Q. Fabio, *ne prius, quam genus hostium cognosset, temere manum consereret*, respondisse: *Vbi primum hostium agmen conspexisset, pugnaturum*. Quum quaereretur, quae causa festinandi esset? *Aut ex hoste egregiam gloriam*, inquit, *aut ex civibus victis gaudium, meritum certe, etsi non honestum, capiam*. Prius quam Claudius consul in provinciam perveniret, per extremum finem agri Larinatis ducentem in Sallentinos exercitum Hannibalem cum expeditis cohortibus adortus C. Hostilius Tubulus incomposito agmini terribilem tumultum intulit. Ad quatuor millia hominum occidit, novem signa militaria cepit. Moverat ex hibernis ad famam hostis Q. Claudius, qui per urbes agri Sallentini castra disposita habebat. Itaque, ne cum duobus exercitibus simul confligeret, Hannibal nocte castra ex agro Tarentino movit, atque in Bruttios concessit. Claudius in Sallentinos agmen convertit. Hostilius, Capuam petens, obvius ad Venusiam fit consuli Claudio. Ibi ex utroque exercitu electa peditum quadraginta millia, duo millia et quingenti equites, quibus consul adversus Hannibalem rem gereret: reliquas copias Hostilius Capuam ducere jussus, ut Q. Fulvio proconsuli traderet.

XLI. Hannibal, undique contracto exercitu, quem in hibernis aut in praesidiis agri Bruttii habuerat, in Lucanos ad Grumentum venit, spe recipiendi oppida, quae per metum ad Romanos defecissent. Eodem a Venusia consul Romanus exploratis itineribus contendit, et mille fere et quingentos passus castra ab hoste locat. Grumenti moenibus prope injunctum videbatur Poenorum vallum. Quingenti passus intererant. Castra Punica ac Romana

mana inter jacebat campus; colles imminebant nudi sinistro lateri Carthaginiensium, dextro Romanorum, neutris suspecti, quod nihil sylvae neque ad insidias latebrarum habebant. In medio campo ab stationibus procursantes certamina, haud satis digna dictu, ferebant. Id modo Romanum quaerere adparebat, ne abire hostem pateretur. Hannibal, inde evadere cupiens, totis viribus in aciem descendebat. Tum consul, ingenio hostis usus, quo minus in tam apertis collibus timeri insidiae poterant, quinque cohortes, additis quinque manipulis, nocte jugum superare, et in aversis vallibus considere jubet. Tempus exsurgendi ex insidiis et adgrediendi hostem Ti. Claudium Asellum tribunum militum et P. Claudium praefectum socium edocet, quos cum iis mittebat. Ipse luce prima copias omnes peditum equitumque in aciem eduxit. Paullo post et ab Hannibale signum pugnae propositum est, clamorque in castris ad arma discurrentium est sublatus. Inde eques pedesque certatim portis ruere, ac palati per campum properare ad hostes. Quos ubi effusos consul videt, tribuno militum tertiae legionis C. Aurunculejo imperat, ut equites legionis, quanto maximo inpetu possit, in hostem emittat. Ita pecorum modo incompositos toto passim campo se fudisse, ut sterni obterique, prius quam instruantur, possint.

XLII. Nondum Hannibal e castris exierat, quum pugnantium clamorem audivit. Itaque, excitus tumultu, raptim ad hostem copias agit. Jam primos occupaverat equester terror. Peditum etiam prima legio et dextra ala proelium inibant. Incompositi hostes, ut quemque aut pediti, aut equiti casus obtulit, ita conferunt manus. Crescit pugna subsidiis, et

et procurrentium ad certamen numero augetur; pugnantesque (quod nisi in vetere exercitu et duci veteri haud facile est) inter tumultum ac terrorem instruxisset Hannibal, ni cohortium ac manipulorum decurrentium per colles clamor, ab tergo auditus, metum, ne intercluderentur a castris, injecisset. Inde pavor incussus, et fuga passim fieri coepta est. Minorque caedes fuit, quia propinquitas castrorum breviorem fugam perculsis fecit. Equites enim tergo inhaerebant; in transversa latera invaserant cohortes, secundis collibus via nuda ac facili decurrentes. Tamen supra octo millia hominum occisa, supra septingentos capti, signa militaria novem ademta; elephanti etiam, quorum nullus usus in repentina ac tumultuaria pugna fuerat, quatuor occisi, duo capti. Circa quingentos Romanorum sociorumque victores ceciderunt. Postero die Poenus quievit. Romanus, in aciem copiis eductis, postquam neminem signa contra efferre vidit, spolia legi caesorum hostium, et suorum corpora conlata in unum sepeliri jussit. Inde insequentibus continuis diebus aliquot ita institit portis, ut prope inferre signa videretur; donec Hannibal tertia vigilia, crebris ignibus tabernaculisque, quae pars castrorum ad hostes vergebat, et Numidis paucis, qui in vallo portisque se ostenderent, relictis, profectus Apuliam petere intendit. Vbi inluxit, subcessit vallo Romana acies; et Numidae ex composito paullisper in portis se valloque ostentavere, frustratique aliquamdiu hostes, citatis equis agmen suorum adsequuntur. Consul, ubi silentium in castris, et ne paucos quidem, qui prima luce obambulaverant, parte ulla cernebat, duobus equitibus speculatum in castra praemissis, postquam satis tuta omnia

esse exploratum est; inferri signa jussit; tantumque ibi moratus, dum milites ad praedam discurrunt, receptui deinde cecinit, multoque ante noctem copias reduxit. Postero die prima luce profectus, magnis itineribus famam et vestigia agminis sequens, haud procul Venusia hostem adsequitur. Ibi quoque tumultuaria pugna fuit. Supra duo millia Poenorum caesa. Inde nocturnis montanisque itineribus Poenus, ne locum pugnandi daret, Metapontum petiit. Hanno inde (is enim praesidio ejus loci praefuerat) in Bruttios cum paucis ad exercitum novum comparandum missus. Hannibal, copiis ejus ad suas additis, Venusiam retro, quibus venerat itineribus, repetit, atque inde Canusium procedit. Numquam Nero vestigiis hostis abstiterat; et Q. Fulvium, quum Metapontum ipse proficisceretur, in Lucanos, ne regio ea sine praesidio esset, arcessierat.

XLIII. Inter haec ab Hasdrubale, postquam a Placentiae obsidione abscessit, quatuor Galli equites, duo Numidae, cum literis ad Hannibalem missi; quum per medios hostes totam ferme longitudinem Italiae emensi essent, dum Metapontum cedentem Hannibalem sequuntur, incertis itineribus Tarentum delati, a vagis per agros pabulatoribus Romanis ad Q. Claudium propraetorem deducuntur. Eum primo incertis inplicantes responsis, ut metus tormentorum admotus fateri vera coegit, edocuerunt, literas se ab Hasdrubale ad Hannibalem ferre. Cum iis literis, sicut erant, signatis, L. Virginio tribuno militum ducendi ad Claudium consulem traduntur. Duae simul turmae Samnitium praesidii caussa missae. Qui ubi ad consulem pervenerunt, literaeque lectae per interpretem sunt, et ex captivis per-

percunctatio facta; tum Claudius, non id tempus esse rei publicae ratus, quo consiliis ordinariis provinciae suae quisque finibus per exercitus suos cum hoste destinato ab senatu bellum gereret, audendum aliquid inprovisum, inopinatum, quod coeptum non minorem apud cives, quam hostes terrorem faceret, perpetratum in magnam laetitiam ex magno metu verteret; literis Hasdrubalis Romam ad senatum missis, simul et ipse Patres conscriptos, quid pararet, edocet, ut, quum in Vmbria se obcursurum Hasdrubal fratri scribat, legionem a Capua Romam arcessant; delectum Romae habeant; exercitum urbanum ad Narniam hosti obponant. Haec senatui scripta. Praemissi item per agrum Larinatem, Marrucinum, Frentanum, Praetutianum, qua exercitum ducturus erat, ut omnes ex agris urbibusque commeatus paratos militi ad vescendum in viam deferrent, equos jumentaque alia producerent, ut vehiculorum fessis copia esset. Ipse de toto exercitu civium sociorumque, quod roboris erat, delegit, sex millia peditum, mille equites: pronuntiat, occupare se in Lucanis proximam urbem Punicumque in ea praesidium velle; ut ad iter parati omnes essent. Profectus nocte flexit in Picenum; et consul quidem, quantis maximis itineribus poterat, ad conlegam ducebat, relicto Q. Catio legato, qui castris praeesset.

XLIV. Romae haud minus terroris ac tumultus erat, quam fuerat biennio ante, quum castra Punica objecta Romanis moenibus portisque fuerant; neque satis constabat animis, tam audax iter consulis laudarent vituperarentne. Adparebat (quo nihil iniquius est) ex eventu famam habiturum. *Castra prope Hannibalem hostem relicta sine duce cum exercitu,*

cui detractum foret omne, quod roboris, quod floris fuerit; et consulem in Lucanos ostendisse iter, quum Picenum et Galliam peteret, castra relinquentem nulla alia re tutiora, quam errore hostis, qui ducem inde atque exercitus partem abesse ignorarat. Quid futurum, si id palam fiat, et aut insequi Neronem, cum sex millibus armatorum profectum, Hannibal toto exercitu velit, aut castra invadere, praedae relicta, sine viribus, sine imperio, sine auspicio? Veteres ejus belli clades, duo consules proximo anno interfecti terrebant. *Et ea omnia accidisse, quum unus imperator, unus exercitus hostium in Italia esset: nunc duo bella Punica facta, duos ingentes exercitus, duos prope Hannibales in Italia esse. Quippe et Hasdrubalem, patre eodem Hamilcare genitum, aeque inpigrum ducem, per tot in Hispania annos Romano exercitatum bello, gemina victoria insignem, duobus exercitibus cum clarissimis ducibus deletis. Nam itineris quidem celeritate ex Hispania et concitatis ad arma Gallicis gentibus multo magis, quam Hannibalem ipsum, gloriari posse. Quippe in iis locis hunc coegisse exercitum, quibus ille majorem partem militum fame ac frigore, quae miserrima mortis genera sunt, amisisset.* Adjiciebant etiam periti rerum Hispaniae, *haud cum ignoto duce C. Nerone congressurum; sed quem in saltu inpedito deprehensus forte, haud secus quam puerum, conscribendis fallacibus conditionibus pacis frustratus elusisset.* Omnia majora etiam vero praesidia hostium, minora sua, metu interprete, semper in deteriora inclinato, ducebant.

XLV. Nero, postquam jam tantum intervalli ab hoste fecerat, ut detegi consilium satis tutum esset, paucis milites adloquitur. Negat *ullius consilium imperatoris in speciem audacius,*

alus, re ipsa tutius fuisse, quam suum. Ad certam eos se victoriam ducere. Quippe ad quod bellum conlega non ante, quam ad satietatem ipsius peditum atque equitum datae ab senatu copiae fuissent majores instructioresque, quam si adversus ipsum Hannibalem iret, profectus sit; eo ipsos, quantumcumque virium momentum addiderint, rem omnem inclinaturos. Auditum modo in acie, (nam, ne ante audiretur, daturum operam) alterum consulem et alterum exercitum advenisse, haud dubiam victoriam facturum. Famam bellum conficere, et parva momenta in spem metumque inpellere animos. Gloriae quidem ex re bene gesta partae fructum prope omnem ipsos laturos. Semper, quod postremum adjectum sit, id rem totam videri traxisse. Cernere ipsos, quo concursu, qua admiratione, quo favore hominum iter suum celebretur. Et, Hercule, per instructa omnia ordinibus virorum mulierumque, undique ex agris effusorum, inter vota et preces et laudes ibant: illos praesidia rei publicae, vindices urbis Romae imperiique adpellabant: in illorum armis dextrisque suam liberumque suorum salutem ac libertatem repositam esse. Deos omnes Deasque precabantur, ut illis faustum iter, felixque pugna, matura ex hostibus victoria esset, damnarenturque ipsi votorum, quae pro iis suscepissent; ut, quemadmodum nunc soliciti prosequerentur eos, ita paucos post dies laeti ovantibus victoria obviam irent. Invitare inde pro se quisque et offerre et fatigare precibus, ut, quae ipsis jumentisque usui essent, ab se potissimum sumerent. Benigne omnia cumulata dare. Modestia certare milites, ne quid ultra usum necessarium sumerent: nihil morari, nec ab signis absistere cibum capientes: diem ac noctem ire: vix,

 quod

quod satis ad naturale desiderium corporum esset, quieti dare. Et ad conlegam praemissi erant, qui nuntiarent adventum, percunctarenturque, clam an palam, interdiu an noctu, venire sese vellet, iisdem an aliis considere castris. Nocte clam ingredi melius visum est.

XLVI. Tessera per castra ab Livio consule data erat, ut tribunum tribunus, centurio centurionem, eques equitem, pedes peditem adciperet. Neque enim dilatari castra opus esse, ne hostis adventum alterius consulis sentiret; et coarctatio plurium in angusto tendentium facilior futura erat, quod Claudianus exercitus nihil ferme, praeter arma, secum in expeditionem tulerat. Ceterum in ipso itinere auctum voluntariis agmen erat; offerentibus sese ultro et veteribus militibus perfunctis jam militia, et juvenibus, quos certatim nomina dantes, si quorum corporis species roburque virium aptum militiae videbatur, conscripserat. Ad Senam castra alterius consulis erant; et quingentos inde ferme passus Hasdrubal aberat. Itaque quum jam adpropinquaret, tectus montibus substitit Nero, ne ante noctem castra ingrederetur. Silentio ingressi, ab sui quisque ordinis hominibus in tentoria abducti, cum summa omnium laetitia hospitaliter excipiuntur. Postero die consilium habitum; cui et L. Porcius Licinus praetor adfuit. Castra juncta consulum castris habebat, et ante adventum eorum, per loca alta ducendo exercitum, quum modo insideret angustos saltus, ut transitum clauderet, modo ab latere aut ab tergo carperet agmen, ludificatus hostem omnibus artibus belli fuerat. Is tum in consilio aderat. Multorum eo inclinant sententiae, ut, dum fessum via ac vigiliis reficeret militem Nero, simul et ad noscendum

dum hostem paucos sibi sumeret dies, tempus pugnae differretur, Nero non suadere modo, sed summa ope orare instituit, *ne consilium suum, quod tutum celeritas fecisset, temerarium morando facerent. Errore (qui non diuturnus futurus esset) velut torpentem Hannibalem nec castra sua sine duce relicta adgredi, nec ad sequendum se iter intendisse. Antequam se moveat, deleri exercitum Hasdrubalis posse, redirique in Apuliam. Qui prolatando spatium hosti det, eum et illa castra prodere Hannibali, et aperire in Galliam iter, ut per otium, ubi velit, Hasdrubali conjungatur. Extemplo signum dandum, et exeundum in aciem; abutendumque errore hostium absentium praesentiumque, dum neque illi sciant cum paucioribus, nec hi cum pluribus et validioribus rem esse.* Consilio dimisso, signum pugnae proponitur, confestimque in aciem procedunt.

XLVII. Jam hostes ante castra instructi stabant. Moram pugnae adtulit, quod Hasdrubal, provectus ante signa cum paucis equitibus, scuta vetera hostium notavit, quae ante non viderat, et strigosiores equos. Multitudo quoque major solita visa est. Suspicatus enim id, quod erat, receptui propere cecinit, ac misit ad flumen, unde aquabantur, ubi et excipi aliqui possent, et notari oculis, si qui forte adustioris coloris, ut ex recenti via, essent; simul circumvehi procul castra jubet speculari que, num auctum aliqua parte sit vallum, et ut adtendant, semel bisne signum canat in castris. Ea quum ordine omnia relata essent, castra nihil aucta errorem faciebant. Bina erant, sicut ante adventum consulis alterius fuerant, una M. Livii, altera L. Porcii; neutris quidquam, quo latius tenderetur, ad munimenta adjectum. Illud veterem du-

ducem adſuetumque Romano hoſti movit; quod ſemel in praetoriis caſtris ſignum, bis in conſularibus referebant ceciniſſe. Duos profecto conſules eſſe; et, quonam modo alter ab Hannibale abceſſiſſet, cura angebat. Minime id, quod erat, ſuſpicari poterat, tantae rei fruſtratione Hannibalem eluſum, ut, ubi dux, ubi exercitus eſſet, cum quo caſtra conlata haberet, ignoraret. Profecto haud mediocri clade absterritum inſequi non auſum. Magnopere vereri, ne perditis rebus ſerum ipſe auxilium veniſſet, Romaniſque eadem jam fortuna in Italia, quae in Hiſpania, eſſet. Interdum, literas ſuas ad eum non perveniſſe, credere, interceptisque iis, conſulem ad ſeſe obprimendum adceleraſſe. His anxius curis, exſtinctis ignibus, vigilia prima dato ſigno, ut taciti vaſa conligerent, ſigna ferri juſſit. In trepidatione et nocturno tumultu duces parum intente adſervati, alter in deſtinatis jam ante animo latebris ſubſedit, alter per vada nota Metaurum flumen tranavit. Ita deſertum a ducibus agmen primo per agros palatur; feſſique aliquot ſomno ac vigiliis ſternunt corpora paſſim, atque infrequentia relinquunt ſigna. Haſdrubal, dum lux viam oſtenderet, ripa fluminis ſigna ferri jubet; et per tortuoſi amnis ſinus flexusque errorem volvens haud multum proceſſit, ubi prima lux tranſitum obportunum oſtendiſſet, tranſiturus. Sed quum, quantum mare abscedebat, tanto altioribus coercentibus amnem ripis, non inveniret vada, diem terendo ſpatium dedit ad inſequendum ſeſe hoſti.

XLVIII. Nero primum cum omni equitatu advenit. Porcius deinde adſequutus cum levi armatura. Qui quum feſſum agmen carperent ab omni parte incurſarentque, et jam,

omiſ-

omisso itinere, quod fugae simile erat, castra metari Poenus in tumulo super fluminis ripam vellet; advenit Livius peditum omnibus copiis, non itineris modo, sed ad conserendum extemplo proelium instructis armatisque. Sed ubi omnes copias conjunxerunt, directaque acies est, Claudius dextro in cornu, Livius ab sinistro pugnam instruit: media acies praetori tuenda datur. Hasdrubal, omissa munitione castrorum, postquam pugnandum vidit, in prima acie ante signa elephantos conlocat. Circa eos laevo in cornu adversus Claudium Gallos obponit, haud tantum eis fidens, quantum ab hoste timeri eos credebat. Ipse dextrum cornu adversus M. Livium sibi atque Hispanis (et ibi maxime in vetere milite spem habebat) sumsit. Ligures in medio post elephantos positi; sed longior, quam latior, acies erat. Gallos prominens collis tegebat. Ea frons, quam Hispani tenebant, cum sinistro Romanorum cornu concurrit. Dextra omnis acies extra proelium eminens cessabat. Collis obpositus arcebat, ne aut a fronte, aut ab latere adgrederentur. Inter Livium Hasdrubalemque ingens contractum certamen erat, atroxque caedes utrimque edebatur. Ibi duces ambo, ibi pars major peditum equitumque Romanorum; ibi Hispani, vetus miles peritusque Romanae pugnae, et Ligures, durum in armis genus. Eodem versi elephanti, qui primo impetu turbaverant antesignanos, et jam signa moverant loco; deinde crescente certamine et clamore, inpotentius jam regi, et inter duas acies versari, velut incerti quorum essent; haud dissimiliter navibus sine gubernaculo vagis. Claudius, *Quid ergo praecipiti cursu tam longum iter emensi sumus?* clamitans militibus, quum in adversum collem frustra

signa erigere conatus esset, postquam ea regione penetrari ad hostem non videbat posse; cohortes aliquot subductas e dextro cornu, ubi stationem magis segnem, quam pugnam, futuram cernebat, post aciem circumducit: et, non hostibus modo, sed etiam suis inopinantibus, in sinistrum hostium latus incurrit; tantaque celeritas fuit, ut, quum ostendissent se ab latere, mox in terga jam pugnarent. Ita ex omnibus partibus, ab fronte, ab latere, ab tergo, trucidantur Hispani Liguresque; et ad Gallos jam caedes pervenerat. Ibi minimum certaminis fuit. Nam et pars magna ab signis aberant, nocte dilabsi stratique somno passim per agros; et, qui aderant, itinere ac vigiliis fessi, intolerantissima laboris corpora, vix arma humeris gestabant. Et jam diei medium erat, sitisque et calor hiantes caedendos capiendosque adfatim praebebat.

XLIX. Elephanti plures ab ipsis rectoribus, quam ab hoste, interfecti. Fabrile scalprum cum malleo habebant: id, ubi saevire belluae ac ruere in suos coeperant, magister inter aures positum, ipso in articulo, quo jungitur capiti cervix, quanto maximo poterat ictu, adigebat. Ea celerrima via mortis in tantae molis bellua inventa erat, ubi regendi spem vicissent: primusque id Hasdrubal instituerat, dux quum saepe alias memorabilis, tum illa praecipue pugna. Ille pugnantes hortando, pariterque obeundo pericula, sustinuit; ille fessos abnuentesque taedio et labore, nunc precando, nunc castigando, adcendit; ille fugientes revocavit, omissamque pugnam aliquot locis restituit. Postremo, quum haud dubie fortuna hostium esset, ne superesset tanto exercitui suum nomen sequuto, concitato equo se in cohortem Romanam inmisit. Ibi, ut patre

Hamil-

Hamilcare et Hannibale fratre dignum erat, pugnans occidit. Numquam eo bello una acie tantum hostium interfectum est, redditaque aequa Cannensi clades, vel ducis, vel exercitus interitu, videbatur. Quinquaginta sex millia hostium occisa: capta quinque millia et quadringenti: praeda alia magna, tum omnis generis, tum auri etiam argentique. Civium etiam Romanorum, qui capti apud hostes erant, supra tria millia capitum recepta. Id solatii fuit pro amissis eo proelio militibus. Nam haudquaquam incruenta victoria fuit; octo ferme millia Romanorum sociorumque occisa. Adeoque etiam victores sanguinis caedisque ceperat satietas, ut postero die, quum esset nuntiatum Livio consuli, Gallos Cisalpinos Liguresque, qui aut proelio non adfuissent, aut inter caedem effugissent, uno agmine abire sine certo duce, sine signis, sine ordine ullo, aut imperio; posse, si una equitum ala mittatur, omnes deleri; *Supersint*, inquit, *aliqui nuntii et hostium cladis, et nostrae virtutis.*

L. Nero ea nocte, quae sequuta est pugnam, citatiore, quam inde venerat, agmine, die sexto ad stativa sua atque ad hostem pervenit. Iter ejus frequentia minore, quia nemo praecesserat nuntius, laetitia vero tanta, vix ut compotes mentium prae gaudio essent, celebratum est. Nam Romae neuter animi habitus satis dici enarrarique potest, nec quo incerta exspectatione eventus civitas fuerat, nec quo victoriae famam adcepit. Numquam per omnes dies, ex quo Claudium consulem profectum fama adtulit, ab orto sole ad occidentem, aut senator quisquam a curia atque ab magistratibus abscessit, aut populus e foro. Matronae, quia nihil in ipsis opis erat, in pre-

ces

ces obtestationesque versae, per omnia delubra vagae supliciis votisque fatigare Deos. Tam solicitae ac suspensae civitati fama incerta primo abcidit, duos Narnienses equites in castra, quae in faucibus Vmbriae obposita erant, venisse ex proelio, nuntiantes caesos hostes. Et primo magis auribus, quam animis, id adceptum erat, ut majus laetiusque, quam quod mente capere, aut satis credere possent; et ipsa celeritas fidem inpediebat, quod biduo ante pugnatum dicebatur. Literae deinde ab L. Manlio Acidino missae ex castris adferuntur de Narniensium equitum adventu. Eae literae, per forum ad tribunal praetoris latae, senatum curia exciverunt; tantoque certamine ac tumultu populi ad fores curiae concursum est, ut adire nuntius non posset, traheretur que a percunctantibus vociferantibusque, ut in Rostris prius, quam in senatu, literae recitarentur. Tandem submoti et coerciti a magistratibus; dispensarique laetitia inter inpotentes ejus animos potuit. In senatu primum, deinde in concione, literae recitatae sunt; et, pro cujusque ingenio, aliis jam certum gaudium, aliis nulla ante futura fides erat, quam legatos consulumve literas audissent.

LI. Ipsos deinde adpropinquare legatos adlatum est. Tum enimvero omnis aetas currere obvii, primus quisque oculis auribusque haurire tantum gaudium cupientes. Ad Mulvium usque pontem continens agmen pervenit. Legati (erant L. Veturius Philo, P. Licinius Varus, Q. Caecilius Metellus) circumfusi omnis generis hominum frequentia in forum pervenerunt, quum alii ipsos, alii comites eorum, quae acta essent, percunctarentur, et ut quisque audierat, exercitum hostium impera-

peratoremque occisum, legiones Romanas incolumes, salvos consules esse, extemplo aliis porro impertiebant gaudium suum. Quum aegre in curiam perventum esset, multo aegrius submota turba, ne Patribus misceretur, literae in senatu recitatae sunt. Inde producti in concionem legati. L. Veturius, literis recitatis, ipse planius omnia, quae acta erant, exposuit cum ingenti adsensu, postremo etiam clamore universae concionis, quum vix gaudium animis caperent. Discursum inde ab aliis circa templa Deum, ut grates agerent; ab aliis domos, ut conjugibus liberisque tam laetum nuntium impertirent. Senatus, quod M. Livius et C. Claudius consules, incolumi exercitu, ducem hostium legionesque occidissent, supplicationem in triduum decrevit. Eam supplicationem C. Hostilius praetor pro concione edixit, celebrataque a viris feminisque est. Omnia templa per totum triduum aequalem turbam habuere; quum matronae amplissima veste cum liberis, perinde ac si debellatum foret, omni solutae metu, Deis immortalibus grates agerent. Statum quoque civitatis ea victoria movit, ut jam inde, haud secus quam in pace, res inter se contrahere, vendendo, emendo, mutuum dando, argentum creditum solvendo, auderent. C. Claudius consul quum in castra redisset, caput Hasdrubalis, quod servatum cum cura adtulerat, projici ante hostium stationes, captivosque Afros vinctos, ut erant, ostendi, duos etiam ex iis solutos ire ad Hannibalem, et expromere, quae acta essent, jussit. Hannibal, tanto simul publico familiarique ictus luctu, *adnoscere se fortunam Carthaginis*, fertur dixisse: castrisque inde motis, ut omnia auxilia, quae diffusa latius tueri non poterat, in extremum

Italiae

Italiae angulum Bruttios contraheret, et Metapontinos, civitatem universam, excitos sedibus suis, et Lucanorum qui suae ditionis erant, in Bruttium agrum traduxit.

T. LIVII PATAVINI
LIBER XXVIII.

BREVIARIVM.

Cap. 1. In Hispania Hasdrubal, Gisgonis filius, concesserat Gades; Magonis autem exercitus multis copiis, tum ex Africa ab Hannone adductis, tum in Celtiberia conscriptis, auctus erat. Adversus eum mittitur M. Silanus. 2. Multis hostibus caesis Hanno vivus capitur, et Mago ad Hasdrubalem, Celtiberi domos diffugiunt. Itaque Scipio spem debellandi nactus adversus Hasdrubalem pergit, qui exercitum omnem passim dividit in civitates. 3. Hinc Scipio ipse retro vertit iter, et L. Scipio, frater ejus, in his locis relictus, Origin expugnat. 4. Tum Scipio omnes suas copias in hiberna citerioris Hispaniae reducit, et ipse concedit Tarraconem. Eodem anno classis Romana, cum M. Valerio Laevino proc. ex Sicilia in Africam transmissa, in Uticensi Carthaginiensique agro late populationes facit, et repetens Siciliam fugat Punicam classem.

5. Ea-

5. *Eadem aestate P. Sulpicius proc. et Attalus rex, Aetolorum socii, una cum his continuant bellum adversus Philippum, Achaeos, Acarnanas, Boeotos et Euboeos.* 6. *In Euboea capiunt Oreum, et Chalcidem oppugnant.* 7. *Attalus Opuntem diripit; sed agmine hostium oppressus in naves compellitur regnumque suum repetit, a Prusia infestatum. Sulpicius Aeginam recipit classem, et Philippus, captis compluribus Graeciae oppidis, Aegium se ad concilium Achaeorum recipit.* 8. *Inde Anticyram, Erythras, Corinthum, Chalcidem, Oreum, Demetriadem trajicit, latoque sociis laborantibus auxilio concedit retro in regnum, ut Dardanis bellum inferat.*

9. *M. Livius et C. Claudius Nero coss. simul triumphant.* 10. *L. Veturius Philo et Q. Caecilius Metellus creantur consules, amboque jubentur in Bruttiis cum Hannibale bellum gerere. Ludi Romani plebeiique. Comitia praetorum. Provinciarum exercituumque divisio.* 11. *Prodigia et supplicationes. Ignis in aede Vestae exstinguitur caediturque flagris virgo Vestalis. Magna plebis Rom. pars in vastatos agros, et Placentini Cremonensesque cives in colonias, ab adcolis Gallis incursatas desertasque, reducuntur. Consules proficiscuntur in Lucanos.* 12. *Hannibal, mirabilior adversis quam secundis rebus, hoc anno neque lacessit Romanos, neque ab iis lacessitur, et nullus in castris ejus fit motus. In Hispania ulteriore Hasdrubal et Mago magnum comparant exercitum et ad Silpiam considunt.* 13. *Hinc Scipio ab Tarracone ad Baeculam progreditur, funditque Magonem et Masinissam, qui castra Rom. cum omni equitatu adgressi erant.* 14. 15. *Paulo post in atroci pugna vincuntur Poeni,*

tur-

turbati inopinata aciei Rom. mutatione et raptim in proelium educti, prius quam cibo corpora firmassent. 16. Duces eorum Gades perfugiunt, et Masinissa cum Silano clam congreditur. Ita debellato pulsisque Hispania Poenis, Scipio Tarraconem redit. 17. Mox Scipio et Hasdrubal eodem fere tempore in Africam trajiciunt, ut amicitiam cum Syphace, Masaesylorum rege, firment. 18. Ibi Scipio et hospitem et Hasdrubalem, quocum eodem in lecto adcumbit, mira comitate facundiaque sibi conciliat, et foedus facit cum rege. 19. 20. Illiturgi et Castulo, quae civitates ad Poenos defecerant, expugnantur a Scipione. 21. Ab eodem Carthagine Nova in honorem patris patruique eduntur ludi funebres et munus gladiatorium, in quo omnes, qui ferro certant, sponte et aemulatione ducti vel in gratiam ducis Rom. pugnant, neque obscuri tantum generis homines, sed clari etiam inlustresque, in his Corbis et Orsua, patrueles fratres, de principatu Ibis, civitatis suae, ambigentes. 22. 23. Astapa capitur a L. Marcio ignique absumitur, ab ipsis oppidanis adcenso, quorum alii fortiter pugnantes perierant, alii uxoribus liberisque obtruncatis rogo se exstructo injecerant. 24. Gravis morbus Scipionis graviorque fama magnas excitat procellas, defectionem Mandonii et Indibilis seditionemque militum in castris ad Sucronem positis, in quibus imperium defertur ad gregarios milites, C. Albium Calenum et C. Atrium Vmbrum. 25. Scipio convalescit et leniter agendum ratus tribunos mittit, qui milites placido permulceant sermone, et ad stipendium, quod non datum ad diem questi erant, petendum Carthaginem Novam convenire jubeant. 26. Auctores seditionis XXXV, per idoneos homines perducti in hospitia,

tis; vinciuntur, et reliquae multitudini, ad concionem vocatae, armati circumfunduntur ab tergo. 27 — 29. Oratio Scipionis et poena damnatorum in consilio. 30. L. Marcius et C. Laelius terra marique Gades petunt, spe a perfugis ostentata hanc urbem proditione recipiendi; 31. sed ea patefacta redeunt Carthaginem; et ad horum discessum non modo respirat Mago, sed etiam spem recuperandae Hispaniae nanciscitur, audita Ilergetum rebellione, quorum principes, Mandonius et Indibilis, jam defectionis poenam metuentes, in Sedetano agro castra ponunt. 32. Scipio multis verbis in perfidiam rebellantium regulorum invehitur indicitque expeditionem. 33 Victoria ejus gloriosa, sed non incruenta ob loci angustias. 34. Mandonium supplicem dimittit clementer, et pecuniam tantummodo imperat. 35. Masinissae cum eo conloquium. 36. Mago in Italiam trajicere jubetur, et ad Carthaginem-Novam adpellit classem. 37. Punit Gaditanos, qui portas redeunti clauserant, et inde ad Pityusam Baliaresque insulas trajicit. 38. Scipio Romam reversus magis tentat triumphi spem, quam petit pertinaciter, et consul creatur cum P. Licinio Crasso pontifice maximo. Praetoria comitia et provinciae. 39 Legationes Saguntinorum aliorumque populorum in senatu auditae. 40 — 42. Scipioni Africam provinciam petenti contradicit adversaturque Q. Fabius Maximus. 43. 44. Hujus orationem ille refutat. 45. Altercatione Patrum inde orta tribunisque plebis intercedentibus, quo minus de ea re feratur ad populum, Scipioni decernitur Sicilia permittiturque, uti inde trajiciat in Africam, si id e re publica esse censeat. Idem Scipio ludos edit in Hispania votos, et tum voluntarios scribit milites, tum sociorum inpensis

XXX naves longas instruit armatque. 46. Tum ille in Siciliam, collega in Bruttios, praetoresque in suas quisque provincias proficiscuntur; et, quia ad bellum deest pecunia, quaestores jubentur vendere partem agri Campani. Mago classem adpellit ad oram Ligurum; et LXXX naves Poenorum onerariae circa Sardiniam ab Cn. Octavio capiuntur. In Bruttiis Romanos Poenosque pestilentia, et hos super morbum etiam fames adficit.

I. Quum transitu Hasdrubalis, quantum in Italiam declinaverat belli, tantum levatae Hispaniae viderentur; renatum ibi subito par priori bellum est. Hispanias ea tempestate sic habebant Romani Poenique. Hasdrubal, Gisgonis filius, ad oceanum penitus Gadesque concesserat. Nostri maris ora omnisque ferme Hispania, qua in orientem vergit, Scipionis ac Romanae ditionis erat. Novus imperator Hanno, in locum Barcini Hasdrubalis novo cum exercitu ex Africa transgressus Magonique junctus, quum in Celtiberia, quae media inter duo maria est, brevi magnum hominum numerum armasset; Scipio adversus eum M. Silanum cum decem haud plus millibus militum, equitibus quingentis, misit. Silanus, quantis maximis potuit itineribus, (inpediebant autem et asperitates viarum, et angustiae saltibus crebris, ut pleraque Hispaniae sunt, inclusae) tamen non solum nuntios, sed etiam famam adventus sui praegressus, ducibus indidem ex Celtiberia transfugis, ad hostem pervenit. Eisdem auctoribus compertum est, quum

quum decem circiter millia ab hoste abessent, bina castra circa viam, qua irent, esse: laeva Celtiberos, novum exercitum, supra novem millia hominum, dextra Punica tenere castra. Haec stationibus, vigiliis, omni justa militari custodia tuta et firma esse: illa altera soluta neglectaque, ut barbarorum et tironum et minus timentium, quod in sua terra essent. Ea prius adgredienda ratus Silanus, signa quam maxime ad laevam jubebat ferri, necunde ab stationibus Punicis conspiceretur. Ipse, praemissis speculatoribus, citato agmine ad hostem pergit.

II. Tria millia ferme aberat, quum haud dum quisquam hostium senserat. Confragosa loca et obsita virgultis tenebant colles. Ibi in cava valle atque ob id occulta considere militem, et cibum capere jubet. Interim speculatores, transfugarum dicta adfirmantes, venerunt. Tum, sarcinis in medium conjectis, arma Romani capiunt, acieque justa in pugnam vadunt. Mille passuum aberant, quum ab hoste conspecti sunt, trepidarique repente coeptum. Et Mago ex castris citato equo ad primum clamorem et tumultum advehitur. Erant autem in Celtibero exercitu quatuor millia scutati et ducenti equites; hanc justam legionem (et id ferme roboris erat) in prima acie locat: ceteros, levem armaturam, in subsidiis posuit. Quum ita instructos educeret castris, vixdum in egressos vallo Romani pila conjecerunt. Subsidunt Hispani adversus emissa tela ab hoste; inde ad mittenda ipsi consurgunt. Quae quum Romani conferti, ut solent, densatis excepissent scutis; tum pes cum pede conlatus, et gladiis geri res coepta est. Ceterum asperitas locorum et Celtiberis, quibus in proelio concursare mos est, velocitatem in-

inutilem faciebat, et haud iniqua eadem erat Romanis stabili pugnae adsuetis; nisi quod angustiae et internata virgulta ordines dirimebant, et singuli binique, velut cum paribus, conserere pugnam cogebantur. Quod ad fugam inpedimento hostibus erat, id ad caedem eos, velut vinctos, praebebat. Et jam, ferme omnibus scutatis Celtiberorum interfectis, levis armatura et Carthaginienses, qui ex alteris castris subsidio venerant, perculsi caedebantur. Duo haud amplius millia peditum et equitatus omnis, vix inito proelio, cum Magone effugerunt. Hanno, alter imperator, cum eis, qui postremi, jam profligato proelio, advenerant, vivus capitur. Magonem fugientem equitatus ferme omnis et quod veterum peditum erat sequuti, decimo die in Gaditanam provinciam ad Hasdrubalem pervenerunt. Celtiberi, novus miles, in proximas dilabsi sylvas, inde domos diffugerunt. Perobportuna victoria nequaquam tantum jam conflatum bellum, quanta futuri materia belli (si licuisset eis, Celtiberorum gente excita, et alios ad arma solicitare populos) obpressa erat. Itaque, conlaudato benigne Silano, Scipio spem debellandi, si nihil eam ipse cunctando moratus esset, nactus, ad id, quod reliquum belli erat, in ultimam Hispaniam adversus Hasdrubalem pergit. Poenus, quum castra tum forte ad sociorum animos in Baetica continendos in fide haberet, signis repente sublatis, fugae magis, quam itineris modo, penitus ad oceanum et Gades ducit. Ceterum, quoad continuisset exercitum, propositum bello se fore ratus, antequam freto Gades trajiceret, exercitum omnem passim in civitates divisit, ut et muris se ipsi, et armis muros tutarentur.

III. Scipio ubi animadvertit, dissipat nam passim bellum, et circumferre ad singulas urbes arma diutini magis, quam magni, esse operis, retro vertit iter. Ne tamen hostibus eam relinqueret regionem, L. Scipionem fratrem cum decem millibus peditum et mille equitum ad obpugnandam opulentissimam in iis locis urbem, Oringin barbari adpellabant, mittit. Sita in Melessum finibus est Hispanae gentis. Ager frugifer. Argentum etiam incolae fodiunt. Ea arx fuit Hasdrubali ad excursiones circa in mediterraneos populos faciendas. Scipio, castris prope urbem positis, prius quam circumvallaret urbem, misit ad portas, qui ex propinquo adloquio animos tentarent, suaderentque, ut amicitiam potius, quam vim, experirentur Romanorum. Ubi nihil pacati respondebatur, fossa duplicique vallo circumdata urbe, in tres partes exercitum dividit; ut una semper pars, quietis interim duabus, obpugnaret. Prima pars quum adorta obpugnare est, atrox sane et anceps proelium fuit: non subire, non scalas ferre ad muros prae incidentibus telis facile erat; et jam, qui erexerant ad murum scalas, alii furcis ad id ipsum factis detrudebantur, in alios lupi superne ferrei injecti, ut in periculo essent, ne suspensi in murum extraherentur. Quod ubi animadvertit Scipio, nimia paucitate suorum exaequatum certamen esse, et jam eo superare hostem, quod ex muro pugnaret, duabus simul partibus, prima recepta, urbem est adgressus. Quae res tantum pavoris injecit fessis jam cum primis pugnando, ut et oppidani moenia repentina fuga desererent, et Punicum praesidium metu, ne prodita urbs esset, relictis stationibus in unum se conligeret. Timor inde oppidanos incessit, ne, si ho-

hostis urbem intrasset, sine discrimine, Poenus an Hispanus esset, obvii passim caederentur. Itaque, patefacta repente porta, frequentes ex oppido sese ejecerunt, scuta prae se tenentes, ne tela procul conjicerentur; dextras nudas ostentantes, ut gladios abjecisse adpareret. Id utrum parum ex intervallo sit conspectum, an dolus aliquis suspectus fuerit, incompertum est. Impetus hostilis in transfugas factus; nec secus, quam adversa acies, caesi. Eademque porta signa infesta in urbem inlata; et aliis partibus securibus dolabrisque caedebantur [et refringebantur] portae, et, ut quisque intraverat eques, ad forum occupandum (ita enim praeceptum erat) citato equo pergebat. Additum erat et triariorum equiti praesidium. Legionarii ceteras partes pervadunt: direptione et caede obviorum, nisi qui armis se tuebantur, abstinuerunt. Carthaginienses omnes in custodiam dati sunt: oppidanorum quoque trecenti ferme, qui clauserant portas. Ceteris traditum oppidum, suae redditae res. Cecidere in urbis ejus obpugnatione hostium duo millia ferme; Romanorum haud amplius nonaginta.

IV. Laeta et ipsis, qui rem gessere, urbis ejus expugnatio fuit, et imperatori ceteroque exercitui; et speciosum adventum suum, ingentem turbam captivorum prae se agentes, fecerunt. Scipio, conlaudato fratre, quum, quanto poterat verborum honore, Carthagini ab se captae captam ab eo Oringin aequasset, quia et hyems instabat, ut nec tentare Gades, nec disjectum passim per provinciam exercitum Hasdrubalis consectari posset, in citeriorem Hispaniam omnes suas copias reduxit: dimissisque in hiberna legionibus, L. Scipione fratre Romam misso et Hannone hostium impera-

pera-

peratore ceterisque nobilibus captivis, ipse Tarraconem concessit. Eodem anno classis Romana, cum M. Valerio Laevino proconsule ex Sicilia in Africam transmissa, in Vticensi Carthaginiensique agro late populationes fecit. Extremis finibus Carthaginiensium circa ipsa moenia Vticae praedae actae sunt. Repetentibus Siciliam classis Punica (septuaginta erant longae naves) obcurrit. Decem et septem naves ex iis captae sunt, quatuor in alto mersae. Cetera fusa ac fugata classis. Terra marique victor Romanus cum magna omnis generis praeda Lilybaeum repetit. Toto inde mari pulsis hostium navibus, magni commeatus frumenti Romam subvecti.

V. Principio aestatis ejus, qua haec sunt gesta, P. Sulpicius proconsul et Attalus rex quum Aeginae (sicut ante dictum est) hibernassent, Lemnum inde, classe juncta, Romanae quinque et viginti quinqueremes, regiae quinque et triginta, transmiserunt. Et Philippus, ut, seu terra seu mari obviam eundum hosti foret, paratus ad omnes conatus esset, ipse Demetriadem ad mare descendit: Larissam diem ad conveniendum exercitui edixit. Vndique ab sociis legationes Demetriadem ad famam regis convenerunt. Sustulerant enim animos Aetoli, quum ab Romana societate, tum post Attali adventum, finitimosque depopulabantur. Nec Acarnanes solum Boeotique et qui Euboeam incolunt in magno metu erant; sed Achaei quoque, quos super Aetolicum bellum Machanidas etiam Lacedaemonius tyrannus, haud procul Argivorum fine positis castris, terrebat. Hi omnes suis quisque urbibus, quae pericula terra marique portendebantur, memorantes, auxilia regem orabant. Ne ex regno quidem ipsius tranquillae nun-

 tia-

tiabantur res; et Scerdilaedum Pleuratumque motos esse, et Thracum maxime Maedos, si quod longinquum bellum regem occupasset, proxima Macedoniae incursuros. Boeoti quidem et interiores Graeciae populi; Thermopylarum saltum, ubi angustae fauces coarctant iter, fossa valloque intercludi ab Aetolis, nuntiabant, ne transitum ad sociorum urbes tuendas Philippo darent. Vel segnem ducem tot excitare tumultus circumfusi poterant. Legationes dimittit, pollicitus, prout tempus ac res se daret, omnibus laturum se auxilium. In praesentia, quae maxime urguebat res, Peparethum praesidium urbi mittit; unde adlatum erat, Attalum, ab Lemno classe transmissa, omnem circa urbem agrum depopulatum. Polyphantam cum modica manu in Boeotiam, Menippum item quemdam ex regiis ducibus cum mille peltastis (pelta caetrae haud dissimilis est) Chalcidem mittit. Additi quingenti Agrianum, ut omnes insulae partes tueri possent. Ipse Scotussam est profectus; eodemque ab Larissa Macedonum copias traduci jussit. Eo nuntiatum est, concilium Aetolis Heracleam indictum, regemque Attalum, ad consultandum de summa belli, venturum. Hunc conventum ut turbaret subito adventu, magnis itineribus Heracleam duxit. Et concilio quidem dimisso jam venit: segetibus tamen, quae prope maturitatem erant, maxime in sinu Aenianum vastatis, Scotussam copias reducit. Ibi exercitu omni relicto, cum cohorte regia Demetriadem sese recipit. Inde ut ad omnes hostium motus posset occurrere, in Phocidem atque Euboeam et Peparethum mittit, qui loca alta eligerent, unde editi ignes adparerent. Ipse in Tisaeo (mons est in altitudinem ingentem cacuminis editi) speculam posuit,

fuit, ut ignibus procul sublatis signum, ubi quid molirentur hostes, momento temporis adciperet. Romanus imperator et Attalus rex a Peparetho Nicaeam trajecerunt. Inde classem in Euboeam ad urbem Oreum transmittunt, quae ab Demetriaco finu Chalcidem et Euripum petenti ad laevam prima urbium Euboeae posita est. Ita inter Attalum ac Sulpicium convenit, ut Romani a mari, regii a terra obpugnarent.

VI. Quatriduo post, quam adpulsa classis est, urbem adgressi sunt. Id tempus obcultis cum Platore, qui a Philippo praepositus urbi erat, conloquiis absumtum est. Duas arces urbs habet, unam imminentem mari, altera urbis media est. Cuniculo inde via ad mare ducit, quam a mari turris quinque tabulatorum, egregium propugnaculum, claudebat. Ibi primo atrocissimum contractum est certamen, et turre instructa omni genere telorum, et tormentis machinisque ad obpugnandam eam ex navibus expositis. Quum omnium animos oculosque id certamen avertisset, porta maritimae arcis Plator Romanos adcepit, momentoque arx occupata est. Oppidani, pulsi inde in mediam urbem, ad alteram tendere arcem. Et ibi positi erant, qui fores portae objicerent. Ita exclusi in medio caeduntur rapiunturque. Macedonum praesidium conglobatum sub arcis muro stetit; nec fuga effuse petita, nec pertinaciter proelio inito. Eos Plator, venia a Sulpicio impetrata, in naves impositos ad Demetrium Phthiotidis exposuit; ipse ad Attalum se recepit. Sulpicius, tam facili ad Oreum successu elatus, Chalcidem inde protenus victrici classe petit. Vbi haudquaquam ad spem eventus respondit. Ex patenti utrimque coactum in angustias mare speciem intuenti pri-

mo gemini portus in ora duo versi praebuerit: sed haud facile alia infestior classi statio est. Nam et venti ab utriusque terrae praealtis montibus subiti ac procellosi se dejiciunt, et fretum ipsum Euripi non septies die, sicut fama fert, temporibus statis reciprocat; sed temere in modum venti, nunc huc, nunc illuc verso mari, velut monte praecipiti devolutus torrens rapitur. Ita nec nocte, nec die quies navibus datur. Quum classem tam infesta statio adcepit, tum et oppidum, alia parte clausum mari, alia ab terra egregie munitum praesidioque valido firmatum, et praecipue fide praefectorum principumque, quae fluxa et vana apud Oreum fuerat, stabile atque inexpugnabile fuit. Id prudenter, ut in temere suscepta re, Romanus fecit, quod, circumspectis difficultatibus, ne frustra tempus tereret, celeriter abstitit incepto, classemque inde ad Cynum Locridis (emporium id est urbis Opuntiorum mille passuum a mari sitae) trajecit.

VII. Philippum et ignes ab Oreo editi monuerant, sed serius Platoris fraude e specula elati: et inpari maritimis viribus haud facilis erat in insulam classi adcessus. Ita res per cunctationem omissa. Ad Chalcidis auxilium, ubi signum adcepit, inpigre est motus. Nam et ipsa Chalcis, quamquam ejusdem insulae urbs est, tamen adeo arcto interscinditur freto, ut ponte continenti jungatur, terraque aditum faciliorem, quam mari, habeat. Igitur Philippus, dejecto praesidio fusisque Aetolis, qui saltum Thermopylarum insidebant, quum ab Demetriade Scotussam, inde de tertia vigilia profectus, trepidos hostes Heracleam compulisset, ipse uno die Phocidis Elatiam millia amplius sexaginta contendit. Eodem ferme die ab Attalo rege Opuntiorum urbs capta

diri-

diripiebatur. Concesserat eam praedam regi Sulpicius, quia Oreum paucos ante dies ab Romano milite, expertibus regiis, direptum fuerat. Quum Romana classis eo se recepisset, Attalus, ignarus adventus Philippi, pecuniis a principibus exigendis terebat tempus. Adeoque inprovisa res fuit, ut, nisi Cretensium quidam, forte pabulatum ab urbe longius progressi, agmen hostium procul conspexissent, obprimi potuerit. Attalus inermis atque incompositus cursu effuso mare ac naves petit; et molientibus ab terra naves Philippus supervenit, tumultumque etiam ex terra nauticis praebuit. Inde Opuntem rediit, Deos hominesque adcusans, quod tantae rei fortunam ex oculis prope raptam amisisset. Opuntii quoque ab eadem ira increpiti, quod, quum trahere obsidionem in adventum suum potuissent, viso statim hoste, prope in voluntariam deditionem concessissent. Compositis circa Opuntem rebus, Toronem est profectus. Et Attalus primo Oreum se recepit. Inde, quum fama adcidisset, Prusiam Bithyniae regem in fines regni sui transgressum, omissis rebus atque Aetolico bello, in Asiam trajecit. Et Sulpicius Aeginam classem recepit, unde initio veris profectus erat. Haud majore certamine, quam Opuntem Attalus ceperat, Philippus Toronem cepit. Incolebant urbem eam profugi ab Thebis Phthioticis. Vrbe sua capta a Philippo, quum in fidem Aetolorum perfugissent, sedem eis Aetoli eam dederant urbis vastatae ac desertae priore ejusdem Philippi bello. Tum ab Torone, sicut paullo ante dictum est, recepta profectus, Tritonon et Drymas, Doridis parva atque ignobilia oppida, cepit. Inde Elatiam, jussis ibi se opperiri Ptolemaei Rhodiorumque legatis, venit. Vbi quum

quum de finiendo Aetolico bello ageretur, (adfuerant enim legati nuper Heracleae concilio Romanorum Aetolorumque) nuntius adfertur, Machanidam Olympiorum sollemne ludicrum parantes Eleos adgredi statuisse. Praevertendum id ratus, legatis cum benigno responso dimissis, *se neque caussam ejus belli fuisse, nec moram (si modo aequa et honesta conditione liceat) pati facturum* cum expedito agmine profectus per Boeotiam, Megara atque inde Corinthum descendit; unde, commeatibus sumtis, Phliunta Pheneumque petit. Et jam, quum Heraeam venisset, audito, Mechanidam, fama adventus sui territum, refugisse Lacedaemonem, Aegium se ad concilium Achaeorum recepit: simul classem Punicam, ut mari quoque aliquid posset, adcitam, ibi ratus se inventurum. Paucis ante diebus in Phocenas trajecerant Poeni; inde portus Acarnanum petierant, quum ab Oreo profectum Attalum Romanosque audissent, veriti ne ad se iretur, et intra Rhium (fauces eae sunt Corinthii sinus) obprimerentur.

VIII. Philippus moerebat quidem et angebatur, quum ad omnia ipse raptim isset, nulli tamen se rei in tempore obcurrisse, et rapientem omnia ex oculis elusisse celeritatem suam fortunam. In concilio autem, dissimilans aegritudinem, elato animo disseruit, testatus Deos hominesque, *se nullo loco, nec tempore defuisse; quin, ubi hostium arma concrepuissent, eo, quanta maxima posset celeritate, tenderet: sed vix rationem iniri posse, utrum ab se audacius, an fugacius ab hostibus geratur bellum. Sic ab Opunte Attalum, sic Sulpicium a Chalcide, sic eis ipsis diebus Machanidam e manibus suis elabsum. Sed non semper felicem esse fugam: nec pro difficili id bellum habendum,*

dum, in quo, si modo congressus cum hostibus sis, viceris. Quod primum esset, confessionem se hostium habere, nequaquam pares esse sibi; brevi et victoriam haud dubiam habiturum, nec meliore eventu eos secum, quam spe, pugnaturos. Laeti regem socii audierunt. Reddidit inde Achaeis Heraeam et Triphyliam. Alipheram autem Megalopolitis, quod suorum fuisse finium satis probabant, restituit. Inde, navibus adceptis ab Achaeis, (erant autem tres quadriremes et biremes totidem) Anticyram trajecit. Inde quinqueremibus septem et lembis viginti amplius, quos, ut adjungeret Carthaginiensium classi, miserat in Corinthium sinum, profectus ad Erythras Aetolorum, quae prope Eupalium sunt, exscensionem fecit. Haud fefellit Aetolos: nam hominum quod aut in agris, aut in propinquis castellis Potidaniae atque Apolloniae fuit, in sylvas montesque refugit. Pecora, quae inter festinationem abigi nequierant, sunt direpta et in naves compulsa. Cum his ceteraque praeda, Nicia praetore Achaeorum Aegium misso, quum Corinthum petisset, pedestres inde copias per Boeotiam terra duci jussit. Ipse, ab Cenchreis praeter terram Atticam super Sunium navigans, inter medias prope hostium classes, Chalcidem pervenit. Inde, conlaudata fide ac virtute, quod neque timor, neque spes flexissent eorum animos, hortatusque in posterum, ut eadem constantia permanerent in societate, si suam, quam Oritanorum atque Opuntiorum, fortunam mallent, ab Chalcide Oreum navigat, principumque iis, qui fugere capta urbe, quam se Romanis tradere, maluerant, summa rerum et custodia urbis permissa, ipse Demetriadem ab Euboea, unde primo ad opem ferendam sociis profectus erat, trajecit. Cassan-

sandreae deinde centum navium longarum carinis positis, contractaque ad effectum ejus operis multitudine fabrorum navalium, quia res in Graecia tranquillas et profectio Attali fecerat, et in tempore laborantibus sociis latum ab se auxilium, retro in regnum concessit, ut Dardanis bellum inferret.

IX. Extremo aestatis ejus, qua haec in Graecia gesta sunt, quum Q. Fabius Maximi filius legatus ab M. Livio consule Romam ad senatum nuntiasset, consulem satis praesidii Galliae provinciae credere L. Porcium cum suis legionibus esse, decedere se inde ac deduci exercitum consularem posse, Patres non M. Livium tantum redire ad Vrbem, sed conlegam quoque ejus C. Claudium jusserunt. Id modo in decreto interfuit, quod M. Livii exercitum reduci, Neronis legiones Hannibali oppositas manere in provincia jusserunt. Inter consules ita per literas convenit, ut, quemadmodum uno animo rem publicam gessissent, ita, quamquam ex diversis regionibus convenirent, uno tempore ad Vrbem adcederent. Praeneste qui prior venisset, conlegam ibi opperiri jussus. Forte ita evenit, ut eodem die ambo Praeneste venirent. Inde praemisso edicto, ut triduo post frequens senatus ad aedem Bellonae adesset, omni multitudine obviam effusa, ad Vrbem adcessere. Non salutabant modo universi circumfusi, sed, contingere pro se quisque victrices dextras consulum cupientes, alii gratulabantur, alii gratias agebant, quod eorum opera incolumis res publica esset. In senatu quum more omnium imperatorum, expositis rebus ab se gestis, postulassent, *ut pro re publica fortiter feliciterque administrata et Diis inmortalibus haberetur honos, et ipsis triumphantibus Vrbem inire liceret; Se vero ea,*

quae

quae postularent, *decernere*, Patres, *merito Deorum primum*, *dein*, *secundum Deos*, *consulum*, responderunt; et supplicatione amborum nomine et triumpho utrique decreto, inter ipsos, ne, quum bellum communi animo gessissent, triumphum separarent, ita convenit; *ut*, *quoniam et in provincia M. Livii res gesta esset*, *et eo die*, *quo pugnatum foret*, *ejus forte auspicium fuisset*, *et exercitus Livianus deductus Romam venisset*; *Neronis deduci non potuisset de provincia*, *ut M. Livium*, *quadrigis Vrbem ineuntem*, *milites sequerentur*, *C. Claudius equo sine militibus inveheretur*. Ita consociatus triumphus, quum utrique, tum magis ei, qui, quantum merito anteibat, tantum honore conlegae cesserat, gloriam auxit: *illum equitem* ajebant *sex dierum spatio transcurrisse longitudinem Italiae*, *et eo die cum Hasdrubale in Gallia signis conlatis pugnasse*, *quo eum castra adversus sese in Apulia posita habere Hannibal credidisset. Ita unum consulem pro utraque parte Italiae adversus duos duces*, *duos imperatores*, *hinc consilium suum*, *hinc corpus obposuisse. Nomen Neronis satis fuisse ad continendum castris Hannibalem: Hasdrubalem vero*, *qua alia re*, *quam adventu ejus*, *obrutum atque exstinctum esse? Itaque iret alter consul sublimis curru multijugis*, *si vellet*, *equis. Vno equo per Vrbem verum triumphum vehi*; *Neronemque*, *etiam si pedes incedat*, *vel parta eo bello*, *vel spreta eo triumpho gloria*, *memorabilem fore.* Hi sermones spectantium Neronem usque in Capitolium prosequuti sunt. Pecuniam in aerarium tulerunt sestertium tricies, octoginta millia aeris. Militibus M. Livius quinquagenos senos asses divisit. Tantumdem C. Claudius absentibus militibus suis est pollicitus, quum ad exercitum redisset. Notatum,

eo die plura carmina militaribus jocis in C. Claudium, quam in consulem suum, jactata: equites L. Veturium et Q. Caecilium legatos magnis tulisse laudibus, hortatosque esse plebem, ut eos consules in proximum annum crearent: adjecisse equitum praerogativae auctoritatem consules, postero die in concione, quam forti fidelique duorum praecipue legatorum opera usi essent, commemorantes.

X. Quum comitiorum tempus adpeteret, et per dictatorem comitia haberi placuisset, C. Claudius consul M. Livium conlegam dictatorem dixit; Livius Q. Caecilium magistrum equitum. A M. Livio dictatore creati consules L. Veturius, Q. Caecilius; is ipse, qui tum erat magister equitum. Inde praetorum comitia habita. Creati C. Servilius, M. Caecilius Metellus, Ti. Claudius Asellus, Q. Mamilius Turinus, qui tum aedilis plebis erat. Comitiis perfectis, dictator, magistratu abdicato dimissoque exercitu, in Etruriam provinciam ex senatus consulto est profectus ad quaestiones habendas, qui Etruscorum Vmbrorumve populi defectionis ab Romanis ad Hasdrubalem sub adventum ejus consilia agitassent, quique eum auxiliis, aut commeatu, aut ope aliqua juvissent. Haec eo anno domi militiaeque gesta. Ludi Romani ter toti instaurati ab aedilibus curulibus, Gn. Servilio Caepione, Ser. Cornelio Lentulo. Item ludi plebeji semel toti instaurati ab aedilibus plebis, M. Pomponio Mathone, et Q. Mamilio Turino. Tertiodecimo anno Punici belli, L. Veturio Philone et Q. Caecilio Metello consulibus, Bruttii ambobus, ut cum Hannibale bellum gererent, provincia decreta. Praetores exinde sortiti sunt, M. Caecilius Metellus urbanam, Q. Mamilius peregrinam, C. Servilius

villius Siciliam, Ti. Claudius Sardiniam. Exercitus ita divisi: consulum alteri, quem C. Claudius prioris anni consul, alteri, quem Q. Claudius propraetor (eae binae legiones erant) habuisset exercitum. In Etruria duas volonum legiones a C. Terentio propraetore M. Livius proconsul, cui prorogatum in annum imperium erat, acciperet: et Q. Mamilio, ut, conlegae juris dictione tradita, Galliam cum exercitu, cui L. Porcius propraetor praefuerat, obtineret, decretum est; jussusque populari agros Gallorum, qui ad Poenos sub adventum Hasdrubalis defecissent. C. Servilio cum Cannensibus duabus legionibus, sicut C. Mamilius tenuerat, Sicilia tuenda data. Ex Sardinia vetus exercitus, cui A. Hostilius praefuerat, deportatus. Novam legionem, quam Ti. Claudius trajiceret secum, consules conscripserunt. Q. Claudio, ut Tarentum, C. Hostilio Tubulo, ut Capuam provinciam haberet, prorogatum in annum imperium est. M. Valerius proconsul, qui tuendae circa Siciliam maritimae orae praefuerat, triginta navibus C. Servilio praebitis, cum cetera omni classe redire ad Vrbem jussus.

XI. In civitate tanto discrimine belli sollicita, quum omnium secundorum adversorumque causas in Deos verterent, multa prodigia nuntiabantur; Tarracinae Jovis aedem, Satrici Matris Matutae de coelo tactam. Satricanos haud minus terrebant in aedem Jovis foribus ipsis duo perlabsi angues. Ab Antio nuntiatum est, cruentas spicas metentibus visas esse. Caere porcus biceps et agnus mas idemque femina natus erat. Et Albae duo soles visos referebant: et nocte Fregellis lucem obortam. Et bos in agro Romano loquutus, et ara Neptuni multo sudore manasse in circo

Flaminio dicebatur; et aedes Cereris, Salutis, Quirini de coelo tactae. Prodigia consules hostiis majoribus procurare jussi, et supplicationem unum diem habere. Ea ex senatus consulto facta. Plus omnibus aut nuntiatis peregre, aut visis domi prodigiis terruit animos hominum ignis in aede Vestae exstinctus; caesaque flagro est Vestalis, cujus custodia noctis ejus fuerat, jussu P. Licinii pontificis. Id quamquam, nihil portendentibus Deis, ceterum neglegentia humana acciderat, tamen et hostiis majoribus procurari, et supplicationem ad Vestae haberi placuit. Prius quam proficiscerentur consules ad bellum, moniti ab senatu sunt, *ut in agros reducendae plebis curam haberent. Deum benignitate submotum bellum ab urbe Romana et Latio esse, et posse sine metu in agris habitari. Minime convenire, Siciliae, quam Italiae, colendae majorem curam esse.* Sed res haudquaquam erat populo facilis, et liberis cultoribus bello absumtis, et inopia servitiorum, et pecore direpto villisque dirutis aut incensis. Magna tamen pars auctoritate consulum compulsa in agros remigravit. Moverant autem hujusce rei mentionem Placentinorum et Cremonensium legati, querentes, agrum suum ab adcolis Gallis incursari ac vastari, magnamque partem colonorum suorum dilabsam esse, et infrequentes se urbes, agrum vastum ac desertum habere. Mamilio praetori mandatum, ut colonias ab hoste tueretur. Consules ex senatus consulto edixerunt, ut, qui cives Cremonenses atque Placentini essent, ante certam diem in colonias reverterentur. Principio deinde veris et ipsi ad bellum profecti sunt. Q. Caecilius consul exercitum ab C. Nerone, L. Veturius ab Q. Claudio propraetore adcepit, novisque militibus,

bus, quos ipse conscripserat, supplevit. In Consentinum agrum consules exercitum duxerunt, passimque depopulati, quum agmen jam grave praeda esset, in saltu angusto a Bruttiis jaculatoribusque Numidis turbati sunt, ita ut non praeda, sed armati quoque in periculo fuerint. Major tamen tumultus, quam pugna, fuit; et praemissa praeda, incolumes et legiones in loca tuta evasere. Inde in Lucanos profecti. Ea sine certamine tota gens in ditionem populi Romani rediit.

XII. Cum Hannibale nihil eo anno rei gestum est. Nam neque ipse se obtulit in tam recenti vulnere publico privatoque, neque lacessierunt quietum Romani. Tantam inesse vim, etsi omnia alia circa eum ruerent, in uno illo duce censebant. Ac nescio, an mirabilior adversis, quam secundis rebus, fuerit, quippe qui, quum et in hostium terra per annos tredecim, tam procul ab domo, varia fortuna bellum gereret exercitu non suo civili, sed mixto ex conluvione omnium gentium, quibus non lex, non mos, non lingua communis, alius habitus, alia vestis, alia arma, alii ritus, alia sacra, alii prope Dei essent; ita quodam uno vinculo copulaverit eos, ut nulla nec inter ipsos, nec adversus ducem seditio exstiterit; quum et pecunia saepe in stipendium, et commeatus in hostium agro deessent: quorum inopia priore Punico bello multa infanda inter duces militesque commissa fuerant. Post Hasdrubalis vero exercitum cum duce, in quibus spes omnis reposita victoriae fuerat, deletum, cedendoque in angulum Bruttium cetera Italia concessum, cui non videatur mirabile, nullum motum in castris factum? Nam ad cetera id quoque adcesserat, ut ne alendi quidem exercitus, nisi ex Bruttio agro, spes esset; qui,

ut omnis coleretur, exiguus tamen tanto alendo exercitui erat. Tum magnam partem juventutis abstractam a cultu agrorum bellum occupaverat, et mos vitio etiam insitus genti per latrocinia militiam exercendi. Nec ab domo quidquam mittebatur, de Hispania retinenda sollicitis, tamquam omnia prospera in Italia essent. In Hispania res quadam ex parte eamdem fortunam, quadam longe disparem habebant: eamdem, quod proelio victi Carthaginienses, duce amisso, in ultimam Hispaniae oram usque ad Oceanum compulsi erant; disparem autem, quod Hispania, non quam Italia modo, sed quam ulla pars terrarum, bello reparando aptior erat, locorum hominumque ingeniis. Itaque ergo prima Romanis inita provinciarum, quae quidem continentis sint, postrema omnium, nostra demum aetate, ductu auspicioque Augusti Caesaris, perdomita est. Ibi tum Hasdrubal Gisgonis, maximus clarissimusque eo bello secundum Barcinos dux, regressus ab Gadibus, rebellandi spem adjuvante Magone Hamilcaris filio, delectibus per ulteriorem Hispaniam habitis, ad quinquaginta millia peditum et quatuor millia et quingentos equites armavit. De equestribus copiis ferme inter auctores convenit: peditum septuaginta millia quidam adducta ad Silpiam urbem scribunt. Ibi super campos patentes duo duces Poeni ea mente, ne detrectarent certamen, consederunt.

XIII. Scipio, quum ad eum fama tanti comparati exercitus perlata esset, neque Romanis legionibus tantae se parem fore multitudini ratus, ut non in speciem saltem obponerentur barbarorum auxilia, neque in iis tamen tantum virium ponendum, ut mutando fidem, quae cladis causa fuisset patri patruo-

que,

que, magnum momentum facerent, praemisso Silano ad Colcham, duodetriginta oppidis regnantem, ut equites peditesque ab eo, quos se per hyemem conscripturum pollicitus erat, adciperet, ipse ab Tarracone profectus, protenus ab sociis, qui adcolunt viam, modica contrahendo auxilia, Castulonem pervenit. Eo adducta ab Silano auxilia, tria millia peditum et quingenti equites. Inde ad Baeculam urbem progressus omni exercitu civium, sociorum, peditum equitumque quinque et quadraginta millibus. Castra ponentes eos Mago et Masinissa cum omni equitatu adgressi sunt; turbassentque munientes, ni abditi post tumulum, obportune ad id positum, ab Scipione equites inproviso in effusos incurrissent. Hi promtissimum quemque, et proxime vallum atque in ipsos munitores primum invectum, vixdum proelio inito, fuderunt: cum ceteris, qui sub signis atque ordine agminis incesserant, longior et diu ambigua pugna fuit. Sed quum ab stationibus primum expeditae cohortes, deinde ex opere deducti milites atque arma capere jussi plures et integri fessis, magnumque jam agmen armatorum a castris in proelium rueret, terga haud dubie vertunt Poeni Numidaeque. Et primo turmatim abibant, nihil propter pavorem festinationemve confusis ordinibus: dein, postquam acrius ultimis incidebat Romanus, neque sustineri impetus poterat, nihil jam ordinum memores, passim, qua cuique proximum fuit, in fugam effunduntur. Et quamquam eo proelio aliquantum et Romanis aucti et deminuti hostibus animi erant, tamen numquam aliquot insequentes dies ab excursionibus equitum levisque armaturae cessatum est.

XIV. Vbi satis tentatae per haec levia certamina vires sunt, prior Hasdrubal in aciem copias eduxit: deinde et Romani processere. Sed utraque acies pro vallo stetit instructa; et quum ab neutris pugna coepta esset, jam die ad occasum inclinante, a Poeno prius, deinde ab Romano in castra copiae reductae. Hoc idem per dies aliquot factum. Prior semper Poenus copias castris educebat; prior fessis stando signum receptui dabat. Ab neutra parte procursum, telumve missum, aut vox ulla orta. Mediam aciem hinc Romani, illinc Carthaginienses mixti Afris, cornua socii tenebant: erant autem utrimque Hispani pro cornibus. Ante Punicam aciem elephanti castellorum procul speciem praebebant. Jam hoc in utrisque castris sermonis erat, ita, ut instructi stetissent, pugnaturos; medias acies Romanum Poenumque, quos inter belli causa esset, pari robore animorum armorumque concursuros. Scipio ubi haec obstinate credita animadvertit, omnia de industria in eum diem, quo pugnaturus erat, mutavit. Tesseram vesperi per castra dedit, ut ante lucem viri equique curati et pransi essent; *armatus* eques frenatos instratosque teneret equos. Vixdum satis certa luce, equitatum omnem cum levi armatura in stationes Punicas inmisit: inde confestim ipse cum gravi agmine legionum procedit, praeter opinionem destinatam suorum hostiumque, Romano milite cornibus firmatis, sociis in mediam aciem adceptis. Hasdrubal, clamore equitum excitatus, ut ex tabernaculo prosiluit, tumultumque ante vallum et trepidationem suorum et procul signa legionum fulgentia plenosque hostium campos vidit, equitatum omnem extemplo in equites emittit. Ipse cum peditum agmi-

agmine castris egreditur; nec ex ordine solito quidquam acie instruenda mutat. Equitum jam diu anceps pugna erat; nec ipsa per se decerni poterat, quia pulsis (quod prope in vicem fiebat) in aciem peditum tutus receptus erat. Sed ubi jam haud plus quingentos passus acies inter sese aberant, signo receptui dato, Scipio, patefactisque ordinibus, equitatum omnem levemque armaturam, in medium acceptam divisamque in partes duas, in subsidiis post cornua locat. Inde, ubi incipiendae jam pugnae tempus erat, Hispanos (ea media acies fuit) presso gradu incedere jubet. Ipse e dextro cornu (ibi namque praeerat) nuntium ad Silanum et Marcium mittit, ut cornu extenderent in sinistra parte, quemadmodum se tendentem a dextra vidissent, et cum expeditis peditum equitumque prius pugnam consererent cum hoste, quam coire inter se mediae acies possent. Ita diductis cornibus cum ternis peditum cohortibus ternisque equitum turmis, ad hoc velitibus, citato gradu in hostem ducebant, sequentibus in obliquum aliis. Sinus in medio erat, quia segnius Hispanorum signa incedebant. Et jam conflixerant cornua, quum, quod roboris in acie hostium erat, Poeni veterani Afrique nondum ad teli conjectum venissent, neque in cornua, ut adjuvarent pugnantes, discurrere auderent, ne aperirent mediam aciem venienti ex adverso hosti. Cornua ancipiti proelio urguebantur: eques levisque armatura et velites, circumductis alis in latera incurrebant; cohortes a fronte urguebant, ut abrumperent cornua a cetera acie.

XV. Et quum ab omni parte haudquaquam par pugna erat, tum quod turba Balliarium tironumque Hispanorum Romano Latinoque militi objecta erat, et, procedente jam

 die,

die, vires etiam deficere Hasdrubalis exercitum coeperant, obpressos matutino tumultu coactosque, prius quam cibo corpora firmarent, raptim in aciem exire. Ad id sedulo diem extraxerat Scipio, ut sera pugna esset. Nam ab septima demum hora peditum signa cornibus incurrerunt. Ad medias acies aliquanto serius pervenit pugna; ita ut prius aestus a meridiano sole laborque standi sub armis et simul fames sitisque corpora adficerent, quam manus cum hoste consererent. Itaque steterunt scutis innisi. Nam super cetera elephanti etiam, tumultuoso genere pugnae equitum velitumque et levis armaturae consternati, e cornibus in mediam aciem sese intulerant. Fessi igitur corporibus animisque retulere pedem, ordines tamen servantes, haud secus, quam si imperio ducis cederet integra acies. Sed quum eo ipso acrius, ubi inclinatam sensere rem, victores se undique inveherent, nec facile inpetus sustineri posset; quamquam retinebat obsistebatque cedentibus Hasdrubal, *ab tergo esse colles tutumque receptum, si modice se reciperent*, clamitans, tamen, vincente verecundiam metu, (quum proximus quisque hostem cederet) terga extemplo data, atque in fugam sese omnes effuderunt. Ac primo consistere signa in radicibus collium, ac revocare in ordines militem coeperant, cunctantibus in adversum collem erigere aciem Romanis. Inde ut inferri inpigre signa viderunt, integrata fuga, in castra pavidi compelluntur. Nec procul vallo Romanus aberat, cepissetque tanto inpetu castra, ni se ex vehementi sole, qualis inter graves imbre nubes effulget, tanta vis aquae dejecisset, ut vix in castra sua receperint se victores; quosdam etiam religio ceperit ulterius quidquam eo die conandi. Carthagi-

nien-

nienſes, quamquam feſſos labore ac vulneribus nox imberque ad neceſſariam quietem vocabat, tamen, quia metus et periculum ceſſandi non dabat tempus, prima luce obpugnaturis hoſtibus caſtra, ſaxis undique circa ex propinquis vallibus congeſtis augent vallum, munimento ſeſe, quando in armis parum praeſidij foret, defenſuri. Sed transitio ſociorum, fuga ut tutior mora videretur, fecit. Principium defectionis ab Attane regulo Turdetanorum factum eſt. Is cum magna popularium manu transfugit. Inde duo munita oppida cum praeſidiis tradita a praefectis Romano. Et ne latius, inclinatis ſemel ad defectionem animis, ſerperet res, ſilentio proximae noctis Haſdrubal caſtra movet.

XVI. Scipio, ut prima luce, qui in ſtationibus erant, retulerunt, profectos hoſtes, praemiſſo equitatu ſigna ferri jubet; adeoque citato agmine ducti ſunt, ut, ſi via recta veſtigia ſequentes iſſent, haud dubie adſecuturi fuerint. Ducibus eſt creditum, brevius aliud eſſe iter ad Baetim fluvium, ut transeuntes adgrederentur. Haſdrubal, clauſo transitu fluminis, ad oceanum flectit. Et jam inde fugientium modo effuſi abibant; idque ab legionibus Romanis aliquantum intervalli fecit. Eques levisque armatura, nunc ab tergo, nunc ab lateribus obcurrendo, fatigabat morabaturque: ſed quum ad crebros tumultus ſigna conſiſterent, et nunc equeſtria, nunc cum velitibus auxiliisque peditum proelia conferrent, ſupervenerunt legiones. Inde non jam pugna, ſed trucidatio velut pecorum fieri; donec ipſe dux, fugae auctor, in proximos colles cum ſex millibus ferme ſemiermium evaſit. Ceteri caeſi captique: caſtra tumultuaria raptim Poeni tumulo editiſſimo communierunt, atque

 inde,

inde, quum hostis nequidquam subire iniquo adscensu conatus esset, haud difficulter sese tutati sunt. Sed obsidio in loco nudo atque inopi vix in paucos dies tolerabilis erat. Itaque transitiones ad hostem fiebant. Postremo dux ipse, navibus adceptis, (nec procul inde aberat mare) nocte relicto exercitu, Gades perfugit. Scipio, fuga ducis hostium audita, decem millia peditum, mille equites relinquit Silano ad castrorum obsidionem. Ipse cum ceteris copiis, septuagesimis castris, protenus caussis regulorum civitatiumque cognoscendis, ut praemia ad veram meritorum aestimationem tribui possent, Tarraconem rediit. Post profectionem ejus Masinissa, cum Silano clam congressus, ut ad nova consilia gentem quoque suam obedientem haberet, cum paucis popularibus in Africam trajecit; non tam evidenti eo tempore subitae mutationis causa, quam documento post id tempus constantissimae ad ultimam senectam fidei, ne tum quidem eum sine probabili causa fecisse. Mago inde, remissis ab Hasdrubale navibus, Gades petit. Ceteri, deserti ab ducibus, pars transitione, pars fuga, dissipati per proximas civitates sunt. Nulla manus numero aut viribus insignis. Hoc maxime modo, ductu atque auspicio P. Scipionis, pulsi Hispania Carthaginienses sunt; tertiodecimo anno post bellum initum, quinto, quam P. Scipio provinciam et exercitum adcepit. Haud multo post Silanus, debellatum referens, Tarraconem ad Scipionem rediit.

XVII. L. Scipio cum multis nobilibus captivis nuntius receptae Hispaniae Romam est missus: et quum ceteri laetitia gloriaque ingenti eam rem vulgo ferrent, unus, qui gesserat, inexplebilis virtutis veraeque laudis, par-

parvum instar ebrum, quae spe ac magnitudine animi concepisset, receptas Hispanias ducebat. Jam Africam magnamque Carthaginem et in suum decus nomenque velut consummatam ejus belli gloriam spectabat. Itaque, praemoliendas sibi ratus jam res conciliandosque regum gentiumque animos, Syphacem primum regem statuit tentare. Masaesylorum is rex erat. Masaesyli, gens adfinis Mauris, in regionem Hispaniae, maxime qua sita Nova Carthago est, spectant. Foedus ea tempestate regi cum Carthaginiensibus erat. Quod haud gravius ei sanctiusque, quam vulgo barbaris, quibus ex fortuna pendet fides, ratus fore, oratorem ad eum C. Laelium cum donis mittit. Quibus barbarus laetus, et quia res tum prosperae ubique Romanis, Poenis in Italia adversae, in Hispania nullae jam erant, amicitiam se Romanorum adcipere adnuit; firmandae ejus fidem nec dare, nec adcipere, nisi cum ipso coram duce Romano. Ita Laelius, in id modo fide ab rege adcepta, tutum adventum fore, ad Scipionem rediit. Magnum in omnia momentum Syphax adfectanti res Africae erat, opulentissimus ejus terrae rex, bello jam expertus ipsos Carthaginienses, finibus etiam regni apte ad Hispaniam, quod freto exiguo dirimuntur, positis. Dignam itaque rem Scipio ratus, quae, quoniam non aliter posset, magno periculo peteretur, L. Marcio Tarracone, M. Silano Carthagine Nova, quo pedibus ab Tarracone itineribus magnis ierat, ad praesidium Hispaniae relictis, ipse cum C. Laelio duabus quinqueremibus ab Carthagine profectus tranquillo mari plurimum remis, interdum et leni adjuvante vento, in Africam trajecit. Forte ita incidit, ut eo ipso tempore Hasdrubal pulsus Hispa-

Hispania, septem triremibus portum invectus, ancoris positis terrae adplicaret naves; quum conspectae duae quinqueremes haud cuiquam dubio, quin hostium essent, obprimique a pluribus, prius quam portum intrarent, possent, nihil aliud, quam tumultum ac trepidationem simul militum ac nautarum, nequidquam armaque et naves expedientium, fecerunt. Percussa enim ex alto vela paullo acriori vento prius in portum intulerunt quinqueremes, quam Poeni ancoras molirentur. Nec ultra tumultum ciere quisquam in regio portu audebat. Itaque prior in terram Hasdrubal, mox Scipio et Laelius egressi, ad regem pergunt.

XVIII. Magnificumque id Syphaci (nec erat aliter) visum, duorum opulentissimorum ea tempestate duces populorum uno die suam pacem amicitiamque petentes venisse. Vtrumque in hospitium invitat, et, quoniam fors eos sub uno tecto esse atque ad eosdem penates voluisset, contrahère ad conloquium dirimendarum simultatium caussa est conatus; Scipione abnuente, aut privatim sibi ullum cum Poeno odium esse, quod conloquendo finiret, aut de re publica se cum hoste agere quidquam injussu senatus posse. Illud magno opere tendente rege, ne alter hospitum exclusus mensa videretur, ut in animum induceret, ad easdem venire epulas, haud abnuit. Coenatumque simul apud regem est; et eodem etiam lecto Scipio atque Hasdrubal (quia ita cordi erat regi) adcubuerunt. Tanta autem inerat comitas Scipioni, atque ad omnia naturalis ingenii dexteritas, ut non Syphacem modo, barbarum insuetumque moribus Romanis, sed hostem etiam infestissimum, facunde adloquendo sibi conciliaret; *mirabilioremque sibi eum virum*

rum congresso coram visum prae se ferebat, quam bello rebus gestis. Nec dubitare, quin Syphax regnumque ejus jam in Romanorum essent potestate. Eam artem illi viro ad conciliandos animos esse. Itaque non, quo modo Hispaniae amissae sint, quaerendum magis Carthaginiensibus esse, quam, quo modo Africam retineant, cogitandum. Non peregrinabundum, neque circa amoenas oras vagantem tantum ducem Romanum, relicta provincia novae ditionis, relictis exercitibus, duabus navibus in Africam trajecisse sese in hostilem terram, regiam in fidem expertam; sed potiundae Africae spem adfectantem. Hoc eum jam pridem volutare in animo, hoc palam fremere, quod non, quemadmodum Hannibal in Italia, sic Scipio in Africa bellum gereret. Scipio, foedere icto cum Syphace, profectus ex Africa, dubiisque et plerumque saevis in alto jactatus ventis, die quarto Novae Carthaginis portum tenuit.

XIX. Hispaniae sicut a bello Punico quietae erant, ita quasdam civitates, propter conscientiam culpae, metu magis, quam fide, quietas esse adparebat: quarum maxime insignes et magnitudine et noxa Illiturgi et Castulo erant. Castulo, quum prosperis rebus socii fuissent, post caesos cum exercitibus Scipiones defecerant ad Poenos. Illiturgitani prodendis, qui ex illa clade ad eos perfugerant, interficiendisque scelus etiam defectioni addiderant. In eos populos primo adventu, quum dubiae Hispaniae essent, merito magis, quam utiliter, saevitum foret. Tunc, jam tranquillis rebus, quia tempus expetendae poenae videbatur venisse, adcitum ab Tarracone L. Marcium cum tertia parte copiarum ad Castulonem obpugnandum mittit: ipse cum cetero exercitu quintis ferme ad Illiturgin castris pervenit.

venit. Clausae erant portae, omniaque instructa et parata ad obpugnationem arcendam: adeo conscientia, quid se meritos scirent, pro indicto eis bello fuerat. Hinc et hortari milites Scipio orsus est: *Ipsos claudendis portis indicasse Hispanos, quid, ut timerent, meriti essent. Itaque multo infestioribus animis cum iis, quam cum Carthaginiensibus, bellum gerendum esse. Quippe cum illis prope sine ira de imperio et gloria certari; ab his perfidiae et crudelitatis et sceleris poenas expetendas esse. Venisse tempus, quo et nefandam commilitonum necem, et in semet ipsos, si eodem fuga delati forent, instructam fraudem ulciscerentur; et in omne tempus gravi documento sancirent, ne quis unquam Romanum civem militemve in ulla fortuna obportunum injuriae duceret.* Ab hac cohortatione ducis incitati scalas electis per manipulos viris dividunt, partitoque exercitu, ita ut parti alteri Laelius praeesset legatus, duobus simul locis ancipiti terrore urbem adgrediuntur. Non dux unus aut plures principes oppidanos, sed suus ipsorum ex conscientia culpae metus ad defendendam inpigre urbem hortatur. Et meminerant, et admonebant alii alios, *subplicium ex se, non victoriam, peti. Ubi quisque mortem obpeteret, id referre; utrum in pugna et in acie, ubi Mars communis et victum saepe erigeret et adfligeret victorem, an postmodo, cremata et diruta urbe, ante ora captarum conjugum liberorumque, inter verbera et vincula, omnia foeda atque indigna passi, exspirarent.* Igitur non militaris modo aetas, aut viri tantum, sed feminae puerique supra animi corporisque vires adsunt; propugnantibus tela ministrant, saxa in muros munientibus gerunt. Non libertas solum agebatur, quae virorum fortium tantum pectora

acuit;

acuit; sed ultima omnium supplicia et foeda mors ob oculos erat. Adcendebantur animi et certamine laboris ac periculi atque ipso inter se conspectu. Itaque tanto ardore certamen initum est, ut domitor ille totius Hispaniae exercitus, ab unius oppidi juventute saepe repulsus a muris, haud satis decoro proelio trepidaret. Id ubi vidit Scipio, veritus, ne vanis conatibus suorum et hostibus cresceret animus, et segnior miles fieret, sibimet conandum ac partem periculi capessendam esse ratus, increpita ignavia militum, ferri scalas jubet: se ipsum, si ceteri cunctentur, escensurum minatur. Jam subierat haud mediocri periculo moenia, quum clamor undique ab solicitis vicem imperatoris militibus sublatus, scalaeque multis simul partibus erigi coeptae. Et ex altera parte Laelius instat. Tum victa oppidanorum vis, dejectisque propugnatoribus occupantur muri. Arx etiam ab ea parte, qua inexpugnabilis videbatur, inter tumultum capta est.

XXI. Transfugae Afri, qui tum inter auxilia Romana erant, et oppidanis in ea tuenda, unde periculum videbatur, versis, et Romanis subeuntibus, qua adire poterant, conspexerunt editissimam urbis partem, quia rupe praealta tegebatur, neque opere ullo munitam, et ab defensoribus vacuam. Levium corporum homines, et multa exercitatione pernicium, clavos secum ferreos portantes, qua per inaequaliter eminentia rupis poterant, scandunt. Sicubi nimis arduum et leve saxum obcurrebat, clavos per modica intervalla figentes, quum velut gradus fecissent, primi sequentes extrahentes manu, postremi sublevantes eos, qui praeirent, in summum evadunt. Inde decurrunt cum clamore in urbem

bem jam captam ab Romanis. Tum vero adparuit, ab ira et ab odio urbem obpugnatam esse. Nemo capiendi vivos, nemo, patentibus ad direptionem omnibus, praedae memor est. Trucidant inermes juxta atque armatos, feminas pariter ac viros: usque ad infantium caedem ira crudelis pervenit. Ignem deinde tectis injiciunt, ac diruunt, quae incendio absumi nequeunt: adeo vestigia quoque urbis exstinguere, ac delere memoriam hostium sedis, cordi est. Castulonem inde Scipio exercitum ducit: quam urbem non Hispani modo convenae, sed Punici etiam exercitus ex dissipata passim fuga reliquiae tutabantur. Sed adventum Scipionis praevenerat fama cladis Illiturgitanorum, terrorque inde ac desperatio invaserat; et in diversis caussis, quum sibi quisque consultum sine alterius respectu vellet, primo tacita suspicio, deinde aperta discordia secessionem inter Carthaginienses atque Hispanos fecit. His Cerdubellus propalam deditionis auctor. Himilco Punicis auxiliaribus praeerat; quos urbemque, clam fide adcepta, Cerdubellus Romano prodit. Mitior ea victoria fuit. Nec tantumdem noxae admissum erat, et aliquantum irae lenierat voluntaria deditio.

XXI. Marcius inde in barbaros, si qui nondum perdomiti erant, sub jus ditionemque redigendos missus. Scipio Carthaginem, ad vota solvenda Diis munusque gladiatorium, quod mortis causa patris patruique paraverat, edendum, rediit. Gladiatorium spectaculum fuit non ex eo genere hominum, ex quo lanistis comparare mos est, servorum quive venalem sanguinem habent. Voluntaria omnis et gratuita opera pugnantium fuit. Nam alii missi ab regulis sunt ad specimen insitae genti vir-

virtutis ostendendum: alii ipsi professi, se pugnaturos in gratiam ducis: alios aemulatio et certamen, ut provocarent provocatique haud abnuerent, traxit. Quidam, quas disceptando controversias finire nequiverant aut noluerant, pacto inter se, ut victorem res sequeretur, ferro decreverunt. Neque obscuri generis homines, sed clari inlustresque, Corbis et Orsua patrueles fratres, de principatu civitatis, quam Ibem vocabant, ambigentes, ferro se certaturos professi sunt. Corbis major erat aetate. Orsuae pater princeps proxime fuerat, a fratre majore post mortem ejus principatu adcepto. Quum verbis disceptare Scipio vellet, ac sedare iras; negatum id ambo dicere communibus cognatis, nec alium Deorum hominumve, quam Martem, se judicem habituros esse. Robore major, minor flore aetatis ferox; mortem in certamine, quam ut alter alterius imperio subjiceretur, praeoptantes, quum dirimi ab tanta rabie nequirent, insigne spectaculum exercitui praebuere documentumque, quantum cupiditas imperii malum inter mortales esset. Major usu armorum et astu facile stolidas vires minoris superavit. Huic gladiatorum spectaculo ludi funebres additi pro copia et provinciali et castrensi adparatu.

XXII. Res interim nihilominus ab legatis gerebantur. Marcius, superato Baete amni, quem incolae Certim adpellant, duas opulentas civitates sine certamine in deditionem adcipit. Astapa urbs erat, Carthaginiensium semper partis: neque id tam dignum ira erat, quam quod, extra necessitates belli, praecipuum in Romanos gerebant odium. Nec urbem aut situ aut munimento tutam habebant, quae ferociores iis animos faceret: sed inge-

nia incolarum latrocinio laeta, ut excursiones in finitimum agrum sociorum populi Romani facerent, inpulerant, et vagos milites Romanos lixasque et mercatores exciperent. Magnum etiam comitatum, quia paucis parum tutum fuerat, transgredientem fines, positis insidiis circumventum, iniquo loco interfecerunt. Ad hanc urbem obpugnandam quum admotus exercitus esset, oppidani conscientia scelerum, quia nec deditio tuta ad tam infestos videbatur, nec spes moenibus aut armis tuendae salutis erat, facinus in se ac suos foedum ac ferum consciscunt. Locum in foro destinant, quo pretiosissima rerum suarum congererent. Super eum cumulum conjuges ac liberos considere quum jussissent, ligna circa exstruunt, fascesque virgultorum conjiciunt. Quinquaginta deinde armatis juvenibus praecipiunt, *ut, donec incertus eventus pugnae esset, praesidium eo loco fortunarum suarum corporumque, quae cariora fortunis essent, servarent. Si rem inclinatam viderent, atque in eo jam esse, ut urbs caperetur; scirent omnes, quos euntes in proelium cernerent, mortem in ipsa pugna obituros. Illos se per Deos superos inferosque orare, ut memores libertatis, quae illo die aut morte honesta, aut servitute infami finienda esset, nihil relinquerent, in quod saevire iratus hostis posset. Ferrum ignemque in manibus esse. Amicae ac fideles potius ea, quae peritura essent, absumerent manus, quam insultarent superbo ludibrio hostes.* His adhortationibus exsecratio dira adjecta, si quem a proposito spes mollitiave animi flexisset. Inde concitato agmine patentibus portis ingenti tumultu erumpunt. Neque erat ulla satis firma statio obposita; quia nihil minus, quam ut egredi moenibus auderent, timeri poterat. Perpaucae

cae equitum turmae levisque armatura, repente e castris ad id ipsum emissa, obcurrit. Acrior impetu atque animis, quam compositior ullo ordine, pugna fuit. Itaque pulsus eques, qui primus hosti se obtulerat, terrorem intulit levi armaturae; pugnatumque sub ipso vallo foret, ni robur legionum, perexiguo ad instruendum dato tempore, aciem direxisset. Ibi quoque trepidatum parumper circa signa est, quum caeci furore in vulnera ac ferrum vecordi audacia ruerent. Dein vetus miles, adversus temerarios impetus pertinax, caede primorum insequentes subpressit. Conatus paullo post ultro inferre pedem, ut neminem cedere, atque obstinatos mori in vestigio quemque suo vidit, patefacta acie (quod ut facere posset, multitudo armatorum facile subpeditabat) cornua hostium amplexus, in orbem pugnantes ad unum omnes occidit.

XXIII. Atque haec tamen hostium iratorum ac tum maxime dimicantium jure belli in armatos repugnantesque edebantur. Foedior alia in urbe trucidatio erat, quum turbam feminarum puerorumque inbellem inermemque cives sui caederent, et in subcensum rogum semianima pleraque injicerent corpora, rivique sanguinis flammam orientem restinguerent: postremo ipsi, caede miseranda suorum fatigati, cum armis medio se incendio injecerunt. Jam caedi perpetratae victores Romani supervenerunt. Ac primo conspectu tam foedae rei mirabundi parumper obstupuerunt. Dein quum aurum argentumque, cumulo rerum aliarum interfulgens, aviditate ingenii humani, rapere ex igne vellent, conrepti alii flamma sunt, alii ambusti adflatu vaporis: quum receptus primis, urguente ingenti turba, non esset. Ita Astapa, sine praeda militum,

 ferro

ferro ignique absumta est. Marcius, ceteris ejus regionis metu in deditionem adceptis, victorem exercitum Carthaginem ad Scipionem reduxit. Per eos ipsos dies perfugae a Gadibus venerunt, pollicentes, urbem Punicumque praesidium, quod in ea urbe esset, et imperatorem praesidii cum classe prodituros esse. Mago ibi ex fuga substiterat, navibusque in oceano conlectis, aliquantum auxiliorum et trans fretum ex Africa ora, et ex proximis Hispaniae locis per Hannonem praefectum coegerat. Fide adcepta dataque perfugis, et Marcius eo cum expeditis cohortibus, et Laelius cum septem triremibus, quinqueremi una, est missus, ut terra marique communi consilio rem gererent.

XXIV. Scipio ipse gravi morbo inplicitus, graviore tamen fama, quum ad id quisque, quod audierat, (insita hominum libidine alendi de industria rumores) adjiceret aliquid, provinciam omnem ac maxime longinqua ejus turbavit: adparuitque, quantam excitatura molem vera fuisset clades, quum vanus rumor tantas procellas excivisset. Non socii in fide, non exercitus in officio mansit. Mandonius et Indibilis, quibus (quia regnum sibi Hispaniae, pulsis inde Carthaginiensibus, destinarant animis) nihil pro spe contigerat, concitatis popularibus (Lacetani autem erant) et juventute Celtiberorum excita, agrum Suessetanum Sedetanumque sociorum populi Romani hostiliter depopulati sunt. Civilis alius furor in castris ad Sucronem ortus. Octo ibi millia militum erant; praesidium gentibus, quae cis Iberum incolunt, inpositum. Motae autem eorum mentes sunt non tum primum, quum de vita imperatoris dubii adlati nuntii, sed jam ante, licentia ex diutino, ut fit, otio conlecta,

et

et nonnihil, quod in hostico laxius rapto suetis vivere arctiores in pace res erant. Ac primo sermones tantum occulti serebantur, *si bellum in provincia esset, quid sese inter pacatos facere? si debellatum jam et confecta provincia esset, cur in Italiam non revehi?* Flagitatum quoque stipendium procacius, quam ex more et modestia militari erat; et ab custodibus probra in circumeuntes vigilias tribunos jacta; et noctu quidam praedatum in agrum circa pacatum ierant; postremo interdiu ac propalam sine commeatu ab signis abibant. Omnia libidine ac licentia militum, nihil instituto ac disciplina militiae, aut imperio eorum, qui praeerant, gerebatur. Forma tamen Romanorum castrorum constabat una ea spe, quod tribunos ex contagione furoris haud expertes seditionis defectionisque rati fore, et jura reddere in principiis sinebant, et signum ab eis petebant, et in stationes ac vigilias in ordinem ibant; et, ut vim imperii abstulerant, ita speciem dicto parentium, ultro sibi imperantes, servabant. Erupit deinde seditio, postquam reprehendere atque improbare tribunos ea, quae fierent, et conari obviam ire, et propalam abnuere, furoris eorum se futuros socios, senserunt. Fugatis itaque ex principiis ac post paullo e castris tribunis, ad principes seditionis, gregarios milites, C. Albium Calenum et C. Atrium Vmbrum, delatum omnium consensu imperium est; qui, nequaquam tribuniciis contenti ornamentis, insignia etiam summi imperii, fasces securesque, adtrectare ausi: neque venit in mentem, suis tergis suisque cervicibus virgas illas securesque imminere, quas ad metum aliorum praeferrent. Mors Scipionis falso credita obcaecabat animos; sub cujus vulgatam mox famam non dubitabant totam Hispaniam

niam arsuram bello: in eo tumultu et sociis pecunias imperari, et diripi propinquas urbes posse; et, turbatis rebus, quum omnia omnes auderent, minus insignia fore, quae ipsi fecissent.

XXV. Quum alios subinde recentes nuntios, non mortis modo, sed etiam funeris, exspectarent, neque superveniret quisquam, evanesceretque temere ortus rumor; tum primi auctores requiri coepti, et, subtrahente se quoque, ut credidisse potius temere, quam finxisse, rem talem videri posset, destituti duces jam sua ipsi insignia, et pro vana imagine imperii, quod gererent, veram justamque mox in se versuram potestatem horrebant. Stupente ita seditione, quum vivere primo, mox etiam valere Scipionem, certi auctores adferrent, tribuni militum septem ab ipso Scipione missi sunt. Ad quorum primum adventum exasperati animi; mox, ipsis placido sermone permulcentibus notos, cum quibus congressi erant, leniti sunt. Circumeuntes enim tentoria primo, deinde in principiis praetorioque, ubi sermones inter se serentium circulos vidissent, adloquebantur, percunctantes magis, quae causa irae consternationisque subitae foret, quam factum adcusantes. Vulgo *stipendium non datum ad diem* jactabatur, *et, quum eodem tempore, quo scelus Illiturgitanorum exstitisset, post duorum imperatorum duorumque exercituum stragem, sua virtute defensum nomen Romanum ac retenta provincia esset: Illiturgitanos poenam noxae meritam habere; suis recte factis gratiam qui exsolvat, non esse.* Talia querentes *aequa orare, seque ea relaturos ad imperatorem*, respondebant. *Laetari, quod nihil tristius, nec insanabilius esset; et P. Scipionem Deum benignitate, et rem publicam esse gra-*

gratiae referendae. Scipionem bellis adſuetum, ad ſeditionum procellas rudem, ſolicitum habebat res, ne aut exercitus peccando, aut ipſe puniendo, modum excederet. In praeſentia, ut coepiſſet, leniter agi placuit, et, miſſis circa ſtipendiarias civitates exactoribus, ſtipendii ſpem propinquam facere. Edictum ſubinde propoſitum, ut ad ſtipendium petendum convenirent Carthaginem, ſeu carptim partes, ſeu univerſi mallent. Tranquillam ſeditionem, jam per ſe langueſcentem, repentina quies rebellantium Hiſpanorum fecit. Redierant enim in fines, omiſſo incepto, Mandonius et Indibilis, poſtquam vivere Scipionem adlatum eſt. Nec jam erat aut civis, aut externus, cum quo furorem ſuum conſociarent. Omnia circumſpectantes conſilia nihil reliqui habebant, praeter non tutiſſimum a malis conſiliis receptum, ut imperatoris vel juſtae irae, vel non deſperandae clementiae ſeſe committerent. Etiam hoſtibus eum ignoviſſe, cum quibus ferro dimicaſſet. Suam ſeditionem ſine vulnere, ſine ſanguine fuiſſe, nec ipſam atrocem, nec atroci poena dignam; ut ingenia humana ſunt ad ſuam cuique levandam culpam nimio plus facunda. Illa dubitatio erat, ſingulaene cohortes, an univerſi, ad ſtipendium petendum irent. Inclinavit ſententia, quod tutius cenſebant, univerſos ire.

XXVI. Per eosdem dies, quibus haec illi conſultabant, conſilium de iis Carthagini erat; certabaturque ſententiis, utrum in auctores tantum ſeditionis (erant autem hi numero haud plus, quam quinque et triginta) animadverteretur, an plurium ſubplicio vindicanda tam foedi exempli defectio magis, quam ſeditio, eſſet. Vicit ſententia lenior, ut, unde orta culpa eſſet, ibi poena conſiſteret. Ad multitudi-

tudinem castigationem satis esse. Consilio dimisso, ut id actum videretur, expeditio adversus Mandonium Indibilemque edicitur exercitui, qui Carthagine erat, et cibaria dierum aliquot parare jubentur. Tribunis septem, qui et antea Sucronem ad leniendam seditionem ierant, obviam exercitui missis, quina nomina principum seditionis edita sunt; ut eos, per idoneos homines benigno vultu ac sermone in hospitium invitatos sopitosque vino, vincirent. Haud procul jam Carthagine aberant, quum ex obviis auditum, postero die omnem exercitum cum M. Silano in Lacetanos proficisci, non metu modo omni, qui tacitus insidebat animis, liberavit eos, sed laetitiam ingentem fecit; quod magis habituri solum imperatorem, quam ipsi futuri in potestate ejus essent. Sub occasum solis urbem ingressi sunt, exercitumque alterum parantem omnia ad iter viderunt. Excepti sermonibus de industria compositis, *laetum opportunumque adventum eorum imperatori esse, quod sub ipsam profectionem alterius exercitus venissent,* corpora curant. A tribunis sine ullo tumultu auctores seditionis, per idoneos homines perducti in hospitia, comprehensi ac vincti sunt. Vigilia quarta inpedimenta exercitus, cujus simulabatur iter, proficisci coepere. Sub lucem signa mota, et ad portam retentum agmen, custodesque circa omnes portas missi, ne quis urbe egrederetur. Vocati deinde ad concionem, qui pridie venerant, ferociter in forum ad tribunal imperatoris, ut ultro territuri subclamationibus, concurrunt. Simul et imperator in tribunal escendit, et reducti armati a portis inermi se concioni ab tergo circumfuderunt. Tum omnis ferocia concidit, et, ut postea fatebantur, nihil aeque eos terruit, quam

quam praeter spem robur et color imperatoris, quem adfectum visuros crediderant, vultusque, qualem ne in acie quidem ajebant meminisse. Sedit tacitus paullisper, donec nuntiatum est, deductos in forum auctores seditionis, et parata jam omnia esse.

XXVII. Tum, silentio per praeconem facto, ita coepit: *Numquam mihi defuturam orationem, qua exercitum meum adloquerer, credidi; non quo verba umquam potius, quam res, exercuerim, sed quia prope a pueritia in castris habitus, adsueram militaribus ingeniis. Ad vos quemadmodum loquar, nec consilium, nec oratio subpeditat: quos ne quo nomine quidem adpellare debeam, scio. Cives? qui a patria vestra descistis: an milites? qui imperium auspiciumque abnuistis, sacramenti religionem rupistis. Hostes? corpora, ora, vestitum, habitum civium adnosco: facta, dicta, consilia, animos hostium video. Quid enim vos, nisi quod Ilergetes et Lacetani, aut optastis aliud, aut sperastis? Et illi tamen Mandonium atque Indibilem, regiae nobilitatis viros, duces furoris sequuti sunt: vos auspicium et imperium ad Umbrum Atrium et Calenum Albium detulistis. Negate, vos id omnes fecisse, aut factum voluisse, milites: paucorum eum furorem atque amentiam esse, libenter credam negantibus. Nec enim ea sunt commissa, quae vulgata in omnem exercitum sine piaculis ingentibus expiari possint. Invitus ea, tamquam vulnera, adtingo. Sed nisi tacta tractataque sanari non possunt. Equidem, pulsis Hispania Carthaginiensibus, nullum locum tota provincia, nullos homines credebam esse, ubi vita invisa esset mea. Sic me non solum adversus socios gesseram, sed etiam adversus hostes. In castris en meis (quantum me opinio fefellit?) fama mortis meae non ad-*

cepta solum, sed etiam exspectata est. Non quod ego vulgari facinus per omnes velim, (equidem si totum exercitum meum mortem mihi optasse crederem, hic statim ante oculos vestros morerer; nec me vita juvaret, invisa civibus et militibus meis) sed multitudo omnis, sicut natura maris, per se inmobilis est; venti et aurae cient; ita aut tranquillum, aut procellae in vobis sunt; et causa atque origo omnis furoris penes auctores est: vos contagione insanistis; qui mihi ne hodie quidem scire videmini, quo amentiae progressi sitis, quid facinoris in me, quid in patriam parentesque ac liberos vestros, quid in Deos, sacramenti testes, quid adversus auspicia, sub quibus militatis, quid adversus morem militiae disciplinamque majorum, quid adversus summi imperii majestatem ausi sitis. De meipso taceo. Temere potius, quam avide, crediderіtis. Denique ego sim, cujus imperii taedere exercitum minime mirandum sit. Patria quid de vobis meruerat, quam cum Mandonio et Indibili consociando consilia prodebatis? Quid populus Romanus, quum imperium, ablatum ab tribunis suffragio populi creatis, ad homines privatos detulistis? quum, eo ipso non contenti, si pro tribunis illos haberetis, fasces imperatoris vestri ad eos, quibus servus, cui imperarent, numquam fuerat, Romanus exercitus detulistis. In praetorio tetenderunt Albius et Atrius: classicum apud eos cecinit: signum ab iis petitum est: sederunt in tribunali P. Scipionis: lictor adparuit: submoto incesserunt: fasces cum securibus praelati sunt. Lapides pluere, et fulmina jaci de coelo, et insuetos fetus animalia edere, vos portenta esse putatis: hoc est portentum, quod nullis hostiis, nullis supplicationibus, sine sanguine eorum, qui tantum facinus ausi sunt, expiari possit.

XXVIII.

XXVIII. *Atque ego (quamquam nullum scelus rationem habet) tamen, ut in re nefaria, quae mens, quod consilium vestrum fuerit, scire velim. Rhegium quondam in praesidium missa legio, interfectis per scelus principibus civitatis, urbem opulentam per decem annos tenuit. Propter quod facinus tota legio, millia hominum quatuor, in foro Romae securi percussi sunt. Sed illi primum non Atrium Umbrum semilixam, nominis etiam abominandi ducem, sed Decium Jubellium tribunum militum sequuti sunt; nec cum Pyrrho, nec cum Samnitibus aut Lucanis, hostibus populi Romani, se conjunxerunt. Vos cum Mandonio et Indibili consilia communicastis, et arma consociaturi fuistis. Illi, sicut Campani Capuam, Tuscis veteribus cultoribus ademtam, Mamertini in Sicilia Messanam, sic Rhegium habituri perpetuam sedem erant; nec populum Romanum, nec socios populi Romani ultro lacessituri bello. Sucronemne vos domicilium habituri eratis? ubi si vos decedens confecta provincia imperator relinquerem, Deum hominumque fidem inplorare debebatis, quod non rediretis ad conjuges liberosque vestros. Sed horum quoque memoriam, sicut patriae meique, ejeceritis ex animis vestris. Viam consilii scelerati, sed non ad ultimum dementis, exsequi volo. Mene vivo et cetero incolumi exercitu, cum quo ego die uno Carthaginem cepi, cum quo quatuor imperatores, quatuor exercitus Carthaginiensium fudi, fugavi, Hispania expuli, vos octo millia hominum, minoris certe omnes pretii, quam Albius et Atrius sunt, quibus vos subjecistis, Hispaniam provinciam populo Romano erepturi eratis? Amolior et amoveo nomen meum. Nihil ultra facile creditam mortem meam a vobis violatus sim. Quid?*

si

si ego morerer, mecum exspiratura res publica, mecum casurum imperium populi Romani erat? ne istuc Iupiter optimus maximus sirit, Vrbem, auspicato Diis auctoribus in aeternum conditam, fragili huic et mortali corpori aequalem esse. Flaminio, Paullo, Graccho, Postumio Albino, M. Marcello, T. Quinctio Crispino, Cn. Fulvio, Scipionibus meis, tot tam praeclaris imperatoribus uno bello absumtis, superstes est populus Romanus, eritque, mille aliis nunc ferro, nunc morbo morientibus. Meo unius funere elata populi Romani esset res publica? Vos ipsi hic in Hispania, patre et patruo meo, duobus imperatoribus, interfectis, Septimum Marcium ducem vobis adversus exsultantes recenti victoria Poenos delegistis. Et sic loquor, tamquam sine duce Hispaniae futurae fuerint. M. Silanus, eodem iure, eodem imperio mecum in provinciam missus, L. Scipio frater meus et C. Laelius, legati, vindices majestatis imperii deessent? Vtrum exercitus exercitui, an duces ducibus, an dignitas, an causa comparari poterat? quibus si omnibus superiores essetis, arma cum Poenis contra patriam, contra cives vestros ferretis? Africam Italiae, Carthaginem urbi Romanae imperare velletis? Quam ob noxam patriae?

XXIX. Coriolanum quondam damnatio iniusta, miserum et indignum exsilium, ut iret ad oppugnandam patriam, impulit: revocavit tamen a publico parricidio privata pietas. Vos qui dolor, quae ira incitavit? Stipendiumne diebus paucis imperatore aegro serius numeratum satis digna causa fuit, cur patriae indiceretis bellum? cur ad Ilergetes descisceretis a populo Romano? cur nihil divinarum humanarumve rerum inviolatum vobis esset? Insanistis profecto,

cto, milites: nec major in corpus meum vis morbi, quam in veſtras mentes, invaſit. Horret animus referre, quid crediderint homines, quid ſperaverint, quid optaverint. Auferat omnia irrita oblivio, ſi poteſt: ſi non, ut cumque ſilentium tegat. Non negaverim, triſtem atrocemque vobis viſam orationem meam: quanto creditis facta veſtra atrociora eſſe, quam dicta mea? et me ea, quae feciſtis, pati aequum cenſetis: vos ne dici quidem omnia aequo animo ferretis? Sed ne ea quidem ipſa ultra exprobrabuntur. Vtinam tam facile vos obliviſcamini eorum, quam ego obliviſcar. Itaque, quod ad vos univerſos adtinet, ſi erroris poenitet, ſatis ſuperque poenarum habeo. Albius Calenus et Atrius Vmber et ceteri nefariae ſeditionis auctores ſanguine luent, quod admiſerunt. Vobis ſupplicii eorum ſpectaculum non modo non acerbum, ſed laetum etiam, ſi ſana mens rediit, debet eſſe. De nullis enim, quam de vobis, infeſtius aut inmitius conſuluerunt. Vix finem dicendi fecerat, quum ex praeparato ſimul omnium rerum terror oculis auribusque eſt obfuſus. Exercitus, qui corona concionem circumdederat, gladiis ad ſcuta concrepuit. Praeconis audita vox citantis nomina damnatorum in conſilio. Nudi in medium protrahebantur. Et ſimul omnis adparatus ſupplicii expromebatur. Deligati ad palum virgisque caeſi et ſecuri percuſſi, adeo torpentibus metu, qui aderant, ut non modo ferocior vox adverſus atrocitatem poenae, ſed ne gemitus quidem, exaudiretur. Tracti inde de medio omnes, purgatoque loco citati milites nominatim apud tribunos militum in verba P. Scipionis jurarunt, ſtipendiumque ad nomen ſingulis perſolutum eſt. Hunc finem exitumque ſeditio militum coepta apud Sucronem habuit.

XXX.

1 XXX. Per idem tempus ad Baetim fluvium Hanno, praefectus Magonis, missus a Gadibus cum parva manu Afrorum, mercede Hispanos solicitando ad quatuor millia juvenum armavit. Castris deinde exsutus ab L. Marcio, maxima parte militum inter tumultum captorum castrorum, quibusdam etiam in fuga amissis, palatos persequente equite, cum paucis ipse effugit. Dum haec ad Baetim fluvium geruntur, Laelius interim, freto in oceanum evectus, ad Cartejam classe adcessit. Vrbs ea in ora oceani sita est, ubi primum e faucibus angustis panditur mare. Gades, sine certamine, proditione recipiendi, ultro qui eam rem pollicerentur, in castra Romana venientibus, spes, sicut ante dictum est, fuerat. Patefacta immatura proditio est; comprehensosque omnes Mago Adherbali praetori Carthaginem devehendos tradit. Adherbal, conjuratis in quinqueremem inpositis, praemissaque ea; quia tardior, quam triremis, erat, ipse cum octo triremibus modico intervallo sequitur. Jam fretum intrabat quinqueremis, quum Laelius, et ipse in quinqueremi e portu Cartejae, sequentibus septem triremibus, evectus, in Adherbalem ac triremes invehitur, quinqueremem satis credens deprensam rapido in freto, in adversum aestum reciprocari non posse. Poenus in re subita parumper incertus trepidavit, utrum quinqueremem sequeretur, an in hostes rostra converteret. Ipsa cunctatio facultatem detrectandae pugnae ademit. Jam enim sub ictu teli erant, et undique instabant hostes. Aestus quoque arbitrium moderandi naves ademerat. Neque erat navali pugna similis; quippe ubi nihil voluntarium, nihil artis aut consilii esset. Vna natura freti aestusque totius certaminis potens suis,

fuis, alienis navibus nequidquam remigio in contrarium tendentes invehebat, ut fugientem navem videres retro vortice intortam victoribus inlatam; et sequentem, si in contrarium tractum incidisset maris, fugientis modo sese avertentem. Jam in ipsa pugna haec, quum infesto rostro peteret hostium navem, obliqua ipsa ictum alterius rostri accipiebat; illa, quum transversa objiceretur hosti, repente intorta in proram circumagebatur. Quum inter triremes, fortuna regente, anceps proelium misceretur, quinqueremis Romana, seu pondere tenacior, seu pluribus remorum ordinibus scindentibus vortices, quum facilius regeretur, duas triremes subpressit, unius praelata inpetu lateris alterius remos detersit; ceterasque, quas indepta esset, mulcasset, ni cum reliquis quinque navibus Adherbal velis in Africam transmisisset.

XXXI. Laelius, victor Carteiam revectus, auditis, quae acta Gadibus erant, patefactam proditionem, conjuratosque missos Carthaginem, spem ad inritum redactam, qua venissent, nuntiis ad L. Marcium missis, nisi si terere frustra tempus sedendo ad Gades vellent, redeundum ad imperatorem esse, adsentiente Marcio, paucos post dies ambo Carthaginem rediere. Ad quorum discessum non respiravit modo Mago, quum terra marique ancipiti metu urgueretur; sed etiam, audita rebellione Ilergetum, spem recuperandae Hispaniae nanctus, nuntios Carthaginem ad senatum mittit, qui, simul seditionem civilem in castris Romanis, simul defectionem sociorum in majus verbis extollentes, hortarentur, ut auxilia mitterent, quibus traditum a patribus imperium Hispaniae repeti posset. Mandonius et Indibilis, in fines regressi, paullisper,

dum,

dum, quidnam de seditione statueretur, scirent, suspensi quieverunt; si civium errori ignosceretur, non diffidentes, sibi quoque ignosci posse. Postquam vulgata est atrocitas supplicii, suam quoque noxam pari poena aestimatam rati, vocatis rursus ad arma popularibus contractisque, quae ante habuerant, auxiliis, in Sedetanum agrum, ubi principio defectionis stativa habuerant, cum viginti millibus peditum, duobus millibus equitum et quingentis transcenderunt.

XXXII. Scipio, quum fide solvendi pariter omnibus noxiis innoxiisque stipendii, tum vultu ac sermone in omnes placato, facile reconciliatis militum animis, prius quam castra ab Carthagine moveret, concione advocata, multis verbis in perfidiam rebellantium regulorum invectus, *nequaquam eodem animo se ire professus est ad vindicandum id scelus, quo civilem errorem nuper sanaverit. Tum se, haud secus quam viscera secantem sua, cum gemitu et lacrymis quinque et triginta hominum capitibus expiasse octo millium seu inprudentiam, seu noxam: nunc laeto et erecto animo ad caedem Ilergetum ire. Non enim eos neque natos in eadem terra, nec ulla secum societate junctos esse. Eam, quae sola fuerit, fidei atque amicitiae ipsos per scelus rupisse. In exercitu suo se, praeterquam quod omnes cives, aut socios Latinique nominis videat, etiam eo moveri, quod nemo vere sit miles, qui non aut a patruo suo Cn. Scipione, qui primus Romani nominis in eam provinciam venerit, aut a patre consule, aut a se sit ex Italia advectus. Scipionum nomini auspiciisque omnes adsuetos, quos secum in patriam ad meritum triumphum deducere velit; quos consulatum petenti, velut si omnium communis agatur honos, adfuturos speret. Quod* *ad*

ad expeditionem adtineat, quae instet; immemorem esse rerum suarum gestarum, qui id bellum ducat. Magonis Herculé sibi, qui extra orbem terrarum in circumfusam oceano insulam cum paucis perfugerit navibus, majorem curam esse, quam Ilergetum. Quippe illic et ducem Carthaginiensem, et quantumcumque Punicum praesidium esse; hic latrones latronumque duces: quibus ut ad populandos finitimorum agros tectaque urenda et rapienda pecora aliqua vis sit, ita in acie ac signis conlatis nullam esse. Magis velocitate ad fugam, quam armis fretos, pugnaturos esse. Itaque non, quod ullum inde periculum, aut semen majoris belli videat, ideo se, prius quam provincia decedat, obprimendos Ilergetes duxisse; sed primum, ne inpunita tam scelerata defectio esset; deinde, ne quis in provincia, simul virtute tanta et felicitate perdomita, relictus hostis dici posset. Proinde Deis bene juvantibus sequerentur, non tam ad bellum gerendum, (neque enim cum pari hoste certamen esse) quam ad expetendas ab hominibus scelestis poenas.

XXXIII. Ab hac oratione dimissos ad iter se comparare in diem posterum jubet, profectusque decimis castris pervenit ad Iberum flumen. Inde, superato amni, die quarto in conspectu hostium posuit castra. Campus ante montibus circa septus erat. In eam vallem Scipio quum pecora, rapta pleraque ex hostium agris, propelli ad inritandam feritatem barbarorum jussisset, velites subsidio misit. A quibus ubi per procursationem commissa pugna esset, Laelium cum equitatu inpetum ex obculto facere jubet. Mons obportune prominens equitum insidias texit: nec ulla mora pugnae facta est. Hispani in conspecta procul pecora, velites in Hispanos praeda occu-

patos incurrere. Primo missilibus territavere; deinde, emissis levibus telis, quae irritare magis, quam decernere, pugnam poterant, gladios nudant, et conlato pede res coepta geri est; ancepsque pedestre certamen erat, nisi equites supervenissent. Neque ex adverso tantum inlati obvios obtrivere, sed circumvecti etiam quidam per infima clivi ab tergo se, ut plerosque intercluderent, objecerunt. Majorque caedes fuit, quam quantam edere levia per excursiones proelia solent. Ira magis adcensa adverso proelio barbaris est, quam inminuti animi. Itaque, ne perculsi viderentur, prima luce postero die in aciem processere. Non capiebat omnes copias angusta, sicut ante dictum est, vallis: duae ferme peditum partes, omnis equitatus in aciem descendit. Quod reliquum peditum erat, obliquo constituerunt colle. Scipio, pro se esse loci angustias ratus, et quod in arcto pugna Romano aptior, quam Hispano militi, futura videbatur, et quod in eum locum detracta hostium acies esset, qui non omnem multitudinem eorum caperet, novo etiam consilio adjecit animum: equitem nec se posse circumdare cornibus in tam angusto spatio, et hosti, quem cum pedite eduxisset, inutilem fore. Itaque imperat Laelio, ut per colles quam occultissimo itinere circumducat equites, segregetque, quantum possit, equestrem a pedestri pugnam. Ipse omnia signa peditum in hostes vertit; quatuor cohortes in fronte statuit, quia latius pandere aciem non poterat. Moram pugnandi nullam fecit, ut ipso certamine averteret ab conspectu transeuntium per colles equitum. Neque ante circumductos sensere, quam tumultum equestris pugnae ab tergo adcepere. Ita duo proelia erant: duae peditum acies,

acies, duo equitatus per longitudinem campi (quia misceri ex genere utroque proelium angustiae non patiebantur) pugnabant. Hispanorum quum neque pedes equiti, nec eques pediti auxilio esset, pedes fiducia equitis temere commissus campo caederetur, eques circumventus nec peditem a fronte, (jam enim stratae pedestres copiae erant) nec ab tergo equitem sustineret, et ipsi, quum diu in orbem sese stantibus equis defendissent, ad unum omnes caesi sunt: nec quisquam peditum equitumque superfuit, qui in valle pugnaverunt. Tertia pars, quae in colle ad spectaculum magis tutum, quam ad partem pugnae capessendam, steterat, et locum et tempus ad fugiendum habuit. Inter eos et reguli ipsi fugerunt, prius quam tota circumveniretur acies, inter tumultum elabsi.

XXXIV. Castra eodem die Hispanorum, praeter reliquam praedam, cum tribus ferme millibus hominum capiuntur. Romani sociique ad mille ducenti eo proelio ceciderunt: vulnerata amplius tria millia hominum. Minus cruenta victoria fuisset, si patentiore campo et ad fugam capessendam facili foret pugnatum. Indibilis, abjectis belli consiliis, nihil tutius in adflictis rebus experta fide et clementia Scipionis ratus, Mandonium fratrem ad eum mittit; qui, advolutus genibus, *fatalem rabiem temporis ejus* adcusat, *quum velut contagione quadam pestifera non Ilergetes modo et Lacetani, sed castra quoque Romana insanierint. Suam quidem et fratris et reliquorum popularium eam conditionem esse, ut aut, si ita videatur, reddant spiritum P. Scipioni, ab eodem illo adceptum, aut servati bis uni debitam vitam pro eo in perpetuum devoveant. Antea in caussa sua fiduciam sibi fuisse, nondum ex-*

perta clementia ejus: nunc contra, nullam in causa, omnem in misericordia victoris spem positam habere. Mos vetustus erat Romanis, cum quo nec foedere, nec aequis legibus jungeretur amicitia, non prius imperio in eum tamquam pacatum uti, quam omnia divina humanaque dedidisset, obsides accepti, arma adempta, praesidia urbibus imposita forent. Scipio, multis invectus in praesentem Mandonium absentemque Indibilem verbis, *illos quidem merito perisse ipsorum maleficio*, ait; *victuros suo atque populi Romani beneficio. Ceterum se neque arma iis ademturum, (quippe ea pignera timentium rebellionem esse, se libera arma relinquere solutosque metu animos) neque se in obsides innoxios, sed in ipsos, si defecerint, saeviturum, nec ab inermi, sed ab armato hoste, poenas expetiturum. Vtramque fortunam expertis permittere sese, utrum propitios, an iratos, habere Romanos mallent.* Ita dimissus Mandonius; pecunia tantummodo imperata, ex qua stipendium militi praestari posset. Ipse, Marcio in ulteriorem Hispaniam praemisso, Silano Tarraconem remisso, paucos moratus dies, dum imperatam pecuniam Ilergetes pernumerarent, cum expeditis Marcium jam adpropinquantem oceano adsequitur.

XXXV. Inchoata res jam ante de Masinissa aliis atque aliis de causis dilata erat, quod Numida cum ipso utique congredi Scipione volebat, atque ejus dextra fidem sancire. Ea tum itineris tam longi ac tam devii causa Scipioni fuit. Masinissa quum Gadibus esset, certior adventare eum a Marcio factus, causando corrumpi equos inclusos in insula, penuriamque omnium rerum et facere ceteris, et ipsos sentire, ad hoc equitem marcescere desidia, Magonem perpulit, ut se trajicere in con-

continentem ad depopulandos proximos Hispaniae agros pateretur. Transgressus tres principes Numidarum praemittit, ad tempus locumque conloquio statuendum. Duos pro obsidibus retineri a Scipione jubet: remisso tertio, qui, quo jussus erat, adduceret Masinissam, cum paucis in conloquium venerunt. Ceperat jam ante Numidam ex fama rerum gestarum admiratio viri; substitueratque animo speciem quoque corporis amplam ac magnificam. Ceterum major praesentis veneratio cepit; et, praeterquam quod suapte natura multa majestas inerat, adornabat promissa caesaries habitusque corporis non cultus munditiis, sed virilis vere ac militaris, et aetas in medio virium robore; quod plenius nitidiusque ex morbo velut renovatus flos juventae faciebat. Prope attonitus ipso congressu Numida, *gratias de fratris filio remisso agit. Ex eo tempore*, adfirmat, *eam se quaesisse occasionem, quam tandem oblatam Deum immortalium beneficio non omiserit. Cupere se illi populoque Romano operam navare, ita ut nemo unus externus magis enise adjuverit rem Romanam. Id se, etiamsi jam pridem vellet, minus praestare in Hispania, aliena atque ignota terra, potuisse: in qua autem genitus educatusque in spem paterni regni esset, facile praestaturum. Siquidem eumdem Scipionem ducem in Africam mittant Romani, satis sperare perbrevis aevi Carthaginem esse.* Laetus eum Scipio vidit audivitque, quum caput rerum in omni hostium equitatu Masinissam fuisse sciret, et ipse juvenis specimen animi prae se ferret. Fide data acceptaque, profectus retro Tarraconem est. Masinissa permissu Romanorum, ne sine causa trajecisse in continentem videretur, populatus proximos agros Gades rediit.

 XXXVI.

XXXVI. Magoni, desperatis in Hispania rebus, in quarum spem seditio primum militaris, deinde defectio Indibilis animos ejus sustulerant, paranti trajicere in Africam, nuntiatum ab Carthagine est, jubere senatum, ut classem, quam Gadibus haberet, in Italiam trajiceret; conducta ibi Gallorum ac Ligurum quanta maxima posset juventute, conjungeret se Hannibali; neu senescere bellum, maximo inpetu, majore fortuna coeptum, sineret. Ad eam rem et a Carthagine pecunia Magoni advecta est; et ipse, quantam potuit, a Gaditanis exegit, non aerario modo eorum, sed etiam templis spoliatis, et privatim omnibus coactis aurum argentumque in publicum conferre. Quum praeterveheretur Hispaniae oram, haud procul Carthagine Nova expositis in terram militibus, proximos depopulatus agros, inde ad urbem classem adpulit. Ibi quum interdiu milites in navibus tenuisset, nocte in litus expositos ad partem eam muri, qua capta Carthago ab Romanis fuerat, ducit; nec praesidio satis valido urbem teneri ratus, et aliquos oppidanorum ad spem novandi res aliquid moturos. Ceterum nuntii ex agris trepidi simul populationem agrestiumque fugam et hostium adventum adtulerant; et visa interdiu classis erat, nec sine caussa electam ante urbem stationem adparebat. Itaque instructi armatique intra portam, ad stagnum ac mare versam, continebantur. Vbi effusi hostes, mixta inter milites navalis turba, ad muros tumultu majore, quam vi, subierunt, patefacta repente porta, Romani cum clamore erumpunt, turbatosque hostes, et ad primum incursum conjectumque telorum aversos, usque ad litus cum multa caede persequuntur: nec, nisi naves litori adpulsae trepidos

pidos adcepissent, superfuisset pugnae aut fugae quisquam. In ipsis quoque trepidatum navibus est, dum, ne hostes cum suis simul inrumperent, trahunt scalas, orasque et ancoras, ne in moliendo mora esset, praecidunt; multique adnantes navibus, incerto prae tenebris, quid aut peterent aut vitarent, foede interierunt. Postero die quum classis inde retro ad oceanum, unde venerat, fugisset, ad octingenti homines caesi inter murum litusque, et ad duo millia armorum inventa.

XXXVII. Mago, quum Gades repetisset, exclusus inde, ad Cimbim (haud procul a Gadibus is locus abest) classe adpulsa, mittendis legatis querendoque, quod portae sibi socio atque amico clausae forent, purgantibus iis, multitudinis concursu factum, infestae ob direpta quaedam abs conscendentibus naves militibus, ad conloqium sufetes eorum, qui summus Poenis est magistratus, cum quaestore elicuit, laceratosque verberibus cruci adfigi jussit: inde navibus ad Pityusam insulam, centum millia ferme a continenti, (Poeni tum eam incolebant) trajecit. Itaque classis bona cum pace adcepta est, nec commeatus modo benigne praebiti, sed in subplementum classis juventus armaque data. Quorum fiducia Poenus in Baliares insulas (quinquaginta inde millia absunt) transmisit. Duae sunt Baliares insulae, major altera atque opulentior armis virisque; et portum habet, ubi commode hibernaturum se (et jam extremum auctumni erat) credebat. Ceterum, haud secus quam si Romani eam insulam incolerent, hostiliter classi obcursum est. Fundis ut nunc plurimum, ita tunc solo eo telo utebantur. Nec quisquam alterius gentis unus tantum ea arte, quantum inter alios omnes Baliares excellunt. Itaque

tanta vis lapidum creberrimae grandinis modo in propinquantem jam terrae classem effusa est, ut, intrare portum non ausi, averterent in altum naves. In minorem inde Baliarium insulam trajecerunt, fertilem agro; viris, armis haud aeque validam. Itaque egressi navibus supra portum loco munito castra locant, ac sine certamine urbe agroque potiti, duobus millibus auxiliarium inde conscriptis missisque Carthaginem, ad hibernandum naves subduxerunt. Post Magonis ab oceani ora discessum Gaditani Romanis deduntur.

XXXVIII. Haec in Hispania P. Scipionis ductu auspicioque gesta. Ipse, L. Lentulo et L. Manlio Acidino provincia tradita, decem navibus Romam rediit; et, senatu extra Vrbem dato in aede Bellonae, quas res in Hispania gessisset, disseruit, quoties signis conlatis dimicasset, quot oppida ex hostibus vi cepisset, quas gentes in ditionem populi Romani redegisset. *Adversus quatuor se imperatores, quatuor victores exercitus in Hispaniam isse: neminem Carthaginiensem in iis terris reliquisse.* Ob has res gestas magis tentata est triumphi spes, quam petita pertinaciter; quia neminem ad eam diem triumphasse, qui sine magistratu res gessisset, constabat. Senatu misso, Vrbem est ingressus, argentique prae se in aerarium tulit quatuordecim millia pondo trecenta quadraginta duo et signati argenti magnum numerum. Comitia inde creandis consulibus habuit L. Veturius Philo; centuriaeque omnes ingenti favore P. Scipionem consulem dixerunt. Conlega additur ei P. Licinius Crassus pontifex maximus. Ceterum comitia majore, quam ulla per id bellum, celebrata frequentia, proditum memoriae est. Convenerant undique non subfragandi modo,

sed

ſed etiam ſpectandi cauſa P. Scipionis: concurrebantque et domum frequentes, et in Capitolium ad inmolantem eum, quum centum bubus votis in Hiſpania Jovi ſacrificaret; ſpondebantque animis. ſicut C. Lutatius ſuperius bellum Punicum finiſſet, ita id, quod inſtaret, P. Cornelium finiturum, atque, ut Hiſpania omni Poenos expuliſſet, ſic Italia pulſurum eſſe; Africamque ei, perinde ac debellatum in Italia foret, provinciam deſtinabant. Praetoria inde comitia habita. Creati duo, qui tum aediles plebis erant, Sp. Lucretius et Cn. Octavius, et ex privatis Cn. Servilius Caepio et L. Aemilius Papus. Quartodecimo anno Punici belli P. Cornelius Scipio et P. Licinius Craſſus ut conſulatum inierunt, nominatae conſulibus provinciae ſunt, Sicilia Scipioni extra ſortem, concedente conlega, quia ſacrorum cura pontificem maximum in Italia retinebat; Bruttii Craſſo. Tum praetoriae provinciae in ſortem conjectae. Vrbana Cn. Servilio obtigit, Ariminum (ita Galliam adpellabant) Sp. Lucretio, Sicilia L. Aemilio, Cn. Octavio Sardinia. Senatus in Capitolio habitus. Ibi, referente P. Scipione, ſenatus conſultum factum eſt, ut, quos ludos inter ſeditionem militarem in Hiſpania voviſſet, ex ea pecunia, quam ipſe in aerarium detuliſſet, faceret.

XXXIX. Tum Saguntinorum legatos in ſenatum introduxit. Ex eis maximus natu: *Etſi nihil ultra malorum eſt, Patres conſcripti, quam quod paſſi ſumus, ut ad ultimum fidem vobis praeſtaremus; tamen ea veſtra merita imperatorumque veſtrorum erga nos fuerunt, ut nos cladium noſtrarum non poeniteat. Bellum propter nos ſuſcepiſtis: ſuſceptum quartumdecimum annum tam pertinaciter geritis, ut ſaepe*

ad ultimum discrimen et ipsi veneritis, et populum Carthaginiensem adduxeritis. Quum in Italia tam atrox bellum et Hannibalem hostem haberetis, consules cum exercitu in Hispaniam, velut ad conligendas reliquias naufragii nostri, misistis. P. et Cn. Cornelii, ex quo in provinciam venerunt, nullo tempore destiterunt, quae nobis secunda, quaeque adversa hostibus nostris essent, facere. Jam omnium primum oppidum nobis restituerunt: per omnem Hispaniam cives nostros venumdatos, dimissis, qui conquirerent, ex servitute in libertatem restituerunt. Quum jam prope esset, ut optabilem ex miserrima fortunam haberemus; P. et Cn Cornelii imperatores vestri luctuosius nobis quoque, quam vobis, perierunt. Tum vero ad hoc retracti ex distantibus locis in sedem antiquam videbamur, ut iterum periremus, et alterum excidium patriae videremus: nec ad perniciem nostram Carthaginiensi utique aut duce aut exercitu opus esse; ab Turdulis nos veterrimis hostibus, qui prioris quoque excidii causa nobis fuerunt, exstingui posse: quum ex insperato repente misistis nobis P. hunc Scipionem; quem, fortunatissimi omnium Saguntinorum videmur, quia consulem declaratum videmus, ac vidisse nos civibus nostris renuntiaturi sumus, spem omnem salutemque nostram: qui, quum plurimas hostium vestrorum cepisset in Hispania urbes, ubique ex captorum numero excretos Saguntinos in patriam remisit; postremo Turdetaniam, adeo infestam nobis, ut illa gente incolumi stare Saguntum non posset, ita bello adflixit, ut non modo nobis, (absit verbo invidia) ne posteris quidem timenda nostris esset. Deletam urbem cernimus eorum, quorum in gratiam Saguntum deleverat Hannibal. Vectigal ex agro eorum capimus, quod nobis

nobis non fructu jucundius est, quam ultione. Ob haec, quibus majora neque sperare, neque optare ab Diis immortalibus poteramus, gratias actum nos decem legatos Saguntinus senatus populusque ad vos misit; simul gratulatum, quod ita res hos annos in Hispania atque Italia gessistis, ut Hispaniam non Ibero amne tenus, sed qua terrarum ultimas finit oceanus, domitam armis habeatis; Italiae, nisi quatenus vallum castrorum cingit, nihil reliqueritis Poeno. Jovi optimo maximo, praesidi Capitolinae arcis, non grates tantum ob haec agere jussi sumus, sed donum hoc etiam, si vos permitteretis, coronam auream in Capitolium victoriae ergo ferre. Id uti permittatis, quaesumus; utique, si vobis ita videtur, quae nobis imperatores vestri commodo tribuerunt, ea rata atque perpetua auctoritate vestra faciatis. Senatus legatis Saguntinis respondit, *Et dirutum et restitutum Saguntum fidei socialis utrimque servatae documentum omnibus gentibus fore. Suos imperatores recte et ordine et ex voluntate senatus fecisse, quod Saguntum restituerint, civesque Saguntinos servitio exemerint: quaeque alia eis benigne fecerint, ea senatum ita voluisse fieri. Donum permittere ut in Capitolio ponerent.* Locus inde lautiaque legatis praeberi jussa, et muneris ergo in singulos dari ne minus dena millia aeris. Legationes deinde ceterae in senatum introductae auditaeque, et petentibus Saguntinis, ut, quatenus tuto possent, Italiam spectatum irent, duces dati, literaeque per oppida missae, ut Hispanos comiter acciperent. Tum de re publica, de exercitibus scribendis, de provinciis relatum.

XL. Quum Africam novam provinciam extra sortem P. Scipioni destinari homines fama ferrent, et ipse, nulla jam modica gloria con-

contentus, non ad gerendum modo bellum, ſed adfiniendum, diceret ſe conſulem declaratum eſſe, neque aliter id fieri poſſe, quam ſi ipſe in Africam exercitum transportaret, et acturum ſe id per populum, aperte ferret, ſi ſenatus adverſaretur, id conſilium haudquaquam primoribus Patrum quum placeret, ceterique per metum aut ambitionem muſſarent; Q. Fabius Maximus rogatus ſententiam, *Scio,* inquit, *multis veſtrum videri, Patres conſcripti, rem actam hodierno die agi, et fruſtra habiturum orationem, qui, tamquam de integra re, de Africa provincia ſententiam dixerit. Ego autem primum illud ignoro, quemadmodum jam certa provincia Africa conſulis, viri fortis ac ſtrenui, ſit, quam nec ſenatus cenſuit in hunc annum provinciam eſſe, nec populus juſſit. Deinde, ſi eſt, conſulem peccare arbitror, qui, de re transacta ſimulando ſe referre, ſenatum ludibrio habet, non ſenatorem modo, qui, de quo conſulitur, ſuo loco dicit ſententiam. Atque ego certum habeo, diſſentienti mihi ab iſta feſtinatione in Africam trajiciendi, duarum rerum ſubeundam opinionem eſſe; unius, inſitae ingenio meo cunctationis; quam metum pigritiamque homines adoleſcentes ſane adpellent, dum ne poeniteat, adhuc aliorum ſpecioſiora primo adſpectu conſilia ſemper viſa, mea uſu meliora: alterius, obtrectationis atque invidiae adverſus creſcentem in dies gloriam fortiſſimi conſulis. A qua ſuſpicione ſi me neque vita acta et mores mei, neque dictatura cum quinque conſulatibus tantumque gloriae belli domique partae vindicat, ut propius faſtidium ejus ſim, quam deſiderium; aetas ſaltem liberet. Quae enim mihi aemulatio cum eo eſſe poteſt, qui ne filio quidem meo aequalis ſit? Me dictatorem, quum vigerem adhuc viribus, et in curſu maximarum*

rerum

verum essem, recusantem nemo aut in senatu, aut ad populum audivit, quo minus insectanti me magistro equitum, quod fando numquam ante auditum erat, imperium mecum aequaretur. Rebus, quam verbis, adsequi malui, ut, qui aliorum judicio mihi comparatus erat, sua mox confessione me sibi praeferret: nedum ego, perfunctus honoribus, certamina mihi atque aemulationes cum adolescente florentissimo proponam; videlicet ut mihi, jam vivendo, non solum rebus gerendis fesso, si huic negata fuerit, Africa provincia decernatur. Cum ea gloria, quae parta est, vivendum atque moriendum est. Vincere ego prohibui Hannibalem, ut a vobis, quorum vigent nunc vires, etiam vinci posset.

XLI. Illud te mihi ignoscere, P. Corneli, aequum erit, si, quum in me ipso numquam pluris famam hominum, quam rem publicam, fecerim, ne tuam quidem gloriam [bono publico praeponam]. Quamquam, si aut bellum nullum in Italia, aut is hostis esset, ex quo victo nihil gloriae quaereretur, qui te in Italia retineret, etsi id bono publico faceret, simul cum bello materiam gloriae tuae isse ereptum videri posset. Quum vero Hannibal hostis incolumi exercitu quartumdecimum annum Italiam obsideat, poenitebit te, P. Corneli, gloriae tuae, si hostem eum, qui tot funerum, tot cladium nobis causa fuit, tu consul Italia expuleris, et, sicut penes C. Lutatium prioris Punici perpetrati belli titulus fuit, ita penes te hujus fuerit? nisi aut Hamilcar Hannibali dux est praeferendus, aut illud bellum huic, aut victoria illa major clariorque, quam haec, (modo contingat, ut te consule vincamus) futura est. Ab Drepanis atque Eryce detraxisse Hamilcarem, quam Italia expulisse Poenos atque Hannibalem, malis?

lis? Ne tu quidem, etsi magis partam, quam speratam, gloriam amplecteris, Hispania potius, quam Italia, bello liberata gloriatus fueris. Nondum is est Hannibal, quem non magis timuisse videatur, quam contemsisse, qui aliud bellum maluerit. Quin igitur ad hoc adcingeris, nec per istos circuitus, ut, quum in Africam trajeceris, sequuturum te illuc Hannibalem speres potius, quam recto hinc itinere, ubi Hannibal est, eo bellum intendis? Egregiam istam palmam belli Punici patrati petis? Hoc et natura prius est, tua quum defenderis, aliena ire obpugnatum. Pax ante in Italia, quam bellum in Africa sit; et nobis prius decedat timor, quam ultro aliis inferatur. Si utrumque tuo ductu auspicioque fieri potest, Hannibale hic victo, illic Carthaginem expugna. Si altera utra victoria novis consulibus relinquenda est; prior quum major clariorque, tum causa etiam insequentis fuerit. Nam nunc quidem, praeterquam quod et in Italia et in Africa duos diversos exercitus alere aerarium non potest, praeterquam quod, unde classes tueamur, unde commeatibus praebendis subficiamus, nihil reliqui est, quid? periculi tandem quantum adeatur, quem fallit? P. Licinius in Italia, P. Scipio bellum in Africa gerat. Quid? si (quod omnes Dii omen avertant, et dicere etiam reformidat animus; sed, quae adciderunt, adcidere possunt) et victor Hannibal ire ad Vrbem pergat; tum demum te consulem ex Africa, sicut Q. Fulvium a Capua, arcessemus? Quid, quod in Africa quoque Mars communis belli erit? Domus tibi tua, pater patruusque, intra triginta dies cum exercitibus caesi, documento sint; ubi per aliquot annos, maximis rebus terra marique gerendis, amplissimum nomen apud exteras gen-

tes

tes populi Romani vestraeque familiae fecerant. Dies me deficiat, si reges imperatoresque, temere in hostium terras transgressos cum maximis cladibus suis exercituumque suorum, numerare velim. Athenienses, prudentissima civitas, bello domi relicto, auctore aeque impigro ac nobili juvene, magna classe in Siciliam transmissa, una navali pugna florentem rem publicam suam in perpetuum adflixerunt.

XLII. *Externa et nimis antiqua repeto. Africa eadem ista et M. Atilius, insigne utriusque fortunae exemplum, nobis documento sint. Nae tibi, P. Corneli, quum ex alto Africam conspexeris, ludus et jocus fuisse Hispaniae tuae videbuntur. Quid enim simile? pacato mari praeter oram Italiae Galliaeque vectus Emporias, in urbem sociorum, classem adpulisti: expositos milites, per tutissima omnia, ad socios et amicos populi Romani Tarraconem duxisti: ab Tarracone deinde iter per praesidia Romana: circa Iberum exercitus patris patruique tui, post amissos imperatores ferociores et calamitate ipsa: dux tumultuarius quidem ille L. Marcius, et militari suffragio ad tempus lectus, ceterum, si nobilitas ac justi honores adornarent, claris imperatoribus qualibet arte belli par: obpugnata per summum otium Carthago, nullo trium Punicorum exercituum socios defendente. Cetera, neque ea elevo, nullo tamen modo Africo bello comparanda; ubi non portus ullus classi nostrae apertus, non ager pacatus, non civitas socia, non rex amicus, non consistendi usquam locus, non procedendi. Quacumque circumspexeris, hostilia omnia atque infesta. An Syphaci Numidisque credis? satis sit semel creditum. Non semper temeritas est felix; et fraus fidem in parvis sibi praestruit, ut, quum operae pretium*

tium

tium sit, cum mercede magna fallat. Non hostes patrem patruumque tuum armis prius, quam Celtiberi socii fraude, circumvenerunt: nec tibi ipsi a Magone et Hasdrubale, hostium ducibus, quantum ab Indibili et Mandonio in fidem adceptis, periculi fuit. Numidis tu credere potes, defectionem militum tuorum expertus? Et Syphax et Masinissa se, quam Carthaginienses, malunt potentes in Africa esse; Carthaginienses, quam quemquam alium. Nunc illos aemulatio inter sese et omnes caussae certaminum acuunt, quia procul externus metus est. Ostende Romana arma, exercitum alienigenam; velut ad commune restinguendum incendium concurrent. Aliter iidem illi Carthaginienses Hispaniam defenderunt: aliter moenia patriae, templa Deum, aras et focos, defendent; quum euntes in proelium pavida prosequetur conjux, et parvi liberi obcursabunt. Quid porro? si satis confisi Carthaginienses consensu Africae, fide sociorum regum, moenibus suis, quum tuo exercitusque tui praesidio nudatam Italiam viderint, ipsi ultro novum exercitum in Italiam aut ex Africa miserint; aut Magonem, quem, a Baliaribus classe transmissa, jam praeter oram Ligurum Alpinorum vectari constat, Hannibali se conjungere jusserint? Nempe in eodem terrore erimus, in quo nuper fuimus, quum Hasdrubal in Italiam transscendit: quem tu, qui non solum Carthaginem, sed omnem Africam, exercitu tuo es clausurus, e manibus tuis in Italiam emisisti. Victum a te dices: eo quidem minus vellem, et id tua, non rei publicae solum, caussa, iter datum victo in Italiam esse. Patere, nos omnia, quae prospera tibi ac populi Romani imperio evenere, tuo consilio adsignare; adversa casibus incertis belli et fortunae delegare.

Quo

Quo melior fortiorque es, eo magis talem praesidem sibi patria atque universa Italia retinet. Non potes ne ipse quidem dissimilare, ubi Hannibal sit, ibi caput atque arcem hujus belli esse; quippe qui prae te feras, eam tibi caussam trajiciendi in Africam esse, ut Hannibalem eo trahas. Sive igitur hic, sive illic, cum Hannibale est tibi futura res. Vtrum ergo tandem firmior eris in Africa solus, an hic, tuo conlegaeque tui exercitu conjuncto? Ne Claudius quidem et Livius consules tam recenti exemplo, quantum id intersit, documento sunt? Quid? Hannibalem utrum tandem extremus angulus agri Bruttii, frustra jam diu poscentem ab domo auxilia, an propinqua Carthago et tota socia Africa potentiorem armis virisque faciet? Quod istud consilium est, ibi malle decernere, ubi tuae dimidio minores copiae sint, hostium multo majores, quam ubi duobus exercitibus adversus unum, tot proeliis et tam diuturna et gravi militia fessum, pugnandum sit? Quam compar consilium tuum parentis tui consilio sit, reputa. Ille, consul profectus in Hispaniam, ut Hannibali ab Alpibus descendenti obcurreret, in Italiam ex provincia rediit: tu, quum Hannibal in Italia sit, relinquere Italiam paras; non, quia rei publicae id utile, sed quia tibi amplum et gloriosum censes esse: sicut quum, provincia et exercitu relicto, sine lege, sine senatus consulto,[3] duabus navibus populi Romani imperator fortunam publicam et majestatem imperii, quae tum in tuo capite periclitabantur, commisisti. Ego P. Cornelium, Patres conscripti, rei publicae nobisque, non sibi ipsi privatim creatum consulem existimo; exercitusque ad custodiam Vrbis atque Italiae scriptos esse, non quos regio more per superbiam consules, quo terrarum velint, trajiciant.

XLIII. Quum oratione ad tempus parata Fabius, tum auctoritate et inveterata prudentiae fama, magnam partem senatus et seniores maxime movisset, pluresque consilium senis, quam animum adolescentis ferocem, laudarent; Scipio ita loquutus fertur: *Et ipse Q. Fabius principio orationis, Patres conscripti, commemoravit, in sententia sua posse obtrectationem suspectam esse. Cujus ego rei non tam ipse ausim tantum virum insimilare, quam ea suspicio, vitio orationis, an rei, haud sane purgata est. Sic enim honores suos et famam rerum gestarum extulit verbis, ad exstinguendum invidiae crimen, tamquam mihi ab infimo quoque periculum sit; ne mecum aemuletur, et non ab eo, qui, quia super ceteros excellat, quo me quoque niti non dissimilo, me sibi aequari nolit. Sic senem se perfunctum honoribus, et me infra aetatem filii etiam sui posuit; tamquam non longius, quam quantum vitae humanae spatium est, cupiditas gloriae extendatur, maximaque pars ejus in memoriam ac posteritatem promineat. Maximo cuique id accidere animo certum habeo, ut se non cum praesentibus modo, sed cum omnis aevi claris viris, comparent. Equidem haud dissimilo, me tuas, Q. Fabi, laudes non adsequi solum velle, sed, (bona venia tua dixerim) si possim, etiam exsuperare. Illud nec tibi in me, neu mihi in minoribus natu animi sit, ut nolimus, quemquam nostri similem evadere civem. Id enim non eorum modo, quibus invideremus, sed rei publicae et paene omnis generis humani detrimentum sit. Commemoravit, quantum essem periculi aditurus, si in Africam trajicerem; ut meam quoque, non solum rei publicae et exercitus, vicem videretur solicitus. Unde haec repente cura de me exorta? quum*

pater patruusque meus interfecti, quum duo exercitus eorum prope occidione occisi essent, quum amissae Hispaniae, quum quatuor exercitus Poenorum quatuorque duces omnia metu armisque tenerent, quum quaesitus ad id bellum imperator nemo se ostenderet, praeter me, nemo profiteri nomen ausus esset, quum mihi quatuor et viginti annos nato detulisset imperium populus Romanus; quid ita tum nemo aetatem meam, vim hostium, difficultatem belli, patris patruique recentem cladem commemorabat? Vtrum major aliqua nunc in Africa calamitas accepta est, quam tunc in Hispania erat? An majores nunc sunt exercitus in Africa, duces plures melioresque, quam tunc in Hispania fuerunt? An aetas mea tunc maturior bello gerendo fuit, quam nunc est? An cum Carthaginiensi hoste in Hispania, quam in Africa, bellum geri aptius est? Facile est, post fusos fugatosque quatuor exercitus Punicos, post tot urbes vi captas aut metu subactas in ditionem, post perdomita omnia usque ad oceanum, tot regulos, tot saevas gentes, post receptam totam Hispaniam, ita ut vestigium nullum belli reliquum sit, elevare meas res gestas: tam, Hercule, quam, si victor ex Africa redierim, ea ipsa elevare, quae nunc, retinendi mei caussa, ut terribilia eadem videantur, verbis extolluntur. Negat aditum esse in Africam, negat ullos patere portus. M. Atilium captum in Africa commemorat; tamquam M. Atilius primo adcessu ad Africam offenderit. Neque recordatur, illi ipsi tam infelici imperatori patuisse tamen portus Africae, et res egregias primo anno gessisse, et, quantum ad Carthaginienses duces adtinet, invictum ad ultimum permansisse. Nihil igitur me isto tu exemplo terrueris: si hoc bello, non priore, si nu-

nuper, et non annis ante quinquaginta, ista clades adcepta foret, qui ego minus in Africam, Regulo capto, quam, Scipionibus occisis, in Hispaniam trajicerem? Nec felicius Xanthippum Lacedaemonium Carthagini, quam me patriae meae sinerem natum esse: cresceretque mihi ex eo ipso fiducia, quod possit in hominis unius virtute tantum momenti esse. At etiam Athenienses audiendi sunt, temere in Siciliam, omisso domi bello, transgressi. Cur ergo, quoniam Graecas fabulas enarrare vacat, non Agathoclem potius, Syracusanum regem, quum diu Sicilia Punico bello ureretur, transgressum in hanc eamdem Africam, avertisse eo bellum, unde venerat, refers?

XLIV. Sed quid, ultro metum inferre hosti, et ab se remoto periculo alium in discrimen adducere, quale sit, veteribus externisque exemplis admonere opus est? Majus praesentiusve ullum exemplum esse, quam Hannibal, potest? Multum interest, alienos populere fines, an tuos uri, exscindi, videas. Plus animi est inferenti periculum, quam propulsanti. Ad hoc major ignotarum rerum est terror: bona malaque hostium ex propinquo ingressus fines adspicias. Non speraverat Hannibal fore, ut tot in Italia populi ad se deficerent, quot defecerunt post Cannensem cladem. Quanto minus quidquam in Africa Carthaginiensibus firmum ac stabile sit, infidis sociis, gravibus ac superbis dominis? Ad hoc nos, etiam deserti ab sociis, viribus nostris, milite Romano, stetimus. Carthaginiensi nihil civilis roboris est. Mercede paratos milites habent, Afros Numidasque, levissima fidei mutandae ingenia. Hic modo nihil morae sit, una et trajecisse me audietis, et ardere bello Africam, et molientem hinc Hannibalem, et obsideri

ri Carthaginem. Laetiores et frequentiores ex Africa exspectate nuntios, quam ex Hispania accipiebatis. Has mihi spes subjicit fortuna populi Romani, Dii foederis ab hoste violati testes, Syphax et Masinissa reges; quorum ego fidei ita innitar, ut bene tutus a perfidia sim. Multa, quae nunc ex intervallo non adparent, bellum aperiet. Et id est viri et ducis, non deesse fortunae praebenti se, et oblata casu flectere ad consilium. Habebo, Q. Fabi, parem, quem das, Hannibalem; sed illum potius ego traham, quam ille me retineat. In sua terra cogam pugnare eum, et Carthago praemium victoriae erit, quam semiruta Bruttiorum castella. Ne quid interim, dum trajicio, dum expono exercitum in Africa, cum castra ad Carthaginem promoveo, res publica hic detrimenti capiat, quod tu, Q. Fabi, quum victor tota Italia volitaret Hannibal, potuisti praestare, hoc vide ne contumeliosum sit, concusso jam et paene fracto Hannibale, negare, posse P. Licinium consulem virum fortissimum praestare; qui, ne a sacris absit pontifex maximus, ideo in sortem tam longinquae provinciae non venit. Si, Hercule, nihilo maturius hoc, quo ego censeo, modo perficeretur bellum; tamen ad dignitatem populi Romani famamque apud reges gentesque externas pertinebat, non ad defendendam modo Italiam, sed ad inferenda etiam Africae arma, videri nobis animum esse; nec hoc credi vulgarique, quod Hannibal ausus sit, neminem ducem Romanorum audere; et priore Punico bello, tum quum de Sicilia certaretur, toties Africam ab nostris exercitibusque et classibus obpugnatam; nunc, quum de Italia certetur, Africam pacatam esse. Requiescat aliquando vexata tam diu Italia: uratur evasteturque in vicem Africa. Ca-

Castra Romana potius Carthaginis portis immineant, quam nos iterum vallum hostium ex moenibus nostris videamus. Africa sit reliqui belli sedes: illuc terror fugaque, populatio agrorum, defectio sociorum, ceterae belli clades, quae in nos per quatuordecim annos ingruerunt, vertantur. Quae ad rem publicam pertinent et bellum, quod instat, et provincias, de quibus agitur, dixisse satis est. Illa longa oratio nec ad vos pertinens sit, si, quemadmodum Q. Fabius meas res gestas in Hispania elevavit, sic et ego contra gloriam ejus eludere, et meam verbis extollere velim. Neutrum faciam, Patres conscripti, et, si ulla alia re, modestia certe et temperando linguae adolescens senem vicero. Ita et vixi et res gessi, ut tacitus ea opinione, quam vestra sponte conceptam animis haberetis, facile contentus essem.

XLV. Minus aequis animis auditus est Scipio, quia vulgatum erat, si apud senatum non obtinuisset, ut provincia Africa sibi decerneretur, ad populum extemplo laturum. Itaque Q. Fulvius, qui consul quater et censor fuerat, postulavit a consule, ut palam in senatu diceret, *permitteretne Patribus, ut de provinciis decernerent? staturusque eo esset, quod censuissent, an ad populum laturus?* Quum Scipio respondisset, se, quod e re publica esset, facturum; tum Fulvius, *Non ego ignarus, quid responsurus facturusve esset, quaesivi, quippe quum prae te feras; tentare magis, quam consulere senatum, et, ni provinciam tibi, quam volueris, extemplo decernamus, paratam rogationem habeas. Itaque a vobis, tribuni plebis, postulo,* inquit, *ut sententiam mihi ideo non dicenti, quod, etsi in meam sententiam discedatur, non sit ratum habiturus consul, auxilio sitis.* Inde altercatio orta, quum consul negaret

ret aequum esse; tribunos intercedere, quo minus suo quisque loco [senator] rogatus sententiam diceret. Tribuni ita decreverunt, *Si consul senatui de provinciis permittit, stari eo, quod senatus censuerit, placet; nec de ea re ferri ad populum patiemur: si non permittit, qui de ea re sententiam recusabit dicere, auxilio erimus.* Consul diem ad conloquendum cum conlega petiit. Postero die permissum senatui est. Provinciae ita decretae: alteri consuli Sicilia et triginta rostratae naves, quas C. Servilius superiore anno habuisset; permissumque, ut in Africam, si id e re publica esse censeret, trajiceret: alteri Bruttii et bellum cum Hannibale, cum eo exercitu, quem L. Veturius, aut Q. Caecilius. Hi et sortirentur inter se compararentve, uter in Bruttiis duabus legionibus, quas consul reliquisset, rem gereret: imperiumque in annum prorogaretur, cui ea provincia evenisset. Et ceteris, praeter consules praetoresque, qui exercitibus provinciisque praefuturi erant, prorogata imperia. Q. Caecilio forte evenit, ut cum consule in Bruttiis adversus Hannibalem bellum gereret. Ludi deinde Scipionis magna frequentia et favore spectantium celebrati. Legati, Delphos ad donum ex praeda Hasdrubalis portandum missi, M. Pomponius Matho et Q. Catius, tulerunt coronam auream ducentum pondo et simulacra spoliorum, ex mille pondo argenti facta. Scipio, quum, ut delectum haberet, neque impetrasset, neque magnopere tetendisset, ut voluntarios ducere sibi milites liceret, tenuit, et, quia inpensae negaverat rei publicae futuram classem, ut, quae ab sociis darentur ad novas fabricandas naves, adciperet. Etruriae primum populi, pro suis quisque facultatibus, consulem adjuturos polliciti. Caerites

rites frumentum sociis navalibus commeatumque omnis generis; Populonienses ferrum; Tarquinienses lintea in vela; Volaterrani interamenta navium et frumentum; Arretini triginta millia scutorum, galeas totidem, pila, gaesa, hastas longas, millium quinquaginta summam pari cujusque generis numero expleturos, secures, rutra, falces, alveolos, molas, quantum in quadraginta longas naves opus esset, tritici centum et viginti millia modium, et in viaticum decurionibus remigibusque collaturos: Perusini, Clusini, Rusellani abietem in fabricandas naves et frumenti magnum numerum. Abiete ex publicis sylvis est usus. Vmbriae populi et praeter hos Nursini et Reatini et Amiternini Sabinusque ager omnis milites polliciti. Marsi, Peligni Marrucinique, multi voluntarii nomina in classem dederunt. Camertes, quum aequo foedere cum Romanis essent, cohortem armatam sexcentorum hominum miserunt. Triginta navium carinae, viginti quinqueremes, decem quadriremes, quum essent positae, ipse ita institit operi, ut die quadragesimo quinto, quam ex sylvis detracta materia erat, naves instructae armataeque in aquam deductae sint.

XLVI. Profectus in Siciliam est triginta navibus longis, voluntariorum septem ferme millibus in naves inpositis. Et P. Licinius in Bruttios ad duos exercitus consulares venit. Ex eis eum sibi sumsit, quem L. Veturius consul habuerat. Metello, ut, quibus praefuisset legionibus, iis praeesset, (facilius cum adsuetis imperio rem gesturum ratus) permisit. Et praetores diversi in provincias profecti. Et quia pecunia ad bellum deerat, agri Campani regionem, a fossa Graeca ad mare versam, vendere quaestores jussi; indicio quoque permisso,

qui

qui ager civis Campani fuisset, ut in publicum populi Romani esset. Indici praemium constitutum, quantae pecuniae ager indicatus esset, pars decima. Et Cn. Servilio praetori Vrbis negotium datum, ut Campani cives, ubi cuique ex senatus consulto liceret habitare, ibi habitarent, animadverteretque in eos, qui alibi habitarent. Eadem aestate Mago, Hamilcaris filius, ex minore Baliarium insula, ubi hibernarat, juventute lecta in classem inposita, in Italiam triginta ferme rostratis navibus et multis onerariis, duodecim millia peditum, duo ferme equitum trajecit; Genuamque, nullis praesidiis maritimam oram tutantibus, repentino adventu cepit. Inde ad oram Ligurum Alpinorum, si quos ibi motus facere posset, classem adpulit. Ingauni (Ligurum ea gens est) bellum ea tempestate gerebant cum Epanteriis montanis. Igitur Poenus, Savone oppido Alpino praeda deposita, et decem longis navibus in statione ad praesidium relictis, ceteris Carthaginem missis ad tuendam maritimam oram, quia fama erat Scipionem trajecturum esse, ipse, societate cum Ingaunis, quorum gratiam malebat, composita, montanos instituit obpugnare. Et crescebat exercitus in dies, ad famam nominis ejus Gallis undique confluentibus. Ea literis cognita Sp. Lucretii, ne frustra, Hasdrubale cum exercitu deleto biennio ante, forent laetati, si par aliud inde bellum, duce tantum mutato, oriretur, curam ingentem adcenderunt Patribus. Itaque et M. Livium proconsulem ex Etruria volonum exercitum admovere Ariminum jusserunt, et Cn. Servilio praetori negotium datum, ut, si e re publica censeret esse, urbanas legiones, cui imperio videretur dato, ex Vrbe duci juberet. M. Valerius Laevinus Ar-

retium eas legiones duxit. Eisdem diebus naves onerarias Poenorum ad octoginta circa Sardiniam ab Cn. Octavio, qui provinciae praeerat, captas. Coelius frumento misso ad Hannibalem commeatuque onustas, Valerius praedam Etruscam Ligurumque montanorum captivos Carthaginem perportantes, tradit. In Bruttiis nihil ferme anno eo memorabile gestum. Pestilentia incesserat pari clade in Romanos Poenosque; nisi quod Punicum exercitum super morbum etiam fames adfecit. Propter Junonis Laciniae templum aestatem Hannibal egit; ibique aram condidit dedicavitque, cum ingenti rerum ab se gestarum titulo, Punicis Graecisque literis insculpto.

T. LIVII PATAVINI
LIBER XXIX.

BREVIARIVM.

Cap. I. Scipio in Sicilia volones suos centuriat; egregiam CCC equitum alam corporis sui custodes faciet; novas Panormi naves curat aedificandas, et cum veteribus C. Laelium in Africam praedatum mittit: Syracusanis restituit res suas. In Hispania Indibilis ingens conciet bellum: 2. sed a L. Lentulo et L. Manlio Acidino vincitur, et cum multis suorum perit. 3. Romanis

nis Mandonius ceterique principes ad supplicium traduntur, et obsides ab XXX Hispaniae populis. Interea Laelius in Africa populatur Hipponensium agros, et ingentem Carthagini terrorem incutit. 4. Multa ibi parantur agitanturque: et Masinissa ad Laelium venit, querens, quod nondum Scipio exercitum trajecisset in Africam. 5. Laelius cum ingenti praeda reversus in Siciliam mandata Masinissae exponit Scipioni: iisdemque diebus Mago, auctus novis navibus, copiis, elephantis et pecunia, ab Carthagine missis, in Liguribus multa auxilia mercede conducit. 6. Fabri quidam Locrenses capti spem faciunt Scipioni, Locros in Bruttiis recipiendi: eorumque ope Q. Pleminius propraetor alteram oppidi arcem capit. 7. Scipio et Hannibal ipsi Locros adcedunt; prospera vero Romanorum eruptione facta, et Poenus et praesidium ejus urbem relinquunt. 8. De auctoribus defectionis sumitur supplicium, et Pleminius legatus Locris tuendis praeficitur. Is et praesidiarii milites Rom. Hamilcarem et Poenos longe superant crudelitate atque avaritia; nec alia modo templa violant, sed sacros etiam Proserpinae thesauros, a Pyrrho olim spoliatos et restitutos. 9. Pleminius in suos quoque saevit milites, et ab iis hostiliter laceratur. Noxa deinde ab Scipione liberatus ab ira in rabiem vertitur.

10. Q. Caecilius Metellus dictator comitiorum caussa dicitur: et in libris Sibyllinis invenitur carmen, hostem alienigenam pelli Italia vincique posse, si mater Idaea a Pessinunte Romam advecta foret. 11. Legati idcirco in Asiam missi Delphis oraculum adeunt feruntque responsum; per Attalum regem se compotes ejus fore, quod petant; tumque curandum esse, ut Deam,

Deam, qui vir optimus Romae sit, hospitio excipiat. Inde Pergamum veniunt ad Attalum, qui eos Pessinuntem deducit in Phrygiam, sacrumque illis lapidem tradit, deae simulacrum. Interim consules creantur M. Cornelius Cethegus et P. Sempronius Tuditanus. Comitia praetoria. Ludi Romani et plebeji. Aedes Virtutis a M. Marcello dedicata. 12. Philippus a P. Sempronio proc. pacem petit et impetrat. 13. Provinciae decernuntur, et in Hispanias duo mittuntur proconsules. 14. Prodigia procurantur; et nuntius adfertur, matrem Deum Tarracinae jam esse. Hinc P. Scipio, Cn. filius, ejus qui in Hispania ceciderat, adolescens nondum quaestorius, a senatu judicatus vir bonorum optimus, cum omnibus matronis Ostiam ire jubetur obviam Deae; eaque ab illo in terram elata traditur matronis, et ab his in aedem Victoriae in Palatio perfertur. Quod religiosum ministerium dubiam antea pudicitiam Claudiae Quintae clariorem ad posteros facit. Dona Deae adlata, lectisternium et Megalesia.

15. Duodecim coloniis Latinis, qui ante sex ferme annos vacationem militiae impetraverant, numerus militum duplo major stipendiumque imperatur. 16 Decernunt Patres, ut pecunia, a privatis olim in publicum conlata, tribus pensionibus solvatur. Locrensium legati Romam veniunt, et senatu dato 17. 18. de Q. Pleminii praesidiique Rom. sceleribus queruntur. 19. Q. Fabius non modo in Pleminii inhumanitatem sed etiam in mollitiem et neglegentiam Scipionis acerrime invehitur, et orationi adjicit sententiam non minus trucem. 20. Q. Metello auctore M. Pomponius praetor cum X legatis, duobus tribunis plebei et aedile rei cognoscendae caussa Locros et inde in Siciliam, provinciam suam,

ſuam, proficiſci jubetur. 21. Hi Pleminium et XXXII ſeditionis principes damnatos in catenis Romam mittunt, ſacramque pecuniam reponunt in theſauros. 22. Scipio rebus, non verbis, ad purgandum ſeſe utitur, et legatis ſummam omnium rerum admirationem incutit. Pleminius mox moritur in vinculis: et Scipioni permittitur, ut cum delectis militibus in Africam trajiciat.

23. Syphax ducta Haſdrubalis filia ſocietatem init cum Carthaginienſibus, et Scipionem de ea re certiorem facit. 24. Is laetum contra nuntium ementitur, et ex iis exercitibus, qui in Sicilia ſunt, legit, quos ſecum in Africam quam primum trajiciat. 25. Hi, de quorum numero discrepat inter auctores, naves conſcendunt. 26. Ad ſpectaculum claſſis, e portu Syracuſano proficiſcentis, ingens hominum turba concurrit. 27. Scipio precibus ad deos fuſis cruda victimae exta in mare porricit; et vento mox ſecundo vehementique ad Africae litora perlatus ad Pulcri promontorium copias omnes in terram exponit. 28. Agris urbibusque, praecipue Carthagini, magnum infert terrorem, et, claſſe Vticam miſſa, tumulos mari proximos capit. 29. Alam equitum Carthag. cum Hannone praefecto caedit, magnamque praedam mittit in Siciliam. Laetiſſimus tamen Romanis in principio rerum gerendarum eſt adventus Maſiniſſae cum CC vel adeo MM equitibus. 29 – 33. Enarratur, quam varia is fortuna uſus ſit in amittendo recuperandoque paterno regno. 34 Hanno, Hamilcaris filius, a Maſiniſſa e Salera, urbe ab eo expugnata, elicitur, et circumventus perit cum multis equitibus. 35. Scipio naves e Sicilia reverſas novis ſpoliis onuſtas dimittit, omnesque belli vires convertit ad Vticam terra mari-que

rique oppugnandam: sed, Hasdrubale et Syphace cum centum prope millibus armatorum advenientibus, obsidionem solvit, et in promontorio hiberna communit castra.

36. Ex Sicilia et Italia ingens vis frumenti vestimentorumque in Africam advehitur. In agro Crotoniensi P. Sempronius cos. ab Hannibale fugatur, sed mox junctus P. Licinio prol. hostes fundit. Alter vero consul, M. Cornelius, in Etruria, ad Magonem versa, acerbas quaestiones habet. 37. Interim Romae censores M. Livius et C. Claudius Nero severum senatus equitumque agunt recensum, et lustro condito censum quoque XII coloniarum adcipiunt. Vectigal etiam novum ex salaria annona comminiscitur Livius: unde Salinatori ei inditum cognomen putatur. Pravum deinde inter ipsos censores oritur certamen notarum, quibus alter alteri equum adimit, et Claudius collegam, hic vero, praeter Maeciam tribum, populum Rom. omnem, XXXIV tribus, aerarios relinquit. Hinc Cn. Baebius trib. pl. diem ad populum utrique dicit: quae res consensu Patrum discutitur. 38. Cn. Servilius Caepio et C. Servilius Geminus consules creantur. Comitia praetoria. Sacerdotes mortui et subfecti. Quadrigae aureae in Capitolio positae. Ludi Romani plebeiique instaurati.

I. Scipio, postquam in Siciliam venit, voluntarios milites ordinavit centuriavitque: ex iis trecentos juvenes, florentes aetate et virium robore, inermes circa se habebat, ignorantes, quem ad usum, neque centuriati, neque armati,

mati, servarentur. Tum ex totius Siciliae juniorum numero principes genere et fortuna trecentos equites, qui secum in Africam trajicerent, legit; diemque iis, qua equis armisque instructi atque ornati adessent, edixit. Gravis ea militia, procul domo, terra marique multos labores, magna pericula adlatura videbatur; neque ipsos modo, sed parentes cognatosque eorum ea cura angebat. Vbi dies, quae dicta erat, advenit, arma equosque ostenderunt. Tum Scipio, *renuntiari sibi*, dixit, *quosdam equites Siculorum, tamquam gravem et duram, horrere eam militiam. Si qui ita animati essent, malle eos sibi jam tum fateri, quam postmodo querentes, segnes atque inutiles milites rei publicae esse. Expromerent, quid sentirent: cum bona venia se auditurum.* Vbi ex his unus ausus est dicere, *se prorsus, si sibi, utrum velit, liberum esset, nolle militare*, tum Scipio ei, *Quoniam igitur, adolescens, quid sentires, non dissimulasti, vicarium tibi expediam, cui tu arma equumque et cetera instrumenta militiae tradas, et tecum hinc extemplo domum ducas, exerceas, docendum cures equo armisque.* Laeto conditionem accipienti unum ex trecentis, quos inermes habebat, tradit. Vbi hoc modo exauctoratum equitem cum gratia imperatoris ceteri viderunt, se quisque excusare, et vicarium accipere. Ita trecentis Siculis Romani equites substituti, sine publica inpensa. Docendorum atque exercendorum curam Siculi habuerunt; quia edictum imperatoris erat, ipsum militaturum, qui ita non fecisset. Egregiam hanc alam equitum evasisse ferunt, multisque proeliis rem publicam adjuvisse. Legiones inde quum inspiceret, plurimorum stipendiorum ex iis milites delegit; maxime qui sub duce Marcello militaverant; quos quum optima

optima disciplina institutos credebat, tum etiam ab longa Syracusarum obsidione peritissimos esse urbium obpugnandarum. Nihil enim parvum, sed Carthaginis jam excidia agitabat animo. Inde exercitum per oppida dispertit: frumentum Siculorum civitatibus imperat; ex Italia advecto parcit: veteres naves reficit, et cum iis C. Laelium in Africam praedatum mittit; novas Panormi subducit, quia ex viridi materia raptim factae erant, ut in sicco hibernarent. Praeparatis omnibus ad bellum, Syracusas, nondum ex magnis belli motibus satis tranquillas, venit. Graeci res a quibusdam Italici generis, eadem vi, qua per bellum ceperant, retinentibus, concessas sibi ab senatu, repetebant. Omnium primum ratus tueri publicam fidem, partim edicto, partim judiciis etiam in pertinaces ad obtinendam injuriam redditis, suas res Syracusanis restituit. Non ipsis tantum ea res, sed omnibus Siciliae populis, grata fuit; eoque enisius ad bellum adjuverunt. Eadem aestate in Hispania coortum ingens bellum, conciente Ilergete Indibili, nulla alia de causa, quam per admirationem Scipionis contemtu imperatorum aliorum orto. *Eum superesse unum ducem Romanis, ceteris ab Hannibale interfectis*, rebatur. *Eo nec in Hispania caesis Scipionibus alium, quem mitterent, habuisse; et, postquam in Italia gravius bellum urgueret, adversus Hannibalem eum arcessitum. Praeterquam quod nomina tantum ducum in Hispania Romani haberent, exercitum quoque inde veterem deductum. Trepida omnia, ut inconditam turbam tironum, esse. Numquam talem occasionem liberandae Hispaniae fore. Servitum ad eam diem aut Carthaginiensibus aut Romanis; nec in vicem his aut illis, sed interdum utrisque simul. Pulsos*

sos ab Romanis Carthaginienses; ab Hispanis, si consentirent, pelli Romanos posse, ut ab omni externo imperio soluta in perpetuum Hispania in patrios rediret mores ritusque. Haec aliaque dicendo non populares modo, sed Ausetanos quoque, vicinam gentem, concitat, et alios finitimos sibi atque illis populos. Itaque intra paucos dies triginta millia peditum, quatuor ferme equitum in Sedetanum agrum, quo edictum erat, convenerunt.

II. Romani quoque imperatores, L. Lentulus et L. Manlius Acidinus, ne gliscere prima neglegendo bellum, junctis et ipsi exercitibus, per agrum Ausetanum, hostico, tamquam pacato, clementer ductis militibus, ad sedem hostium pervenere. Trium millium spatio procul a castris eorum posuerunt castra. Primo per legatos nequidquam tentatum, ut discederetur ab armis. Dein, quum in pabulatores Romanos inpetus repente ab equitibus Hispanis factus esset, submisso ab statione Romana equitatu, proelium equestre fuit, haud sane memorando in partem ullam eventu. Sole oriente, postero die armati instructique omnes mille ferme passus procul a castris Romanis aciem ostendere. Medii Ausetani erant: cornua dextrum Ilergetes, laevum ignobiles tenebant Hispani populi. Inter cornua et mediam aciem intervalla patentia satis late fecerant, qua equitatum, ubi tempus esset, emitterent. Et Romani, more suo exercitum quum instruxissent, id modo hostium imitati sunt, ut inter legiones et ipsi patentes equiti relinquerent vias. Ceterum Lentulus, ei parti usum equitis fore ratus, quae prior in dehiscentem intervallis hostium aciem equites emisisset, Ser. Cornelio tribuno militum imperat, equites per patentes in hostium acie vias permittere equos jubeat:

jubeat: ipse, coepta parum prospere pedestri pugna, tantum moratus; dum cedenti duodecimae legioni, quae in laevo cornu adversus Ilergetes locata erat, tertiam decimam legionem ex subsidiis in primam aciem firmamentum ducit; postquam aequata ibi pugna est, ad L. Manlium, inter prima signa hortantem, ac subsidia, quibus res postulabat locis, inducentem, venit. Indicat tuta ab laevo cornu esse: jam missum ab se Cornelium Servium procella equestri hostes circumfusurum. Vix haec dicta dederat, quum Romani equites, in medios invecti hostes, simul pedestres acies turbarunt, simul equitibus Hispanorum viam immittendi equos clauserunt. Itaque, omissa pugna equestri, ad pedestrem Hispani descenderunt. Romani imperatores, ut turbatos hostium ordines et trepidationem pavoremque et fluctuantia viderunt signa, hortantur, orant milites, *ut perculsos invadant, neu restitui aciem patiantur.* Non sustinuissent tam infestum impetum barbari, ni regulus ipse Indibilis cum equitibus ad pedes degressis ante prima signa peditum se objecisset. Ibi aliquamdiu atrox pugna stetit. Tandem postquam ii, qui circa regem, seminecem restantem, deinde pilo terrae adfixum, pugnabant, obruti telis obcubuerunt, tum fuga passim coepta, pluresque caesi, quia equos conscendendi equitibus spatium non fuerat, et quia perculsis acriter institerunt Romani. Nec ante abscessum est, quam castris quoque exsuerunt hostem. Tredecim millia Hispanorum caesa eo die, octingenti ferme capti. Romanorum sociorumque paullo amplius ducenti, maxime in laevo cornu, ceciderunt. Pulsi castris Hispani, aut qui ex proelio effugerant, sparsi primo per agros, deinde in suas quisque civitates redierunt.

III.

III. Tum a Mandonio evocati in concilium conquestique ibi clades suas, increpitis auctoribus belli, legatos mittendos ad arma tradenda deditionemque faciendam censuerunt. Quibus, culpam in auctorem belli Indibilem ceterosque principes, quorum plerique in acie cecidissent, conferentibus, tradentibusque arma et dedentibus sese, responsum est: *In deditionem ita adcipi eos, si Mandonium ceterosque belli concitores tradidissent vivos: sin minus, exercitus se in agrum Ilergetum Ausetanorumque et deinceps aliorum populorum ducturos.* Haec dicta legatis, renuntiataque in concilium. Ibi Mandonius ceterique principes comprehensi et traditi ad supplicium. Hispaniae populis reddita pax: stipendium ejus anni duplex et frumentum sex mensium imperatum sagaque et togae exercitui, et obsides ab triginta ferme populis adcepti. Ita Hispaniae rebellantis tumultu, haud magno motu, intra paucos dies concito et compresso, in Africam omnis terror versus. C Laelius nocte ad Hipponem Regium cum adcessisset, luce prima ad populandum agrum sub signis milites sociosque navales duxit. Omnibus, pacis modo incuriose agentibus, magna clades inlata; nuntiique trepidi Carthaginem terrore ingenti complevere, classem Romanam Scipionemque imperatorem (et fama fuerat jam in Siciliam transgressum) advenisse. Nec quot naves vidissent, nec quanta manus agros popularetur, satis gnari, omnia in majus, metu augente, adcipiebant. Itaque primo terror pavorque, dein moestitia animos incessit: *tantum fortunam mutasse, ut, qui modo ipsi exercitum ante moenia Romana habuissent victores, stratisque tot hostium exercitibus, omnes Italiae populos aut vi aut voluntate in deditionem adcepissent,*

ii, verso Marte, Africae populationes et obsidionem Carthaginis visuri forent, nequaquam pari ad patienda ea robore, ac Romani fuissent. Illis Romanam plebem, illis Latium juventutem praebuisse; majorem semper frequentioremque pro tot caesis exercitibus subolescentem. Suam plebem inbellem in urbe, inbellem in agris esse. Mercede parari auxilia ex Afris, gente ad omnem auram spei mobili atque infida. Jam reges, Syphacem post colloquium cum Scipione alienatum; Masinissam aperta defectione infestissimum hostem. Nihil usquam spei, nihil auxilii esse. Nec Magonem ex Gallia movere tumultus quidquam, nec conjungere sese Hannibali: et Hannibalem ipsum jam et fama senescere, et viribus.

IV. In haec deflenda prolabsos ab recenti nuntio animos rursus terror instans revocavit ad consultandum, quonam modo obviam praesentibus periculis iretur. Delectus raptim in urbe agrisque haberi placet, mittere ad conducenda Afrorum auxilia, munire urbem, frumentum convehere, tela, arma parare, instruere naves ac mittere ad Hipponem adversus Romanam classem. Jam haec agentibus nuntius tandem venit, Laelium, non Scipionem, copiasque, quantae ad incursiones agrorum satis sint, transvectas; summae belli molem adhuc in Sicilia esse. Ita respiratum, mittique ad Syphacem legationes aliosque regulos, firmandae societatis causa, coeptae. Ad Philippum quoque missi, qui ducenta argenti talenta pollicerentur, ut in Siciliam aut in Italiam trajiceret. Missi et ad duos imperatores in Italiam, ut omni terrore Scipionem retinerent: ad Magonem non legati modo, sed viginti quinque naves longae, sex millia peditum, octingenti equites, septem elephanti, ad hoc

hoc magna pecunia ad conducenda auxilia, quibus fretus propius urbem Romanam exercitum admoveret, conjungeretque se Hannibali. Haec Carthagine parabant agitabantque. Ad Laelium, praedas ingentes ex agro inermi ac nudo praesidiis agentem, Masinissa, fama Romanae classis excitus, cum equitibus paucis venit. Is *segniter rem agi ab Scipione* questus, *quod tum non jam exercitum in Africam trajecisset, perculsis Carthaginiensibus, Syphace inpedito finitimis bellis, quem incertum haerere; si spatium ad sua, ut velit, componenda detur, nihil sincera fide cum Romanis acturum. Hortaretur et stimularet Scipionem, ne cessaret. Se, quamquam regno pulsus esset, cum haud contemnendis copiis adfuturum peditum equitumque. Nec ipsi Laelio morandum in Africa esse. Classem eredere profectam a Carthagine, cum qua, absente Scipione, non satis tutum esse contrahi certamen.*

V. Ab hoc sermone dimisso Masinissa, Laelius postero die naves praeda onustas ab Hippone solvit, revectusque in Siciliam mandata Masinissae Scipioni exposuit. Eisdem ferme diebus naves, quae ab Carthagine ad Magonem missae erant, inter Albingaunos Ligures Genuamque adcesserunt. In iis locis tum forte Mago tenebat classem; qui, legatorum auditis verbis, jubentium exercitus quam maximos comparare, extemplo Gallorum et Ligurum (namque utriusque gentis ingens ibi multitudo erat) concilium habuit. *Et missum se ad eos vindicandos in libertatem,* ait, *et, ut ipsi cernant, mitti sibi ab domo praesidia; sed, quantis viribus, quanto exercitu id bellum geratur, in eorum potestate esse. Duos exercitus Romanos, unum in Gallia, alterum in Etruria esse. Satis scire, Sp. Lucretium se cum M. Livio*

vio juncturum. Multa millia ipsis etiam armanda esse, ut duobus ducibus, duobus exercitibus Romanis resistatur. Galli, *summam ad id suam voluntatem esse,* dicere; *sed, quum una castra Romana intra fines, altera in finitima terra Etruria prope in conspectu habeant, si palam fiat, auxiliis adjutum ab sese Poenum, extemplo infestos utrimque exercitus in agrum suum incursuros. Ea ab Gallis desideraret, quibus obculte adjuvari posset. Liguribus, quod procul agro urbibusque eorum castra Romana sint, libera consilia esse. Illos armare juventutem et capessere pro parte bellum, aequum esse.* Ligures haud abnuere; tempus modo duorum mensium petere ad delectus habendos. Interim Mago milites, Gallis dimissis, clam per agros eorum mercede conducere. Commeatus quoque omnis generis obculte ad eum a Gallis populis mittebantur. M. Livius exercitum volonum ex Etruria in Galliam traducit, junctusque Lucretio, si se Mago ex Liguribus propius Vrbem moveat, obviam ire parat; si Poenus sub angulo Alpium quietus se contineat, et ipse in eadem regione circa Ariminum Italiae praesidio futurus.

VI. Post reditum ex Africa C. Laelii, et Scipione stimulato Masinissae adhortationibus, et militibus, praedam ex hostium terra cernentibus tota classe efferri, adcensis ad trajiciendum quam primum, intervenit majori minor cogitatio, Locros urbem recipiendi, quae sub defectionem Italiae desciverat et ipsa ad Poenos. Spes autem adfectandae ejus rei ex minima re adfulsit. Latrociniis magis, quam justo bello, in Bruttiis gerebantur res; principio ab Numidis facto, et Bruttiis, non societate magis Punica, quam suopte ingenio, congruentibus in eum morem. Postremo Romani

mani quoque, jam contagione quadam rapto gaudentes, quantum per duces licebat, excursiones in hostium agros facere. Ab iis egressi quidam urbem Locrenses circumventi Rhegiumque abstracti fuerant. In eo captivorum numero fabri quidam fuere, adsueti forte apud Poenos mercede opus in arce Locrorum facere. Ii, cogniti ab Locrensium principibus, qui pulsi ab adversa factione, quae Hannibali Locros tradiderat, Rhegium se contulerant, quum cetera percunctantibus, (ut mos est, qui diu absunt) quae domi agerentur, exposuissent, spem fecerunt, si redemti ac remissi forent, arcem se iis tradituros. Ibi se habitare, fidemque sibi rerum omnium inter Carthaginienses esse. Itaque, ut qui simul desiderio patriae angerentur, simul cupiditate inimicos ulciscendi arderent, redemtis extemplo iis remissisque, quum ordinem agendae rei composuissent signaque, quae procul edita observarent, ipsi ad Scipionem Syracusas profecti, apud quem pars exsulum erat, referentes ibi promissa captivorum, quum spem ab effectu haud abhorrentem consuli fecissent; tribuni militum cum iis M. Sergius et P. Matienus missi, jussique ab Rhegio tria millia militum Locros ducere; et Q. Pleminio propraetori scriptum, ut rei agendae adesset. Profecti ab Rhegio, scalas ad editam altitudinem arcis fabricatas portantes, media ferme nocte ex eo loco, unde convenerat, signum dedere proditoribus arcis. Qui parati intentique et ipsi scalas ad id ipsum factas quum dimisissent, pluribusque simul locis scandentes adcepissent, prius quam clamor oriretur, in vigiles Poenorum, ut in nullo tali metu, sopitos inpetus est factus. Quorum gemitus primo morientium exauditus; deinde subita consternatio ex somno et tumul-

tumultus, quum caufa ignoraretur; poftremo certior res, aliis excitantibus alios. Jamque *ad arma* pro fe quisque vocabat: *hoftes in arce effe, et caedi vigiles.* Obpreffique forent Romani, nequaquam numero pares, ni clamor, ab iis, qui extra arcem erant, fublatus, incertum, unde adcidiffet, (omnia vana augente nocturno tumultu) feciffet. Itaque velut plena jam hoftium arce territi Poeni, omiffo certamine, in alteram arcem (duae funt haud multum inter fe diftantes) confugiunt. Oppidani urbem habebant, victoribus praemium in medio pofitam. Ex arcibus duabus proeliis quotidie levibus certabatur. Q. Pleminius Romano, Hamilcar Punico praefidio praeerat: arceffentes ex propinquis locis fubfidia copias augebant. Ipfe poftremo veniebat Hannibal: nec fuftinuiffent Romani, nifi Locrenfium multitudo, exacerbata fuperbia atque avaritia Poenorum, ad Romanos inclinaffet.

VII. Scipioni ut nuntiatum eft, in majore discrimine Locris rem verti, ipfumque Hannibalem adventare; ne praefidium etiam periclitaretur, haud facili inde receptu, et ipfe a Meffana, L. Scipione fratre in praefidio ibi relicto, quum primum aeftu fretum inclinatum eft, naves mari fecundo mifit. Et Hannibal, a Butroto amni (haud procul is ab urbe Locris abeft) nuntio praemiffo, ut fui luce prima fumma vi proelium cum Romanis ac Locrenfibus confererent, dum ipfe, averfis omnibus in eum tumultum, ab tergo urbem incautam adgrederetur, ubi luce coeptam invenit pugnam, ipfe nec in arcem fe includere, turba locum arctum inpediturus, voluit; neque fcalas, quibus fcanderet muros, adtulerat. Sarcinis in acervum conjectis, quum haud procul muris ad terrorem hoftium aciem oftendif-

diffet, cum equitibus Numidis circumequitabat urbem, dum scalae, quaeque alia ad obpugnandum opus erant, parantur, ad visendum qua maxime parte adgrederetur. Progressus ad murum, scorpione icto, qui proximus eum forte steterat, territus inde tam periculoso casu, receptui canere quum jussisset, castra procul ab ictu teli communiit. Classis Romana a Messana Locros, aliquot horis die superante, adcessit: expositi omnes e navibus, et ante occasum solis urbem ingressi sunt. Postero die coepta ex arce a Poenis pugna; et Hannibal, jam scalis aliisque omnibus ad obpugnationem paratis, subibat muros; quum repente in eum, nihil minus quam tale quidquam timentem, patefacta porta erumpunt Romani. Ad ducentos inprovidos, quum invasissent, occidunt. Ceteros Hannibal, ut consulem adesse sensit, in castra recipit; nuntioque misso ad eos, qui in arce erant, ut sibimet ipsi consulerent, nocte motis castris abiit. Et qui in arce erant, igni injecto tectis, quae tenebant, ut is tumultus hostem moraretur, agmen suorum fugae simili cursu ante noctem adsequuti sunt.

VIII. Scipio, ut et arcem relictam ab hostibus et vacua vidit castra, vocatos ad concionem Locrenses graviter ob defectionem incusavit: de auctoribus subplicium sumsit, bonaque eorum alterius factionis principibus, ob egregiam fidem adversus Romanos, concessit. *Publice nec dare, nec eripere se quidquam Locrensibus*, dixit; *Romam mitterent legatos: quam senatus aequum censuisset, eam fortunam habituros. Illud satis scire, etsi male de populo Romano meriti essent, in meliore statu sub iratis Romanis futuros, quam sub amicis Carthaginiensibus fuerint.* Ipse, Q. Pleminio le-

gato praesidioque, quod arcem ceperat, ad tuendam urbem relicto, cum quibus venerat copiis, Messanam trajecit. Ita superbe et crudeliter habiti Locrenses ab Carthaginiensibus post defectionem ab Romanis fuerant, ut modicas injurias non aequo modo animo pati, sed prope lubenti possent. Verum enimvero tantum Pleminius Hamilcarem praesidii praefectum, tantum praesidiarii milites Romani Poenos scelere atque avaritia superaverunt, ut non armis, sed vitiis videretur certari. Nihil omnium, quae inopi invisas opes potentioris faciunt, praetermissum in oppidanos est ab duce, aut a militibus: in corpora ipsorum, in liberos, in conjuges infandae contumeliae editae. Nam avaritia ne sacrorum quidem spoliatione abstinuit: nec alia modo templa violata, sed Proserpinae etiam, intacti omni aetate, thesauri; praeterquam quod a Pyrrho, qui cum magno piaculo sacrilegii sui manubias retulit, spoliati dicebantur. Ergo sicut ante regiae naves, laceratae naufragiis, nihil in terram integri, praeter sacram pecuniam Deae, quam asportabant, extulerant; tum quoque alio genere cladis eadem illa pecunia omnibus contactis ea violatione templi furorem objecit, atque inter se ducem in ducem, militem in militem rabie hostili vertit.

IX. Summae rei Pleminius praeerat; militum pars sub eo, quam ipse ab Rhegio abduxerat, pars sub tribunis erat. Rapto poculo argenteo ex oppidani domo Pleminii miles fugiens, sequentibus quorum erat, obvius forte Sergio et Matieno tribunis militum fuit. Cui quum jussu tribunorum ademtum poculum esset, jurgium inde et clamor, pugna postremo orta inter Pleminii milites tribunorumque; ut suis quisque opportunus advenerat, multitudi-

ne

ne simul ac tumultu crescente. Victi Pleminii milites quum ad Pleminium, cruorem ac vulnera ostentantes, non sine vociferatione atque indignatione concurrissent, probra in eum ipsum jactata in jurgiis referentes; adcensus ira domo sese proripuit, vocatosque tribunos nudari, ac virgas expediri jubet. Dum spoliandis iis (repugnabant enim, militemque inplorabant) tempus teritur, repente milites, feroces recenti victoria, ex omnibus locis, velut adversus hostes ad arma conclamatum esset, concurrerunt; et quum violata jam virgis corpora tribunorum vidissent, tum vero in multo inpotentiorem subito rabiem adcensi, sine respectu, non majestatis modo, sed etiam humanitatis, in legatum inpetum, lictoribus prius indignum in modum mulcatis, faciunt: tum ipsum, ab suis interceptum et seclusum, hostiliter lacerant, et prope exsanguem, naso auribusque mutilatis, relinquunt. His Messanam nuntiatis, Scipio, post paucos dies Locros hexeri advectus, quum causam Pleminii et tribunorum audisset, Pleminio noxa liberato relictoque in ejusdem loci praesidio, tribunis sontibus judicatis et in vincula conjectis, ut Romam ad senatum mitterentur, Messanam atque inde Syracusas rediit. Pleminius inpotens irae, neglectam ab Scipione et nimis leviter latam suam injuriam ratus, nec quemquam aestimare alium eam litem posse, nisi qui atrocitatem ejus patiendo sensisset, tribunos adtrahi ad se jussit laceratosque omnibus, quae pati corpus ullum potest, subpliciis interfecit; nec satiatus vivorum poena, insepultos projecit. Simili crudelitate et in Locrensium principes est usus, quos ad conquerendas injurias ad P. Scipionem profectos audivit; et, quae antea per libidinem atque avaritiam foeda

da exempla in focios ediderat, tunc ab ira multiplicia edere: infamiae atque invidiae non fibi modo, fed etiam imperatori, effe.

X. Jam comitiorum adpetebat tempus, quum P. Licinii confulis literae Romam adlatae, *fe exercitumque fuum gravi morbo adfectari; nec fifti potuiffe, ni eadem vis mali, aut gravior etiam, in hoftes ingruiffet. Itaque, quoniam ipfe venire ad comitia non poffet, fi ita Patribus videretur, fe Q. Caecilium Metellum dictatorem comitiorum caufa dicturum: exercitum Q. Caecilii dimitti, e re publica effe. Nam neque ufum ejus ullum in praefentia effe, quum Hannibal jam in hiberna fuos receperit, et tanta ceceffèrit in ea caftra vis morbi, ut, nifi mature dimittantur, nemo omnium fuperfuturus videatur.* Ea confuli a Patribus facienda, ut e re publica fideque fua duceret, permiffa. Civitatem eo tempore repens religio invaferat, invento carmine in libris Sibyllinis, propter crebrius eo anno de coelo lapidatum infpectis. *Quandoque hoftis alienigena terrae Italiae bellum intuliffet, eum pelli Italia vincique poffe, fi mater Idaea a Peffinunte Romam advecta foret.* Id carmen ab decemviris inventum eo magis Patres movit, quod et legati, qui donum Delphos portaverant, referebant: et facrificantes ipfos Pythio Apollini litaviffe, et refponfum oraculo editum, majorem multo victoriam, quam cujus ex fpoliis dona portarent, adeffe populo Romano. In ejusdem fpei fummam conferebant P. Scipionis velut praefagientem animum de fine belli, quod depopofciffet provinciam Africam. Itaque quo maturius fatis, ominibus oraculisque portendentis fefe victoriae compotes fierent, id cogitare, quae ratio transportandae Romam Deae effet.

XI.

XI. Nullas dum in Asia civitates socias habebat populus Romanus. Tamen memores, Aesculapium quoque ex Graecia quondam, haud dum ullo foedere sociata, valetudinis populi causa arcessitum, et jam cum Attalo rege, propter commune adversus Philippum bellum, coeptam amicitiam esse, facturum eum, quae possit, populi Romani causa, legatos ad eum decernunt, M. Valerium Laevinum, qui bis consul fuerat ac res in Graecia gesserat, M. Caecilium Metellum praetorium, Ser. Sulpicium Galbam aedilitium, duos quaestorios, Cn. Tremellium Flaccum et M. Valerium Faltonem. His quinque naves quinqueremes, ut ex dignitate populi Romani adirent eas terras, ad quas concilianda majestas nomini Romano esset, decernunt. Legati Asiam petentes protenus Delphos quum escendissent, oraculum adierunt, consulentes, ad quod negotium domo missi essent, perficiendi ejus quam sibi spem populoque Romano portenderet. Responsum esse ferunt, *Per Attalum regem compotes ejus fore, quod peterent. Quum Romam Deam devexissent, tum curarent, ut eam, qui vir optimus Romae esset, hospitio exciperet.* Pergamum ad regem venerunt. Is legatos comiter acceptos Pessinuntem in Phrygiam deduxit; sacrumque iis lapidem, quam matrem Deum esse incolae dicebant, tradidit, ac deportare Romam jussit. Praemissus ab legatis M. Valerius Falto nuntiavit, Deam adportari: quaerendum virum optimum in civitate esse, qui eam rite hospitio exciperet. Q. Caecilius Metellus dictator ab consule in Bruttiis comitiorum causa dictus, exercitusque ejus dimissus: magister equitum L. Veturius Philo. Comitia per dictatorem habita. Consules facti M. Cornelius Cethegus, P. Sempro-

nius

nius Tuditanus absens, quum provinciam Graeciam haberet. Praetores inde creati, Ti. Claudius Nero, M. Marcius Ralla, L. Scribonius Libo, M. Pomponius Matho. Comitiis peractis, dictator sese magistratu abdicavit. Ludi Romani ter, plebeji septies instaurati. Curules erant aediles Cn. et L. Cornelii Lentuli. Lucius Hispaniam provinciam habebat: absens creatus, absens eum honorem gessit. Ti. Claudius Asellus et M. Junius Pennus plebeji aediles fuerunt. Aedem Virtutis eo anno ad portam Capenam M. Marcellus dedicavit, septimodecimo anno postquam a patre ejus primo consulatu vota in Gallia ad Clastidium fuerat. Et flamen Martialis eo anno est mortuus M. Aemilius Regillus.

XII. Neglectae eo biennio res in Graecia erant. Itaque Philippus Aetolos, desertos ab Romanis, cui uni videbant auxilio, quibus voluit conditionibus, ad petendam et paciscendam subegit pacem. Quod nisi omni vi perficere maturasset, bellantem eum cum Aetolis P. Sempronius proconsul, successor imperii missus Sulpicio, cum decem millibus peditum et mille equitibus et triginta quinque rostratis navibus (haud parvum momentum ad opem ferendam sociis) obpressisset. Vixdum pace facta, nuntius regi venit, Romanos Dyrrachium venisse, Parthinosque et propinquas alias gentes motas esse ad spem novandi res, Dimallumque obpugnari. Eo se verterant Romani ab Aetolorum, quo missi erant, auxilio, irati, quod sine auctoritate sua adversus foedus cum rege pacem fecissent. Ea quum audisset Philippus, ne qui motus major in finitimis gentibus populisque oriretur, magnis itineribus Apolloniam contendit; quo Sempronius se receperat, misso Laetorio legato

cum

cum parte copiarum et quindecim navibus in Aeoliam, et ad visendas res, pacemque, si posset, turbandam. Philippus agros Apolloniatium vastavit, et, ad urbem admotis copiis, potestatem pugnae Romano fecit. Quem postquam quietum muros tantummodo tueri vidit, nec satis fidens viribus, ut urbem obpugnaret, et cum Romanis quoque, sicut cum Aetolis, cupiens pacem, si posset, sin minus, inducias facere, nihil ultra inritatis novo certamine odiis, in regnum se recepit. Per idem tempus, taedio diutini belli, Epirotae, tentata prius Romanorum voluntate, legatos de pace communi ad Philippum misere; satis confidere, conventuram eam, adfirmantes, si ad conloquium cum P. Sempronio imperatore Romano venisset. Facile inpetratum, (neque enim ne ipsius quidem regis abhorrebat animus) ut in Epirum transiret. Phoenice urbs est Epiri: ibi prius conloquutus rex cum Aeropo et Darda et Philippo, Epirotarum praetoribus; postea cum P. Sempronio congreditur. Adfuit conloquio et Amynander Athamanum rex, et magistratus alii Epirotarum et Acarnanum. Primus Philippus praetor verba fecit, et petiit simul ab rege et ab imperatore Romano, ut finem belli facerent, darentque eam Epirotis veniam. P. Sempronius conditiones pacis dixit, ut Parthini et Dimallum et Bargulum et Eugenium Romanorum essent: Atintania, si, missis Romam legatis, ab senatu inpetrasset, Macedoni adcederet. In eas conditiones quum pax conveniret, ab rege foederi adscripti Prusia Bithyniae rex, Achaei, Boeoti, Thessali, Acarnanes, Epirotae: ab Romanis Ilienses, Attalus rex, Pleuratus, Nabis Lacedaemoniorum tyrannus, Elei, Messenii, Athenienses. Haec conscripta con-

consignataque sunt, et in duos menses induciae factae, donec Romam mitterentur legati, ut populus in has conditiones pacem juberet. Jusseruntque omnes tribus, quia, verso in Africam bello, omnibus aliis in praesentia levari volebant bellis. P. Sempronius, pace facta, ad consulatum Romam decessit.

XIII. P. Sempronio, M. Cornelio consulibus (quintus decimus is annus Punici belli erat) provinciae, Cornelio Etruria cum vetere exercitu, Sempronio Bruttii, ut novas scriberet legiones, decretae. Praetoribus, M. Marcio urbana, L. Scribonio Liboni peregrina, et eidem Gallia, M. Pomponio Mathoni Sicilia, Ti. Claudio Neroni Sardinia evenit. P. Scipioni cum eo exercitu, cum ea classe, quam habebat, prorogatum in annum imperium est. Item P. Licinio, ut Bruttios cum duabus legionibus obtineret, quoad eum in provincia cum imperio morari consuli e re publica visum esset. Et M. Livio et Sp. Lucretio, cum binis legionibus, quibus adversus Magonem Galliae praesidio fuissent, prorogatum imperium est. Et Cn. Octavio, ut, quum Sardiniam legionemque Ti. Claudio tradidisset, ipse navibus longis quadraginta maritimam oram, quibus finibus senatus censuisset, tutaretur. M. Pomponio praetori in Sicilia Cannensis exercitus duae legiones decretae. T. Quinctius Tarentum, C. Hostilius Tubulus Capuam, propraetores, sicut priore anno, cum vetere uterque praesidio, obtinerent. De Hispaniae imperio, quos in eam provinciam duos proconsules mitti placeret, latum ad populum est. Omnes tribus eosdem, L. Cornelium Lentulum et L. Manlium Acidinum, proconsules, sicut priore anno tenuissent, obtinere eas provincias jusserunt. Consules delectum

lectum habere instituerunt, et ad novas scribendas in Bruttios legiones, et in ceterorum (ita enim jussi ab senatu erant) exercituum supplementum.

XIV. Quamquam nondum aperte Africa provincia decreta erat, (obcultantibus id, credo, Patribus, ne praescíscerent Carthaginienses) tamen in eam spem erecta civitas erat, in Africa eo anno debellatum iri, finemque bello Punico adesse. Inpleverat ea res superstitionum animos, pronique et ad nuntianda, et ad credenda prodigia erant. Eo plura vulgabantur. *Duos soles visos, et nocte interluxisse; et facem Setiae ab ortu solis ad occidentem porrigi visam. Tarracinae portam, Anagniae et portam et multis locis murum de coelo tactum. In aede Junonis Sospitae Lanuvii cum horrendo fragore strepitum editum.* Eorum procurandorum causa diem unum supplicatio fuit; et novemdiale sacrum, quod de coelo lapidatum esset, factum. Eo adcessit consultatio de matre Idaea adcipienda, quam, praeterquam quod M. Valerius, unus ex legatis praegressus, actutum in Italia fore nuntiaverat, recens nuntius aderat, Tarracinae jam esse. Haud parvae rei judicium senatum tenebat, qui vir optimus in civitate esset. Veram certe victoriam ejus rei sibi quisque mallet, quam ulla imperia honoresve, suffragio seu Patrum, seu plebis delatos. P. Scipionem, Cn. filium, ejus qui in Hispania ceciderat, adolescentem nondum quaestorium, judicaverunt in tota civitate virum bonorum optimum esse. Id quibus virtutibus inducti ita judicarint, sicut proditum a proximis memoriae temporum illorum scriptoribus libens posteris traderem; ita meas opiniones, conjectando rem vetustate obrutam, non interponam. P.

 Cor-

Cornelius cum omnibus matronis Ostiam ire jussus obviam Deae, isque eam de nave adcipere, et in terram elatam tradere ferendam matronis. Postquam navis ad ostium amnis Tiberini adcessit, sicut erat jussus, in salum nave evectus, ab sacerdotibus Deam adcepit, extulitque in terram. Matronae primores civitatis, inter quas unius Claudiae Quintae insigne est nomen, adcepere: cui dubia (ut traditur) antea fama clariorem ad posteros tam religioso ministerio pudicitiam fecit. Eae per manus, subcedentes deinceps aliae aliis, omni effusa civitate obviam, thuribulis ante januas positis, qua praeferebatur, atque adcenso thure, precantibus, ut volens propitiaque urbem Romanam iniret, in aedem Victoriae, quae est in Palatio, pertulere Deam pridie Idus Apriles; isque dies festus fuit. Populus frequens dona Deae in Palatium tulit, lectisterniumque et ludi fuere, Megalesia adpellata.

XV. Quum de subplemento legionum, quae in provinciis erant, ageretur; *tempus esse*, a quibusdam senatoribus subjectum est, *quae dubiis in rebus utcumque tolerata essent, ea, demto jam tandem Deum benignitate metu, non ultra pati.* Erectis exspectatione Patribus, subjecerunt: *colonias Latinas duodecim, quae Q. Fabio et Q. Fulvio consulibus abnuissent milites dare, eas annum jam ferme sextum vacationem militiae, quasi honoris et beneficii caussa, habere; quum interim boni obedientesque socii, pro fide atque obsequio in populum Romanum, continuis omnium annorum delectibus exhausti essent.* Sub hanc vocem non memoria magis Patribus renovata rei prope jam obliteratae, quam ira inritata est. Itaque, nihil prius referre consules passi, decreverunt, *ut consules magistratus denosque principes Ne-*

pete,

pete, Sutrio, Ardea, Calibus, Alba, Carseolis, Sora, Suessa, Setia, Circejis, Narnia, Interamna. (eae namque coloniae in ea causa erant) *Romam exciţent; iis imperarent, quantum quaeque earum coloniarum militum plurimum dedisset populo Romano, ex quo hostes in Italia essent, duplicatum ejus summae numerum peditum daret et equites centenos vicenos. Si qua eum numerum equitum explere non posset, pro equite uno tres pedites liceret dare: pedites equitesque quam locupletissimi legerentur mitterenturque, ubicumque extra Italiam subplemento opus esset. Si qui ex iis recusarent, retineri ejus coloniae magistratus legatosque placere; neque, si postularent, senatum dari prius quam imperata fecissent. Stipendium praeterea iis coloniis in millia aeris asses singulos imperari exigique quotannis; censumque in iis coloniis agi ex formula ab Romanis censoribus data. Dari autem placere eamdem, quam populo Romano; deferrique Romam ab juratis censoribus coloniarum, prius quam magistratu abirent.* Ex hoc senatus consulto, adcitis Romam magistratibus primoribusque earum coloniarum, consules, quum militem stipendiumque imperassent; alii aliis magis recusare ac reclamare. Negare *tantum militum effici posse: vix, si simplum ex formula imperetur, enisuros.* Orare atque obsecrare, *ut sibi senatum adire ac deprecari liceret. Nihil se, quare perire merito deberent, admisisse: sed, si pereundum etiam foret, neque suum delictum, neque iram populi Romani, ut plus militum darent, quam haberent, posse efficere.* Consules obstinati manere legatos Romae jubent; magistratus ire domos ad delectus habendos. Nisi summa militum, quae imperata esset, Romam adducta, neminem iis senatum daturum. Ita praecisa spe

 sena-

senatum adeundi deprecandique: delectus in iis duodecim coloniis, per longam vacationem numero juniorum aucto, haud difficulter est perfectus.

XVI. Altera item res, prope aeque longo neglecta silentio, relata a M. Valerio Laevino est; qui, *privatis conlatas pecunias, se ac M. Claudio consulibus, reddi tandem, aequum esse* dixit; *nec mirari quemquam debere, in publica obligata fide suam praecipuam curam esse. Nam, praeterquam quod aliquid proprie ad consulem ejus anni, quo conlatae pecuniae essent, pertineret, etiam se auctorem ita conferendi fuisse, inopi aerario, nec plebe ad tributum sufficiente.* Grata ea Patribus admonitio fuit; jussisque referre consulibus, decreverunt, *ut tribus pensionibus ea pecunia solveretur: primam praesentem ii, qui tum essent, duas tertii et quinti consules numerarent.* Omnes deinde alias curas una occupavit, postquam Locrensium clades, quae ignoratae ad eam diem fuerant, legatorum adventu vulgatae sunt: nec tam Q. Pleminii scelus, quam Scipionis in eo aut ambitio aut neglegentia iras hominum irritavit. Decem legati Locrensium, obsiti squalore et sordibus, in comitio sedentibus consulibus velamenta supplicum, ramos oleae, (ut Graecis mos est) porrigentes, ante tribunal cum flebili vociferatione humi procubuerunt. Quaerentibus consulibus *Locrenses se* dixerunt *esse, ea passos a Q. Pleminio legato Romanisque militibus, quae pati ne Carthaginienses quidem velit populus Romanus. Rogare, uti sibi Patres adeundi deplorandique aerumnas suas potestatem facerent.*

XVII. Senatu dato, maximus natu ex iis: *Scio, quantum aestimentur nostrae apud vos querelae, Patres conscripti, plurimum in eo momen-*

menti esse, si probe sciatis, et quomodo proditi Locri Hannibali sint, et quomodo, pulso Hannibalis praesidio, restituti in ditionem vestram. Quippe si et culpa defectionis procul a publico consilio absit, et reditum in vestram ditionem adpareat, non voluntate solum, sed ope etiam ac virtute nostra; magis indignemini, bonis ac fidelibus sociis tam atroces atque indignas injurias ab legato vestro militibusque fieri. Sed ego causam utriusque defectionis nostrae in aliud tempus differendam arbitror esse, duarum rerum gratia, unius, ut coram P. Scipione, qui Locros recepit, omnium nobis recte perperamque factorum testis, agatur; alterius, quod, qualescumque sumus, tamen haec, quae passi sumus, pati non debuimus. Non possumus dissimilare, Patres conscripti, nos, quum praesidium Punicum in arce nostra haberemus, multa foeda et indigna et a praefecto praesidii Hamilcare, et ab Numidis Afrisque passos esse. Sed quid illa sunt, conlata cum iis, quae hodie patimur? Cum bona venia, quaeso, audiatis, Patres conscripti, id, quod invitus dicam. In discrimine est nunc humanum omne genus, utrum vos, an Carthaginienses principes terrarum videat. Si ex iis, quae Locrenses aut ab illis passi sumus, aut a vestro praesidio nunc quum maxime patimur, aestimandum Romanum ac Punicum imperium sit; nemo non illos sibi, quam vos, dominos praeoptet. Et tamen videte, quemadmodum Locrenses in vos animati sint. Quum a Carthaginiensibus injurias tanto minores adciperemus, ad vestrum imperatorem confugimus: quum a vestro praesidio plus quam hostilia patiamur, nusquam alio, quam ad vos, querelas detulimus. Aut vos respicietis perditas res nostras, Patres conscripti, aut ne ab

Diis quidem immortalibus quod precemur, quidquam superest. Q. Pleminius legatus missus est cum praesidio ad recipiendos a Carthaginiensibus Locros, et cum eodem ibi relictus est praesidio. In hoc legato vestro (dant enim animum ad loquendum libere ultimae miseriae) nec hominis quidquam est, Patres conscripti, praeter figuram et speciem; neque Romani civis, praeter habitum vestitumque et sonum Latinae linguae. Pestis ac bellua immanis, quales fretum quondam, quo ab Sicilia dividimur, ad perniciem navigantium circumsedisse fabulae ferunt. At si scelus libidinemque et avaritiam solus ipse exercere in socios vestros satis haberet; unam profundam quidem voraginem tamen patientia nostra expleremus. Nunc omnes centuriones militesque vestros (adeo in promiscuo licentiam atque improbitatem esse voluit) Pleminios fecit: omnes rapiunt, spoliant, verberant, vulnerant, occidunt; constuprant matronas, virgines, ingenuos, raptos ex complexu parentum. Quotidie capitur urbs nostra, quotidie diripitur; dies noctesque omnia passim mulierum puerorumque, qui rapiuntur atque absportantur, ploratibus sonant. Miretur, qui sciat, quomodo aut nos ad patiendum sufficiamus, aut illos, qui faciunt, nondum tantarum injuriarum satietas ceperit. Neque ego exsequi possum, nec vobis operae est audire singula, quae passi sumus. Communiter omnia amplectar. Nego domum ullam Locris; nego quemquam hominem expertem injuriae esse; nego ullum genus sceleris, libidinis, avaritiae superesse, quod in ullo, qui pati potuerit, praetermissum sit. Vix ratio iniri potest, uter casus civitatis sit detestabilior, quum hostes bello urbem cepere, an quum exitiabilis tyrannus vi atque armis oppressit. Omnia, quae captae urbes

bes patiuntur, passi sumus, et quum maxime patimur, Patres conscripti; omnia, quae crudelissimi atque inportunissimi tyranni scelera in oppressos cives edunt, Pleminius in nos liberosque nostros et conjuges edidit.

XVIII. Vnum est, de quo nominatim et nos queri religio infixa animis cogat, et vos audire, et exsolvere rem publicam vestram religione, si ita vobis videbitur, velimus, Patres conscripti. Vidimus enim, cum quanta ceremonia non vestros solum colatis Deos, sed etiam externos accipiatis. Fanum est apud nos Proserpinae, de cujus sanctitate templi credo aliquam famam ad vos pervenisse Pyrrhi bello; qui quum, ex Sicilia rediens, Locros classe praeterveheretur, inter alia foeda, quae propter fidem erga vos in civitatem nostram facinora edidit, thesauros quoque Proserpinae, intactos ad eam diem, spoliavit, atque ita, pecunia in naves imposita, ipse terra est profectus. Quid ergo evenit, Patres conscripti? Classis postera die foedissima tempestate lacerata, omnesque naves, quae sacram pecuniam habuerunt, in litora nostra ejectae sunt. Qua tanta clade edoctus tandem Deos esse superbissimus rex pecuniam omnem conquisitam in thesauros Proserpinae referri jussit. Nec tamen illi umquam postea prosperi quidquam evenit; pulsusque Italia, ignobili atque inhonesta morte, temere nocte ingressus Argos, occubuit. Haec quum audisset legatus vester tribunique militum, et mille alia, quae non augendae religionis causa, sed praesentis Deae numine saepe comperta nobis majoribusque nostris, referebantur; ausi sunt nihilo minus sacrilegas admovere manus intactis illis thesauris, et nefanda praeda se ipsos ac domos contaminare suas et milites vestros.

 Qui-

Quibus, per vos, fidem vestram, Patres conscripti, prius quam eorum scelus expietis, neque in Italia, neque in Africa quidquam rei gesseritis; ne, quod piaculum commiserunt, non suo solum sanguine, sed etiam publica clade luant. Quamquam ne nunc quidem, Patres conscripti, aut in ducibus, aut in militibus vestris cessat ira Deae. Aliquoties jam inter se signis conlatis concucurrerunt. Dux alterius partis Plemi-nius, alterius duo tribuni militum erant. Non acrius cum Carthaginiensibus, quam inter se ipsi, ferro dimicaverunt; praebuissentque occasionem furore suo Locros recipiendi Hannibali, ni adcitus ab nobis Scipio intervenisset. At, Hercule, milites contactos sacrilegio furor agitat: in ducibus ipsis puniendis nullum Deae numen adparuit? Immo ibi praesens maxime fuit. Virgis caesi tribuni ab legato sunt. Legatus deinde insidiis tribunorum interceptus, praeterquam quod toto corpore laceratus, naso quoque auribusque decisis, exsanguis est relictus: recreatus deinde legatus ex vulneribus tribunos militum in vincula conjectos, dein verberatos, servilibusque omnibus subpliciis cruciatos trucidando occidit; mortuos deinde prohibuit sepeliri. Has Dea poenas a templi sui spoliatoribus habet; nec ante desinet omnibus eos agitare furiis, quam reposita sacra pecunia in thesauris fuerit. Majores quondam nostri, gravi Crotoniensium bello, quia extra urbem templum est, transferre in urbem eam pecuniam voluerunt. Noctu audita ex delubro vox est, abstinerent manus: Deam sua templa defensuram. *Quia movendi inde thesauros incussa erat religio, muro circumdare templum voluerunt. Ad aliquantum jam altitudinis excitata erant moenia, quum subito conlabsa ruina sunt. Sed et nunc et saepe alias*

Dea

Dea suam sedem suumque templum aut tutata est, aut a violatoribus gravia piacula exegit. Nostras injurias nec potest, nec possit alius ulcisci, quam vos, Patres conscripti. Ad vos vestramque fidem supplices confugimus. Nihil nostra interest, utrum sub illo legato, sub illo praesidio Locros esse sinatis, an irato Hannibali et Poenis ad supplicium dedatis. Non postulamus, ut extemplo nobis, ut de absente, ut indicta causa credatis. Veniat, coram ipse audiat, ipse diluat. Si quidquam sceleris, quod homo in homines edere potest, in nos praetermisit; non recusamus, quin et nos omnia eadem iterum, si pati possumus, patiamur; et ille omni divino humanoque liberetur scelere.

XIX. Haec quum ab legatis dicta essent, quaesissetque ab iis Q. Fabius, detulissentne eas querelas ad P. Scipionem; responderunt, *missos legatos esse, sed eum belli apparatu occupatum esse, et in Africam aut jam trajecisse, aut intra paucos dies trajecturum: et, legati gratia quanta esset apud imperatorem, expertos esse, quum, inter eum et tribunos cognita causa, tribunos in vincula conjecerit; legatum aeque sontem, aut magis etiam, in ea potestate reliquerit.* Jussis excedere e templo legatis, non Pleminius modo, sed etiam Scipio, principum orationibus lacerari. Ante omnes Q. Fabius, natum eum ad corrumpendam disciplinam militarem, arguere. *Sic et in Hispania plus prope per seditionem militum, quam bello, amissum. Externo et regio more et indulgere licentiae militum, et saevire in eos.* Sententiam deinde aeque trucem orationi adjecit. *Pleminium legatum vinctum Romam deportari placere, et ex vinculis causam dicere; ac, si vera forent, quae Locrenses quererentur, in carcere necari, bonaque ejus publicari. P.*

Scipionem, quod de provincia decessisset injussu senatus, revocari; agique cum tribunis plebis, ut de imperio ejus abrogando ferrent ad populum. Locrensibus coram senatum respondere: Quas injurias sibi factas quererentur, eas neque senatum, neque populum Romanum factas velle. Viros bonos sociosque et amicos eos adpellari; liberos, conjuges, quaeque alia erepta essent, restitui: pecuniam, quanta ex thesauris Proserpinae sublata esset, conquiri, duplamque pecuniam in thesauros reponi: et sacrum piaculare fieri; ita ut prius ad conlegium pontificum referretur, quod sacri thesauri moti, violati essent; quae piacula, quibus Diis, quibus hostiis, fieri placeret. Milites, qui Locris essent, omnes in Siciliam transportari: quatuor cohortes sociarum Latini nominis in praesidium Locros adduci. Perrogari eo die sententiae, adcensis studiis pro Scipione et adversus Scipionem, non potuere. Praeter Pleminii facinus Locrensiumque cladem, ipsius etiam imperatoris non Romanus modo, sed ne militaris quidem cultus jactabatur: *cum pallio crepidisque inambulare in gymnasio, libellis eum palaestraeque operam dare: aeque segniter molliterque cohortem totam Syracusarum amoenitate frui: Carthaginem atque Hannibalem excidisse de memoria: exercitum omnem licentia corruptum, qualis Sucrone in Hispania fuerit, qualis nunc Locris, sociis magis, quam hosti, metuendum.*

XX. Haec quamquam partim vera, partim mixta, eoque similia veris jactabantur, vicit tamen Q. Metelli sententia, qui, de ceteris Maximo adsensus, de Scipionis causa dissensit. *Qui enim convenire, quem modo civitas juvenem admodum recuperandae Hispaniae delegerit ducem, quem, recepta ab hostibus Hispania, ad inponendum Punico bello finem creaverit*

verit consulem, spe destinaverit Hannibalem ex Italia detracturum, Africam subacturum, eum repente, tamquam Q. Pleminium, indicta causa prope damnatum, ex provincia revocari? quum ea, quae in se nefarie facta Locrenses quererentur, ne praesente quidem Scipione facta dicerent, neque aliud, quam patientia aut pudor, quod legato pepercisset, insimulari possit? Sibi placere, M. Pomponium praetorem, cui Sicilia provincia sorte evenisset, triduo proximo in provinciam proficisci: consules decem legatos, quos iis videretur, ex senatu legere, quos cum praetore mitterent, et duos tribunos plebei atque aedilem. Cum eo consilio praetorem cognoscere. Si ea, quae Locrenses facta quererentur, jussu aut voluntate P. Scipionis facta essent, ut eum de provincia decedere juberent. Si P. Scipio jam in Africam trajecisset, tribuni plebis atque aedilis cum duobus legatis, quos maxime praetor idoneos censuisset, in Africam proficiscerentur: tribuni atque aedilis, qui reducerent inde Scipionem; legati, qui exercitui praeessent, donec novus imperator ad eum exercitum venisset. Sin M. Pomponius et decem legati comperissent, neque jussu, neque voluntate P. Scipionis ea facta esse, ut ad exercitum Scipio maneret, bellumque, ut proposuisset, gereret. Hoc facto senatus consulto, cum tribunis plebis actum est, ut compararent inter se, aut sorte legerent, qui domo cum praetore ac legatis irent. Ad conlegium pontificum relatum de expiandis, quae Locris in templo Proserpinae tacta, violata elataque inde essent. Tribuni plebis cum praetore et decem legatis profecti M. Claudius Marcellus et M. Cincius Alimentus: iis aedilis plebis datus, quem, si aut in Sicilia praetori dicto audiens non esset Scipio, aut jam in Africam trajecisset, prendere tribuni jube-

juberent, ac jure sacrosanctae potestatis reducerent. Prius Locros ire, quam Messanam, consilium erat.

XXI. Ceterum duplex fama est, quod ad Pleminium adtinet. Alii, auditis, quae Romae acta essent, in exsilium Neapolim euntem forte in Q. Metellum, unum ex legatis, incidisse, et ab eo Rhegium vi retractum tradunt: alii, ab ipso Scipione legatum cum triginta nobilissimis equitum missum, qui Q. Pleminium in catenas et cum eo seditionis principes conjicerent. Ii omnes, seu ante Scipionis, seu tum praetoris jussu, traditi in custodiam Rheginis. Praetor legatique Locros profecti primam, sicuti mandatum erat, religionis curam habuere. Omnem enim sacram pecuniam, quaeque apud Pleminium, quaeque apud milites erat, conquisitam, cum ea quam ipsi secum adtulerant, in thesauris reposuerunt, ac piaculare sacrum fecerunt. Tum vocatos ad concionem milites praetor signa extra urbem efferre jubet, castraque in campo locat, cum gravi edicto, *si quis miles aut in urbe restitisset, aut secum extulisset, quod suum non esset. Locrensibus se permittere, ut, quod sui quisque cognasset, prehenderet; si quid non compareret, repeteret. Ante omnia, libera corpora placere sine mora Locrensibus restitui. Non levi defuncturum poena, qui non restituisset.* Locrensium deinde concionem habuit, atque, *iis libertatem legesque suas populum Romanum senatumque restituere,* dixit, *Si qui Pleminium aliumve quem adcusare vellet, Rhegium se sequeretur. Si de P. Scipione publice queri vellent, ea, quae Locris nefarie in Deos hominesque facta essent, jussu aut voluntate P. Scipionis facta esse, legatos mitterent Messanam; ibi se cum consilio cogniturum.* Locrenses praetori legatis-

tisque et senatui ac populo Romano gratias egere: *se ad Pleminium accusandum ituros. Scipionem, quamquam parum injuriis civitatis suae doluerit, eum esse virum, quem amicum sibi, quam inimicum, malint esse. Pro certo se habere, neque jussu, neque voluntate P. Scipionis tot tam nefanda commissa: aut Pleminio nimium, aut sibi parum creditum. Natura insitum quibusdam esse, ut magis peccari nolint, quam satis animi ad vindicanda peccata habeant.* Et praetori et consilio haud mediocre onus demtum erat de Scipione cognoscendi. Pleminium et ad duo et triginta homines cum eo damnaverunt, atque in catenis Romam miserunt: ipsi ad Scipionem profecti sunt, ut ea quoque, quae vulgata sermonibus erant de cultu ac desidia imperatoris solutaque militiae disciplina, comperta oculis perferrent Romam.

XXII. Venientibus eis Syracusas, Scipio res, non verba, ad purgandum sese paravit. Exercitum omnem eo convenire, classem expediri jussit, tamquam dimicandum eo die terra marique cum Carthaginiensibus esset. Quo die venerunt, hospitio comiter adceptis postero die terrestrem navalemque exercitus, non instructos modo, sed hos decurrentes, classem in portu, simulacrum et ipsam edentem navalis pugnae, ostendit: tum circa armamentaria et horrea aliumque belli adparatum visendum praetor legatique ducti, tantaque admiratio singularum universarumque rerum incussa, ut satis crederent, aut illo duce atque exercitu vinci Carthaginiensem populum, aut nullo alio posse; juberentque, quod Dii bene verterent, trajicere, et spei conceptae, quo die illum omnes centuriae priorem consulem dixissent, primo quoque tempore compotem populum Romanum facere: adeoque laetis inde animis pro-

XXIV. Cum his mandatis ab rege legati ad Scipionem missi Syracusis eum convenerunt. Scipio, quamquam magno momento rerum in Africa gerendarum magnaque spe destitutus erat, legatis propere, prius quam res vulgaretur, remissis in Africam, literas dat ad regem, quibus etiam atque etiam monet eum, *ne jura hospitii secum, neu cum populo Romano initae societatis, neu fas, fidem, dextras, Deos testes atque arbitros conventorum, fallat.* Ceterum, quando neque celari adventus Numidarum poterat, (vagati enim in urbe obversatique praetorio erant) et, si sileretur, quid petentes venissent, periculum erat, ne vera eo ipso, quod celarentur, sua sponte magis emanarent, timorque in exercitum incederet, ne simul cum rege et Carthaginiensibus foret bellandum, avertit a vero falsis praeoccupando mentes hominum: et, vocatis ad concionem militibus, *Non ultra esse cunctandum,* ait. *Instare, ut in Africam quam primum trajiciat, socios reges. Masinissam prius ipsum ad Laelium venisse, querentem, quod cunctando tempus tereretur. Nunc Syphacem mittere legatos, idem admirantem, quae tam diuturnae morae sit causa, postulantemque, ut aut trajiciatur tandem in Africam exercitus, aut, si mutata consilia sint, certior fiat, ut et ipse sibi ac regno suo possit consulere. Itaque, paratis jam omnibus instructisque, et re jam non ultra recipiente cunctationem, in animo sibi esse, Lilybaeum classe traducta, eodemque omnibus peditum equitumque copiis contractis, quae prima dies cursum navibus daret, Deis bene juvantibus, in Africam trajicere.* Literas ad M. Pomponium mittit, ut, si ei videretur, Lilybaeum veniret, ut communiter consulerent, quas potissimum legiones et quantum militum nume-

numerum, in Africam trajiceret. Item circum oram omnem maritimam misit, ut naves onerariae comprehensae Lilybaeum omnes contraherentur. Quidquid militum naviumque in Sicilia erat, quum Lilybaeum convenissent, et nec urbs multitudinem hominum, nec portus naves caperet; tantus omnibus ardor erat in Africam trajiciendi, ut non ad bellum duci viderentur, sed ad certa victoriae praemia. Praecipue, qui superabant ex Cannensi exercitu, milites illo, non alio duce, credebant, navata rei publicae opera, finire se militiam ignominiosam posse. Et Scipio minime id genus militum adspernabatur, ut qui neque ad Cannas ignavia eorum cladem adceptam sciret, neque ullos aeque veteres milites in exercitu Romano esse expertosque non variis proeliis modo, sed urbibus etiam obpugnandis. Quinta et sexta Cannenses erant legiones. Eas se trajecturum in Africam quum dixisset, singulos milites inspexit, relictisque, quos non idoneos credebat, in locum eorum subjecit, quos secum ex Italia adduxerat; subplevitque ita eas legiones, ut singulae sena millia et ducenos pedites, trecenos haberent equites: sociorum item Latini nominis pedites equitesque de exercitu Cannensi legit.

XXV. Quantum militum in Africam transportatum sit, non parvo numero inter auctores discrepat. Alibi decem millia peditum, duo millia et ducentos equites; alibi sedecim millia peditum, mille et sexcentos equites; alibi parte plus dimidia rem auctam, quinque et triginta millia peditum equitumque in naves inposita invenio. Quidam non adjecere numerum; inter quos me ipse in re dubia poni malim. Coelius, ut abstinet numero, ita ad inmensum multitudinis speciem auget. Volu-

cres ad terram delabsas clamore militum ait; tantamque multitudinem conscendisse naves, ut nemo mortalium, aut in Italia, aut in Sicilia, relinqui videretur. Milites ut in naves ordine ac sine tumultu conscenderent, ipse eam sibi curam sumsit. Nauticos C. Laelius, qui classis praefectus erat, in navibus, ante conscendere coactos, continuit. Commeatus inponendi M. Pomponio praetori cura data: quinque et quadraginta dierum cibaria, e quibus quindecim dierum cocta, inposita. Vt omnes jam in navibus erant, scaphas circummisit, ut ex navibus gubernatoresque et magistri navium et bini milites in forum convenirent ad imperia adcipienda. Postquam convenerunt, primum ab iis quaesivit, si aquam hominibus jumentisque in totidem dies, quot frumentum, inposuissent. Vbi responderunt, aquam dierum quinque et quadraginta in navibus esse; tum edixit militibus, ut silentium quieti nautis sine certamine ad ministeria exsequenda bene obedientes praestarent. Cum viginti rostratis se ac L. Scipionem ab dextro cornu, laevum, totidem rostratas, et C. Laelium praefectum classis cum M. Porcio Catone (quaestor is tum erat) onerariis futurum praesidio. Lumina in navibus singula rostratae, bina onerariae haberent: in praetoria nave insigne nocturnum trium luminum fore. Emporia ut peterent, gubernatoribus edixit. Fertilissimus ager, eoque abundans omnium copia rerum est regio et inbelles (quod plerumque in uberi agro evenit) barbari sunt; priusque, quam Carthagine subveniretur, obprimi videbantur posse. Iis editis imperiis, redire ad naves jussi; et postero die, Deis bene juvantibus, signo dato solvere naves.

XXVI.

XXVI. Multae classes Romanae e Sicilia atque ipso illo portu profectae erant. Ceterum non eo bello solum, (nec id mirum, praedatum enim tantummodo pleraeque classes ierant) sed ne priore quidem, ulla profectio tanti spectaculi fuit. Quamquam, si magnitudine classis aestimaretur, et bini consules cum binis exercitibus ante trajecerant; et prope totidem rostratae in illis classibus fuerant, quot onerariis Scipio tum trajiciebat. Nam, praeter quadraginta longas naves, quadringentis ferme onerariis exercitum transvexit. Sed et bellum bello, secundum priore, ut atrocius Romanis videretur, quum quod in Italia bellabatur, tum ingentes strages tot exercituum, simul caesis ducibus, effecerant; et Scipio dux, partim factis fortibus, partim suapte fortuna quadam ingentis ad incrementa gloriae celebratus, converterat animos: simul et mens ipsa trajiciendi, nulli ante eo bello duci tentata, quod ad Hannibalem detrahendum ex Italia, transferendumque et finiendum in Africa bellum, se transire vulgaverat. Concurrerat ad spectaculum in portum omnis turba, non habitantium modo Lilybaei, sed legationum omnium ex Sicilia; quae et ad prosequendum Scipionem officii causa convenerant, et praetorem provinciae M Pomponium sequutae fuerant. Ad hoc legiones, quae in Sicilia relinquebantur, ad prosequendos commilitones processerant; ne classis modo prospectantibus e terra, sed terra etiam omnis circa referta turba spectaculo navigantibus erat.

XXVII. Vbi inluxit, Scipio e praetoria nave, silentio per praeconem facto, *Divi Divaeque*, inquit, *maria terrasque qui colitis, vos precor quaesoque, uti, quae in meo imperio gesta sunt, geruntur, postque gerentur, ea mihi,*

populo plebique Romanae, sociis nominique Latino, qui populi Romani, quique meam sectam, imperium auspiciumque terra, mari amnibusque sequuntur, bene verruncent: eaque vos omnia bene juvetis; bonis auctibus auxitis; salvos incolumesque, victis perduellibus victores, spoliis decoratos, praeda onustos triumphantesque, mecum domos reduces sistatis: inimicorum hostiumque ulciscendorum copiam faxitis: quaeque populus Carthaginiensis in civitatem nostram facere molitus est, ea ut mihi populoque Romano in civitatem Carthaginiensium exempla edendi facultatem detis. Secundum eas preces cruda exta victimae, uti mos est, in mare porricit, tubaque signum dedit proficiscendi. Vento secundo vehementi satis profecti, celeriter e conspectu terrae ablati sunt: et a meridie nebula occepit, ita ut vix concursus navium inter se vitarent. Lenior ventus in alto factus. Noctem insequentem eadem caligo obtinuit: sole orto est discussa, et addita vis vento. Jam terram cernebant. Haud ita multo post gubernator Scipioni ait, *non plus quinque millia passuum Africam abesse: Mercurii promontorium se cernere. Si jubeat eo dirigi, jam in portu fore omnem classem.* Scipio, ut in conspectu terra fuit, precatus, uti bono rei publicae suoque Africam viderit, dare vela, et alium infra navibus adcessum petere jubet. Vento eodem ferebantur. Ceterum nebula, sub idem ferme tempus, quo pridie, exorta conspectum terrae ademit, et ventus premente nebula cecidit. Nox deinde incertiora omnia fecit. Itaque ancoras, ne aut inter se concurrerent naves, aut terrae inferrentur, jecere. Vbi inluxit, ventus idem coortus, nebula disjecta, aperuit omnia Africae litora. Scipio, quod esset proximum promontorium,

per-

percunctatus, quum Pulcri promontorium id vocari audisset, *Placet omen*, inquit; *huc dirigite naves.* Eo classis decurrit: copiae omnes in terram expositae sunt. Prosperam navigationem sine terrore ac tumultu fuisse, permultis Graecis Latinisque auctoribus credidi. Coelius unus, praeterquam quod non mersas fluctibus naves, ceteros omnes coelestes maritimosque terrores, postremo abreptam tempestate ab Africa classem ad insulam Aegimurum, inde aegre correctum cursum, exponit; et, prope obrutis navibus, injussu imperatoris, scaphis, haud secus quam naufragos, milites sine armis cum ingenti tumultu in terram evasisse.

XXVIII. Expositis copiis, Romani castra in proximis tumulis metantur. Jam non in maritimos modo agros, conspectu primum classis, dein tumultu egredientium in terram, pavor terrorque pervenerat, sed in ipsas urbes. Neque enim hominum modo turba, mulierum puerorumque agminibus immixta, omnes passim compleverat vias, sed pecora quoque prae se agrestes agebant; ut relinqui subito Africam diceres. Vrbibus vero ipsis majorem, quam quem secum adtulerant, terrorem inferebant. Praecipue Carthaginis prope ut captae tumultus fuit. Nam post M. Atilium Regulum et L. Manlium consules, annis prope quinquaginta, nullum Romanum exercitum viderant, praeter praedatorias classes, quibus exscensiones in agros maritimos factae erant; raptisque, quae obvia fors fecerat, prius recursum semper ad naves, quam clamor agrestes conciret, fuerat. Eo major tum fuga pavorque in urbe fuit. Et, Hercule, neque exercitus domi validus, neque dux, quem opponerent, erat. Hasdrubal, Gisgonis filius,

 gene-

genere, fama, divitiis, regia tum etiam adfinitate, longe primus civitatis erat: sed eum ab illo ipso Scipione aliquot proeliis fusum pulsumque in Hispania meminerat; nec magis ducem duci parem, quam tumultuarium exercitum suum Romano exercitui esse. Itaque, velut si urbem extemplo adgressurus Scipio foret, ita ad arma est conclamatum; portaeque raptim clausae, et armati in muris, vigiliaeque et stationes dispositae, ac nocte insequenti vigilatum est. Postero die quingenti equites, speculatum ad mare turbandosque egredientes ex navibus missi, in stationes Romanorum inciderunt. Jam enim Scipio, classe Vticam missa, ipse haud ita multum progressus a mari, tumulos proximos ceperat; equites et in stationibus locis idoneis posuerat, et per agros miserat praedatum.

XXIX. Ii cum Carthaginiensi equitatu proelium quum commisissent, paucos in ipso certamine, plerosque fugientes persequuti, (in quibus praefectum quoque Hannonem, nobilem juvenem) occiderunt. Scipio non agros modo circa vastavit, sed urbem etiam proximam Afrorum satis opulentam cepit; ubi praeter cetera, quae extemplo in naves onerarias inposita missaque in Siciliam erant, octo millia liberorum servorumque capitum sunt capta. Laetissimus tamen Romanis in principio rerum gerendarum adventus fuit Masinissae: quem quidam cum ducentis haud amplius equitibus, plerique cum duum millium equitatu tradunt venisse. Ceterum quum longe maximus omnium aetatis suae regum hic fuerit, plurimumque rem Romanam juverit, operae pretium videtur, excedere paullulum ad enarrandum, quam varia fortuna usus sit in amittendo recuperandoque paterno regno. Militanti pro Cartha-

thaginiensibus in Hispania pater ei moritur: Galae nomen erat. Regnum ad fratrem regis Oesalcem, pergrandem natu, (mos ita apud Numidas est) pervenit. Haud multo post, Oesalce quoque mortuo, major ex duobus filiis ejus Capusa, puero admodum altero, paternum imperium adcepit. Ceterum quum magis jure gentis, quam auctoritate inter suos aut viribus, obtineret regnum; exstitit quidam, Mezetulus nomine, non alienus sanguine regibus, familiae semper inimicae, ac de imperio varia fortuna cum iis, qui tum obtinebant, certantis. Is, concitatis popularibus, apud quos, invidia regum, magnae auctoritatis erat, castris palam positis, descendere regem in aciem, ac dimicare de regno coegit. In eo proelio Capusa cum multis principum cecidit, gens Massylorum omnis in ditionem imperiumque Mezetuli concessit. Regio tamen nomine abstinuit; contentusque nomine modico tutoris, puerum Lacumacen, qui stirpis regiae supererat, regem adpellat. Carthaginiensem nobilem feminam, sororis filiam Hannibalis, quae proxime Oesalci regi nupta fuerat, matrimonio sibi jungit, spe Carthaginiensium societatis; et cum Syphace hospitium vetustum legatis missis renovat, omnia ea auxilia praeparans adversus Masinissam.

XXX. Et Masinissa, audita morte patrui, dein nece fratris patruelis, ex Hispania in Mauritaniam (Bocchar ea tempestate rex Maurorum erat) trajicit. Ab eo suplex infimis precibus auxilium itineri, quoniam bello non poterat, quatuor millia Maurorum inpetravit. Cum iis, praemisso nuntio ad paternos suosque amicos, quum ad fines regni pervenisset, quingenti ferme Numidae ad eum convenerunt. Igitur Mauris inde, sicut convenerat,

retro ad regem remissis, quamquam aliquanto minor saepe multitudo, nec cum qua tantam rem adgredi satis auderet, conveniret; ratus agendo ac moliendo vires quoque ad agendum aliquid conlecturum, proficiscenti ad Syphacem Lacumaci regulo ad Thapsum obcurrit. Trepidum agmen quum in urbem refugisset, urbem Masinissa primo inpetu capit: ex regiis alios tradentes se recipit, alios vim parantes occidit. Pars maxima cum ipso puero inter tumultum ad Syphacem, quo primum intenderant iter, pervenerunt. Fama hujus modicae rei, in principio rerum prospere actae, convertit ad Masinissam Numidas: adfluebantque undique ex agris vicisque veteres milites Galae, et invitabant juvenem ad recuperandum paternum regnum. Numero militum aliquantum Mezetulus superabat. Nam et ipse eum exercitum, quo Capusam vicerat, et ex receptis post caedem regis aliquot habebat; et puer Lacumaces ab Syphace auxilia ingentia adduxerat. Quindecim millia peditum Mezetulo, decem millia equitum erant. Quibuscum Masinissa, nequaquam tantum peditum equitumve habens, acie conflixit. Vicit tamen et veterum militum virtus, et prudentia inter Romana et Punica arma exercitati ducis. Regulus cum tutore et exigua Maesylorum manu in Carthaginiensium agrum perfugit. Ita recuperato regno paterno, Masinissa, quia sibi adversus Syphacem haud paullo majorem restare dimicationem cernebat, optimum ratus cum fratre patruele gratiam reconciliare, missis, qui et puero spem facerent, si in fidem Masinissae sese permisisset, futurum in eodem honore, quo apud Galam Oesalces quondam fuisset; et qui Mezetulo, praeter inpunitatem, sua omnia cum fide restitui

ftitui fponderent; ambo praeoptantes exfilio modicam domi fortunam (omnia, ne id fieret, Carthaginienfibus de induftria agentibus) ad fefe perduxit.

XXXI. Hafdrubal tum forte, quum haec gerebantur, apud Syphacem erat. Qui Numidae, haud fane multum ad fe pertinere credenti, utrum penes Lacumacen, an Mafiniffam, regnum Maffylorum effet, *falli eum magnopere*, ait, *fi Mafiniffam eisdem contentum fore, quibus patrem Galam, aut patruum ejus Oefalcem, credat. Multo majorem indolem in eo animi ingeniique effe, quam in ullo gentis ejus umquam fuiffet. Saepe eum in Hifpania rarae inter homines virtutis fpecimen dediffe fociis pariter hoftibusque: et Syphacem, et Carthaginienfes, nifi orientem illum ignem obpreffiffent, ingenti mox incendio, quum jam nullam opem ferre poffent, arfuros. Adhuc teneras et fragiles ejus vires effe, vixdum coalefcens foventis regnum.* Inftando ftimulandoque pervincit, ut exercitum ad fines Maffylorum admoveat, atque in agro, de quo faepe cum Gala non verbis modo disceptatum, fed etiam armis certatum fuerat, tamquam haud dubie juris fui, caftra locat. *Si quis arceat, id quod maxime opus fit, acie dimicaturum: fin per metum agro cedatur, in medium regnum eundum. Aut fine certamine conceffuros in ditionem ejus Maffylos, aut nequaquam pares futuros armis.* His vocibus incitatus Syphax Mafiniffae bellum infert, et primo certamine Maffylos fundit fugatque. Mafiniffa cum paucis equitibus ex acie in montem (Balbum incolae vocant) perfugit. Familiae aliquot cum mapalibus pecoribusque fuis (ea pecunia illis eft) perfequuti funt regem: cetera Maffylorum multitudo in ditionem Syphacis conceffit. Quem ceperant

 exfu-

exſules montem, herbidus aquoſusque eſt; et, quia pecori bonus alendo erat, hominum quoque, carne ac lacte veſcentium, abunde ſufficiebat alimentis. Inde nocturnis primo ac furtivis incurſionibus, deinde aperto latrocinio, infeſta omnia circa eſſe: maxime uri Carthaginienſis ager, quia et plus praedae, quam inter Numidas, et latrocinium tutius erat. Jamque adeo licenter eludebant, ut ad mare devectam praedam venderent mercatoribus, adpellentibus naves ad id ipſum, pluresque, quam juſto ſaepe in bello, Carthaginienſium caderent caperenturque. Deplorabant ea apud Syphacem Carthaginienſes, infenſumque et ipſum ad reliquias belli perſequendas inſtigabant. Sed vix regium videbatur, latronem vagum in montibus conſectari.

XXXII. Bocchar, ex praefectis regiis vir acer et inpiger, ad id delectus. Ei data quatuor millia peditum, duo equitum: praemiorumque ingentium ſpe oneratus, ſi caput Maſiniſſae retuliſſet, aut vivum (id vero inaeſtimabile gaudium fore) cepiſſet, palatos incurioſeque agentes inproviſo adortus, pecorum hominumque ingenti multitudine a praeſidio armatorum excluſa, Maſiniſſam ipſum cum paucis in verticem montis compellit. Inde, prope ut jam debellato, nec praeda modo pecorum hominumque captorum miſſa ad regem, ſed copiis etiam, ut aliquanto majoribus, quam pro reliquiis belli, remiſſis, cum haud amplius peditibus mille ducentisque equitibus, degreſſum jugis Maſiniſſam perſequutus, in valle arcta, faucibus utrimque obſeſſis, incluſit. Ibi ingens caedes Maſſylorum facta. Maſiniſſa cum quinquaginta haud amplius equitibus per anfractus montis ignotos ſequentibus ſe eripuit. Tenuit tamen veſtigia Bocchar adeg-

adeptusque eum patentibus prope Clupeam urbem campis, ita circumvenit, ut, praeter quatuor equites, omnes ad unum interficeret. Cum iis ipsum quoque Masinissam saucium prope e manibus inter tumultum amisit. In conspectu erant fugientes; ala equitum, dispersa toto campo, quibusdam, ut obcurrerent, per obliqua tendentibus, quinque hostes sequebatur. Amnis ingens fugientes adcepit, (neque enim cunctanter, ut quos major metus urgueret, immiserant equos) raptique gurgite, et in obliquum praelati. Duobus in conspectu hostium in praerapidum gurgitem haustis, ipse periisse creditus. At duo reliqui equites cum eo inter virgulta ulterioris ripae emerserunt. Is finis Bocchari sequendi fuit, nec ingredi flumen auso, nec habere credenti se jam, quem sequeretur. Inde vanus auctor absumti Masinissae ad regem rediit; missique, qui Carthaginem gaudium ingens nuntiarent: totaque Africa fama mortis Masinissae repleta varie animos adfecit. Masinissa in spelunca obculta, quum herbis curaret vulnus, duorum equitum latrocinio per dies aliquot vixit. Vbi primum ducta cicatrix, patique posse visa jactationem, audacia ingenti pergit ire ad regnum repetendum; atque, in ipso itinere haud plus quadraginta equitibus conlectis, quum in Massylos, palam jam quis esset ferens, venisset, tantum motum quum favore pristino, tum gaudio insperato, quod, quem perisse crediderant, incolumem cernebant, fecit, ut intra paucos dies sex millia peditum armatorum, quatuor equitum, ad eum convenirent; jamque non in possessione modo paterni regni esset, sed etiam socios Carthaginiensium populos Masaesylorumque fines (id Syphacis regnum erat) vastaret. Inde, inritato ad bellum

Sypha-

Syphace, inter Cirtam Hipponemque in jugis obportuniorum ad omnia montium consedit.

XXXIII. Majorem igitur eam rem Syphax ratus, quam ut per praefectum ageret, cum filio juvene (nomen Verminae erat) parte exercitus missa, imperat, ut, circumducto agmine, in se intentum hostem ab tergo invadat. Nocte profectus Vermina, qui ex obculto adgressurus erat: Syphax autem interdiu aperto itinere, ut qui, signis conlatis, acie dimicaturus esset, movit castra. Vbi tempus visum est, quo pervenisse jam circummissi videri poterant, et ipse leni clivo ferente ad hostem, quum multitudine fretus, tum praeparatis ab tergo insidiis, per adversum montem erectam aciem ducit. Masinissa fiducia maxime loci, quo multo aequiore pugnaturus erat, et ipse dirigit suos. Atrox proelium et diu anceps fuit; loco et virtute militum Masinissam, multitudine, quae nimio major erat, Syphacem juvante. Ea multitudo divisa, quum pars a fronte urgueret, pars a tergo se circumfudisset, victoriam haud dubiam Syphaci dedit: et ne effugium quidem patebat hinc a fronte, hinc ab tergo inclusis. Itaque ceteri pedites equitesque caesi aut capti. Ducentos ferme equites Masinissa circa se conglobatos, divisosque turmatim in tres partes, erumpere jubet; loco praedicto, in quem ex dissipata convenirent fuga. Ipse, qua intenderat, inter media tela hostium evasit. Duae turmae haesere: altera metu dedita hosti; pertinacior in repugnando telis obruta et confixa est. Verminam prope vestigiis instantem, in alia atque alia flectendo itinera eludens, taedio et desperatione tandem fessum, absistere sequendo coegit. Ipse cum sexaginta equitibus ad minorem Syrtim pervenit. Ibi cum conscientia egregia

gia saepe repetiti regni paterni, inter Punica Emporia gentemque Garamantum omne tempus, usque ad C. Laelji classisque Romanae adventum in Africam, consumsit. Haec animum inclinant, ut cum modico potius, quam cum magno praesidio equitum, ad Scipionem quoque postea venisse Masinissam credam: quippe illa regnantis multitudo, haec paucitas exsulis fortunae conveniens est.

XXXIV. Carthaginienses, ala equitum cum praefecto amissa, alio equitatu per novum delectum comparato, Hannonem Hamilcaris filium praeficiunt. Hasdrubalem subinde ac Syphacem per literas nuntiosque, postremo etiam per legatos, arcessunt: Hasdrubalem opem ferre prope circumsessae patriae jubent: Syphacem orant, ut Carthagini, ut universae Africae subveniat. Ad Vticam tum castra Scipio, ferme mille passus ab urbe, habebat, translata a mari, ubi paucos dies stativa conjuncta classi fuerant. Hanno, nequaquam satis valido, non modo ad lacessendum hostem, sed ne ad tuendos quidem a populationibus agros, equitatu accepto, id omnium primum egit, ut per conquisitionem numerum equitum augeret. Nec aliarum gentium adspernatus, maxime tamen Numidas (id longe primum equitum in Africa est genus) conducit. Jam ad quatuor millia equitum habebat, quum Salecam nomine urbem occupavit; quindecim ferme millia ab Romanis castris. Quod ubi Scipioni relatum est, *Aestiva sub tectis equitatus!* inquit. *Sint vel plures; dum talem ducem habeant.* Eoque minus sibi cessandum ratus, quo illi segnius rem agerent, Masinissam cum equitatu praemissum portis obequitare atque hostem ad pugnam elicere jubet. Vbi omnis multitudo se effudisset, graviorque jam in certami-

tamine esset, quam ut facile sustineri posset, cederet paullatim; se in tempore pugnae obventurum. Tantum moratus, quantum satis temporis praegresso visum ad elicendos hostes, cum Romano equitatu sequutus, tegentibus tumulis, qui perobportune circa viae flexus obpositi erant, obcultus processit. Masinissa, ex composito, nunc terrentis, nunc timentis modo, aut ipsis obequitabat portis, aut cedendo, quum timoris similatio audaciam hosti faceret, ad insequendum temere eliciebat. Nondum omnes egressi erant, varieque dux fatigabatur, alios vino et somno graves arma capere et frenare equos cogendo, aliis, ne sparsi et inconditi sine ordine, sine signis omnibus portis excurrerent, obsistendo. Primo incaute se evehentes Masinissa excipiebat: mox plures simul conferti porta effusi aequaverant certamen: postremo, jam omnis equitatus proelio quum adesset, sustineri ultra nequiere. Non tamen effusa fuga Masinissa, sed cedendo sensim, impetus eorum excipiebat; donec ad tumulos tegentes Romanum equitatum pertraxit. Inde exorti equites, et ipsi integris viribus, et recentibus equis, Hannoni Afrisque pugnando ac sequendo fessis se circumfudere; et Masinissa, flexis subito equis, in pugnam rediit. Mille ferme, qui primi agminis fuerant, ut quibus haud facilis receptus fuit, cum ipso duce Hannone interclusi atque interfecti sunt. Ceteros, ducis praecipue territos caede, effuse fugientes per tria millia passuum victores sequuti, ad duo praeterea millia equitum aut ceperunt, aut occiderunt. Inter eos satis constabat, non minus ducentos Carthaginiensium equites fuisse, et divitiis quosdam et genere inlustres.

XXXV. Eodem forte, quo haec gesta sunt, die naves, quae praedam in Siciliam vexe-

vexerant, cum commeatu rediere; velut ominatae, ad praedam alteram repetendam sese venisse. Duos eodem nomine Carthaginiensium duces duobus equestribus proeliis interfectos, non omnes auctores sunt; veriti, credo, ne falleret bis relata eadem res. Coelius quidem et Valerius captum etiam Hannonem tradunt. Scipio praefectos equitesque, prout cujusque opera fuerat, ante omnes Masinissam, insignibus donis donat; et, firmo praesidio Salecae inposito, ipse cum cetero exercitu profectus, non agris modo, quacumque incedebat, populatis, sed urbibus etiam quibusdam vicisque expugnatis, late fuso terrore belli, septimo die, quam profectus erat, magnam vim hominum et pecoris et omnis generis praedae trahens, in castra redit; gravesque iterum hostilibus spoliis naves dimittit. Inde, omissis expeditionibus parvis populationibusque, ad obpugnandam Vticam omnes belli vires convertit, eam deinde, si cepisset, sedem ad cetera exsequenda habiturus. Simul et a classe navales socii, qua ex parte urbs mari adluitur, simul et terrestris exercitus ab inminente prope ipsis moenibus tumulo est admotus. Tormenta machinasque et advexerat secum, et ex Sicilia missa cum commeatibus erant; et nova in armamentario, multis talium operum artificibus de industria inclusis, fiebant. Vticensibus tanta undique mole circumsessis in Carthaginiensi populo, Carthaginiensibus in Hasdrubale ita, si is movisset Syphacem, spes omnis erat. Sed desiderio indigentium auxilii tardius cuncta movebantur. Hasdrubal, intentissima conquisitione quum ad triginta millia peditum, tria equitum confecisset, non tamen ante adventum Syphacis castra propius hostem movere est ausus. Syphax

cum

cum quinquaginta millibus peditum, decem equitum advenit; confestimque motis ab Carthagine castris, haud procul Utica munitionibusque Romanis consedit. Quorum adventus hoc tamen momenti fecit, ut Scipio, quum quadraginta ferme dies nequidquam omnia experiens obsedisset Uticam, abscederet inde irrito incepto. Et (jam enim hyems instabat) castra hiberna in promontorio, quod tenui jugo continenti adhaerens in aliquantum maris spatium extenditur, communit: uno vallo et navalia castra amplectitur. Jugo medio legionum castris impositis, litus ad septemtrionem versum subductae naves navalesque socii tenebant: meridianam vallem ad alterum litus devexam equitatus. Haec in Africa usque ad extremum auctumni gesta.

XXXVI. Praeter convectum undique ex populatis circa agris frumentum commeatusque ex Sicilia atque Italia advectos Cn. Octavius propraetor ex Sardinia ab Ti. Claudio praetore, cujus ea provincia erat, ingentem vim frumenti advexit; horreaque non solum, quae jam facta erant, repleta, sed nova aedificata. Vestimenta exercitui deerant. Id mandatum Octavio, ut cum praetore ageret, si quid ex ea provincia comparari ac mitti posset. Ea quoque haud segniter curata res. Mille ducentae togae brevi spatio et duodecim millia tunicarum missa. Aestate ea, qua haec in Africa gesta sunt, P. Sempronius consul, cui Bruttii provincia erat, in agro Crotoniensi cum Hannibale in ipso itinere tumultuario proelio conflixit. Agminibus magis, quam acie, pugnatum est. Romani pulsi, et tumultu verius, quam pugna, ad mille et ducenti de exercitu consulis interfecti: in castra trepide reditum, neque obpugnare tamen ea ho-

stes

stes ausi. Ceterum silentio proximae noctis profectus inde consul, praemisso nuntio ad P. Licinium proconsulem, ut suas legiones admoveret, copias conjunxit. Ita duo duces, duo exercitus ad Hannibalem redierunt: nec mora dimicandi facta est, quum consuli duplicatae vires, Poeno recens victoria animo esset. In primam aciem suas legiones Sempronius induxit; in subsidiis locatae P. Licinii legiones. Consul principio pugnae aedem Fortunae Primigeniae vovit, si eo die hostes fudisset: composque ejus voti fuit. Fusi ac fugati Poeni: supra quatuor millia armatorum caesa: paullo minus trecenti vivi capti et equi quadraginta et undecim militaria signa. Perculsus adverso proelio Hannibal Crotonem exercitum abduxit. Eodem tempore M. Cornelius consul in altera parte Italiae non tam armis, quam judiciorum terrore, Etruriam continet, totam ferme ad Magonem, ac per eum ad spem novandi res, versam. Eas quaestiones ex senatus consulto minime ambitiose habuit: multique nobiles Etrusci, qui aut ipsi ierant, aut miserant ad Magonem de populorum suorum defectione, primo praesentes erant condemnati; postea, conscientia sibimet ipsi exsilium consciscentes, quum absentes damnati essent, corporibus subtractis, bona tantum, quae publicari poterant, pigneranda poenae praebebant.

XXXVII. Dum haec consules diversis regionibus agunt, censores interim Romae M. Livius et C. Claudius senatum recitaverunt. Princeps iterum lectus Q. Fabius Maximus. Notati septem: nemo tamen, qui sella curuli sedisset. Sarta tecta acriter et cum summa fide exegerunt. Viam e foro Boario ad Veneris, et circa foros publicos, et aedem Matris Ma-

gnae in Palatio faciendam locaverunt. Vectigal etiam novum ex salaria annona statuerunt. Sextante sal et Romae et per totam Italiam erat. Romae pretio eodem, pluris in foris et conciliabulis, et alio alibi pretio praebendum locaverunt. Id vectigal commentum alterum ex censoribus satis credebant, populo iratum, quod iniquo judicio quondam damnatus esset; et in pretio salis maxime oneratas tribus, quarum opera damnatus erat, credebant: inde Salinatori Livio inditum cognomen. Lustrum conditum serius, quia per provincias dimiserunt censores, ut civium Romanorum in exercitibus, quantus ubique esset, referretur numerus. Censa cum iis ducenta decem quatuor millia hominum. Condidit lustrum C. Claudius Nero. Duodecim deinde coloniarum, (quod numquam antea factum erat) deferentibus ipsarum coloniarum censoribus, censum acceperunt; ut, quantum numero militum, quantum pecunia valerent, in publicis tabulis monimenta exstarent. Equitum deinde census agi coeptus est; et ambo forte censores equum publicum habebant. Quum ad tribum Polliam ventum est, in qua M. Livii nomen erat, et praeco cunctaretur citare ipsum censorem; *Cita*, inquit Nero, *M. Livium*, et, sive ex residua et vetere simultate, sive intempestiva jactatione severitatis inflatus, M. Livium, quia populi judicio esset damnatus, equum vendere jussit. Item M. Livius, quum ad tribum Arniensem et nomen conlegae ventum est, vendere equum C. Claudium jussit, duarum rerum causa; unius, quod falsum adversus se testimonium dixisset; alterius, quod non sincera fide secum in gratiam redisset. Itaque ibi foedum certamen inquinandi famam alterius cum suae famae damno factum est.

Exi-

Exitu censurae quum in leges jurasset C. Claudius, et in aerarium escendisset, inter nomina eorum, quos aerarios relinquebat, dedit collegae nomen. Deinde M. Livius in aerarium venit, et, praeter Maeciam tribum, quae se nec condemnasset, neque condemnatum aut consulem aut censorem fecisset, populum Romanum omnem, quatuor et triginta tribus, aerarios reliquit; quod et innocentem se condemnassent, et condemnatum consulem et censorem fecissent, neque infitiari possent, aut judicio semel, aut comitiis bis ab se peccatum esse. Inter quatuor et triginta tribus et C. Claudium aerarium fore. Quod si exemplum haberet bis eumdem aerarium relinquendi, C. Claudium nominatim se inter aerarios fuisse relicturum. Pravum certamen notarum inter censores: castigatio inconstantiae populi censoria et gravitate temporum illorum digna. In invidia censores quum essent, erescendi ex his ratus esse occasionem Cn. Baebius tribunus plebis diem ad populum utrique dixit. Ea res consensu Patrum discussa est, ne postea obnoxia populari aurae censura esset.

XXXVIII. Eadem aestate in Bruttiis Clampetia a consule vi capta, Consentia et Pandosia et ignobiles aliae civitates voluntate in ditionem venerunt. Et quum comitiorum jam adpeteret tempus, Cornelium potius ex Etruria, ubi nihil belli erat, Romam adciri placuit. Is consules Cn. Servilium Caepionem et C. Servilium Geminum creavit. Inde praetoria comitia habita. Creati P. Cornelius Lentulus, P. Quinctilius Varus, P. Aelius Paetus, P. Villius Tappulus. Hi duo, quum aediles plebis essent, praetores creati sunt. Consul, comitiis perfectis, ad exercitum in Etruriam rediit. Sacerdotes eo anno mortui at-

 que

que in locum eorum subfecti; Ti. Veturius Philo flamen Martialis in locum M. Aemilii Regilli, qui priore anno mortuus erat, creatus inauguratusque; et in M Pomponii Mathonis auguris et decemviri locum creati decemvir M. Aurelius Cotta, augur Ti. Sempronius Gracchus admodum adolescens, quod tunc perrarum in mandandis sacerdotiis erat. Quadrigae aureae eo anno in Capitolio positae ab aedilibus curulibus, C. Livio et M. Servilio Gemino. Et ludi Romani biduum instaurati. Idem per biduum plebeji ab aedilibus P. Aelio, P. Villio: et Jovis epulum fuit ludorum causa.

T. LIVII PATAVINI
LIBER XXX.

BREVIARIUM.

Cap. I. Imperia nova et prorogata. 2. Naves legionesque decretae, et prodigia procurata. 3. Scipio, vestium, commeatus armorumque copia auctus, Vticam obsidet, et spem facit pacis, a Syphace petitae, ut probabilis causa suis commeandi sit in castra hostium; quae, quod lignea ferme tota sunt, per occasionem incendendi consilia agitat. 4 Legatos alios atque alios ad regem mittit, et satis omnibus exploratis tol-

tollit inducias. 5. *Media nocte castra tum Syphacis a Laelio ac Masinissa,* 6. *tum Hasdrubalis, illis propinqua, a Scipione incenduntur, et flamma ferroque absumuntur multi homines, equi et elephanti.* 7 *Hasdrubal et Syphax summa ope reparant bellum et copias jungunt.* 8. *Paulo post in aciem descendunt, et a Romanis vincuntur.* 9. *Scipio multas urbes expugnat, et Carthaginienses legatos ad Hannibalem arcessendum classemque ad levandam Vticae obsidionem mittunt.* 10. *Hostes frustra adgrediuntur naves Romanorum, ad muros Vticae adpulsas.* 11. *Laelius et Masinissa in Numidiam perveniunt, novumque exercitum, a Syphace in regno suo conscriptum, profligant.* 12. *Rex ipse vivus capitur, et Cirta, caput regni ejus, a Masinissa occupatur. Is Sophonisbam, uxorem Syphacis, filiam Hasdrubalis, amore captus et pollicitusque se prohibiturum, quo minus Romanis traderetur, matrimonio sibi jungit: quod Laelius, factis nuptiis superveniens, valde improbat.* 13. *Syphax, sermonibus circumstantium celebratus, in castra ad Scipionem perducitur, omnemque perfidiae et belli causam confert in uxorem,* 14. *Masinissa, castigatus a duce Rom. propter nuptias festinatas,* 15. *venenum mittit Syphonisbae, et eximiis a Scipione ornatur laudibus honoribusque.* 16. *Carthaginienses legatos mittunt Romam et ad Scipionem, qui pacis conditiones dicit datque inducias.* 17. *Multis ante diebus Laelius cum Syphace aliisque captivis et legatis Masinissae Romam venit, et ingenti urbem laetitia complet. Senatus supplicationem decernit, et confirmat regium nomen, regnum paternum aliaque munera, Masinissae a Scipione data.*

18. *Interea Mago a P. Quinctilio Varo praetore et M. Cornelio proc. in agro Insubrium*

Gallorum vincitur, et graviter vulneratus ex proelio aufertur prope exsanguis. 19. Inde ad mare in Ligures Ingaunos pervenit, et imperio senatus Carthaginiensis, a legatis perlato, periculoque et patriae et suo motus in Africam trajicit: sed, vixdum superata Sardinia, ex vulnere moritur, et naves aliquot disjectae a classe Rom. capiuntur. C. Servilius cos. patrem Catulumque, a Boiis olim captos, Romam reducit. Ad Cn. Servilium cos. multa Bruttiorum deficiunt oppida; idemque in agro Crotoniensi acie confligit cum Hannibale. 20. Mox summus hic Poenorum dux a legatis in patriam revocatur, et inutili militum turba praesidii specie in oppida Bruttii agri dimissa multisque Italici generis in templo Junonis Laciniae foede interfectis, quod roboris in exercitu est, in Africam transvehit, moestissimo animo detractus ex diutina possessione Italiae, et deos, homines seque ipsum accusans 21. Legati Saguntini Poenos, ad conducenda auxilia in Hispaniam missos comprehensosque cum pecunia, Romam adducunt: et quinque ibi dies circa omnia pulvinaria supplicatur ex SCto. 22. Carthaginiensium legati, pacem petentes, Punica fraude electi videntur senatui Rom. 23. et pace infecta ac prope sine responso dimittuntur. 24. Cn. Servilius in Siciliam, inde in Africam discessurus, trajicit, sed a P. Sulpicio dictatore ad id ipsum creato in Italiam revocatur. Onerariae Cn. Octavii naves, in conspectu Carthaginis tempestate per litora portusque dispersae, a Poenis per induciarum tempus capiuntur. 25. Legati de injuria hac questum a Scipione missi Carthaginem prope violantur, et in reditu ex insidiis Poenorum, ex alto repente eos adgredientium, vix incolumes ipsi evadunt. Scipio contra legatos

Car-

Carthaginiensium, cum Laelio Fulvioque ab Roma supervenientes, dimittit salvos: et Hannibal mox ad Leptim adpellit classem. 26. *In Macedoniam legati mittuntur ad Philippum, qui adversus foedus quaedam facta videri Patribus nuntient. Romae est incendium ingens et inundatio, sed annonae vilitas. Mors, honores laudesque Q. Fabii Maximi. Ludi Romani ac plebeii. Comitia.*

27. *Consules insequentis anni Ti. Claudius Africam, (quae provincia ex senatus decreto in sortem conjecta erat) et M. Servilius Etruriam sortiuntur. Praetorum comitia ac provinciae. Ludi quinquennales.* 28. *Curae metusque Romanorum Poenorumque, inminente supremo certamine.* 29. *Hannibal Adrumetum et inde Zamam venit: Scipio haud procul Naraggara urbe considet, et speculatores hostium per castra sua circumduci dimittique jubet; neque abnuit conloquium ab eorum duce petitum.* 30. *Hannibal prior adloquitur Scipionem;* 31. *isque respondet.* 32. *Duces infecta pace arma expediri jubent, et militibus animum incendunt hortando.* 33. *Tum acies instruunt singulari arte, et pugnant.* 34. *Romani, et numero superiores et animo, ingentem hostium cladem edunt.* 35. *Laelius ac Masinissa Poenos fundunt, cum equitatu in aversam eorum aciem incurrentes, et Hannibal cum paucis equitibus inter tumultum elabsus, Adrumetum perfugit.* 36. *Paulo post Scipio Numidas, duce Vermina, Syphacis filio, Poenis auxilio venientes, fundit, et Tunete de pace agit cum legatis Carthaginiensium.* 37. *Hi conditiones ab eo dictas domum referunt, et Hannibal Gisgonem, pacem dissuadere conantem, adreptum manu sua ex superiore loco detrahit.* 38. *Induciae Poenis dantur, et Romam mit-*

mittuntur legati. Prodigia, inundatio Tiberis, et ludi Apollinares. 39 Ti. Claudius cos., in Siciliam atque inde in Africam trajicere jussus, classem tempestate laceratam reficit Caralibus, et circumacto anni tempore privatus Romam reducit. Comitia a C. Servilio Gemino saepe indicta perfici tempestates prohibent. Ludi Romani, plebeii, Cereales. Scribae viatoresque aedilitii ob pecuniam ex aerario clam egestam damnantur. 40. Legati Carthaginiensium et Philippi Romam veniunt. Subplicationes, comitia et provinciae consulum praetorumque. Cn. Cornelius Lentulus cos. frustra cupiditate flagrat provinciae Africae; quae res multis contentionibus in senatu et ad populum agitur. 41. Legiones classesque novis magistratibus decernuntur. 42. Legati Philippi dimittuntur cum tristi responso, at Carthaginiensium flectunt misericordia Patres. 43. Scipio pacem cum Poenis facere, et fetiales in Africam ad foedus feriendum ire jubentur. Naves Carthaginiensium incenduntur, at de perfugis grave sumitur subplicium. 44. Moestitiam fletumque Poenorum, quibus prima conlatio pecuniae difficilis videtur, tamquam intempestivum absurdumque eorum, qui privata tantum, non publica sentiant mala, ridet Hannibal et increpat. Masinissa regno Syphacis ad paternum adjecto donatur. 45. Scipio Romam invehitur triumpho omnium clarissimo, et primus nomine victae ab se gentis nobilitatur.

I. Cn. Servilius Caepio et C. Servilius Geminus consules, (sextus decimus is annus belli Punici erat) quum de re publica belloque et pro-

provinciis ad senatum retulissent, censuerunt Patres, ut consules inter se compararent sortirenturve, uter Bruttios adversus Hannibalem, uter Etruriam ac Ligures provinciam haberet. Cui Bruttii evenissent, exercitum a P. Sempronio adciperet. P. Sempronius (ei quoque enim proconsuli imperium in annum prorogabatur) Licinio subcederet: is Romam reverteretur, bello quoque bonus habitus ad cetera, quibus nemo ea tempestate instructior civis habebatur, congestis omnibus humanis a natura fortunaque bonis. Nobilis idem ac dives erat; forma viribusque corporis excellebat. Facundissimus habebatur, seu causa oranda, seu in senatu, ad populum, suadendi ac dissuadendi locus esset: juris pontificii peritissimus. Super haec bellicae quoque laudis consulatus compotem fecerat. Quod in Bruttiis provincia, idem in Etruria ac Liguribus decretum. M. Cornelius novo consuli tradere exercitum jussus: ipse, prorogato imperio, Galliam provinciam obtinere cum legionibus iis, quas praetor L. Scribonius priore anno habuisset. Sortiti deinde provincias: Caepioni Bruttii, Servilio Gemino Etruria evenit. Tum praetorum provinciae in sortem conjectae. Jurisdictionem urbanam Paetus Aelius, Sardiniam P. Lentulus, Siciliam P. Villius, Ariminum cum duabus legionibus (sub Lucretio Spurio eae fuerant) Quinctilius Varus est sortitus. Et Lucretio prorogatum imperium, ut Genuam oppidum a Magone Poeno dirutum exaedificaret. P. Scipioni, non temporis, sed rei gerandae fine, donec debellatum in Africa foret, prorogatum imperium est; decretumque, ut subplicatio fieret, quod is in Africam provinciam trajecisset, ut ea res salutaris populo Romano ipsique duci atque exercitui esset.

II. In Siciliam tria millia militum sunt scripta; et quia, quod roboris ea provincia habuerat, in Africam transvectum fuerat, ne qua classis ex Africa trajiceret, quadraginta navibus custodiri placuerat Siciliae maritimam oram. Tredecim novas naves Villius secum in Siciliam duxit: ceterae in Sicilia veteres refectae. Huic classi M. Pomponius, prioris anni praetor, prorogato imperio praepositus, novos milites ex Italia advectos in naves imposuit. Parem navium numerum Cn. Octavio, praetori item prioris anni, cum pari jure imperii ad tuendam Sardiniae oram Patres decreverunt. Lentulus praetor duo millia militum dare in naves jussus. Et Italiae ora, quia incertum erat, quo missuri classem Carthaginienses forent, (videbantur autem, quidquid nudatum praesidiis esset, petituri) M. Marcio, praetori prioris anni; cum totidem navibus tuenda data est. Tria millia militum in eam classem ex decreto Patrum consules scripserunt, et duas legiones urbanas ad incerta belli. Hispaniae cum exercitibus imperioque veteribus imperatoribus, L. Lentulo et L. Manlio Acidino, decretae. Viginti omnino legionibus et centum sexaginta navibus longis res Romana eo anno gesta. Praetores in provincias ire jussi. Consulibus imperatum, priùs quam ab Vrbe proficiscerentur, ludos magnos facerent, quos T. Manlius Torquatus dictator in quintum annum vovisset, si eodem statu res publica staret. Et novas religiones excitabant in animis hominum prodigia, ex pluribus locis nuntiata. Aurum in Capitolio corvi non lacerasse tantum rostris crediti, sed etiam edisse. Mures Antii coronam auream adrosere. Circa Capuam omnem agrum locustarum vis ingens, ita ut, unde advenissent, parum constaret,

ftaret, complevit. Equuleus Reate cum quinque pedibus natus. Anagniae fparfi primum ignes in coelo, dein fax ingens arfit. Frufinone arcus folem tenui linea amplexus eft; circulum deinde ipfum major folis orbis extrinfecus inclufit. Arpini terra campeftri agro in ingentem finum confedit. Confulum alteri, primam hoftiam inmolanti, caput jocinoris defuit. Ea prodigia majoribus hoftiis procurata. Editi a conlegio pontificum Dii, quibus facrificaretur.

III. Iis transactis, confules praetoresque in provincias profecti. Omnibus tamen, velut eam fortitis, Africae cura erat; feu quia ibi fummam rerum bellique verti cernebant, feu ut Scipioni gratificarentur, in quem tum omnis verfa civitas erat. Itaque non ex Sardinia tantum, (ficut ante dictum eft) fed ex Sicilia quoque et Hifpania veftimenta frumentumque et arma etiam ex Sicilia et omne genus commeatus eo portabantur. Nec Scipio ullo tempore hiemis belli opera remiferat, quae multa fimul undique eum circumftabant. Vticam obfidebat. Caftra in confpectu Hafdrubalis erant. Carthaginienfes deduxerant naves. Claffem paratam inftructamque ad commeatus intercipiendos habebant. Inter haec ne Syphacis quidem reconciliandi curam ex animo miferat; fi forte jam fatias amoris in uxore ex multa copia cepiffet. Ab Syphace magis pacis cum Carthaginienfibus conditiones, ut Romani Africa, Poeni Italia excederent, quam, fi bellaretur, fpes ulla defciturum adferebatur. Haec per nuntios magis equidem acta crediderim, (et ita pars major auctores funt) quam ipfum Syphacem, ut Antias Valerius prodit, in caftra Romana ad conloquium veniffe. Primo eas conditiones imperator Romanus vix auri-

auribus admisit. Postea, ut causa probabilis suis commeandi foret in castra hostium, mollius eadem illa abnuere, ac spem facere, saepius ultro citroque agitantibus rem conventuram. Hibernacula Carthaginiensium, congesta temere ex agris materia exaedificata, lignea ferme tota erant. Numidae praecipue arundine textis, storeaque pars maxima tectis, passim nullo ordine, quidam, ut sine imperio occupatis locis, extra fossam etiam vallumque habitabant. Haec relata Scipioni spem fecerant castra hostium per occasionem incendendi.

IV. Cum legatis, quos mitteret ad Syphacem, calonum loco primos ordines spectatae virtutis atque prudentiae servili habitu mittebat; qui, dum in conloquio legati essent, vagi per castra, alius alia, aditus exitusque omnes, situm formamque et universorum castrorum, et partium, qua Poeni, qua Numidae haberent, quantum intervalli inter Hasdrubalis ac regia castra esset, specularentur, moremque simul noscerent stationum vigiliarumque; nocte, an interdiu obportuniores insidianti essent. Et inter crebra conloquia alii atque alii de industria, quo pluribus omnia nota essent, mittebantur. Quum saepius agitata res certiorem spem pacis in dies et Syphaci et Carthaginiensibus per eum faceret; legati Romani *vetitos se reverti ad imperatorem* ajunt, *nisi certum responsum detur. Proinde, seu ipsi staret jam sententia, seu consulendus Hasdrubal et Carthaginienses essent, consuleret. Tempus esse, aut pacem componi, aut bellum naviter geri.* Dum consulitur Hasdrubal ab Syphace, ab Hasdrubale Carthaginienses; et speculatores omnia visendi, et Scipio ad comparanda ea, quae in rem erant, tempus habuit. Et ex mentione ac spe pacis neglegentia, ut fit, apud

apud Poenos Numidamque orta, cavendi, ne quid hostile interim paterentur. Tandem relatum responsum, quibusdam (quia nimis cupere Romanus pacem videbatur) iniquis per occasionem adjectis: quae perobportune cupienti tollere inducias Scipioni causam praebuere; ac nuntio regis, quum relaturum se ad consilium dixisset, postero die respondit, *Se uno frustra tendente, nulli alii pacem placuisse. Renuntiaret igitur, nullam aliam spem pacis, quam relictis Carthaginiensibus, Syphaci cum Romanis esse.* Ita tollit inducias, ut libera fide incepta exsequeretur; deductisque navibus (et jam veris principium erat) machinas tormentaque, velut a mari adgressurus Vticam, imponit, et duo millia militum ad capiendum, quem antea tenuerat, tumulum super Vticam mittit; simul ut ab eo, quod parabat, in alterius rei curam converteret hostium animos, simul ne qua, quum ipse ad Syphacem Hasdrubalemque profectus esset, eruptio ex urbe et impetus in castra sua, relicta cum levi praesidio, fieret.

V. His praeparatis advocatoque consilio, edicere exploratoribus jussis, quae comperta adferrent, Masinissaque, cui omnia hostium nota erant; postremo ipse, quid pararet in proximam noctem, proponit. Tribunis edicit, ut, ubi, praetorio dimisso, signa concinuissent, extemplo educerent castris legiones. Ita, ut imperaverat, signa sub occasum solis efferri sunt coepta. Ad primam ferme vigiliam agmen explicaverunt: media nocte (septem enim millia itineris erant) modico gradu ad castra hostium perventum. Ibi Scipio partem copiarum Laelio Masinissamque ac Numidas adtribuit; et castra Syphacis invadere, ignesque conjicere jubet. Singulos deinde se-

para-

paratim, Laelium ac Masinissam, seductos obtestatur, *ut, quantum nox providentiae adimat, tantum diligentia expleant curaque. Se Hasdrubalem Punicaque castra adgressurum. Ceterum non ante coepturum, quam ignem in regiis castris conspexisset.* Neque ea res morata diu est. Nam ut proximis casis injectus ignis haesit, extemplo proxima quaeque et deinceps continua amplexus, totis se passim dissipavit castris. Et trepidatio quidem, quanta necesse erat, in nocturno effuso tam late incendio orta est: ceterum fortuitum, non hostilem ac bellicum, ignem rati esse, sine armis ad restinguendum incendium effusi, in armatos incidere hostes, maxime Numidas, ab Masinissa notitia regiorum castrorum ad exitus itinerum idoneis locis dispositos. Multos in ipsis cubilibus semisomnos hausit flamma: multi in praecipiti fuga, ruentes super alios alii, in angustiis portarum obtriti sunt.

VI. Relucentem flammam primo vigiles Carthaginiensium, deinde excitati alii nocturno tumultu quum conspexissent, ab eodem errore credere et ipsi sua sponte incendium ortum. Et clamor inter caedem et vulnera sublatus, an ex trepidatione nocturna esset, confusus, sensum veri adimebat. Igitur pro se quisque inermes, ut quibus nihil hostile suspectum esset, omnibus portis, qua cuique proximum erat, ea modo, quae restinguendo igni forent, portantes, in agmen Romanum ruebant. Quibus caesis omnibus, praeterquam hostili odio, etiam ne quis nuntius effugeret, extemplo Scipio neglectas, ut in tali tumultu, portas invadit: ignibusque in proxima tecta conjectis, effusa flamma primo veluti sparsa pluribus locis reluxit, dein per continua serpens, uno repente omnia incendio hausit. Ambu-

Ambusti homines jumentaque foeda primum fuga, dein strage, obruerant itinera portarum. Quos non oppresserat ignis, ferro absumti; binaque castra clade una deleta. Duces tamen ambo et ex tot millibus armatorum duo millia peditum et quingenti equites semiermes, magna pars saucii adflatique incendio, effugerunt. Caesa aut hausta flammis quadraginta millia hominum sunt, capta supra quinque millia: multi Carthaginiensium nobiles, undecim senatores, signa militaria centum septuaginta quatuor, equi Numidici supra duo millia septingenti, elephanti sex capti, octo flamma ferroque absumti, magnaque vis armorum capta. Ea omnia imperator Vulcano sacrata incendit.

VII. Hasdrubal ex fuga cum paucis Afrorum urbem proximam petierat; eoque omnes, qui supererant, vestigia ducis sequentes, se contulerant. Metu deinde, ne dederetur Scipioni, urbe excessit. Mox eodem patentibus portis Romani adcepti; nec quidquam hostile, quia voluntate concesserant in ditionem, factum. Duae subinde urbes captae direptaeque. Ea praeda, et quae castris ex incensis et igne rapta erat, militi concessa est. Syphax octo millium ferme inde spatio loco communito consedit. Hasdrubal Carthaginem contendit, ne quid per metum ex recenti clade mollius consuleretur. Quo tantus primo terror est adlatus, ut, omissa Vtica, Carthaginem crederent extemplo Scipionem obsessurum. Senatum itaque sufetes (quod velut consulare imperium apud eos erat) vocaverunt. Ibi e tribus (una de pace legatos ad Scipionem decernebat: altera Hannibalem ad tuendam ab exitiabili bello patriam revocabat: tertia Romanae in adversis rebus constantiae erat; reparan-

randum exercitum, Syphacemque hortandum, ne bello absisteret, censebat) haec sententia, quia Hasdrubal praesens Barcinaeque omnes factionis bellum malebant, vicit. Inde delectus in urbe agrisque haberi coeptus, et ad Syphacem legati missi, summa ope et ipsum reparantem bellum, quum uxor non jam, ut ante, blanditiis, satis potentibus ad animum amantis, sed precibus et misericordia valuisset, plena lacrymarum obtestans, ne patrem suum patriamque proderet, iisdemque flammis Carthaginem, quibus castra conflagrassent, absumi fineret. Spem quoque obportune oblatam adferebant legati, quatuor millia Celtiberorum circa urbem nomine Abbam, ab conquisitoribus suis conducta in Hispania, egregiae juventutis, sibi obcurrisse, et Hasdrubalem prope diem adfore cum manu haudquaquam contemnenda. Igitur non benigne modo legatis respondit, sed ostendit etiam multitudinem agrestium Numidarum, quibus per eosdem dies arma equosque dedisset, et omnem juventutem adfirmat exciturum ex regno. *Scire incendio, non proelio, cladem adceptam. Eum bello inferiorem esse, qui armis vincatur.* Haec legatis responsa: et post dies paucos rursus Hasdrubal et Syphax copias junxerunt. Is omnis exercitus fuit triginta ferme millium armatorum.

VIII. Scipionem, velut jam debellato, quod ad Syphacem Carthaginiensesque adtineret, Vticae obpugnandae intentum, jamque machinas admoventem muris, avertit fama redintegrati belli; modicisque praesidiis ad speciem modo obsidionis terra marique relictis, ipse cum robore exercitus ire ad hostes pergit. Primo in tumulo, quatuor ferme millia distante ab castris regiis, consedit: postero die

die cum equitatu in Magnos) ita vocant) campos, subjectos ei tumulo, degressus, subcedendo ad stationes hostium lacessendoque levibus proeliis diem absumsit; et per insequens biduum, tumultuosis hinc atque illinc excursionibus in vicem, nihil dictu satis dignum fecerunt: quarto die utrimque in aciem descensum est. Romanus principes post hastatorum prima signa, in subsidiis triarios constituit; equitatum Italicum ab dextro cornu, ab laevo Numidas Masinissamque obposuit. Syphax Hasdrubalque, Numidicis adversus Italicum equitatum, Carthaginiensibus contra Masinissam locatis, Celtiberos in mediam aciem in adversa signa legionum adcepere. Ita instructi concurrunt. Primo inpetu simul utraque cornua, et Numidae et Carthaginienses pulsi. Nam neque Numidae, maxima pars agrestes, Romanum equitatum, neque Carthaginienses, et ipse novus miles, Masinissam, recenti super cetera victoria terribilem, sustinuere. Nudata utrimque cornibus Celtiberum acies stabat, quod nec in fuga salus ulla ostendebatur locis ignotis, neque spes veniae ab Scipione erat; quem, bene meritum de se et gente sua, mercenariis armis in Africam obpugnatum venissent. Igitur, circumfusis undique hostibus, alii super alios cadentes, obstinati moriebantur; omnibusque in eos versis, aliquantum ad fugam temporis Syphax et Hasdrubal praeceperunt. Fatigatos caede diutius, quam pugna, victores nox obpressit.

IX. Postero die Scipio Laelium Masinissamque cum omni Romano et Numidico equitatu expeditisque militum ad persequendos Syphacem atque Hasdrubalem mittit. Ipse cum robore exercitus urbes circa, quae omnes Carthaginiensium ditionis erant, partim spe, par-

tim metu, partim vi subegit. Carthagini quidem erat ingens terror, et circumferentem arma Scipionem, omnibus finitimis raptim perdomitis, ipsam Carthaginem repente adgressurum credebant. Itaque et muri reficiebantur propugnaculisque armabantur, et pro se quisque, quae diutinae obsidioni tolerandae sunt, ex agris convehit. Rara mentio est pacis, frequentior legatorum ad Hannibalem arcessendum mittendorum. Pars maxima classem, quae ad commeatus excipiendos parata erat, mittere jubent ad obprimendam stationem navium ad Vticam, incaute agentem; forsitan etiam navalia castra, relicta cum levi praesidio, obpressuros. In hoc consilium maxime inclinant: legatos tamen ad Hannibalem mittendos censent. Quippe, classi ut felicissime gerantur res, parte aliqua levari Vticae obsidionem: Carthaginem ipsam qui tueatur, neque imperatorem alium, quam Hannibalem, neque exercitum alium, quam Hannibalis, superesse. Deductae ergo postero die naves, simul et legati in Italiam profecti, raptimque omnia, stimulante fortuna, agebantur; et, in quo quisque cessasset, prodi ab se salutem omnium rebatur. Scipio, gravem jam spoliis multarum urbium exercitum trahens, captivis aliaque praeda in vetera castra ad Vticam missis, jam in Carthaginem intentus, occupat relictum fuga custodum Tuneta. Abest ab Carthagine quindecim millia ferme passuum locus, quum operibus, tum suapte natura tutus, et qui et ab Carthagine conspici, et praebere ipse prospectum, quum ad urbem, tum ad circumfusum mare urbi, posset.

X. Inde, quum maxime vallum Romani jacerent, conspecta classis hostium est, Vticam

cam Carthagine petens. Igitur, omisso opere, pronuntiatum iter, signaque raptim ferri sunt coepta; ne naves, in terram et obsidionem versae, ac minime navali proelio aptae, obprimerentur. Qui enim restitissent agili et nautico instrumento aptae et armatae classi naves, tormenta machinasque portantes, et aut in onerariarum usum versae, aut ita adpulsae ad muros, ut pro aggere ac pontibus praebere adscensus possent? Itaque Scipio, contra quam in navali certamine solet, rostratis, quae praesidio aliis esse poterant, in postremam aciem receptis prope terram, onerariarum quadruplicem ordinem pro muro adversus hostem obposuit; easque ipsas, ne in tumultu pugnae turbari ordines possent, malis antennisque de nave in navem trajectis, ac validis funibus velut uno inter se vinculo inligatis, comprendit: tabulasque superinstravit, ut pervium ordinem faceret: et sub ipsis pontibus intervalla fecit, qua procurrere speculatoriae naves in hostem, ac tuto recipi possent. His raptim pro tempore instructis, mille ferme delecti propugnatores onerariis inponuntur: telorum maxime missilium, ut, quamvis longo certamine, subficerent, vis ingens congeritur. Ita parati atque intenti hostium adventum obperiebantur. Carthaginienses, qui, si maturassent, omnia permixta turba trepidantium primo inpetu obpressissent, perculsi terrestribus cladibus, atque inde ne in mari quidem, ubi ipsi plus poterant, satis fidentes, die segni navigatione absumto, sub occasum solis in portum (Rusucurona Afri vocant) classe adpulere. Postero die sub ortum solis instruxere ab alto naves, velut ad justum proelium navale, et tamquam exituris contra Romanis. Quum diu stetissent, postquam nihil moveri ab hostibus

 vide-

viderunt, tum demum onerarias adgrediuntur. Erat res minime certamini navali similis, proxime speciem muros obpugnantium navium. Altitudine aliquantum onerariae superabant: ex rostratis Poeni vana pleraque (utpote supino jactu) tela in superiorem locum mittebant: gravior ac pondere ipso libratior superne ex onerariis ictus erat. Speculatoriae naves ac levia ipsa navigia, quae sub constratis pontium per intervalla excurrebant, primo ipso tantum impetu ac magnitudine rostratarum obruebantur: deinde et propugnatoribus quoque incommodae erant, quod permixtae cum hostium navibus inhibere saepe tela cogebant, metu, ne ambiguo ictu suis inciderent: postremo asseres ferreo unco praefixi (harpagones vocant) ex Punicis navibus injici in Romanas coepti. Quos quum neque ipsos, neque catenas, quibus suspensi injiciebantur, incidere possent; ut quaeque retro inhibita rostrata onerariam haerentem unco traheret, scindi videres vincula, quibus alia aliis innexa erat, seriem aliam simul plurium navium trahi. Hoc maxime modo lacerati quidem omnes pontes, et vix transsiliendi in secundum ordinem navium spatium propugnatoribus datum est. Sex ferme onerariae puppibus abstractae Carthaginem sunt: major quam pro re laetitia, sed eo gratior, quod inter assiduas clades ac lacrymas unum quantumcumque ex insperato gaudium adfulserat; cum eo, ut adpareret, haud procul exitio fuisse Romanam classem, ni cessatum a praefectis suarum navium foret, et Scipio in tempore subvenisset.

XI. Per eosdem forte dies, quum Laelius et Masinissa quintodecimo ferme die in Numidiam pervenissent, Massyli, regnum paternum Masinissae, laeti ut ad regem diu desiderati

ſideratum conceſſere. Syphax, pulſis inde praefectis praeſidiisque ſuis, vetere ſe continebat regno, neutiquam quieturus. Stimulabant aegrum amore uxor ſocerque; et ita viris equisque abundabat, ut ſubjectae oculis regni per multos florentis annos vires etiam minus barbaro atque impotenti animo ſpiritus poſſent facere. Igitur omnibus, qui bello apti erant, in unum coactis equos, arma, tela divisit. Equites in turmas, pedites in cohortes, ſicut quondam ab Romanis centurionibus didicerat, distribuit. Exercitu haud minore, quam quem prius habuerat, ceterum omni prope novo atque incondito, ire ad hoſtes pergit. Et caſtris in propinquo poſitis, primo pauci equites ex tuto ſpeculantes ab ſtationibus progredi; inde jaculis ſubmoti recurrere ad ſuos: inde excurſiones in vicem fieri, et, quum pulſos indignatio adcenderet, plures ſubire: quod irritamentum certaminum equeſtrium eſt, quum aut vincentibus ſpes, aut pulſis ira adgregat ſuos. Ita tum a paucis proelio adcenſo, omnem utrimque poſtremo equitatum certaminis ſtudium effudit. Ac dum ſincerum equeſtre proelium erat, multitudo Maſaeſylorum, ingentia agmina Syphace emittente, ſuſtineri vix poterat: deinde, ut pedes Romanus repentino per turmas ſuas viam dantes intercurſu ſtabilem aciem fecit, abſterruitque effuſe invehentem ſeſe hoſtem, primo barbari ſegnius permittere equos; deinde ſtare ac prope turbari novo genere pugnae; poſtremo, non peditі ſolum cedere, ſed ne equitem quidem ſuſtinere, peditis praeſidio audentem. Jam ſigna quoque legionum adpropinquabant. Tum vero Maſaeſyli non modo primum impetum, ſed ne conſpectum quidem ſignorum atque armorum, tulerunt: tantum ſeu me-

moria priorum cladium, seu praesens terror valuit.

XII. Ibi Syphax, dum obequitat hostium turmis, si pudore, si periculo suo fugam sistere posset, equo graviter icto, effusus obprimitur capiturque, et vivus, laetum ante omnes Masinissae praebiturus spectaculum, ad Laelium pertrahitur. Cirta caput regni Syphacis erat: eo se ingens hominum contulit vis. Caedes in eo proelio minor, quam victoria, fuit, quia equestri tantummodo proelio certatum fuerat. Non plus quinque millia occisa, minus dimidium ejus hominum captum est, impetu in castra facto, quo perculsa rege amisso multitudo se contulerat. Masinissa, *Sibi quidem*, dicere, *nihil esse in praesentia pulcrius, quam victorem, recuperatum tanto post intervallo, patrium invisere regnum; sed tam secundis, quam adversis, rebus non dari spatium ad cessandum. Si se Laelius cum equitatu vinctoque Syphace Cirtam praecedere sinat, trepida omnia metu se obpressurum: Laelium cum peditibus subsequi modicis itineribus posse.* Adsentiente Laelio, praegressus Cirtam, evocari ad conloquium principes Cirtensium jubet. Sed apud ignaros regis casus, neque quae acta essent promendo, nec minis, nec suadendo, ante valuit, quam rex vinctus in conspectum datus est. Tum ad spectaculum tam foedum comploratio orta; et partim pavore moenia sunt deserta, partim repentino consensu gratiam apud victorem quaerentium patefactae portae. Et Masinissa, praesidio circa portas obportunaque moenium dimisso, ne cui fugae pateret exitus, ad regiam occupandam citato vadit equo. Intranti vestibulum in ipso limine Sophonisba, uxor Syphacis, filia Hasdrubalis Poeni, obcurrit, et quum in medio

agmi-

agmine armatorum Masinissam insignem, quum armis, tum cetero habitu, conspexisset, regem esse (id quod erat) rata, genibus advoluta ejus: *Omnia quidem ut posses in nobis, Dii dederunt virtusque et felicitas tua. Sed, si captivae apud dominum vitae necisque suae vocem subplicem mittere licet, si genua, si victricem adtingere dextram, precor quaesoque per majestatem regiam, in qua paullo ante nos quoque fuimus, per gentis Numidarum nomen, quod tibi cum Syphace commune fuit, per hujusce regiae Deos, qui te melioribus ominibus adcipiant, quam Syphacem hinc miserunt, hanc veniam subplici des, ut ipse, quodcumque fert animus, de captiva statuas, neque me in cujusquam Romani superbum ac crudele arbitrium venire sinas. Si nihil aliud, quam Syphacis uxor, fuissem, tamen Numidae, atque in eadem mecum Africa geniti, quam alienigenae et externi, fidem experiri mallem. Quid Carthaginiensi ab Romano, quid filiae Hasdrubalis timendum sit, vides. Si nulla alia re potes, morte me ut vindices ab Romanorum arbitrio, oro obtestorque.* Forma erat insignis et florentissima aetas. Itaque quum modo, dextram amplectens, in id, ne cui Romano traderetur, fidem exposceret, propiusque blanditias oratio esset, quam preces; non in misericordiam modo prolabsus est animus victoris, sed (ut est genus Numidarum in Venerem praeceps) amore captivae victor captus, data dextra in id, quod petebatur, obligandae fidei, in regiam concedit. Instituit deinde reputare secum ipse, quemadmodum promissi fidem praestaret. Quod quum expedire non posset, ab amore temerarium atque inpudens mutuatur consilium. Nuptias in eum ipsum diem repente parari jubet, ne quid relinqueret integri aut Laelio,

 aut

aut ipsi Scipioni, consulendi velut in captivam, quae Masinissae jam nupta foret. Factis nuptiis supervenit Laelius, et adeo non dissimilavit inprobare se factum, ut primo etiam cum Syphace et ceteris captivis detractam eam toro geniali mittere ad Scipionem conatus sit. Victus deinde precibus Masinissae orantis, ut arbitrium, utrius regnum duorum fortunae adcessio Sophonisba esset, ad Scipionem rejiceret; misso Syphace et captivis, ceteras urbes Numidiae, quae praesidiis regiis tenebantur, adjuvante Masinissa, recipit.

XIII. Syphacem in castra adduci, quum esset nuntiatum, omnis velut ad spectaculum triumphi multitudo effusa est. Praecedebat ipse vinctus; sequebatur grex nobilium Numidarum. Tum, quantum quisque plurimum posset, magnitudini Syphacis, famae gentis, victoriam suam augendo, addebat: *illum esse regem, cujus tantum majestati duo potentissimi in terris tribuerint populi, Romanus Carthaginiensisque, ut Scipio imperator suus ad amicitiam ejus petendam, relicta provincia Hispania exercituque, duabus quinqueremibus in Africam navigaverit; Hasdrubal, Poenorum imperator, non ipse modo ad eum in regnum venerit, sed etiam filiam ei nuptum dederit. Habuisse eum uno tempore in potestate duos imperatores, Poenum Romanumque. Sicut ab Diis inmortalibus pars utraque hostiis mactandis pacem petisset, ita ab eo utrimque pariter amicitiam petitam. Jam tantas habuisse opes, ut Masinissam regno pulsum eo redegerit, ut vita ejus fama mortis et latebris, ferarum modo in sylvis rapto viventis, tegeretur.* His sermonibus circumstantium celebratus rex in praetorium ad Scipionem est perductus. Movit et Scipionem quum for-

fortuna priſtina viri praeſenti fortunae conlata, tum recordatio hoſpitii dextraeque datae et foederis publice ac privatim juncti. Eadem haec et Syphaci animum dederunt in adloquendo victore. Nam quum Scipio, *quid ſibi voluiſſet*, quaereret, *qui non ſocietatem ſolum abnuiſſet Romanam, ſed ultro bellum intuliſſet*; tum ille, *peccaſſe quidem ſeſe atque inſaniſſe*, fatebatur; *ſed non tum demum, quum arma adverſus populum Romanum cepiſſet; exitum ſui furoris fuiſſe, non principium. Tunc ſe inſaniſſe, tunc hoſpitia privata et publica foedera omnia ex animo ejeciſſe, quum Carthaginienſem matronam domum adceperit. Illis nuptialibus facibus regiam conflagraſſe ſuam; illam furiam peſtemque omnibus delinimentis animum ſuum avertiſſe atque alienaſſe; nec conquieſſe, donec ipſa manibus ſuis nefaria ſibi arma adverſus hoſpitem atque amicum induerit. Perdito tamen atque adflicto ſibi hoc in miſeriis ſolatii eſſe, quod in omnium hominum inimiciſſimi ſibi domum ac penates eamdem peſtem ac furiam tranſiſſe videat. Neque prudentiorem, neque conſtantiorem Maſiniſſam, quam Syphacem, eſſe, etiam juventa incautiorem. Certe ſtultius illum atque intemperantius eam, quam ſe, duxiſſe.*

XIV. Haec non hoſtili modo odio, ſed amoris etiam ſtimulis, amatam apud aemulum cernens, quum dixiſſet; non mediocri cura Scipionis animum pepulit. Et fidem criminibus raptae prope inter arma nuptiae, neque conſulto, neque exſpectato Laelio, faciebant, tamque praeceps feſtinatio, ut, quo die captam hoſtem vidiſſet, eodem matrimonio junctam adciperet, et ad penates hoſtis ſui nuptiale ſacrum conficeret. Eo foediora haec videbantur Scipioni, quod ipſum in Hiſpania

juvenem nullius forma pepulerat captivae. Haec secum volutanti Laelius ac Masinissa supervenerunt. Quos quum pariter ambo et benigno vultu excepisset, et egregiis laudibus frequenti praetorio celebrasset; abductum in secretum Masinissam sic adloquitur: *Aliqua te existimo, Masinissa, intuentem in me bona, et principio in Hispania ad jungendam mecum amicitiam venisse, et postea in Africa te ipsum spesque omnes tuas in fidem meam commisisse. Atqui nulla earum virtus est, propter quas adpetendus tibi visus sim, qua ego aeque, atque temperantia et continentia libidinum, gloriatus fuerim. Hanc te quoque ad ceteras tuas eximias virtutes, Masinissa, adjecisse velim. Non est, non (mihi crede) tantum ab hostibus armatis aetati nostrae periculum, quantum ab circumfusis undique voluptatibus. Qui eas sua temperantia frenavit ac domuit, multo majus decus majoremque victoriam sibi peperit, quam nos Syphace victo habemus. Quae, me absente, strenue ac fortiter fecisti, libenter et commemoravi, et memini. Cetera te ipsum reputare tecum, quam, me dicente, erubescere malo. Syphax populi Romani auspiciis victus captusque est. Itaque ipse, conjux, regnum, ager, oppida, homines, qui incolunt, quidquid denique Syphacis fuit, praeda populi Romani est; et regem conjugemque ejus, etiamsi non civis Carthaginiensis esset, etiamsi non patrem ejus imperatorem hostium videremus, Romam oporteret mitti, ac senatus populique Romani de ea judicium atque arbitrium esse, quae regem nobis socium alienasse, atque in arma egisse praecipitem dicatur. Vince animum. Cave deformes multa bona uno vitio, et tot meritorum gratiam majore culpa, quam causa culpae est, corrumpas.*

XV.

XV. Masinissae haec audienti non rubor solum subfusus, sed lacrymae etiam obortae; et quum *se quidem in potestate futurum imperatoris* dixisset, orassetque eum, *ut, quantum res sineret, fidei suae temere obstrictae consuleret; promisisse enim, sese in nullius potestatem eam traditurum*, ex praetorio in tabernaculum suum confusus concessit. Ibi, arbitris remotis, quum crebro suspiritu et gemitu, quod facile ab circumstantibus tabernaculum exaudiri posset, aliquantum temporis consumsisset; ingenti ad postremum edito gemitu, fidum e servis vocat, sub cujus custodia regio more ad incerta fortunae venenum erat, et mixtum in poculo ferre ad Sophonisbam jubet, ac simul nuntiare, *Masinissam libenter primam ei fidem praestaturum fuisse, quam vir uxori debuerit. Quoniam arbitrium ejus, qui possint, adimant, secundam fidem praestare, ne viva in potestatem Romanorum veniat. Memor patris imperatoris patriaeque et duorum regum, quibus nupta fuisset, sibi ipsa consuleret.* Hunc nuntium ac simul venenum ferens minister quum ad Sophonisbam venisset, *Adcipio*, inquit, *nuptiale munus, neque ingratum, si nihil majus vir uxori praestare potuit. Hoc tamen nuntia, melius me morituram fuisse, si non in funere meo nupsissem.* Non loquuta est ferocius, quam adceptum poculum, nullo trepidationis signo dato, inpavide hausit. Quod ubi nuntiatum est Scipioni, ne quid aeger animi ferox juvenis gravius consuleret, adcitum eum extemplo nunc solatur; nunc, quod temeritatem temeritate alia luerit, tristioremque rem, quam necesse fuerit, fecerit, leniter castigat. Postero die, ut a praesenti motu averteret animum ejus, in tribunal escendit, et concionem advocari jussit. Ibi Masinissam, primum regem

gem adpellatum eximiisque ornatum laudibus, aurea corona, aurea patera, sella curuli et scipione eburneo, toga picta et palmata tunica donat. Addit verbis honorem, *Neque magnificentius quidquam triumpho apud Romanos, neque triumphantibus ampliorem eo ornatu esse; quo unum omnium externorum dignum Masinissam populus Romanus ducat.* Laelium deinde, et ipsum conlaudatum, aurea corona donat: et alii militares viri, prout a quoque navata opera erat, donati. His honoribus mollitus regis animus, erectusque in spem propinquam, sublato Syphace, omnis Numidiae potiundae.

XVI. Scipio, C. Laelio cum Syphace aliisque captivis Romam misso, cum quibus et Masinissae legati profecti sunt, ipse ad Tuneta rursum castra refert, et, quae munimenta inchoaverat, permunit. Carthaginienses, non brevi solum, sed prope vano gaudio, ab satis prospera in praesens obpugnatione classis perfusi, post famam capti Syphacis, in quo plus prope, quam in Hasdrubale atque exercitu suo spei reposuerant, perculsi, jam nullo auctore belli ultra audito, oratores ad pacem petendam mittunt triginta seniorum principes. Id erat sanctius apud illos consilium, maximaque ad ipsum senatum regendum vis. Qui ubi in castra Romana et praetorium pervenerunt, more adulantium (accepto, credo, ritu ex ea regione, ex qua oriundi erant) procubuerunt. Conveniens oratio tam humili adulationi fuit, non culpam purgantium, sed transferentium initium culpae in Hannibalem inpotentiaeque ejus fautores. Veniam civitati petebant, civium temeritate bis jam ante eversae, incolumi futurae, iterum hostium beneficio. *Imperium ex victis hostibus populum Romanum,*

non

non perniciem, petere. Paratis obedientes servire, quae vellet, imperaret. Scipio, *et venisse ea spe in Africam se*, ait, *et spem suam prospero belli eventu auctam, victoriam se, non pacem, domum reportaturum esse: tamen, quum victoriam prope in manibus habeat, pacem non abnuere; ut omnes gentes sciant, populum Romanum et suscipere juste bella, et finire. Leges pacis se has dicere. Captivos et perfugas et fugitivos restituant: exercitus ex Italia et Gallia deducant: Hispania abstineant: insulis omnibus, quae inter Italiam et Africam sint, decedant: naves longas, praeter viginti, omnes tradant; tritici quingenta, hordei trecenta millia modium.* Pecuniae summam quantam imperaverit, parum convenit. Alibi quinque millia talentum, alibi quinque millia pondo argenti, alibi duplex stipendium militibus imperatum invenio. *His conditionibus*, inquit, *si placeat pax, triduum ad consultandum dabitur. Si placuerit, mecum inducias facite, Romam ad senatum mittite legatos.* Ita dimissi Carthaginienses, nullas recusandas conditiones pacis quum censuissent, (quippe qui moram temporis quaererent, dum Hannibal in Africam trajiceret) legatos alios ad Scipionem, ut inducias facerent, alios Romam ad pacem petendam mittunt, ducentes paucos in speciem captivos perfugasque et fugitivos, quo impetrabilior pax esset.

XVII. Multis ante diebus Laelius cum Syphace primoribusque Numidarum captivis Romam venit, quaeque in Africa gesta essent, omnia exposuit ordine Patribus, ingenti omnium et in praesens laetitia, et in futurum spe. Consulti inde Patres regem in custodiam Albam mittendum censuerunt; Laelium retinendum, donec

lium induxisset. Ad quorum stridorem odoremque et adspectum territi equi vanum equestre auxilium fecerunt: et ut permixtus, ubi cuspide uti et cominus gladio posset, roboris majoris Romanus eques erat, ita in ablatum paventibus procul equis melius ex intervallo Numidae jaculabantur. Simul et peditum legio duodecima, magna ex parte caesa, pudore magis, quam viribus, tenebat locum; nec diutius tenuisset, ni ex subsidiis tertiadecima legio, in primam aciem inducta, proelium dubium excepisset. Mago quoque ex subsidiis Gallus integrae legioni obposuit. Quibus haud magno certamine fusis, hastati legionis undecimae conglobant sese, atque elephantos jam peditum aciem turbantes invadunt. In quos quum pila confertos conjecissent, nullo ferme frustra emisso, omnes retro in aciem suorum averterunt: quatuor gravati vulneribus conruerunt. Tum prima commota hostium acies: simul omnibus peditibus, ut aversos videre elephantos, ad augendum pavorem ac tumultum effusis, sed donec stetit ante signa Mago, gradum sensim referentes ordines tenorem pugnae servabant; postquam femine transfixo cadentem, auferrique ex proelio prope exsanguem videre, extemplo in fugam omnes versi. Ad quinque millia hostium eo die caesa, et signa militaria duo et viginti capta. Nec Romanis incruenta victoria fuit: duo millia et trecenti de exercitu praetoris, pars multo maxima ex legione duodecima, amissi. Inde et tribuni militum duo: M. Cosconius et M. Maenius; tertiae decimae quoque legionis, quae postremo proelio adfuerat, Cn. Helvius tribunus militum in restituenda pugna cecidit, et duo et viginti ferme equites inlustres, obtriti ab elephantis; cum centurionibus aliquot perie-

fierunt, et longius certamen fuisset, ni vulnere ducis concessa victoria esset.

XIX. Mago, proximae noctis silentio profectus, quantum pati viae per vulnus poterat, itineribus extentis, ad mare in Ligures Ingaunos pervenit. Ibi eum legati ab Carthagine, paucis ante diebus in sinum Gallicum adpulsis navibus, adierunt, jubentes, primo quoque tempore in Africam trajicere. *Idem et fratrem ejus Hannibalem (nam ad eum quoque isse legatos eadem jubentes) facturum. Non in eo esse Carthaginiensium res, ut Galliam atque Italiam armis obtineant.* Mago, non imperio modo senatus periculoque patriae motus, sed metuens etiam, ne victor hostis moranti instaret, Liguresque ipsi, relinqui Italiam a Poenis cernentes, ad eos, quorum mox in potestate futuri essent, deficerent, simul sperans leniorem in navigatione, quam in via, jactationem vulneris fore, et curationi omnia commodiora, inpositis copiis in naves profectus, vixdum superata Sardinia, ex vulnere moritur: naves quoque aliquot Poenorum disjectae in alto a classe Romana, quae circa Sardiniam erat, capiuntur. Haec terra marique in parte Italiae, quae jacet ad Alpes, gesta. Consul C. Servilius, nulla memorabili re in provincia Etruria et Gallia (quoniam eo quoque processerat) gesta, patre C. Servilio et C. Lutatio ex servitute post sextumdecimum annum receptis, qui ad vicum Tanetum a Bojis capti fuerant, hinc patre, hinc Catulo lateri circumdatis, privato magis, quam publico decore insignis, Romam rediit. Latum ad populum est, *ne C. Servilio fraudi esset, quod patre, qui sella curuli sedisset, vivo; quum id ignoraret, tribunus plebis atque aedilis plebis fuisset, contra quam sanctum legibus erat.* Hac

rogatione perlata, in provinciam rediit. Ad Cn. Servilium consulem, qui in Bruttiis erat, Consentia, Vffugum, Vergae, Besidiae, Hetriculum, Sypheum, Argentanum, Clampetia, multique alii ignobiles populi, senescere Punicum bellum cernentes, defecere. Idem consul cum Hannibale in agro Crotoniensi acie conflixit. Obscura ejus pugnae fama est. Valerius Antias quinque millia hostium caesa ait. Quae tanta res est, ut aut inpudenter ficta sit, aut neglegenter praetermissa. Nihil certe ultra rei in Italia ab Hannibale gestum. Nam ad eum quoque legati ab Carthagine, vocantes in Africam, iis forte diebus, quibus ad Magonem, venerunt.

XX. Frendens gemensque ac vix lacrymis temperans dicitur legatorum verba audisse. Postquam edita sunt mandata, *Jam non perplexe*, inquit, *sed palam revocant, qui, vetando subplementum et pecuniam mitti, jam pridem retrahebant. Vicit ergo Hannibalem non populus Romanus toties caesus fugatusque, sed senatus Carthaginiensis obtrectatione atque invidia. Neque hac deformitate reditus mei tam P. Scipio exsultabit atque efferet sese, quam Hanno, qui domum nostram, quando alia re non potuit, ruina Carthaginis obpressit.* Jam hoc ipsum praesagiens animo praeparaverat ante naves. Itaque, inutili militum turba praesidii specie in oppida Bruttii agri, quae pauca magis metu, quam fide, continebantur, dimissa, quod roboris in exercitu erat, in Africam transvexit; multis Italici generis (quia in Africam sequuturos abnuentes concesserant in Junonis Laciniae delubrum, inviolatum ad eam diem) in templo ipso foede interfectis. Raro quemquam alium, patriam exsilii causa relinquentem, magis moestum abisse ferunt, quam

quam Hannibalem hostium terra excedentem respexisse saepe Italiae litora, et Deos hominesque adcusantem, in se quoque ac suum ipsius caput exsecratum, *Quod non cruentum ab Cannensi victoria militem Romam duxisset. Scipionem ire ad Carthaginem ausum, qui consul hostem in Italia Poenum non vidisset. Se, centum millibus armatorum ad Trasimenum et Cannas caesis, circa Casilinum Cumasque et Nolam consenuisse.* Haec adcusans querensque ex diutina possessione Italiae est detractus.

XXI. Romam per eosdem dies, et Magonem et Hannibalem profectos, adlatum est. Cujus duplicis gratulationis minuit laetitiam, et quod parum duces in retinendis iis (quum id mandatum ab senatu esset) aut animi, aut virium habuisse videbantur, et quod solliciti erant, omni belli mole in unum ducem exercitumque inclinata, quo evasura esset res. Per eosdem dies legati Saguntini venerunt, comprehensos cum pecunia adducentes Carthaginienses, qui ad conducenda auxilia in Hispaniam trajecissent. Ducentum et quinquaginta auri, octingentum pondo argenti in vestibulo curiae posuerunt. Hominibus adceptis et in carcerem conditis, auro argentoque reddito, gratiae legatis actae, atque insuper munera data ac naves, quibus in Hispaniam reverterentur. Mentio deinde ab senioribus facta est, *Segnius homines bona, quam mala, sentire. Transitu in Italiam Hannibalis quantum terroris pavorisque, sese meminisse, quas deinde clades, quos luctus incidisse? Visa castra hostium e muris Vrbis: quae vota singulorum universorumque fuisse? quoties in conciliis voces manus ad coelum porrigentium auditas: En umquam ille dies futurus esset, quo vacuam hostibus Italiam bona pace florentem visuri essent? Dedisse*

se tandem id Deos sextodecimo demum anno; nec esse, qui Diis grates agendas censeant. Adeo ne advenientem quidem gratiam homines benigne adcipere, nedum ut praeteritae satis memores sint. Conclamatum deinde ex omni parte curiae est, uti referret P. Aelius praetor; decretumque, ut quinque dies circa omnia pulvinaria supplicaretur, victimaeque majores inmolarentur centum viginti. Jam dimisso Laelio legatisque Masinissae, quum Carthaginiensium legatos de pace ad senatum venientes Puteolis visos, inde terra venturos adlatum esset; revocari C. Laelium placuit, ut coram eo de pace ageretur. Q. Fulvius Gillo, legatus Scipionis, Carthaginienses Romam adduxit; quibus, vetitis ingredi Vrbem, hospitium in villa publica, senatus ad aedem Bellonae datus est.

XXII. Orationem eamdem ferme, quam apud Scipionem, habuerunt; culpam omnem belli a publico consilio in Hannibalem vertentes. *Eum injussu senatus non Alpes modo, sed Iberum quoque, transgressum: nec Romanis solum, sed ante etiam Saguntinis, privato consilio bellum intulisse. Senatui ac populo Carthaginiensi, si quis vere aestimet, foedus ad eam diem inviolatum esse cum Romanis. Itaque nihil aliud sibi mandatum esse, uti peterent, quam ut in ea pace, quae postremo cum consule Lutatio facta esset, manere liceret.* Quum, more tradito, Patribus potestatem interrogandi, si quis quid vellet, legatos, praetor fecisset, senioresque, qui foederibus interfuerant, alia alii interrogarent, nec meminisse per aetatem (etenim omnes ferme juvenes erant) dicerent legati; conclamatum ex omni parte curiae est, *Punica fraude electos, qui veterem pacem repeterent, cujus ipsi non meminissent*

XXIII.

XXIII. Emotis deinde curia legatis, sententiae interrogari coeptae. M. Livius, *C. Servilium consulem, qui propior esset, arcessendum, ut coram eo de pace ageretur*, censebat. *Quum de re majore, quam quanta ea esset, consultatio incidere non posset, non videri sibi, absente consulum altero ambobusve, eam rem agi, satis ex dignitate populi Romani esse.* Q. Metellus, qui triennio ante consul dictatorque fuerat; *Quum P. Scipio, caedendo exercitus, agros populando, in eam necessitatem compulisset hostes, ut supplices pacem peterent, et nemo omnium verius existimare posset, qua mente ea pax peteretur, quam is, qui ante portas Carthaginis bellum gereret; nullius alterius consilio, quam Scipionis, adcipiendam abnuendamve pacem esse.* M. Valerius Laevinus, qui bis consul fuerat, *Speculatores, non legatos, venisse*, arguebat, *jubendosque Italia excedere, et custodes cum iis usque ad naves mittendos; Scipionique scribendum, ne bellum remitteret*: Laelius Fulviusque adjecerunt: *Et Scipionem in eo positam habuisse spem pacis, si Hannibal et Mago ex Italia non revocarentur. Omnia simulaturos Carthaginienses, duces eos exercitusque exspectantes. Deinde, quamvis recentium foederum et Deorum omnium oblitos, bellum gesturos.* Eo magis in Laevini sententiam discessum. Legati pace infecta ac prope sine responso dimissi.

XXIV. Per eos dies Cn. Servilius consul, haud dubius, quin pacatae Italiae penes se gloria esset, velut pulsum ab se Hannibalem persequens, in Siciliam, inde in Africam transiturus, trajecit. Quod ubi Romae vulgatum est, primo censuerunt Patres, ut praetor scriberet consuli, senatum aequum censere, in Italiam reverti eum; deinde, quum

praetor; praeturum eum literas suas, diceret, dictator ad id ipsum creatus P. Sulpicius, pro jure majoris imperii, consulem in Italiam revocavit; reliquum anni, cum M. Servilio magistro equitum, circumeundis Italiae urbibus, quae bello alienatae fuerant, noscendisque singularum caussis consumsit. Per induciarum tempus et ex Sardinia ab Lentulo praetore centum onerariae naves, cum commeatu et viginti rostratarum praesidio, et ab hoste, et ab tempestatibus mari tuto, in Africam transmiserunt. Cn. Octavio ducentis onerariis, triginta longis navibus ex Sicilia trajicienti, non eadem fortuna fuit. In conspectum ferme Africae prospero cursu vectum primo destituit ventus; deinde versus in Africum turbavit ac passim naves disjecit. Ipse cum rostratis, per adversos fluctus ingenti remigum labore enisus, Apollinis promontorium tenuit. Onerariae, pars maxima ad Aegimurum, (insula ea sinum ab alto claudit, in quo sita Carthago est, triginta ferme millia ab urbe) aliae adversus urbem ipsam ad Calidas Aquas delatae sunt. Omnia in conspectu Carthaginis erant. Itaque ex tota urbe in forum concursum est. Magistratus senatum vocare; populus in curiae vestibulo fremere, ne tanta ex oculis manibusque amitteretur praeda. Quum quidam pacis petitae, alii induciarum (necdum enim dies exierat) fidem obponerent, permixto paene senatus populique concilio, consensum est, ut classe quinquaginta navium Hasdrubal Aegimurum trajiceret; inde per litora portusque dispersas Romanas naves conligeret. Desertae fuga nautarum, primum ab Aegimuro, dein ab Aquis onerariae Carthaginem puppibus tractae sunt.

XXV. Nondum reverterant ab Roma legati, neque sciebatur, quae senatus Romani de bello aut pace sententia esset; necdum induciarum dies exierat: eo indigniorem injuriam ratus Scipio, ab iis, qui petissent pacem et inducias, et spem pacis et fidem induciarum violatam esse, legatos Carthaginem, L. Baebium, L. Sergium, L. Fabium extemplo misit. Qui quum multitudinis concursu prope violati essent, nec reditum tutiorem cernerent futurum, petierunt a magistratibus, quorum auxilio vis prohibita erat, ut naves mitterent, quae se prosequerentur. Datae triremes duae, quum ad Bagradam flumen pervenissent, unde castra Romana conspiciebantur, Carthaginem rediere. Classis Punica ad Uticam stationem habebat. Ex ea tres quadriremes, seu clam misso a Carthagine nuntio, uti fieret, seu Hasdrubale, qui classi praeerat, sine publica fraude auso facinus, quinqueremem Romanam superantem promontorium ex alto repente adgressae sunt. Sed neque rostro ferire celeritate subterlabentem poterant, neque transsilire armati ex humilioribus in altiorem navem: et defendebatur egregie, quoad tela subpeditarunt. Quis deficientibus, quum jam nulla alia res eam, quam propinquitas terrae multitudoque a castris in litus effusa, tueri potuisset; concitatam remis, quanto maximo impetu poterant, in terram quum immisissent, navis tantum jactura facta, incolumes ipsi evaserunt. Ita alio super aliud scelere quum haud dubie induciae ruptae essent, Laelius Fulviusque ab Roma cum legatis Carthaginiensibus supervenerunt. Quibus Scipio, *Etsi non induciarum modo fides a Carthaginiensibus, sed jus etiam gentium in legatis violatum esset; tamen se nihil, nec institutis populi Ro-*

 mani,

mani, nec suis moribus indignum, in illi factu-rum esse, quum dixisset, legatis dimissis, bellum parabat. Hannibali jam terrae adpropinquanti jussus e nauticis escendere in malum, ut specularetur, quam tenerent regionem, quum dixisset, sepulcrum dirutum proram spectare, abominatus, praetervehi jusso gubernatore, ad Leptim adpulit classem, atque ibi copias exposuit.

XXVI. Haec eo anno in Africa gesta. Insequentia excedunt in eum annum, quo M. Servilius Geminus, qui tum magister equitum erat, et Ti. Claudius Nero consules facti sunt. Ceterum exitu superioris anni quum legati sociarum urbium ex Graecia questi essent, vastatos agros ab regiis praesidiis, profectosque in Macedoniam legatos ad res repetendas non admissos ad Philippum regem; simul nuntiassent, quatuor millia militum cum Sopatro duce trajecta in Africam dici, ut essent Carthaginiensibus praesidio, et pecuniae aliquantum una missum: legatos ad regem, qui haec adversus foedus facta videri Patribus nuntiarent, mittendos censuit senatus. Missi C. Terentius Varro, C. Mamilius, M. Aurelius. Iis tres quinqueremes datae. Annus insignis incendio ingenti, quo clivus Publicius ad solum exustus est, et aquarum magnitudine: sed annonae vilitas fuit, praeterquam quod pace omnis Italia erat aperta, etiam quod magnam vim frumenti, ex Hispania missam, M. Valerius Falto et M. Fabius Buteo aediles quaternis aeris vicatim populo descripserunt. Eodem anno Q. Fabius Maximus moritur, exactae aetatis; siquidem verum est, augurem duos et sexaginta annos fuisse, quod quidam auctores sunt. Vir certe fuit dignus tanto cognomine, vel si novum ab eo inciperet. Supe-

ravit

ravit paternos honores, avitos aequavit. Plu-
ribus victoriis et majoribus proeliis avus in-
signis Rullus; sed omnia aequare unus hostis
Hannibal potest. Cautior tamen, quam promt-
ior, hic habitus fuit: et sicut dubites, utrum
ngenio cunctator fuerit, an quia ita bello
proprie, quod tum gerebatur, aptum erat;
ic nihil certius est, quam unum hominem
nobis cunctando rem restituisse, sicut Ennius
it. Augur in locum ejus inauguratus Q. Fa-
bius Maximus filius: in ejusdem locum ponti-
ex (nam duo sacerdotia habuit) Ser. Sulpici-
s Galba. Ludi Romani diem unum, plebe-
ter toti instaurati ab aedilibus, M. Sextio Sa-
ino et Cn. Tremellio Flacco. Ii ambo praetores
acti, et cum iis C. Livius Salinator et C. Au-
elius Cotta. Comitia ejus anni utrum C. Ser-
ilius consul habuerit, an (quia eum res in
Etruria tenuerint, quaestiones ex senatus con-
ulto de conjurationibus principum habentem)
ictator ab eo dictus P. Sulpicius, incertum
t sit, diversi auctores faciunt.

XXVII. Principio insequentis anni M.
ervilius et Ti. Claudius, senatu in Capitolium
ocato, de provinciis retulerunt. Italiam at-
ue Africam in sortem conjici, Africam am-
o cupientes, volebant. Ceterum, Q. Metello
naxime adnitente neque data, neque negata est
Africa. Consules jussi cum tribunis plebis agere,
t, si iis videretur, populum rogarent, quem
ellet in Africa bellum gerere. Omnes tribus
. Scipionem jusserunt. Nihilominus consu-
es provinciam Africam (ita enim senatus de-
reverat) in sortem conjecerunt. Ti. Claudio
Africa evenit, ut quinquaginta navium clas-
em, omnes quinqueremes, in Africam traji-
eret, parique imperio cum Scipione impera-
or esset. M. Servilius Etruriam sortitus. In

eadem provincia et C. Servilio prorogatum imperium[2], si consulem manere ad Urbem senatui placuisset. Praetores, M. Sextius Galliam est sortitus, ut duas legiones provinciamque traderet ei P. Quinctilius Varus; C. Livius Bruttios cum duabus legionibus, quibus P. Sempronius proconsul priore anno praefuerat; Cn. Tremellius Siciliam, ut ab P. Villio Tappulo praetore prioris anni provinciam et duas legiones adciperet; Villius propraetor viginti navibus longis, militibus mille, oram Siciliae tutaretur: inde M. Pomponius viginti navibus reliquis mille et quingentos milites Romam deportaret. C. Aurelio Cottae urbana evenit. Ceteris, ita uti quisque obtinebant provincias exercitusque, prorogata imperia. Sexdecim non amplius eo anno legionibus defensum imperium est. Et ut placatis Diis omnia inciperent agerentque, ludos, quos, M. Claudio Marcello, T. Quinctio consulibus, T. Manlius dictator, quasque hostias majores voverat, si per quinquennium illud res publica eodem statu fuisset, ut eos ludos consules, prius quam ad bellum proficiscerentur, facerent. Ludi in circo per quatriduum facti; hostiaeque, quibus votae erant Diis, caesae.

XXVIII. Inter haec simul spes, simul cura in dies crescebat; nec satis certum constare apud animum poterat, utrum gaudio dignum esset, Hannibalem, post sextumdecimum annum ex Italia decedentem[1], vacuam possessionem ejus reliquisse populo Romano, an magis metuendum, quod incolumi exercitu in Africam transisset. *Locum nimirum, non periculum, mutatum; cujus tantae dimicationis vatem, qui nuper decessisset, Q. Fabium haud frustra canere solitum, graviorem in sua terra futurum ho-*

hostem Hannibalem, quam in aliena fuisset. Nec Scipioni aut cum Syphace, inconditae barbariae rege, cui Statorius semilixa ducere exercitus solitus sit, aut cum socero ejus Hasdrubale, fugacissimo duce, rem futuram, aut tumultuariis exercitibus, ex agrestium semiermi turba subito conlectis; sed cum Hannibale, prope nato in praetorio patris fortissimi ducis, alito atque educato inter arma, puero quondam milite, vixdum juvene imperatore, qui senex vincendo factus, Hispanias, Gallias, Italiam ab Alpibus ad fretum monimentis ingentium rerum complesset; ducere exercitum aequalem stipendiis suis, duratum omnium rerum patientia, quas vix fides fiat homines passos; perfusum millies cruore Romano; exuvias non militum tantum, sed etiam imperatorum, portantem. Multos obcursuros Scipioni in acie, qui praetores, qui imperatores, qui consules Romanos sua manu occidissent, muralibus vallaribusque insignes coronis, pervagatos capta castra, captas urbes Romanas. Non esse hodie tot fasces magistratibus populi Romani, quot captos ex caede imperatorum praeferre posset Hannibal. Has formidines agitando animis ipsi curas et metus augebant etiam, quod, quum adsuessent per aliquot annos bellum ante oculos aliis atque aliis in Italiae partibus lenta spe, in nullum propinquum debellandi finem gerere, erexerant omnium animos Scipio et Hannibal, velut ad supremum certamen comparati duces. Ii quoque, quibus ingens erat in Scipione fiducia et victoriae spes, quo magis in propinquam eam imminebant animis, eo curae intentioris erant. Haud dispar habitus animorum Carthaginiensibus erat; quos modo petisse pacem, intuentes Hannibalem ac rerum gestarum ejus magnitudinem, poenitebat; modo, quum respicerent,

cerent, bis sese acie victos, Syphacem captum, pulsos se Hispania, pulsos Italia, atque ea omnia unius virtute et consilio Scipionis facta, velut fatalem eum ducem in exitium suum natum horrebant.

XXIX. Jam Adrumetum venerat Hannibal; unde, ad reficiendum ex jactatione maritima militem paucis diebus sumtis, excitus pavidis nuntiis, omnia circa Carthaginem obtineri armis, adferentium, magnis itineribus Zamam contendit. Zama quinque dierum iter ab Carthagine abest. Inde praemissi speculatores quum excepti a custodibus Romanis deducti ad Scipionem essent, traditos eos tribunis militum, jussosque omisso metu visere omnia, per castra, qua vellent, circumduci jussit; percunctatusque, satin' per commodum omnia explorassent, datis, qui prosequerentur, retro ad Hannibalem dimisit. Hannibal nihil quidem eorum, quae nuntiabantur, (nam et, Masinissam cum sex millibus peditum, quatuor equitum venisse eo ipso forte die, adferebant) laeto animo audiit, maxime hostis fiducia, quae non de nihilo profecto concepta est, perculsus. Itaque, quamquam et ipse causa belli erat, et adventu suo turbaverat et pactas inducias, et spem foederum; tamen, si integer, quam si victus, peteret pacem, aequiora impetrari posse ratus, nuntium ad Scipionem misit, ut conloquendi secum potestatem faceret. Id utrum sua sponte fecerit, an publico consilio, neutrum cur adfirmem, habeo. Valerius Antias, primo proelio victum eum a Scipione, quo duodecim millia armatorum in acie sunt caesa, mille et septuagenti capti, legatum cum aliis decem legatis tradit in castra ad Scipionem venisse. Ceterum Scipio quum conloquium haud abnuisset; ambo ex composite

sito duces castra protulerunt, ut coire ex propinquo possent. Scipio haud procul Naraggara urbe, tum ad cetera loco opportuno, tum quod aquatio intra teli conjectum erat, consedit. Hannibal tumulum a quatuor millibus inde, tutum commodumque alioquin, nisi quod longinquae aquationis erat, cepit. Ibi in medio locus conspectus undique, ne quid insidiarum esset, delectus.

XXX. Submotis pari spatio armatis, cum singulis interpretibus congressi sunt non suae modo aetatis maximi duces, sed omnis ante se memoriae, omnium gentium cuilibet regum imperatorumve pares. Paullisper alter alterius conspectu, admiratione mutua prope adtoniti, conticuere. Tum Hannibal prior: *Si hoc ita fato datum erat, ut, qui primus bellum intuli populo Romano, quique toties prope in manibus victoriam habui, is ultro ad pacem petendam venirem; laetor te mihi sorte potissimum datum, a quo peterem. Tibi quoque inter multa egregia non in ultimis laudum hoc fuerit, Hannibalem, cui tot de Romanis ducibus victoriam Dii dedissent, tibi cessisse; teque huic bello, vestris prius, quam nostris, cladibus insigni, finem imposuisse. Hoc quoque ludibrium casus ediderit fortuna, ut, quum patre tuo consule ceperim arma, cum eodem primum Romano imperatore signa contulerim, ad filium ejus inermes ad pacem petendam veniam. Optimum quidem fuerat, eam patribus nostris mentem datam ab Diis esse, ut et vos Italiae, et nos Africae imperio contenti essemus: neque enim ne vobis quidem Sicilia ac Sardinia satis digna pretia sunt pro tot classibus, tot exercitibus, tot tam egregiis amissis ducibus. Sed praeterita magis reprehendi possunt, quam corrigi. Ita aliena adpetivimus, ut de nostris dimicaremus,* nec

mus, quia omnia, propter quae bellum initum est, vestra sint, Sicilia, Sardinia, Hispania, quidquid insularum toto inter Africam Italiamque continetur mari. Carthaginienses, inclusi Africae litoribus, vos (quando ita Diis placuit) externa etiam terra marique videamus regentes imperia. Haud negaverim, propter non nimis sincere petitam aut exspectatam nuper pacem, suspectam esse vobis Punicam fidem. Multum, per quos petita sit, ad fidem tuendae pacis pertinet, Scipio. Vestri quoque (ut audio) Patres nonnihil etiam ob hoc, quia parum dignitatis in legatione erat, negaverunt pacem. Hannibal peto pacem; qui neque peterem, nisi utilem crederem, et propter eamdem utilitatem tuebor eam, propter quam petii; et quemadmodum, quia a me bellum coeptum est, ne quem ejus poeniteret, quoad ipsi invidere Dei, praestiti; ita adnitar, ne quem pacis per me partae poeniteat.

XXXI. Adversus haec imperator Romanus in hanc fere sententiam respondit. *Non me fallebat, Hannibal, adventus tui spe Carthaginienses et praesentem induciarum fidem, et spem pacis turbasse: neque tu id sane dissimulas qui de conditionibus superioribus pacis omnia subtrahas, praeter ea, quae jam pridem in nostra potestate sunt. Ceterum sicut tibi curae est, sentire cives tuos, quanto per te onere leventur; sic mihi laborandum est, ne, quae tunc pepigerunt, hodie subtracta ex conditionibus pacis, praemia perfidiae habeant. Indigni, quibus eadem pateat conditio, ut etiam prosit vobis fraus, petitis. Neque patres nostri priores de Sicilia, neque nos de Hispania fecimus bellum. Et tunc Mamertinorum sociorum periculum, et nunc Sagunti excidium nobis pia ac justa induerunt arma. Vos lacessisse, et tu ipse*

fate-

fateris, et Dei testes sunt, qui et illius belli exitum secundum jus fasque dederunt, et hujus dant et dabunt. Quod ad me adtinet, et humanae infirmitatis memini, et vim fortunae reputo, et omnia, quaecumque agimus, subjecta esse mille casibus scio. Ceterum, quemadmodum superbe et violenter me faterer facere, si prius, quam in Africam trajecissem, te tua voluntate cedentem Italia, et, inposito in naves exercitu, ipsum venientem ad pacem petendam adspernarer; sic nunc, quum prope manu consertâ restitantem ac tergiversantem in Africam adtraxerim, nulla sum tibi verecundia obstrictus. Proinde si quid ad ea, in quae tum pax conventura videbatur, quae sit mulcta navium cum commeatu per inducias expugnatarum legatorumque violatorum, adjicitur; est, quod referam ad consilium. Sin illa quoque gravia videntur, bellum parate, quoniam pacem pati non potuistis. Ita infecta pace ex conloquio ad suos quum se recepissent, frustra verba jactata renuntiant. Armis decernendum esse, habendamque eam fortunam, quam Dii dedissent.

XXXII. In castra ut est ventum, pronuntiant ambo, *Arma expedirent milites animosque ad supremum certamen; non in unum diem sed in perpetuum, si felicitas adesset, victores. Roma, an Carthago, jura gentibus darent, ante crastinam noctem scituros. Neque enim Africam, aut Italiam, sed orbem terrarum victoriae praemium fore; par periculum praemio, quibus adversae pugnae fortuna fuisset.* Nam neque Romanis effugium ullum patebat in aliena ignotaque terra; et Carthagini, supremo auxilio effuso, adesse videbatur praesens excidium. Ad hoc discrimen procedunt postero die duorum opulentissimorum populorum duo

longe clarissimi duces, duo fortissimi exercitus, multa ante parta decora aut cumulaturi eo die, aut eversuri. Anceps igitur spes et metus miscebant animos; contemplantibusque modo suam, modo hostium aciem, quum oculis magis, quam ratione, pensarent vires, simul laeta, simul tristia obversabantur. Quae ipsis sua sponte non subcurrebant, ea duces admonendo atque hortando subjiciunt. Poenus sedecim annorum in terra Italia res gestas, tot duces Romanos, tot exercitus occidione occisos, et sua cuique decora, ubi ad insignem alicujus pugnae memoria militem venerat, referebat. Scipio Hispanias et recentia in Africa proelia et confessionem hostium, quod neque non petere pacem propter metum, neque manere in ea prae insita animis perfidia potuissent. Ad hoc, conloquium Hannibalis in secreto habitum ac liberum fingenti, qua velit, flectit. Ominatur, quibus quondam auspiciis patres eorum pugnaverint ad Aegates insulas, ea illis exeuntibus in aciem portendisse Deos. *Adesse finem belli ac laboris. In manibus esse praedam Carthaginis, reditum domum in patriam, ad parentes: liberos, conjuges Penatesque Deos.* Celsus haec corpore vultuque ita laeto, ut vicisse jam crederes, dicebat. Instruit deinde primos hastatos, post eos principes; triariis postremam aciem clausit.

XXXIII. Non confertas autem cohortes ante sua quamque signa instruebat, sed manipulos aliquantum inter se distantes, ut esset spatium, quo elephanti hostium adcepti nihil ordines turbarent. Laelium (cujus ante legati, eo anno quaestoris extra sortem ex senatus consulto opera utebatur) cum Italico equitatu ab sinistro cornu, Masinissam Numidasque ab dextro obposuit. Vias patentes inter manipulos ante-

signa-

signandorum velitibus (ea tunc levis armatura erat) complevit; dato praecepto, ut ad inpetum elephantorum aut post rectos refugerent ordines, aut, in dextram laevamque discursu adplicantes se antesignanis, viam, qua inruerent in ancipitia tela, belluis darent. Hannibal ad terrorem primum elephantos (octoginta autem erant, quot nulla umquam in acie ante habuerat) instruxit deinde auxilia Ligurum Gallorumque, Baliaribus Maurisque admixtis; in secunda acie Carthaginienses Afrosque et Macedonum legionem; modico inde intervallo relicto, subsidiariam aciem Italicorum militum (Bruttii plerique erant, vi ac necessitate plures, quam sua voluntate, decedentem ex Italia sequuti) instruxit. Equitatum etiam ipsum circumdedit cornibus: dextrum Carthaginienses, sinistrum Numidae tenuerunt. Varia adhortatio erat in exercitu inter tot homines, quibus non lingua, non mos, non lex, non arma, non vestitus habitusque, non caussa militandi eadem esset. Auxiliaribus et praesens, et multiplicata merces ex praeda ostentatur. Galli proprio atque insitio in Romanos odio adcenduntur. Liguribus campi uberes Italiae, deductis ex asperrimis montibus, in spem victoriae ostentantur. Mauros Numidasque Masinissae inpotenti futuro dominatu terret. Aliis aliae spes ac metus jactantur. Carthaginiensibus moenia patriae, Dii Penates, sepulcra majorem, liberi cum parentibus, conjuges pavidae, aut excidium servitiumque, aut inperium orbis terrarum, nihil aut in metum, aut in spem medium ostentatur. Quum maxime haec imperator apud Carthaginienses, duces suarum gentium inter populares, plerique per interpretes inter inmixtos alienigenis, agerent, tubae cornuaque ab Romanis

cecinerunt; tantusque clamor ortus, elephanti in suos, sinistro maxime cornu, verterentur, Mauros ac Numidas. Addidit facile Masinissa perculsis terrorem, nudavitque ab ea parte aciem equestri auxilio. Paucae tamen bestiarum, intrepidae in hostem actae, inter velitum ordines cum multis suis vulneribus ingentem stragem edebant. Resilientes enim ad manipulos velites, quum viam elephantis, ne obtererentur, fecissent, in ancipites ad ictum utrimque conjiciebant hastas; nec pila ab antesignanis cessabant; donec undique incidentibus telis exacti ex Romana acie, hi quoque in suo dextro cornu ipsos Carthaginiensium equites in fugam verterunt. Laelius, ut turbatos vidit hostes, addit perculsis terrorem.

XXXIV. Vtrimque equite nudata erat Punica acies, quum pedes concurrit, nec spe, nec viribus jam par. Ad hoc dictu parva, sed magni eadem in re gerenda momenti res, congruens clamor a Romanis, eoque major et terribilior; dissonae illis, ut gentium multarum discrepantibus linguis, voces, pugna Romana stabilis, et suo et armorum pondere incumbentium in hostem: concursatio et velocitas illinc major, quam vis. Igitur primo inpetu extemplo movere loco hostium aciem Romani. Ala deinde et umbonibus pulsantes, in submotos gradu inlato, aliquantum spatii, velut nullo resistente, incessere; urguentibus et novissimis primos, ut semel motam aciem sensere; quod ipsum vim magnam ad pellendum hostem addebat. Apud hostes, auxiliares cedentes secunda acies, Afri et Carthaginienses, adeo non sustinebant, ut contra etiam, ne resistentes pertinaciter primos caedendo ad se perveniret hostis, pedem referrent. Igitur auxiliares terga dant repente, et, in suos versi,

si, partim refugere in secundam aciem, partim non recipientes caedere, uti paullo ante non adjuti, et tunc exclusi. Et prope duo jam permixta proelia erant, quum Carthaginienses simul cum hostibus, simul cum suis cogerentur conserere manus. Non tamen ita perculsos iratosque in aciem adcepere; sed, densatis ordinibus, in cornua vacuumque circa campum extra proelium ejecere, ne pavido fuga vulneribusque milites sinceram et integram aciem miscerent. Ceterum tanta strages hominum armorumque locum, in quo steterant paullo ante auxiliares, compleverat, ut prope difficilior transitus esset, quam per confertos hostes fuerat. Itaque, qui primi erant, hastati, per cumulos corporum armorumque et tabem sanguinis, qua quisque poterat, sequentes hostem, et signa et ordines confuderunt. Principum quoque signa fluctuari coeperant vagam ante se cernendo aciem. Quod Scipio ubi vidit, receptui propere canere hastatis jussit, et, sauciis in postremam aciem subductis, principes triariosque in cornua inducit; quo tutior firmiorque media hastatorum acies esset. Ita novum de integro proelium ortum est: quippe ad veros hostes perventum erat, et armorum genere, et usu militiae, et fama rerum gestarum, et magnitudine vel spei vel periculi pares. Sed et numero Romanus superior erat, et animo; quod jam equites, jam elephantos fuderat, jam, prima acie pulsa, in secundam pugnabat.

XXXV. In tempore Laelius ac Masinissa, pulsos per aliquantum spatii sequuti equites, revertentes in aversam hostium aciem incurrere. Is demum equitum inpetus fudit hostem. Multi circumventi in acie caesi; multi per patentem circa campum fuga sparsi, te-

nente omnia equitatu, passim interierunt. Carthaginiensium sociorumque caesa eo die supra millia viginti: par ferme numerus captus est, cum signis militaribus centum triginta tribus, elephantis undecim. Victores ad duo millia cecidere. Hannibal, cum paucis equitibus inter tumultum elapsus, Adrumetum perfugit; omnia et in proelio, et ante aciem, prius quam excederet pugna, expertus, et confessione etiam Scipionis omniumque peritorum militiae illam laudem adeptus, singulari arte aciem eo die instruxisse. Elephantos in prima fronte; quorum fortuitus inpetus atque intolerabilis vis signa sequi *et servare* ordines (in quo plurimum spei ponerent) Romanos prohiberet. Deinde auxiliares ante Carthaginiensium aciem, ne homines mixti ex conluvione omnium gentium, quos non fides teneret, sed merces, liberum receptum fugae haberent; simul primum ardorem atque inpetum hostium excipientes [fatigarent, ac, si nihil aliud,] vulneribus suis ferrum hostile hebetarent. Tum, ubi omnis spes esset, milites Carthaginienses Afrosque, ut, omnibus rebus aliis pares, eo, quod integri cum fessis ac sauciis pugnarent, superiores essent: Italicos, intervallo quoque diremtos, incertos socii an hostes essent, in postremam aciem submotos. Hoc edito velut ultimo virtutis opere, Hannibal, quum Adrumetum refugisset, adcitusque inde Carthaginem sexto ac trigesimo post anno, quam puer inde profectus erat, redisset, fassus in curia est, non proelio modo se, sed bello victum, nec spem salutis alibi, quam in pace inpetranda esse.

XXXVI. Scipio, confestim a proelio expugnatis hostium castris direptisque, cum ingenti praeda ad mare ac naves rediit; nuntio

adla-

adlato, P. Lentulum cum quinquaginta rostratis, centum onerariis, cum omni genere commeatus, ad Vticam adcessisse. Admovendum igitur undique terrorem perculsae Carthagini ratus, misso Laelio Romam cum victoriae nuntio, Cn. Octavium terrestri itinere ducere legiones Carthaginem jubet: ipse, ad suam veterem nova Lentuli classe adjuncta, profectus ab Vtica portum Carthaginis petit. Haud procul aberat, quum velata infulis ramisque oleae Carthaginiensium obcurrit navis. Decem legati erant principes civitatis, auctore Hannibale missi ad petendam pacem. Qui quum ad puppim praetoriae navis adcessissent, velamenta supplicum porrigentes, orantes implorantesque fidem et misericordiam Scipionis; nullum iis aliud responsum datum, quam ut Tunetem venirent: eo se moturum castra. Ipse ab contemplato situ Carthaginis, non tam noscendi in praesentia, quam deprimendi hostis causa, Vticam, eodem et Octavio revocato, rediit. Inde procedentibus ad Tunetem nuntius adlatus, Verminam, Syphacis filium, cum equitibus pluribus, quam peditibus, venire Carthaginiensibus auxilio. Pars exercitus, cum omni equitatu Saturnalibus primis agmen adgressa, Numidas levi certamine fudit. Exitu quoque fugae intercluso, a parte omni circumdatis equitibus, quindecim millia hominum caesa; mille et ducenti vivi capti sunt, et equi Numidici mille et quingenti, signa militaria duo et septuaginta. Regulus ipse inter tumultum cum paucis effugit. Tum ad Tunetem eodem, quo antea, loco castra posita; legatique triginta Carthagine ad Scipionem venerunt: et illi quidem multo miserabilius, quam ante, (quo magis cogebat fortuna) egerunt, sed aliquanto minore cum

misericordia ab recenti memoria perfidiae auditi sunt. In consilio quamquam justa ira omnes ad delendam stimulabat Carthaginem; tamen, quum, et quanta res esset, et quam longi temporis obsidio tam munitae et tam validae urbis, reputarent, et ipsum Scipionem exspectatio successoris, venturi ad paratam alterius labore ac periculo finiti belli famam, sollicitaret, ad pacem omnium animi versi sunt.

XXXVII. Postero die, revocatis legatis, et cum multa castigatione perfidiae monitis, ut, tot cladibus edocti, tandem Deos et jus jurandum esse crederent; conditiones pacis dictae: *Ut liberi legibus suis viverent. Quas urbes quosque agros quibusque finibus ante bellum tenuissent, tenerent, populandique finem eo die Romanus faceret. Perfugas fugitivosque et captivos omnes redderent Romanis, et naves rostratas, praeter decem triremes, traderent, elephantosque, quos haberent domitos: neque domarent alios. Bellum neve in Africa, neve extra Africam, injussu populi Romani gererent. Masinissae res redderent, foedusque cum eo facerent. Frumentum stipendiumque auxiliis, donec ab Roma legati redissent, praestarent. Decem millia talentum argenti, descripta pensionibus aequis in annos quinquaginta, solverent. Obsides centum arbitratu Scipionis darent; ne minores quatuordecim annis, neu triginta majores. Inducias ita se daturum, si per priores inducias naves onerariae captae, quaeque fuissent in navibus, restituerentur. Aliter nec inducias, nec spem pacis ullam esse.* Has conditiones legati quum domum referre jussi in concione ederent, et Gisgo ad dissuadendam pacem processisset, audireturque a multitudine, inquieta eadem et inbelli; indignatus Hannibal, dici ea in tali tempore audirique, ad-

reptum

reptum Gisgonem manu sua ex superiore loco detraxit. Quae insueta liberae civitati species quum fremitum populi movisset, perturbatus militaris vir urbana libertate, *Novem*, inquit, *annorum a vobis profectus, post sextum et tricesimum annum redii. Militares artes, quas me a puero fortuna nunc privata, nunc publica docuit, probe videor scire. Vrbis ac fori jura, leges, mores, vos me oportet doceatis.* Excusata inprudentia de pace multis verbis disseruit, quam nec iniqua, et necessaria esset. Id omnium maxime difficile erat, quod ex navibus per inducias captis nihil praeter ipsas comparebat naves; neque inquisitio erat facilis, adversantibus paci, qui arguerentur. Placuit naves reddi, et homines utique inquiri. Cetera, quae abessent, aestimanda Scipioni permitti; atque ita pecunia luere Carthaginienses. Sunt qui Hannibalem ex acie ad mare pervenisse, inde praeparata nave ad regem Antiochum extemplo profectum tradant; postulantique ante omnia Scipioni, ut Hannibal sibi traderetur, responsum esse, Hannibalem in Africa non esse.

XXXVIII. Postquam redierunt ad Scipionem legati; quae publica in navibus fuerant, ex publicis descripta rationibus quaestores; quae privata, profiteri domini jussi. Pro ea summa pecuniae viginti quinque millia pondo argenti praesentia exacta; induciaeque Carthaginiensibus datae in tres menses. Additum, ne per induciarum tempus alio usquam, quam Romam, mitterent legatos; et, quicumque legati Carthaginem venissent, ne ante dimitterent eos, quam Romanum imperatorem, qui et quae petentes venissent, certiorem facerent. Cum legatis Carthaginiensibus Romam missi L. Veturius Philo et M. Mar-

cius Rasla et L. Scipio; imperatoris frater. Per eos dies commeatus ex Sicilia Sardiniaque tantam vilitatem annonae effecerunt, ut pro vectura frumentum mercator nautis relinqueret. Romae ad nuntium primum rebellionis Carthaginiensium trepidatum fuerat; jussusque erat Ti. Claudius mature in Siciliam classem ducere, atque inde in Africam trajicere, et alter consul M. Servilius ad Vrbem morari, donec, quo statu res in Africa essent, sciretur. Segniter omnia in comparanda deducendaque classe ab Ti. Claudio consule facta erant; quod Patres de pace Scipionis potius arbitrium esse, quibus legibus daretur, quam consulis, censuerant. Prodigia quoque, nuntiata sub ipsam famam rebellionis, terrorem adtulerant. Cumis solis orbis minui visus, et pluit lapideo imbri: et in Veliterno agro terra ingentibus cavernis consedit, arboresque in profundum haustae. Ariciae forum et circa tabernae, Frusinone murus aliquot locis et porta de coelo tacta: et in Palatio lapidibus pluit. Id prodigium more patrio novemdiale sacro, cetera hostiis majoribus expiata. Inter quae etiam aquarum insolita magnitudo in religionem versa. Nam ita abundavit Tiberis, ut ludi Apollinares, circo inundato, extra portam Collinam ad aedem Erycinae Veneris parati sint. Ceterum ludorum ipso die, subita serenitate orta, pompa, duci coepta ad portam Collinam, revocata deductaque in circum est, quum decessisse inde aquam nuntiatum esset: laetitiamque populo et ludis celebritatem addidit sedes sua sollemni spectaculo reddita.

XXXIX. Claudium consulem, profectum tandem ab Vrbe, inter portus Cosanum Lauretanumque atrox vis tempestatis adorta in

metum

metum ingentem adduxit. Populonios inde quum pervenisset, stetissetque ibi, dum reliquum tempestatis exsaeviret, Ilvam insulam, et ab Ilva Corsicam, a Corsica in Sardiniam trajecit. Ibi superantem Insanos montes, multo et saevior et infestioribus locis tempestas adorta disjecit classem. Multae quassatae armamentisque spoliatae naves: quaedam fractae. Ita vexata ac lacerata classis Carales tenuit. Vbi dum subductae reficiuntur naves, hyems oppressit; circumactumque anni tempus, et, nullo prorogante imperium, privatus Ti. Claudius classem Romam reduit. M. Servilius, ne comitiorum caussa ad Vrbem revocaretur, dicto C. Servilio Gemino, in provinciam est profectus. Dictator magistrum equitum P. Aelium Paetum dixit. Saepe comitia indicta perfici tempestates prohibuerunt. Itaque, quum pridie Idus Martias veteres magistratus abissent, novi subfecti non essent, res publica sine curulibus magistratibus erat. Manlius Torquatus pontifex eo anno mortuus. In locum ejus subfectus C. Sulpicius Galba. Ab L. Licinio Lucullo et Q. Fulvio aedilibus curulibus ludi Romani ter toti instaurati. Pecuniam ex aerario scribae viatoresque aedilitii clam egessisse per indicem comperti, damnati sunt, non sine infamia Luculli aedilis. P. Aelius Tubero et L. Laetorius aediles plebis vitio creati, magistratu se abdicarunt, quum ludos ludorumque caussa epulum Jovi fecissent, et signa tria ex mulctaticio argento facta in Capitolio posuissent. Cerealia ludos dictator et magister equitum ex senatus consulto fecerunt.

XL. Legati ex Africa Romani simul Carthaginiensesque quum venissent Romam, senatus ad aedem Bellonae habitus est. Vbi quum L. Veturius Philo, pugnatum cum Hanniba-

nibale esse suprema Carthaginiensibus pugna, finemque tandem lugubri bello impositum, ingenti laetitia Patrum exposuisset; adjecit, Verminam etiam, Syphacis filium, quae parva bene gestae rei accessio erat, devictum. In concionem inde prodire jussus, gaudiumque id populo impertire. Tum patuere, facta gratulatione, omnia in Vrbe templa, supplicationesque in triduum decretae. Legatis Carthaginiensium et Philippi regis (nam ii quoque venerant) petentibus, ut senatus sibi daretur, responsum jussu Patrum ab dictatore est, consules novos eis senatum daturos esse. Comitia inde habita. Creati consules Cn. Cornelius Lentulus, P. Aelius Paetus: Praetores M. Junius Pennus, cui sors urbana evenit; M. Valerius Falto Bruttios, M. Fabius Buteo Sardiniam, P. Aelius Tubero Siciliam est sortitus. De provinciis consulum nihil ante placebat agi, quam legati Philippi regis et Carthaginiensium auditi essent. Belli finem alterius, principium alterius prospiciebant animis. Cn. Lentulus consul cupiditate flagrabat provinciae Africae; seu bellum foret facilem victoriam, seu jam finiretur, finiti tanti belli se consule gloriam petens. Negare itaque prius quidquam agi passurum, quam sibi Africa decreta esset, concedente conlega, moderato viro et prudenti; qui gloriae ejus certamen cum Scipione, praeterquam quod iniquum esset, etiam impar futurum cernebat. Q. Minucius Thermus et M'. Acilius Glabrio, tribuni plebis, *rem, priore anno nequidquam tentatam ab Ti. Claudio consule, Cn. Cornelium tentare* ajebant. *Ex auctoritate Patrum latum ad populum esse, cujus vellent imperium in Africa esse. Omnes quinque et triginta tribus P. Scipioni id imperium decresse.* Multis contentionibus, et in senatu et

ad

ad populum, acta res postremo eo deducta est, ut senatui permitterent. Patres igitur jurati (ita enim convenerat) censuerunt, uti consules provincias inter se compararent sortirenturve, uter Italiam, uter classem navium quinquaginta haberet. Cui classis obvenisset, in Siciliam navigaret: si pax cum Carthaginiensibus componi nequisset, in Africam trajiceret. Consul mari, Scipio eodem, quo adhuc, jure imperii terra rem gereret. Si conditiones convenirent pacis, tribuni plebis populum rogarent, utrum consulem, an P. Scipionem, juberent pacem dare; et quem, si deportandus exercitus victor ex Africa esset, deportare. Si pacem per P. Scipionem dari, atque ab eodem exercitum deportari jussissent, ne consul ex Sicilia in Africam trajiceret. Alter consul, cui Italia evenisset, duas legiones a M. Sextio praetore acciperet.

XLI. P. Scipioni cum exercitibus, quos haberet, in provincia Africa prorogatum imperium. Praetori M. Valerio Faltoni duae legiones in Bruttiis, quibus C. Livius priore anno praefuerat, decretae. P. Aelius praetor duas legiones in Sicilia ab Cn. Tremellio acciperet. Legio una M. Fabio in Sardiniam, quam P. Lentulus pro praetore habuisset, decernitur. M. Servilio prioris anni consuli, cum suis duabus, item legionibus in Etruria prorogatum imperium est. Quod ad Hispanias adtineret, aliquot jam annos ibi L. Cornelium Lentulum et L. Manlium Acidinum esse. Vti consules cum tribunis agerent, si eis videretur, ut plebem rogarent, cui juberent in Hispania imperium esse. Is ex duobus exercitibus in unam legionem conscriberet Romanos milites, et in quindecim cohortes socios Latini nominis, quibus provinciam obtineret: veteres milites L. Cor-

L. Cornelius et L. Manlius in Italiam deportarent. Cornelio consuli quinquaginta navium classis ex duabus classibus, Cn. Octavii, quae in Africa esset, P. Villii, quae Siciliae oram tuebatur, decreta, ut quas naves vellet, delegeret. P. Scipio quadraginta longas naves haberet, quas habuisset. Quibus si Cn. Octavium, sicut praefuisset, praeesse vellet, Octavio pro praetore in eum annum imperium esset: si Laelium praeficeret, Octavius Romam decederet, reduceretque naves, quibus consuli usus non esset. Et M. Fabio in Sardiniam decem longae naves decretae. Et consules duas legiones urbanas scribere jussi; ut quatuordecim legionibus eo anno, centum navibus longis res publica administraretur.

XLII. Tum de legatis Philippi et Carthaginiensium actum. Priores Macedonas introduci placuit: quorum varia oratio fuit; partim purgantium, quae questi erant missi ad regem a Roma legati de populatione sociorum; partim ultro accusantium quidem et socios populi Romani, sed multo infestius M. Aurelium, (quem, ex tribus ad se missis legatis, delectu habito, substitisse, et se bello lacessisse contra foedus, et saepe cum praefectis suis signis conlatis pugnasse) partim postulantium, ut Macedones duxque eorum Sopater, qui apud Hannibalem mercede militassent, captique in vinculis essent, sibi restituerentur. Adversus ea M. Furius, missus ad id ipsum ab Aurelio ex Macedonia, disseruit, *Aurelium relictum, ne socii populi Romani, fessi populationibus atque injuria, ad regem deficerent, finibus sociorum non excessisse; dedisse operam, ne inpune in agros eorum transscenderent populatores. Sopatrum ex purpuratis et propinquis regis esse: eum cum quatuor millibus Macedonum et pecunia*

tia missum nuper in Africam esse Hannibali Carthaginiensibusque auxilio. De his rebus interrogati Macedones, quum perplexe responderent ipsi, ante responsum tulerunt, *Bellum quaerere regem, et, si pergat, propediem inventurum. Dupliciter ab eo foedus violatum, et quod sociis populi Romani injurias fecerit, bello armisque lacessierit; et quod hostes auxiliis et pecunia juverit. Et P. Scipionem recte atque ordine videri fecisse et facere, quod eos, qui arma contra populum Romanum ferentes capti sunt, hostium numero in vinculis habeat; et M. Aurelium e re publica facere, gratumque id senatui esse, quod socios populi Romani, quando jure foederis non posset, armis tueatur.* Cum hoc tam tristi responso dimissis Macedonibus, legati Carthaginienses vocati. Quorum aetatibus dignitatibusque conspectis, (nam longe primi civitatis erant) tum pro se quisque dicere, vere de pace agi. Insignis tamen inter ceteros Hasdrubale erat, (Haedum populares cognomine adpellant) pacis semper auctor adversusque factioni Barcinae. Eo tum plus illi auctoritatis fuit, belli culpam in paucorum cupiditatem a re publica transferenti. Qui quum varia oratione usus esset, nunc purgando crimina, nunc quaedam fatendo: ne inpudenter certa negantibus difficilior venia esset, nunc monendo etiam Patres conscriptos, ut rebus secundis modeste ac moderate uterentur; *Si se atque Hannonem audissent Carthaginienses, et tempore uti voluissent, daturos fuisse pacis conditiones, quas tunc peterent. Raro simul hominibus bonam fortunam bonamque mentem dari. Populum Romanum eo invictum esse, quod in secundis rebus sapere et consulere meminerit: et, Hercule, mirandum fuisse, si aliter facerent. Ex insolentia, quibus nova bona*

for-

fortuna sit, inpotentes laetitiae insanire. Populo Romano usitata ac prope jam obsoleta ex victoria gaudia esse; ac plus paene parcendo victis, quam vincendo, imperium auxisse. Ceterorum miserabilior oratio fuit, commemorantium, *Ex quantis opibus quo recidissent Carthaginiensium res. Nihil eis, qui modo orbem prope terrarum obtinuissent armis, superesse, praeter Carthaginis moenia. Iis inclusos, non terra, non mari quidquam sui juris cernere. Vrbem quoque ipsam ac penates ita habituros, si non in ea quoque, quo nihil ulterius sit, saevire populus Romanus velit.* Quum flecti misericordia Patres adpareret, senatorum unum infestum perfidiae Carthaginiensium subclamasse ferunt, *Per quos Deos foedus icturi essent, quum eos, per quos ante ictum esset, fefellissent?* *Per eosdem,* inquit Hasdrubal, *qui tam infesti sunt foedera violantibus.*

XLIII. Inclinatis omnium ad pacem animis, Cn. Lentulus consul, cui classis provincia erat, senatus consulto intercessit. Tum M'. Acilius et Q. Minucius tribuni plebis ad populum tulerunt, *Vellent juberentne senatum decernere, ut cum Carthaginiensibus pax fieret; et quem eam pacem dare, quemque ex Africa exercitus deportare juberent?* De pace uti rogassent, omnes tribus jusserunt: pacem dare P. Scipionem, eumdem exercitus deportare. Ex hac rogatione senatus decrevit, ut P. Scipio ex decem legatorum sententia pacem cum populo Carthaginiensi, quibus legibus, ei videretur, faceret. Gratias deinde Patribus egere Carthaginienses, petieruntque, ut sibi in Vrbem introire, et conloqui cum civibus suis liceret, qui capti in publica custodia essent. Esse in iis partim propinquos amicosque suos, nobiles homines; partim ad quos mandata a propin-

pinquis haberent. Quibus conventis, quum rursus peterent, ut sibi, quos vellent, ex iis redimendi potestas fieret; jussi nomina edere, et, quum ducentos ferme ederent, senatus consultum factum est, *Vt legati Romani ducentos ex captivis, quos Carthaginienses vellent, ad P. Cornelium Scipionem in Africam deportarent, nuntiarentque ei, ut, si pax convenisset, sine pretio eos Carthaginiensibus redderet.* Fetiales quum in Africam ad foedus feriendum ire juberentur; ipsis postulantibus, senatus consultum in haec verba factum est: *Vt privos lapides silices privasque verbenas secum ferrent; uti praetor Romanus his imperaret, ut foedus ferirent, illi praetorem sagmina poscerent.* Herbae id genus ex arce sumtum dari fetialibus solet. Ita dimissi ab Roma Carthaginienses, quum in Africam venissent ad Scipionem, quibus ante dictum est legibus, pacem fecerunt. Naves longas, elephantos, perfugas, fugitivos, captivorum quatuor millia tradiderunt: inter quos Q. Terentius Culleo senator fuit. Naves provectas in altum incendi jussit. Quingentas fuisse omnis generis, quae remis agerentur, quidam tradunt: quarum conspectum repente incendium tam lugubre fuisse Poenis, quam si tum ipsa Carthago arderet. De perfugis gravius, quam de fugitivis, consultum; nominis Latini qui erant, securi percussi, Romani in crucem sublati.

XLIV. Annis ante quadraginta pax cum Carthaginiensibus postremo facta erat, Q. Lutatio, A. Manlio consulibus. Bellum initum annis post tribus et viginti, P. Cornelio, Ti. Sempronio consulibus. Finitum est septimodecimo anno, Cn. Cornelio, P. Aelio Paeto consulibus. Saepe postea ferunt Scipionem dixisse, Ti. Claudii primum cupiditatem, dein-

 de

de Cn. Cornelii, fuisse in mora, quo minus id bellum exitio Carthaginis finiret. Carthagini quum prima conlatio pecuniae diutino bello exhaustis difficilis videretur, moestitiaque et fletus in curia esset, ridentem Hannibalem ferunt conspectum. Cujus quum Hasdrubal Haedus risum increparet in publico fletu, quum ipse lacrymarum caussa esset; *Si, quemadmodum oris habitus cernitur oculis,* inquit, *sic et animus intus cerni posset, facile vobis adpareret, non laeti, sed prope amentis malis cordis hunc, quem increpatis, risum esse. Qui tamen nequaquam adeo est intempestivus, quam vestrae istae absurdae atque abhorrentes lacrymae sunt. Tunc flesse decuit, quum adempta nobis arma, incensae naves, interdictum externis bellis. Illo enim vulnere concidimus. Nec esse in vos, odio vestro, consultum ab Romanis credatis. Nulla magna civitas diu quiescere potest. Si foris hostem non habet, domi invenit; ut praevalida corpora ab externis caussis tuta videntur, sed suis ipsa viribus onerantur. Tantum nimirum ex publicis malis sentimus, quantum ad privatas res pertinet; nec in eis quidquam acrius, quam pecuniae damnum, stimulat. Itaque quum spolia victae Carthagini detrahebantur, quum inermem jam ac nudam destitui inter tot armatas gentes Africae cerneretis, nemo ingemuit. Nunc, quia tributum ex privato conferendum est, tamquam in publico funere conploratis. Quam vereor, ne propediem sentiatis, levissimo in malo vos hodie lacrymasse!* Haec Hannibal apud Carthaginienses. Scipio, concione advocata, Masinissam ad regnum paternum Cirta oppido et ceteris urbibus agrisque, quae ex regno Syphacis in populi Romani potestatem venissent, adjectis donavit. Cn. Octavium classem in Siciliam ductam Cn. Cor-

Cornelio consuli tradere jussit: legatos Carthaginiensium Romam proficisci, ut, quae ab se ex decem legatorum sententia acta essent, ea Patrum auctoritate populique jussu confirmarentur.

XLV. Pace terra marique parta, exercitu in naves inposito, in Siciliam Lilybaeum trajecit. Inde magna parte militum in navibus missa, ipse per laetam pace non minus, quam victoria, Italiam effusis non urbibus modo ad habendos honores, sed agrestium etiam turba obsidente vias, Romam pervenit, triumphoque omnium clarissimo Vrbem est invectus. Argenti tulit in aerarium pondo centum millia viginti tria. Militibus ex praeda quadragenos aeris divisit. Morte subtractus spectaculo magis hominum, quam triumphantis gloriae, Syphax est, Tibure haud ita multo ante mortuus, quo ab Alba traductus fuerat. Conspecta mors tamen ejus fuit, quia publico funere est elatus. Hunc regem in triumpho ductum Polybius, haudquaquam spernendus auctor, tradit. Sequutus Scipionem triumphantem est pileo capiti inposito Q. Terentius Culleo, omnique deinde vita, ut dignum erat, libertatis auctorem coluit. Africanum cognomen militaris prius favor, an popularis aura, celebraverit, an, sicuti Felicis Sullae Magnique Pompeji patrum memoria, coeptum ab adsentatione familiari sit, parum compertum habeo. Primus certe hic imperator nomine victae ab se gentis est nobilitatus. Exemplo deinde hujus nequaquam victoria pares insignes imaginum titulos claraque cognomina familiae fecere.

FINIS TOMI SECVNDI.

